GENOCID NAD BOŠNJACIMA, SREBRENICA 1995–2020:
Uzroci, razmjere i posljedice

ZBORNIK RADOVA

Izdavači: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu
Univerzitet u Sarajevu
Univerzitet u Tuzli
Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

Za izdavače: Prof. dr. Rasim Muratović, direktor Instituta za istraživanje zločina
Prof. dr. Rifat Škrijelj, rektor Univerziteta u Sarajevu
Prof. dr. Nermina Hadžigrahić, rektorica Univerziteta u Tuzli
Dr. sc. Sedad Bešlija, direktor Instituta za historiju

Urednici: Dr. sc. Muamer Džananović
Dr. sc. Zilha Mastalić-Košuta
Dr. sc. Merisa Karović-Babić

Stavovi i gledišta iznesena u radovima autora ne predstavljaju nužno stavove i gledišta urednika.

Lektura: Mr. Sadžida Džuvić
DTP i korice: Mr. Sead Muhić, dipl. ing.
Štampa: Štamparija Fojnica d.o.o.
Tiraž: 500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.485(497.6=163.43)"1992/1995"
94(497.6)"1992/1995"

MEĐUNARODNA naučna konferencija Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995-2020 (2020 ; Sarajevo)
Genocid nad Bošnjacima : Srebrenica 1995-2020 : uzroci, razmjere i posljedice : zbornik radova s Međunarodne naučne konferencije održane 19. oktobra 2020. u Sarajevu. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta : Univerzitet : Institut za historiju Univerziteta ; Tuzla : Univerzitet, 2021. - 2 sv. (1022 str.) ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz svaki rad.

ISBN 978-9958-028-37-3 (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta)
ISBN 978-9958-600-80-7 (Univerzitet u Sarajevu)
ISBN 978-9958-649-41-7 (Institut za historiju Univerziteta)
ISBN 978-9958-609-82-4 (Univerzitet u Tuzli)

COBISS.BH-ID 44386054

Zbornik radova indeksiran je u CEEOL – Central and Eastern European Online Library (www.ceeol.com)

GENOCID NAD BOŠNJACIMA, SREBRENICA 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice

Zbornik radova s Međunarodne naučne konferencije održane 19. oktobra 2020. u Sarajevu

2. TOM

Sarajevo – Tuzla, 2021.

SADRŽAJ

1. TOM

3. HISTORIJSKE ANALIZE DOGAĐAJA I ZLOČINA 1992–1995.

2. TOM

4. REVIZIONIZAM I NEGIRANJE GENOCIDA

5. DRUŠTVENO-POLITIČKE POSLJEDICE GENOCIDA

6. METODOLOŠKE RASPRAVE, OSVRTI I PRIKAZI

4. REVIZIONIZAM I NEGIRANJE GENOCIDA

Akademik, prof. dr. Mirko Pejanović

GENOCID NAD BOŠNJACIMA SREBRENICE 1995. GODINE -PRETPOSTAVKA ZA NJEN POSEBAN DRUŠTVENO-RAZVOJNI STATUS

Sažetak: Mali grad Srebrenica u istočnoj Bosni i Hercegovini postao je planetarno poznat nakon zločina genocida nad 8.372 Bošnjaka u julu 1995. godine. Tri mjeseca prije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u novembru 1995. godine policijske i vojne snage Republike srpske počinile su zločin genocida. Osim što je pogubljeno preko 8.000 muškaraca bošnjačke nacionalnosti, izvršen je i progon više desetina hiljada civilnog stanovništva koje je živjelo u Srebrenici. Presude za počinjeni zločin genocida u Srebrenici Haški tribunal izrekao je u sedam odvojenih sudskih postupaka. Pred Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove na doživotnu zatvorsku kaznu pravosnažno je osuđen Radovan Karadžić, dok je predmet Mladić u žalbenom postupku.

Odnos prema Srebrenici, kao mjestu zločina genocida, u međunarodnim institucijama, zatim u institucijama Evropske unije pozitivan je i proaktivan. Odnos Republike Srbije i Republike srpske sadržan je u društvenoj i političkoj negaciji zločina genocida u Srebrenici. To je činjenica koja u proteklih 25 godina čini prepreku za obnovu povjerenja između srpskog i bošnjačkog naroda kako u Bosni i Hercegovini tako i u regiji zapadnog Balkana.

Grad Srebrenica i mjesna naselja u okruženju egzistiraju u uslovima nepostojanja šire podrške: društvene i finansijske za održivost povratka prognanog i izbjeglog stanovništva iz Srebrenice 1995. godine. Pokušaj organizacija iz Srebrenice i Federacije Bosne i Hercegovine da grad Srebrenica, usljed preživljenog zločina genocida i devastacije privredne osnove života, dobije poseban administrativni i razvojni status unutar Bosne i Hercegovine nije uspio 2007. godine.

U okviru elaboracije odabrane teme izvršit će se kritička analiza uvida u odnos državnih institucija Bosne i Hercegovine i potom odnos zemalja iz okruženja, te odnos institucija Evropske unije i međunarodne zajednice prema povratku izbjeglica u Srebrenicu i ekonomskom i kulturnom razvoju Srebrenice od 1996. do 2020. godine. Učinit će se pokušaj iniciranja posebnog društveno-razvojnog statusa grada Srebrenice s ciljem razvoja i održivosti povratka u gradu i opštini Srebrenica. Zagovarat će se donošenje posebnog zakona na nivou Bosne i Hercegovine kojim bi se osigurala sredstva solidarnosti za razvoj grada Srebrenice.

Ključne riječi: Srebrenica, genocid, Bosna i Hercegovina, vojska i policija Republike srpske, status Srebrenice, međunarodna zajednica, negiranje genocida

Abstract: A small town Srebrenica, located in the eastern part of Bosnia and Herzegovina became globally known after the genocide of 8372 Bosniaks in July 1995. Three months before the Dayton peace agreement was signed, in November of 1995, the Army of Republika Srpska troops led by General Ratko Mladić committed genocide. Other than killing over 8.000 Bosniak men, they persecuted thousands of Srebrenica inhabitants. The Hague tribunal handed down verdicts for the crime of genocide in Srebrenica in seven separate court proceedings. Radovan Karadzic was sentenced to life imprisonment before the International Residual Mechanism for Criminal Courts, while the Mladic case is on appeal.

The attitude towards Srebrenica, as a place of genocide, in international institutions, then in the institutions of the European Union, is positive and proactive. The relationship between the Republic of Serbia and the Republika Srpska is contained in the social and political negation of the crime of genocide in Srebrenica. This is a fact that for the past 25 years has been an obstacle to restoring trust between the Serb and Bosniak people both in Bosnia and Herzegovina and in the Western Balkans region.

The city of Srebrenica and the local settlements in the area exist in the absence of wider support: social and financial for the sustainability of the return of the displaced and refugee population from Srebrenica in 1995. Attempts by organizations from Srebrenica and the Federation of Bosnia and Herzegovina to obtain a special administrative and developmental status within Bosnia and Herzegovina, due to the surviving crime of genocide and the devastation of the economic basis of life, failed in 2007.

As part of the elaboration of the selected topic, this paper brings a critical analysis of the insight into the relationship of state institutions of Bosnia and Herzegovina, and then the relationship of neighboring countries, and the relationship of EU institutions and the international community towards the return of refugees to Srebrenica and economic and cultural development of Srebrenica from 1996 to 2020.

An attempt will be made to initiate a special social and development status of the city of Srebrenica with the aim of development and sustainability of return in the city and municipality of Srebrenica. The adoption of a special law at the level of Bosnia and Herzegovina will be advocated, which would provide solidarity funds for the development of the city of Srebrenica.

Keywords: Srebrenica, genocide, Bosnia and Herzegovina, army and police of Republika Srpska, status of Srebrenica, international community, genocide denial

Društveno-istorijski kontekst u kome je počinjen genocid nad Bošnjacima u julu 1995. godine u Srebrenici

Rat u Bosni i Hercegovini trajao je od 1992. do novembra 1995. godine, kada je potpisan Dejtonski mirovni sporazum. Početak rata 1992. godine započeo je u vidu agresije Miloševićevog režima na suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, koja je nakon referenduma dobila međunarodno priznanje.[1] Prije nego što je održan referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Radovan Karadžić je najavio da je njegov cilj uspostavljanje "jedne države za sve Srbe". U intervjuu za list *Ilustrovana Politika*, objavljenom 20. januara 1992. godine, na pitanje o srpskoj strategiji odgovorio je: "Nema više povlačenja. Borićemo se." Na pitanje koliko će daleko ići, odgovorio je: "Dok ne postignemo Karađorđev cilj – ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu." Uskoro se ponovo oglasio i priznao: "Nema povratka na jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu. Došlo je vrijeme da se srpski narod organizira kao cjelina, ne gledajući na administrativne granice." Prije nego što je postao predsjednik "krnje Jugoslavije", Dobrica Ćosić je otvoreno govorio da "mir u Bosni i Hercegovini ne može biti sačuvan priznavanjem tih komunističkih postojećih republičkih granica" ili "unutrašnjih administrativnih granica", kako ih je on nazivao.[2] Na 16. sjednici Skupštine "Srpske republike Bosne i Hercegovine", održanoj 12. maja 1992. godine u Banjoj Luci, bili su istaknuti budući strateški ciljevi koje je predstavio Radovan Karadžić. Prvi je bio da se postigne državno razdvajanje od druge dvije zajednice, drugi, da se "sve srpske oblasti" povežu u jednu cjelinu; treći, da se uspostavi koridor u dolini rijeke Drine, odnosno "eliminiranje rijeke Drine kao granice između dva svijeta". Četvrti strateški cilj predviđao je da se uspostavi granica na Uni i na Neretvi, a peti je imao za cilj podjelu Sarajeva na srpski i bošnjački dio i uspostavljanje efektivne državne vlasti u svakom od ta dva dijela. Borbe u Sarajevu i za Sarajevo

[1] Vidi šire: Begić, I. Kasim, *Bosna i Hercegovina: Od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, 71-79.

[2] Cigar, Norman, *Genocid u Bosni: Politika etničkog čišćenja*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, 52-53.

trebale su biti od presudne važnosti, one su odlučivale sudbinu Bosne i Hercegovine; one su trebale početi i završiti se u Sarajevu. Šesti strateški cilj predviđao je izlaz Srpske republike na Jadran.[3] General Mladić tada je upozoravao: "Ne možemo očistiti niti imati rešeto da prosijemo samo da ostanu Srbi ili propadnu Srbi, a ostali odu. (...) Ne znam kako će gospoda Karadžić i Krajišnik to objasniti svijetu. To je ljudi genocid." Karadžić je na to odgovorio: "**Što da radimo ako dobijemo državu u kojoj smo u manjini? Što da radimo ako nas opet budu ubijali, i ako naši neprijatelji budu u našoj državi? Evropa neće i ne želi preuzeti rizik da pusti da se ovdje stvori islamska država.**"[4] Uskoro se pristupilo realizaciji planiranih ciljeva. Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine, uz aktivnu pomoć tzv. Jugoslavenske armije i paravojnih formacija iz Srbije, u aprilu i maju 1992. godine pokrenula je pohod "etničkog čišćenja" nesrpskog stanovništva iz većeg dijela Republike Bosne i Hercegovine, koristeći se taktikama poput opsadnog ratovanja, sistematskog zlostavljanja koje je obuhvatalo vrlo rasprostranjenu praksu mučenja, ubijanja, silovanja, tuče, uznemiravanja, *de jure* diskriminacije, zastrašivanja, prisilnog raseljavanja ljudi, konfiskacije imovine... Na ministarskom zasjedanju Vijeća NATO-a, održanom u Briselu 17. decembra 1992. godine, "jugoslavenska armija, jugoslavensko vođstvo i bosanskohercegovački Srbi su optuženi za „etničko čišćenje", povrede ljudskih prava, mučenja, ubistva, sistematska silovanja žena, otmice, uništavanje vjerskih objekata i ostale postupke koji su imali za cilj stvaranje 'etnički čistih' teritorija". Domet rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a ostao je ograničen različitim političkim interesima članica Evropske zajednice i stalnih članica Vijeća sigurnosti UN-a, koji su bili instrument utjecaja na odluke i metode provođenja usvojenih zaključaka. Reakcija na povrede humanitarnih prava zadržale su se samo na verbalnim osudama i prijetnjama.[5]

[3] Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održane 12. 5. 1992. u Banjaluci u prostorijama Doma JNA..., u: *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990–1992*. Tematska zbirka dokumenata. Priredio dr. Kosta Nikolić, Biblioteka Jugoslovenska kriza, Edicija "Dokumenta", Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011, 249-300.

[4] Isto.

[5] Šehić, Zijad, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna. Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994.),* Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 209-210.

Nakon proglašenja nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine srpske paravojne snage nekoliko sedmica dr**žale su Srebrenicu pod** svojom kontrolom. Grupa boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine pod vođstvom Nasera Ori**ća** uspjela ju je osloboditi i povezati se sa snagama u Žepi. Povr**šina srebreničke enklave tada je iznosila oko 900 km^2**. Na početku 1993. godine Vojska RS-a u ofanzivi je presjekla vezu između Srebrenice i Žepe i smanjila veličinu srebreničke enklave. Komandant UNPROFOR-a general Philippe Morillon tada je posjetio Srebrenicu i izjavio pred njenim stanovnicima da je grad stavljen pod UN-ovu zaštitu. U martu i aprilu Visoki komesarijat za izbjeglice (UNHCR) evakuirao je otprilike 8.000 do 9.000 stanovnika iz Srebrenice. Trinaestog aprila 1993. godine Srbi su obavijestili predstavnike UNHCR-a da će napasti grad ako se Armija Republike Bosne i Hercegovine ne preda.[6] Vijeće sigurnosti UN-a 16. aprila 1993. godine usvojilo je Rezoluciju o Srebrenici, u kojoj je od VRS-a zahtijevano da odmah obustavi ratna djelovanja i vojne aktivnosti i Srebrenicu i njenu okolinu tretiraju kao "sigurnu zonu", slobodnu od svih vojnih oružanih napada ili drugih neprijateljstava.[7] Nakon jednogodišnje opsade Srebrenice, 18. aprila 1993. godine vojni komandanti Armije Republike Bosne i Hercegovine i Vojske RS-a potpisali su primirje nakon posredovanja UN-a da se izvrši demilitarizacija grada i evakuacija ranjenih i bolesnih. Istoga dana u Srebrenicu su stigle prve jedinice UN-a radi nadgledanja demilitarizacije.[8] S obzirom na humanitarne potrebe i sigurnost više gradova u Republici Bosni i Hercegovini, u kojima se pogor**šavala situacija zbog stalnog priliva mnogobrojnih prognanih, među kojima se nalazio veliki broj bolesnih i ranjenih, Vijeće sigurnosti UN-a 6. maja 1993. godine usvojilo je Rezoluciju br. 824/1993, kojom su Sarajevo, Tuzla, Bihać, Goražde i**

---

[6] Batler, Ričard, "Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici, 1. novembar 2002. Operacija Krivaja 95", u: *Srebrenica: Od poricanja do priznanja,* Biblioteka Svedočanstva br. 22, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, 74.

[7] Rezolucije VS, ur. Tepić, I., 1995, Rezolucija 819, 16. april 1993, 62-64.

[8] Zvaničan sporazum o demilitarizaciji Srebrenice potpisan je 8. maja 1993. Vidi: *Edicija Srebrenica 1995, knjiga 2, Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Dokumenti i svjedočenja I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1999.

Žepa, područja okružena ili pod opsadom srpskih snaga, proglašeni "sigurnim zonama".[9] Od svih je strana zahtijevano da ti gradovi i okolne oblasti budu poštovane kao "sigurne zone" i budu slobodne od oružanih napada i svih drugih neprijateljskih djelovanja. Traženo je da se sve vojne i paravojne jedinice bosanskohercegovačkih Srba iz tih gradova povuku na rastojanje s kojeg ne mogu predstavljati opasnost za njihovu sigurnost. Od svih strana zahtijevano je poštovanje prava sigurnosti personala UN-a (UNPROFOR), kao i međunarodnih humanitarnih organizacija, kojima je trebalo omogućiti slobodan i neometan prilaz svim "sigurnim zonama" u Republici Bosni i Hercegovini.[10] Vijeće sigurnosti UN-a 4. juna 1993. godine s 13 glasova za i dva glasa protiv (Venecuela i Pakistan) usvojilo je Rezoluciju br. 836 o proširenju mandata UNPROFOR-a u Republici Bosni i Hercegovini, kojom je odlučeno da će se "upotrijebiti sva raspoloživa sredstva", "djelujući u samoodbrani", čime se naglasak stavio na zaštitu trupa UNPROFOR-a u sigurnim zonama. Na sjednici Skupštine RS-a 20. jula 1993. godine Karadžić je obećao "krvoproliće" u Srebrenici, nagovještavajući sudbinu enklava u istočnoj Bosni: "Ako međunarodna zajednica sa nama postupa kao sa životinjama, mi ćemo se ponašati kao životinje." Četvrtog jula 1994. godine snage VRS-a raspoređene u istočnoj Bosni primile su direktive od Glavnog štaba VRS-a da nastave "pripreme za izvršenje ovog ključnog zadatka – protjerivanje Muslimana iz srebreničke enklave. Nikakvo povlačenje nije moguće u slučaju Srebrenice, moramo ići naprijed. Moramo našim neprijateljima učiniti život neodrživim i njihov privremeni ostanak u enklavi nemogućim, kako bi masovno otišli što je prije moguće, kada shvate da ne mogu opstati na ovim prostorima".[11] Početkom jula 1995. godine izvršen je napad VRS-a na Srebrenicu. General Ratko Mladić, komandant Vojske Republike srpske, naredio je da se razdvoje muškarci od žena i djece. Za žene, djecu i stara lica bila je predviđena evakuacija prema Kladnju i Tuzli, dok su nad muškim dijelom srebreničke populaci-

---

[9] Šehić, 2013, 239.

[10] Hodge, Carole, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Biblioteka Tragom istine, Detecta, Zagreb, 2007, 124.

[11] Hartmann, Florence, *Krv realpolitike. Afera Srebrenica* (prevod s francuskog: Sabina Subašić-Galijatović), Sarajevo–Zagreb, 2015, 32.

je izvršene masovne egzekucije na raznim lokalitetima u Srebrenici i oko nje.[12] Time je učinjen genocid nad etničkom skupinom Bošnjaka muškaraca u Srebrenici. Ovaj čin genocida nad Bošnjacima postao je prvi zločin genocida u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Fašistoidna politika koju su zagovarali i provodili Radovan Karadžić i general Ratko Mladić dovela je do genocida nad Bošnjacima Srebrenice. Presude za počinjeni zločin genocida u Srebrenici Haški tribunal izrekao je u sedam odvojenih sudskih postupaka. Pred Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove na doživotnu zatvorsku kaznu pravosnažno je osuđen Radovan Karadžić, dok je predmet Mladić u žalbenom postupku. Na ovaj je način pravno ustanovljena odgovornost političkog i vojnog rukovodstva Republike srpske za počinjeni zločin genocida nad Bošnjacima u Srebrenici.[13] Mnogi autori naučnih studija o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici imaju istovremeno kritičko stajalište o odgovornosti međunarodne zajednice za nesprečavanje zločina genocida u Srebrenici.[14] Srebrenica je bila demilitarizovana zona. Mandat UNPROFOR-a za zaštitu sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica bio je nejasan i nedorečen. Glavna komanda UNPROFOR-a zatražila je blisku zračnu podršku koja

[12] Bošnjaci iz baze Ujedinjenih nacija po utvrđenom planu zarobljeni su, odvojeni i ubijeni na ranije utvrđenim lokacijama. Masovne egzekucije Bošnjaka vršene su u: Potočarima, Hajdučkom groblju, Kameničkom brdu, Jadru, Cerskoj dolini, skladištu u Kravici, Sandićima, Kasabi, Tišći, Orahovcu, Brani kod Petkovca, u Domu kulture u Pilićima, Kozluku i drugim mjestima. Vidi: Muratović, Rasim, Džananović, Muamer, "Svjedočenje žrtava genocida o zločinu genocida u Srebrenici jula 1995.", u: Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 264.

[13] Poznati američki istoričar Robert J. Donia u svojoj knjizi *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini* izvodi konstataciju: "Karadžić je insistirao da je on, a ne Mladić izdao naređenje za izvođenje operacije. Njegovo suparništvo s Mladićem se tako svelo na takmičenje u hvalisanju odgovornošću za najveći pokolj ljudskih bića u Evropi poslije Drugog svjetskog rata..." Vidi: Donija, Robert J., *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, University press, Sarajevo, 2016, 264.

[14] O zbivanjima u Srebrenici vidi bibliografiju radova: Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu Srebrenici", u: Zbornik radova *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001–2017*, Posebna izdanja ANUBiH. Knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 21-69; Fink, Matthias, *Srebrenica. Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2020.

je u okviru akcije *Plavi mač* izvedena u Srebrenici 11. jula 1995, ali nije bilo dovoljno odlučnosti da se zatraže masivni zračni udari kako bi se zaustavio masakr nad Bošnjacima u ovom području. Odlučniji i masivni udari NATO-saveza na položaje Vojske Republike srpske uslijedili su u augustu 1995. godine u okviru vojnog i demokratskog pritiska za postizanje Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ujedinjene nacije svoju grešku priznale su kroz Izvještaj generalnog sekretara Kofija Annana.[15] Važno je podsjetiti na izjavu Diega Enriqea Arria Salicettija, predstavnika Venecuele pri Vijeću sigurnosti Organizacije ujedinjenih nacija, nakon genocida u Srebrenici. On o odgovornosti međunarodne zajednice ističe sljedeće:

> *Neki od glavnih u Vijeću sigurnosti Organizacije Ujedinjenih nacija bojali su se pojave muslimanske države u srcu Evrope. Srebrenica je otvoreni zatvor u kojem su srpske snage planirale usporeni genocid. Srbi zapravo, drže koncentracioni logor pod kontrolom UNPROFOR-a, dok se oni ponašaju kao čuvari tog otvorenog zatvora. Srebrenica je simbol otpora i borbe hrabrog bosanskog naroda. Neuspjeh u Srebrenici nije neuspjeh samo UNPROFOR-a već cijele međunarodne zajednice koja mu izdaje direktive, ali ne i odgovarajući mandat i sredstva potrebna uza uspješnu odbranu sigurne zone.*[16]

Socijalne, ekonomske i demografske posljedice genocida nad Bošnjacima u Srebrenici

Opština Srebrenica pred rat 1992. godine, po popisu stanovništva iz 1991. godine, imala je ukupno 37.382 stanovnika. U nacionalnoj strukturi stanovništva Bošnjaka je bilo 75,60%. Srpsko stanovništvo imalo je 22,80% učešća u ukupnoj nacionalnoj strukturi opštine Srebrenica. Jugoslaveni i ostali činili su 2,50% u stanovništvu opštine.

---

[15] Isto.

[16] Vidi: Najetović, Džemal, "Međunarodna umješanost i odgovornost za genocid nad Bošnjacima u Srebrenici", u: Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016, 282-283.

Četrnaest godina poslije, a to je u vrijeme popisa stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine, pokazalo se da u Srebrenici živi 13.409 stanovnika. Od 1991. do 2013. godine Srebrenica je izgubila 23.257 ili 63,43% stanovnika. Nacionalnu strukturu stanovništva po popisu iz 2013. godine čini: 7.248 Bošnjaka i 6.028 Srba.

Srebrenica, mali grad u Bosni i Hercegovini, postala je planetarno poznata nakon počinjenog zločina genocida. Taj je prostor i zamišljen i silom zaokružen kao prostor republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Jedno od područja s koga je trebalo protjerati Bošnjake bilo je Podrinje. To su opštine: Foča, Višegrad, Čajniče, Rudo, Vlasenica, Srebrenica, Bratunac, Zvornik, Bijeljina.

Počinjeni zločin genocida u Srebrenici doveo je do dugoročnih socijalnih, ekonomskih i demografskih posljedica za život ljudi nakon rata. Prva je posljedica nastala u radikalnom smanjenju stanovništva, koje je sa 37.382 osobe u predratnom vremenu spalo na 13.409 osoba u cijeloj opštini Srebrenica. Zapravo, opština Srebrenica izgubila je 20.324 stanovnika bošnjačke nacionalnosti. Nastala je demografska devastacija opštine Srebrenica. Procjenjuje se da u Federaciji Bosne i Hercegovine kao prognana i raseljena lica živi 15.000 Bošnjaka iz Srebrenice. Također se procjenjuje da u inostranstvu živi oko 10.000 Bošnjaka.

U gradu Srebrenici i u mjesnim područjima opštine Srebrenica tokom rata uništena je privreda i komunalna infrastruktura. Banjsko-turistički kapaciteti devastirani su i nisu se obnovili ni dvije decenije nakon rata. Mali je broj preduzeća koja su se uspjela privatizirati i staviti u proizvodnu funkciju. Lokalne ceste, škole, ambulante, vodovodna i električna mreža u 19 mjesnih zajednica sporo se obnavljaju. Poseban problem lokalnog saobraćaja javlja se u udaljenim mjesnim zajednicama. Proces obnove privredne i komunalne infrastrukture, iako se odvija uz pomoć međunarodnih organizacija, nije uspješno završen. Izostala je nužna podrška Bošnjacima – povratnicima u grad Srebrenicu i mjesna područja da zasnuju ekonomsku osnovu svog života nakon povratka. Povratak bošnjačkog stanovništva u Srebrenicu odvija se u vrlo nepovoljnim okolnostima. Povratkom u prijeratna mjesta boravka bošnjačko stanovništvo susrelo se s istinom da je sva imovina, pokretna i nepokretna koju su

imali prije rata uništena. Interes Bošnjaka za veći povratak javlja se u periodu od 1998. do 2000. godine. Povratnici – Bošnjaci nailazili su na mnoge prepreke. Najprije su naišli na devestirane stambene objekte, uništenu komunalnu infrastrukturu i veliko ekonomsko siromaštvo. Potom su naišli na diskriminaciju u ostvarivanju svojih ljudskih prava. Diskriminaciju su vršile i opštinske vlasti Srebrenice i vlasti organa Republike srpske. Vlada Republike srpske marginalizovala je razvojne potrebe Srebrenice. Zapravo pokazuje slab interes za njen razvoj.[17]

I pored niza prepreka u ostvarivanju povratka Bošnjaka, u Srebrenicu je od 1996. do 2006. godine ostvarilo povratak 9.697 stanovnika. Teške ekonomske i socijalne prilike u Srebrenici bile su do sada, a i dalje traju kao prepreka održivom povratku. Nemogućnost zapošljavanja kao i ostvarivanja prava na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu dovodi do toga da se jedan broj povratnika ponovo odlučuje za odlazak iz Srebrenice.[18]

Dvadeset peta godišnjica genocida u Srebrenici i solidarnost vlada zemalja Evrope i svijeta s preživjelim Srebreničanima

Povodom 25. godina genocida nad Bošnjacima Memorijalni centar u Potočarima kod Srebrenice organizovao je komemoraciju za žrtve. Vlade velikog broja zemalja svijeta i Evrope uputile su svoja pisma i telegrame u kojima je iskazana ljudska saosjećajnost prema žrtvama genocida i solidarnost s porodicama stradalih Srebreničana. Sva pisma i telegrami zvaničnika evropskih vlada i vlada iz zemalja svijeta objedinjeni su u transkriptu priređenom povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici 11. jula 2020. godine.[19] **Zuzana Čaputova**, predsjednica Republike Slovačke, u

---

[17] Vidi šire: Pejanović, Mirko – Cvrk, Mirsad, "Povratak izbjeglica u funkciji obnove međuetničkog povjerenja u gradu i opštini Srebrenica", u: Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016, 318, 319 i 325.

[18] Isto, 327.

[19] Iz upućenih pisama Memorijalnom centru izdvajamo dijelove kojim se iskazuje pijetet prema žrtvama genocida u Srebrenici i solidarnost s preživjelim građanima Srebrenice.

svom pismu ističe: “Bosna i Hercegovina danas zajedno s međunarodnom zajednicom obilježava 25. godišnjicu genocida u Srebrenici, jednog od najmračnijih poglavlja u modernoj historiji Evrope. Prema žrtvama u tišini iskazujem pijetet, njihovim porodicama upućujem iskrene izraze saučešća u ime građana Slovačke republike i svoje ime.”[20]

U pismu švedske Vlade premijer **Stefan Löfven** naglašava: “Švedska ohrabruje rad s onima koji ulažu napore u trajno pomirenje. Mi ćemo i dalje podržavati one koji naporno rade, tragajući za istinom i pravdom, uključujući identifikaciju i lociranje ubijenih. Bolno je zamisliti da nakon 25 godina ne možete sahraniti svoje najmilije.” Zatim se podvlači da “nema mjesta za negiranje zločina počinjenih tokom rata, niti za veličanje pojedinaca koje su sudovi za te zločine proglasili krivim”. Na kraju pisma navode se i činjenice da je Švedska dočekala 60.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine tokom rata. “Donijeli su uspomene i iskustva koja su sada dio naše zajedničke historije.”[21]

Premijer Kraljevine Španije **Pedro Sanchez** u svom pismu uz ostalo navodi: “Međunarodni krivični sudovi, intenzivnim i neumornim radom, tokom ovih dugih godina, okvalificirali su svojim presudama da je ono što se dogodilo strašnog i kobnog jula 1995. godine bio **genocid**” (podvukao M. P.). Nadalje se ističe i ovaj momenat: “Uvjeravam preživjele i porodice žrtava da sam itekako svjestan dodatne patnje koju im stvara revizionistička retorika i veličanje ratnih zločinaca, da to sprečava zarastanje njihovih bolnih rana.”[22]

Iz pisma predsjednika Republike Slovenije **Borisa Pahora** izdvajamo stajalište da prošlost ne možemo promijeniti, ali možemo promijeniti budućnost. Potom se u pismu potcrtava: “Za budućnost Bosne i Hercegovine je ključna istina, a ne poricanje, poštovanje, a ne mržnja. Otvoren dijalog, a ne svađanje.”

U pismu predsjednika Republike Sjeverna Makedonija **Steve Pandarovskog** ističe se: “Genocid u Srebrenici se dogodio prije 25 godina kada

---

[20] *Sjećanje na genocid u Srebrenici: Poruka civilizacije*, Memorijalni centar Srebrenica, 2020, 70.

[21] Isto, 58.

[22] Isto, 70.

je više od 8.000 ljudi većinom muškaraca i djece sistematski ubijeno samo zbog toga što su bili Bošnjaci. Ovo je, bez sumnje, jedan od najmračnijih događaja u modernoj evropskoj istoriji, za koji nema racionalnog opravdanja... Memorijalni centar i Majke Srebrenice jasnom porukom nas suočavaju sa kolektivnom prošlošću i savjest su naše generacije. One ne potiču mržnju, niti traže osvetu, jer se time produbljuje nepravda. Istinu i pravdu traže samo kao preduslov mira."[23]

Mike Pompeo, državni sekretar za vanjske poslove Sjedinjenih Američkih Država, u svom pismu ističe: "Samo su imena nekolicine mjesta u novijoj historiji bolno urezana u vrijeme, a jedno od njih je Srebrenica, mjesto najgoreg masakra u Evropi od Drugog svjetskog rata." U pismu se naglašava da Sjedinjene Američke Države nikad neće zaboraviti srebreničku tragediju. "Dijelimo tugu s porodicama koje, svih ovih godina, neumorno traže pravdu za 8.000 nevinih, izgubljenih života." Pismo sadrži i poruku da oni među nama koji se sjećaju šta se dogodilo prije četvrt stoljeća moraju za ovu generaciju graditi mirniju i prosperitetniju budućnost u demokratiji.[24]

Bill Clinton, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, tokom ratnog vremena u Bosni i Hercegovini u svom pismu povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici podsjeća da postoji "isuviše puno ljudi na Zemlji danas koji se lično poistovjećuju sa majkama, ženama i djecom koji su izgubili svoje voljene u Srebrenici". Clinton izražava svoju nadu da će se u sljedećih 25 godina "svi građani Bosne i svi mi širom svijeta sjetiti žrtava 11. jula i raditi još više nego što već jeste da se održi i ojača mir, da se prošire ekonomske prilike, da se izgradi inkluzivna budućnost za vašu djecu i unučad".[25]

Erna Solberg, premijerka norveške Vlade, u svom pismu naglašava ove momente: "Prije 25 godina dogodio se zločin genocida u Srebrenici. Taj užasni zločin ostavio je duboke ožiljke u Bosni i Hercegovini ali i širom evropskog kontinenta. Danas oplakujemo gubitak hiljada žrtava masakra u Srebrenici. Iskreno saosjećamo sa njihovim najbližima. Važno je pamtiti ovu tragediju i izvući pouku."[26]

[23] Isto, 71.
[24] Isto, 43.
[25] Isto, 35.
[26] Isto, 55.

Predsjednik Savezne Republike Njemačke **Frank Walter Steinmeier** u svom pismu navodi: "Brutalnost i obim ubistava hiljade muslimanskih dječaka i muškaraca ovdje su bez presedana u Evropi od Drugog svjetskog rata." Na kraju pisma slijedi poruka: "Previše je vremena protraćeno. More bijelih nišana u Memorijalnom centru je podsjetnik: Nikad se zločin iz Srebrenice ne smije ponoviti. Oni pokazuju gdje riječi i potezi puni mržnje vode. Oni nas zadužuju i nameću nam odgovornost da oblikujemo budućnost zajedništva, oslobođenu mržnje i oslobođenu nasilja."[27]

Premijer Malezije **Muhyiddin Yasin** u svom pismu ističe: "Šaljemo naše najiskrenije saučešće preživjelim članovima porodica i njihovim voljenim. Memorijalni centar Srebrenica u Potočarima će zauvijek stajati kao svjedočanstvo za uspomenu na ovu tragediju i njenim žrtvama, za snagu i hrabrost preživjelih, za važnost postizanja pravde i odgovornosti."[28]

Bivši premijer Malezije **Muhammed Mahatir** u svom pismu navodi: "Svijet je gledao užasavajući se ali nije djelovao dok čin nije bio gotov. Ali još uvijek postojeći krnji mir je razdvojio Bosnu i Hercegovinu na dva dijela, i počinioci Srbi su nagrađeni svojom teritorijom Republikom Srpskom, koja je pravno dio Bosne."[29]

U svom pismu premijer Velikog Vojvodstva Luksemburga **Xavier Bettel** podsjeća "kako smo mislili da 50 godina nakon otkrića Ausschwitza, Birkenaua i Dachaua takvi zločini se neće desiti na našem kontinentu. Prije 25 godina otkrili smo šta se desilo u Srebrenici: 8.000 ljudi je ubijeno u jednoj sedmici". I na kraju poruka: "Nadao sam se da smo naučili lekciju poučeni iskustvom iz Drugog svjetskog rata."[30]

Ministar vanjskih poslova Republike Litvanije **Linas Linkevičius** iskreno želi pomirenje i jedinstvo za sve građane Bosne i Hercegovine radi bolje budućnosti. "Snažno vjerujem da će čvrsto približavanje Evropskoj uniji doprinijeti boljitku zemlje i blagostanju naših građana."[31]

---

[27] Isto, 67.
[28] Isto, 53.
[29] Isto, 37.
[30] Isto, 52.
[31] Isto, 41.

U ime Vlade Republike Italije obratio se premijer **Giuseppe Conti,** koji zagovara stanovište da su građani Bosne i Hercegovine više puta kroz povijest bili žrtve ogromnih zvjerstava, ali “u spoju njihovih kultura i religija mogu predstavljati ono što Evropa želi biti – mjesto gdje je raznolikost bogatstvo, gdje se brane ljudske vrijednosti. (...) Danas smo uz vas ujedinjeni nepromijenjenim prijateljstvom: skupa gledamo na zajedničku evropsku budućnost”.[32]

Predsjednik Islamske Republike Iran dr. **Hassan Rouhani** navodi u svom pismu: “Sada, kada smo na pragu 25. godišnjice genocida u Srebrenici, jedne od najbolnijih tragedija prošlog stoljeća, želim da u ime svoje velike nacije Irana izrazim svoju sućut i saosjećanje dragim porodicama šehida, svim zvaničnicima i plemenitim građanima Bosne i Hercegovine i da molim vječnu milost i spokoj za potlačene žrtve ove velike tragedije.”[33]

Austrijski predsjednik **Alexander van der Bellen** u svom videoobraćanju posebno ističe: “Ovaj stravični masakr bio je najgori u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. (...) Ono što se dogodilo u Srebrenici prije 25 godina mora da osnaži odlučnost svih nas da radimo zajedno kako bismo izgradili tolerantnija i mirnija društva. (...) Moje najiskrenije saučešće izražavam i svim onima koji još uvijek ne znaju šta se desilo članovima njihovih porodica.”[34]

U pismu **Emanuela Macrona**, predsjednika Republike Francuske, navodi se: “Srebrenica ostaje bolan simbol neuspjeha međunarodne zajednice u pružanju zaštite civilima kad im je ta pomoć bila najpotrebnija.” Posebno se naglašava da “nema prostora za poricanje historije ili revizionizam, niti za veličanje osuđenih ratnih zločinaca u zemlji i regionu. (...) Evropski projekti su izgrađeni na ključnim vrijednostima: Mir, pravda, pomirenje među narodima, sloboda i demokratija”.[35]

U pismu **Marka Ruttea**, premijera Kraljevine Holandije, ističe se: “Srebrenica nikad neće biti završena priča jer žrtve se još uvijek identifikuju. Novi pokopi se još uvijek odvijaju u Potočarima i još uvijek imaju

[32] Isto, 51.
[33] Isto, 66.
[34] Isto, 61.
[35] Isto, 65.

majke koje traže svoje sinove." Potom se izdvaja poruka: "Stojimo rame uz rame sa preživjelim koji će nositi bol i muku sa sobom do kraja njihovih života."[36]

U pismu koje je uputio **Zoran Milanović**, predsjednik Republike Hrvatske, sadržane su ove poruke: "Dogodilo se i dokazivati ga više ne treba, Svijet zna ko je počinio zločin u Srebrenici. Zbog budućnosti, ali i zbog sadašnjosti, važno je prihvatiti kako za genocid nije i ne može biti kriv cijeli srpski narod, već dio naroda."[37]

U ime Kraljevine Belgije poruku je uputio ministar vanjskih poslova i odbrane **Philippe Goffin**: "Naša je zajednička dužnost i odgovornost da se sjećamo Srebrenice, jednog od najmračnijih poglavlja u skorašnjoj evropskoj historiji. Na ovaj poseban dan sjećanja, stajemo uz narod Bosne i Hercegovine. (...) Prije dvadeset pet godina, više od 8.000 nevinih ljudi, većinom muškaraca i dječaka je ubijeno. I dalje mnogi nastavljaju negirati ili minimizirati genocid u Srebrenici." U pismu se podsjeća na Mišljenje Evropske komisije o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u EU. U Mišljenju se ističe da su "negiranje genocida i revizionizam u suprotnosti sa najosnovnijim evropskim vrijednostima".[38]

Justin Trudeau, premijer Kanade, povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici u pismu navodi: "Žalimo sa porodicama žrtava, njihovim prijateljima i najmilijim. Odajemo počast preživjelim koji nastavljaju sa bolnim sjećanjima i koji se i dalje bore za istinu i pravdu." Posebno se naglašava poruka: "Mi nastavljamo biti predani član Vijeća za implementaciju mira."[39]

Na 25. godišnjicu genocida u Srebrenici poruke u svojim pismima uputili su i zvaničnici Evropske unije i međunarodne zajednice. Tako u svom pismu **Ursula von der Leyen**, predsjednica Evropske komisije, ističe: "Nakon četvrt vijeka, Srebrenica je i dalje otvorena rana na evropskoj savjesti. Neke majke nikada nisu pronašle smiraj za svoju djecu. Neke od raseljenih porodica nikada se nisu vratile u svoje domove.

---

[36] Isto, 54.
[37] Isto, 63.
[38] Isto, 50.
[39] Isto.

Kao žena, majka i supruga mogu tek pokušati da zamislim dubinu vašeg bola." U završnom dijelu svog pisma, **von der Leyen** iskazuje poruku: "Prošlost se ne može vratiti ili promijeniti, ali smo dužni da se sjećamo, dužni smo da istupamo i djelujemo. Nikad više prolijevanje krvi u ime rase i religije. Da se ne ponovi genocid."[40]

Charles Michel, predsjednik Evropskog vijeća, u svom pismu navodi: "Danas, osuđujemo genocid u Srebrenici. Moramo ostati oprezni i suprotstaviti se mržnji i netoleranciji u Evropi i u vašoj zemlji. Sada je vrijeme da se prevaziđe mračna ostavština prošlosti. Evropa je najveći projekat mira i pomirenja ikada. Od pepela Drugog svjetskog rata, Unija je pokazala šta se može postići kada se narodi pomire i približe jedni drugima."[41]

Predsjednik Evropskog parlamenta **David-Maria Sassoli** u pismu ističe: "Nije genocid u Srebrenici najteži zločin u Evropi od Drugog svjetskog rata, već i kolektivni neuspjeh kojeg se moramo duboko sramiti. U ime Evropskog parlamenta želim poručiti da dijelimo vašu bol i uvijek ostajemi uz vas, u solidarnosti."[42]

Serge Brammertz, glavni tužilac Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove, podsjetio je više puta Memorijalni centar u Potočarima. Sreo se s majkama ubijenih Srebreničana u počinjenom genocidu. Razgovarao je s preživjelim Srebreničanima. U svom pismu povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici navodi: "Genocid u Srebrenici bio je jedan od najmračnijih trenutaka u novijoj historiji. Još jedan genocid u srcu Evrope, samo dvije generacije poslije Holokausta... Ljudi s vrha moći koristili su tu moć da terorišu i uništavaju, samo zbog toga što su **žrtve bili muslimani.**" U završnici šireg pisma Brammertz ističe: "Prije pet godina govorio sam u Ujedinjenim nacijama o 20. godišnjici genocida. Moja poruka je je dijelom bila poziv na suočavanje s negiranjem genocida."[43]

---

[40] Isto, 48.
[41] Isto, 47.
[42] Isto, 46.
[43] Isto, 31.

Generalni sekretar Ujedinjenih nacija **Antonio Guterres** u svom pismu ističe: "U tuzi smo sa njihovim porodicama, kao i porodicama onih koji se još uvijek vode kao nestali. Potvrđujemo našu solidarnost sa preživjelima. Prije čevrt stoljeća, Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica su iznevjerili ljude u Srebrenici." Uz ove riječi, Guterres dodaje: "Pomirenje ne znači odbacivanje negiranja genocida i ratnih zločina kao i svakog pokušaja glorifikacije ratnih zločinaca."[44]

Papa Franjo je videovezom uputio poruku: "Nažalost, mržnja koja je doprinijela ovakvom krvoproliću i dalje je prečesto prisutna u različitim dijelovima svijeta. Izražavamo nadu da će je zamijeniti djela onih koji teže izgradnji bolje budućnosti, svijetu mira za generacije koje dolaze kroz dijalog razumijevanja i uvažavanja drugih. Papa Franjo također je dodao: "Nažalost, mržnja koja je doprinijela ovakvom krvoproliću i dalje je prečesto prisutna u različitim dijelovima svijeta. Izražavamo nadu da će je zamijeniti djela onih koji teže izgradnji bolje budućnosti, svijetu mira za generacije koje dolaze kroz dijalog razumijevanja i uvažavanja drugih."[45]

Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini **Valentin Inzko** u pismu navodi da se "istina ponese svijetom: niko više nije učinio od herojskih majki Srebrenice, one zaslužuju naše divljenje i našu podršku". U svojoj poruci Inzko je izdvojio zahtjev vlastima: "Pozivam i sve političare da donesu **zakon o zabrani negiranja genocida** kako bi se u budućnosti izbjegli ovakvi slučajevi." Izostala je očekivana najava da će i sam na temelju Bonskih ovlaštenja proglasiti zakon o zabrani negiranja genocida.

Pisma u kojima su vlade evropskih zemalja, zemalja svijeta i institucije Evropske unije i međunarodne zajednice uputile svoje poruke povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici imaju jednu značajnu odliku: To je saosjećajnost sa žrtvama genocida i preživjelim Srebreničanima. U svim porukama naglašava se da je zločin genocida u Srebrenici najmračnije poglavlje u novijoj evropskoj historiji. Mnoge vlade ukazale su na činjenicu da su Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica odgovorne

[44] Isto, 30.
[45] Isto, 74.

što građani – Bošnjaci Srebrenice nisu bili zaštićeni. Svi predstavnici vlada i predsjednici evropskih i međunarodnih institucija ističu nužnost donošenja zakona u Bosni i Hercegovini o zabrani negiranja genocida i zabrani veličanja ratnih zločinaca.[46] Iskazana je puna solidarnost s preživjelim Srebreničanima i s nastojanjima da se obnavlja povjerenje među narodima. Bolja budućnost za Srebrenicu i Bosnu i Hercegovinu vidi se u projektu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Međutim, u pismima solidarnosti s preživjelim Srebreničanima nije bilo ideja o ekonomskoj i infrastrukturnoj obnovi Srebrenice i njenih mjesnih područja. Izostalo je zagovaranje osnaživanja ekonomske osnove u životu povratnika u Srebrenicu.

Iz svih poruka vidljivo je da je genocid u Srebrenici planetarno prepoznat i da postoji volja vlada zemalja Evropske unije, zemalja svijeta kao i Evropskog parlamenta i Evropske komisije da se u ljudskoj solidarnosti pruža ruka pomoći kako bi se u Srebrenici podigla ekonomska osnova života, osigurala održivost povratka i zanovila demografska slika u smislu rađanja i odgoja novih generacija bošnjačkog stanovništva u Srebrenici. U pismu predsjednice Evropske komisije **Ursule van der Leyen** iskazana je osnova filozofije odnosa prema Srebrenici u kojoj je Srebrenica i dalje otvorena rana na evropskoj savjesti.

Ideje za uspostavljanje posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice

Povratak prognanih iz Srebrenice 1995. započeo je 1998. godine. Povratak se odvijao u proteklom vremenu u veoma otežanim okolnostima, uz nedovoljnu i skoro zanemarljivu finansijsku potporu individualnom pokušaju povratnika da zasnuju privređivanje i samostalan ekonomski život. Podršku koju su imali dobijali su od federalnog Ministarstva za raseljena lica i izbjeglice. Ovo ministarstvo Federacije Bosne i Hercegovine podršku povratnicima u Srebrenicu najviše je usmjeravalo davanjem poljoprivrednih mašina za poljoprivrednu djelatnost. Izostale su

[46] Isto, 33.

ideje koje bi dovele do projekata obnove privrede, izgradnje proizvodnih kapaciteta i razvoja malog poduzetništva. Usljed minimalnih mogućnosti za zapošljavanje na području opštine Srebrenica, sve je više građana koji rješenje za ekonomsku egzistenciju vide u odlasku u inostranstvo. Postoji nemala skupina Bošnjaka Srebrenice koji su ratni invalidi, zatim u poodmakloj dobi i u penzionerskom statusu. Lokalne vlasti kao i vlasti organa Republike srpske ne pokazuju ni interes ni brigu za građane bošnjačke nacionalnosti koji su u socijalnoj potrebi. Također nema ni posebnog odnosa ni brige za žene koje su, gubitkom muževa u genocidu u Srebrenici, ostale jedini hranioci svojih porodica. Geopolitičke prilike u Evropi i svijetu mijenjaju se na štetu izgradnje stabilnog mira u Bosni i Hercegovini. Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini od 2009. godine nije primjenjivao Bonske ovlasti zbog nepostojanja konsenzusa u Vijeću za implementaciju mira. Unutar Republike srpske od 2010. godine u javnim institucijama jačale su tendencije osporavanja genocida u Srebrenici: negirala se istina o genocidu u Srebrenici. Sve je to neminovno utjecalo na marginalizaciju srebreničke tragedije i veoma teških uslova Bošnjaka – povratnika u Srebrenicu. Interes za sudbinu Bošnjaka jačao je samo u vrijeme kada su se provodili izbori za lokalne vlasti.[47]

Raniji pokušaji Srebreničana 2007. godine da Srebrenica dobije poseban administrativni status tako što bi se izdvojila iz Republike srpske i bila vezana za institucije države Bosne i Hercegovine nisu imali podršku međunarodne zajednice. Sve je završilo na pokušaju. Nespremnost međunarodne zajednice da putem OHR-a, zapravo predstavnika međunarodne zajednice, nametne zakon o zabrani negiranja genocida u Srebrenici kretao se u pravcu izostajanja odgovornosti vlasti Republike srpske za socijalni, ekonomski, kulturni i infrastrukturni razvoj Srebrenice. Ranije inicijative iz Federacije u pružanju podrške Srebrenici svodile su se na povremene akcije pojedinih ministarstava.

[47] Centralna izborna komisija poništila je izbore za načelnika Srebrenice u novembarskim izborima 2020. Ova odluka uslijedila je nakon istrage i dokumentovanja nezakonitosti rada Izborne komisije Srebrenice i stranaka u provođenju izbornog procesa.

Odgovornost za otklanjanje posljedica genocida u Srebrenici pretpostavlja uspostavljanje posebnog društveno-razvojnog statusa grada i opštine Srebrenice. To podrazumijeva da institucije države Bosne i Hercegovine, Parlament i Vijeće ministara, donesu zakon o fondu za brži razvoj Srebrenice. Sredstva fonda usmjeravala bi se u samozapošljavanje, razvoj proizvodnih djelatnosti i izgradnju komunalne infrastrukture. Na isti način kao i institucije države, entiteti bi donijeli svoje zakone. U Federaciji Bosne i Hercegovine donošenje zakona o fondu za brži razvoj Srebrenice imat će podršku koja će izostati u Republici srpskoj. Međutim, i ta se podrška može osigurati pritiskom Evropske unije i međunarodne zajednice. Postoji još jedna ideja o uspostavljanju posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice. To je ideja da Evropska komisija sa svojom predsjednicom Ursulom van der Leyen pokrene inicijativu kako bi se donijela odluka o fondu za ubrzani razvoj Srebrenice na nivou Evropske unije.

Podršku ideji da se inicira uspostavljanje posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice, kao mjesta koje je usljed genocida doživjelo devastaciju u svim oblastima života i rada, dali su Reisul-ulema Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, visoki predstavnik međunarodne zajednice Valentin Inzko, rektor Univerziteta u Sarajevu profesor Rifat Škrijelj, predsjednik Akademije nauka i umjetnosti akademik Miloš Trifković i drugi.[48]

Ove kao i sve druge ideje iz područja naučnog izučavanja fenomena genocida u Srebrenici mogu poslužiti donosiocima odluka u Parlamentu države Bosne i Hercegovine i parlamentima entiteta Bosne i Hercegovine.

---

[48] U svom pismu podrške radu Međunarodne naučne konferencije "Genocid nad Bošnjacima Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice" reisul-ulema Husein Kavazović ističe: "Mi podržavamo nastojanja da se Srebrenici, s obzirom na ono što **joj je učinjeno, a što je pretvorilo u grad simbol patnje i stradanja**, **dodijeli poseban status, ne samo u Bosni i Hercegovini već i u okviru cijele Evrope**" (podvukao M. P.). Vidi: Pismo Reis-ul-uleme Huseina Kavazovića učesnicima naučne konferencije, Sarajevo, 19. 10. 2020. godine.

Zaključak

Agresivni rat Miloševićevog režima protiv suverene i nezavisne Bosne i Hercegovine imao je strateški cilj stvoriti etnički čist prostor, zamišljen kao republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. U izvođenju tog projekta nasilno je prognano više stotina hiljada Bošnjaka s prostora istočne Bosne od Foče do Bijeljine. U završnici ostvarivanja tog plana u julu 1995. godine izvršen je genocid nad Bošnjacima. Više od 8.000 Bošnjaka strijeljanjem je usmrćeno. Bio je to prvi zločin genocida nakon Drugog svjetskog rata. Vinovnici zločina genocida bili su ekstremni nacionalisti Radovan Karadžić i Ratko Mladić. Oni su bili opijeni mržnjom prema Bošnjacima samo zato što su druge vjeroispovijesti i druge nacije. **Radi se o fašistoidnoj politici uništenja drugog i drugačijeg koja se zanovila nakon 50 godina od holokausta u Drugom svjetskom ratu**. Međunarodna zajednica ima odgovornost za zločin genocida nad Bošnjacima. Nije poduzela sve što je bilo u njenoj moći da zaustavi vojne i policijske snage Republike srpske i paravojne snage iz SRJ.

Istina o genocidu ustanovljena je sudskim presudama Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Međutim, počinjeni genocid u Srebrenici donio je velike i teške posljedice za predratno bošnjačko stanovništvo na području Srebrenice. Preko 8.000 Bošnjaka muškaraca pogubljeno je. Više od 35.000 žena, djece, invalida i starijih osoba nasilno je prognano. Porušeni su stambeni objekti. Uništena je komunalna infrastruktura i proizvodna preduzeća. Bošnjaci Srebrenice raseljeni su na prostor Federacije, a preko 10.000 je izbjeglo u inostranstvo.

Povratak Bošnjaka u Srebrenicu započeo je 1998. godine pod vrlo teškim uslovima. Bila je nedovoljna materijalna podrška za obnovu kuća i imanja. Posebno je nedovoljna bila materijalna podrška za obnovu ekonomske osnove života putem samozapošljavanja. Zbog toga, povratak prognanih u Srebrenicu **nije dobio pretpostavke za samoodrživost.**

Demografska slika Srebrenice bitno je promijenjena. Bošnjačko stanovništvo u Srebrenici smanjeno je za oko 23.000. Zločin genocida nad Bošnjacima u Srebrenici planetarno je prepoznat. Srebrenica je postala

simbol zanovljenog genocida u Evropi na kraju 20. stoljeća. U činu komemoracije žrtvama nakon 25 godina genocida u Srebrenici, 11. jula 2020. godine, svoja saopštenja u pismima izrazile su države Evropske unije, Evropski parlament i Evropska komisija. Uradile su to i brojne zemlje svijeta. Žaljenje za žrtvama genocida u Srebrenici izrazio je i sekretar Organizacije ujedinjenih nacija Antonio Guterres.

Sve poruke državnika svijeta imaju zajedničku odrednicu: zločin genocida u Srebrenici jedno je od najmračnijih poglavlja savremene Evrope. Iskazana je sveopšta solidarnost s preživjelim Srebreničanima u vidu volje zemalja Evropske unije i svijeta da se u Srebrenici ojača ekonomski razvoj, učvrsti mir i tolerancija među etničkim skupinama.

Usljed nepovoljnih kretanja u sferi geopolitičkih promjena u Evropi, svijetu i zapadnom Balkanu, u Bosni i Hercegovini jačaju etnonacionalne politike i nacionalizam. U posljednjih deset godina javlja se i separatistički nacionalizam u Republici srpskoj. U tom kontekstu javlja se tendencija negacije genocida u javnom prostoru Republike srpske. Umanjuje se i pomoć institucija Federacije Bosne i Hercegovine obnovi i ekonomskom i kulturnom razvoju Srebrenice. Takva društvena kretanja marginalizuju posljedice počinjenog genocida u Srebrenici. To je vidljivo naročito u ovim aspektima: zaustavljen je povratak Bošnjaka u Srebrenici; izgradnja komunalne infrastrukture ne prati potrebe ljudi u udaljenim mjesnim zajednicama; raste nezaposlenost i iseljavanje stanovništva u inostranstvo umjesto obnove i ekonomskog razvoja nastaje nova devastacija u socijalnom životu građana Srebrenice.

Zagovaranje posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice u funkciji je potpunijeg i bržeg prevladavanja posljedica genocida. Ako bi se u parlamentima koji donose zakone i u entitetima i na nivou države formirali fondovi za ubrzani ekonomski, socijalni, kulturni i infrastrukturni razvoj Srebrenice, onda bi Srebrenica dobila nove osnove razvoja u budućnosti.

Literatura

1. Batler, Ričard, "Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici, 1. novembar 2002. Operacija Krivaja 95", u: Biserko Sonja (ur.): *Srebrenica: Od poricanja do priznanja.* Biblioteka Svedočanstva br. 22, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.
2. Begić, I. Kasim, *Bosna i Hercegovina: Od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
3. Bečirović, Fikret, "Genocid nad Bošnjacima bosanskog Podrinja – istraživačka studija", u: Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016.
4. Donia, J. Robert, *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini"*, University press, Sarajevo, 2016.
5. Fink, Matthias Fink, *Srebrenica. Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem,* Biblioteka Svjedočanstva, Dobra knjiga, Sarajevo, 2020.
6. Hartman, Florence, *Mir i kazna. Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa,* Profil, Zagreb, 2007.
7. Hartmann, Florence, *Krv realpolitike. Afera Srebrenica* (prevod s francuskog Sabina Subašić-Galijatović), Sarajevo–Zagreb, 2015.
8. Ibrahimagić, Omer, "Međunarodna zajednica je izdala Srebrenicu", u: Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
9. Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici", Zbornik radova *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017*, Posebna izdanja ANUBiH, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 21-69.
10. Muratović, Rasim, Džananović, Muamer, "Svjedočenje žrtava genocida o zločinu genocida u Srebrenici jula 1995", u: Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
11. Najetović, Džemal, "Međunarodna umješanost i odgovornost za genocid nad Bošnjacima u Srebrenici", Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.

12. Pejanović, Mirko, Cvrk, Mirsad, "Povratak izbjeglica u funkciji obnove međuetničkog povjerenja u gradu i opštini Srebrenica - istraživačka studija", Zbornik radova *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta U Sarajevu, Sarajevo, 2016.
13. Pejanović, Mirko, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH* – treće dopunjeno izdanje, Šahinpašić, Sarajevo, 2013.
14. Transkripti pisama evropskih i svjetskih zvaničnika povodom obilježavanja 25. godišnjice genocida u Srebrenici, Memorijalni centar Potočari–Srebrenica, 11. juli 2020.
15. Pismo Reis-ul-uleme Huseina Kavazovića učesnicima Međunarodne naučne konferencije: "Genocid nad Bošnjacima Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice", 19. 10. 2020.
16. *Sjećanje na genocid u Srebrenici: Poruka civilizacije*, Memorijalni centar Srebrenica, 2020.
17. Šehić, Zijad, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna. Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994.),* Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.

Dr. Nevenka Tromp

TRANZICIJSKI, POSTTRANZICIJSKI I STRATEŠKI NARATIVI O GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: Ovaj rad istražuje tranzicijske, posttranzicijske i strateške narative o ratovima u bivšoj Jugoslaviji, točnije u Bosni i Hercegovini. Narativ o kaznenoj pravdi koji je stvorio Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) dominira tranzicijskim narativima o jugoslavenskim ratovima. Nerijetko obje strane – žrtve kao i počinitelji – izražavaju nezadovoljstvo ishodom pravde, ovisno o presudi. Očekivanja da će tranzicijski narativi, zasnovani na kaznenim postupcima, pružiti jasnu razliku između "loših" i "dobrih"; između počinitelja i žrtava; između zločinačkog plana počinitelja i obrambenog odgovora žrtve samo su djelomično ispunjena. Na primjeru presuda MKSJ o genocidu, ovaj naučni rad istražuje kako je njegov tranzicijski narativ o genocidu kompromitiran neadekvatnim optužnicama i presudama koje ne odražavaju težinu zločina u punom vremenskom i geografskom obimu. S druge strane i ovaj nepotpuni tranzicijski narativ genocida može biti dodatno oslabljen posttranzicijskim narativom od strane koja je planirala i izvršavala genocidne zločine. Naučna istraživanja pokazuju da tranzicijski narativi nisu trajnoga karaktera i da će im se u neko izvjesno vrijeme u tzv. posttranzicijskom periodu suprotstaviti različiti društveni i politički akteri u svrhu postizanja konkretnih (geo)političkih ciljeva. Naprimjer, vladajuće postkonfliktne elite mogu odlučiti stvoriti posttranzicijski narativ u kojem će pokušati dati novo tumačenje postojećim tranzicijskim narativima s ciljem minimaliziranja kriminalne odgovornosti prethodnog režima za političko nasilje i masovne zločine. Takav posttranzicijski period može biti obilježen vraćanjem "politike prošlosti" u "politiku sadašnjosti" radi nastavka ostvarivanja političkih ciljeva prethodnog režima. Ovaj naučni rad istražuje tranzicijski narativ o genocidu u Bosni i Hercegovini koji je proizašao iz sudskih postupaka vođenih na MKSJ u svjetlu posttranzicijskih narativa srpskih postkonfliktnih elita kojima detaljno proučavaju neispunjene strateške ciljeve režima prethodnika.

Ključni pojmovi: genocid, Srebrenica, MKSJ, Bosna i Hercegovina, tranzicijski narativi, posttranzicijski narativi, strateški narativi

Abstract: This article explores the transitional, post-transitional and strategic narratives about the wars in the former Yugoslavia, more specifically in Bosnia and Herzegovina. The criminal justice narrative created by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) dominates the transitional narratives about the Yugoslav wars. It is not uncommon

that both sides - the victims and the perpetrators – express dissatisfaction with the justice outcome depending on the verdict. Transitional narratives based on the criminal trials are expected to provide clarity on the distinction between “bad” and “good” guys; between perpetrators and victims; between the criminality of the perpetrating side and the response of the victim’s side. With the passage of time, all transitional narratives will be challenged by post-transitional narratives, launched by various societal and political actors for different reasons with specific objectives behind them. For example, the ruling post-conflict elites can decide to create a post-transitional narrative in which they will try to re-interpret or counter the existing transitional narratives with the goal to exonerate the policies of the predecessor regime that led to the violence by reintroducing the “politics of the past” into the “politics of the present” in the perusal of the still to be achieved political objectives of the predecessor regime. Using the example of the ICTY genocide judgments, this article will explore how its transitional narrative of genocide has been undermined by the post-transitional narratives launched by the Serbian post-conflict elites in the perusal of the unfulfilled strategic goals of the predecessor regimes.

Keywords: Disintegration of Yugoslavia, ICTY, Genocide, Bosnia-Herzegovina, Srebrenica, Transitional Justice, Post-Transitional Justice, Strategic Narratives

Uvod

U kolovozu 2018. godine, Skupština Republike srpske opozvala je “Izvještaj Komisije o događajima u Srebrenici 1995. godine”, dokument usvojen 2004. godine. Republika srpska (RS) teritorijalni je entitet suverene države Bosne i Hercegovine, kako je predviđeno Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995.[1] Težina zločina u Srebrenici potvrđena je

[1] BBC-jev članak “Žaljenje srpskog lidera zbog Srebrenice” od 11. srpnja 2004. godine sumirao je glavne točke Izvješća na sljedeći način: “Prema izviješću: snage bosanskih Srba su planirale trostupanjsku operaciju: napad na grad, razdvajanje žena i djeca i pogubljenje muškaraca; u ubojstvima su učestvovale vojne i policijske jedinice, kao i specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova; četiri nove grobnice su originalna mjesta, dok su ostalih 28 zapravo mjesta na kojima su tijela sahranjena kako bi se sakrili tragovi masakra; Komisija ima podatke o 7,779 nestalih u Srebrenici i do sada je identificirala 1,332.” http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3831599.stm; Topić, T., “Otvaranje najmračnije stranice”, *Vreme*, 1. srpanj 2004; https://www.vreme.com/cms/view.php?id=384060; O povlačenju Izviješća vidi: Kovačević, D.,

u nekoliko presuda izrečenih na Međunarodnom kaznenom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), *ad hoc* sudu koji je 1993. godine osnovalo Vijeće sigurnosti UN-a. Prva presuda MKSJ za genocid u Srebrenici izrečena je 2001. godine u predmetu protiv Radislava Krstića, generala Vojske Republike srpske (VRS) kojom je genocid u Srebrenici postao simbol tragične i destruktivne prirode rata u Bosni i Hercegovini koji je trajao od 1992. do 1995. godine. Ta povijesna presuda za genocid stavila je naglasak na narativ o bosanskim muslimanima kao žrtvama genocida i o srpskoj strani kao glavnom počinitelju genocida.[2] Presuda Krstiću iz 2001. godine potvrđena je u žalbenoj presudi iz 2004. godine, iste one godine u kojoj je Narodna skupština RS-a usvojila "Izvještaj Komisije o događajima u Srebrenici 1995. godine". Izviješće je navelo tadašnjeg predsjednika RS-a Dragana Čavića da se javno ispriča, rekavši da je masakr tisuća bosanskih muslimana u Srebrenici "crna stranica istorije srpskog naroda".[3]

Nakon najave opoziva Izvještaja, 14 godina kasnije, uslijedilo je osnivanje dviju međunarodnih komisija sa službenim mandatom da kontekstualiziraju zločine počinjene na području Sarajeva i Srebrenice.[4] Imenovanje komisija koje bi ponovo istražile zločine bilo je znakovito: opsada

---

"Bosnian Serb MPs Annual Report Acknowledging Srebrenica", *The Balkan Insight*, 14. kolovoz 2018; https://balkaninsight.com/2018/08/14/bosnian-serb-mps-annul-report-acknowledging-srebrenica-08-14-2018/; Sorguć, A., "Bosnian Serbs' War Commissisons: Fact-Seeking or Truth-Distortion?", *The Balkan Insight*, 25. veljača 2019; https://balkaninsight.com/2019/02/25/bosnian-serbs-war-commissions-fact-seeking-or-truth-distorting/.

[2] Vidi, naprimjer, sažetke presude MKSJ: Tužitelj protiv Radislava Krstića, https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/010802_Krstic_summary_en.pdf; Tužitelj protiv Popovića et.al., https://www.icty.org/x/cases/popovic/tjug/en/100610summary.pdf; Tužitelj protiv Radovana Karadžića, https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement_summary.pdf; Tužitelj protiv Ratka Mladića, https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-summary-en.pdf; Tužitelj protiv Zdravka Tolimira, https://www.icty.org/x/cases/tolimir/tjug/en/121212_summary.pdf.

[3] Vidi: "Serb leader's Srebrenica regret", BBC (11. srpanj 2004), dostupno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3831599.stm.

[4] Zvanični nazivi komisija su: Međunarodna nezavisna komisija za istraživanje stradanja Srba u Sarajevu u periodu 1991–1995. godine i Međunarodna nezavisna komisija za istraživanja stradanja svih naroda u srebreničkoj regiji u periodu 1992–1995. godine

Sarajeva i genocid u Srebrenici globalno su poznati simboli zločina i lokacije koje simboliziraju brutalnost srpskih snaga. Ovi zločini odvijali su se pred očima svjetske javnosti od prvog dana rata 1992. godine, urezujući srpsku stranu kao glavnog zločinca u kolektivno sjećanje na globalnom nivou.[5] Tako su Sarajevo i Srebrenica postali simboli besmislene patnje civilnog stanovništva bosanskih muslimana uzrokovane ciničnim geostrateškim ambicijama Srbije[6] pod vodstvom Slobodana Miloševića, a u dogovoru s političkim rukovodstvom bosanskih Srba.[7]

Komisija za Sarajevo sastoji se od sedam članova od kojih se tražilo da istraže stradanja Srba u Sarajevu od 1991. do 1995. godine.[8] Komisiju za Srebrenicu čini devet članova od kojih se tražilo da istraže patnje svih naroda na području Srebrenice od 1992. do 1995. godine.[9] Gideon Greif, njen predsjedatelj, otvorio je prvi sastanak u veljači 2019. godine

[5] Vidi: Tanner, S., "The mass crimes in the former Yugoslavia: participation, punishment and prevention?", *The International Review of the Red Cross* (Vol. 90 No. 870, June 2008), pp. 273-287. Dostupno na: https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-870_5.pdf.

[6] Srbija je država nasljednica Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) koja je postojala od 1992. godine do 2003. godine. Kao Državna zajednica Srbija i Crna Gora nastavila je postojati od 2003. do 2006. godine, kada je Crna Gora proglasila nezavisnost, a Srbija je ostala jedini pravni nasljednik SRJ.

[7] Vidi npr. Traynor, I., "Srebrenica genocide: worst massacre in Europe since the Nazis", *The Guardian*, 10. lipanj 2010, dostupno na: https://www.theguardian.com/law/2010/jun/10/hague-bosnian-serb-srebrenica-genocide1; S. Broclehurst, "Peter Howson returns to 'hell' of Bosnian war with new painting", BBC, 9. prosinac 2019, dostupno na: https://www.bbc.com/news/uk-scotland-50672876; Leslie, Ch., "Sarajevo: a portrait of the city 20 years after the Bosnian war", *The Guardian*, 14. prosinac 2015, dostupno na: https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2015/dec/14/sarajevo-portrait-city-20-years-bosnian-war-dayton. Scaramuzzi, I., "Pope Francis: Sarajevo, from a symbol of war to a place of unity between faiths", Media for Humanity, 6. lipanj 2015, dostupno na: https://www.abouna.org/english/en/content/pope-francis-sarajevo-symbol-war-place-unity-between-faiths.

[8] Rafael Isreali (predsjedavajući), Walter Manoschek (Austrija); Darko Tanasković (Srbija); Laurence Armand French (SAD); Giuseppe Zaccaria (Italija); Viktor Bezruchenko (Ruska Federacija); Patrick Barriot (Francuska).

[9] Gideon Greif (predsjedavajući), Adenrele Shinaba (Nigerija); Juki Osa (Japan); Roger Bayard (Australija), Cheng Ji (Kina), Giuseppe Zaccaria (Italija); Marcus Goldbach (Njemačka); Laurens Armand French (SAD); i Marija Đurić (Srbija). Greif je profesor Jevrejske i izraelske povijesti na University of Texas te vodeći istraživač na Israeli Holocaust Institute, Shem Olam.

izjavivši da je cilj Komisije utvrditi istinu koja je samo jedna. Potvrdio je moralnu obvezu Komisije da bude vjerna činjenicama i žrtvama.[10] U travnju 2021. ova komisija izlazi u javnost s rezultatima izvještaja koji rasplamsava rasprave o uzrocima i posljedicama opsade Sarajeva. Vodstvo RS-a, osnaženo ovim narativom o srpskim žrtvama u Sarajevu, odmah saziva sastanak na kojem je jedina i glavna tema izdvajanje RS-a iz sastava Bosne i Hercegovine – mirnim putem.[11]

Obznana osnivanja ovih komisija 2019. godine navela je vlade Rusije i Srbije da javno pohvale inicijativu smatrajući da je – iako zakašnjela – prijeko potrebna ispravka sveprisutnog antisrpskog raspoloženja, koje je u svjetskoj javnosti prisutno još od devedesetih.[12] Međunarodni diplomati ukazivali su na mogući negativni utjecaj ove inicijative u procesima pomirenja još uvijek krhkog bosanskog društva. Istodobno, bosanski mediji izrazili su skepticizam o iskrenosti službenog mandata ovih komisija, sugerirajući da im je stvarni mandat krojenje "pogodnije istine" ili "istine po potrebi " koja bi služila aktuelnim geopolitičkim interesima Srbije i RS-a. Aktivisti za ljudska prava i drugi dugogodišnji promatrači jugoslavenskih sukoba naglasak komisija na srpskim žrtvama vide kao pažljivo osmišljen plan usmjeren na "izjednačavanje" kaznene odgovornosti za zločine svih strana i pokušaj "relativiziranja" srpske odgovornosti za zločinački plan koji je doveo do zločina protiv nesrpskog stanovništva na područjima u Bosni i Hercegovini na koje su navodno Srbi polagali pravo i tamo gdje nisu bili u većini ili gdje ih

[10] Vidi razgovor s Greif: https://srpskainfo.com/gideon-grajf-cilj-medjunarodne-komisije-je-doci-do-istine-o-srebrenici-koja-je-samo-jedna.

[11] Vidi o predstavljanju rezultata Komisije za Sarajevo: "Komisija koju je formirala vlast u RS-u i objavila izvještaj o stradanju Srba u Sarajevu", *Klix* (13. 4. 2021), https://www.klix.ba/vijesti/bih/komisija-koju-je-formirala-vlast-u-rs-u-objavila-izvjestaj-o-stradanju-srba-u-sarajevu/210413084.

Vidi o "mirnom razdruživanju" RS-a: "Počeo sastanak vladajuće koalicije u RS/u na temu mirnom razdruživanja", *Klix* (19. 4. 2021), https://www.klix.ba/vijesti/bih/poceo-sastanak-vladajuce-koalicije-u-rs-u-na-temu-mirnog-razdruzivanja/210420120.

[12] "Rusija pozdravila formiranje komisije o istraživanju zločina u Srebrenici i stradanju Srba u Sarajevu", *Klix* (4. 4. 2019). Vidi: https://www.klix.ba/vijesti/bih/rusija-pozdravila-formiranje-komisija-o-istrazivanju-zlocina-u-srebrenici-i-stradanju-srba-u-sarajevu/190404156.

gotovo nije ni bilo.[13] Samo lansiranje ovih inicijativa za ponovnu istragu zločina protumačeno je kao slanje poruke regionalnoj i globalnoj javnosti da bosanski muslimani nisu samo žrtve nego da su i počinitelji zločina nad srpskim stanovništvom u Sarajevu i Srebrenici. U nedavnoj studiji o poricanju genocida, Monica Hanson Green napravila je spisak već postojećih narativa o poricanju genocida. Sljedeća pitanja navela je kao relevantna: osporavanje broja žrtava; preokret uloge "počinitelj–žrtva", pri čemu se naglašava potreba vlastite grupe da se "samoobrani" od "druge grupe" koju smatraju "pobunjenicima" ili "teroristima".[14] "Relativiziranje" zločina na način da se stavlja naglasak na bosanske muslimane kao počinitelje da bi se time preinačio narativ o srpskoj strani kao "glavnog zločinca" u jednu od tri "zaraće strane" u ratu u Bosni i Hercegovini – zajedno s bosanskim Hrvatima i bosanskim muslimanima.[15]

Javno izrečene kritike o ovim komisijama kao instrumentima za stvaranje alternativnog narativa koji bi služio "apologetima" i "poricateljima" zločina nad bosanskim muslimanima otvaraju isto pitanje: Da li bi i pored ovih kritika mogao postojati legitiman razlog za njihovim osnivanjem? Naprimjer, da li su posljednjih godina ugledali svjetlo dana novi mjerodavni izvori iz autoritativnih državnih arhiva koji nisu bili dostupni tijekom suđenja na MKSJ i koji bi se sad trebali analizirati na adekvatnom institucionalnom nivou? S druge strane, ako će ove komisije koristiti i preispitivati već postojeće materijale koji su bili dostupni dok su se još vodili procesi pred MKSJ za zločine počinjene na području Sarajeva i Srebrenice, zašto ih nije koristila obrana kako bi parirala Tužiteljstvu kontradokazima?

---

[13] Potraži reakcije stručnjaka i aktivista za ljudska prava i tranzicijsku pravdu: "Prvi sastanak spornih komisija za Srebrenicu i Sarajevo krajem marta 2019", *Oslobođenje*, 25. 3. 2019, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/prvi-sastanak-spornih-komisija-za-srebrenicu-i-sarajevo-krajem-marta-436529.

[14] Green, M. Hanson, "Srebrenica Genocide Denial Report 2020", Potočari Memorial Centre May 2020, p. 31, https://www.srebrenicamemorial.org/bs/document/40. Također: Nettelfield, Lara and Wagner, Sarah, *Srebrenica in the Aftermath of* Genocide, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

[15] Isto.

Drugim riječima, da li su ove komisije jednostavno stvorene da daju novo tumačenje već postojećih i dobro poznatih činjenica kako bi proizvele još jednu verziju narativa o ratu u Bosni i Hercegovini? Hoće li ta nova tumačenja biti utkana u tapiseriju već postojećih povijesnih i pravnih narativa prošlih događaja kako bi se stvorila još veća konfuzija o tome što se zaista dogodilo i kako? Kako će se ovi novi narativi odraziti na formiranje konsenzusa o kolektivnom sjećanju? Da li će rezultati i zaključci ovih komisija pridonijeti prihvaćanju kolektivnog sjećanja od strane svih strana u sukobu ili će naglasak na stradanja srpske strane još samo dodatno potcrtati postojeće narative poricanja genocida izvršenog nad bosanskim muslimanima?[16]

Razdoblja tranzicijske pravde proizvode više narativa o onome što se dogodilo i kako. Ostaje pitanje kako će se nadmetanje između različitih "istina" odraziti na načine na koje će se činjenice pamtiti. Razdoblje posttranzicijske pravde često će proizvesti kontranarativ kao reakciju na tranzicijske narative koji imaju za svrhu korekcije i prilagođavanja tranzicijskog narativa konkretnom političkom programu društvenih i državnih elita. Naprimjer, postkonfliktne državne elite mogle bi odlučiti da (ponovno) uvedu "politiku iz prošlosti" u "politiku sadašnjosti" i u svrhu toga pristupit će reinterpretaciji onih dijelova tranzicijskog narativa koji su ocijenjeni kao neprihvatljivi ili štetni.[17]

Ovaj rad pozicionira diskurs o genocidu u Bosni i Hercegovini u okvir dinamike tranzicijske i posttranzicijske pravde, polazeći od teze da postkonfliktne državne elite u Srbiji i RS-u pokušavaju reevaluirati tranzicijski narativ o genocidu u Bosni i Hercegovini – čiji je primjer stvaranje dviju komisija 2019. godine – s ciljem da: (1) potkopaju tranzicijski

[16] Vidi na primjer poricanja genocida: Rahim, Z., "Srebrenica Genocide is 'Fabricated Myth,' Bosnian Serb Leader Says", *Independent* (14. travanj 2019), https://www.independent.co.uk/news/world/europe/srebrenica-massacre-genocide-milorad-dodik-bosnia-myth-a8869026.html; K. Bart, M. Zuvela, "Bosnian Serb Leader: Srebrenica was 20th century's 'Greatest Deception'" Reuters (25. lipanj 2015), https://www.reuters.com/article/us-bosnia-serbia-arrest/bosnian-serb-leader-srebrenica-was-20th-centurys-greatest-deception-idUSKBN0P51OL20150625.

[17] Vidi raspravu o posttranzicijskoj pravdi: Collins, C., *Post-Transitional Justice: Human Rights Trials in Chile and El Salvador,* University Park, PA: Pennsylvania University Press, 2010; Raimundo, F.A., "Post-Transitional Justice?: Spain, Poland and Portugal compared", PhD Thesis, European University Institute, Florance, 2012.

narativ o genocidu kakav je stvoren na MKSJ; (2) relativiziraju kaznenu odgovornost srpske strane u ratu devedesetih godina naglašavajući patnje srpskih žrtava u ratu u Bosni i Hercegovini; (3) legitimiraju ponovno uvođenje "politike prošlosti" u "politiku sadašnjosti" vraćanjem geopolitičkim ciljevima ratnog režima, koji su uključivali proširenje postjugoslavenske srpske države kroz pripajanje entiteta RS teritoriju Republike Srbije.

Da bi testirao spomenute teze, ovaj će članak: (1) utvrditi teoretski okvir upotrebom koncepata "tranzicijski narativ", "posttranzicijski narativ" i "strateški narativ"; (2) analizirati presude MKSJ-a za genocid i evaluirati njihov utjecaj na artikulaciju tranzicijskog narativa o genocidu; (3) istražiti posttranzicijski narativ istražujući kada, kako i zašto su postkonfliktne srpske elite počele raditi na posttranzicijskom narativu.

I. Teorijski okvir tranzicijske, posttranzicijske pravde i strateških narativa

Tranzicijska pravda

Tranzicijski narativi zasnovani na međunarodnim kaznenim suđenjima za masovne zločine bave se individualnom kaznenom odgovornošću i kao takvi bilježe događaje iz prošlosti preko pitanja: što se točno dogodilo; zašto i kako se to dogodilo i tko je odgovoran za to? Tako će svaki tranzicijski narativ sadržavati teme o kriminalnosti političkog plana, o konkretnoj individualnoj odgovornosti za planiranje i izvođenje (masovnih) zločina radi postizanja konkretnih (geo)političkih ciljeva. Zbog toga se od ovih narativa očekuje da jasno razluče "žrtvu" od "počinitelja" i da se presudom zabilježi da li je optuženi "kriv" izvan razumne sumnje za djela koja mu se u optužnici stavljaju na teret.

Analizirajući ulogu prava u "razdobljima radikalne političke transformacije", teoretičarka tranzicijske pravde Ruti Teitel tvrdi da tranzicijski krivičnopravni sudski postupci stvaraju "tranzicijske narative", koje ona opisuje kao procese "kolektivnog sjećanja". Teitel isto tako tvrdi da tranzicijski narativi nisu trajni i da će vjerojatno biti osporavani i reinterpretirani

u budućnosti.[18] Istraživanja vezana za mehanizme tranzicijske pravde aktualiziraju se devedesetih godina prošlog stoljeća kao posljedica uspostavljanja globalnog pravnog sistema nastalog nakon kraja hladnog rata, koji je omogućio da se planiranje i izvršavanje masovnih zločina može procesuirati na međunarodnim i nacionalnim kaznenim sudovima. Doprinosi ovih suđenja u postkonfliktnim društvima tek se trebaju temeljito istražiti. To se svakako odnosi na dio istraživanja o posttranzicijskoj pravdi.

Narativ(i) tranzicijske pravde o ratovima u bivšoj Jugoslaviji do sada su se većinom oslanjali na suđenja pred MKSJ, bez obzira na to što postoje i nacionalni sudovi za ratne zločine koji za razliku od MKSJ imaju neograničen rok postojanja. Tranzicijski narativ nije i ne može biti ograničen samo na presude: on uključuje, između ostalog, optužnice – tko je optužen i zašto, a tko nije optužen i zašto nije; raspravne dokaze koji često sadrže dokumente iz državnih arhiva koji bi inače ostali skriveni od javnosti da nije bilo sudskog postupka; presudu kojom se optuženik osuđuje ili oslobađa po svakoj optužbi iz optužnice. Suđenja za masovne zločine traju godinama i svako suđenje ostavlja iza sebe iscrpan sudski arhiv. Tako se od tranzicijskog narativa nastalog na suđenjima pojedincima za masovne zločine očekuje da će pridonijeti u procesu stvaranja kolektivnog sjećanja dajući odgovor na važna pitanja: koja je strana započela nasilje?; koja je strana odgovorna za masovne zločine?; koja je strana žrtva? Sve strane u sukobu pokušat će utjecati na tranzicijski narativ u postkonfliktnom razdoblju, nastojeći da njihova interpretacija prošlosti postane dominantna. U tu svrhu svaka država iskoristit će svoju poziciju međunarodnog subjekta i kroz suradnju s međunarodnim sudovima pokušati utjecati na tranzicijski narativ. Ovaj rad bavit će se pitanjem s kojim ciljem, kada, zašto i kako su državne elite[19] u postmiloševićevskoj Srbiji utjecale na rad MKSJ. Isto tako postavit će se pitanje

[18] Vidi raspravu: R. Teitel, *Transitional Justice,* Oxford University Press, New York, 2000, pp. 4, 20, 70-117, 115.

[19] Termin "postkonfliktne elite" primjenjivat će se na: (1) državne aktere koji imaju pristup političkom odlučivanju i institucionalnu podršku za provedbu odluka; (2) javne i privatne medije sa zajedničkim ili preklapajućim ideologijama ili političkim i društvenim interesima; (3) državne i međunarodne intelektualce i profesionalce koji promoviraju sliku Srbije kao žrtve globalizacije, s MKSJ kao instrumentom globalizacije.

u kojoj je mjeri država Srbija pokušala i uspjela utjecati i kontrolirati pravni ishod presuda o genocidu na MKSJ, a time i na Međunarodnom sudu pravde (MSP), gdje se Srbija kao država branila od odgovornosti za genocid počinjen na području Bosne i Hercegovine. Ovaj rad bavi se i pitanjem kada i kako su Srbija i Republika srpska počele raditi na posttranzicijskoj pravdi, tj. na korekciji tranzicijskog narativa o genocidu.

Da bi se našli odgovori na ova pitanja, teorijski pristup o tranzicijskoj pravdi proširit će se na posttranzicijsku pravdu. Istraživači posttranzicijske pravde bave se pitanjima kako, zašto i kada tranzicijski narativ može – ili će neizbježno – biti osporen i na temelju kojih argumenata.

Posttranzicijska pravda

Istraživači posttranzicijske pravde tvrde da razdoblje tranzicijske pravde može stvoriti narativ o jedinstvu, konsenzusu, oprostu i pomirenju, ali da može dovesti i do pokušaja preinačavanja tranzicijskih narativa o uzrocima i posljedicama ratnog nasilja. Kada društveni ili politički akteri na svim stranama spektra – od počinitelja do žrtava – izraze nezadovoljstvo načinom na koji su zločini, nepravde i štete iz prošlosti prikazani u tranzicijskom narativu, oni će to ovisno o svojim aktuelnim političkim i društvenim interesima pokušati ispraviti, iskriviti ili preokrenuti.

Jedna od pionira na polju posttranzicijske pravde je Cath Collins, znanstvenica koja je proučavala procese tranzicijske pravde u El Salvadoru i Čileu, koja uvodi pojam "posttranzicijska pravda" kao koncept koji ocjenjuje "sveobuhvatnost i potpunost tranzicijskih narativa sukoba".[20] Collins vidi posttranzicijsku pravdu ukorijenjenu u tranzicijskoj pravdi premda ona istodobno pokušava odstupiti od nje.[21] Collins je identificirala šest načina na koje se posttranzicijska pravda razlikuje od tranzicijske pravde: (1) posttranzicijsku pravdu zanimaju "pitanja kvaliteta, dosega i dorečenosti" postkonfliktnih ili postdiktatorskih demokratskih poredaka, dok se tranzicijska pravda fokusira na "minimalne institucionalne zahtjeve" za uspostavljanjem takve demokracije; (2) posttranzicijska pravda

[20] Collins, C., 2010, 22.
[21] Isto, 22-24.

dovodi u pitanje "sveobuhvatnost i potpunosti" tranzicijske pravde; (3) posttranzicijsku pravdu uglavnom zagovaraju i na nju utječu privatni akteri koji rade "iznad" i "ispod" države; (4) posttranzicijska pravda ima "više strana, više aktera i više referenci"; (5) različiti akteri pojmu pripisuju različite ciljeve i značenja; (6) posttranzicijska pravda vjerojatno će biti znatnije internacionalizirana od tranzicijske pravde.[22]

Za ovu studiju primjenjiviji su koncepti koje je razvila Filipa Raimundo, znanstvenica koja je proučavala posttranzicijsku pravdu u Španiji, Portugalu i Poljskoj. Raimundo definira koncept "posttranzicijske pravde" kao "ponovno postavljanje pitanja o autoritarnoj prošlosti na politički dnevni red nakon demokratske konsolidacije".[23] Povezuje uspjeh mehanizama prijelaznog razdoblja s "političkom voljom" i "institucionalnim kapacitetom" i zaključuje da će, dugoročno gledano, institucionalni kapacitet biti presudan za uspjeh tranzicijskog narativa.[24] Istražujući vezu između "politike prošlosti" i "politike sadašnjosti", Raimundo tvrdi da se "prošlost vraća na politički dnevni red jer određene strane imaju za cilj promijeniti dominantni narativ o prošlosti, ali i narativ o tranziciji i procesu tranzicijske pravde".[25]

Postkonfliktne elite mogu odlučiti da reinterpretiraju već postojeće tranzicijske narative ili da stvore nove kako bi isplele prihvatljiviju istinu. U tu svrhu stvorit će se strateški narativi prema kojima politički akteri pokušavaju "stvoriti zajedničko razumijevanje svijeta, drugih političkih aktera i politike […]".[26] Postkonfliktne elite koristit će strateški narativ da proizvedu moćne kontranarative, ojačaju legitimitet svoje vladavine i potvrde svoju moć.[27] Strateški narativ koristit će diskurs preko kojeg se rehabilitiraju presuđenici za ratne zločine,

---

[22] Isto.

[23] Raimundo, F. A., 2012, xv, 10, 23.

[24] Isto, 10, 42-44.

[25] Isto, xv, 23, 95, 176.

[26] Miskimmon, A., O'Loughlin, B. and Roselle, L., "Introduction", in *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations*, ed. A. Miskimmon, B. O'Loughlin and L. Roselle, Ann Arbor, University of Michigan Press, Michigan, 2017, 1.

[27] Isto.

diskreditiraju politički suparnici i relativiziraju svjedočanstva i sjećanja žrtava – a sve kako bi stvorio legitimitet za nastavak politike sprovođenja neispunjenih političkih ciljeva.

Ovaj će rad zastupati tezu da proces raspada Jugoslavije još uvijek nije završen za Srbiju jer njene državne elite ne prihvaćaju trenutne granice Srbije kao konačne i trajne. U skladu s ovom tezom istražit će se pretpostavka da posttranzicijski narativi srpskih državnih elita imaju za cilj osigurati legitimitet povratka geopolitičkih ciljeva prethodnog režima koji nisu postignuti tijekom ratova devedesetih godina.

Razdoblje od 2008. do 2012. godine predstavlja prekretnicu za prelazak iz tranzicijskih na posttranzicijske procese u Srbiji. Ovaj prijelaz obilježio je povratak Socijalističke partije Srbije (SPS) – stranke koju je 1990. godine osnovao Slobodan Milošević, tadašnji predsjednik Srbije – na vlast kao jedne od stranaka u koalicijskoj vladi Srbije, nakon osam godina provedenih u oporbi. Ova politička reaktivacija dovela je do povratka politike zaštite Srba izvan Srbije, odnosno onih koji su ostali živjeti na prostorima postjugoslavenskih država. Već 2011. godine službeno se artikulira “Strategija za očuvanje i jačanje odnosa između matične države i dijaspore i matične države i Srba u regiji”.[28]

Godine 2012. u Srbiji dolazi na vlast populistička vlada, sastavljena od dviju koalicijskih nacionalističkih stranaka – Srpske napredne stranke (SNS) i SPS, koja od granice postjugoslavenske Srbije stvara otvoreno političko pitanje. Javni diskurs u Srbiji prati retoriku “Strategija za očuvanje i jačanje odnosa između matične države i dijaspore i matične države i Srba u regiji”, s tim da se geopolitički ciljevi Srbije tek počinju naslućivati. Tako se širenje granica postjugoslavenske Srbije počinje povezivati s ambicijama pripajanja RS; na Kosovu Srbija i dalje polaže pravo na teritorij na sjeveru Kosova; Srbija sve od 2016. aktivno pokušava uspostaviti političku kontrolu nad Crnom Gorom, što je 2019. godine rezultiralo mobiliziranjem srpskog stanovništva preko Srpske pravoslavne crkve protiv

[28] Vidi “Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu“, *Službeni glasnik Republike Srpske,* br. 4/2011, 14/2011. Po članu 12 Zakona o dijaspori i Srbima u regionu (*Službeni glasnik RS*, br. 88/09) i članu 45, paragraf 1 Zakona o Vladi (*Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07 i 65/08).

crnogorske prozapadne vlade. Ova strategija po kojoj teritorij Crne Gore pripada "srpskom svetu"[29] dovodi do pojačane političke aktivnosti i tijesne pobjede prosrpske koalicije na parlamentarnim izborima u kolovozu 2020. godine nakon koje dolazi do stvaranja prosrpske vlade prvi put od nezavisnosti Crne Gore 2006. godine.[30]

II. Tranzicijski narativ genocida u Bosni i Hercegovini

S obzirom na napore političke elite Srbije i RS-a da se preispita odgovornost za genocid, prvo ćemo istražiti tranzicijski narativ genocida. Glavne karakteristike tranzicijskog narativa o genocidu u Bosni i Hercegovini istražit će se proučavanjem vremenskog i prostornog obima optužbi za genocid u optužnicama MKSJ i onoga što je dokazano u presudama, te uvidom u počinitelje i supočinitelje iz Srbije i RS-a, koji su u optužnicama za genocid imenovani kao učesnici u udruženom zločinačkom pothvatu (UZP) i čije su veze dokazane u presudama za genocid.

Optužnice za genocid vezane za činjenice iz 1992. godine

Optužnice MKSJ za genocid iz 1992. godine obuhvatile su sedamnaest općina u sjevernom dijelu i dvije u istočnom dijelu Bosne. Sedam optuženika MKSJ tereti se za zločine genocida počinjene 1992. godine (Tabela 1); jedanaest je optuženo za zločin genocida u Srebrenici 1995. godine (Tabela 2). Jedino su optuženici Slobodan Milošević, Radovan Karadžić i general Ratko Mladić terećeni za genocid za djela počinjena i 1992. i 1995. godine. Zbog vremenskog okvira optužbi za genocid u njihovim optužnicama, kao i zbog doktrine UZP-a, ova tri suđenja ključna su u razumijevanju genocidnog plana kao i za dokazivanje povezanosti

[29] Vidi: TV-intervju s predsjednikom Crne Gore, Milo Đukanović, FACE TV, 18. 9. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=XjfM0zDgQHc.

[30] Intervju s J. Bugajski, "Vučić uz podršku Kremlja pokušava da ostvari Miloševićev projekt", *Pobjeda*, 24. septembar 2020, https://www.pobjeda.me/clanak/bugajski-vucic-uz-podrsku-kremlja-pokusava-da-ostvari-milosevicev-projekat.

između Srbije i RS-a. **Tabela 1** pokazuje da je sedam osoba optuženo za genocid u 19 općina sjeverne i istočne Bosne 1992. godine. Radislav Brđanin optužen je za genocid u 12 općina, a slijede Radovan Karadžić u 10 i Slobodan Milošević u 7 općina. Općine Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor i Sanski Most zastupljene su u šest optužnica za genocid.

OPTUŽENICI ⇒	Goran Jelisić	Radislav Brđanin	Momčilo Krajišnik	Biljana Plavšić	Slobodan Milošević	Radovan Karadžić	Ratko Mladić	**Broj optuženika po općini**
1992. godine OPĆINA ⇓								
1. Banja Luka		+						1
2. Bijeljina					+			1
3. Bosanska Krupa		+						1
4. Bosanski Novi		+	+	+	+			4
5. Bosanski Petrovac		+						1
6. Bratunac						+		1
7. Brčko	+		+	+	+	(+)		5
8. Foča						+	+	2
9. Donji Vakuf		+						1
10. Ključ		+	+	+	+	+	+	6
11. Kotor-Varoš		+	+	+	+	(+)	+	6
12. Prijedor		+	+	+	+	+	+	6
13. Prnjavor		+						1
14. Sanski Most		+	+	+	+	+	+	6
15. Teslić		+						1
16. Šipovo		+						1
17. Višegrad*						(+)		1
18. Vlasenica						+	+	2
19. Zvornik						+		1
Broj općina po optuženiku	1	12	6	6	7	10	6	**48**

Tabela 1: Optužbe za genocid iz 1992. godine u optužnicama MKSJ po optuženom i po općinama

* Tri općine – Brčko, Kotor-Varoš i Višegrad – nabrojane u Trećoj izmijenjenoj optužnici Radovana Karadžića, ali su potom prekrižene u tzv. marked-up optužnici Tužiteljstva. V. par. 38 u Trećoj izmijenjenoj optužnici, https://www.icty.org/x/cases/karadzic/ind/en/090227.pdf.

Tabela 2 pokazuje da nijedan od sedam optuženika nije proglašen krivim za genocid za 1992. godinu. Također pokazuje da su pet od sedam optuženika bili političari; jedan je bio nositelj visokog vojnog čina, a jedan je bio policajac nižeg nivoa.

UZP veze između optuženih iz Srbije i iz RS-a za optužbe za genocid 1992. godine	Optužen za genocid kao zvaničnik RS-a	UZP veze između pojedinaca iz Srbije i RS-a optuženika u optužnici	Političari	Bosanski Hrvati, uključeni u optužnicu kao zaštićena grupa
Optuženici ⇓				
1. Slobodan Milošević	-	+	+	+
2. Radovan Karadžić	+	+	+	+
3. Ratko Mladić	+	+	-	+
4. Momčilo Krajišnik	+	-	+	-
5. Biljana Plavšić	+	-	+	-
6. Goran Jelisić	+	-	-	-
7. Radoslav Brđanin	+	-	+	+

Tabela 2: Optužnice za genocid iz 1992. godine: UZP poveznice sa Srbijom; Zaštićene grupe

U četiri od sedam optužnica za genocid 1992. godine Tužiteljstvo nije povezalo optužene iz Republike srpske – Biljanu Plavšić, Momčila Krajišnika, Radoslava Brđanina i Gorana Jelisića – sa supočiniteljima iz Srbije kroz UZP. U još tri optužnice – Miloševićevoj, Karadžićevoj i Mladićevoj – postojao je spisak navodnih supočinitelja, tj. imenovanih članova UZP-a, s tim da nisu svi supočinitelji optuženi; a od navedenih supočinitelja koji su optuženi nisu svi bili optuženi za zločin genocida, nego za zločine protiv čovječnosti ili ratne zločine.[31]

[31] Naprimjer, imenovani članovi UZP-a u predmetu Karadžiću optuženom za genocid bili su: Momčilo Krajišnik, Ratko Mladić, Slobodan Milošević, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Mićo Stanišić, Momčilo Mandić, Jovica Stanišić, Franko Simatović, Željko Ražnatović Arkan i Vojislav Šešelj. Za genocid su optuženi samo Krajišnik, Mladić, Plavšić i Milošević. Protiv Koljevića nikada nije podignuta optužnica, a ostali su bili optuženi za druge zločine. Tužitelj protiv Radovana Karadžića (IT-95-5 / 18-PT), par. 11, https://www.icty.org/x/cases/karadzic/ind/en/090227.pdf.

Bosanski muslimani i bosanski Hrvati – dvije zaštićene grupe na meti genocidnih zločina srpskih snaga 1992. godine

Optužnice za genocid za 1992. godinu pokrivale su područje na kojem su zajedno sa svojim susjedima Srbima u etnički mješovitim općinama živjeli bosanski muslimani i bosanski Hrvati. Sve te općine na koje su Srbi polagali pravo – pa i kada su u njima bili manjina – nalazile su se na teritoriju koji je definiran u dokumentu nazvanom *Šest strateških ciljeva* koji je u svibnju 1992. godine usvojila Skupština RS-a: sjeverozapad Bosne i Hercegovine identificiran je kao Posavski koridor.[32] Optužbe MKSJ za genocid u 1992. godini proširile su se na bosanske Hrvate kao zaštićenu skupinu usporedo s bosanskim muslimanima. Kada su u srpnju 1995. godine podignute prve optužnice za genocid pred MKSJ protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića zbog zločina počinjenih 1992. godine, bosanski Hrvati također su identificirani kao zaštićena grupa na meti genocidne kampanje koju su vodile srpske snage.[33] Po izmijenjenoj optužnici iz 1999. godine u predmetu na MKSJ protiv Radoslava Brđanina, ratnog predsjednika Autonomne republike Krajina (ARK), oblasti na sjeverozapadu Bosne koja je bila dio RS-a, on je optužen za genocid zbog zločina počinjenih od svibnja do lipnja 1992. godine u 12 općina na području ARK-a. Baš kao u Miloševićevoj, Karadžićevoj i Mladićevoj optužnici, Tužiteljstvo je Brđanina teretilo za počinjenje genocida 1992. godine nad bosanskim muslimanima i bosanskim Hrvatima[34] **(Vidi tabelu 2).**

[32] *Šest strateških ciljeva* jedan je od ključnih dokumenata one političke institucije u kojoj su Srbi tvrdili da su teritorije identificirane na samom početku rata u Bosni i Hercegovini. Time su srpski vojni pohodi u navedenim područjima u Bosni i Hercegovini bili počinjeni s predumišljajem i zločinački jer su bili usmjereni protiv nesrpskog stanovništva. Srpske snage bavile su se etničkim razdvajanjem, etničkim čišćenjem i etničkom homogenizacijom što je dovelo do masovnih zločina nad nesrbima, uključujući zločin genocida.

[33] Vidi: Treću izmijenjenu optužnicu MKSJ protiv Radovana Karadžića (IT-95-5 / 18-PT), par. 14; optužnica MKSJ protiv Ratka Mladića (IT-99-36-T), par. 8.

[34] MKSJ, *Tužitelj v. Radoslav Brđanin*, IT-99-36-T, par. 28, 29.

Značaj presuda MKSJ o ulozi Srbije u međunarodnom oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini

Prva presuda MKSJ, izrečena na suđenju Dušku Tadiću, predsjedniku lokalnog odbora SDS u Kozarcu, kojem se sudilo za zločine na području Prijedora počinjene od 23. svibnja do 31. prosinca 1992. godine, utvrdila je da je Srbija bila uključena u međunarodni oružani sukob u Bosni i Hercegovini do 19. svibnja 1992. godine, kada se bivša jugoslavenska vojska – JNA – zvanično povukla iz Bosne i Hercegovine. Poslije raspada Jugoslavije JNA se podijelila na tri srpske vojske: VJ – zvanična vojska SRJ (novoosnovana jugoslavenska federacija koju su činile Srbija i Crna Gora); VRS – Vojska Republike srpske i SVK – Srpska vojska Krajine. Sudije u pravomoćnoj presudi iz 1999. godine Tadiću su po pitanju da li je bosanski sukob i nakon 19. svibnja 1992. godine bio međunarodni ili je umjesto toga postao isključivo unutarnja stvar otvorile sljedeće pitanje: "Da li se snage bosanskih Srba – u čijim su se rukama našle bosanske žrtve u ovom slučaju – mogu smatrati organima jedne strane sile, naime SRJ, de iure ili de facto."[35] Ista presuda zaključuje da su u predmetnom razdoblju (1992) oružane snage Republike srpske djelovale pod općom kontrolom i u ime SRJ i da se s obzirom na to i nakon 19. svibnja 1992. oružani sukob u Bosni i Hercegovini između bosanskih Srba i centralnih vlasti Bosne i Hercegovine mora klasificirati kao međunarodni oružani sukob.[36] Međutim, nijedna druga presuda MKSJ u povezanim predmetima nije otišla korak dalje u utvrđivanju činjenice da li je SRJ, tj. Srbija, bila uključena u međunarodni oružani sukob u Bosni i Hercegovini od 19. svibnja 1992. do kraja rata u prosincu 1995. godine. Umjesto toga, cirkulirala je uvijek ista pravno-normativna kvalifikacija bez obzira na to što su se nakon Tadićeve presude na sudu počeli voditi kazneni postupci protiv visokih političkih i vojnih lidera za čije su krivično gonjenje otvarani državni arhivi. Novi dokazni materijali o umiješanosti Srbije u rat u

[35] MKSJ, *Tužitelj v. Duško Tadić*, IT-94-1-I, par. 89. Vidi: https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf.

[36] *Tužitelj v. Duško Tadić* (IT-94-1-I), par. 162. Vidi cijeli dio pravomoćne presude o međunarodnom oružanom sukobu u par. 150-162, 62-72. https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf.

Bosni i Hercegovini, prikupljeni za potrebe krivičnog sudskog postupka protiv Slobodana Miloševića, nisu našli put do sudskih postupaka i presuda vođenih protiv srpskih optuženika za zločine na području Bosne i Hercegovine. Ovakva nepotpuna kvalifikacija u MKSJ presudama o prirodi oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini u suprotnosti je s političkom stvarnošću s obzirom na to da je Vijeće sigurnosti UN-a nametnulo sankcije SRJ od 30. svibnja 1992.[37] godine upravo zbog njenog učešća u ratu u Bosni i Hercegovini. Sankcije su djelimice ukinute tek nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini 1995. godine, ali su nastavljene u obliku sankcija "vanjskog zida" do listopada 2000. godine, kada su tek poslije pada Slobodana Miloševića ukinute i kada je SRJ nakon osam godina postojanja ipak postala država članica UN-a.[38]

Tranzicijski narativ genocida u Srebrenici

Presudama MKSJ za genocid u Srebrenici i Žepi utvrđeno je da je genocid planiran i počinjen u istočnoj Bosni u razdoblju od ožujka do konca srpnja 1995. godine. Presude MKSJ utvrdile su da je genocidna nakana prvi put izražena u Direktivi 7 Vrhovne komande, koju je izdao predsjednik RS-a Radovan Karadžić u ožujku 1995. godine. Ovaj dokument pokazuje da je Karadžić naredio VRS-u da imaju stvoriti uvjete totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljeg opstanka i života stanovnika u Srebrenici i Žepi.[39] Ratko Mladić, zapovjednik VRS-a, bio je zadužen za provedbu Direktive 7, a Drinski korpus VRS-a bio je glavna snaga na terenu zadužena za vojno osvajanje Srebrenice i Žepe. U presudama za genocid izrečenim protiv počinitelja iz Drinskog korpusa – u predmetu Popović i ostali – sudije su utvrdile da je genocidna namjera začeta 12. srpnja 1995. ujutro, kada je rukovodstvo VRS-a

[37] Vidjeti UN-ovu Rezoluciju Vijeća sigurnosti 757 (30. svibanj 1992), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/011/16/PDF/NR001116.pdf?OpenElement.

[38] Vidi Hasani, E., "The 'Outer Wall' of Sanctions and the Kosovo Issue", *Perceptions* III, no. 3 (septembar-studeni 1998). Dostupno na: http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/ENVER-HASANI.pdf.

[39] *Popović i ostali*, Sažetak Presude, IT-05-88-T., par. 199.

naredilo razdvajanje muškaraca bosanskih muslimana u krugu UN-ove baze u Potočarima. U presudi se navodi da je istog dana VRS poslala 50 autobusa u Potočare, gdje su pripadnici snaga bosanskih Srba (snage VRS-a, policijske snage Ministarstva unutrašnjih poslova Republike srpske – MUP) ukrcali sve muškarce od 15 do 65 godina u autobuse.[40] Otprilike 7,826 osoba izgubilo je živote ili nestalo nakon pada Srebrenice.[41] Njihovi posmrtni ostaci poslije su pronalaženi na širem području Bosne i Hercegovine, najčešće u primarnim ili sekundarnim masovnim grobnicama.

Prema presudi zločinački plan imao je za cilj protjerivanje bosanskih muslimana iz enklava Srebrenica i Žepa. U presudi se dalje navodi da je 13. srpnja bilo nasumičnih ubojstava bosanskih muslimana koja su počinili pripadnici srpskih snaga.[42] Isto tako navodi se da je 13. srpnja navečer, oko trideset tisuća bosanskih muslimana prebačeno autobusima na teritorij pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine. Nijedan bosanski musliman nije ostao ni u Potočarima ni u Srebrenici. Jedinice VRS-a 12. i 13. srpnja napale su kolonu bosanskih muslimana koja se kretala iz Srebrenice ka Tuzli, gradu koji je bio pod nadzorom Armije Bosne i Hercegovine. Sudije su ustanovile da je “plan ubojstva, prvobitno usmjeren na muškarce u Potočarima, proširen i na bosanske muslimane koji su zarobljeni ili koji su se predali iz te kolone”.[43] Policijske i vojne snage RS-a zadržale su približno šest tisuća zatvorenika bosanskih muslimana na području Bratunca do 13. srpnja.[44]

---

[40] Isto.
[41] Isto.
[42] Isto.
[43] Isto.
[44] Isto.

Udruženi zločinački poduhvat u planiranju i izvođenju genocida

Optužnice MKSJ nisu na dosljedan način povezale optuženike RS-a s mrežom supočinitelja iz Srbije, a to se odrazilo i na presude MKSJ prema kojima je genocid u Srebrenici i u Žepi bio incident koji se dogodio u žaru borbe za što pojedinci iz političkih i vojnih institucija RS-a snose svu odgovornost. Suprotno očekivanju da su vođe RS-a povezane preko dokaza i svjedočenja sa svojim kolegama iz Srbije, presude MKSJ presudile su da Tužiteljstvo nije izvelo dokaze koji bi potvrdili i utvrdili veze između pojedinaca iz RS-a koji su proglašeni krivima za genocid, s pojedincima iz Srbije koji su navedeni kao pripadnici UZP-a za genocid u optužnicama. U tu svrhu dokazi o postojanju UZP-a za Bosnu i Hercegovinu iz predmeta koji je MKSJ vodio protiv Slobodana Miloševića bili bi od odlučujuće važnosti za dokazivanje veza između pojedinaca na najvišim državnim i vojnim pozicijama u vrijeme planiranja i izvršavanja genocidnih zločina. Međutim, pošto je MKSJ od svih optuženika iz Srbije samo Miloševića teretio za zločin genocida, nakon njegove smrti prostor dokazivanja povezanosti optuženika iz Srbije i RS-a za zločin genocida sveo se na one preostale predmete u kojima optužnica povezuje optuženike preko UZP-a upravo s Miloševićem. Nakon optužnice MKSJ, samo su Radovan Karadžić i Ratko Mladić optuženi za genocid i za 1992. i za 1995. godinu; u njihovim optužnicama postojala je mreža UZP imenovanih supočinitelja, među kojima je bio i Slobodan Milošević. Međutim, u presudama MKSJ u predmetu Karadžić i Mladić obojica optuženih oslobođeni su optužbi za genocid 1992. godine; sudije su također utvrdile da Tužiteljstvo nije dokazalo Miloševićevo učešće u planiranju i izvršenju zločina genocida 1995. godine na suđenju Karadžiću ili Mladiću.[45] **Tabela 3** prikazuje optuženike kojima se sudilo za zločin genocida u Srebrenici u srpnju 1995. godine.

[45] Vidi Presudu u predmetu Radovan Karadžić, par. 3460, 1303. Pogledajte naprimjer: http://www.telegraf.rs/vesti/politika/2344010-dacic-presuda-karadzicu-je-dokaz-da-je-srbija-nije-kriva-za-ratne-zlocinehttps://www. icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf.

Isto tako vidi Presudu u predmetu Ratko Mladić, par. 4238, 2090. Fusnota 15357, https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-4of5_1.pdf.

UZP veze između optuženika iz Srbije i RS	Optužen kao vojnik / zvaničnik RS	UZP je povezan sa Srbijom / RS optuženom u optužnici	Dokazane veze UZP Srbije / RS u presudama	Presude za genocid	Kazne
Optuženici ⇓					
1. S. Milošević preminuo 2006.	-	+	-	-	Bez presude
2. R. Karadžić	+	+	-	+	Doživotna*
3. R. Mladić	+	+	-	+	Doživotna-čeka se presuda po žalbi
4. R. Krstić	+	-		+	35 godina
5. Z. Tolimir	+	-		+	Doživotna
6. V. Popović	+	-		+	Doživotna
7. Lj. Borovčanin	+	-		-	17 godina za druge zločine
8. V. Pandurević	+	-		-	13 godina za druge zločine
9. Lj. Beara	+	-		+	Doživotna
10. D. Nikolić, preminuo 2011.	+	-		+	35 godina
11. V. Blagojević	+	-		-	15 godina za druge zločine
Ukupno	**10**	**3**	**0**	**7**	**615 godina**

Tabela 3: lista optuženika i osuđujućih presuda za zločine genocida 1995. godine i veze UZP-a RS i Srbije. *Doživotna kazna vrijedi 100 godina zatvora.

Važnost optužbi za genocid u suđenju Slobodanu Miloševiću

Slobodan Milošević, predsjednik Srbije od 1990. do 1998. godine i Savezne Republike Jugoslavije od 1998. do 2000. godine, bio je optužen za zločin genocida. Miloševiću je suđeno 2002. godine po optužnici za zločine počinjene u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu u razdoblju od 1990. do 1999. godine. Suđenje Miloševiću bilo je od velike važnosti i za postkonfliktne elite u Srbiji. Da je proglašen krivim za genocid, država Bosna i Hercegovina zaključke u presudi koristila bi u

tužbi za genocid podnesenoj Međunarodnom sudu pravde (MSP), koja je podignuta protiv države Srbije[46] 1993. godine.

Konačna presuda nije nikada donesena u ovom predmetu jer je Milošević preminuo prije svršetka suđenja. Iako nedovršeno, Miloševićevo suđenje služi kao važna pravna arhiva za mnoge teme, uključujući i genocid u Bosni i Hercegovini. Optužbe za genocid u sedam općina na teritoriji sjeverne i istočne Bosne u razdoblju od 1992. do 1995. godine činile su srži suđenja Miloševiću.

Milošević je bio optužen kao predsjednik Srbije za genocid u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1992. do 1995. godine. Dokazi o genocidnoj namjeri u njegovom predmetu povezani su s poviješću srpske državne ideologije, poznate i kao "Velika Srbija", koja potječe još iz 19. stoljeća.[47] Ova je ideologija u početku propagirala stvaranje srpske države u njenim povijesnim i etničkim granicama. Ponovno je aktualizirana za vrijeme Miloševićevog režima kao rješenje za postjugoslavenski srpski državni projekt konceptualiziran u jednoj jednostavnoj rečenici – "svi Srbi u jednoj državi".[48]

Milošević je bio jedini od svih optuženika iz Srbije koji je optužen i kojem je suđeno za zločin genocida u Bosni i Hercegovini. Optužen je za genocid u sedam općina 1992. godine: Brčko, Prijedor, Sanski Most, Bijeljina, Ključ, Kotor-Varoš i Bosanski Novi; i za genocid u Srebrenici 1995. godine.[49] U bosanskoj optužnici podnesenoj protiv njega bosanski muslimani i bosanski Hrvati prepoznati su kao zaštićene grupe na meti genocida 1992. godine. Međutim, u pretpretresnom podnesku, Tužiteljstvo je odlučilo nastaviti s optužbama za genocid samo protiv bosanskih muslimana.

---

[46] Godine 1993. Srbija je bila dio SRJ, federacije između Srbije i Crne Gore. Godine 2003. SRJ mijenja ime u Srbija–Crna Gora; da bi od 2006. Crna Gora postala samostalna država. Srbija je kao nasljednica bivših država SRJ i Srbija–Crna Gora preuzela sve međunarodnopravne odgovornosti na sebe i tako je od 2006. postupak na MKSJ protiv SRJ postao postupak protiv Srbije kao njene nasljednice.

[47] Vidi: Tromp, N., *Prosecuting Slobodan Milošević....*, 60-75.

[48] Isto, 74-75.

[49] Bosanska optužnica *Tužitelj v. Milošević* (IT-01-51-I), (22. studeni 2001), par. 32.

U predmetu Milošević, Tužiteljstvo MKSJ ovako je sročilo predmet genocida: Miloševićeva navedena odgovornost za genocid u Bosni i Hercegovini trebala je biti dokazana putem veza UZP-a sa supočiniteljima iz institucija RS-a. U bosanskoj optužnici navodi se da je Milošević učestvovao u UZP-u od 1. kolovoza 1991. do 31. prosinca 1995. godine, a čija je svrha bila prisilno uklanjanje nesrba s prostranih područja Bosne i Hercegovine. U optužnici se također navodi da je Milošević u dogovoru s drugima "planirao, podsticao, naredio, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu i izvršenje uništenja" tisuća bosanskih muslimana počevši od 1. ožujka 1992. godine ili približno toga datuma. Na nekim mjestima rečeno je da je UZP bio posebno usmjeren na "obrazovane i vodeće članove"[50] zajednice bosanskih muslimana radi njihovog istrebljenja. Nadalje, još se tvrdilo da su tisuće osoba bile zatočene u najnehumanijim uvjetima, "sračunato da dovedu do [njihovog] djelomičnog fizičkog uništenja",[51] te su mučene, silovane i izgladnjivane kao dio genocidnog procesa. Govorilo se da je Milošević *de facto* nadzirao druge članove UZP-a kao i razne oružane snage – uključujući paravojne grupe – i stoga je odgovoran za ubojstva i prisilni premještaj nesrba u Bosni, kao i za namjerno uništavanje velikog broja kulturnih i vjerskih institucija, povijesnih spomenika i svetih mjesta.[52]

Milošević, *mens rea* i kriminalnost plana

Tužiteljstvo je tvrdilo da su svi Miloševićevi politički planovi proizašli iz njegovog pokušaja da stvori državu koja bi obuhvatila sve Srbe, što je poznato i kao velikosrpska ideologija. Velikosrpska ideologija povezana je s teritorijalnim ekspanzionizmom. Tužiteljstvo je tvrdilo da je povijest tih nastojanja za postizanjem ovog proširenja obilježena masovnim zvjerstvima nad nesrpskim stanovništvom. Da bi utvrdilo da je Miloševićevo stanje svijesti bilo zločinačko, Tužiteljstvo je iznijelo dokaze da je on bio usvojio ovu ideologiju. Milošević je promicao velikosrpsku

[50] Isto, par. 32a.
[51] Isto, par. 32d.
[52] Isto, par. 35j.

ideologiju bez upotrebe tog izraza, ali njegova retorika koncem 1980-ih i platforma njegove stranke 1990. godine odredile su zaštitu Srba koji žive van Srbije svojim prioritetom, pa je tako zagovarao "pravo srpskog naroda na samoopredeljenje". Dokazujući da bi samoopredjeljenje Srba zaista proširilo teritoriju srpske države, Tužiteljstvo je uvelo termin "de facto Velika Srbija" kao varijantu ove ideologije koju je zastupao Milošević. U kaznenom gonjenju Slobodana Miloševića, MKSJ se na najtemeljitiji način bavio ulogom Srbije u planiranju i počinjenju zločina genocida u Bosni i Hercegovini. Tužiteljstvo je na suđenju Miloševiću rekonstruiralo zločinački plan i bavilo se dokazima o predumišljaju i planiranju srbijanskog rukovodstva za stvaranje srpske etničke države na hrvatskim i bosanskim teritorijama.[53] Srpsko rukovodstvo prvo je iscrtalo teritorije na koje se polaže pravo u procesu nazvanom "etničko razdvajanje"; nakon toga su potraživane teritorije "etnički homogenizirane". Takvo planiranje osvajanja teritorija neminovno je vodilo do zločina nad nesrpskim stanovništvom i stvaranja Republike srpske Krajine (RSK) u Hrvatskoj i Republike srpske (RS) u Bosni i Hercegovini. Cilj stvaranja srpskih teritorija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bilo je spajanje tih teritorija sa Srbijom. Tužiteljstvo je tvrdilo da su Milošević i njegovi suradnici bili svjesni da se njihov plan za izdvajanjem srpskih teritorija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, zasnovan na etničkom razdvajanju i etničkoj homogenizaciji u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, može postići

---

[53] Vidi npr. Tromp, N., *Prosecuting Slobodan Milošević,* 119-121. Dokazi i argumenti Tužiteljstva o kriminalitetu plana sažeti su na kraju dokaznog postupka optužbe u suđenju Slobodanu Miloševiću. Vidi: "Odgovor Tužiteljstva na podnesak Amici Curiae za oslobađajuću presudu na osnovu pravila 98bis" (23. ožujka 2004). Vidi također: Tužitelj protiv Slobodana Miloševića: Odluka po zahtevu za oslobađajuću presudu (16. lipnja 2004) poznat i kao Međupresuda. U §144 dokumenta je stav Tužiteljstva naveden kako slijedi: "Shodno stavu Tužiteljstva, dokazi potkrepljuju zaključak da je postojao sustavni obrazac prema kojem su općine u Bosni i Hercegovini odabrane za uključivanje u srpsku državu preuzeli bosanski Srbi i da se razvio sustavni obrazac prema kojem su srpske snage postavile okvir za ovlaštenje i počinjenje genocidnih zločina i zločina progona." Dva dokumenta detaljno opisuju način na koji je planirano i izvršeno etničko razdvajanje. Prvi dokument bio je " Uputstvo SDS o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima" " (19. prosinca 1991) dokazni predmet P434.3a. Ovaj dokument ujedno ima "A i B varijante" (prosinac 1991.); drugi dokument je "Šest strateških ciljeva" (svibanj 1992). Vidi paragrafe 146 i 147, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/tdec/en/040616.pdf.

samo nasiljem i masovnim zločinima nad nesrbima koji žive na teritorijama na koje Srbija polaže pravo.[54] Tužiteljstvo je tvrdilo da su najgori zločini – uključujući i zločin genocida – počinjeni u Bosni i Hercegovini u onim općinama koje su Srbi željeli osvojiti iz geostrateških razloga i teritorijalne povezanosti, premda u njima nisu činili većinsko stanovništvo.[55]

Genocid u Međupresudi Miloševiću

Kada je Slobodan Milošević preminuo 2006. godine, otprilike tri tjedna prije završetka suđenja, "Odluka po zahtjevu za izricanje oslobađajuće presude" u predmetu Milošević (u daljnjem tekstu Međupresuda) iz lipnja 2004. godine bila je jedini službeni dokument koji je detaljno sažeo procjenu dokaza optužbe za genocid iznesenih protiv Miloševića.[56] Međupresuda je odluka sudija o ocjeni zadovoljenja standarda u podnošenju dokaza koje je Tužiteljstvo priložilo u svom dijelu suđenja kada su se podnosili dokazi po točkama optužnice.[57] Naime, nakon što je Tužiteljstvo zaključilo svoj dio suđenja, obrana je podnijela "Zahtev za izricanje oslobađajuće presude", tvrdeći da iz predmeta treba ukloniti optužbe za genocid 1992. i 1995. godine, jer Tužiteljstvo te optužbe nije potkrijepilo dokazima. Tužiteljstvo je odgovorilo kontraargumentima, a Pretresno vijeće potom je utvrdilo da je dokazano postojanje udruženog zločinačkog pothvata, koji je uključivao i članove rukovodstva bosanskih Srba, čija je namjera bila uništiti dio bosanskog muslimanskog stanovništva u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom.[58] Sudije su utvrdile da su razmjeri i obrazac

[54] Tromp, N., *Prosecuting Slobodan Milošević*, 141, 152, 155,157, 161, 167. Vidi također: Tužitelj v. Slobodan Milošević: Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude (16. lipnja 2004), par. 249-253.

[55] Isto, 34, 141.

[56] Vidi: *Tužitelj v. Milošević,* Pretresno vijeće Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće (IT-02-54-T), (16. lipnja 2004).

[57] Isto.

[58] Isto, par. 247m. Pretresno vijeće je prosudilo da nije bilo dovoljno iznesenih dokaza za genocid na području Kotor-Varoši. https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/tdec/en/040616.htm.

napada, te njihov intenzitet doveli do toga da je značajan broj muslimana stradao u sedam općina kao i drugi zločini vršeni nad bosanskim muslimanima ukazuju na genocid.[59] Sudije su naglasile da mogu donijeti drugačiju presudu na kraju suđenja jer je test dokazivanja u Međupresudi bio zasnovan na standardu po kojemu se ima ustanoviti je li postoji "slučaj na koji treba odgovoriti"; dok konačna presuda mora zadovoljiti standard dokazivanja krivičnih djela iz optužnice prema standardu dokazivanja "izvan razumne sumnje". Sudije su zaključile da njihova odluka ne znači nužno da će na koncu postupka potvrditi osuđujuću presudu za genocid, s obzirom na to da standard za utvrđivanje testa iz Međupresude nije dokaz sam po sebi.[60]

Ova ograđivanja sudija o konačnom ishodu presude za genocid mogu se protumačiti i kao stav da su sudije računale s tim da će se optuženik Milošević za vrijeme svog dijela suđenja baviti dokazima i svjedocima kojim će se braniti od optužbi za genocid. Međutim, tijekom izvođenja dokaza obrane, koje je trajalo od rujna 2004. do ožujka 2006. godine, Milošević – koji je samog sebe zastupao na Sudu – nije niti počeo izvoditi dokaze za bosanski dio optužnice. U trenutku svoje smrti završio je u potpunosti obranu za kosovski dio optužnice i tek se počeo baviti hrvatskim dijelom optužnice. Ali kroz izbor svojih svjedoka obrane, Milošević je Tužiteljstvu dao nekoliko iznimnih prilika da u unakrsnom ispitivanju suoče svjedoke s dokazima vezanim za genocid. Tim je putem Tužiteljstvo pribavilo još dodatnih, tj. potkrepljujućih, dokaza o Miloševićevoj odgovornosti za genocid. Primjer takvog jednog svjedoka bilo je unakrsno ispitivanje Vladislava Jovanovića, bivšeg ministra vanjskih poslova Srbije i SRJ, koji je bio glavni šef diplomatske misije SRJ u UN-u u vrijeme kada je počinjen genocid u Srebrenici. Svjedočenje Jovanovića 2005. godine pokazalo je da je Srbija, preko predmeta Milošević, imala priliku dostaviti sve moguće dokaze za uvjerljivu obranu

[59] Isto, par. 424, 58. Na koncu postupka Tužiteljstva 2004. godine, Pretresno vijeće je smatralo da postoji dovoljno dokaza da za genocid na sljedećim općinama: Brčko, Prijedor, Sanski Most, Srebrenica, Bijeljina, Ključ i Bosanski Novi ("navedena područja"), par. 138.

[60] Isto.

za genocid koji su srpske snage počinile u Srebrenici.[61] Međutim, kada je Tužiteljstvo Jovanovića suočilo s tekstom pisma koje je Srbija pripremila za Vijeće sigurnosti UN-a u kojem se navodi da je rukovodstvo bosanskih muslimana ubilo vlastiti narod u Srebrenici kako bi pokrenulo vojnu intervenciju protiv srpskih snaga, Jovanović je odgovorio da je sadržaj pisma zasnovan na informacijama koje je Beogradu dostavilo rukovodstvo RS-a. Miloševićeva obrana nikada nije dala suvislo alternativno objašnjenje za zločine počinjene na području Srebrenice i nije se moglo očekivati da je Milošević imao i čuvao obranu za kraj suđenja. S obzirom na to da je suđenje trebalo završiti neka tri tjedna prije nego je Milošević preminuo, nedostatak protudokaza za optužbe za genocid u sedam općina iz 1992. od strane obrane značilo bi da Sudsko vijeće ne bi imalo na raspolaganju uvjerljive i vjerodostojne protudokaze i da bi i pravomoćna presuda na kraju ipak mogla biti velikim dijelom ista kao i Međupresuda iz lipnja 2004. godine.

Srbija, Srebrenica i zločini protiv čovječnosti

Kvalifikacija zločina u optužnici od suštinske je važnosti. Praktičari, kao i akademici, ističu visok prag za dokazivanje zločinačke namjere – *dolus specialis* – “da se u cjelini ili djelimice uništi” zaštićena skupina (rasna, religijska, etnička ili nacionalna), što je potrebno za dokazivanje zločina genocida. Da bi osiguralo osuđujuću presudu za ista kaznena djela, ako se isti ti zločini kvalificiraju kao zločini protiv čovječnosti, Tužiteljstvo mora dokazati “raširenu i sustavnu” prirodu zločina, što se obično smatra lakšim testom nego test postavljen za dokazivanje genocidne namjere da se uništi dijelom ili u cjelini jedna zaštićena skupina. Isto tako za zločine protiv čovječnosti ne treba se dokazivati “zaštićena skupina”. To je jedan od razloga zašto Tužiteljstvo može odlučiti da za ista kriminalna djela počinjena na jednom području, osim kvalifikacije genocida, istovremeno ih kvalificira i kao zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i kršenja zakona

[61] MKSJ, *Tužitelj v. Slobodan Milošević* (IT-54-00), Dokaz 826.55. Svjedočenje Vladislav Jovanović, T-36363.

i običaja ratovanja. Drugi, mnogo realniji razlog je to što se za isti zločin zločinačka namjera razlikuje od počinitelja do počinitelja, ovisno o njihovoj moći ili položaju u vlasti, koja može biti *de jure* ili *de facto*, ali i kombinacije obje. Neki počinitelji bili su aktivno uključeni u planiranje i izvršenje zločina genocida – drugi nisu. Shodno tome, MKSJ[62] nije svaki zločin u Srebrenici okvalificirao kao genocid: devet optuženika tereti se za zločine protiv čovječnosti i ratne zločine; i / ili kršenja zakona i običaja ratovanja.

Tabela 4 prikazuje optuženike MKSJ optužene za zločine u Srebrenici kvalificirane kao ratni zločini i zločini protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja.

Optuženici ⇓	Optuženi kao zvaničnici RS-a	Optuženi kao zvaničnici Srbije	Veze UZP za koje se terete u optužnici	Veze UZP dokazane u presudi	Presuda
1. D. Erdemović	+		-	-	5 godina
2. D. Jokić	+		-	-	9 godina
3. R. Miletić	+		-	-	18 godina
4. M. Gvero, umro 2013.	+		-	-	5 godina
5. D. Obrenović*	+		-	-	17 godina
6. M. Nikolić*	+		-	-	20 godina
7. F. Simatović		+	+	-	Oslobođen; čeka se presuda u ponovljenom suđenju
8. J. Stanišić		+	+	-	Oslobođen; čeka se presuda u ponovljenom suđenju
9. M. Perišić		+	-	-	Oslobođen

Tabela 4: Presude vezane za zločine u Srebrenici koji nisu genocid

Među pojedincima optuženim za zločine na području Srebrenice koji nisu kvalificirani kao genocid jesu i tri visoka zvaničnika iz Srbije – Jovica Stanišić, Franko Simatović i general Momčilo Perišić. Stanišić i

[62] To se odnosi na optužnice u kojima su navode sljedeći zločini: zločini protiv čovječnosti; kršenja Ženevske konvencije i kršenja zakona i običaja ratovanja.

Simatović bili su visoki službenici u Ministarstvu unutrašnjih poslova Srbije i kao takvi zaduženi za Jedinicu za specijalne operacije (JSO), poznatu i kao *Crvene beretke*. U njihovoj optužnici postoji UZP koji uključuje zvaničnike iz Srbije i zvaničnike iz RS-a.[63] Stanišić i Simatović također su navedeni kao članovi UZP-a u optužnicama protiv Miloševića, Karadžića i Mladića, ali Miloševićevo suđenje nije završilo presudom. U presudama Karadžiću ili Mladiću sudije nisu utvrdile da je Tužiteljstvo dokazalo da su Stanišić i Simatović bili članovi UZP-a koji su planirali ili izvršili zločine u Bosni i Hercegovini.[64] Predmeti Stanišić i Simatović obnovljeni su žalbenom presudom MKSJ iz 2015. godine po svim točkama prvobitne optužnice MKSJ koja je podignuta 2003. godine. Ponovljeno suđenje nastavljeno je na Međunarodnom rezidualnom mehanizmu za kaznene sudove (u daljnjem tekstu MRMKS). Ponovljeno suđenje na MRMKS počelo je 2017. godine da bi izvođenje dokaza završilo u travnju 2021, dok će se na pravomoćnu presudu najvjerojatnije čekati još godinama.[65] Bez obzira na presudu obnovljenog postupka – osuđujuću ili oslobađajuću – važnost presude MRMKS bit će evaluacija dokaza o UZP-u. Da li je Tužiteljstvo dokazalo točke optužnice za veze UZP optuženika i imenovanih supočinitelja koja bi povezala institucije Srbije i RS? Ukoliko se u presudi i budu utvrdile veze kroz UZP – to će naravno biti važan pomak u pravnom i povijesnom narativu o ulozi Srbije u ratu na području Bosne i Hercegovine. Ali ni u tom slučaju to neće imati nikakve posljedice za pravni i povijesni narativ genocida, s obzirom na činjenicu da Stanišić i Simatović nisu optuženi za genocid, nego za zločine protiv čovječnosti počinjene u Bosni i Hercegovini.

---

[63] MKSJ, *Tužitelj v. Jovica Stanišić i Franko Simatović* (IT-06-69-PT), par. 11. Imenovani članovi UZP su: Slobodan Milošević, Veljko Kadijević, Blagoje Adžić, Ratko Mladić, Radmilo Bogdanović, Radovan Stojičić, poznat i kao Badža; Mihalj Kertes, Milan Martić, Goran Hadžić; Milan Babić, Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Mićo Stanišić, Željko Ražnatović poznat i kao Arkan, Vojislav Šešelj. Vidi: https://www.icty.org/x/cases/stanisic_simatovic/ind/en/staj-in3rdamd080710.pdf.

[64] Isto. Vidi fusnotu 24.

[65] Vidi:https://www.irmct.org/sites/default/files/cases/public-information/cis-stanisic-simatovic-en_1.pdf.

Isto tako u presudama pred MKSJ pojedincima kojima je izrečena presuda za zločin genocida, časnicima VRS-a koji su proglašeni krivim za genocid – Ratko Mladić, Radislav Krstić, Vujadin Popović, Milan Gvero, Drago Nikolić i Zdravko Tolimir – nije dokazana i pokazana njihova povezanost s Vojskom Jugoslavije – i pored činjenica da su oni detaširani u VRS preko 30. kadrovskog centra, i sve vrijeme rata oni su službeno i oficiri Vojske Jugoslavije kojima je nadređen general Momčilo Perišić, a samoj Vojsci Jugoslavije i Perišiću kao vrhovni komandant oružanih snaga u ratu i miru bio je nadređen Vrhovni savet odbrane. Ovaj je propust još ozbiljniji kada mu se doda činjenica da u MKSJ optužnici protiv generala Momčila Perišića, koji je bio načelnik stožera VJ od 1993. do 1998. godine, doktrina UZP-a uopće nije spomenuta. Štoviše, njegovo ime nije bilo uključeno niti u bilo koji UZP u MKSJ optužnicama, uključujući one protiv Miloševića, Karadžića ili Mladića. Zbog svoje dužnosti načelnika stožera VJ, Perišić je bio nadređen svim optuženicima koji su bili optuženi na MKSJ kao časnici u VRS-u, jer su svi oni istodobno bili pripadnici 30. kadrovskog centra Vojske Jugoslavije. U studenom 1993. godine general Perišić potpisao je naredbu o stvaranju 30. i 40. kadrovskog centra, što su zapravo bili administrativni nazivi za Vojsku Republike srpske – VRS – i Srpske vojske Krajine – SVK. Svi časnici VRS-a kojima je presuđeno za genocid – Ratko Mladić, Radislav Krstić, Vujadin Popović, Milan Gvero, Drago Nikolić i Zdravko Tolimir – istovremeno su bili članovi 30. kadrovskog centra VJ. Mladić je uz to bio i zapovjednik 30. kadrovskog centra. Da je Tužiteljstvo to povezalo predstavljajući dokaze o njihovoj pripadnosti 30. kadrovskom centru i VRS-u, to je moglo dovesti do sasvim drugačije presude koja bi mogla objasniti veze, *de jure* i *de facto*, između Srbije i rukovodstva RS-a i samim tim direktno povezati Srbiju s planiranjem i izvršavanjem genocidnih zločina na području Srebrenice.[66]

[66] Vidi npr. "JNA/VJ Kadrovska evidencija generala Zdravka Tolimira", Dokaz P923.4a, podnesen na MKSJ na suđenju Miloševiću. Günal, A. (2016), Strategic Europeanization of Serbia and the EU impact: the case of cooperation with International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, EGE Strategic Research Journal, 7(1), 20-60.

III. Posttranzicijski i strateški narativi o genocidu u Bosni i Hercegovini

Naučna literatura o interakciji pravnog, političkog i povijesnog aspekta u istraživanjima suđenja za masovne zločine nudi odgovore na pitanja kada i zašto će postkonfliktne elite iskoristiti sva sredstva na njihovom raspolaganju da izbjegnu ili umanje kriminalnu, političku i povijesnu odgovornost prethodnog režima. Prvo pitanje koje se nameće jeste zašto se države čiji se zvaničnici terete za zločine ponašaju onako kako se ponašaju u suradnji s međunarodnim krivičnim sudovima, što su stvarni ali od javnosti skrivani, a što javno proklamirani državni ciljevi u toj suradnji. Isto tako postavlja se pitanje da li države pristupaju suradnji sa sudovima za masovne zločine s ciljem da se ti zločini rasvijetle i počinioci kazne ili države pristupaju suradnji pod pritiskom izvana, ali ipak bez stvarne namjere da pridonesu istini i pravdi. Da li će države uključene u oružani sukob surađivati s ciljem da kontroliraju koliko je moguće tranzicijski narativ, a u isto vrijeme štite svoje državne, političke i ekonomske ciljeve?

Kada je riječ o prirodi i pozadini suradnje Srbije sa MKSJ, teorija "Institucionalizma racionalnog izbora"[67] može ponuditi neke odgovore. Prema navedenoj teoriji, politički akteri primjenjuju instrumentalnu i stratešku logiku u postizanju svojih unaprijed utvrđenih političkih ciljeva, poput članstva u međunarodnoj instituciji. U političkoj analizi 'uloga i dobiti', politički akteri – država, naprimjer – prihvatit će uvjete koji im se nameću isporučujući ono što se od njih službeno traži, ali istodobno pokušavajući maksimizirati svoje interese.[68] Potpisnici Dejtonskog mirovnog sporazuma – predsjednici Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine – obvezali su se

[67] Vidi *Preferences and Situations: Points of Intersection Between Historical and Rational Choice Institutionalism*, I. Katznelson i B. Weingast (eds.), (Russell Sage Foundation, 2005). Vidi poglavlja: I. Katznelson i B. Weingast, "Intersections between Historical and Rational Choice Institutionalism", 1-24; J. Elster, "Preference Formation in Transitional Justice", 247-279.

[68] Günal, A., "Strategic Europeanization of Serbia And the EU Impact: The Case of Cooperation With International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia", *Ege Strategic Research Journal* 7(1), 2016: pp. 20-60.

da će njihove države surađivati s MKSJ u kojem je procjena te suradnje postala jedan od uvjeta za pristupni proces Europskoj uniji (EU). U slučaju postmiloševićevske Srbije, pristup uvjetovanja članstva u EU – poznat i kao strategija "mrkve i štapa", tj. nagrade i kazne – srpska državna elita vješto je balansirala između stvarne suradnje i one nametnute preko EU principa uvjetovanosti.[69]

Sada ćemo se okrenuti analizi stvarnih motiva i razloga u nastojanju Srbije da utječe na tranzicijski narativ zločina genocida nad nesrpskim stanovništvom na teritoriji Bosne i Hercegovine. Suđenja za genocid uvijek su od velikog interesa za državu čiji su građani, odnosno državni zvaničnici optuženi za ovaj zločin. Država će biti motivirana da koristi sve mehanizme koji joj stoje na raspolaganju kako bi spriječila pravnu potvrdu genocida u presudi, bez obzira radi li se o kaznenom postupku protiv pojedinca ili o tvrdnjama o genocidu protiv odgovarajuće države iz najmanje tri razloga. Prvo, sudske presude kojim se potvrđuje genocid postaju trajni povijesni zapis koji će zauvijek obilježiti nacionalnu povijest te države i koja će se kao neizbrisiva mrlja prenositi iz generacije u generaciju. Drugo, bilo koji dokaz o genocidu koji implicira državnog zvaničnika mogao bi se upotrijebiti protiv države o kojoj je riječ pred Međunarodnim sudom pravde (MSP) i ako se utvrdi da je odgovorna za genocid, država će biti dužna isplatiti značajnu odštetu oštećenoj strani. Treće, nespremnost da jedna država prizna masovne zločine koje je počinio bivši režim – a posebice zločin genocida – ostavlja mogućnost postkonfliktnoj državnoj eliti da u jednom trenutku nastavi "nedovršene" geopolitičke ciljeve koje prethodni režim nije uspio ostvariti unatoč počinjenim masovnim zločinima.[70]

---

[69] Dobbels, M., "Serbia and the ICTY: How effective is EU Conditionality?", EU Diplomacy Papers. 6(1), 4-29. S. Economides and J. Ker-Lindsay, 'Pre-Accession Europeanization: The Case of Serbia and Kosovo', *Journal of Common Market Studies* 2015, 53(5), 1027-1044. B. Stahl, 'Another strategic accession? The EU and Serbia (2000-2010)', *Nationalities Papers* 41(3), 2013, 1-22. A. Zhelyazkova et al., "European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation", in: J. Đankić, K. Soeren and M. Kmezić (eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans. A Failure of EU Conditionality? Basingstoke* (Palgrave, 2018), 15-37.

[70] Nice, G. & Tromp, N., "International Criminal Tribunals and Cooperation with States: Serbia and the Provision of Evidence for the Slobodan Milošević Trial at the

U sljedećem poglavlju istražit ćemo kako su optužnice za genocid protiv pojedinaca pred MKSJ i tužba za genocid koju je Bosna i Hercegovina pokrenula protiv države Srbije pred MSP utjecale na suradnju Srbije sa MKSJ.

Dinamika između tranzicijske i posttranzicijske pravde, 2000–2020.

Ovaj dio analize zasnovan je na tezi da je dinamika suradnje Srbije s MKSJ bila uvjetovana s jedne strane time što je Srbija počela predavati dokaze iz svojih državnih arhiva, dok se s druge strane trudila zaštititi vlastite nacionalne i vitalne državne interese. Dinamiku suradnje s MKSJ u razdoblju od 2000. do 2020. godine odredile su različite unutarnje i vanjske političke prilike. Početak suradnje započinje 2000. godine kada Milošević odlazi s vlasti. Za završetak je uzeta 2020. godina usprkos činjenici da je MKSJ zatvorio svoja vrata u prosincu 2017. godine. Od 2018. godine MRMKS je nastavio rad MKSJ i očekivalo se da će posljednja presuda biti izrečena 2020. godine. To se nije dogodilo i na posljednje dvije presude u predmetu Ratko Mladić i Stanišić/Simatović još se čeka. Pravomoćna presuda Mladiću očekuje se tokom 2021. godine, dok je termin za donošenje i nepravomoćne i pravomoćne presude u predmetu Stanišić/Simatović neizvjestan. Time je završetak tranzicijskog procesa odgođen do nekog neizvjesnog momenta u budućnosti, dok se u Beogradu posttranzicijski proces počeo zahuktavati još od 2008. sa svrhom da korigira i time ublaži efekt tranzicijskog narativa koji se bavio ulogom Srbije u ratovima vođenim devedesetih godina.

Sada ćemo analizirati kako i kada je Srbija počela uvoditi "politiku prošlosti" u "politiku sadašnjosti". U tu svrhu identificirat ćemo pet razdoblja u kojima ćemo tražiti prekretnice koje predstavljaju promjenu u programu tranzicijske pravde u državnoj eliti Srbije: (1) razdoblje tranzicijske pravde, 2000–2003; (2) razdoblje uspostavljanja kontrole nad tranzicijskim narativom, 2003–2007; (3) razdoblje okončanja razdoblja

ICTY", in M. De Guzman and D. Amman (eds.), *Arcs of Global Justice; Essays in Honor of William A. Schabas,* Oxford University Press, Oxford, 2017, 445-465, 463.

tranzicijske pravde, 2008–2011; (4) razdoblje uvođenja posttranzicijske pravde, 2012–2017; (5) razdoblje artikuliranja posttranzicijskog narativa i povratak geopolitici, 2018–2020.

Razdoblje tranzicijske pravde, 2000–2003.

Ovo razdoblje obuhvaća razdoblje prve postkonfliktne vlade u Srbiji za vrijeme premijera Zorana Đinđića. Tijekom ovog kratkog razdoblja od 2,5 godine, Đinđićeva Vlada bavila se uspostavljanjem ravnoteže između onoga što je bilo potrebno i onoga što je bilo moguće u Srbiji u prvim godinama nakon pada Miloševićevog režima. Đinđićev politički realizam bio je zasnovan na njegovom poimanju da demokratska konsolidacija u Srbiji mora biti povezana s prozapadnom političkom orijentacijom. Politički, gospodarski i financijski oporavak Srbije uvelike je ovisio o njenoj reintegraciji u međunarodne gospodarske i financijske procese iz kojih je Srbija izuzeta nakon što je UN uveo sankcije SRJ u svibnju 1992. godine. Jedan od uvjeta koje je Srbiji nametnula međunarodna zajednica za njenu reintegraciju u međunarodnu zajednicu je suradnja s MKSJ. Međunarodna obveza Srbije da surađuje s MKSJ zasnivala se na Dejtonskom mirovnom sporazumu, koji je u prosincu 1995. potpisao i tadašnji predsjednik Srbije Slobodan Milošević.[71] Paradoksalno, prvi konkretan pokazatelj suradnje Vlade Srbije bilo je prebacivanje Slobodana Miloševića kao optuženika na MKSJ u lipnju 2001. godine. Ovo je bilo hrabro političko djelo postmiloševićevog režima koje je pokrenulo otpor Đinđićevoj politici i izazvalo neprijateljstvo mnogih, još uvijek aktivnih pojedinaca odanih bivšem režimu koji su se bojali za svoj osobni položaj. Pravi izazov za Vladu započeo je nakon prebacivanja Miloševića u Den Haag kada je Tužiteljstvo počelo slati zahtjeve Beogradu za pomoć tražeći dokumentarne, audio, video i elektronske dokaze iz državne arhive potrebne za suđenje Miloševiću. Štoviše, kada su istražitelji MKSJ počeli razotkrivati svu ozbiljnost upletenosti Ministarstva

[71] "The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina", Article 9, http://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/?lang=en.

unutrašnjih poslova Srbije u ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, pripadnici specijalnih jedinica postali su nervozni i okrenuli se protiv Đinđićeve politike suradnje, plašeći se da bi mnogi pripadnici mogli biti optuženi i suđeni pred MKSJ.[72] Kada su istražitelji MKSJ počeli pozivati i umirovljene i zaposlene pripadnike Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije na ispitivanje, tada se sigurnosno stanje u Srbiji počelo ubrzano pogoršavati. U ožujku 2003. godine izvršen je atentat na Đinđića. Njegove ubojice lišene su slobode, oni su suđeni i osuđeni. Svi su bili pripadnici Jedinice za specijalne operacije (JSO), paradržavne jedinice srpskih unutarnjih poslova čiji su pripadnici bili raspoređeni na teritorijama Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova kako bi se borili zajedno s lokalnim srpskim snagama. Ispostavilo se da su atentatori i mreža sukonspiratora bili zabrinuti zbog Đinđićeve politike suradnje s MKSJ i da su se organizirali pod kodnim nazivom "Stop Hagu" kako bi spriječili premijera Srbije da sarađuje s MKSJ i time ugrozi mnoge od njih.[73]

Razdoblje preuzimanja kontrole nad tranzicijskim narativom, 2003–2007.

Ovo razdoblje započinje atentatom na premijera Zorana Đinđića. U tom razdoblju Đinđićevi nasljednici uveli su izvanredno stanje u kojem su uhapšeni atentatori i otkriveni i drugi zločini koje su počinili isti ti veterani JSO.[74] Činilo se da su atentatori postigli suprotno od onoga što su

[72] Vidi npr.: "Likvidirao sam ga zbog Haga", *Blic* (26. 12. 2003), https://www.blic.rs/vesti/hronika/likvidirao-sam-ga-zbog-haga/zrpwn3b "Sponzori i teoretičari zavere", *Vreme* (10. 4. 2003), https://www.vreme.com/cms/view.php?id=337394.

[73] Tromp, *Prosecuting Slobodan Milošević*, 130-133.

[74] Vidi npr.: Biserko, S. (ur.) "Ljudska prava i odgovornost: Srbija 2003.", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2004, 49-54 i 87-90. Ispostavilo se da su isti atentatori koji su se urotili da ubiju premijera Đinđića bili umiješani u atentat na Ivana Stambolića, bivšeg političkog mentora Miloševića, koji je kasnije postao politički rival. Stambolić je izvršio atentat na Milorada Lukovića Legiju, pripadnika ozloglašene paradržavne jedinice, službeno zvane JSO (Jedinica za specijalne operacije) koja se nezvanično nazivala *Crvene beretke*. Vidi: Tromp, *Prosecuting Slobodan Milošević*, 132-133.

prvobitno planirali: nakon atentata i istrage protiv pripadnika JSO, mnogi su od njih optuženi, suđeni i osuđeni za ranije zločine, koji prethodno nisu bili razjašnjeni. Kada je riječ o suradnji s MKSJ, atentat na Đinđića bio je prekretnica u kojoj su njegovi nasljednici redefinirali prirodu ove suradnje.[75] Prvenstvo nacionalnih interesa i vitalnih državnih interesa iskazano je u pogledu zaštite dokaza iz državnih arhiva koji bi mogli razotkriti ulogu pojedinaca i državnih institucija u činjenju masovnih zločina i genocida u Bosni i Hercegovini pred MSP. Nakon Miloševićevog prebacivanja u Den Haag 2001. godine, tim Tužiteljstva potraživao je veliki broj dokumenata kako bi dokazao optužbe za genocid protiv Miloševića koje bi – kao javne – Bosna i Hercegovina mogla koristiti i na MSP u tužbi za genocid protiv Srbije što se čekalo još od 1993. godine. Beograd je nastavio surađivati iz pragmatičnih političkih razloga, istodobno pokušavajući zadržati i nadzirati dokaze koji bi mogli razotkriti umiješanost Srbije u genocid u Bosni i Hercegovini. Nakon atentata na Đinđića, promijenio se program suradnje Srbije s MKSJ. Sva se usmjerila na zaštitu dokumenata koje je od javnosti tražilo Tužiteljstvo MKSJ. Prijepiska između glavnog tužitelja MKSJ i ministra vanjskih poslova Srbije u svibnju 2003. godine predstavljala je dogovor po kojem će Tužiteljstvo poštovati zahtjeve Srbije za redigiranje stranica i rečenica iz dokumenata koji su bili važni za dokazivanje Miloševićeve kaznene odgovornosti za genocid, ali i da se iskoriste u tužbi za genocid pred MSP za dokazivanje odgovornosti Srbije kao države za zločin genocida. Uključivanjem u pregovarački proces s rukovodstvom Tužiteljstva o uvjetima predaje dokumenata, Srbija je uspjela zaštititi tisuće stranica relevantnih dokumenata od javnosti i od drugih sudova. Neposredni razlog za traženje zaštite bile su stenografske zabilješke "Vrhovnog saveta odbrane" (u daljnjem tekstu VSO), najvišeg političkog tijela Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), federacije Srbije i Crne Gore koja je postojala od 1992. do 2003. godine. Vrhovni savet odbrane bilo je kolektivno predsjedništvo koje se sastojalo od tri člana s pravom glasa: predsjednika Srbije, predsjednika Crne Gore i predsjednika SRJ. Slobodan Milošević

[75] Biserko, S. V. (ur.) "Ljudska prava i kolektivni identitet: Srbija 2004.", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2004, 146-154.

bio je predsjednik Srbije i time član VSO-a od 1992. do 1998. godine i svaka njegova riječ bila je zabilježena stenografskim i videozapisima. Samim tim svaka stranica iz zapisa VSO bila je od velikog značaja za dokazivanje njegove individualne kaznene odgovornosti za genocid u razdoblju od 1992. do 1995. godine. Ukoliko bi bili upotrijebljeni javno u sudnici, ti isti dokazi mogli bi biti upotrijebljeni i kao dokazi o državnoj odgovornosti države Srbije za zločin genocida počinjen na području Bosne i Hercegovine.[76] Državno vodstvo Srbije bilo je svjesno da bi sporazum iz 2003. godine, zaključen između Srbije i Tužiteljstva, zapravo omogućio Srbiji da sakrije sve stranice iz sadržaja VSO, koji bi inkriminirali Miloševića ali i Srbiju, kako se ti dijelovi VSO transkripata ne bi mogli koristiti u postupku koji je Bosna i Hercegovina vodila protiv Srbije pred MSP. Poslije uspjeha koji je Srbija postigla u direktnoj nagodbi s Tužiteljstvom, 2005. godine Srbija proširuje svoje zahtjeve u direktnim pregovorima s Tužiteljstvom za zaštitu svih važnih dokumenata iz državnih arhiva u korištenju u predmetu Milošević kao i u korištenju u svim drugim predmetima na MKSJ. Tužiteljstvo na to pristaje i Srbija time izlazi kao neočekivani pobjednik.

Srbija je u ovom razdoblju bila vrlo aktivna u svojoj težnji za članstvom u EU, a taj proces bio je uvjetovan njenom suradnjom s MKSJ. Kontrolom predavanja dokaza na MKSJ, tj. šticenjem od javnosti svih potencijalno inkriminirajućih dokumenata ili pojedinih stranica, Srbija je uspostavila kontrolu nad narativom o genocidu na oba suda – MKSJ i MSP. Činjenica da je Milošević preminuo 2006. godine prije okončanja suđenja bez izrečene presude po optužnici za genocid i činjenica da presuda Međunarodnog suda pravde iz veljače 2007. godine nije proglasila Srbiju izravno odgovornom za planiranje i izvršenje genocida u Bosni i Hercegovini bile su rezultat aktivne politike Srbije u zaštiti nacionalnog i vitalnog državnog interesa Srbije. [77]

---

[76] Nice, G. & Tromp, N., "International Criminal Tribunals and Cooperation with States: Serbia and the Provision of Evidence for the Slobodan Milošević Trial at the ICTY", 445-465.

[77] Biserko, S. (ur.), "Ljudska prava: talac državne regresije", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2006, 100-116.

Ishod oba suđenja predstavljao je važnu prekretnicu za srpsko rukovodstvo: oba suđenja bavila su se odgovornošću Srbije za zločin genocida i oba su završila bez pravnih posljedica po Srbiju. Uslijedila je politička promjena koja je predstavljala povratak u prošlost: na izborima 2008. godine Miloševićeva politička stranka SPS vratila se na vlast nakon osam godina izbivanja.

Razdoblje okončanja tranzicijske pravde: Vraćanje "politike prošlosti" u "politiku sadašnjosti", 2008–2011.

Ovo razdoblje započinje uspostavljanjem nacionalističko-populističke vlade 2008. godine. Kada je riječ o uvođenju "politike prošlosti" u "politiku sadašnjosti", 2008. i 2012. godina ključne su godine za Srbiju. Proglašenje nezavisnosti Kosova u veljači 2008. i formiranje nove vlade Srbije u srpnju 2008. godine kao koalicije, u kojoj učestvuje i Miloševićeva stranka SPS, vratili su temu granica postjugoslavenske države na politički dnevni red Srbije. Nakon osam godina, tijekom kojih je bila isključena iz vlasti, Socijalistička partija Srbije (SPS), stranka koju je 1990. godine osnovao Milošević, vratila se na vlast.

Ovaj prijelaz na "politiku prošlosti" odvijao se postepeno. U prvo vrijeme srpske državne elite nastavljale su već pokrenute procese pristupanja EU koji su podrazumijevali ispunjavanje uvjeta suradnje s MKSJ. Budući da se Miloševićevo suđenje završilo bez presude, pritisak MKSJ bio je usmjeren na privođenje i premještanje u Hag preostalih bjegunaca MKSJ:[78] poglavito Radovana Karadžića i Ratka Mladića.[79] Tako dolazi do hapšenja i transfera preostalih bjegunaca u Hag, dok se selektivnim isporučivanjem potraživanih dokaza iz državnih arhiva istodobno kontrolirajući presude, a time i tranzicijski narativ o genocidu. Karadžić je lišen slobode u Beogradu 2008. godine i prebačen u Hag; Mladić je također uhićen na teritoriji Srbije i to 2010. godine i prebačen u Hag. To je Srbiji pružilo priliku da zatvori poglavlje o suradnji s MKSJ.

---

[78] Preostala trojica bjegunaca bili su: Goran Hadžić (vođa hrvatskih Srba iz ratnih vremena), Radovan Karadžić i Ratko Mladić.

[79] Biserko, S. (ur.), "Ljudska prava, demokratija i nasilje", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2008, 40-54 i 90-110.

Nakon što su započela suđenja Karadžiću i Mladiću, srpska državna elita i dalje je bila zabrinuta zbog presuda: hoće li ova suđenja donijeti presudu koja će potvrditi optužbe za genocid iz 1992. godine?; i da li će njihove presude povezati genocid u Srebrenici s pojedincima iz Srbije koji su imenovani članovima UZP – nadasve sa Slobodanom Miloševićem – jedinom osobom iz Srbije optuženom za zločin genocida? Ako bi ove presude potvrdile da je 1992. godine počinjen genocid na sjeveru Bosne i da su pojedinci iz Srbije povezani s genocidom u Srebrenici, država Bosna i Hercegovina mogla bi iskoristiti ove presuđene činjenice i za reviziju presude MSP iz 2007. godine: rok za reviziju iznosio je 10 godina, a istekao bi u veljači 2017. godine.[80]

Godine 2011. srpski intelektualci bliski Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU) objavili su neslužbeni dokument nazvan Memorandum SANU II, kao analogiju Memorandumu SANU iz 1986. godine, koji se smatra razlogom munjevitog uspona Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji 1988. godine i ratova koji su uslijedili na području bivše Jugoslavije devedesetih godina. Memorandum SANU 1986. sastavili su brojni ugledni srpski akademici, a njihova dijagnoza političke, gospodarske i kulturne krize komunističke Jugoslavije sagledana je kroz položaj Srba u Jugoslaviji. Preporuke ovih istaknutih srpskih akademika o tome kako se nositi s krizom postale su neslužbeni program za Miloševićevu politiku koncem 1980-ih.[81] Miloševićev proklamirani cilj bio je “spasiti” Srbe koji žive na Kosovu, u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini od “još jednog genocida”. To se trebalo postići promjenom Ustava Srbije kako bi se “vratio” teritorijalni integritet Srbije ukidanjem statusa njenih autonomnih pokrajina – Vojvodine i Kosova. Miloševićev “križarski rat” u svojstvu “spasitelja” srpskog naroda širom jugoslavenskih republika bio je, gledano otraga, izgovor za ciničniju artikulaciju i implementaciju političkog programa usmjerenog na centraliziranje jugoslavenske federacije koja bi Srbiju pozicionirala kao dominantnu političku silu.[82] Ova memorandumska politika nije uspjela i izazvala je raspad jugoslavenske

[80] Biserko, S. (ur.), “Opstruisana evropska opcija“, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2011, 33-57, 85-121, 639-657.

[81] Vidi npr. Tromp, *Prosecuting Slobodan Milošević*, 70-80.

[82] Isto.

države. Dvadeset pet godina nakon pojavljivanja prvog Memoranduma SANU koji je vodio u ratove, autori Memoranduma SANU II pišu da su se vojni porazi Srbije u ratovima 1990. trebali smatrati konačnim: bitke izgubljene u ratu treba izvojevati u miru. Isto tako ovaj dokument iz 2011. najavljuje oživljavanje pitanja srpske dijaspore u regiji od strane postmiloševićevske srpske političke elite.

Dokument navodi strategiju kako iskoristiti nezadovoljstvo i nemire u susjednim državama kako bi se "oslabila oštrica optužbi protiv Srbije".[83] Tekst ovog dokumenta pojavio se u nekoliko publikacija, uključujući faksimil cijelog dokumenta objavljenog 2013. godine u bosanskom časopisu *Slobodna Bosna*.[84] Već 2011, jedan drugi časopis – *Europa magazin* – obznanjuje postojanje ovog dokumenta, koji je potom objavila bosanska dijaspora u SAD-u. *Europa magazin* ujedno navodi da su Memorandum SANU II pisali isti oni srpski intelektualci koji su bili tvorci originalnog Memoranduma SANU s ciljem da spasi Srbiju nakon svih poraza i da je stavi u ravnopravan položaj s državama na koje je izvršila agresiju. U opisu dokumenta piše da se u nekoliko poglavlja skiciraju osnovni pravci i ciljevi kako Srbija treba i može biti spašena u međunarodnim sudskim procesima, odnosno kako umanjiti odgovornost Srbije za počinjene zločine i razaranja.[85]

Slučajno ili vremenski ciljano, Skupština Srbije te iste godine usvaja "Strategiju za očuvanje i jačanje odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu". Strategija je najavila povratak političkog programa rada iz Miloševićeve ere koji se bavio Srbima nastanjenim van granica Srbije.[86] U Strategiji se navodi da je oko četiri

---

[83] Isto.

[84] Vidi Dedić, M., "Memorandum 2 predviđa ujedinjenje Republike Srpske i Srbije za jednu deceniju", *Slobodna Bosna* (21. 3. 2013), http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Slobodna%20Bosna%20-%20april%202013.pdf.

[85] Vidi: "Drugi Memorandum SANU", *Europa magazine* (travanj 2011), 12-15, 12, http://www.europamagazine.info/PDF/EuropaApril2011.pdf.

[86] Vidi: Strategija za očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u region,

Službeni glasnik, br. 4/2001, 14/2011. Na osnovu člana 12. Zakona o dijaspori i Srbima u regionu (*Službeni glasnik RS*, broj 88/09) i člana 45. stav 1. Zakona o Vladi (*Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07 i 65/08).

milijuna Srba, odnosno jedna trećina srpskog stanovništva, živjela van granica Republike Srbije.[87]

Izraz "Srbi u regionu" korišten je u dokumentu za srpski narod koji živi u Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, Rumunjskoj, Albaniji i Mađarskoj, dok se najznakovitiji paragrafi odnose na Srbe koji žive u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Crnoj Gori. Kosovo u dokumentu uopće nije ni spomenuto. Velika pažnja usmjerila se na Srbe koji žive u Bosni i Hercegovini. Republika srpska opisana je kao najvažnije područje interesa Srbije s obzirom na to da gotovo polovina Srba iz dijaspore živi na teritoriji RS-a. Predložen je čitav niz konkretnih mjera za suradnju relevantnih institucija: Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Srbije potaknuto je da podrži ulaganje u područjima Republike srpske; Ministarstvo prosvjete Srbije trebalo bi raditi na integraciji njihovih obrazovnih sustava. Dokument dodjeljuje posebnu ulogu ministarstvima vjera i svećenstvu pravoslavne vjere u RS-u da rade na očuvanju nacionalnog identiteta Srba.[88]

Razdoblje posttranzicijske pravde: Definiranje programa posttranzicijske pravde, 2012–2017.

U razdoblju od 2012. do 2017. godine, političke promjene u Srbiji najavile su povratak srpskih nacionalističkih stranaka na vlast. Godine 2012. Srpska napredna stranka (SNS), koju je predvodio Aleksandar Vučić, pobijedila je na općim izborima i potom formirala populističku nacionalističku vladu u koaliciji sa SPS-om, koju je predvodio Ivica Dačić, vođa te stranke poznat po svojoj dosljednoj podršci Slobodanu Miloševiću i njegovom političkom naslijeđu.

Godine 2013. MKSJ je oslobodio generala Momčila Perišića, kao i Jovicu Stanišića i Franka Simatovića. Po dolasku u Beograd general Perišić je izjavio da to nije samo njegovo osobno oslobađanje, već da je

[87] Isto.

[88] Strategija za očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu.

time oslobođena i država Srbija. Vojislav Šešelj, ultranacionalistički političar iz Srbije, 2018. godine oslobođen je svih optužbi za zločine na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a proglašen je krivim za zločine protjerivanja Hrvata s područja Srbije 1991. godine. Suđenja Karadžiću i Mladiću – koja su mogla promijeniti stvari – završila su se presudama koje su ispale vrlo povoljne za Srbiju. Sudije su u obje Karadžićeve presude – Presuda Pretresnog vijeća iz 2016. godine i Presuda Žalbenog vijeća iz 2019. godine – utvrdile da Milošević nije bio dio UZP-a koji je bio odgovoran za zajednički plan za Bosnu i Hercegovinu. Srbijanski političari označili su presudu Karadžiću iz 2016. godine kao oslobađanje Miloševića i Srbije od bilo kakvog učešća u ratu u Bosni i Hercegovini.[89] Potom je Žalbeno vijeće 2019. godine potvrdilo presudu o genocidu za Srebrenicu, ali je dodalo da nije bilo dokaza da je bilo koja od navedenih osoba iz Srbije bila član UZP-a.[90] Slično tome, u prvostupanjskoj presudi u predmetu Mladić iz studenog 2017. godine nisu pronađeni dokazi da je Milošević bio član UZP-a.[91] Država Bosne i Hercegovine, zapravo bošnjački član u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, nije podnio zahtjev za reviziju presude MSP za genocid do veljače 2017. godine, što je Srbiji dalo priliku da zakonsku bitku o genocidu završi kao pobjednica na oba suda UN-a – MKSJ i MSP. Tako da se jedan dio bošnjačke javnosti sada još nada presudi u predmetu Stanišić/ Simatović premda sve indicije pokazuju da s obzirom na ograničene točke optužnice, ova presuda neće moći više znatno utjecati na već zacementirani tranzicijski narativ na MKSJ o učešću Srbije u ratu u Bosni i Hercegovini po kojima Srbija ni preko pojedinaca ni preko institucija nije povezana s genocidom, ali ni bilo kojim drugim zločinima koje su srpske snage činile za vrijeme rata.

[89] Vidi npr. Ivica Dačić je tvrdio da presuda Karadžiću znači da Srbija nije kriva za počinjenje ratnih zločina. http://www.telegraf.rs/vesti/politika/2344010-dacic-presuda-karadzicu-je-dokaz-da-je-srbija-nije-kriva-za-ratne-zlocine.

[90] Vidi fusnotu 45.

[91] Vidi fusnotu 45.

Razdoblje artikuliranja posttranzicijskog narativa i povratak geopolitici zacrtanoj 1990. godina, 2018–2020.

Briga za kulturna, gospodarska i ljudska prava srpskih državljana koji žive u susjednim državama mogla bi se smatrati legitimnom brigom Srbije za dobrobit i blagostanje srpskog stanovništva koji živi u susjednim državama. Ova obnovljena briga Beograda za srpsku dijasporu, stavljena u povijesni i politički kontekst nedavnih ratova i masovnih zločina koje su srpske snage počinile nad nesrbima, izazvala je dužni oprez u susjedstvu.

Ova strategija "meke moći", tj. depolitiziranog načina nastavka ideologije "ugrožavanja srpstva" na teritorijama u susjednim državama na koje Srbija još uvijek polaže pravo zasnovana je na upotrebi kulturnih i vjerskih veza za mobiliziranje Srba po potrebi Beograda.[92]

Posttranzicijski narativ u Srbiji u cijelosti se može razumjeti ako se analizira kroz prizmu još uvijek postojećih geopolitičkih ambicija da se prošire državne granice postjugoslavenske Srbije. Odnedavno je također postalo jasno da Srbija teži povratku kontrole nad Crnom Gorom, usprkos činjenici da je Crna Gora nezavisna država od 2006, a država članica NATO-a od 2017. godine. Primjena strategije za Srbe u regiji preko "meke sile" rezultirala je u masovnim protestima koje su organizirali Srbi u Crnoj Gori, a koji su započeli 2019. godine kao reakcija na Zakon o vjerskim zajednicama izglasan u Crnoj Gori koji je dotakao pravo na imovinu Srpske pravoslavne crkve.[93] Ubrzo su se ove demonstracije s vjerskim predznakom okrenule protiv crnogorskog predsjednika Mila Đukanovića i njegove euroatlantske politike.[94] Ovaj pritisak "rulje" na crnogorski establišment, predvođen Đukanovićem kao jednim od najdugovječnijih političkih lidera u Evropi, dovodi do pobjede prosrpske

[92] Grabež, N., "Preformulisane regionalne aspiracije".

[93] Vidi npr.: "Ecclesiastical Dispute: yet another point of clash between Serbia and Montenegro", *Helsinki Bulletin* 160, (prosinac 2019), http://www.helsinki.org.rs/doc/HB-No150.pdf.

Vidi: "The Elections in Montenegro from Belgrade's Perspective", *Helsinki Bulletin* (September 2020), https://helsinki.org.rs/doc/HB-No157.pdf.

[94] Isto.

koalicije na parlamentarnim izborima 2020, što je pokazatelj uspjeha srpske posttranzicijske strategije. Time se stvorilo novo potencijalno žarište nestabilnosti na postjugoslavenskom prostoru koje otvara prostor u ovom dijelu Evrope novim geopolitičkim igrama u kojima bi glavnu ulogu mogle u skoroj budućnosti imati Srbija, Rusija i Kina.[95]

Inicijativa "Korekcija granice"[96] – teritorijalne aspiracije na Kosovu

Otkako je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008. godine, Srbija insistira na teritorijalnoj autonomiji općina sjevernog Kosova podržavajući stvaranje "Skupštine srpskih opština" koja je 2013. godine postala "Zajednica opština sa srpskom većinom". Ustav Zajednice ovih općina nalikuje formuli koju je Srbija primijenila u stvaranju Republike srpske na teritoriju Bosne i Hercegovine. Srbija još uvijek planira uključiti u svoje državne granice i teritorij RS-a kao i sjever Kosova gdje se nalaze te srpske općine.[97]

Dogovor Kosova i Srbije o "teritorijalnoj zamjeni" procurio je u tisak 2019. godine. Dogovor su podržali Američka administracija Donalda Trumpa kao i EU: Srbija je bila spremna zamijeniti teritoriju doline Preševo s dva grada koja su imala veliku većinu kosovskih Albanaca – Preševo i Bujanovac – u zamjenu za teritoriju Zajednice srpskih općina na sjeveru Kosova.

---

[95] Vidi, naprimjer, J. Bugajski, "Montenegro is central stage in Balkan conflict"/"Crna Gora je u centru konflikta na Balkanu") *Washington Examiner* (10. ožujak 2021), https://www.washingtonexaminer.com/opinion/montenegro-is-center-stage-in-balkan-conflict.

[96] "Korekcija granica" administrativni je pojam koji je uvela međunarodna zajednica kako bi naglasila njegovu "sporazumnu" prirodu. Izraz "korekcija granica" prvi put javno se koristi tijekom pregovora Srbije i Kosova 2018. godine. Političari, komentatori, aktivisti za ljudska prava i akademici koriste ga. Međutim, ne postoji javni dokument o politici djelovanja koji ocrtava načela ponovnog dogovora o kojima bi se trebale složiti uključene strane.

[97] Biserko, V. S., "Ima li plana za Kosovo"; "Kosovo, Serbia consider a land swap, an idea that divides the Balkans", Reuters-UK, (6 September 2018), https://uk.reuters.com/article/uk-serbia-kosovo/kosovo-serbia-consider-a-land-swap-an-idea-that-divides-the-balkans-idUKKCN1LM2B5.

Sjedinjene Američke Države i Evropska unija jedno vrijeme podržavale su geopolitički dizajn Srbije, ali kosovske političke institucije žestoko su podijeljene oko teritorijalne zamjene. Kosovski predsjednik Hashim Thaci bio je pobornik ovog rješenja jer bi to moglo dovesti do toga da Srbija prizna Kosovo kao nezavisnu državu, što bi zauzvrat moglo omogućiti članstvo Kosova u UN-u u doglednoj budućnosti.[98] Prema ovoj računici, Kosovo ne bi izgubilo na veličini svoje teritorije ili stanovništva – promijenio bi se samo oblik državnih granica.

Usprkos spremnosti bivšeg kosovskog predsjednika Thacija da radi na "korekciji granice" sa Srbijom, zamjena teritorija još se nije dogodila. I ne samo zbog toga što je inicijativa "korekcije granica" podijelila i međunarodnu zajednicu, diplomate, aktiviste za ljudska prava, znanstvenike i druge promatrače jugoistoka Evrope. Pristalice ove strategije vide tu inicijativu kao put napretka za okončanje političkog sukoba između Beograda i Prištine i kao jedini način da Kosovo postane član UN-a.[99] Suprotan stav dolazi iz kosovske političke opcije koju predvode Albin Kurti i njegova stranka *Vetëvendosje (Samoopredjeljenje)*.[100] Ova stranka zabilježila je pobjedu na parlamentarnim izborima u siječnju 2021. i od politike "korekcije granica" Kosova za sada neće biti ništa. Protivnici inicijative vide svaku korekciju granica na Kosovu kao opasan presedan

[98] Dragojlo, S. – Bami, X., "Land Swap Idea Resurfaces to Haunt Serbia-Kosovo Talks: Balkan Insight" (16. lipanj 2020), https://balkaninsight.com/2020/06/16/land-swap-idea-resurfaces-to-haunt-serbia-kosovo-talks/.

"Kurti denounces land-swap proposal in phone calls with the regional leaders", European Western Balkan e-journal, (27. svibanj 2020), https://europeanwesternbalkans.com/2020/05/27/kurti-denounces-land-swap-proposal-in-phone-calls-with-the-regional-leaders/.

[99] Vidi npr. Less, T., "Dysfunction in the Balkans: Can the Post-Yugoslav Settlement Survive?", https://www.foreignaffairs.com/articles/bosnia-herzegovina/2016-12-20/dysfunction-balkans. Timothy Less, "The Next Balkan War", 6 June 2016, *New Statesman*, https://www.newstatesman.com/world/2016/06/next-balkan-wars. S. Biserko (ed.), "Serbian Community in Kosovo – Frozen Life in a Frozen Conflict" (Belgrade: Helsinki Committee for Human Rights Serbia, 2019), pp. 7-21.

[100] "Kurti denounces land-swap proposal in phone calls with the regional leaders", European Western Balkan e-journal, (27. svibanj 2020), https://europeanwesternbalkans.com/2020/05/27/kurti-denounces-land-swap-proposal-in-phone-calls-with-the-regional-leaders/.

koji bi neizbježno otvorio pitanje državnih granica Bosne i Hercegovine i koji bi ohrabrio rukovodstvo RS-a da zahtijeva otcjepljenje RS-a u svrhu pridruživanja Srbiji.[101]

Zapravo, političko rukovodstvo RS-a, s Miloradom Dodikom na čelu, otvoreno i uporno promovira ujedinjenje RS-a i Srbije.[102] Beograd je još od 1995. godine prepustio inicijativu rukovodstvu RS-a da iznađe opravdanje za svoje otcjepljenje. Srbija nikada nije odustala od teritorijalnih aspiracija na teritoriju RS-a. Još 2013. godine tadašnji srpski premijer Ivica Dačić javno je naglasio važnost koju Srbija pripisuje za očuvanje Republike srpske, kao temu važniju za Srbiju od Kosova.[103]

Zaključci

Presude MKSJ, kao mjera uspjeha tranzicijske pravde na prostorima bivše Jugoslavije – usprkos snažnim naporima koje su UN i međunarodna zajednica uložili u utvrđivanju odgovornosti za zločine počinjene u ratovima vođenim na teritoriji Jugoslavije – redovito je predmet osporavanja jedne ili više bivših zaraćenih strana.

Narativ tranzicijske pravde o genocidu počinjenom na teritoriji Bosne i Hercegovine ostat će ograničen presudama koje se neće i ne mogu mijenjati jednom kad su pravomoćno izrečene; jedino ako se pojave dokazi takve dokazne vrijednosti koji nisu bili dostupni u vrijeme suđenja, oni mogu dovesti do ponovnog suđenja ali samo pod uvjetom da je optuženik još živ. Politički i povijesni narativi o genocidu mijenjat će se bez obzira na presude.

---

[101] Vidi: "Engel&Menendez Express Concern about Trump Administration Approach to Serbia&Kosovo", 13. travanj 2020, https://foreignaffairs.house.gov/2020/4/engel-menendez-express-concern-about-trump-administration-approach-to-serbia-kosovo.

[102] Vidi: "The President Who Wants to Break Up His Own Country", *The Atlantic*, 2. siječanj 2019, https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/01/serb-president-dodik-bosnia/579199/.

[103] "Dačić: Opstanak Republike Srpske mnogo važniji državni interes nego opstanak Kosova u okviru Srbije", *Blic*, 26. 4. 2013.

Tranzicijski narativ o genocidu koji je nastao na suđenjima na MKSJ potvrdio je da je u Bosni i Hercegovini počinjen zločin genocida. To je nesumnjivo veliko dostignuće. Presude MKSJ za genocid ostale su ograničene na područje Srebrenice i na ljeto 1995, ali i kao takve uvelike su pridonijele tome da se u kolektivnom sjećanju o ratovima vođenim na području bivše Jugoslavije genocid pamti kao zločin počinjen nad bosanskim muslimanima kao žrtvama i Srbima kao počiniteljima. Iako je tranzicijski narativ reducirao odgovornost za planiranje i izvršenje genocida na nivo RS-a, suđenje Slobodanu Miloševiću na MKSJ iznijelo je u javnost veliku količinu dokumenata – sada povijesnih izvora – koji, bez obzira na odsustvo presude u Miloševićevom predmetu, mogu se koristiti kao važni povijesni izvori. Upravo je ovo suđenje Miloševiću kao jedinom zvaničniku iz Srbije kojega je MKSJ optužio za genocid i bez presude dovelo do saznanja da su svi časnici VRS-a kojima je bilo presuđeno za genocid u Srebrenici bili i časnici Vojske Jugoslavije (VJ). Njihov status u VJ i to da im je Srbija isplaćivala plaće i mirovine ne spominje se ni u njihovim optužnicama, ni preko dokaza na njihovim suđenjima, pa stoga dokaza o tome nema ni u njihovim presudama.

Prema presudama MKSJ, SRJ je bila umiješana u međunarodni oružani sukob u Bosni i Hercegovini od 6. travnja do 19. svibnja 1992. godine. Bez obzira na neke male pomake u slučajevima produživanja tog roka, bar do prosinca 1992, MKSJ nije iskoristio mogućnost koju je ponudilo Žalbeno vijeće u predmetu Tadić da se može smatrati da je SRJ imala istu ulogu kontrole nad srpskim oružanim snagama i nakon 19. svibnja 1992.[104] Ta kvalifikacija međunarodnog oružanog sukoba ostala je usamljena jer je kasnija praksa MKSJ išla u drugom pravcu. Usprkos činjenici da je u nekoliko MKSJ predmeta, gdje se sudilo nesrpskim optuženicima, ipak produženo trajanje međunarodnog oružanog sukoba u kojem je sudjelovala SRJ do kraja 1992, u suđenjima i presudama za genocid protiv srpskih optuženika to nije imalo efekta. To se u prvom redu odnosi na predmete protiv Mladića, Karadžića, Popovića i ostalih. Srbija kao država ostala je nedotaknuta ovom kvalifikacijom.

[104] Pravomoćna Presuda u MKSJ u slučaju Tadić, par. 162.

Politički, diplomatski i pravni napori suverene države da se bavi svojom povijesnom, političkom i pravnom odgovornosti za zločin genocida mogu se objasniti u svjetlu obveze svih država članica UN-a da se pridržavaju UN-ove Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine. Ako države ne ispune tu obvezu, mogu uslijediti posljedice: nijedna država neće biti spremna priznati zločin genocida a da se pri tome ne bi morala suočiti s pravnim posljedicama.

Što se tiče uvjetovane suradnje s MKSJ u razdoblju tranzicijske pravde, Srbija nije uvijek surađivala s ciljem da doprinose pravdi i procesima traženja istine o odgovornosti za masovne zločine. Srpske vladajuće elite od 2003. nadalje pokazale su da nisu zainteresirane za ispunjavanje obveze države da surađuje s MKSJ radi doprinosa pravdi. Umjesto toga, obveza suradnje s MKSJ bila je aktivirana radi postizanja konkretnih političkih, povijesnih, pravnih ciljeva i na koncu geostrateških ciljeva.[105]

Trenutne geopolitičke težnje Srbije – kada se analiziraju iz perspektive narativa tranzicijske i posttranzicijske pravde – pokazuju odlučnost da se nastavi s prekinutim procesom proširivanja granica postjugoslavenske Srbije u kojem uključivanje teritorije RS-a ostaje važan cilj i veliki izazov. Skupština RS-a formiranjem Komisija za Sarajevo i Srebrenicu neizbježno će ponuditi novi narativ s kontraargumentima koji će poslužiti ionako aktivnim negatorima genocida.

Vraćajući sa na uvod ovog poglavlja i tražeći motive i svrhu osnivanja međunarodnih komisija za preispitivanje zločina na području Sarajeva i Srebrenice, koje je sazvala vlada Republike srpske, nemoguće je ne povezati njihovo postojanje s naporima RS-a i Srbije da korigiraju (reputacijsku) štetu koju im je nanio tranzicijski narativ. K tome, Srbija smišljenom strategijom artikuliranja posttranzicijskog narativa kao kritike tranzicijske pravde, pokušava legitimirati svoje geopolitičke ciljeve, odnosno stvoriti političke uvjete u kojim bi bilo moguće pristupiti pripajanju teritorije Republike srpske Srbiji.

[105] Vidi npr.: Bachman, Klaus and Fatić, Aleksandar, *The UN International Criminal Tribunals: Transition without Justice?,* Routledge, London, 2015.

Izvori i literatura

Dokumenti

- "Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu", *Službeni glasnik Republike Srpske,* br. 4/2011, 14/2011. Po članu 12 Zakona o dijaspori i Srbima u regionu (*Službeni glasnik RS,* br. 88/09) i članu 45, paragraf 1 Zakona o Vladi (*Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07 and 65/08).
- *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, *Initialed in Dayton on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995,* http://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/?lang=en.
- "Engel&Menendez Express Concern about Trump Administration Approach to Serbia&Kosovo", 13 April 2020, https://foreignaffairs.house.gov/2020/4/engel-menendez-express-concern-about-trump-administration-approach-to-serbia-kosovo.

Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

- IT-98-33, *Tužitelj v. Radislav Krstić*, https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/010802_Krstic_summary_en.pdf.
- IT-05-88, *Tužitelj v. Popović et.al.*, https://www.icty.org/x/cases/popovic/tjug/en/100610summary.pdf.
- IT-95-5/18, *Tužitelj v. Radovan Karadžić*, https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement_summary.pdf.
- IT-09-92, *Tužitelj v. Ratko Mladić,* https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-summary-en.pdf.
- IT-05-88/2, *Tužitelj v. Zdravko Tolimir*, https://www.icty.org/x/cases/tolimir/tjug/en/121212_summary.pdf.
- IT-02-54-T, *Tužitelj v. Slobodan Milošević: Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude* (16. lipanj 2004).
- IT-54-00, Tužitelj v. Duško Jovanović,
  https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/tdec/bcs/jov-dec040419b.htm.
- IT-02-54-T, *Tužitelj v. Slobodan Milošević*, Svjedočenje Vladislav Jovanović, T-36363.
- "JNA/VJ Kadrovska evidencija generala Zdravka Tolimira", Dokaz P923.4a, podnesen na MKSJ na suđenju Miloševiću.
- IT-99-36-T, *Tužitelj v. Radoslav Brđanin*, https://www.icty.org/case/brdanin.

- IT-94-1-I, *Tužitelj v. Duško Tadić,* https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf; https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf.

Izvještaji

- Hanson Green, Monica, "Srebrenica Genocide Denial Report 2020", Potočari Memorial Centre, May 2020, https://www.srebrenicamemorial.org/bs/document/40.

Helsinški komitet za ljudska prava, Srbija

- "Ljudska prava i odgovornost: Srbija 2003", Beograd, 2004.
- "Ljudska prava i kolektivni identitet: Srbija 2004", Beograd, 2004.
- "Ljudska prava: talac državne regresije", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2006.
- "Ljudska prava, demokratija i nasilje", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2008.
- "Opstruisana evropska opcija", Helsinški odbor za ljudska prava Srbija, Beograd, 2011.
- "Ecclesiastical Dispute: yet another point of clash between Serbia and Montenegro", *Helsinki Bulletin* 160, (prosinac 2019), http://www.helsinki.org.rs/doc/HB-No150.pdf.
- "The Elections in Montenegro from Belgrade's Perspective", *Helsinki Bulleting* (September 2020), https://helsinki.org.rs/doc/HB-No157.pdf.
- "The Elections in Montenegro from Belgrade's Perspective", *Helsinki Bulleting* (September 2020), https://helsinki.org.rs/doc/HB-No157.pdf.
- Biserko, S. (ed.), "Serbian Community in Kosovo – Frozen Life in a Frozen Confict",: Helsinki Committee for Human Rights Serbia, Belgrade, 2019, pp. 7-21.

Mediji

BBC

- "Žaljenje srpskog lidera zbog Srebrenice" (11. srpnja 2004), http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3831599.stm.
- "Serb leader's Srebrenica regret", (11. srpanj 2004), dostupno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3831599.stm.
- "Peter Howson returns to 'hell' of Bosnian war with new painting" (9. prosinac 2019), dostupno na: https://www.bbc.com/news/uk-scotland-50672876.

- “Serb leader’s Srebrenica regret”, BBC (11 srpanj 2004), dostupno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3831599.stm.

Blic

- “Likvidirao sam ga zbog Haga”, *Blic* (26. 12. 2003), https://www.blic.rs/vesti/hronika/likvidirao-sam-ga-zbog-haga/zrpwn3b.
- “Dačić: Opstanak Republike Srpske mnogo važniji državni interes nego opstanak Kosova u okviru Srbije”, *Blic*, 26. 4. 2013.

The Guardian

- Traynor, I., “Srebrenica genocide: worst massacre in Europe since the Nazis”, *The Guardian*, 10. lipanj 2010, dostupno na: https://www.theguardian.com/law/2010/jun/10/hague-bosnian-serb-srebrenica-genocide1.
- Leslie, Ch., “Sarajevo: a portrait of the city 20 years after the Bosnian war”, *The Guardian,* 14. prosinac 2015, dostupno na: https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2015/dec/14/sarajevo-portrait-city-20-years-bosnian-war-dayton.

The Independent

- Rahim, Z., “Srebrenica Genocide is ‘Fabricated Myth,’ Bosnian Serb Leader Says”, *Independent* (travanj 14, 2019), https://www.independent.co.uk/news/world/europe/srebrenica-massacre-genocide-milorad-dodik-bosnia-myth-a8869026.html.

Reuters

- “Bosnian Serb Leader: Srebrenica was 20th century’s ‘Greatest Deception’”, Reuters (25. lipanj 2015), https://www.reuters.com/article/us-bosnia-serbia-arrest/bosnian-serb-leader-srebrenica-was-20th-centurys-greatest-deception-idUSKBN0P51OL20150625.
- Biserko, S., “Ima li plana za Kosovo”; “Kosovo, Serbia consider a land swap, an idea that divides the Balkans”, Reuters-UK, (6 September 2018), https://uk.reuters.com/article/uk-serbia-kosovo/kosovo-serbia-consider-a-land-swap-an-idea-that-divides-the-balkans-idUKKCN1LM2B5.

Vreme

- “Otvaranje najmračnije stranice” (1. 7. 2004), https://www.vreme.com/cms/view.php?id=384060.
- “Sponzori i teoretičari zavere” (10. 4. 2003),

  https://www.vreme.com/cms/view.php?id=337394.

  FACE TV

- TV-intervju s Predsjednikom Crne Gore, Milo Đukanović, FACE TV, 18. 9. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=XjfM0zDgQHc.

Pobjeda

- Bugajski, J., “Vučić uz podršku Kremlja pokušava da ostvari Miloševićev projekt”, *Pobjeda*, 24 September 2020, https://www.pobjeda.me/clanak/bugajski-vucic-uz-podrsku-kremlja-pokusava-da-ostvari-milosevicev-projekat.

Slobodna Bosna

- Dedić, M., “Memorandum 2 predviđa ujedinjenje Republike Srpske i Srbije za jednu deceniju”, *Slobodna Bosna* (21. 3. 2013), http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Slobodna%20Bosna%20-%20april%202013.pdf.

Epoha

- “Drugi Memorandum SANU”, *Europa magazine* (travanj 2011), 12-15, 12, http://www.europamagazine.info/PDF/EuropaApril2011.pdf.

Radio Free Europe

- Grabež, N., “Preformuilisane regionalne aspiracije”, *Radio Free Europe* (19. 3. 2011)*, https://www.slobodnaevropa.org/a/tema_sedmice_region_srbi_srbija/2343463.html.*

Washington Examiner

- Bugajski, J., “Montenegro is central stage in Balkan conflict”/”Crna Gora je u centru konflikta na Balkanu”), *Washington Examiner* (10. ožujak 2021),

  https://www.washingtonexaminer.com/opinion/montenegro-is-center-stage-in-balkan-conflict.

European Western Balkans E-Journal

- “Kurti denounces land-swap proposal in phone calls with the regional leaders”, European Western Balkan e-journal (27. svibanj 2020), https://europeanwesternbalkans.com/2020/05/27/kurti-denounces-land-swap-proposal-in-phone-calls-with-the-regional-leaders/.

Media for Humanity

- Scaramuzzi, I., “Pope Francis: Sarajevo, from a symbol of war to a place of unity between faiths (6. lipanj 2015), https://www.abouna.org/english/en/content/pope-francis-sarajevo-symbol-war-place-unity-between-faiths.

KLIX

- “Rusija pozdravila formiranje komisije o istraživanju zločina u Srebrenici i stradanju Srba u Sarajevu” (4. 4. 2019),
- https://www.klix.ba/vijesti/bih/rusija-pozdravila-formiranje-komisija-o-istrazivanju-zlocina-u-srebrenici-i-stradanju-srba-u-sarajevu/190404156.

Oslobođenje

- Potraži reakcije stručnjaka i aktivista za ljudska prava i tranzicijsku pravdu: "Prvi sastanak spornih komisija za Srebrenicu i Sarajevo krajem marta 2019", *Oslobođenje*, (25. 3. 2019), https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/prvi-sastanak-spornih-komisija-za-srebrenicu-i-sarajevo-krajem-marta-436529.

The Balkan insight

- Kovačević, D., "Bosnian Serb MPs Annul Report Acknowledging Srebrenica" (14. kolovoz 2018), https://balkaninsight.com/2018/08/14/bosnian-serb-mps-annul-report-acknowledging-srebrenica-08-14-2018/.
- Sorguć, A., "Bosnian Serbs' War Commisisons: Fact-Seeking or Truth-Distortion?", (25. veljača 2019), "https://balkaninsight.com/2019/02/25/bosnian-serbs-war-commissions-fact-seeking-or-truth-distorting/.
- Dragojlo, S., X. BAMI, "Land Swap Idea Resurfaces to Haunt Serbia-Kosovo (16. lipanj 2020), https://balkaninsight.com/2020/06/16/land-swap-idea-resurfaces-to-haunt-serbia-kosovo-talks/.

Akademske knjige

- Bachman, Klaus and Fatić, Aleksandar, *The UN International Criminal Tribunals: Transition without Justice?,* Routledge, London, 2015.
- Collins, Cath, *Post-Transitional Justice: Human Rights Trials in Chile and El Salvador,* PA: Pennsylvania University Press, University Park, 2010.
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin, Ben and Roselle, Laura, "Introduction", in: *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations*, University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan, 2017.
- Nettelfield, Lara and Wagner, Sarah, *Srebrenica in the Aftermath of* Genocide, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Raimundo, Filipa Alves, "Post-Transitional Justice?: Spain, Poland and Portugal compared", PhD Thesis, European University Institute, Florance, 2012.
- Subotić, Jelena, *Hijacked Justice,* NY: Cornell University Press, Ithaca, 2009.
- Teitel, Ruti, *Transitional Justice,* Oxford University Press, New York, 2000.
- Tromp, Nevenka, *Prosecuting Slobodan Milošević: The Unfinished Trial,* Routledge, London, 2016.

Akademski članci, poglavlja u knjigama

- Günal, Altug, "Strategic Europeanization of Serbia And the EU Impact: The Case of Cooperation With International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia", *Ege Strategic Research Journal* 7(1), 2016, 20-60.
- Dobbels, Mathias, "Serbia and the ICTY: How effective is EU Conditionality?", EU Diplomacy Papers, 6(1), 4-29. S. Economides and J. Ker-Lindsay, 'Pre-Accession Europeanization: The Case of Serbia and Kosovo' *Journal of Common Market Studies* 2015. 53(5), 1027-1044. B. Stahl, 'Another strategic accession? The EU and Serbia (2000-2010)', *Nationalities Papers* 41(3), 2013, 1-22.
- Zhelyazkova, A. et al., "European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation", in: J. Đankić, K. Soeren and M. Kmezić (eds.), *The Europeanisation of the Western Balkans. A Failure of EU Conditionality? Basingstoke* (Palgrave, 2018), 15-37.
- Katznelson, I. i Weingast, B. (eds.), *Preferences and Situations: Points of Intersection Between Historical and Rational Choice Institutionalism* (Russell Sage Foundation, 2005). Vidi poglavlja: I. Katznelson i B. Weingast, "Intersections between Historical and Rational Choice Institutionalism", 1-24; J. Elster, "Preference Formation in Transitional Justice".
- Nice, G. & Tromp, N., "International Criminal Tribunals and Cooperation with States: Serbia and the Provision of Evidence for the Slobodan Milošević Trial at the ICTY", in: M. de Guzman and D. Ammann (eds.), *Arcs of Global Justice; Essays in Honor of William A. Schabas* (Oxford, UK: Oxford University Press, 2017).
- Tanner, S., "The mass crimes in the former Yugoslavia: participation, punishment and prevention?", *The International Review of the Red Cross* (Vol. 90 No. 870 (June 2008).

Časopisi

Foreign Affairs

- Less, T., "Dysfunction in the Balkans: Can the Post-Yugoslav Settlement Survive?", https://www.foreignaffairs.com/articles/bosnia-herzegovina/2016-12-20/dysfunction-balkans.

New Statesman

- Less, T., The Next Balkan War", 6 June 2016, *New Statesman*, https://www.newstatesman.com/world/2016/06/next-balkan-wars.

The Atlantic

- "The President Who Wants to Break Up His Own Country", *The Atlantic*, 2. siječanj 2019, https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/01/serb-president-dodik-bosnia/579199/.

Prof. dr. Zijad Šehić

PERCEPCIJE GENOCIDA U SREBRENICI - IZMEĐU ISTINE I REVIZIONIZMA I PORICANJA

Varati drugoga put je da prevariš sebe. (Deni Didro)

Svaki put kad se čovjek bori za ideal ili se trudi da poboljša sudbinu drugih, ili se bori protiv nepravde, on šalje mali zračak nade. (Robert F. Kenedi)

Sažetak: Na osnovu referentne literature autor promatra percepciju genocida u Srebrenici u domaćoj i inostranoj javnosti, konstatirajući da je genocid u Srebrenici "krvava mrlja na savjesti čovječanstva". Posebnu pažnju autor je posvetio stavovima onih koji negiraju genocid i veličaju ratne zločine i promoviraju ideologiju mržnje. U Srbiji, u RS-u i u krugovima međunarodne zajednice nalaze se politički akteri na svim nivoima države i vlasti kao i akademska zajednica, novinari i razne druge institucije koji su naklonjeni širenju revizionističkih narativa o genocidu u Srebrenici. Uprkos kampanji negiranja genocida u Srebrenici koja se pojavljuje u raznim oblicima, u javnom diskursu, obrazovnom sistemu ili u javnim istupima s ciljem da se revidira historija i uklone nesporne činjenice, ta su nastojanja većim dijelom ostala bezuspješna. Dokazni materijali, ekspertski izvještaji i primarni izvori različite provenijencije, uključujući niz naučnih i drugih dokaza podupiru presude Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove u Hagu (MMKS). Na osnovu svih tih dokaza, koji su bili temeljno provjereni, MKSJ, MMKS i Međunarodni sud pravde u Hagu nedvosmisleno su potvrdili da je u julu 1995. godine u Srebrenici počinjen genocid. I dvadeset peta godišnjica genocida u Srebrenici odvija se i dalje u sjenci političkih igara na diplomatskoj pozornici međunarodne zajednice.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Srebrenica, međunarodna diplomatija, genocid, poricanje, istina, pravda, pomirenje, SAD, EU, Rusija

Abstract: Based on the reference literature, the author observes the perception of the Srebrenica genocide in the domestic and foreign public, concluding that the Srebrenica genocide is a "blood stain on the conscience of humanity". The author paid special attention to the views of those who deny genocide and glorify war crimes and promote the ideology of hatred. In Serbia, RS and in the international community there are political actors at

all levels of state and government as well as in the academia, journalism and all other institutions who are turned in sharing revisionistic narratives about genocide in Srebrenica. Despite the campaign of denial of genocide in Srebrenica which appears in different forms with an aim to revise history and to remove the indisputable **facts those efforts mostly stayed without success.** Evidences, expert reports, primary sources of varying provenance support the verdicts of the International tribunal for former Yugoslavia and International residual mechanism for criminal courts in Den Hague. Based on these evidences which were thoroughly verified **ICTY, Mechanism and International Court of Justice in the Hague confirmed undoubtedly that** genocide was committed in Srebrenica in July 1995. The 25th anniversary of genocide in Srebrenica is still performed in the shadow of political games and on the diplomatic stage of international community.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Srebrenica, diplomacy, genocide, denial, truth, justice, reconciliation, USA, EU, Russia

Dešavanja u Srebrenici i oko nje u julu 1995. godine predstavljala su krajnje poniženje međunarodne zajednice ne samo zbog toga što je svijet stajao i posmatrao slučaj najvećeg masovnog zločina u Evropi nakon Drugog svjetskog rata nego i zbog toga što je iza javne osude nasilja bilo i osjećanje olakšanja – zadovoljstva što je nezgodno otvoreno pitanje istočnih enklava, koje je kvarilo mape mirotvoraca, konačno riješeno. Mogle su se nacrtati jasnije mape na kojima se zasnivao mirovni sporazum. Svjetski lideri shvatili su da je plan igre bio promijenjen, javno su osuđivali način, ali istovremeno i podržavali krajnji rezultat zbog kojeg je mir bio bliži nego ikada.[1] Nakon prvih vijesti o genocidu u Srebrenici, u svijet je poslana jasna poruka: "Vi ste Srebrenicu izdali." Premijer Vlade Bosne i Hercegovine Haris Silajdžić izjavio je: "Ko nam je oduzeo pravo na samoodbranu i uveo embargo, taj je saučesnik odgovornih za genocid." Po njegovom mišljenju, "više nije bilo razlike između srpskih agresora, nedjelotvornog UN-a i NATO-a. (...) Ja vjerujem u zajedničku akciju UN-a i srpskih fašista". Vlada Republike Bosne i Hercegovine pripremala se na dugotrajni rat. Radio Sarajevo sugerirao je da se "uspostave međunarodne brigade kao nekada u Španiji i Palestini".[2]

[1] "Vijeće sigurnosti. Predočeni dokazi o zločinima", *Oslobođenje*, Broj 16943, 11. VIII 1995, 7.

[2] "Bosnien. Reservat fűr Moslems. Serbiens Kriegsherren triumphieren űber die internationale staatengemeinschaftt", *Spiegel*, Hamburg, 29, 16. 7. 1995, 112-115.

Amerikanci i Evropljani namjerno su izabrali mir na štetu istine. Nakon genocida u Srebrenici i prisluškivanja koja su izvršena, u augustu 1995. godine američka diplomatija sastavila je izvještaj koji ističe probleme koje bi SAD-u prouzrokovao nastavak pregovora sa Slobodanom Miloševićem. Suočena sa žestinom rasprave koja se tada vodila u SAD-u, administracija predsjednika Clintona plašila se da će za svoju pasivnost morati platiti političku cijenu. Senatori i članovi Kongresa optuživali su ih za "minhenski sindrom", uspoređujući zločine u Republici Bosni i Hercegovini s "najgorim poniženjem za zapadne demokracije od 1930-tih godina". Čak je i američki pregovarač Richard Holbrooke javno priznao da u krvoproliću u Srebrenici vidi "najveći zajednički neuspjeh Zapada od tridesetih godina".[3]

Žrtvujući Srebrenicu, zapadne vlade zaboravile su prijetnje koje su neprekidno upućivali Ratko Mladić i njegovi ljudi stanovništvu enklava. Zanemarili su također da su, osim autobusa, u blizinu pozornice zbivanja bili dovedeni i bageri i buldožeri i da srpske snage, Arkanovi *Tigrovi*, *Crvene beretke* i ostali koji su obično bili uključeni u operaciji „etničkog čišćenja", čekaju na granici.[4] Vojska Republike srpske – uz aktivnu pomoć Vojske Jugoslavije, armije i formacija iz Srbije izvršila je genocid kao dio strategije čišćenja istočne Bosne.[5] Miroslav Deronjić, predsjednik općine Bratunac, kasnije je na suđenju iznio ono što mu je Karadžić rekao 9. jula 1995: "Miroslave, moraju svi biti poubijani (...) svi koje uspijete uhvatiti." Pukovnik Ljubiša Beara je 13. jula, kada je enklava bila zauzeta, rekao Deronjiću: "Dobio sam naređenje, s vrha, naređenje od vođa, da ubijemo sve zarobljenike."[6] Nakon genocida u Srebrenici,

---

[3] Hartman, Florence, *Mir i kazna. Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa*, Profil, Zagreb, 2007, 70; Usp: Holbruk, Ričard, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, 73. O propasti politike Zapada prema bivšoj Jugoslaviji vidi šire: Čalić, Marie Janine, Krieg und Frieden in Bosnien-Herzegowina, Suhrkampf Verlag, Frankfurt am Main, 1996,246-247. Minhenska konferencija je sporazumom Hitlera, Musolinija, Daladjea i Čemberlena 29. septembra 1938. godine predstavljala poraz evropske diplomatije pred nastupajućim fašizmom.

[4] Hartmann, Florence, *Milošević – Dijagonala luđaka*, Adamič-Rijeka, Globus-Zagreb, 2002, 306.

[5] Silber, Laura – Littl, Alan, *Smrt Jugoslavije*, Radio B 92, Beograd, 1996, 386.

[6] Hartmann, 2007, 63.

Karadžić je pred Skupštinom RS-a izjavio: "Kao vrhovni zapovjednik bio sam uključen u planove koji se tiču Žepe i Srebrenice. Posebno sam bacio pogled na planove, a da to ne zna Generalštab. Slučajno sam susreo generala Krstića i savjetovao mu da ide u Srebrenicu i proglasi pad grada prije nego što budemo mogli istjerati Turke kroz šume. Odobrio sam tu radikalnu misiju i nemam nikakvu grižnju savjesti što sam to učinio."[7] Osim vojske Milošević je nadzirao policijske snage Srbije, redovne i specijalne, koje su sudjelovale u zločinima u Republici Bosni i Hercegovini. Po njegovom naređenju neke specijalne jedinice dobile su finansijska i logistička sredstva, kao npr. *Crvene beretke*, *Škorpioni*..., eskadroni smrti u službi njegovog zločinačkog projekta. Upućeni u Republiku Bosnu i Hercegovinu deset dana prije početka ofanzive na Srebrenicu, stavljeni su pod komandu lokalnih vojnih vlasti da bi se prikrila direktna umiješanost SRJ. Više međunarodnih svjedoka, kao što je Wesley Clark, vojni savjetnik pri američkom pregovaračkom timu, britanski general Rupert Smith, zapovjednik "plavih šljemova" u Bosni i Hercegovini, ili Amerikanac David Harland, iz Odjela civilnih poslova UN-a u Bosni i Hercegovini, potvrđivali su da je Milošević bio obaviješten o namjeri vojnog i političkog rukovodstva Republike srpske da se izvrši genocid velikih razmjera u Srebrenici. Pri jednom susretu 17. augusta 1995. u Beogradu, Wesley Clark je pitao Miloševića, koji ga je tada uvjeravao da je bio ovlašten da u ime srpske strane vodi pregovore, kako je, ako ima toliki ugled kod njih, dozvolio da se izvrši genocid u Srebrenici. Milošević je tvrdio da je savjetovao Mladića da to ne učini, ali ga on nije poslušao. Tri šifrirane poruke od 11. jula 1995. pokazale su da je Milošević bio obaviješten o situaciji u Srebrenici i da je mogao predvidjeti genocidne namjere VRS-a. Ni u jednom trenutku nije osuđivao genocid, ali je čestitao Mladiću na "vojnom uspjehu".[8]

Od 2002. godine tužiteljica Haškog tribunala Carla del Ponte tražila je od Washingtona da joj se predaju snimci razgovora iz proljeća 1995. godine. Međutim, američka Vlada zanemarila je te zahtjeve. Krajem 1995. čak je poslala da u njenim službama kruži memorandum s uputstvom na koji način treba odgovoriti medijima o Srebrenici. Američki dužnosnici

[7] Isto.
[8] Isto, 65.

trebali su tvrditi da oni, “kao i UN, nisu znali da su Srbi planirali osvojiti je i nisu imali informacije o pokretima njihovih trupa i bilo kojoj namjeri da se počine zvjerstva protiv bošnjačkih branitelja ili stanovništva Srebrenice”. U Washingtonu, Parizu i Londonu priča je bila ista. Velike sile nisu željele priznati da su informacije koje su imale najavljivale prijetnju stanovništvu Srebrenice ako padne u ruke VRS-a. Budući da su bili bolje opremljeni od saveznika, raspolažući s mnogo više informacija, Amerikanci su bili u najnezgodnijoj poziciji oko tih dešavanja. U vrijeme genocida u Srebrenici SAD su raspolagale s mogućnostima prisluškivanja, ali i s pet satelita koji su bili u pogonu i dnevno producirali oko 5.000 slika.[9]

U novembru 1999, četiri godine po okončanju rata u Bosni i Hercegovini, generalni sekretar UN-a Kofi Annan na 155 stranica objavio je izvještaj o pokolju u Srebrenici i pozadini tog događaja, pri čemu nije pokušao prikriti ni vlastitu odgovornost, kao bivšeg pomoćnika generalnog sekretara za operacije očuvanja mira kao ni odgovornost UN-a kao cjeline. Odlučno je odbacio svaku odgovornost Bosanaca za njihovu “zlu sudbinu” i u pogledu genocida u Srebrenici i rata općenito. Umjesto toga, upro je prstom ravno u Srbe i njihov “centralni cilj rata: stvoriti geografski neprekinut i etnički čist teritorij”.[10]

Brojna istraživanja o genocidu u Srebrenici kao i sudske odluke o izvršenim zločinima otvarale su pitanje o prirodi rata. Ključna uloga u tome pripada Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju. U prvom procesu vođenom protiv Duška Tadića,[11] predsjednika lokalnog

[9] Isto, 51, nap. 38.

[10] Simms, Brendan, *Najsramniji trenutak. Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook, Helsinški odbor za ljudska prava, Sarajevo–Beograd, 2003, 1.

[11] Ujedinjene nacije su u Den Haagu formirale Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), pred kojim su pokrenuti procesi protiv optuženih za ratne zločine. Prvi na spisku našao se Duško Tadić, predsjednik lokalnog odbora SDS-a u Kozarcu, a koji je izbjegao u Njemačku, gdje je i uhapšen i prebačen u zatvor u Ševeningenu. Sud je u to vrijeme raspolagao s više od 100.000 izvještaja. Predsjednik suda Richard Goldstone s 20 saradnika prikupljao je materijal u 12 zemalja punih pet mjeseci istražujući zbivanja u Omarskoj. Rusi su se odmah oštro suprotstavili početku rada Haškog tribunala, jer su 80% optuženih za ratne zločine bili Srbi. I Francuzi i Britanci protivili su se, smatrajući da će sudski procesi onemogućiti postizanje mirovnog sporazuma (*Kriegsverbrechen. Völkermord vor Gericht*, Spiegel, 18. 5. 1995, 148-149).

odbora SDS-a u Kozarcu, Haški tribunal prije svega morao se izjasniti o samoj prirodi rata u Republici Bosni i Hercegovini da bi donio odluku o tome da li se na njega mogu primijeniti Ženevske konvencije. U maju 1997. Prvostepeno vijeće odbilo je da razmatra rat u Republici Bosni i Hercegovini kao međudržavni sukob i okvalificiralo ga je kao "sukob mješovitog tipa". U julu 1999. godine, Drugostepeno vijeće preispitalo je tu kvalifikaciju pravdajući svoju odluku materijalnom i logističkom podrškom koju je Savezna Republika Jugoslavija pružala Republici srpskoj, bliskim vezama koje su postojale između Vojske Jugoslavije i Vojske Republike srpske i direktnom intervencijom jedinica Vojske Jugoslavije na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine tokom nekih presudnih borbi.[12] Nekoliko godina kasnije, jedan drugi proces odigrao je ključnu ulogu u kvalifikaciji zločina počinjenih u toku rata u Republici Bosni i Hercegovini – proces generalu Radislavu Krstiću, zapovjedniku Drinskog korpusa Vojske Republike srpske, koji je optužen zbog svoje uloge u događajima u Srebrenici. U augustu 2001. godine, Prvostepeno vijeće okvalificiralo je masakr u Srebrenici kao genocid. Ta odluka potvrđena je drugostepenom presudom (aprila 2004) i obrazložena činjenicom da je eliminacija muškaraca u Srebrenici imala za krajnji cilj nestanak bošnjačkog stanovništva istočne Bosne i da je predstavljala indirektnu prijetnju i traumu za cijeli bošnjački narod. General Krstić je prva osoba koja je u Evropi osuđena za čin genocida poslije Nirnberškog procesa u kojem je, na kraju Drugog svjetskog rata, suđeno glavnim nacističkim vođama. Spomenute presude Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju počivaju na materijalnim dokazima, direktnim svjedočanstvima i čvrstim argumentima i moraju biti uzete u obzir u svakoj ozbiljnijoj analizi zbivanja u Bosni i Hercegovini i individualnih ili kolektivnih odgovornosti za taj rat.[13] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju nije imao ni mogućnost ni mandat da se bavi pitanjem kolektivne odgovornosti, iako je tužiteljica Carla del Ponte na početku suđenja Slobodanu Miloševiću prilično neozbiljno izjavila da će "ovaj proces ući u historiju, i bilo bi dobro kad bismo svom zadatku pristupili

---

[12] Bugarel, Ksavije; *Bosna, anatomija rata*, Fabrika knjiga, Beograd, 2006, 14.
[13] Isto, 16.

u svjetlu historije". Pored toga, presuda generalu Krstiću nije odgovorila jasno da li Haški tribunal smatra činom genocida samo masakr u Srebrenici ili sve zločine koje su počinile srpske snage u okviru "etničkog čišćenja", procesi povezani s masakrom u Srebrenici uveliko su pokazali njegov sistematski i planski karakter, kao i direktnu umiješanost najviših srpskih političkih i vojnih rukovodilaca, ali nisu uklonili sve neizvjesnosti u pogledu trenutka kada je odlučeno o masakru, niti su nedvosmisleno utvrdili čime je ta odluka bila motivirana.[14]

Genocid u Srebrenici Haški tribunal promatra samo iz vojne perspektive, uvažavajući stavove analitičara iz CIA-e Richarda J. Butlera, na koga se pozivaju sve presude o Srebrenici, iako je vidljivo da je njegovo mišljenje prije svega politički uvjetovano. U svome svjedočenju nametnuo je nekoliko vrlo upitnih tvrdnji. Prvo, da vojska RS-a nije imala namjeru da zauzme Srebrenicu, nego da stegne obruč i osvoji južni dio enklave. Drugo, da nije postojala namjera da budu ubijeni muškarci, jer, kako je Butler svjedočio, oni su služili u razmjeni zarobljenika ili kao instrument pritiska za pregovaračkim stolom. Treće, da je odluka o ubijanju svih muškaraca u vojnoj dobi bila nagla i donesena tek nakon pada Srebrenice. Te tri tvrdnje već su bile razmatrane u ranijim krivičnim postupcima pred Haškim tribunalom, tako da su Butlerovi stavovi vrlo upitni.[15]

U znak sjećanja na ubijene Bošnjake, u Potočarima kod Srebrenice izgrađen je Memorijalni centar, posvećen žrtvama genocida, koji je zvanično otvorio bivši predsjednik SAD-a Clinton 20. septembra 2003. Ceremoniji otvaranja i ukopa 107 identificiranih žrtava prisustvovalo je oko 20.000 osoba iz Bosne i Hercegovine, dužnosnici međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, članovi diplomatskog kora te političari i vjerske ličnosti. U svom obraćanju Clinton je rekao: "Mi se sjećamo ovog užasnog zločina koji ne možemo zaboraviti. Mi moramo odati priznanje, odati počast svim ljudima, svim žrtvama koje su pale u ime te ludosti, koja se može sasvim

[14] Isto, 17.

[15] Hartmann, Florence, *Srebrenica je beskrupulozno žrtvovana radi realpolitike*! *Pamtiš li Srebrenicu*, Dnevni avaz, Specijal, juli 2015, 80. Usp: Batler: u: Biserko, 2006, 198-358.

opravdano nazvati genocidom. Srebrenica treba da postane ono što će na kraju krajeva značiti da je to ludilo konačno uklonjeno. Ona treba da podsjeća sve nas, sve obične ljude da takvo zlo više ne može da se ponovi i ona mora da bude znak da vjerskog fanatizma ne smije biti nigdje u svijetu." Na kraju je dodao: "Neka Bog blagoslovi muškarce i dječake koji su poginuli u Srebrenici i neka blagoslovi ovo sveto mjesto, neka počivaju u miru."[16]

Godine 2004. visoki predstavnik međunarodne zajednice Paddy Ashdown prinudio je Vladu RS-a da osnuje Komisiju za istragu događaja u Srebrenici. Rezultati istraživanja "događaja u Srebrenici i oko nje" od 10. do 19. jula 1995. godine provedeni u toku 2004. i 2005. imali su historijski značaj za utvrđivanje vjerodostojnih i nepobitnih činjenica. Na osnovu relevantne dokumentacije različite provenijencije, Komisija je izvršila rekonstrukciju događaja u Srebrenici i oko nje i time na osnovu vlastitih istraživanja cjelovitije sagledala te događaje i utvrdila da je od 10. do 19. jula 1995. "likvidirano više hiljada Bošnjaka, na način koji predstavlja teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava", uključujući genocid. Komisija je rekonstruirala i utvrdila učešće vojnih i policijskih jedinica RS-a u genocidu, uključujući i specijalne jedinice MUP-a RS-a. Utvrdila je da je "izvršilac preduzeo mjere prikrivanja zločina premještanjem tijela", otkrivši 32 do tada nepoznate lokacije, od kojih su 4 primarne. Utvrdila je broj i identitet žrtava – 8.742 lica. Radna grupa za provođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za Srebrenicu je utvrdila broj i identitet "pripadnika/učesnika događaja u Srebrenici i oko nje od 10. do 19. jula 1995, odnosno pripadnika/učesnika u izvršenom zločinu genocida". Utvrdila je njihovu strukturu, u kojoj su, pored VRS-a i MUP-a RS učestvovale i jedinice Vojske Jugoslavije, jedinice MUP-a Republike Srbije, Škorpioni pod komandom Slobodana Medića i druge, uključujući i pripadnike Službe državne bezbjednosti pod komandom Vasilija Vidovića, mješovita četa združenih snaga MUP-a RSK, Republike srpske i Republike Srbije, zatim druge jedinice iz Srbije, dobrovoljci, posebno iz Grčke... Komisija je navela 892 osobe od kojih su se neke

[16] "U Potočarima otvoren Memorijalni centar. U Srebrenici je zločudni čovjek ubio život", *Oslobođenje*, Broj 20337, 20. septembar 2003, 1.

nalazile na vodećim položajima u organima vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i općina (SIPA, OSA, DGS, Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, Ministarstvo odbrane Republike srpske, MUP Republike srpske, sudska policija, sudovi za prekršaje, općine i dr.), a koje su bile učesnici događaja u Srebrenici i oko nje od 10. do 19. jula 1995. Vlada RS-a u cijelosti je prihvatila Izvještaj Komisije za Srebrenicu i sve njene preporuke, čime je Republika srpska priznala činjenicu da su "neki pripadnici srpskog naroda počinili zločin u Srebrenici u julu 1995. godine" i prihvatila odgovornost za planiranje i namjernu likvidaciju Bošnjaka. Izvještaj Vlade RS-a dostavljen je Komisiji za ljudska prava pri Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine, koja ih je prihvatila i pozitivno ocijenila, konstatujući da je riječ o "dokumentu od historijskog značaja od kojeg će imati koristi buduće generacije".[17] Srpska strana osporavala je nalaze Komisije, tvrdeći da je Komisija radila pod pritiskom Visokog predstavnika. Međutim, Dragan Čavić, tadašnji predsjednik Republike srpske, u svom televizijskom nastupu rekao je da su srpske snage pobile nekoliko hiljada civila u Srebrenici, kršeći međunarodno pravo. Istaknuo je da je Srebrenica crno poglavlje srpske historije. Desetog novembra 2004, nakon što je razmotrila izvještaj Komisije, Vlada RS-a objavila je službeno izvinjenje i saopćila da Izvještaj jasno pokazuje da su ogromni zločini počinjeni u regiji Srebrenice, u julu 1995. godine.[18]

Jedanaestog jula 2005. godine navršilo se deset godina od genocida. Komemorativnoj ceremoniji u Potočarima prisustvovalo je oko 50.000 osoba i preko 40 državnih delegacija. Tog dana klanjana je dženaza i na vječni rahmet ispraćeno 610 identificiranih žrtava, stradalih u genocidu od 10. do 19. jula 1995. Po šesti put Potočari su bili najtužnije zeleno polje koje pamti historija Bosne i Hercegovine. Jecaji, plač, bol, tuga, majčine i sestrine suze prekrile su Potočare, a odjekivala je jeka imena 1.937 do tada pokopanih Srebreničana, koji su nakon deset godina našli smiraj u Memorijalnom centru.[19] Srbijanski predsjednik Boris Tadić također je

[17] Čekić, Smail, "Nakon izvještaja Komisije za Srebrenicu bivši predsjednik RS Dragan Čavić javno se izvinio i priznao počinjene zločine", u: *Pamtiš li Srebrenicu*, *Dnevni avaz*, Specijal, juli 2015, 186. Biserko, 2006, 784-811.

[18] Isto.

[19] "Potočari: Obilježena deseta obljetnica srebreničke tragedije i klanjana dženaza za 610 žrtava. Istina je temelj bolje bodućnosti", *Oslobođenje*, Broj 20997, 12. VII 2005, 1, 4, 5, 6.

prisustvovao komemoraciji, odao je počast i poklonio se pred tabutima žrtava. Francuski, holandski i britanski ministri također su bili prisutni, kao i Richard Holbrooke, bivši američki predstavnik za Balkan.[20] Šesnaest dana kasnije, 27. jula 2005, američki Zastupnički dom usvojio je Rezoluciju (H. Res 199), koju su sponzorirali kongresmeni Christopher Smith i Benjamin Cardin i na taj način obilježio desetogodišnjicu genocida u Srebrenici. Rezolucija je usvojena apsolutnom većinom, s 370 glasova za, jednim glasom protiv, dok su 62 glasača bila odsutna. U Rezoluciji su zločini u Srebrenici definisani kao kriminalni čin genocida po definiciji kako navodi član 2 Konvencije za prevenciju i kažnjavanje genocida, potpisan u Parizu 9. decembra 1948. godine i stavljen u punopravnu snagu 12. januara 1951. godine.[21]

Bosna i Hercegovina nije odustala od tužbe iz 1993. godine, uprkos intervenciji Velike Britanije. Slučaj je pretresan na početku 2006. godine. Sudije Međunarodnog suda nisu tražile od Beograda da preda dokumente Vrhovnog savjeta odbrane. Na suđenju 26. februara 2007. godine izrečena je presuda kojom je bio odbijen zahtjev Bosne i Hercegovine. Navedenom presudom utvrđeno je da je Srbija "prekršila obavezu sprečavanja genocida prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida".[22] Srbija je osuđena jer, svojim odbijanjem da uhapsi Ratka Mladića i Radovana Karadžića, nije izvršila svoje obaveze da spriječi niti da kazni krivce.[23] Ta presuda sugerira da Milošević nije imao stvarnu kontrolu nad vojskom ili nad srpskim vlastima u Bosni i Hercegovini, ni nad specijalnim jedinicama koje im je stavljao na raspolaganje. Posmrtna rehabilitacija Miloševića izvršena je bez

[20] Isto, 5-6.

[21] S. Res. 199. Expresing the Hause vof Representation Regarding. The Masacre at Srebrenica in Juli 1995. Assessed 31. January 2008.

[22] *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, Dispozitiv, par. 471. O reakcijama na Presudu vidi: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice presude Međunarodnog suda pravde*, zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011.

[23] Hartmann, 2007, 56, nap. 45.

obzira na dokaze u tom predmetu pred ICTY-em, kojima Međunarodni sud pravde nije uvijek imao pristupa. Potpredsjednik Sudskog vijeća jordanski sudac al-Khasawneh žalio je što Međunarodni sud pravde nije tražio "pristup dokumentima Vrhovnog savjeta odbrane što bi pojednostavilo zadatak i omogućilo utvrđivanje najdirektnijih veza Beograda i srebreničkih grobnica i odlučivanje o pravnoj odgovornosti Srbije za genocid u julu 1995. godine".[24] Ali Vijeće petnaest sudaca Međunarodnog suda pravde, kojemu je predsjedavala Britanka Rosalyn Higgins, radije je zanemarilo molbe Bosne i Hercegovine da se naloži Srbiji da preda te ključne dokumente koji srpske snage u Bosni i Hercegovini određuju kao sastavni dio vojske Srbije, pod vrhovnom vlašću Beograda. Vijeće Međunarodnog suda pravde obrazložilo je svoje odbijanje da traži taj dokazni materijal tvrdeći da posjeduje dovoljno dokaza da može odlučivati. Srpske su vlasti s olakšanjem dočekale odluku ICJ-a kojom nisu osuđene da plate nikakvu ratnu štetu Bosni i Hercegovini. Kad je riječ o srpskim nevladinim organizacijama za odbranu ljudskih prava, one su osudile tu presudu koja "predstavlja pobjedu politike Slobodana Miloševića" i koja "neće pomoći Srbiji da se suoči sa svojom prošlošću".[25]

Povodom obilježavanja 20. godišnjice genocida u Srebrenici, 1. jula 2015. godine u sjedištu Generalne skupštine UN-a u New Yorku održan je komemorativni skup "Srebrenica Remenbering and Honoring the Victims", na kojem su se obratili predsjednik Sam Kahamba Kutesa i generalni sekretar Ban Ki-moon, koji je između ostalog rekao: "Danas smo ovdje da se sjetimo hiljada ljudi koji su izgubili živote u Srebrenici. Oni moraju biti na kolektivnoj savjesti međunarodne zajednice. Sekretarijat UN-a i Vijeće sigurnosti dijele krivicu." Rekao je kako se uvijek sjeća suza i boli majki Srebrenice i da dijeli duboko saosjećanje s porodicama žrtava, a da će UN učiniti mnogo više u svijetu kako bi spriječili nasilje.[26]

Evropski parlament 9. jula 2015. godine usvojio je Rezoluciju kojom se obilježava sjećanje na sve žrtve genocida u Srebrenici i okrutnosti počinjene tokom rata u bivšoj Jugoslaviji, a svim žrtvama odaje počast,

[24] Isto, 74.
[25] Isto.
[26] "Srebrenica je svjetska tragedija", *Oslobođenje*, 2. juli 2015, 2-3.

izražava saosjećanje i solidarnost s porodicama žrtava od kojih mnoge žive bez konačne potvrde o sudbini svojih srodnika. Rezolucijom se snažno osuđuje genocid u Srebrenici, odlučno izjavljuje da se takvi strašni zločini ne smiju više nikada ponoviti i navodi da će učiniti sve u svojoj mogućnosti da se spriječi ponovno počinjenje takvih djela, odbacuju svi oblici negiranja, relativizacije ili pogrešnog tumačenja tog genocida. U rezoluciji je naglašena potreba da politički predstavnici u Bosni i Hercegovini priznaju prošlost kako bi zajedno radili na boljoj budućnosti za sve građane u zemlji. Naglašeno je da u tom teškom procesu važnu ulogu mogu imati susjedne zemlje, vjerske vlasti, civilno društvo, umjetnost, kultura, mediji i obrazovni sistem. Rezolucija je posebno podsjećala da su "snage bosanskih Srba, pod zapovjedništvom Ratka Mladića, uključujući neregularne policijske jedinice, tokom nekoliko dana pokolja nakon pada Srebrenice, masovno pogubili više od 8.000 muslimanskih muškaraca i dječaka koji su potražili zaštitu u tom području pod kontrolom zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR): budući da je gotovo 30.000 žena, djece i staraca tada prisilno protjerano u kampanji etničkog čišćenja velikih razmjera, što taj događaj čini najvećim ratnim zločinom koji se od kraja Drugog svjetskog rata dogodio u Evropi".[27]

Vijeće sigurnosti UN-a nije 8. jula 2015. usvojilo britanski prijedlog Rezolucije o Srebrenici, jer je Rusija stavila veto. Nakon glasanja i odbijanja britanskog prijedloga, Samantha Power, ambasadorka SAD-a u UN-u, izjavila je: "Rusija je danas povukla crvenu liniju i odbila priznati da se u Srebrenici dogodio genocid. Negiranje genocida vrijeđa žrtve, porodice, ali i predstavlja prepreku za pomirenje. Šta bi majke ubijenih dječaka koji su ubijeni samo zato što su muslimani, rekle da su danas ovdje? Neke članice su iskoristile svoje pozicije i odlučile da budu neutralne....", poručila je Power, koja je ruski veto proglasila "novom mrljom na ugledu Vijeća sigurnosti".[28]

[27] "Evropski parlament usvojio Rezoluciju o Srebrenici", *Oslobođenje*, 10. juli 2015, 2-3.

[28] "Vijeće sigurnosti UN-a. Odbijen britanski prijedlog rezolucije o Srebrenici", *Oslobođenje*, 9. juli 2015, 2-3.

Na obilježavanju 20. godišnjice genocida u Srebrenici, 11. jula 2015. bile su prisutne brojne delegacije i ličnosti koje su u svijet poslale jasnu poruku - da se takav zločin više nikada u svijetu ne dogodi. Bivši američki predsjednik Clinton je rekao: "Ovdje smo kako bismo izrazili naše duboko uvjerenje i vjeru u narod, budućnost i slobodu Bosne i Hercegovine. Mnogi su rekli vrlo rječito da je prije 20 godina više od 8.000 muškaraca i dječaka ubijeno u genocidu. Ta strašna činjenica konačno je pokrenula članice NATO-a da daju podršku Americi da učini ono što je sasvim jasno bilo neophodno kako bi se pokrenuli mirovni pregovori da Bosna i Hercegovina krene u normalan život. Ono što sam uradio kao predsjednik bila je jedna od najvažnijih stvari koje sam uradio" – rekao je Clinton, dodavši: "Majke, sestre, supruge, koje su ovdje, govore mi istinu i šta nismo uradili. U ime moje zemlje i iz dubine moga srca, ja volim ovo mjesto, ja ne želim više nikada da vidim ovakvo stratište, niti hiljadama kilometara odavde." Zamolio je da se "ne dopusti da spomenik nevinim dječacima i muškarcima bude tek uspomena jedne tragedije, nego sveto mjesto".[29] Premijer Republike Turske Ahmet Davutoğlu poručio je da "sve zemlje svijeta trebaju raditi ujedinjeno da se takav zločin više nikada ne ponovi u budućnosti". "Oni koji su ubili više od 8.000 Bošnjaka ovdje, nisu ubili samo taj broj ljudi, oni su ubili čovječanstvo i ljudsko dostojanstvo Srebrenice." Dodao je da porodice žrtava ne žele samo saosjećanje, već i snažnu političku volju da se spriječe dešavanja poput genocida u Srebrenici.[30] Predsjednica Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović rekla je kako se poklanja nevinim žrtvama, naglašavajući da je teško na tom mjestu s toliko tuge i bola pronaći primjerene riječi kojima bi izrazila šta u tom trenutku osjeća. Poručila je da "sjećanje na žrtve obavezuje, trajno i iznova, na čuvanje Srebrenice kao opomene".[31] Jordanska kraljica Nur, predsjednica Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP), poručila je da će pravda i istina pobijediti zlo. "Mi ne možemo i ne smijemo zaboraviti ljudsko lice ove tragedije. Politika i predrasude ne smiju zaboraviti stvarnost vaših patnji jer samo sjećanjem

[29] "Brojne delegacije na obilježavanju 20. godišnjice genocida. Ne smijemo zaboraviti ljudsko lice tragedije", *Oslobođenje*, 12. juli 2015, 6.

[30] Isto.

[31] Isto.

možemo spriječiti ponavljanje zločina. To je dužnost koju svi mi, od najmoćnijih do najskromnijih, imamo prema živima i mrtvima."[32] Predsjednik Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju Theodor Meron podsjetio je da se "pravda ne smije skanjivati da počinjeni zločin nazove njegovim pravim imenom". Walentin Inzko, visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini, naglasio je da se u Srebrenicu došlo kako bi se opet kazalo da se tu desilo sistematsko i organizirano ubijanje – genocid.[33] Tanja Fajon, zastupnica Evropskog parlamenta, naglasila je da je Srebrenica "simbol strašnog ratnog zločina, genocida, ali je ona danas i simbol mira".[34] Bivši visoki predstavnik Wolfgang Petritsch izjavio je da se osjeća posramljeno, dodavši kako je pokušao uraditi sve što je mogao kako se genocid u Srebrenici nikad ne bi zaboravio.[35] Predsjednik Crne Gore Filip Vujanović rekao je da "Crna Gora želi da uputi poruku pomirenja, nesporazumi treba da budu vječna prošlost ovih prostora. Srebrenica je vječna bol i vječna opomena cijelom čovječanstvu". Član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Dragan Čović rekao je "da se u Srebrenici zastidjela moderna civilizacija i da njena bol pripada cijelom svijetu. Ovo mjesto nam se obraća i govori više od bilo kojih riječi", dodavši da je Srebrenica "mjesto strašnog zločina genocida gdje duboke rane sporo zacjeljuju, ali je i simbol koji ponovo ljude okuplja".[36]

S obzirom na ograničenja kretanja i kontaktiranja uvjetovana pandemijom korone, uz reduciran broj direktnih obraćanja povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici, mnogi svjetski lideri, predstavnici država, šefovi diplomatskih misija i drugi zvaničnici obratili su se videoporukama i izrazili saosjećanje sa žrtvama i porodicama žrtava genocida u Srebrenici, odali su počast žrtvama genocida i poslali poruke ohrabrenja i podrške. Većina njih u svojim izjavama jasno je naznačila šta misli o genocidu. Njihove izjave u medijskim izvještajima predstavljene su u skraćenom obliku.[37] Putem videolinka obratili su se

---

[32] Isto, 7.
[33] Isto.
[34] Isto.
[35] Isto.
[36] Isto.
[37] *Sjećanje na genocid u Srebrenici. Poruka civilizacije*, Memorijalni centar Srebrenica, 2020, 30-74.

António Guterres, generalni sekretar UN-a, glavni tužilac Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove Serge Brammertz, Carmel Agius, predsjednik MRMKS, Walentin Inzko, visoki predstavnik OHR-a, jordanska kraljica Nur, povjerenica Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP), Bill Clinton, bivši predstavnik Sjedinjenih Američkih Država, Charless, princ od Velsa, Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske, Mike Pompeo, državni sekretar SAD-a, Ursula von der Layen, predsjednica Evropske komisije, Marija Pejčinović Burić, generalna sekretarka Vijeća Evrope, David-Maria Sassoli, predsjednik Evropskog parlamenta, Alexander Van der Bellen, predsjednik Republike Austrije, predsjednik Turske Recep Tayyip Erdogan, Emmanuel Macron, predsjednik Francuske, Hassan Rouhani, predsjednik Islamske Republike Iran, Milo Đukanović, predsjednik Crne Gore, predsjednik Hrvatske Zoran Milanović, Sauli Ninisto, predsjednik Republike Finske, poglavar Katoličke crkve papa Franjo i brojni drugi zvaničnici.

Reis Kavazović je poručio da treba prihvatiti istinu kao vodilju, ne šutjeti, već govoriti o zlu i osuditi ga kako se ne bi opet dogodilo. Srebrenica treba postati mjesto kulture sjećanja. Posjeta Srebrenici zavjet je da ćemo se posvetiti miru među ljudima, a molitva je posljednja riječ žrtvi. Bijeli nišani u mezarima svjedoci su koji će svjedočiti. Istina poput sunčevih zraka razgoni tamu u Srebrenici.[38] Predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine *Šefik Džaferović* u svom obraćanju podsjetio je da "ispraćamo još devet žrtava ubijenih samo zato jer su bili Bošnjaci, a nisu bili nikom nizašto krivi. Naša obaveza je da pamtimo šta se dogodilo i podsjećamo. Istina o Srebrenici se zna iz presuda. Bio je to planiran zločin u cilju istrebljenja Bošnjaka, a dogodio se pred očima cijelog svijeta, a nije zaustavljen ni spriječen. Rezultati su bijeli nišani i opomena da ne smije biti kalkulacija u suprotstavljanju zlu. (...) Planski se pokušava negirati genocid, kao što je planski i učinjen, što je posljednja faza genocida, koja još traje. Negatori genocida nam šalju poruku da nisu odustali. Krajnje je vrijeme da nam se pomogne i nametne

[38] Isto, 28.

Zakon o negiranju genocida, a to je pitanje cijelog svijeta za sviju nas".[39]

Munira Subašić, predsjednica udruženja "Pokret majki enklave Srebrenica i Žepa", uputila je poruku počiniteljima zločina, negatorima genocida i političarima Bosne i Hercegovine, EU i svijeta. Zločincima je poručila: "Mi ćemo vas proganjati, i nikad nećemo posustati. (...) Dobro zapamtite, ne postoji gdje se možete sakriti." Poruka za negatore genocida glasila je: "Nećete nas umoriti i zaplašiti. Generacije naše djece će nastaviti našu borbu, generacije koje kao i mi majke nisu odgajane na mržnji." Pozvala je Vijeće za implementaciju mira u Bosni i Hercegovini (PIC) da donesu zakon o negiranju genocida, kojim će poraziti ratne huškače i zaštititi vrijednosti uspostavljene u Bosni i Hercegovini, te pozvala političare da grade mir i povjerenje. Pozvala je i Vučića kao najodgovornijeg, koji štiti i nagrađuje zločince i daje im utočište u Srbiji. "Borimo se i čekamo na pravdu. Istina je naše najjače oružje. Ako jedna generacija ne progovori – sljedeća će zaboraviti."[40]

U znaku saosjećanja, osude genocida i podrške žrtvama bila su obraćanja brojnih značajnih ličnosti iz jugoistočne Evrope, evropskih zemalja i s drugih kontinenata. Samo je tišina vladala u Srbiji i RS.

Uprkos neoborivim forenzičkim dokazima i višestrukim uvjerljivim presudama najcjenjenijih svjetskih sudova, poricanje genocida u Srebrenici i dalje postoji kako u Srbiji tako i u RS-u i u krugovima međunarodne zajednice naklonjenim tim politikama. Negiranje genocida u Srebrenici igra veliku ulogu u regionalnoj politici Balkana, posebno u Srbiji i Bosni i Hercegovini, gdje je duboko isprepleteno s pojmom odgovornosti. Iako su događaji u Srebrenici iz jula 1995. godine u više presuda međunarodnih sudova kvalificirani kao genocid, nakon pada režima Slobodana Miloševića nijedan premijer ili predsjednik Srbije nije priznao genocid u Srebrenici. Negiranje genocida u Srbiji i Republici srpskoj može se prepoznati kao institucionalno i vaninstitucionalno. Institucionalno negiranje genocida vidljivo je u govorima i izjavama političara i nosilaca najznačajnijih političkih funkcija, a termin genocid promatra se kao napad na naciju i "pokušaj da se Srbi učine

[39] Isto, 29.
[40] Isto, 26.

genocidnim narodom". Negiranje se tako predstavlja kao "odbrana naroda", a u suštini je riječ o odbrani entitetskih i državnih struktura koje su genocid isplanirale, sprovele u djelo i/ili ga nisu spriječile.[41] Vaninstitucionalno negiranje prvenstveno je prisutno u medijima, putem kojih se javno plasiraju teze koje nemaju sudsku provjeru jer su pred MKSJ odbačene kao neistinite ili nepotvrđene.[42]

Deklaracija o osudi zločina u Srebrenici koju je Narodna skupština Srbije usvojila u martu 2010. godine do sada predstavlja najznačajniji korak koji je Srbija poduzela u vezi s priznanjem događaja u Srebrenici, ali je riječ genocid izbjegnuta, pa se najoštrije osuđuje zločin izvršen nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici u julu 1995. godine. Deklaracija je usvojena u vrijeme kada se u Srbiji smatralo da će takve deklaracije pomoći u napredovanju ka Evropskoj uniji.[43] U izjavi za medije u junu 2012. godine tadašnji predsjednik Srbije Tomislav Nikolić izjavio je da u Srebrenici nije bilo genocida. Nekoliko mjeseci kasnije otišao je korak dalje pa je izjavio: "U Srebrenici se nije desio genocid. Reč je o pojedinačnoj krivici pripadnika srpskog naroda. Nijedan Srbin ne priznaje genocid u Srebrenici, pa ni ja."[44] Krajem 2016. godine izmijenjen je krivični zakon Srbije kojim je uvedena zabrana javnog odobravanja i negiranja genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina, ali samo ako su ta

---

[41] Kolarić, Jovana, *Institucionalno negiranje genocida u Srebrenici - Srbija*, u: Stop negiranju genocida i holokausta, zbornik radova, iv međunarodna konferencija, Sarajevo 20. i 21. juni 2020, Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa, Udruženje žrtava i svjedoka genocida, 2020, 197.

[42] Isto., 196-197. Od ukupno devet dnevnih listova koji izlaze u Bosni i Hercegovini, Republici srpskoj pripadaju četiri: *Glas Srpske, Nezavisne novine, Euro Blic* i *Press RS*. *Večernje novosti* iz Srbije imaju posebno izdanje za Republiku srpsku, pa se smatra da u Republici srpskoj tržište dijeli pet listova, jer novine iz Federacije Bosne i Hercegovine nemaju veliku čitanost (Borislav Vukojević, *Dnevne novine u Republici Srpskoj*, EUROPEAN JOURNALISM OSERVATORY, 8. juna 2015). Trećina od 64 općine i grada u RS ima vlastiti lokalni javni medij. Radi se o 20 radiostanica, te dvije TV-stanice. Lokalni su mediji pod potpunom kontrolom vladajuće koalicije u toj lokalnoj zajednici (Milorad Milojević, *Medijska slika u Republici Srpskoj: polarizacija i finansijska zavisnos*t. https://balkandiskurs.com/2018/05/25/medijska-slika-republici-srpskoj/, 25. maj 2018).

[43] Kolarić, 2020, 200.

[44] Isto, 203. Nikolić je jasno naglašavao da govori u ime cijele srpske nacije.

krivična djela utvrđena pravosnažnom presudom suda u Srbiji ili Međunarodnog krivičnog suda, koji je bio nadležan za događaje nakon 2002. godine.[45] U martu 2017. godine tadašnji predsjednik Vlade Republike Srbije Aleksandar Vučić izjavio je kako je genocid u Srebrenici pravna kvalifikacija i da nema potrebe insistirati na njoj. U novembru 2018. godine premijerka Srbije Ana Brnabić u intervjuu za "Deutsche Welle" izjavila je da ona ne misli da je "strašni masakr u Srebrenici bio genocid". Sredinom maja 2019. godine ministar vanjskih poslova Srbije Ivica Dačić na predavanju polaznicima Bečke diplomatske akademije negirao je da je u Srebrenici izvršen genocid. Smatrao je da se termin "genocid" politizuje i zloupotrebljava, kao i da je insistiranje na tome "pokušaj da se Srbi učine genocidnim narodom".[46] Slično tome – negatori genocida često pokušavaju poreći bilo kakvu organiziranost ili genocidnu namjeru.

Čelnici iz RS-a često navode proizvoljne cifre do 2.000 žrtava i koriste brojne teorije zavjere kako bi objasnili nesklad između njihovih kalkulacija i međunarodnog konsenzusa. U Izvještaju Vlade Republike srpske iz septembra 2003. godine naveden je broj od 2.000 žrtava, od toga 200 civila i 1.800 boraca.[47] U osnovi neutemeljeni i protivni dostupnim forenzičkim dokazima, ovi se narativi uveliko šire, posebno u RS-u. Iako je 2007. godine javno tvrdio da je u Srebrenici počinjen genocid, Milorad Dodik je kasnije nakon izbora za predsjednika RS-a imao drukčije mišljenje. Na predizbornom skupu u Srebrenici 2012. godine tvrdio je da je nemoguće prihvatiti kvalifikaciju genocida u Srebrenici. U Bijeljini je 2014. godine tvrdio da se u Srebrenici dogodio veliki zločin i da za to trebaju odgovarati pojedinci.[48] Ohrabreni riječima Milorada Dodika, negatori insistiraju na tome da je genocid u Srebrenici "inscenirana tragedija s ciljem satanizacije Srba". Oni optužuju utjecajne strane sile za orkestriranje svega, od samog rata do ukopa tijela na komemoraciji u Potočarima za koju mnogi tvrde da zapadni akteri plaćaju ljude da

[45] Isto, 202.
[46] Isto, 204-205.
[47] Isto, 180.
[48] *Izjave Milorada Dodika o Srebrenici. Od genocida do najvećeg udara srpstvu. Buka, 10. juli 2017.*

joj prisustvuju. Negiranje genocida isprepleteno je sa širim historijsko-revizionističkim pothvatom u Srbiji koji nastoji preoblikovati događaje iz druge polovine dvadesetog stoljeća kako bi se stvorila održiva osnova za srpsku nacionalističku ideologiju.[49] Veličaju se zločinci osuđeni za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, među kojima su Radovan Karadžić i Ratko Mladić, osobe najodgovornije za genocid u Srebrenici.[50] U školama se na području entiteta Republika srpska uči tim alternativnim nacionalističkim narativima historije dvadesetog stoljeća, koji veličaju četnike i negiraju genocid počinjen u Srebrenici. U popularnoj kulturi trijumfalizam je sveprisutan na televiziji, u muzici, pa čak i na javnom prostoru. "Nož, žica, Srebrenica" postao je poklič na sportskim stadionima širom Srbije i RS kao i među dijasporom. Slavljenje ratnih zločinaca i slavljenje genocida kroz institucije i popularnu kulturu pretvorilo je zaostavštinu genocida u naslijeđeno "kulturno dobro" u zajednicama počinitelja.[51] Posljednjih godina dogodio se niz alarmantnih događaja u vezi s negiranjem genocida u Srebrenici. U februaru 2019. godine u entitetu RS je, na inicijativu Milorada Dodika i SNSD-a, najavljeno uspostavljanje nezavisne međunarodne komisije za istraživanje stradanja svih naroda u regiji Srebrenice u periodu 1992–1995, kao i još jedne komisije s mandatom za istraživanje ratnih stradanja Srba u Sarajevu. Uspostavljanje tih novih komisija izazvalo je snažne osude kako u Federaciji Bosne i Hercegovine, tako i u međunarodnoj zajednici. U izjavi nakon najave projekta, ambasada SAD-a u Bosni i Hercegovini osudila je svaki pokušaj negiranja sudskih odluka koje su donijeli MSP i MKSJ, savjetujući bosanske Srbe da "poštuju sudske odluke i hrabro se suoče i prihvate istinu, bez obzira na to koliko bolna bila". U otvorenom pismu trideset i jednog međunarodnog stručnjaka za sukob u bivšoj Jugoslaviji kaže se da komisije "predstavljaju vrhunac višedecenijskog negiranja genocida i historijskog revizionizma od strane vlade SNSD-ove u RS-u".[52]

[49] Green, 2020, 31.
[50] Isto, 33.
[51] Isto, 34.
[52] Isto, 36.

Lica ratnih zločinaca poput Ratka Mladića i Radovana Karadžića često se vide u Srebrenici i oko nje, na zastavama, transparentima i majicama koje s ponosom prikazuju stanovnici Srebrenice srpske etničke pripadnosti. Incident u Prvoj osnovnoj školi u Srebrenici početkom 2020. godine naglašava jačanje podjela od strane etnonacionalističke ideologije na svim nivoima ove zajednice. Na društvenim mrežama pojavila se zapaljiva fotografija snimljena u učionici za vjeronauku u školi, na kojoj je prikazano devet učenika srpske nacionalnosti koji pokazuju simbole srpskog nacionalizma uz natpis "Braća četnici". Nakon osude i protesta bošnjačkih roditelja i učenika koji su dobili sveopću podršku javnosti, uprava je nevoljno preduzela disciplinske mjere protiv učenika koji su učestvovali u provokativnoj fotografiji. Međutim, u medijima i društvenim mrežama priča o ovom incidentu izobličena je i korištena za podsticanje daljnjih antibošnjačkih sentimenata. Srbi optužuju roditelje Bošnjake da su koristili srpske učenike u političke svrhe.[53]

Zaključak

Dvadeset peta godišnjica genocida u Srebrenici odvija se i dalje u sjenci političkih igara na diplomatskoj pozornici međunarodne zajednice. U Srbiji, RS-u i u krugovima međunarodne zajednice prisutni su politički akteri na svim nivoima države i vlasti kao i akademska zajednica, novinari i razne druge institucije koji su naklonjeni širenju revizionističkih narativa o genocidu u Srebrenici. Uprkos kampanji negiranja genocida u Srebrenici koja se pojavljuje u raznim oblicima sa ciljem da se revidira historija i uklone nesporne činjenice, ta su nastojanja većim dijelom ostala bezuspješna. Dokazni materijali, ekspertski izvještaji i primarni izvori različite provenijencije podupiru presude Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove u Den Hagu. Na osnovu tih dokaza, koji su bili temeljno provjereni, MKSJ, Mehanizam i Međunarodni sud pravde u Hagu nedvosmisleno su potvrdili da je u julu 1995. godine u Srebrenici počinjen genocid.

[53] Isto, 38-39.

Izvori i literatura

Knjige

1. Biserko, Sonja (ur.), *Srebrenica: Od poricanja do priznanja*, Biblioteka Svedočanstva br. 22, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.
2. Bugarel, Ksavije, *Bosna, anatomija rata*, Fabrika knjiga, Beograd, 2006.
3. Chollet, Derick, *Tajna povijest Daytona. Američka diplomacija i mirovni proces u Bosni i Hercegovini* 1995, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
4. Čalić, Marie Janine, *Krieg und Frieden in Bosnien-Herzegowina*, Suhrkampf Verlag, Frankfurt am Main, 1996.
5. Hanson Green, Monica, *Izvještaj o genocidu u Srebrenici,* Memorijalni centar, Srebrenica, 2002.
6. Hartman, Florence, *Mir i kazna. Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa*, Profil, Zagreb, 2007.
7. Hartmann, Florence, *Milošević – Dijagonala luđaka*, Adamič-Rijeka, Globus-Zagreb, 2002.
8. Hodge, Carole, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Biblioteka Tragom istine, Detecta, Zagreb, 2007.
9. Holbruk, Ričard, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.
10. Power Samantha, *A problem from hell. Amerika and the Age of Genozide,* Harper Collins, New York, 2002.
11. Ramet, P. Sabrina, *Balkanski Babilon. Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićevog pada*, Alinea, Zagreb, 2005.
12. Rohde, David, *Endgame: The Betrayal and Fall of Srebrenica. Europpe 's Worst Massacre since World War II*, New York; Ferrar, Straus, Giroux, 1997.
13. Silber, Laura – Littl, Alan, *Smrt Jugoslavije*, Radio B 92, Beograd, 1996.
14. Simms, Brendan, *Najsramniji trenutak. Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook, Helsinški odbor za ljudska prava, Sarajevo-Beograd, 2003.

Članci

15. Čekić, Smail, "Genocid u Bosni i Hercegovini 1991–1995", u: *Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991–1995*, održan u Bonu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, 1998.

16. *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice presude Međunarodnog suda pravde*, zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011.
17. Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici", u: *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017*, Posebna izdanja ANUBiH, 2020, 21-68.
18. Kolarić, Jovana, "Institucionalno negiranje genocida u Srebrenici – Srbija", u: *Stop negiranju genocida i holokausta*, zbornik radova, Međunarodna konferencija, Sarajevo, 20. i 21. juni 2020, Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa, Udruženje žrtava i svjedoka genocida, 2020.
19. Lukić, Reneo, "Vanjska politika Clintonove administracije prema ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1993 - 1995)", *Časopis za suvremenu povijest*, godina 38, br. 1, Zagreb 1-36, 2003.
20. Milojević, Milorad, "Medijska slika u Republici Srpskoj: polarizacija i finansijska zavisnost", https://balkandiskurs.com/2018/05/25/medijska-slika-republici-srpskoj/, 25. maj 2018.
21. "Sjećanje na genocid u Srebrenici. Poruka civilizacije", Memorijalni centar Srebrenica, 2020.

Štampa

22. *Dnevni avaz*, Sarajevo, 2015.
23. *Oslobođenje*, Sarajevo, 1994, 1995, 2003, 2012, 2015.
24. *Der Spiegel*, Hamburg, 1995.
25. *buka (https://6yka.com/).*

Dr. Esad Bajtal

CINIZAM PORICANJA GENOCIDA: Uradili smo sve što smo naumili, negirajmo sve što smo uradili

Sažetak: Negiranje i sistematsko ubijanje ratne istine je programska, polazna pozicija zločinačke velikodržavne kriptopolitike Slobodana Miloševića. Rečenicom "Sve o Bosni i Hercegovini je čista laž", izrečenom prvi dan suđenja u Hagu (pred kamerama cijelog svijeta), princip "čiste laži" prezentovan je Svijetu kao ključno metodološko načelo velikodržavne strategije i srpske politike koje svoj vrhunac dostiže u sistematskom poricanju sudski utvrđenog genocida u Srebrenici. Umjesto genocida, po logici te poricateljske ideologije, radi se o "velikom zločinu", koji su počinili pojedinci. A kad ti pojedinci konačno dospiju u Hag, onda to, logikom tog istog načela, nije suđenje njima, krvnicima, izvođačima, nalogodavcima... nego, tobože – cijelom srpskom narodu. Shodno tome, nekritička i poricanjem ohrabrena javnost slavi i stadionski ogromnim transparentima "Nož, žica, Srebrenica", prijeteći najavljuje ponavljanje upravo onoga što srpske vlasti uporno skrivaju i otvoreno negiraju. Ukratko, u svojoj redukovanoj izvedbi, velikosrpska ideologija poricanja tempira svoje javne istupe na neizrečeni fantazmatski princip: Nije bilo kako je bilo, nego je bilo kako mi kažemo da je bilo.

Ključne riječi: ratni plijen, genocid, negiranje, čista laž, zločini, remake

Abstract: Denying and systematically killing the truth of the war is the programmatic, starting position of Slobodan Milosevic's criminal great-state crypto-policy. With the sentence "Everything about Bosnia and Herzegovina is a pure lie", uttered on the first day of the trial in The Hague (in front of cameras around the world), the principle of "pure lies" was presented to the world as a key methodological principle of great state strategy and Serbian policy which culminates in the systematic denial of the judicially established genocide in Srebrenica. Instead of genocide, according to the logic of that denial ideology, it is a "great crime" committed by individuals. And when these individuals finally arrive in The Hague, then, by the logic of that same principle, it is not a trial of them, executioners, contractors, orderers... but, God forbid - of the entire Serbian people. Accordingly, the uncritical and encouraged public, celebrating with huge stadium banners "Knife, wire, Srebrenica", threateningly announces the repetition of exactly what the Serbian authorities persistently hide and openly deny. In short, in its reduced performance, the Greater Serbia ideology of denial tempers its public appearances on an unspoken phantasmatic principle: It was not as it was, but it was as we say it was.

Keywords: spoils of war, genocide, denial, pure lie, crimes, remake

Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala
Nije mala, nije mala, triput' ratovala
I opet će i opet će, ako bude sreće.

U gornjim "narodnim", tačnije, ekspanzionističko ideološki tempiranim stihovima vječito militaristički i plemenski-agresivno nastrojene političke Srbije, progovara zloslutna inercija ratničkog društva koje, logikom "Čubrilovićeve doktrine etničkog čišćenja", tj. programa *Iseljavanja Arnauta*,[1] *Memorandum*-a SANU,[2] Ćosićevog tzv. "humanog preselenja naroda" i sistematski njegovane agresivnosti, srlja iz nasilja u nasilje, iz zločina u zločin, iz rata u rat. Jer, "primitivni čovek je uvek ratnik; svaki odrasli muškarac ima neku ratnu funkciju koja dopušta, ili čak zahteva, sve moguće razlike u ličnim sposobnostima, kvalitetima, hrabrosti, umeća – ukratko, hijerarhiju prestiža", piše Pjer Klastr. A Srbija, svojom iluzornom nebeskošću, odnosno, logikom fikcije "nebeskog naroda", želi upravo to: da dominira i vlada po principu etnodiktata, hegemonije, i "hijerarhije prestiža".

Međutim – i u tome je *politička bît* ratničkog fenomena – primitivna društva nisu izvorno, sama po sebi, ratnička. Ona to postaju planski: ideološki projektovanim, sistematski njegovanim logosom militarističke etike i ratnohuškačke politike koja upravlja društvom. I koja se, uvijek iznova, u svakoj datoj prilici, javno *marketira* kao jedini način opstojnosti zajednice. U slučaju Srbije tu idejno privilegovanu agresivnu intenciju najbolje ocrtava i zagovara Ćosićev ratnički ideologem zgusnut u krvavu, civilizacijski poraznu sintagmu: "Srpski narod dobija u ratu, a gubi u miru." Naravno, izvan vlastodržački licemjerne, pljačkaško-motivacione osnove te poruke, realno-životne stvari stoje potpuno suprotno. Naime, narod je onaj koji u ratu *uvijek* gubi – a ratoborna vlast je ta koja je na dobitku: i u ratu i u miru.

---

[1] Cf. Čubrilovićev program *Iseljavanje Arnauta* u: Vlasi, Azem – Avdić, Ekrem, *Stogodišnji put slobode*, Sarajevo, 2013, 55-62.

[2] *Memorandum* afirmiše koncepte velikosrpskih politika iz vremena projekta Velike Srbije ostajući na tragu programa "Načertanije", "Srbi svi i svuda", "Homogena Srbija", *Večernje novosti*, 24. i 25. rujna 1986.

Ali, zašto te strukture toliko sanjaju i uporno zagovaraju rat? Zašto vlastitu zemlju vrednuju po broju ratova koje je vodila (*nije mala, nije mala triput ratovala*...) kad je rat kao fenomen sveopšteg nereda i nasilja – bezočnog rušenja, paljenja i ubijanja nedužnih – nešto krajnje neljudsko? Odakle ta strast za ratovanjem? Po nekim autorima, to je želja za priznanjem i prestižom koje društvo dodjeljuje za "ratne zasluge". To je ono što ujedinjuje ratnika s njegovim plemenom, "element koji povezuje društveno telo i grupu ratnika, dovodeći ih u odnos međuzavisnosti: ratnikovo samoostvarenje zavisi od društvenog priznanja; neko može sebe da smatra ratnikom, samo ako ga i društvo priznaje kao takvog. (...) Ali, kako ratnik postiže da ga društvo prizna? Koji dokaz mora da priloži da bi potvrdio svoju pobedu? To je, pre svega, ratni plen".[3]

Ratni plijen – motiv i smisao rata

Dakle, tu smo: "ratni plen" je praktično-namjenski smisao Ćosićeve lagarije o dobitničkom ratu i gubitničkom miru. Tim prije što ljudski živjeti znači živjeti u miru. U miru sa sobom i s drugima. Odnosno, privređivati, raditi, truditi se i vlastitim sposobnostima, znanjem i umijećem, osiguravati vlastitu egzistenciju. Kako pojedinca tako i čitavog društva. Onaj ko to ne zna, nije sposoban, ili to neće, okreće se ćosićevskoj formuli ratničkog bivanja i dobijanja. Baš to čini Milošević kad na Kosovu polju 28. juna 1989. prijeteći najavljuje i obznanjuje buduće ratne godine: "... danas, opet smo u bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene."

A zašto?

Zato što parazitski, neradnički mentalitet rat razumije kao idealnu priliku materijalizacije vlastitog nerada. Ne raditi, a dobro živjeti, logikom ratnog plijena – moguće je samo pomoću ratne pljačke i otimačine.[4] To će Milošević bestidno zagovarati u intervjuu za NIN 12. aprila 1991. kada srpskoj javnosti neuvijeno i jasno poručuje: "Ako treba da

[3] https://atorwithme.blogspot.com/2013/05/ratnicka-drustvapjer-klastr.html.

[4] https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/kakav-skandal-sergej-lavrov-vraca-ukradenu-ikonu-staru-300-godina-koju-mu-je-poklonio-milorad-dodik-u-slucaj-se-ukljucuje-i-interpol-1065394.

se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. J*er* ako ne umemo da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo."[5]

U tom kontekstu, dinamika rata, koji počinje kao lični interesni poduhvat (Miloševića, Ćosića, Karadžića i svite oko njih), postepeno i sofisterijski vješto, preobražava se u kolektivni poduhvat cijelog društva. Ratnici, realno, mogu prisvojiti (privatizovati) pleme prevodeći ga iz izvorne jednakosti svih članova društva u partikulariziranu, hijerarhijski modelovanu strukturu onih koji vladaju i onih kojima se vlada. Od tog momenta, kaže Pjer Klastr (P. Clastres 1934–1977), francuski antropolog, pravo odlučivanja o ratu i miru ne pripada više društvu kao takvom, već bratstvu ratnika koji svoj stranačko-lični interes stavlja iznad interesa društva.

> *Bratstvo ratnika, kao grupa koja je prvobitno tragala za prestižom, postala bi grupa za pritisak, koja tera društvo da stalno intenzivira rat, a zatim grupa na vlasti, koja bi imala isključivo pravo odlučivanja o ratu i miru. Prošavši ovom putanjom, koju je isprojektovala logika rata, bratstvo ratnika bi steklo vlast i sprovodilo je nad društvom da bi ga prisililo da sledi njihov cilj; oni bi se tako izdvojili u odvojen organ političke vlasti.*[6]

Konkretno, i na primjeru agresorske Srbije, kako to pokazuje pisac i istraživač dr. Dušan Sabo, to izgleda ovako:

> *Pametni Srbi više nemaju izbora, nadvećani su (...) Manjinski glupaci fašiziraju većinu koja živi sve gore, ali srbuje sve više, glasnije i organizovanije. Ne spajaju da to što su pokradeni i ekonomski opustošeni nema nikakve veze sa Kosovom ni sa svim Srbima. Oni će poslužiti režimu da se legitimizuje još dve naredne decenije. Njima je najvažnije da 'ne daju Kosovo' i da konačno 'svi Srbi žive u jednoj državi'. (...) Dijagnoza: Srbi su opljačkani od Srba, izgubili slobodu od Srba, gurnuti u ratove od Srba, i za sve optužuju – druge narode. (...) Teško je danas Srbinu da prizna da je prevaren i da u početnoj etničkoj priči nije prepoznao krvavu 'bajku'. Da je*

---

[5] https://mondo.rs/Liste/a946398/Slobodan-Milosevic-citati-i-snimci.html.

[6] https://atorwithme.blogspot.com/2013/05/ratnicka-drustvapjer-klastr.html.

nasamaren i da su u ime njegovog ličnog etničkog osećanja – jer je delegirano – počinjeni zločini, do genocida.[7]

Takvi su danas i Srbija i manji, na krvi i genocidu nastali bosanskohercegovački entitet, koji, sofisticirano i dugoročno osmišljeno, korak po korak, kliže ka novoj ratnoj opciji i još uvijek neostvarenoj Velikoj Srbiji, kao "konačnom rješenju" ideološki zacrtanog cilja. Sada to čine preko "Povelje o srpskom kulturnom prostoru".[8]

Pod "srpskim kulturnim prostorom" podrazumijeva se, kako je navedeno u dokumentu, "prostor na kojem je srpski narod u dugom historijskom trajanju živio ili još uvijek živi", i to bilo da se "nalazi u okviru granica ili izvan granica njegovih državnih tvorevina". Kod spomenutih "državnih tvorevina" s**e, po starom modelu "oca nacije" Dobrice Ćosića, ponovo aludira na "srpske države" na Balkanu**, gdje se pod drugom srpskom državom, naravno, misli na entitet Republiku srpsku.

"Srpski kulturni prostor"

Gdje je onda taj "srpski kulturni prostor"?

"Od Hilandara, preko Skoplja, Arada, Temišvara, Kotora, Dubrovnika, Pešte, Budima, Sent Andreje, gdje god živi srpski narod i gdje god postoje srpski kulturni tragovi, moći da se sprovodi jedinstvena kulturna i obrazovna politika", naveo je ministar Vukosavljević.[9]

A sve to u ime još jedne pljačke i otimačine velikodržavnih političkih "elita". Naravno, i jedni i drugi tretiraju, veličaju i svojataju manji entitet kao krvavim nasiljem stečeni ratni plijen.[10] Istovremeno, genocid na kome je taj ratni plijen nastao poriču i negiraju na sve moguće i nemoguće načine. Kao da su rat vodili bezazlenim dječijim, plastičnim puškicama. Uostalom, simbolički smisao poruke već navedenog ratnohuškačkog velikosrpskog slogana:

---

[7] Sabo, Dušan, *Braćo Srbi, šta vam bre bi*?, Sarajevo, 2014, 62-63.

[8] https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/preko-srpskog-kulturnog-prostora-do-velike-srbije/329858.

[9] Isto.

[10] https://vidiportal.ba/2020/12/republika-srpska-kao-ratni-plijen-od-kojeg-srbija-ne-odustaje/.

Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala
Nije mala, nije mala, triput' ratovala
I opet će i opet će, ako bude sreće

sasvim je jasan i nedvosmislen: velik je samo onaj ko ratuje. Utoliko veći ukoliko to čini češće. Svaki put za sve veću i veću Srbiju. Jer, to proizlazi iz viševjekovnog ideološkog koncepta – "svi Srbi u jednoj državi". A ta Jedna Država, u kojoj bi živjeli "svi Srbi", mora biti povelika. Kolika, najbolje govore predratni, geomegalomanski, pansrbistički grafiti po Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu: Ovo je Srbija! Ili onaj još ambiciozniji i iracionalniji: Srbija do Tokija! Planski, taksativno precizno, ona bi obuhvatala "sve srpske zemlje": srpsku Makedoniju, srpsku Crnu Goru, srpsku Bosnu, srpsku Hercegovinu, srpski Dubrovnik, srpsku Dalmaciju, srpsku Liku, srpski Kordun, srpsku Baniju, srpsku Slavoniju, srpski zapadni Srem i srpsku Baranju.[11] Eto konkretne projekcije velikodržavne, ekspanzionističko-agresorske politike Srbije od koje se još niko službeno ne ograđuje. A najavom spajanja manjeg entiteta i susjedne države razotkriva se geopolitički smisao navedenih grafita i cilj velikodržavne agresije Srbije (1992–1995) na Bosnu i Hercegovinu.

> Predsjednik Republike srpske **Milorad Dodik** i srbijanski ministar vanjskih poslova Ivica Dačić objavili su u utorak postojanje planova za nacionalno integriranje ovog bosanskohercegovačkog entiteta i susjedne države, a šef srbijanske diplomacije dodatno je zaprijetio kako njegova zemlja "neće sjediti prekriženih ruku" ukoliko ocijeni da su Srbi u Bosna i Hercegovina ugroženi.
>
> Dodik je novu priliku za slanje nacionalističkih poruka iskoristio tijekom ceremonije puštanja u promet završne dionice autoceste između Banje Luke i Doboja duge 25 kilometara.
>
> Sebe je pohvalio kao osobu od početka uključenu u provedbu ovog projekta.[12]

[11] Tomanić, Milorad, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Beograd, 2001, 78.

[12] https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/dodik-i-dacic-najavili-spajanje-srbije-i-republike-srpske-sef-srpske-diplomacije-necemo-sjediti-prekrizenih-ruku-ako-ocijenimo-da-su-srbi-ugrozeni-7896567.

Na jedan od tih ekspanzionističkih, velikosrpskih predratnih grafita: Ovo je Srbija! (ispisan na zidu glavne pošte u Sarajevu), neki trezveni sarajevski šeret, shodno činjeničnom stanju stvari, dopisao je: Budalo, ovo je pošta! Bio je to prvi, teorijski, racionalno-logički poraz ideje Velike Srbije. Drugi, praktični, uslijedit će serijom vojnih poraza u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, 1995. i NATO-bombardovanjem Srbije (mart-juni 1999. godine).

Takvih i njemu sličnih grafita bilo je širom Bosne i Hercegovine. Tako, npr. na betonskom zidu dvorišne ograde u Ulici braće Gavrića 6 (centar Bijeljine), grafit "Srbija do Tokija", ispisan velikim bijelim slovima, mogao se pročitati i čitavu deceniju poslije rata (ljeto 2004. godine).

Začudo, ti ratnohuškački, geoekspanzionistički natpisi licemjerno grlatim "braniteljima" Daytona očito nimalo ne smetaju. Jer se ni do danas nikad niko, ni od srbijanskih ni od srpskih političara ili institucija, od takvih natpisa nije ogradio. Kao ni od onih nezamislivo užasnih, ljudski i civilizacijski poraznih, zločinačkih slogana i društava pod imenom "Nož, žica, Srebrenica", koja programski precizno – "**11. juli '95, pamti i ponovi**" – zagovaraju i traže ponavljanje genocida:

“Nož, žica, Sreberenica” broji 1485 članova i u opisu grupe stoji “11 Juli 95...Pamti i PONovi!”.

Izvor: https://depo.ba/clanak/8829/podnesena-prijava-protiv-osnivaca-grupe-noz-zica-srebrenica.

Memorandum SANU iz 1986, koji je osmislio i pokrenuo velikosrpski šovinizam i krvava ratna pustošenja širom bivše Jugoslavije, Bosne posebno, istovremeno je i produkt i inicijator ekspanzionistički i geopolitički zaošijane velikosrpske klerofašisoidne etnoisključivosti, po kojoj “Srbi više ne mogu živeti ni s kim zajedno. Tu strašnu istinu, kako to piše patrijarh Pavle (u svom pismu Lordu Karingtonu), treba da shvate svi dosadašnji Jugosloveni i civilizovana Evropa”.[13] Očito, sintagma “dosadašnji Jugosloveni” govori da već te 1991. za patrijarha Pavla i velikodržavnu politiku ne postoje više ni Jugoslavija ni Jugoslaveni. Dakle, Jugoslavija je nestala prije nego su je (tobože) srušili oni koji se od velikosrpske politike sistematski optužuju za to. Odnosno, Jugoslaviju su (u ime Velike Srbije) rušili i srušili upravo oni koji su je verbalno “branili”: Slobodan Milošević, patrijarh Pavle i njihovi istomišljenici iz SPC, SANU, JNA i Francuske.

[13] Cf: Tomanić, Milorad, 2001, 72.

Zvanične, službene naredbe bile su slatkorječive, ali su praktične instrukcije bile potpuno drugačije, govori zaštićeni svjedok C-057. Bilo je uobičajeno da pismenu naredbu prati usmena, koja je bila potpuno drugačija od pismene. JNA nije sprečavala sukobe nego smo napadali.[14]

Upravo to će na sudu u Hagu potvrditi general Aleksandar Vasiljević, označivši "stvaranje nove države", a ne "čuvanje Jugoslavije", kao projektovani ratni cilj Srbije.[15] O tome najbolje svjedoči ratna i poratna praksa urgentnog srbiziranja toponima po Bosni i Hercegovini: Srbinje (Foča), Srpsko Sarajevo; Srpsko Orašje, Srpska Ilidža, Srpsko Goražde, Srpski Brod, itd.; ukupno 12-13 tako označenih toponima. Gdje je tu Jugoslavija? I šta je tu jugoslavensko? I u ime čega to strašno zlo i silni zločini?

Dakle, ustajući, u ime javno propagirane nemogućnosti zajedničkog življenja, na krvavo-teritorijalna osvajanja susjednih zemalja, a prije svega Bosne i Hercegovine, pod simptomatično nezajažljivim i već spomenutim geopolitičkim sloganima tipa "Ovo je Srbija", "Srbija do Tokija", itd., itd., Srbija je iz zločina u zločin, iz rata u rat, srljala u etnona(r)cistički neofašizam. Semantički, *narcizam* i *nacizam* predstavljaju dvije strane iste medalje. Oba fenomena (*narcizam* kao individualni i *nacizam* kao kolektivni odraz u ideološkom ogledalu autistične samodovoljnosti) svoje samoljublje grade na sfumatiziranom odrazu vlastitog lika na vodenastoj plohi velikodržavnog etnozrcala.

Naime, vlastitom sjenom nad vodu nagnutog narcisa prirodno retuširani sfumato vodenog odraza (za razliku od direktne refleksije na sjajnoj plohi ogledala) apsorbuje sve moguće nedostatke lika (bore, ožiljke, brazgotine, zadriglost) nudeći mu, u povratno zasjenjenoj projekciji, privid nestvarno savršenog izgleda i utisak neodoljive ljepote. Na isti način, velikosrpsko nacionalideološko ogledalo vraća svojim medijski nabijeđenim etnonarcisima debelo transformisan i idejno uljepšan kolektivni lik. Ne čudi dakle da u optici neosviještene samoprojekcije nedosanjanih

[14] Bajtal, Esad, *Zločini i laži Miloševićeve kripto-politike*, Sarajevo, 2014, 166.
[15] Isto.

snova, milionska, egzistencijalno frustrirana, razočarana i idejno podsticana srpska gomila, nekritički i samozaljubljeno, prepoznaje sebe u iracionalno apsurdnim i objektivno jalovim, ali dnevno-politički profitabilnim pričama nacionalnih vođa o “nebeskom narodu”, čija je zadaća, očito, da proganja, zlostavlja, maltretira, i ubijajući ih, uništava zemne narode, rušeći njihove države, paleći njihove gradove, sela, kuće...

Orijentisali smo se prema zvezdama
vodile nas trube i ključevi tamnica
osluškivali savete onih ispod zemlje
nismo se zaustavljali
...
Imali smo zadatak da nas
po zlu zapamte
narodi koje posetimo [16]

Samoodbrana je zločin

Tragom asocijacija bašlarovske (G. Bachelard) poetike prostora, svaka *država* bila bi *dom* (otuda – *domovina*), velika ljudska kuća; svemir ljudski uređenog bivanja i življenja. Utočište mira, i “krletka sanjarenja”. Mjesto sigurnosti i osjećanja životne topline. Tek u kući smo svoji na svom. Kuća nam daruje status domaćina. Ukratko, kuća je naš svijet povjeren nam na čuvanje. Nije ljudski pobjeći od kuće, napustiti je. Čak ni u bezizlazu. Zato se, kad je napadnuta, kuća odvažno brani. Na kućnom pragu herojski se gine.

Konkretno govoreći, građani, kojima je Bosna i Hercegovina jedina kuća, u godinama brutalne, krvave srbijanske agresije, ustali su da je domaćinski hrabro brane. Tu prirodnu, neizbježnu odbranu, odbranu vlastitog doma i života, taj otpor krvavom nasilju, agresor je svojim propagandno-licemjernim naracijama i ciničnom zamjenom teza, proglasio zločinom. A svoje kukavne zločine i nadmene zločince – herojstvom i

[16] Branislav, Petrović, *O prokleta da si ulico Rige od Fere*; Prosveta, Beograd, 1971. (drugo izdanje), 99-102.

herojima. Tu nevjerovatnu, ideološki osmišljenu laž, srpski agresor i danas brani kao svoju jedinu istinu. Srećom, laž se ne može braniti argumentima, jer ih nema. Laž se brani samo novim lažima. I tu se zatvara iracionalni krug ideološkog, agresivnog, velikodržavnog licemjerja, iz koga – bez iskrenog priznanja vlastitog zla i zločina – nema ljudskog izlaza.

Teško je ne prisjetiti se govora generala **Ratka Mladića** na Skupštini bosanskih Srba, održanoj 12. svibnja 1992. godine u Banjoj Luci, kada je i imenovan za načelnika General-štaba Vojske Republike Srpske. Ratni zločinac u dugom "izbornom" ekspozeu, govoreći o usvojenih šest točaka za stvaranje Republike Srpske, koji su mu prezentirani dan ranije na sastanku u Nevesinju, skupštinarima eksplicitno kaže: "To je, ljudi, genocid"!

Prethodno je, pak, ustvrdio: Prema tome, mi ne možemo očistiti niti možemo imati rešeto da prosijemo samo da ostanu Srbi ili propadnu Srbi, a ostali da odu. Pa to je… to neće … ja ne znam kako će gospodin Krajišnik i gospodin Karadžić to objasniti svijetu. To je, ljudi, genocid![17]

Taj *bezizlaz* pokazuje nam se, hajdegerijanski govoreći, kao topos sukoba Povijesti i Historije. Sukoba onoga šta se *dogodilo* i ideološki projektovane *interpretacije* tog dogoda. Ukratko, Povijest je ono što se događa, a Historija je idejna interpretacija događaja; njegova osmišljena ideologizacija. Odnosno, Historija je naknadna ideološki obojena projekcija Povijesti, namjenski usklađena s potrebama dnevne politike i održavanja vlasti po svaku cijenu. Pa i po cijenu najgrubljeg falsifikovanja istine i stvarnosti. A to ne ide bez medijskog posredovanja. Mas-medijsko hiperkodiranje društva namjenski produkuje ideološku naplavinu koja potapa većinski nekritički um. Um prosječne, političkim mahinacijama nedorasle gomile. Upravo to se događa danas i ovdje. Već 25 godina odvija se javno, otvoreno, bešćutno, psihološki sofisticirano negiranje sudski utvrđenog i presudama potvrđenog genocida. Na sceni

[17] https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/mladic-je-1992–tvrdio-to-je-ljudi-genocid-279363.

je planski osmišljeno istrajavanje na ideološkoj kamuflaži stvarnosti i gruboj demontaži povijesne istine.

> "Ne mogu naši potomci znati istinu o nama, jer je mi i ne kazujemo, nego izlažemo što nam podmiruje račun." (Milan Đ. Milićević, srpski književnik, političar, etnograf, bibliotekar Narodne biblioteke (Beograd) i državni savjetnik, 1871. godine.)
> "Mi kada falsificiramo ne radimo pomalo, mi krećimo sve." (Živko Andrijašević, srpski historičar.)[18]

Na tome združeno rade srpska politika, Srpska pravoslavna crkva, državni mediji, izdavačka produkcija i ostrašćena etnopublika. Politika koja je projektovala i počinila genocid čini to sračunato i svjesno, a u svrhu samoodbrane i prikrivanja vlastite odgovornosti pred domaćom i svjetskom javnošću.

A mediji?

Mediji to čine ili po logističkom diktatu vlasti, ili zato što im se ne isplati baviti nečim očiglednim, neupitnim i neatraktivnim. Dakle, onim što je svima već poznato. Izmanipulisana publika nešto je sasvim drugo. Publika svojom šutnjom bježi od istine koja je pritišće i koja joj udara na savjest jače od izmišljotina i laži ideoloških diskursa velikodržavne etnovlasti. Na sceni je, gušeći svaku kritičku misao prosječnog građanina, medijska kultura spektakla i epski našminkanih narativa o herojstvu zločinaca. U igri je refleks stada koji praktikuje servilnost pojedinca, kažnjavajući društvenim prezirom njegov neposluh i ponašanje suprotno proklamovanoj politici. Imperijalističko-podanički mentalitet prosječnog građanina, nizom fabrikovanih etnozavodljivih i dobro sinhronizovanih racionalizacija, stilizovan je tako da obožava nacionalne, idejno preparirane, medijski osmišljene podlosti i laži, dok istinu doživljava suvišnim, remetilački nepoželjnim faktorom.

[18] https://www.hop.com.hr/2020/03/05/sigmund-neumann-povijest-srbije-je-beskrajna-borba-opterecena-nasiljem-bez-granica-nepoznata-medu-civiliziranim-zemljama/.

Na taj način (guranjem savjesti pod tepih) velikodržavna ideologija uspijeva zločin prikazati prirodnim, samorazumljivim i neupitno prihvatljivim. Čak činom vrijednim divljenja i ugode. Tako, hedonistički vješto preparirana i uporno ponavljana s najvišeg nivoa, sladunjava ideološka laž, potiskuje gorku pojavnu i povijesnu istinu. Nema istine. Postoje samo užitak i ugoda fantazmima indukovanog samoljublja "nebeskog naroda". Užitak uživanja naciona u oficijelnim izmišljotinama i notornom izvrtanju tvrdih činjenica krvavo programirane prošlosti. Odnosno, nasuprot svemu što je svijet, zahvaljujući internetu i TV, godinama gledao vlastitim očima, Slobodan Milošević u Hagu tvrdi: "Sve o Bosni i Hercegovini je čista laž." Dakle, ni mala, ni velika. Ni ovakva, ni onakva. Nego "čista laž". Ukratko, po Slobodanu Miloševiću, nije bilo ni pljačke, ni otimačine. Ni rušenja, ni paljevine. Ni silovanja, ni ubijanja. Ni zločina, ni žrtava, ni masovnih grobnica. Ni genocida. Čak ni rata. Sve je to samo – "čista laž".

Zar je tako nešto moguće izgovoriti pred cijelim svijetom? Istim onim svijetom koji je bio živi mas-medijski svjedok događanja svega onoga što se tom skarednom ohološću poriče. Očito, moguće je.

A moguće je ići i još dalje.

Na istom tom sudu Radovan Karadžić tvrdi: "Sarajevo nije bilo u opsadi!", a onda, miloševićevski hladno i još ciničnije: "Sarajevo nije bilo ni okrznuto!" Naravno, stvarnost koju Karadžić tako licemjerno poriče sasvim je drugačija. Tokom opsade, koja je, naočigled cijelog svijeta, trajala punih 1.425 dana, u prosjeku je padalo po 329 granata dnevno. A samo za jedan dan, 22. jula 1993, na "neokrznuto Sarajevo" palo je 3.777 granata. Svake 22 sekunde po jedna.

Zamislite dan u kojem svake 22 sekunde na vaš grad padne granata.

Zamislite dan u kojem svake 22 sekunde iznad vaše glave prozuji "fijuk", jezivi zviždduk koji, garantirano, donosi smrt. **Bio je to 22. juli 1993. Rat u Sarajevu trajao je više od godinu dana, a taj će dan ostati upamćen kao dan kada je palo najviše granata na grad - rekordnih 3777.**

A, počelo je odmah nakon ponoći. Kako kaže izvještaj stranih reportera, samo u noći sedmoro mrtvih. Nastavilo se ujutro, tako što je granata ubila troje. Granate su u ratu napravile ogromnu štetu, a najveću štetu su pretrpjeli civilni, kulturni i vjerski objekti. Ubijani su ljudi, rušeni civilni, kulturni, vjerski objekti, pa čak i bolnice. **Inače, za vrijeme opsade, prosječno je padalo 329 granata dnevno na Sarajevo.**

Tokom opsade Sarajeva, koja je trajala četiri godine, u brdima oko Sarajeva bilo je stacionirano 120 minobacača i 250 tenkova JNA, koji su poslije dospjeli u ruke tzv. vojske RS. **Cilj im je bio mučenje glađu i demoralizacija stanovništva na najokrutnije načine.**[19]

Dakle, to je stvarna slika Sarajeva koje Karadžić naziva "neokrznutim". Logikom istog nemorala i dogovorene ideološke zavjere – a o tome se ovdje radi – svjesno izabrano sljepilo pred oporom stvarnošću, kompenzuje se blefom ideološki projektovane nestvarnosti, po kojoj nije bilo genocida. To ne postoji. Postoji nešto drugo. Postoji ideološki posredovana i medijski reinterpretirana projekcija genocida u zločin. Odnosno, opetovano, svakodnevno, papagajski ponavljano redukovanje genocida na "veliki zločin", "strašni zločin", "apsolutno nepotreban" zločin.

Dodik: Nemoguće prihvatiti kvalifikaciju genocida, dogodio se "veliki zločin" Po njegovu sudu u Srebrenici se dogodio "veliki zločin" za što trebaju odgovarati pojedinci. **Dodik: Ti pripadnici vojske nisu ništa učinili dobro za srpski narod** "Ja ne pravdam taj zločin, to je bilo apsolutno nepotrebno. Ti pripadnici vojske ništa nisu učinili dobro za srpski narod, to je urađeno iz vlastitih razloga. Republika Srpska se

[19] https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/jezivi-rekord-sjecanje-na-dan-kada-je-na-sarajevo-palo-3777-granata/344985.

kroz funkciju predsjednika izvinila za taj čin" – izjava Milorada Dodika za emisiju Pressing N1 februara 2015. godine.[20]

Stvarni događaj maskira se svakodnevnim, političkim, idejno-namjenski iskrivljenim govorom o događaju. Pažnja sa stvarnog usmjerava se na govoreno. Govoreno kao takvo. Dakle: nije bilo šta je bilo nego je bilo kako mi kažemo da je bilo.

Kako se odvija ta neskrivena gebelsovština?

Tako što se, ideološki dirigovanim skretanjem od događaja, kreira *informacija* (lat. *informare* – oblikovati, predočiti), a onda ubacuje u prostor dobro uvezane mas-medijske razmjene, stvarajući semantički višak vrijednosti. To znači sljedeće: medijski plasirana neistina prouzrokuje "nove diskurse, komentare, beskrajne egzegeze, beskonačne ilokutivne naslage",[21] koje nacionalistička mašinerija (koja je sve to plasirala) sada dodatno uzima kao vanjsku, tobože nezavisnu potvrdu, vlastitih izmišljotina. Tako stvarnost i događaji nestaju u talogu svakodnevne, medijski posredovane jezičke naplavine. Umjesto činjenica, umjesto argumenta, umjesto svjedoka, sada *govoreno*, kao planski podtureni ideološki falsifikat povijesti, jamči za istinu Dogoda. Na sceni je laž koja sasijeca svaki dodir s Događajem i povijesnom stvarnošću. Sve dalje odvija se po inerciji prvog krivo zakopčanog dugmeta, nakon kojeg nijedno drugo nije više na svom mjestu.

Pošto je napustilo primarni odnos spram bića stvarnosti, onoga šta je bilo, govoreno ne govori na način izvornog zahvatanja stvari, tj. stvarnog dogoda, nego to čini izokola, logikom mahalanja i malograđanskog rekla-kazala, odnosno, "putem raspričavanja i prepričavanja. Govoreno kao takvo kruži u sve širim krugovima, poprima(jući) autoritativni karakter. Stvar je takva zato što se to kaže".[22] Priču preuzima "radio mileva", izbacujući ono događajno, istinski-bitno, zamjenjujući ga nebitnim, izmišljenim, *ideološki poželjnim* i navijački atraktivnim.

[20] https://www.6yka.com/novosti/izjave-milorada-dodika-o-srebrenici-od-genocida-do-najveceg-udarca-srpstvu.

[21] Fernades Gonsalo, Horhe, *Filozofija zombija*, Beograd, 2012, 130-131.

[22] Heidegger, Martin, *Bitak i vrijeme*, Zagreb, 1985, 192.

Vojislav Šešelj, šef poslaničke grupe Srpske radikalne stranke u delu sednice posvećene poslaničkim pitanjima pitao je premijerku Anu Brnabić i ministra spoljnih poslova Ivicu Dačića zbog čega nisu reagovali na izjavu evropskog komesara Johanesa Hana da u Evropskoj uniji nema mesta za one koji “negiraju genocid u Srebrenici”. Pozvao je vladu Srbije da prikupi podatke i pokaže svetskoj javnosti da se u Srebrenici nije desio genocid, već da je to “podvala” u kojoj je učestvovao Međunarodni sud pravde...[23]

Knjiga u službi zločina

Stvar prestaje biti onakva kakva je, i kako se zbila, postajući onakva kakva se kaže da jeste. Imamo posla s metodološki, psihološki i jezički sofisticiranom manipulacijom javnog mnijenja. Naime, u tom i takvom “raspričavanju i prepričavanju”, lišenom svake realne osnove, “konstituiše se naklapanje”. Ali (i u tome je bît cijele stvari), naklapanje ne ostaje ograničeno samo “na usmeno prepričavanje, nego se širi u pisano, kao ‘piskaranje’“.[24] To znači sljedeće: idejno podmetnuto prepričavanje “ne temelji (se) samo ‘na nečemu dočutom’. Ono se sada “hrani iz pročitanog”.[25] Dakle, iz pisanog, kao nečega persuazijski mnogo uvjerljivijeg.

Izvor: https://www.snews.rs/seselj-opet-jase-negiranje-genocida-u-srebrenici-napadnuti-aktivisti-nvo/.

[23] https://www.danas.rs/politika/poslanici-skupstine-srbije-razlicito-o-zlocinu-u-srebrenici/.
[24] Isto, 192.
[25] Isto.

Otuda ta silna poratna izdavačka produkcija, koja se u Srbiji i manjem bh. entitetu, umjesto činjenicama, argumentima i dokumentima, bavi projektovanim izmišljanjem i ideološki motivisanim naklapanjem. Dakle, svjesnim pobijanjem i poricanjem stvarnog dogoda. Odnosno, negiranjem genocida u Srebrenici. Psihološki, pročitanom se vjeruje više nego kazanom. Jer, razumijevanje prosječnog čitaoca nije u stanju kritički razlučiti šta je šta; šta je izvorno, a šta knjiški prepričano i namjenski, idejno tempirano. Knjizi se uvijek vjerovalo. Upravo zato, a tragom idejno zacrtane prevare, zadaća tih "knjiga" nije da budu Knjige – sredstvo ili medij širenja naučne istine – nego falsifikati koji pod *egidom knjige*, sugerišu, konzerviraju, šire i podmeću ideološke narative kojima domaću i svjetsku javnost drže u zabludi. Zabludi knjiški posijanog naklapanja o "lažima i podvalama srbskom narodu".

Izvor: https://novi.ba/clanak/142807/12.

Knjiški preuzeto naklapanje i njegovo širenje, sa stanovišta većinskog, kritički neosviještenog čitaoca, nije svjesno poturanje nečega za nešto. U svojoj svakodnevnoj sveraširenosti, odomaćenosti i upornom medijsko-knjiškom ponavljanju, naklapanje, logikom vlastite učestalosti prigušuje, "zapostavlja i na osebujan način potlačuje i retardira svako novo pitanje i svako raspravljanje".[26] Na taj način, laž svakodnevnog negiranja i poricanja genocida, planski-vješto bačena u javni prostor – u svojoj nekritičkoj prijemčivosti – vremenom postaje jedina istina.

[26] Heidegger, 193.

Prvi plan jeste oslobađanje komunikacije na južnoj strani grada, dok drugi plan podrazumijeva ulazak u Srebrenicu ako to bude vojnički izvodivo. Karadžić je upitao Deronjića za procjenu koliko stanovnika se nalazi u gradu, na što je on odgovorio da ih je oko 40.000. **“Šta vi, Miroslave, mislite uraditi sa tim stanovništvom dole?”**, upitao ga je Karadžić i na njegov odgovor da ne zna šta će se dešavati, dodao: **”To sve treba pobiti. Sve što stignete.”**[27]

Ukratko, u statistički većinskom dijelu srpske čitalačke publike, Srebrenica postaje sve drugo samo ne ono što ona zaista jeste – mjesto genocida i stratište “najvećeg zločina u Evropi nakon Drugog Svjetskog rata”. To je civilizacijski porazna kvalifikacija za zajednicu, politiku i političare koji su genocid idejno zacrtali, logistički podržavali i vojno-policijski realizovali. Potpuno svjesni toga, oni danas sve čine da se tog neugodnog neljudskog i civilizacijskog poraznog balasta pošto-poto kutarišu i oslobode. Čine to makijavelistički dosljedno – svim dozvoljenim i nedozvoljenim sredstvima. Jer, “cilj opravdava sredstvo”.

Samorazumljivost zločina

Međutim, ta orkestrirana, sistematska, ideološka, javno-medijska transformacija genocida u “veliki zločin”, “strašni zločin”, otvara neka psihološka, moralna, etička i politička pitanja. Pitanja smisla i značenja politike kojoj “veliki zločin” nije nikakav problem i kojim se, u samoodbrani od počinjenog genocida, sasvim lagodno ogrće bez ljudske griže savjesti i moralne upitnosti te geste. U prevodu: počinili smo “veliki zločin”, “strašni zločin” – pa šta?

Dakle, politika koja djelo velikog i “strašnog zločina” ne vidi kao životno i ljudski sporan čin, indirektno ga priznaje kao nespornu samorazumljivost. Neku vrstu inercijske konstante svoje povijesne prakse, zbog koje se, ni ljudski ni civilizacijski, ne osjeća loše. A skrivanjem,

[27] http://www.bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/dosijeview.php?teka=dosije/deronjic.htm.

zaštitom i veličanjem počinilaca tog "strašnog zločina", čak – ni moralno odgovornom. Međutim, iluzije i uporno sistematsko negiranje su jedno, a stvarnost nešto sasvim drugo. Životna dijalektika ima svoju praktičnu, nepisanu logiku. Naime, upravo skrivanje onog prikrivanog (sekundarne i tercijarne grobnice) razotkriva se u svojoj pritvornoj nakani. Odnosno, sveprisutni diskurs javne laži, svojim poticanjem zaošijanih sljedbenika "krvi i tla", nehotice ogoljuje uporno skrivani dogod genocida u njegovoj doslovnoj holokaustovskoj brutalnosti. Ogromni stadionski transparenti:

Nož, žica, Sreberenica

te, nesankcionisana javna pjevanja i prijetnje krvavim ponavljanjem već viđenog:

Oj, Pazaru, novi Vukovaru
A Sjenice, nova Srebrenice

nedvosmisleno su, implicitno priznanje negiranog, odnosno, sistematski poricanog dogoda od strane političkih struktura, oficijelnih institucija vlasti, dežurnih katedarskih ideologa i dužničke, sinekuristički zbrinute akademske zajednice (SANU), koja ne mari čak ni za elementarne uzuse profesionalne etike vlastitog prosvjetiteljskog poziva.

Izvor: https://www.google.com/search?q=no%C5%BE+%C5%BEica+srebrenica&sxsrf=ALeKk00vD5Jm9iclOYHf9bLlPlr_N_KKyw:1607674337046&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwi7q5jOvcXtAhXOlIsKHa_fDzMQ_AUoAXoECAMQAw&biw=1366&Bosna i Hercegovina=625#imgrc=S7j43DYadzHzTM.

Dakle, "zombijevska apokalipsa" patologije namjenskih, zlokobno prijetećih transparenata, poltronski ideologiziranog etnonavijaštva i ostrašćenog javnog likovanja, čini jasno vidljivim upravo ono što srpske politike ideološki pažljivo skrivaju. Odnosno, "zajedno sa razularenom hordom zombija", svjedočimo "kapilarnosti koju je izatkala vlast, mrežama koje nas povezuju s tehnološkim silama, semiotskim maskama hipermedijske fikcije",[28] koja se sofisterijski marljivo njeguje. Preciznije i filmskim jezikom govoreći, na sceni je navijački *remake genocida*, njegovo transparentsko opetovanje, javno legitimisanje, neskriveno reklamiranje i otvoreno zagovaranje. Odnosno, "u sferi kinematografije, rimejk, u izvesnom smislu, stvara mapu sugestija koje se dodaju izvoru, koje ga obelodanjuju, asimiluju, ali u isto vreme obezbeđuju i kontinuitet modela. Ponovo napraviti isti film ne znači napraviti omaž tom filmu nego, pre svega, reafirmisati njegovo postojanje".[29] Kontekstualno govoreći, transparent "Nož, žica, Srebernica" uznemiravajući je, *provokativno* osmišljen remake koji posreduje original počinjenog genocida, ističe njegovu bît, s jasnom nakanom da se "djelo prenese" i opet počini. O tome doslovno govori konkretna i nedvosmislena poruka: **"11 Juli 95... Pamti i PONovi!",** koja programski imperativno stoji u samoopisu razularene, ideološko-sljedbenički i progenocidno nastrojene grupe "***Nož, žica, Srebrenica***", kako je već pokazano nekoliko stranica ranije.

> "Povijest Srbije je beskrajna borba opterećena nasiljem bez granica, nepoznata među civiliziranim zemljama. U toj borbi, u kojoj laž, prevara i osveta; ubojstvo i zločin, bijaše poznato kao normalno pravilo, rasla je srpska generacija i četništvo (...) pa se time bez muke može razjasniti politički banditizam koji karakterizira srpske upravljače, političke i vojne vođe."
>
> Sigmund Neuman, 1904–1962, njemački politolog i sociolog.[30]

[28] Gonsalo, 2012, 95.
[29] Isto, 160.
[30] https://www.hop.com.hr/2020/03/05/sigmund-neumann-povijest-srbije-je-beskrajna-borba-opterecena-nasiljem-bez-granica-nepoznata-medu-civiliziranim-zemljama/.

O kakvom je moralnom sunovratu riječ najbolje govori činjenica da nešto slično, u svojoj nepojmljivoj takvosti, biva neprihvatljivo čak i najprizemnijoj zločinačkoj svijesti. Svijesti bezosjećajnih ubica, od kojih jedan, u ispovjedačkom blijesku *lucida intervala*, priznajući ubistvo nedužnog čovjeka, pokajnički izgovara sljedeće: "Ne osuđujem sebe što sam to uradio, osuđujem sebe što se ne osjećam loše."[31] U ljudskom, aksiološkom i civilizacijskom smislu te riječi, o tome se radi. O priznanju i ljudski neizbježnom samopokajanju za počinjeno. Ali upravo to ostaje nedostupno ideološkom, negatorski bezosjećajnom uhu srpske velikodržavne politike. Ona to, u svom programski izabranom sljepilu i nagluhosti, očito, niti vidi – niti čuje. Niti želi znati. Tolerisanje i nesankcionisanje tih prijetećih transparenata ima smisao da idejno sluđene sljedbenike velikodržavlja i potencijalne zlikovce drži uvijek na nogama. Za njih nema mirnog sna. Ni sna o miru. Ukratko, velikosrpski etnoratnici vazda su budni. Za zlo spremni! Jer, "nasilje je oružje glupana" (S. Termezi).

Ergo: u etički anemičnom, nediplomatski drčnom i klero(č)etnički pregrijanom diskursu nema ni vjere ni mjere; ni čovječnosti ni čovjeka. Jer, Čovjek je (fukoovski govoreći) u megalomanskoj velikosrpskoj svijesti već poodavno mrtav.

U pitanju je dobro osmišljena i provjerena sofisterijsko-obmanjivačka matrica sistematski korištena svih ratnih godina. Naime, na jednom od zavojevačkih sastanaka tadašnjeg Miloševićevog *Vrhovnog saveta odbrane*, Karadžić predlaže sljedeći modus djelovanja, odnosno psihološki osmišljenu manipulantsku strategiju. Ona kaže da Milošević treba da "nastavi da se bori onako kako je to radio do sada", a da oni, Srbi u Bosni, nastave biti "nepredvidivi ludi Srbi".

Zapisnik s tog sastanka pokazuje koncept taktički sračunate podjele teatarski precizno zacrtanih uloga, gdje Milošević glumi miroljubivog "odgovornog državnika", a Karadžić "ludog Srbina", kako bi tako insceniranom predstavom obmanjivali domaću i svjetsku javnost, a oni nasiljem i bešćutnim prolijevanjem krvi građana (i Srba i nesrba), dobijali ono što su kabinetski, ratnohuškački, unaprijed zacrtali.[32]

---

[31] Gonsalo, 2012, 96.

[32] Bajtal, 2014.

Eto, to bi bila vanjska, iskustveno neporeciva evidencija o velikosrpskim ideološkim izvrdavanjima, podvalama, lukavštinama i sofisticiranim lagarijama. Istina o njihovim pomno sračunatim neistinama. Ona druga (prikazivanjem laži kao *konstante* srpske politike) dolazi nam iznutra. O njoj govori, zagovara je i, s dozom neskrivenog zanosa, knjiški objelodanjuje jedan od najvećih velikosrba; ideolog tzv. "humanog preseljenja naroda" – pisac i akademik Dobrica Ćosić Gedža,[33] koji, pored ostalog, piše ovako:

Lažemo da bismo obmanuli sebe,
Lažemo da utešimo drugog;
Lažemo iz samilosti;
Lažemo da nas nije strah;
Da sakrijemo svoju i tuđu bedu;
Lažemo zbog poštenja.

Laž je vid našeg patriotizma.
Lažemo stvaralački maštovito, inventivno.

Budući da to velikodržavno licemjerje, s neviđenom upornošću, traje već čitava desetljeća, za njegovo psihološko i logičko razumijevanje postaje nadležna ona maksima koja tu vrstu besmisla objašnjava ovako: "Toliko smo se navikli pretvarati pred drugima, da se na kraju, počinjemo pretvarati čak i sami pred sobom" (La Rochefoucauld, *Maximes*, 119).

[33] Prva priča Dobrice Ćosića, pod naslovom "Iz carstva kame", objavljena je u "Mladom borcu" (1944) i potpisana sa "Gedža". Posvećena je teroru četnika nad civilnim stanovništvom. Naredne godine priču "Pismo" potpisuje svojim punim imenom i prezimenom. Međutim, pseudonim *Gedža* (*gnom, pigmejac, patuljak, kržljavko, pikavac, patašon, prconjak, trtak, čovječuljak*), ostao mu je kao nadimak kojim su ga zvali do kraja života. Inače, *gedžo* ili *gedža* je izraz koji u kolokvijalnom kontekstu ima značenje divljaka, primitivca. U "Rečniku" Miloša Moskovljevića, pojam gedžo veže se uz imenice geak, seljak, prostak. Cf: https://hms.ba/znate-li-sto-znaci-skutori-vlaji-boduli-gedze-balije-kauri-zabari-sljivari/.

Zar tome treba još nešto dodati?

Odnosno, ako sve to prevedemo na jezik konkretnog, iskustveno-filozofskog uvida Hansa Magnusa Encensbergera, onda "ideološko đubre koje proizvodi (...) Srpska akademija nauka, treba da simulira uverenja, ali već i površan pogled na stvarnost pokazuje da bandama takvi izgovori nisu potrebni".[34]

Trgovci smrću nisu udaljeni hiljadu kilometara. Oni su ovde, u srcu Srbije. Neko ih je naučio da se trgovina smrću naziva "tržišnim poslovanjem".

Slavica Tanasijević-Lazić[35]

To u našem kontekstu, shodno ideologiji, politici i praksi srbijanske i svesrpske velikodržavne agresije, realizovane u krvi nasilja, zločina i genocida, te javnog, *post festum*, planskog nijekanja i ciničnog poricanja genocida i svega počinjenog, znači samo jedno:

Uradili smo sve što smo – naumili!

Negirajmo – sve što smo uradili!

Zaključak

Bezrazložnost i civilizacijski besmisao genocida u Srebrenici i njegovo uporno planski-sistematsko poricanje vode šokantnom uzmaku riječi. Stoga, i ovaj zaključak u svojoj nemuštosti, poziva u pomoć i druge autore da, *sub specie aeternitatis*, progovore zajedno s potpisnikom ovog teksta.

> *Predstavimo sebi Zemlju unutar mračne neizmernosti prostora u vaseljeni. U poređenju, ona je majušno zrnce peska, do sledećeg zrnceta njene veličine proteže se kilometar i više praznine; na površini tog majušnog zrnceta peska živi vrveća, zaglušena gomila*

[34] Encensberger, Hans Magnus, *Građanski rat*, Beograd, 1994, 19.
[35] *Srpska reč*, br. 45, 27. april 1992.

navodno razboritih životinja koje su za trenutak iznašle saznavanje. I šta je vremensko protezanje jednog ljudskog života na putanji vremena koje iznosi milione godina? Jedva jedan micaj skazaljke za sekunde, jedan dah (dašak). Unutar toga-što-biva-u-celome ne može se naći ni jedna opravdana osnova za isticanje upravo toga što biva, a što se naziva čovekom, i u šta i mi sami slučajno spadamo. (M. Heidegger, *Uvod u metafiziku*).

Tako govori Martin Heidegger davne 1953. godine, e da bi neko, devedesetih, iz te "zaglušene gomile navodno razboritih životinja", u svojoj velikosrpskoj etnonarcističkoj samodopadnosti, koja ne podnosi nikog i mrzi sve oko sebe, u tom "micaju skazaljke za sekunde", tom "dašku" ljudskog vremena, našao za shodno da pali, ruši, siluje i masovno ubija. Da drugome i drugačijem oduzme čak i taj njegov prirodnim pravom garantovani dašak. I da ga, uprkos nedužnosti žrtve, proglasi za krivca. A svoje zločine i zlodjela, cinično, i usto, miljanovski oprečno (M. Miljanov), za "čojstvo i junaštvo". Neshvatljivo.

Konačno, prizovimo Bhartriharija, indijskog pjesnika i gramatičara iz pradavnog 7. stoljeća, koji govori tako jasno kao da bijaše živi svjedok srebreničke genocidne kalvarije: "Plemeniti su oni koji zaboravljaju sebe da bi se bavili drugima; prosti puk čini dobročinstva samo onda kad mu to nije na vlastitu štetu; zlotvori su oni koji će nauditi svome bližnjem da bi odatle požnjeli korist; ali kako da nazovemo one koji čine zlo bez ikakva razloga?" Upravo to postaje i ostaje pitanje svih pitanja: Kako da nazovemo onoga i one koji počiniše takvo zlo bez ikakva razloga?

Sutješčica, decembra 2020.

Literatura

1. Bajtal, Esad, *Zločini i laži Miloševićeve kripto-politike*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
2. Encensberger, Hans Magnus, *Građanski rat*, Krug, Beograd, 1994.
3. Fernades Gonsalo, Horhe, *Filozofija zombija*, Geopoetika, Beograd, 2012.
4. Heidegger, Martin, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985.
5. Heidegger, Martin, Što je to – filozofija, Zagreb, 1972.
6. Heidegger, Martin, *Uvod u metafiziku*, Vuk Karadžić, Beograd, 1976.
7. Osovska, Marija, *Psihologija morala*, Zavod za izd. udžbenika, Sarajevo, 1971.
8. Petrović, Branislav, *O prokleta da si ulico Rige od Fere*, Prosveta, Beograd, 1971.
9. Rusconi, Gian Enrico, *Kritička teorija društva*, Stvarnost, Zagreb, 1973.
10. Sabo, Dušan, *Braćo Srbi, šta vam bre bi*?!, Šahinpašić, Sarajevo, 2014.
11. Tomanić, Milorad, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Krug, Beograd, 2001.
12. Vlasi, Azem - Avdić, Ekrem, *Stogodišnji put slobode*, Sak-trade, Sarajevo, 2013.
13. XXX *Mladić pod lupom: zločinac ili lice sa estrade*?, BIRN, Sarajevo, 2012.

Dr. sc. Muamer Džananović

ZABORAVITI ZLO – PUT KA POMIRENJU ILI JEDAN OD SPECIFIČNIH NAČINA NEGIRANJA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Sažetak: Nije novina u naučnom i javnom diskursu da se insistira na zaboravu prošlosti "koja opterećuje". Baš kao što Friedrih Nietzsche nije pronašao ništa vrijedno u pamćenju zla, smatrajući da nas osvrtanje nazad okreće protiv života, tako isto u posljednje vrijeme, u vrijeme najsnažnijeg talasa negiranja genocida nad Bošnjacima, u javnom diskursu pojavljuju se težnje da žrtve počnu zaboravljati zlo izvršeno nad njima. Zaborav se predstavlja kao preduvjet puta dalje; puta u zajedničku i bolju budućnost; puta u razvoj Bosne i Hercegovine i njenog društva. Zaboravlja se da je zlo "ponavljajuće", kako to Hannah Arendt kaže, i bez obzira na kaznu, jednom kada se pojavi neki specifičan zločin, njegovo ponavljanje mnogo je vjerovatnije nego što je bila mogućnost njegovog nastanka. Kontinuitet višestoljetnog ponavljanja zločina nad Bošnjacima, koji zapravo predstavlja jedan od identiteta Bosne i Hercegovine i njenog društva, ali i Bošnjaka kao žrtava, adekvatan su primjer i dokaz tog stava.

U ovom radu osvrnut ćemo se na (ne)svjesne načine i metode negiranja genocida nad Bošnjacima, identificirati nove metode negiranja, određene devijantnosti u suočavanju s počinjenim genocidom, ali i dati preporuke u kom bi pravcu trebalo ići izučavanje genocida u Bosni i Hercegovini u cilju adekvatnog pamćenja i konačnog zaustavljanja zla – genocida nad Bošnjacima koji traje nekoliko stoljeća.

Ključne riječi: Bosna i Herecgovina, kontinuitet zločina, genocid nad Bošnjacima, negiranje genocida, zaborav zla, pamćenje zla

Abstract: It is not a *novus* in scientific and public discourse to insist on forgetting the "burdening" past. Just as Friedrich Nietzsche did not find anything valuable in the memory of evil, believing that turning back turns us against life, so also lately, at the time of the strongest wave of genocide denial against Bosniaks, there are tendencies in public discourse that victims should forget evil committed against them. The oblivion is presented as a precondition for the way forward, the way to a common and better future, the way to development of the state and society of Bosnia and Herzegovina. It is forgotten that evil is "repetitive" as Hannah Arendt says regardless of the punishment. Once a specific crime occurs, its recurrence is much more likely than the possibility of its occurrence. The continuity of the centuries-long recurrence of crimes against Bosniaks, which is in fact a matter of the identity of the state and society of Bosnia and Herzegovina, but also

of Bosniaks as victims, is an adequate example and proof of this attitude. The continuity of the centuries-long recurrence of crimes against Bosniaks, which in fact represents a matter of the identity of the Bosnian state and society, but also of Bosniaks as victims, is an adequate example and proof of this attitude.

Consequently, in this paper we will look at (un)conscious ways and methods of denying genocide against Bosniaks, identify new methods of denial, certain deviance dealing in the aftermath genocide, but also to give recommendations in which direction the study of genocide in Bosnia and Herzegovina should go in order to adequately remember it, and finally stop the evil of genocide against Bosniaks that has lasted for several centuries.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, continuity of crimes, genocide against Bosniaks, denial of genocide, forgetting evil, memory of evil.

Uvod

Velikosrpski genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini u periodu 1992–1995. godine zločin je koji se realizirao kroz više etapa. Iako je prošlo četvrt stoljeća od izvršenja genocida, genocidni proces nije zaustavljen i nalazi se u svojoj posljednjoj fazi, fazi negiranja. Po načinima i metodama na koji se negira genocid nad Bošnjacima može se kazati da prevazilazi ono što su Gregory H. Stanton, ali i drugi teoretičari zločina genocida navodili kada su objašnjavali šta je to što čini posljednju fazu genocida.

Zločin genocida[1] nije nikakav zločin koji se "slučajno" događa, koji pokreću manje grupe "paravojnih jedinica". On je dobro pripremljen

[1] Članom II *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija (UN) odobrila 9. decembra 1948. godine, pod genocidom se podrazumijeva: "bilo koja od sljedećih radnji, počinjenih s namjerom da se potpuno ili djelomično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa: a) ubistvo članova grupe; b) uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članova grupe; c) namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uvjetima koji dovode do njenog potpunog ili djelomičnog fizičkog uništenja; d) uspostavljanje mjera s namjerom sprečavanja rađanja u okviru grupe; e) prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu." Članom III Konvencije o genocidu definirano je da će sljedeća djela biti kažnjiva: "a) genocid; b) planiranje izvršenja genocida; c) direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida; d) pokušaj genocida; e) saučesništvo u genocidu." http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/konvencija_sprecavanje_lat.pdf.

državni zločin koji ima više faza. Zwaan ističe da "proces genocida predstavlja niz događaja koji se odvijaju prema određenom obrascu, za koji se može uočiti da ima svoje faze, i kojeg karakteriše izvesna, njemu svojstvena, 'unutrašnja logika'."[2] Prema Gregoryju Stantonu genocid je proces koji se razvija kroz deset faza.[3] "U svakoj fazi genocid se može zaustaviti preventivnim mjerama. Proces nije linearan. Istovremeno se može pojaviti više faza. Logično, početne faze moraju prethoditi kasnijim fazama, ali se sve faze genocida nastavljaju pojavljivati kroz cijeli proces."[4] Deset faza genocida koje navodi i elaborira Stanton su: klasifikacija, simbolizacija, diskriminacija, dehumanizacija, organizacija, polarizacija, priprema, progon, istrebljenje i negiranje.[5] Stantonov rad na etapama genocida značajan je doprinos teorijskoj elaboraciji genocida i njegovom boljem razumijevanju. Negiranje genocida, po Stantonu, među najsigurnijim je pokazateljima narednih genocidnih masakara. Ima li boljeg primjera za ovo što Stanton elaborira i tvrdi od kontinuiteta zločina nad Bošnjacima, koji se negiraju i ponavljaju preko dva stoljeća? Stanton dalje elaborira šta podrazumijeva pod posljednjom etapom genocida te ističe da:

> *počinioci genocida iskopavaju masovne grobnice, spaljuju tijela, pokušavaju prikriti dokaze i zastrašiti svjedoke. Oni negiraju da su počinili bilo kakav zločin i često krive žrtve za ono što se dogodilo. Oni opstruiraju istrage o zločinima i nastavljaju vladati dok ne budu svrgnuti s vlasti silom, kada bježe u progonstvo. U inostranstvu oni ostaju nekažnjeni, kao što su Pol Pot ili Idi Amin, osim ako nisu privedeni i nije uspostavljen tribunal s ciljem njihovog procesuiranja. Odgovor na negiranje je kažnjavanje od strane*

---

[2] Zwaan, Ton, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određene grupe,* Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu/ Holandska kraljevska akademija nauka i umjetnosti, 2003, http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.

[3] Stanton je do 2012. godine proces genocida predstavljao u osam faza (etapa), kada je dodao još dvije etape: diskriminaciju i progon, ali je i dalje negiranje ostala posljednja faza genocida. Stanton, Gregory H., *The Ten Sages of Genocide,* http://www.genocidewatch.org/genocide/tenstagesofgenocide.

[4] Isto.

[5] Isto.

međunarodnog suda ili nacionalnih sudova, gdje se dokazi mogu saslušati, a počinioci kazniti. Tribunali – kao tribunal za bivšu Jugoslaviju ili Ruandu, ili Međunarodni sud za zločine Crvenih Kmera u Kambodži, ili Međunarodni sud pravde – možda ne mogu odvratiti najgore genocidne ubice. Ali uz političku volju za hapšenje i procesuiranje zločinaca, pojedini mogu biti izvedeni pred lice pravde.[6]

Posljednja faza genocida nad Bošnjacima

Tokom agresije i genocida nad Bošnjacima velikosrpski ideolozi, političari, ali i izvršioci zločina prakticirali su da i za najgnusnije zločine koje su izvršavali nad bošnjačkim civilima optuže "bošnjačke snage koje su željele da okrive Srbe i izazovu intervenciju Zapada".[7] Dakle, zločini su minimizirani i negirani na različite načine i tokom agresije. Nije izostajala praksa u tom periodu da i najveći međunarodni politički zvaničnici dešavanja u Bosni i Hercegovini svojim javnim nastupima pokušaju ublažiti, minimizirati ili čak negirati.[8] Za opisivanje karaktera rata i zločina često

---

[6] Isto.

[7] Karčić, Hikmet, "Kako je poricanje ratnih zločina postalo deo mejnstrima", https://balkaninsight.com/2020/06/30/kako-je-poricanje-ratnih-zlocina-u-bosni-i-hercegovini-postalo-deo-mejnstrima/?lang=sr.

[8] Zaista je veliki broj primjera i tekstova koji su isticali da se radi "samo o ponovno podignutom talasu mržnje i zvjerstava koje Srbi, Hrvati i Muslimani čine jedni drugima od početka historije", te bilo kakvo "stavljanje na bilo čiju stranu" u ovom "konfliktu" bilo bi pogrešno. McIntire, Katherine, "Vjekovni bosanski konflikt obilježen mržnjom", u: *Army Times,* maj, 1993, 12, citirano prema: Cigar, Norman, *Genocid u Bosni: Politika "etničkog čišćenja"*, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998, 20.

Naprimjer Kanadski general Lewis MacKenzie svjedočio je pred Senatom SAD-a o dešavanjima u glavnom gradu Republike Bosne i Hercegovine, gdje je bio na položaju načelnika štaba UNPROFOR-a, i rekao: "Ja mislim da su tamo vršena zvjerstva, ali da su ta zvjerstva bila vještački prikazivana pretjeranim. Ne zaboravite, međunarodni mediji bili su u velikom broju u Sarajevu i propaganda koja se tamo vršila ušla je u glave ljudi i zato oni ne vjeruju i nikada neće vjerovati mojim procjenama." Cigar, 1998, 141. Cigar objašnjava da je MacKenzie ustvari tvrdio "da su Muslimani često napadali svoj vlastiti narod ne bi li dobili sažaljenje međunarodne zajednice, iako

su u međunarodnim krugovima upotrebljavali zamjenske termine. Upotrebom termina poput "građanski rat" ili "etničko čišćenje" želio se drugačijim prikazati karakter rata i umanjiti zločin. Na taj način, upotrebom značajno blažih termina, željeli su izbjeći značajnije reakcije međunarodne javnosti, te osujetiti pritisak na vlastitu politiku sa zahtjevom da eventualno izvrši vojnu intervenciju u Bosni i Hercegovini i zaustavi genocid nad Bošnjacima ili omogući pravo na samoodbranu ukidanjem embarga na uvoz oružja koji je bio nametnut praktično samo Armiji Republike Bosne i Hercegovine.[9]

I danas, skoro trideset godina od početka agresije, negatori počinjenog genocida nad Bošnjacima pokušavaju pored izvršenog zločina (genocida) negirati i izvršenu agresiju iako su brojni dokazi i priznanja kojima se dokazuje neosporan angažman i rukovodeća funkcija Srbije u njenom izvršenju.[10] Upotreba termina "etničko čišćenje" toliko je forsirana među

su izvori Ministarstva inostranih poslova SAD – i ostali izvori – našli veoma malo činjenica koje bi mogle potvrditi njegove navode." Isto. Lewis MacKenzie je tokom 2019. godine iznio svoj stav i o genocidu u Srebrenici i oko nje jula 1995, gdje tokom rata nije bio fizički prisutan, naglašavajući da se u Srebrenici nije desio genocid, te da je sud u Hagu bio pristrasan; https://poskok.info/mackenzie-mrtav-hladan-u-srebrenici-se-nije-dogodio-genocid/.

[9] Vijeće sigurnosti UN-a Rezolucijom 713 od 25. septembra 1991. uvodi "opću i potpunu obustavu i zabranu (embargo) na svaku isporuku oružja i vojne opreme Jugoslaviji". *Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini*, Press centar ARBiH, Sarajevo, 1995, 19-21.

Prema riječima bivšeg službenika Ministarstva vanjskih poslova, zaduženog za Jugoslaviju, "kreatori politike višeg ranga i u Bushovoj i u Clintonovoj administraciji nastojali su umekšati ocjene. Oni nisu htjeli proces u Bosni i Hercegovini nazvati genocidom i bojali su se da bi mnogo direktniji pristup mogao izazvati zahtjeve za snažnijim djelovanjem SAD". Oberdorfer, Dan, "State Dept. Backtracks on Atrocity Reports", *Washington Post*, 5. august 1992, A1, A27; Johnson, Richard, "Some Call It Genocide – But Not Those Who Can Make a Difference", *Washington Post*, 13. februar, 1994, CT, citirano prema: Cigar, 1998, 142.

[10] Postoje brojni dokazi o aktivnom učešću jedinica JNA u osvajanju gradova širom Bosne i Hercegovine u proljeće 1992. godine. Međutim, aktivnosti Vojske Jugoslavije (VJ), koja je iz nje proistekla, protiv Republike Bosne i Hercegovine nisu tada prestale, već su nastavljene cijeli rat. Tako, naprimjer, Vojska RS-a, nemoćna da sama slomi otpor okruženih jedinica ARBiH u Podrinju, uvela je u januaru 1993. godine jedinice VJ u sadejstvo s ciljem eliminiranja okupacije slobodne teritorije u rejonima Kamenice, Cerske, Konjević-Polja i Srebrenice, i progona bošnjačkog stanovništva. Pogledati o tome: Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ). Naprimjer: AIIZ, inv. br. 9-4995,

međunarodnim zvaničnicima i u međunarodnoj javnosti da je ispravno zaključiti da je to bilo od izuzetne važnosti za one koji su ga prenaglašeno koristili. Najvažnije im je bilo izbjeći spominjanje genocida u bilo kom kontekstu. Stanton potcrtava da je termin etničko čišćenje izmišljen s razlogom nametanja ideje da su izvršioci genocida imali namjeru "samo" za "etničko čišćenje", a ne za genocid.[11] Schabas prepoznaje cilj tog djelovanja kada je upotreba i pravac u kome je išla upotreba tog termina u pitanju za opisivanje događaja u Bosni i Hercegovini.

> *Izraz 'etničko čišćenje' počeo se pojavljivati u aktima međunarodnih tijela u augustu 1992. godine. Tog mjeseca, termin je bio korišten uvijek s navodnicima u rezolucijama Vijeća sigurnosti, Generalne skupštine, Komisije za ljudska prava i Ekonomsko-društvenog vijeća. Navodnici su odražavali pogled da su termin izumili sami počinioci, iako od 1994. godine Generalna skupština više ne koristi navodnike.*[12]

VRS, Drinski korpus, str. pov. broj: 1/4-26, *Redovni borbeni izvještaj*, 13. januar 1993; AIIZ, inv. br. 9-4999, VRS, Drinski korpus, str. pov. broj: 01/4-40, *Borbeni izvještaj*, 21. januar 1993; AIIZ, inv. br: 8-1300, VJ, Užički korpus, str. pov. broj: 172-07/2, *Naredba o daljim dejstvima Užičkog korpusa Užičkog korpusa i saradnji sa Drinskim korpusom VRS,* 26. januar 1993; AIIZ, inv. br: 2-4630, VJ, Užički korpus, str. pov. broj: 171-07/3, *Izvještaj o "uspjesima" Užičkog korpusa tokom napada na slobodne prostore Srebrenice (Vlasenice i Zvornika),* 26. januar 1993, itd.

[11] Stanton, H. Gregory, *The 12 Ways to Deny A Genocide*, http://genocidewatch.net/genocide-2/12-ways-to-deny-genocide/.

"Termin 'etničko čišćenje" pojavljuje se u trostrukoj ulozi: kao kodirana direktiva za izvršenje genocida, kao motivator mobilizacije širih narodnih masa radi 'čišćenja' nacije od stranih 'kontaminata' i kao prikrivanje ili eufemiziranje počinjenih zločina i genocida." Mulagić, Elvedin, *Negiranje genocida nad Bošnjacima,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 192-193.

Izraz "čišćenje" posebno je bio prisutan u njemačkoj rasističkoj misli i praksi. "Norman M. Neimark kaže da isti slavenski korijen (čišćenje) služi za označavanje čistki od 'neprijateljâ naroda' u SSSR-u, i da njemačka rasistička misao ima izraz koji koristi poljoprivrednu metaforu *(Flurbereinigung)* za označavanje 'čišćenja' od elemenata koji su etnički strani njemačkom tlu. Podsjetimo da je Zyklon B, plin korišten u logorima smrti, bio u početku insekticid." Bruneteau, Bernard, *Stoljeće genocida,* Politička kultura, Zagreb, 2005, 132.

[12] Schabas, A. William, *Genocide in the international Law: The crimes of crimes,* Cambridge University Press, Oakland, 2000, 192.

Mulagić navodi osnovne razloge i ciljeve upotrebe ovog termina u međunarodnim krugovima i, između ostalog, navodi da je i "MKSJ koristio ovaj termin u svojim zvaničnim dokumentima, iako isti nije imao nikakvo značenje u međunarodnom pravu. U početnom periodu izvršenja genocida 'etničko čišćenje' je prepoznato kao sinonim za genocid, dok je u poodmakloj fazi pokušano s razvojem odvojenog koncepta za ovaj termin (...)".[13] I Hamza Karčić prepoznaje važnost upotrebe eufemizama, za negatore agresije i genocida, poput "građanskog rata" ili "etničkog čišćenja". "Negiranje eufemizmima" prva je od četiri etape kojom se negira genocid nad Bošnjacima kako ih je identificirao i klasificirao Hamza Karčić.[14]

Genocid nad Bošnjacima negiran je tokom izvršenja zločina i neposredno nakon izvršenih zločina, ali se čini da praksa negiranja nikada nije bila prisutnija nego danas. Negatori genocida nad Bošnjacima su kako domaći tako i regionalni, ali i međunarodni akteri koji genocid sistematski i institucionalno negiraju.[15] Bez obzira na brojne presude Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, kao i presudu Međunarodnog suda pravde, kojima je apsolutno dokazano izvršenje genocida nad Bošnjacima, danas političke vlasti u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska (RS), čije su vojne i policijske snage počinile genocid, pokušavaju na sve moguće načine minimizirati izvršene i presuđene zločine. S tim ciljem Vlada RS-a formirala je dvije odvojene "međunarodne komisije" koje trebaju izvršiti reviziju činjenica o događajima u Sarajevu i Srebrenici. Ironično je da je ista Vlada RS, uz međunarodni pritisak, ranije formirala Komisiju za istraživanje

---

13 Mulagić, 2014, 189.

14 Karčić navodi da je: 1 faza – poricanje kroz eufemizam; 2 faza – poricanje kroz lokalizaciju; 3 faza – poricanje putem postmodernističkog diskursa; 4 faza – poricanje kroz mainstreaming. Šire o tome: Karčić, Hamza, "The four stages of Bosnian genocide denial", https://www.trtworld.com/opinion/the-four-stages-of-bosnian-genocide-denial-45352.

15 Šire o tome u: Mulagić, 2014, 126-201; Džananović, Muamer, "Poricanje (posljednja faza) genocida u Bosni i Hercegovini", u: *Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočenja - KNJIGA 4,* Zbornik radova JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica, 2015, 105-113.

događaja u Srebrenici i oko nje od 10. do 19. jula 1995. godine, koja je apsolutno potvrdila, svojim Izvještajem iz 2004. godine, da su vojne i policijske snage RS-a počinile genocid.[16] Također, važno je napomenuti da u Bosni i Hercegovini nije usvojen zakon o zabrani negiranja genocida, što daje dodatni vjetar u leđa negatorima, a što s druge strane dodatno uznemirava i ponižava žrtve.

Da je podrška aktivnostima negatora genocida, onima koji poštuju lik i djelo Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića i ostalih političko-vojnih lidera koji su osmislili i sproveli genocid nad Bošnjacima, na međunarodnom planu sve veća, svakako ide u prilog i činjenica da je Peter Handke, negator genocida nad Bošnjacima, dobio Nobelovu nagradu za književnost. Handke je inače bio dobar prijatelj Slobodana Miloševića o čemu svjedoči "dugi spisak odlikovanja i privilegija koje je Handkeu dodijelio Miloševićev režim za njegovu službu u srpskoj stvari, uključujući Orden srpskog viteza i tajni jugoslovenski pasoš – koji je u to vrijeme bio privilegija data samo građanima Crne Gore i Srbije".[17]

Brojni su drugi primjeri mijenjanja historijskih činjenica, a zapravo "radi se o primarno pomjerenom uglu u interpretaciji poznatog, odnosno o zamjeni vrijednosnih stavova, koja ima za cilj da iz korijena promijeni vrijednosno tumačenje prošlosti u pravcu poželjnom za novoizgrađivanu sadašnjost".[18] Porast i afirmiranje radikalnih desničarskih ideja u zapadnim društvima posljednjih godina pogodno su tlo za afirmiranje negatorskih ideja i pohvalno pisanje o velikosrpskim ideolozima. Tomu u prilog svakako ide i djelo Jessice Stern, američke naučnice i stručnjaka za terorizam, pod naslovom *Moj ratni zločinac*. Ona se u ovom djelu "neukusnog naslova" koje je nastalo iz višegodišnjih intervjua s

[16] Šire o tome: Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 672-694.

[17] Hemon, Aleksandar "The Bob Dylan of Genocide Apologists", *New York Times*, October 15, 2019, https://www.nytimes.com/2019/10/15/opinion/peter-handke-nobel-bosnia-genocide.html. Detaljnije u: Green, Monica Hanson, *Izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020,* Memorijalni centar Srebrenica–Potočari, Srebrenica, 2020, 40-41.

[18] Milosavljević, Olivera, "Fašizam i istorijski revizionizam", http://akuzativ.com/teme/768-fašizam-i-istorijski-revizionizam.

Radovanom Karadžićem, presuđenim ratnim zločincem na doživotni zatvor za genocid nad Bošnjacima i druge zločine,[19] "upušta u jedinstvenu varijaciju historijskog revizionizma, koji je postao alarmantno uobičajan u međunarodnoj intelektualnoj zajednici".[20] Lokalne i međunarodne aktivnosti na negiranju genocida nad Bošnjacima Hikmet Karčić sublimira na sljedeći način:

> *Prije 15 godina smo imali situaciju u kojoj su negatori bili internet trolovi, ali ovo je sada postalo institucionalno i mnogo dobro plaćen posao. Imate široku mrežu ljudi koji rade da se negiraju dvije stvari – to je opsada Sarajeva i genocid u Srebrenici. Peter Handke i Jessica Stern su samo dio ekipe koji su prihvatili takav narativ u kome su žrtve negativci, koje su to zaslužile. Nažalost su ušle u određene pore zapadno kulturno, umjetničkih i ostalih krugova.*[21]

Važno je ukazati i na druge pojave koje uzimaju maha kada su aktivnosti na negiranju genocida nad Bošnjacima u pitanju. Jedna od njih je da se genocid nad Bošnjacima lokalizira i svodi samo na geografski prostor Srebrenice, čime se zapravo navodi da je prostor bio žrtva genocidnog procesa, što je u suprotnosti s onim što stoji u Konvenciji o genocidu. Na takav se način i denacionaliziraju žrtve genocida. Svjedoci smo da je u javnosti i naučnoj praksi usvojen neprimjeren termin "srebrenički genocid", naslanjajući se na presude pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnim sudom pravde, u kojima je zločinom genocida okarakterizirano samo ono što se dešavalo u julu 1995. godine u Srebrenici i oko nje. Iako nije primjereno generalizirati kada se govori o ovim temama, ali da bi se dodatno pojasnilo šta želimo kazati, navodimo primjer holokausta nad Jevrejima. Nepoznata je praksa da neko prilikom

[19] ICTY, Karadžić (IT-95-5/18-T), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, *Presuda Pretresnog vijeća,* 24. 3. 2016; IRMCT, Karadžić (MICT-13-55), Pred Žalbenim vijećem, *Drugostepena presuda Žalbenog vijeća Mehanizma*, 20. mart 2019.

[20] Green, 2020, 44.

[21] Karčić, Hikmet, "Negiranje genocida rezultat djelovanja susjednih država", https://mojcazin.ba/hikmet-karcic-negiranje-genocida-rezultat-djelovanja-susjednih-drzava/.

naučne elaboracije ili prilikom sjećanja na žrtve holokausta u Aušvicu zločin svede na prostor, pa kaže "aušvički holokaust". S druge strane, posmatrajući nekoliko iznesenih historijskih činjenica, postavljamo pitanje: Je li razumno i naučno ispravno nekoliko dana jula 1995. godine odvojiti iz genocidnog procesa, odnosno kontinuirane višegodišnje opsade i zločina u Srebrenici? Ne osporavamo činjenicu da su julski dani 1995. godine dani u kojima je prostor sigurne zone UN-a Srebrenica predat agresoru, u kome su zaista počinjeni najmasovniji i najbrutalniji zločini na tlu Evrope od kada je izrečeno obećanje "nikad više". Međutim, sve što se dešavalo u Srebrenici od 1992. do početka jula 1995. godine itekako je u krucijalnoj vezi s onim što se dešavalo nakon toga. Kontinuitet zločina od početka aprila 1992. godine, teški životni uslovi, bez hrane, vode, osnovne medicinske usluge, bez električne energije, izuzetno teških uslova tokom zimskog perioda, uz konstantno pristizanje protjeranih s drugih područja koja je agresor zauzimao, u konstantnoj borbi za minimum hrane, dobijanja beznačajnog statusa sigurne zone, demilitarizacije, totalne blokade, zapravo sve su to činjenice i preduslovi koji su doprinijeli da se izvrše barbarski zločini pred "očima" cijelog svijeta tokom jula 1995. godine.[22] Međutim,

[22] Ratnim djelovanjima do jula 1995. godine kompletno bošnjačko stanovništvo zlostavljano je na razne načine, od kojih je hiljade ubijeno i ranjeno. Podatak da je u Srebrenici od početka aprila 1992. do jula 1995. godine ubijeno 132 djece dovoljno govori o kontinuitetu i razmjerama genocida nad Bošnjacima u Srebrenici. Džananović, Muamer, "Dijete i porodica u genocidu – S posebnim osvrtom na genocid nad Bošnjacima u i oko Srebrenice jula 1995. godine", u: *Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočenja, knjiga 9. - Srebrenica kroz minula stoljeća*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla – Srebrenica, 2020, 119-120.

O zbivanjima u Srebrenici u periodu od početka 1992. do kraja 1995. godine vidi i bibliografiju radova u: Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu Srebrenici", u: *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017,* Posebna izdanja ANUBiH, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 21-69. Detaljnije o zbivanjima i zločinima u Srebrenici tokom cijelog perioda agresije pogledati naprimjer i u: ICTY, Karadžić (IT-95-5/18-T), *Presuda Pretresnog vijeća,* Tom IV od IV, 24. 3. 2016; ICTY, Mladić (IT-09-92), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Ratka Mladić, *Presuda Pretresnog vijeća*, Tom III od V, 22. novembar 2017; ICTY, Deronjić (IT-02-61-S), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Deronjića, *Presuda Pretresnog vijeća*, 30. mart 2004; Čekić, 2012; Fink, Matthias, *Srebrenica. Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2020. O zločinima nad djecom u Srebrenici pogledati i rad: Mastalić, Zilha, "Genocid nad djecom u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica-jula 1995", u: *Prilozi*, Institut za istoriju, br. 39, Sarajevo, 2010, 123-143.

članom 2. UN-ove Konvencije o genocidu iz 1948. godine, pod genocidom, odnosno da bi se zločin okarakterizirao genocidom, podrazumijeva se bilo koje od krivičnih djela počinjenih s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa: primjenom neke od genocidnih radnji.[23] Dakle, namjera za uništenje jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe u primarnom je fokusu. Sam prostor na kome se izvršavaju zločini jeste važan, ali nije u prvom planu. Također je važno istaći da ako neki zločin nije presuđen genocidom, to ne znači da tamo nije počinjen genocid. Međutim, ako bismo se i vodili samo sudskom praksom, te se oslanjali na ono što su sudovi presudili, onda bi definitivno spoznali da je genocid nad Bošnjacima 1992–1995. godine izvršen na širem prostoru Bosne i Hercegovine i da on nije samo ograničen na Srebrenicu. Tako, naprimjer, pravosnažne presude pred njemačkim sudovima izrečene su za zločin genocida nad Bošnjacima u Doboju, Kalesiji i Kotor-Varošu.[24]

> *Prvu presudu za zločin genocida nad Bošnjacima, ujedno i prvu presudu za zločin genocida nakon Drugog svjetskog rata, izrekao je Viši regionalni sud u Diseldorfu 1997. godine bosanskom Srbinu Nikoli Jorgiću, zvanom Jorga, za zločin genocida na području Doboja tokom 1992, osuđujući ga na doživotnu kaznu zatvora, koju je kasnije potvrdio i Evropski sud za ljudska prava.*[25]

---

[23] http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/konvencija_sprecavanje_lat.pdf.

[24] "Njemačka je prihvatila ideju univerzalne nadležnosti i tako dopustila svojim sudovima da sude u slučajevima kršenja međunarodnih prava. Osim navedenih predmeta, njemačko tužilaštvo je bilo otvorilo predmet protiv Dušana Tadića za zločine počinjene u Prijedoru. Ubrzo nakon prikupljenih dokaza, predmet je na zahtjev Haškog tribunala prebačen u Den Haag. U međuvremenu, Njemačka je usvojila amandman na krivični postupak, gdje se ne podržava pokretanje slučajeva za koje postoji velika vjerovatnoća da će biti procesuirani na međunarodnom sudu ili na sudu države na čijoj teritoriji se zločin počinio." *Izgubljeni ratni zločinci*, CIN, https://www.cin.ba/prica-19-izgubljeni-ratni-zlocinci/.

[25] Opširnije pogledati: *Urteil des Obrelandesgericht Düsseldorf (Nikola Jorgic) (IV-26-96) vom 26. September 1997.)* Tu presudu potvrdio je Savezni vrhovni sud Njemačke 1999, a 2000. godine potvrdio ju je i Savezni ustavni sud Njemačke. Opširnije u: *Urteil des Bundesgerichtshof (Nikola Jorgić) (3 StR 215/98) vom 30. April 1999.* (Presuda Saveznog vrhovnog suda Njemačke), *Nikola Jorgic, Bundesverfassungsgerihcht (2 BvR 1290/99 vom 12. Dezember 2000.* (Presuda Saveznog ustavnog suda Njemačke).

Pored navedenih presuda treba napomenuti da se vodio proces i pred bavarskim Vrhovnim regionalnim sudom u Minhenu za zločine na prostoru Foče u kojem je donesena važna presuda kojom su izvršeni zločini na prostoru ove podrinjske općine okarakterizirani genocidom.[26]

Pamtiti ili "zaboraviti" zlo (genocid) počinjeno nad Bošnjacima

Trend povećanja interesiranja naučnika iz raznih oblasti na pamćenju historijskih događaja dovodi do toga da se pored formalnih načina sjećanja, poput spomenika ili svečanih spomena, fokus stavlja na "neumornom ponavljanju onoga što je prošlo i o predstavi o tome šta mora

Za zločin saučešništva u genocidu nad Bošnjacima na području Osmaka (Kalesija) osuđen je Maksim Sokolović na devet godina zatvora. Sokoloviću je prvostepenu presudu izrekao Viši regionalni sud u Diseldorfu 1999. godine. Istu odluku spomenutog suda potvrdio je 2001. godine Savezni vrhovni sud Njemačke (*Urteil des Obrelandesgericiht Düsseldorf (Maksim Sokolović) vom 29. November 1999.; Urteil des Bundesgerichtshof (Maksim Sokolović) (3 StR 370/00 vom 21. Februar 2001*).

Bavarski Vrhovni regionalni sud u Minhenu 1999. na kaznu doživotnog zatvora za zločin genocida nad nesrpskim stanovništvom na području Kotor-Varoša osudio je Đurađa Kušljića. Savezni vrhovni sud Njemačke potvrdio je 2001. predmetnu odluku. (Opširnije u: *Urteil des Bundesgerichtshof (Djurad Kuslic) (3 StR 244/00) vom 21. Februar 200.)*. O tome u: Đozić, Adib, Alibegović, Abdel, "Obrazovanje i genocid – Ko, kako i zašto kriptoizira i 'zabranjuje' institucionalno obrazovanje o genocidu nad Bošnjacima 1992–1995. godine", u: *Zbornik radova "Srebrenica 1992–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida,* (knjiga I), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 272; Gurda, Vedad, "Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima", u: *Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva*, - Knjiga 4, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla–Srebrenica, 2015, 32-70; Karčić, Hikmet, "Genocid nad Bošnjacima i njemačko pravosuđe: Univerzalna jurisdikcija za genocid", u: *Godišnjak 2015 BZK Preporod,* BZK "Preporod", Sarajevo, godina XV, 2015, 59-67.

[26] "*Pred spomenutim* prvostepenim sudom za zločin genocida nad bošnjačkim stanovništvom u Foči vođen postupak i protiv Novislava Đajića. Sud je donio prvostepenu presudu kojom je konstatirao kako se dogodio genocid na području općine Foča, ali da tužiteljstvo nije uspjelo dokazati namjeru Đajića za izvršenje ovog zločina, te je osuđen za četrnaest krivičnih djela ubistva i jedan pokušaj ubistva počinjenih u sticaju." Gurda, "Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini…", 39-40.

da se prenese iz generacije u generaciju".[27] Međutim, suprotno Arneu Johanu Vetlesenu, Friedrih Nietzsche i Max Scheler nisu pronašli ništa vrijedno u pamćenju zla, jer po njima žrtva pamćenjem zla bude opterećena, često na granici da bude zarobljena od prošlosti, od poraza od kojih se čovjek ne može odbraniti.[28] Niezche ide još i dalje, te obrazlaže i naglašava "kako poniznost i sažaljenje postaju kardinalne vrline, vrline koje su u stanju manipulisati, osuđivati i ugnjetavati one koji djeluju impulsivno i afirmativno".[29] Vetlesen, za razliku od Nitzschea, iznosi mišljenje da zlo na svjetskom planu ne možemo prevladati tako što ćemo oprostiti i zaboraviti. Zaključuje da je to nepravedno te da time rizikujemo da stimuliramo buduće počinitelje.[30] Postoji li bolji primjer da potvrdi ove Vetlesenove jasne stavove od kontinuiteta zločina nad Bošnjacima. Zločinac je uvijek isti, žrtva je uvijek ista. Žrtva je uvijek opraštala do granice da su skoro potpuno zaboravljeni prethodno izvršeni zločini.[31] Pojedinci su ih stidljivo prepričavali u užem, porodičnom okruženju. Ako su pratioci velikodržavnih projekata koji su svoje ciljeve pokušali ostvariti genocidnim planom,

---

27 Stora, Benjamin, "Ratovi i stvaranje uspomena", u: *Podsećanje na zločine – Rasprave o genocidu i ubistvu naroda,* Platoneum i Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad i Beograd, 2011, 81.

28 Vetlesen, Arne Johan, *Studije o zlu,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, 205.

29 Isto. Nietzhe u djelu *Genealogija morala* kaže: "Upravo tu sam video veliku opasnost za čovječanstvo, njegovo najsublimnije mamljenje i zavođenje – a kuda to? u ništa? – upravo tu sam ugledao početak kraja, zastoj, zamor koji se osvrće unazad, volju koja se okreće *protiv* života, poslednju bolest koja se nežno i setno najavljuje… novo je što moderni filozofi daju prednost sažaljenju i precenjuju njegovu vrednost: filozofi su se dosad slagali upravo u tome da je sažaljenje bezvredno. Navodim samo Platona, Spinozu, Larošfukoa i Kanta, četiri duha ne može biti različitija, ali saglasni u jednom: u nipodaštavanju sažaljenja." Nietzsche, Friedrich, *Genealogija morala,* Grafos, Beograd, 1986, predgovor.

30 Vetlesen, 2017, 247-293.

31 "Narod Srebenice je tako brzo zaboravio zločine iz II svjetskog rata i zbog tog zaborava ponovo plaća visoku cijenu – svojim životima. Moja majka nikada nije zaboravila vrijeme kada su joj streljali oca, te opljačkali i zapalili selo. Morali su bježati u Zvornik u izbjeglištvo. Poginulo je mnogo ljudi, a oni preživjeli, vratili su se u svoja zapaljena sela. Bila je to sudbina bošnjačkog naroda na ovim prostorima. 'Oprostite, pomozite djeco da se zlo zaboravi' – često bi nam govorila. I oprostili smo i zaboravili smo, a to je bila greška." Habibović, Kadir, Život protiv smrti, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014, 19.

koji je svoje vidljive tragove ostavio širom Bosne i Hercegovine, spremni da mijenjaju historijske činjenice, veličaju presuđene ratne zločince, ne treba naglašavati koliko im je važno da se zločinima iz perioda 1992–1995. godine niko adekvatno ne bavi za 50 ili 100 godina. Svu svoju energiju usmjerili su kako bi falsificirali istinu. Stoga zaborav ne može biti nikakvo rješenje, te se ne treba složiti s izjavom režisera Harisa Pašovića koji je sredinom 2020. godine rekao da "mi moramo da napravimo crtu, mi moramo da počnemo da zaboravljamo".[32] Pašović obrazlaže takve stavove naglašavajući da mu je majka iz Rogatice bježala kao dijete od četnika, kako je njegova porodica doživjela tragediju tokom Drugog svjetskog rata, ali da se o tome nije govorilo poslije rata, smatrajući da je takav način ispravan za razvoj, bolju i sretniju budućnost. Između ostalog naglašava: "… dvadeset pet godina poslije rata (…) mi danas kao da zatucamo mlade ljude (…) ja mislim da postoji obaveza sjećanja, ali da postoji i teror sjećanja."[33] Nažalost, stavovi Pašovića o "teroru sjećanja" nisu izuzetak među Bošnjacima. Niz je onih koji smatraju da je zaborav zločina put ka boljoj i zdravoj budućnosti, smatrajući da je često podsjećanje na zločine brana pomirenju. Vjerovatno je njihova logika da bi manjim ili nikakvim podsjećanjem na zločine smirili i negatore genocida, što je apsurd i što je potpuno zanemarivanje historijskog iskustva, za koje Hannah Arendt smatra da je vrlo važno. Naprimjer i bivša gradonačelnica Visokog Amra Babić početkom 2020. godine prilikom službene posjete Šapcu (Srbija) izjavljuje da je vrijeme da " (…) u ovom našem regionu u kojem živimo malo širimo više ljubav i da pričamo o pomirenju, da pričamo o zajedničkom životu i da zaboravimo prošlost i da je ostavimo iza leđa, a da pođemo da se bavimo budućnošću i da se pođemo baviti sadašnjošću (...)".[34] Očigledno, kao što Arendt kaže, oni koji zastupaju takve stavove, zaboravljaju da je zlo ponavljajuće, što se pokazalo tačnim na primjeru ponavljanja najtežeg oblika zla u Bosni i Hercegovini. Zapravo, trebalo bi da strepimo od pomisli da bismo mogli

---

[32] "Večernji studio: gost Haris Pašović", 13. juli 1995, https://www.youtube.com/watch?v=4CEsPgqSUNI.

[33] Isto.

[34] "Saradnja između Šapca i Grada Visoko", https://www.youtube.com/watch?v=S0PTS8est4.

zaboraviti. “Nikada ni jedna kazna nije imala dovoljnu moć odvraćanja da spreči činjenje zločina. Naprotiv, ma kakva da je kazna, jednom kad se pojavi neki specifičan zločin, njegovo ponavljanje mnogo je verovatnije nego što je bila mogućnost njegovog nastanka. Posebni razlozi za ponavljanje nacističkih zločina još su verovatniji”,[35] naglasila je Arendt. I Goran Šimić iznio je sličan stav koji obrazlaže konkretnim primjerom: “Namjeran ili slučajan, željen ili neželjen, svjestan ili nesvjestan, dobronamjeran ili ne, zaborav na području bivše Jugoslavije, već stoljećima, dovodi do strašnih posljedica.”[36]

Kako se sjećati genocida

Iako međunarodno pravo ne poznaje i ne tretira pitanje kolektivne krivice, smatramo da je preuzimanje kolektivne odgovornosti za zločine u Bosni i Hercegovini potrebno rješenje za ispravan kolektivni zaokret u bolju budućnost bosanskohercegovačkog društva i države. Ako sagledamo činjenično stanje, uvidjet ćemo da u Bosni i Hercegovini bošnjačke žrtve češće prave prve korake, odnosno one pružaju ruku pomirenja iako nije ni tražena. Tako, naprimjer, Bošnjaci prihvate da u Memorijalni centar u Potočarima, lokaciju gdje su sahranjene žrtve genocida iz jula 1995. godine, uđu i negatori genocida, poput Aleksandra Vučića 2015. godine, tada premijera Srbije, iz, očigledno neopravdane nade da se pojavio srbijanski Brandt. Vučić, danas predsjednik Srbije, uporno nastavlja negirati genocid.[37]

Umjesto negiranja izvršenih zločina politički predstavnici srpskog naroda, odnosno lideri, trebali bi kleknuti pred žrtve, baš onako kako je kleknuo Willy Brandt, politički lider Zapadne Njemačke koncem 1970. godine. “Na dnu nemačke istorije, sa osećanjem težine miliona

---

[35] Arendt, Hannah, *Eichmann u Jerusalimu – Izvještaj o banalnosti zla,* K. V. S., Beograd, 2000, 245.

[36] Šimić, Goran, *Suđenje za ratne zločine u Bosni i Hercegovini*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 30.

[37] https://www.slobodnaevropa.org/a/29886434.html.

pobijenih, učinio sam ono što čine ljudi kada ostanu bez reči”,[38] objasnio je u svojim memoarima Brandt. On kao pojedinac nije imao nikakvu odgovornost, ali kao politički lider bio je odgovarajuća osoba koja je mogla izraziti žaljenje i pokazati poštovanje prema žrtvama nacista. On je u ime svog naroda molio za izvinjenje. Obraćajući se svim žrtvama, uključujući i njihove potomke, politički lider na ispravan, učinkovit način, pruža ruku pomirenja.

Suštinski je važno da nakon pretrpljenih zločina, genocida pogotovo, pojedinac dostigne, jaspersovski kazano, jasnu spoznaju o sebi, jer “zasnivanje novog života na izvoru našeg bića može se postići jedino neumornim samorasvetljavanjem”.[39] To se postiže masovnim uključivanjem pojedinaca u proces potpunog odbacivanja, okretanja leđa ideologiji zla. Složit ćemo se s Rasimom Muminovićem koji o zaustavljanju kontinuiteta ponavljanja takvih brutalnosti kaže: “Dok god se ne rasvijetli zarobljeni um i ne zaustave njegovi protagonisti na njihovu mitsko-manijakalnom pohodu i dok svijest ‘puka’ ne shvati opasnosti koje otuda prijete, bit će ponavljanja genocida.”[40] Reinhart Koselleck govoreći o podsjećanju na zločine i sjećanju na njih kaže da se čovjek mora natjerati da misli:

> *kako se misliti ne može, naučiti izgovarati neizgovorljivo i pokušati sebi predstaviti što se predstaviti ne može. Takvi zahtjevi jasno pokazuju koliko se brzo stiže do granica onoga što je moguće. Ali ja se pozivom na naslov Anite Lasker-Valfiš, čija su sećanja izašla 1996/1997: ‘Treba da nasledite istinu’; To je naslov, koji pokriva sve što sam hteo da kažem pokušavajući da neizgovorljivo prevedem na naš jezik. Istina, koja za sve mrtve i sve događaje, na koje smo obavezni da se sećamo.*[41]

---

[38] http://www.rtv.rs/sk/evropa/nemacki-predsednik-u-poljskoj-40-godina-posle-branta_226974.html.

[39] Jaspers, Karl, *Pitanje krivice,* Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2009, 68.

[40] Muminović, Rasim, *Zarobljeni um,* Harfo-graf, Tuzla, 2000, 11.

[41] Koselleck, Reinhart, “Oblici i tradicija negativnog sećanja”, u: *Podsećanje na zločine – Rasprave o genocidu i ubistvu naroda,* Platoneum i Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad i Beograd, 2011, 39-40.

Za bosanskohercegovačko društvo i sam dolazak do stadija da pojedinci počnu da "pretresaju" vlastite stavove o "heroju" kojeg je Međunarodni tribunal osudio na maksimalnu kaznu zatvora okvalificirajući zlodjela za koja je odgovoran genocidom, bio bi značajan pomak naprijed. Samorasvjetljenje nije moguće ako i dalje značajan dio srpskog stanovništva negira zločine ili čak slavi zločince.[42] Među negatorima genocida su i član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Milorad Dodik, ali i načelnik općine Srebrenica Mladen Grujičić, što posebno uznemirava i vrijeđa bošnjačke povratnike u Srebrenici.[43]

"Lažni temelji zaborava",[44] kako to definira Šimić, ne mogu biti temelji bilo kakvog oprosta i pomirenja. Stoga, utvrđivanje svih činjenica o počinjenim ratnim zločinima ima višestruki društveni značaj. Skoro pa podjednak na polju suosjećanja prema žrtvama zločina i sprečavanju negiranja zločina. Isto tako utvrđivanje svih činjenica o zločinima predstavlja svojevrsnu branu ponavljanju zločina u budućnosti.

Ne postoji nijedan ideološki, politički ili drugi cilj za koji se može pronaći opravdanje koje podrazumijeva oduzimanje života ljudi i nanošenje psihofizičkih patnji. Borba protiv takvih projekata nužno je neophodna, pa i onda kada su oni ostvareni ili se nalaze u finalnoj etapi. To je još jedan od bitnih razloga zašto je važna ispravna memorijalizacija genocida kao i drugih zločina protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Pored toga što je to najispravniji način preveniranja zla, čini se da je to najmanje što se može učiniti za žrtve. Bez obzira da li se genocid negirao ili zločinci doživjeli katarzu, neophodna je izgradnja kulture pamćenja na zločine. To je i moralna obaveza onih koji su preživjeli zločine, pogotovo moralna društveno-politička obaveza političkih predstavnika.

---

[42] Brammertz, Serge, "Negiraju se zločini i slave ratni zločinci", https://atlantskainicijativa.org/bramerc-pred-sbun-negiraju-se-zlocini-i-slave-ratni-zlocinci/.

[43] "Grujičić o genocidu u Srebrenici: Ne mogu negirati nešto što se nije desilo", https://faktor.ba/vijest/grujicic-o-genocidu-u-srebrenici-ne-mogu-negirati-nesto-sto-se-nije-desilo-244182. "Republika Srpska ne priznaje i neće nikad priznati da je to genocid i na taj način sam, kao njen dužnosnik, dužan priopćavati njene stavove. I danas ću reći da to nije bio genocid", jedan je od načina na koji Dodik iznosi svoje stavove o genocidu nad Bošnjacima, presuđenom pred međunarodnim sudovima, http://www.vecernji.hr/svijet/dodik-i-danas-cu-reci-da-u-srebrenici-nije-bio-genocid-950065.

[44] Šimić, 2013, 235.

Reinhart Koselleck predložio je četiri načina kako se sjećati zločina. To su *moralni način*, zatim *nauka i naučna istraživanja*, sjećanje iz ugla *religijskih običaja* i *estetska mogućnost*.[45] Koselleck naglašava da su nauka i naučna istraživanja zločina najispravniji način sjećanja i preveniranja zločina.[46] Naučna istraživanja, provjerljivost rezultata do kojih se dođe naučnim metodama jedini su garant utvrđivanja istine, koja je zapravo posljednja žrtva genocidnog procesa. Knigge naglašava da je edukacija o zlu, kakav je holokaust i genocid, zapravo "glavni put za vaspitanje ljudi".[47]

Sublimirajući sve prethodno izneseno, ističemo da je važno kreiranje ispravnog, naučnog narativa o događajima koji su se zbili, a pogotovo o onima koji nisu procesuirani. Pogreška u slučaju istraživanja genocida nad Bošnjacima jeste da istraživači genocida često limitiraju svoja istraživanja samo na korištenje rezultata sudskih presuda, čime se njihovo istraživanje genocida praktično u konačnici svodi na konstatiranje poznatog, što je nedovoljno i pogubno za istinu. Takvim pristupom zanemaruju se mnogi masovni ili pojedinačni zločini koji nisu bili ili nikada neće biti predmet procesuiranja od strane pravosuđa.

Jedna od specifičnosti genocida nad Bošnjacima, na koju je također važno ukazati, jeste da se pokušava na različite načine spriječiti da kultura pamćenja na počinjeni genocid postane promemorijom generacija koje dolaze. U osnovnim i srednjim školama Bosne i Hercegovine zabranjeno je izučavanje velikosrpske agresije i genocida nad Bošnjacima, čime se zapravo insistira na zaboravu. Također je izučavanje predmeta na univerzitetima kojima se tretira genocid nad Bošnjacima rijetka pojava. Uz konstantno negiranje genocida važno je napomenuti da se u bosanskohercegovačkom entitetu Republici srpskoj trenutno zabranjuje izvođenje nastave na bosanskom jeziku i osporavaju prava Bošnjacima povratnicima u jednom dijelu njihove zemlje da im se jezik zove

---

45 Koselleck, Reinhart, "Oblici i tradicija negativnog sećanja", 40-42.

46 Isto.

47 Knigge, Volkhard, "Rastanak od sećanja – Primedbe uz neophodnu promenu memorijalne kulture u Nemačkoj", u: *Podsećanje na zločine – Rasprave o genocidu i ubistvu naroda,* Platoneum i Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad i Beograd, 2011, 437.

bosanski. I u miru se, dakle, nastavio kontinuitet razbijanja države i društva drugim metodama, različitim oblicima pritisaka, diskriminacije i segregacije. To se posebno odnosi i na izraženo falsificiranje historije Bosne i Hercegovine, negiranje njene državnosti, negiranje bošnjačkog nacionalnog identiteta, slave se presuđeni ratni zločinci, razvija se mržnja prema zemlji u kojoj su mladi rođeni, a glorificira i i izražava lojalnost Srbiji i Hrvatskoj, razvijaju se specijalne veze dva bosanskohercegovačka konstitutivna naroda (Srba i Hrvata) sa Srbijom i Hrvatskom, veličaju kolaboracionističke fašističke snage – četnici i ustaše, organiziraju njihova okupljanja, učestale su prijetnje na društvenim mrežama, uzurpira se privatna bošnjačka svojina, izražena je nemogućnost zapošljavanja u javnom sektoru Bošnjacima, prisutne su stalne provokacije političkih lidera koji prijete otcjepljenjem, koče se evroatlantske integracije, itd.

Zaključna razmatranja

Velikosrpski genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini u periodu od početka 1992. do kraja 1995. godine zločin je koji se realizirao u više etapa. Iako je prošlo više od četvrt stoljeća od izvršenja genocida, genocidni proces nije zaustavljen i nalazi se u svojoj posljednjoj fazi – fazi negiranja. Jedna od specifičnosti genocida nad Bošnjacima ili negiranja genocida nad Bošnjacima jeste da se pokušava na različite načine spriječiti da kultura pamćenja na počinjeni genocid postane promemorijom generacija koje dolaze. Zanemaruje se činjenica koju Stanton naglašava, tj. da je negiranje među najčvršćim pokazateljima narednih genocidnih masakara. U proces negiranja genocida nad Bošnjacima ulažu se ogromna sredstva. On se negira na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou. I dok se to čini, ne treba zanemariti ni druge pojave koje uzimaju maha u negiranju genocida nad Bošnjacima. Zapravo sve je više onih koji naglašavaju važnost potpunog ili djelomičnog zaborava i što manjeg spominjanja perioda 1992–1995. godine, naglašavajući da je to preduvjet pomirenja, prosperiteta, razvoja i bolje budućnosti Bosne i Hercegovine i njenog društva.

Smatramo da je važno da oni koji slijede ili vjeruju u ispravan put ideologije koja je dovela do agresije i genocida započnu s pretresanjem vlastitih stavova o događajima koji su se zbili. Važno je da se, nakon toga, masovno i potpuno odbaci ideologija zla, prihvate i priznaju sudske presude i naučno utvrđene činjenice o zločinima izvršenim u ime ideologije zla, što zapravo predstavlja jedini put do istinskog pomirenja. Sve drugo ide u prilog toj, velikosrpskoj, ideologiji koja je itekako živa.

Literatura i izvori

Izvori

1. Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ).
2. ICTY, Karadžić (IT-95-5/18-T), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžić, *Presuda Pretresnog vijeća,* 24. 3. 2016.
3. IRMCT, Karadžić (MICT-13-55), Pred Žalbenim vijećem, *Drugostepena presuda Žalbenog vijeća Mehanizma*, 20. mart 2019.
4. ICTY, Mladić (IT-09-92), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Ratka Mladić, *Presuda Pretresnog vijeća*, Tom III od V, 22. novembar 2017.
5. ICTY, Deronjić (IT-02-61-S), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Deronjića, *Presuda Pretresnog vijeća*, 30. mart 2004.

Literatura

6. Arendt, Hannah, *Eichmann u Jerusalimu – Izvještaj o banalnosti zla,* K. V. S., Beograd, 2000.
7. Bruneteau, Bernard, *Stoljeće genocida,* Politička kultura, Zagreb, 2005.
8. Cigar, Norman, *Genocid u Bosni: Politika "etničkog čišćenja"*, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998.
9. Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
10. Džananović, Muamer, "Poricanje (posljednja faza) genocida u Bosni i Hercegovini", *u: Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočenja,* knjiga 4, Zbornik radova JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica, 2015.

11. Džananović, Muamer, "Dijete i porodica u genocidu – S posebnim osvrtom na genocid nad Bošnjacima u i oko Srebrenice jula 1995. godine", *u: Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočenja*, knjiga 9, Zbornik radova JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica, 2020.
12. Đozić, Adib, Alibegović, Abdel, "Obrazovanje i genocid – Ko, kako i zašto kriptoizira i 'zabranjuje' institucionalno obrazovanje o genocidu nad Bošnjacima 1992–1995. godine", u: *Zbornik radova "Srebrenica 1992–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida,* knjiga I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
13. Fink, Matthias, *Srebrenica. Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2020.
14. Green, Monica Hanson, *Izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020,* Memorijalni centar Srebrenica–Potočari, Srebrenica, 2020.
15. Gurda, Vedad, "Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima", u: *Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva*, knjiga 4, Zbornik radova JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica, 2015.
16. Habibović, Kadir, Život protiv smrti, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014.
17. Jaspers, Karl, *Pitanje krivice,* Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2009.
18. Karčić, Hikmet, "Genocid nad Bošnjacima i njemačko pravosuđe: Univerzalna jurisdikcija za genocid", u: *Godišnjak 2015 BZK Preporod,* BZK "Preporod", Sarajevo, godina XV, 2015.
19. Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu Srebrenici", u: *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017,* Posebna izdanja ANUBiH, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020.
20. Knigge, Volkhard, "Rastanak od sećanja – Primedbe uz neophodnu promenu memorijalne kulture u Nemačkoj", u: *Podsećanje na zločine – Rasprave o genocidu i ubistvu naroda,* Platoneum i Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad i Beograd, 2011.
21. Koselleck, Reinhart, "Oblici i tradicija negativnog sećanja", u: *Podsećanje na zločine – Rasprave o genocidu i ubistvu naroda,* Platoneum i Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad i Beograd, 2011.
22. Mastalić, Zilha, "Genocid nad djecom u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica-jula 1995.", u: *Prilozi*, Institut za istoriju, br. 39, Sarajevo, 2010.
23. Mulagić, Elvedin, *Negiranje genocida nad Bošnjacima,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.

24. Muminović, Rasim, *Zarobljeni um,* Harfo-graf, Tuzla, 2000.
25. Nietzsche, Friedrich, *Genealogija morala,* Grafos, Beograd, 1986.
26. *Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini*, Press centar AR-BiH, Sarajevo, 1995.
27. Schabas, A. William, *Genocide in the international Law: The crimes of crimes,* Cembridge University Press, Oakland, 2000.
28. Stora, Benjamin, "Ratovi i stvaranje uspomena", u: *Podsećanje na zločine – Rasprave o genocidu i ubistvu naroda,* Platoneum i Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad i Beograd, 2011.
29. Šimić, Goran, *Suđenje za ratne zločine u Bosni i Hercegovini*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.
30. Vetlesen, Arne Johan, *Studije o zlu,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.

Internet stranice

31. Karčić, Hamza, "The four stages of Bosnian genocide denial", https://www.trtworld.com/opinion/the-four-stages-of-bosnian-genocide-denial-45352.
32. Karčić, Hikmet, "Kako je poricanje ratnih zločina postalo deo mejnstrima", https://balkaninsight.com/2020/06/30/kako-je-poricanje-ratnih-zlocina-u-bosni-i-hercegovini-postalo-deo-mejnstrima/?lang=sr.
33. Karčić, Hikmet, "Negiranje genocida rezultat djelovanja susjednih država", https://mojcazin.ba/hikmet-karcic-negiranje-genocida-rezultat-djelovanja-susjednih-drzava/.
34. Stanton, Gregory H., *The Ten Sages of Genocide,* http://www.genocidewatch.org/genocide/tenstagesofgenocide.
35. Stanton, H. Gregory, *The 12 Ways to Deny A Genocide*, http://genocidewatch.net/genocide-2/12-ways-to-deny-genocide/.
36. Zwaan, Ton, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određene grupe,* Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu/ Holandska kraljevska akademija nauka i umjetnosti, 2003, http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.
37. http://akuzativ.com/teme/768-fašizam-i-istorijski-revizionizam.
38. http://www.rtv.rs/sk/evropa/nemacki-predsednik-u-poljskoj-40-godina-posle-branta_226974.html.
39. http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/konvencija_sprecavanje_lat.pdf.

40. http://www.vecernji.hr/svijet/dodik-i-danas-cu-reci-da-u-srebrenici-nije-bio-genocid-950065.
41. https://atlantskainicijativa.org/bramerc-pred-sbun-negiraju-se-zlocini-i-slave-ratni-zlocinci/.
42. https://faktor.ba/vijest/grujicic-o-genocidu-u-srebrenici-ne-mogu-negirati-nesto-sto-se-nije-desilo-244182.
43. https://poskok.info/mackenzie-mrtav-hladan-u-srebrenici-se-nije-dogodio-genocid/.
44. https://www.nytimes.com/2019/10/15/opinion/peter-handke-nobel-bosnia-genocide.html.
45. https://www.slobodnaevropa.org/a/29886434.html.
46. https://www.youtube.com/watch?v=4CEsPgqSUNI.
47. https://www.youtube.com/watch?v=S0P-TS8est4.

Dr. sc. Hikmet Karčić

STRATEGIJA NEGIRANJE GENOCIDA: OD MARKALA DO SREBRENICE

Sažetak: Negiranje genocida i masovnih zločina koje su počinile srpske snage traje još od rata u Bosni i Hercegovini 1992–1995. godine. Nakon što su počinjeni prvi masakri u dijelu Sarajeva pod opsadom, srpska propagandna mašinerija optužila je vladu Republike Bosne i Hercegovine za granatiranje i otvaranje snajperske vatre na vlastite građane kako bi izazvala simpatije i intervenciju Zapada. Masakri u Ulici Vase Miskina, Markale I i II u Sarajevu te Kapija u Tuzli, kao najzloglasniji zločini, bili su predmetom izrugivanja srpskih medija. Otkrivanje logora u Krajini u ljeto 1992. godine kao i vijesti o masovnim silovanjima također su odbacivane kao propaganda. Genocid nad Bošnjacima u UN-ovoj enklavi Srebrenica, u julu 1995. godine, postao je predmetom negiranja i teorija zavjera u srpskim krugovima. Četvrt stoljeća nakon genocida i pored brojnih sudskih predmeta i forenzičkih dokaza, negiranje genocida, ali i drugih zločina, jače je nego ikad. Svoje učešće u negiranju genocida i drugih zločina uzela su i poznatija imena na Zapadu poput Jessice Stern, Noama Chomskog, Diane Johnstone i Petera Handkea. U toku posljednje decenije, negiranje genocida postalo je dio zvanične strategije Republike Srbije i Republike srpske. U ovom radu fokus će biti na ključnim akterima i argumentima koji se koriste u svrhu negiranja i minimiziranja genocida i drugih zločina. Također, ovaj rad nastojat će pokazati kako je negiranje genocida postalo sofisticirano.

Ključne riječi: negiranje genocida, Markale, Srebrenica, Bosna i Hercegovina

Abstract: Denial of genocide and mass crimes committed by Serb forces has been in progress since the 1992–95 war in Bosnia and Herzegovina. To gain sympathy from the western forces and have them intervene, after the first massacres in occupied Sarajevo, Serb propaganda machinery accused the government of RBiH of shelling and sniper fire over its citizens. Notorious massacres in the streets Vase Miskina, Markale I, and Markale II, as well as the square known as ‘Gate’ in Tuzla, were sub- jected to ridicule by the Serb media. News about the concentration camp in Krajina during the summer of 1992 and the news about mass rape were dismissed as propaganda. Genocide in Srebrenica has since been denied and was subjected to conspiracy theories. A quarter of a century after the genocide, despite numerous judicial processes and vast forensic evidence, the denial of genocide and other crimes grows ever stronger. Notable western writers have also denied

the genocide and other crimes including Jessica Stern, Noam Chomsky, Diana Johnstone, and Peter Handke. During the last decade, genocide denial has become the official strategy of the Republic of Serbia and Republika Srpska. In this paper, I will focus on key actors and their arguments in genocide denial and mini- mization of genocide and other crimes committed. I will demonstrate the sophistication of genocide denial developed over the years.
Keywords: genocide denial, Markale, Srebrenica, Bosnia and Herzegovina

Uvod

Američka naučnica i stručnjakinja za holokaust Deborah Lipstadt na jednom javnom predavanju kazala je: "Postoje činjenice, postoje mišljenja i postoje laži."[1] Autorica knjige *Denying the Holocaust* (objavljena 1993. godine)[2] postala je svjetski poznata nakon sudskog spora s negatorom holokausta Davidom Irvingom na osnovu čega je 2017. godine snimljen igrani film pod naslovom *Denial.*[3] Lipstadt je svojim istraživačkim radom, ali i sudskim procesom, pokrenula pionirski poduhvat: obračun s negatorima holokausta. Ovi negatori, često na marginama akademske i društvene javnosti, bili su ignorisani i odbačeni od svih. Međutim, svi imaju svoju čitalačku publiku, pa tako i negatori holokausta. Oni nisu nimalo bezazleni i nebitni. Naprotiv, Lipstadt je pokazala kako je i pola stoljeća nakon holokausta sudskim procesima morala pobijati Irvingove tvrdnje.

Slično, negiranje genocida u Bosni i Hercegovini često je bilo predmetom odbacivanja pojedinaca iz domaće akademske i političke javnosti. U tome su se spomenuti pozivali na sudske procese pa čak i na floskule poput "cijeli svijet zna", "istina se ne može negirati" i slično. Realnost je, međutim, potvrdila tvrdnju Georgea Orwella: "Ko kontroliše prošlost,

[1] Lipstadt, Deborah, "Behind the lies of Holocaust denial", *Tedx*, april 2017. https://www.ted.com/talks/deborah_lipstadt_behind_the_lies_of_holocaust_denial/transcript?language=en.

[2] Wagener, Volker, "Negiranje holokausta – negiranje istorije", DW, 11. oktobar 2016. https://www.dw.com/bs/negiranje-holokausta-negiranje-istorije/a-36008960.

[3] *Denial* (2016). Režija: Mick Jackson, IMDB, https://www.imdb.com/title/tt4645330/.

kontroliše budućnost.” Ne samo da se sudske presude negiraju već se negiranje genocida normalizovalo i postalo dio *mainstreama*.[4] Ovaj rad ima za cilj ukazati na činjenicu da negiranje masovnih zločina i genocida nikad nije stalo, samo je intenzitet u jednom periodu bio smanjen. Na osnovu zločina na Markalama, Kapiji i Srebrenici ukazat ćemo na strategiju negiranja koja je, uz iste argumente već četvrt stoljeća, postala dio kolektivnog srpskog *establishmenta*.

Komisija za Srebrenicu

Dvadeset drugog juna 2004. godine Dragan Čavić, predsjednik entiteta Republika srpska u Bosni i Hercegovini, obratio se javnosti uživo na televiziji. Ukratko je predstavio glavne nalaze i sadržaj Komisije za Srebrenicu Vlade Republike srpske. Čitajući s papira, sjedio je na stolici sa srpskom trobojkom iza sebe i završio govor gledajući kameru i izgovarajući: “Nakon svega ovoga, najprije kao čovjek i Srbin, pa onda kao otac, brat i sin a tek onda kao predsjednik Republike Srpske moram reći da je ovih 9 dana jula srebreničke tragedije crna stranica istorije srpskog naroda.”[5]

Godine 2002. porodice žrtava podnijele su 49 apelacija Domu za ljudska prava, a sve su se odnosile na nestanak Bošnjaka muškaraca i dječaka u Srebrenici u julu 1995. godine.[6] Dom za ljudska prava bio je međunarodni hibridni sud u Sarajevu koji je služio kao prethodnica

---

[4] Za opširniji teoretski okvir i primjere vidjeti: Mujagić, Elvedin, *Negiranje genocida nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2014; Šarić, Sabahudin, “Negiranje genocida u Srebrenici”, u: Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane 9-11. jula 2015. godine Sarajevo – Tuzla – Srebrenica (Potočari): 9-11. juli 2015, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2016; Džananović, Muamer, “Poricanje (posljednja faza) genocida u Bosni i Hercegovini”, *Monumenta Srebrenica* - 4, Tuzla–Srebrenica, 2015, 105-113.

[5] “Predsjednik RS: Srebrenica je sramota”, 12. juli 2011. BUKA, https://www.6yka.com/novosti/predsjednik-rs-srebrenica-je-sramota.

[6] Karčić, Hikmet, *Apelacijama do istine: Uloga Doma za ljudska prava u procesu traženja nestalih osoba u BiH 1996–2003*, Konrad Adenauer Fondacija, Sarajevo, 2013, 48.

Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine. Porodice su tražile da Dom naredi Vladi Republike srpske dostavljanje informacije o sudbini njihovih najmilijih i lokacije masovnih grobnica.

Porodice su znale da su njihovi voljeni mrtvi, ali htjele su znati cijelu istinu o okolnostima njihove smrti i onome šta se dogodilo nakon toga. Dom je utvrdio da je neuspjeh Republike srpske u objavljivanju tih podataka porodicama žrtava kršenje ljudskih prava. Kao rezultat toga, Vlada Republike srpske formirala je Komisiju koja je trebala izraditi Izvještaj o "događajima u i oko Srebrenice u julu 1995". Dom je također naložilo isplatu dva miliona KM (milion eura) Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari kao kompenzaciju.

Njihove apelacije uslijedile su nekoliko mjeseci nakon što je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osudio generala VRS-a Radislava Krstića za genocid u Srebrenici i 2001. godine na kaznu u trajanju od 46 godina zatvora.[7]

Paddy Ashdown, visoki predstavnik OHR-a za Bosnu i Hercegovinu u to vrijeme, bio je bivši član Parlamenta Britanije i služio je u elitnim Kraljevskim marincima. Za vrijeme rata u Bosni, Ashdown je bio oštri kritičar nedostatka intervencije Zapada.[8] Kao neko ko je iz prve ruke svjedočio masovnim zločinima počinjenim u zemlji, bio je odlučan u namjeri da ukloni sve koji su opstruirali provedbu Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Nakon što je Vlada entiteta Republika srpska počela nehajno izrađivati nacrt izvještaja, Ashdown i drugi zapadni diplomati postali su bijesni.[9] Inicijalna verzija Izvještaja, čiji je autor samoproglašeni stručnjak za terorizam Darko Trifunović, navela je da u Srebrenici nije počinjen

---

[7] ICTY, *Tužilac v. Radislav Krstić*, IT-98-33-T, Pretresno vijeće, 2. 8. 2001. Žalbeno vijeće je ovu kaznu smanjilo na 35. godina. Presuda Žalbenog veća u predmetu ICTY, *Tužilac v. Radislav Krstić*, IT-99-33, Žalbeno vijeće, 19. 4. 2004.

[8] Rathbun, Brian C., *Partisan Interventions: European Party Politics and Peace Enforcement in the Balkans*, Cornell University Press, New York, 2018, 62.

[9] Karčić, Hikmet, "From the Selimović Case to the Srebrenica Commission: The Fight to Recognize the Srebrenica Genocide*", Journal of Muslim Minority Affairs*, 35:3, DOI: 10.1080/13602004.2015.1080951, 2015, 370-379.

genocid. Izvještaj je nastavio da mjeri broj žrtava bošnjačke nacionalnosti "manji od 100" i insistirao da su te žrtve pogubili nelegalni kontingenti snaga bosanskih Srba koji su djelovali "zbog lične osvete ili iz jednostavnog nepoznavanja međunarodnog prava".[10]

Ashdown je raspustio komisiju i naredio da se formira nova. Uz podršku zapadnih vlada prvenstveno britanske Vlade i Američke administracije stekao je reputaciju uklanjanja političara s dužnosti i, zaobilazeći parlamente, Ashdown je nametao zakone koje nisu mogli ili željeli usvojiti. Dakle, nakon presuda Haškog tribunala nije prihvaćeno oštro negiranje genocida u Srebrenici.

Na Ashdownovo insistiranje, formirana je nova istražna komisija. Vlasti entiteta Republika srpska bile su prinuđene napraviti spiskove pripadnika vojnih i policijskih snaga iz Republike srpske i paravojnih snaga iz SRJ koji su učestvovali u genocidu. Osigurali su i lokacije potencijalnih masovnih grobnica na kojima su trebali biti sakriveni posmrtni ostaci žrtava Srebrenice, iako se kasnije većina tih lokacija pokazala lažnim.[11]

Pod znatnim pritiskom visokog predstavnika Paddyja Ashdowna,[12] Komisija je konačno objavila Izvještaj u kojem je priznala da su zločin genocida počinile snage vojske i policije Republike srpske, dostavila preliminarni popis žrtava i identificirala nekoliko hiljada počinitelja koji su učestvovali u genocidu. To je bio prvi pozitivan korak ka priznavanju genocida od strane Vlade Republike srpske i to je ocijenjeno kao prekretnica u naporima pomirenja u Bosni i Hercegovini.[13] Nažalost, taj je napredak bio vrlo kratkotrajan.

---

[10] Report about case Srebrenica (the first part), mr. Trifunovic, Darko (prepared by), Documentation Center of Republic of Srpska for War Crimes Research Bureau of Government of RS for Relation with International Tribunal for War Crimes in the Hague, Banja Luka, 2002, 34; Nettelfield-Wagner, 2015, 266-267.

[11] Karčić, Hikmet, "From the Selimović Case to the Srebrenica Commission: The Fight to Recognize the Srebrenica Genocide*,* 370-379.

[12] "Europe: Bosnia: 2 Officials Dismissed for Obstructing Srebrenica Inquiry", *New York Times*, 17. april 2004. https://www.nytimes.com/2004/04/17/world/world-briefing-europe-bosnia-2-officials-dismissed-for-obstructing-srebrenica.html.

[13] "Secretary-General, Welcoming Republika Srpska Apology for Srebrenica Tragedy, Says Authorities Have Set Example of Confronting Painful Past", United Nations, 15. novembar 2004. https://www.un.org/press/en/2004/sgsm9591.doc.htm.

Dvanaest godina kasnije, u augustu 2018. godine, predsjednik entiteta Republika srpska Milorad Dodik pokrenuo je poništenje Izvještaja Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine načinjen od strane Vlade Republike srpske i insistirao na tome da se provede nova istraga o tome.[14] Naveo je da Izvještaj iz 2004. sadrži "lažne podatke" i da je "zločin u Srebrenici inscenirana tragedija sa ciljem satanizacije Srba".[15] Ovu su inicijativu jednoglasno podržali srpski delegati u Narodnoj skupštini Republike srpske. Ubrzo su formirane dvije "Nezavisne međunarodne istražne komisije o stradanjima Srba" u Srebrenici i Sarajevu.

U jednom trenutku, zapadni lideri smatrali su ga "dahom svježeg zraka", međutim Dodikov povratak na vlast 2006. dao je ozbiljan zamah i institucionalnu podršku negiranju zločina protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, uključujući i zločin genocida kako u Republici srpskoj tako i u Srbiji.[16] Od tada se revizionistička retorika proširila izvan granica nacionalnih i regionalnih krugova, prodirući u glavni tok akademskog i društvenog diskursa.

Poništavanjem Izvještaja i uspostavljanjem dviju komisija, počeli su se pojavljivati jasni obrasci negiranja genocida u zemlji, koji uključuju često poricanje i govor mržnje visokih političara iz Republike srpske i Srbije, kao i institucionalnu i finansijsku podršku revizionističkim i negatorskim projektima. Ubrzo nakon formiranja dviju novih komisija, 2019. godine u Banjoj Luci tri srpske organizacije održale su međunarodnu konferenciju pod nazivom "Srebrenica: stvarnost i manipulacija".[17] Iako

[14] Za detaljnije pojašnjenje ove politike vidjeti: Arnaut Haseljić, Meldijana, "Izvještaj Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. Negiranje Memorandum 2 SANU", *Godišnjak BKZ Preporod*, Sarajevo, 2019, 242-260.

[15] "Bosnian Serb Lawmakers Reject 2004 Srebrenica Report, Call for New Probe", *Radio Free Europe*, 15. august 2018, https://www.rferl.org/a/bosnian-serb-lawmakers-reject-2004-srebrenica-report-call-for-new-probe/29435079.html.

[16] "Albright Pledges $5 Million In Aid to Bosnian Serbs", *Washington Post*, 21 februar 1998, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/02/21/albright-pledges-5-million-in-aid-to-bosnian-serbs/f69fdc27-bc96-4d53-8bea-7af27b54568a/.

[17] Milutinović, Milovan (ur.), "Srebrenica – Reality and Manipulation", Organization of commanding officers of the Army of the Republic of Srpska – Independent university Banja Luka – Institute for research on suffering of the Serbs in XX century, Banja Luka, Belgrade, 2019. http://ostavrs.org/wp-content/uploads/2019/12/SREBRENICA-engleski-sa-koricom.pdf.

je većina učesnika dolazila iz RS-a i Srbije, nekoliko ruskih učesnika također je bilo uključeno zajedno s nekolicinom zapadnjaka kako bi se održao izgovor međunarodnosti sa ciljem stvaranja privida šire međunarodne podrške negiranju genocida.[18]

Negiranje Markala i Kapije u službi Srbije

Poricanje masovnih zvjerstava srpskih snaga traje od rata u Bosni i Hercegovini.[19] Kada su počinjeni prvi masakri u dijelu Sarajeva pod opsadom, srpska propagandna mašinerija optužila je bosansku vladu za granatiranje i snajperisanje vlastitih građana u pokušaju da izazovu simpatije i intervencije Zapada. U maju 1992. godine počinjen je prvi veći masakr u ratu kada su srpske snage granatirale glavnu ulicu Sarajeva – pogađajući red civila koji su kupovali hljeb – ubivši 23 Sarajlije.[20] Tog su dana srpski mediji objavili vijest kojom optužuju “vladu u Sarajevu da je sama počinila masakr nad sopstvenim narodom ne bi li zadobila simpatije u svijetu i ubrzala zapadnu vojnu intervenciju”.[21] Zatim je u julu 1992. američki novinar Roy Gutman otkrio priču o koncentracionim logorima

[18] Kovačević, Danijel, “Bosnian Serbs Appoint Israeli to Head Srebrenica Commission”, *Balkan Insight*, 7. februar 2019. https://balkaninsight.com/2019/02/07/bosnian-serbs-appoint-israeli-to-head-srebrenica-commission/.

[19] Vidjeti: Subašić-Galijatović, Sabina – Arnaut-Haseljić, Meldijana, “Negacionizam kao završna faza genocidnog procesa i element urušavanja suvereniteta”, *Pregled*, Vol. 57, br. 1, 2016, 127-141.

[20] Karović-Babić, Merisa, “Masakr u ulici Vase Miskina, 27. maj 1992: Reakcije, manipulacije i posljedice”, *Znakovi vremena*, br. 74-75, 2016, 268; O ovom masakru pogledati i u: Čekić, Šestanović, Karović, Mastalić-Košuta, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, 144-145, 265, 500; Mastalić-Košuta Zilha, “Masovna ubistva djece u Sarajevu pod opsadom 1992–1995.”, *Znakovi vremena,* br. 57/58, Sarajevo, 2012, 284.

[21] Arnaut-Haseljić, Meldijana, “Mediji u funkciji realizacije genocida u Bosni”, u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice Presude Međunarodnog suda pravde*: zbornik radova s Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica) / Međunarodna naučna konferencija, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2011, 851.; Keith Doubt, *Understanding Evil: Lessons from Bosnia*, Fordham University Press, 2006, 56.

u sjeverozapadnoj Bosni. Srbi su to odmah i žarko demantovali, pri čemu je Srpska pravoslavna crkva čak održala konferenciju za štampu kako bi negirala postojanje logora i optužila zapadne medije za antisrpsku pristrasnost.[22] Predsjednik samoproglašene Republike srpske Radovan Karadžić kritikovao je međunarodnu štampu koja je na naslovnice stavila izmučene bošnjačke zatočenike, rekavši da je i sam bio mršav dok je bio u starosnoj dobi kao muškarci na fotografijama. Pojedini zapadni naučnici ljevičari kasnije su se pridružili Karadžiću u odbacivanju slika iz logora, od kojih neki i dan-danas stoje uz ovu tvrdnju.[23]

U februaru 1994. snage VRS-a granatirale su pijacu Markale u Sarajevu usmrtivši 68 i ranivši više od 139 civila.[24] Sinhronizovano, srpska televizija (RTS) i televizija bosanskih Srba na Palama emitovale su razgovor u kojem su Karadžić i drugi učesnici tvrdili da su snimci masakra inscenirani i da su "leševi ljudi koji su umrli ranije korišteni, a također i marionete i plastične lutke".[25] Tako je bio slučaj s 'protezom' koju je paljanska televizija prikazala kao primjer namještaljke. Tokom suđenja Radovanu Karadžiću utvrđeno je da je ova proteza pripadala Ćamilu Begiću, jednom od žrtava masakra na Markalama.[26] Ovaj apsurdni argument kontinuirano su, godinama, koristili negatori, te čak i timovi odbrane srpskih optuženika pred Haškim tribunalom.

---

22 Sells, Michael, "Kosovo Mythology and the Bosnian Genocide", u: Omer Bartov, Phyllis Mack, (ed.), *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*, Berghahn, 2001, 190.

23 Hoare, Marko Attila, "Genocide in the former Yugoslavia: a critique of left revisionism's denial", *Journal of Genocide Research*, 5:4, 2003, 543-563. DOI: 10.1080/1462352032000149495.

24 Karović-Babić, Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2014, 144.

25 Miloš Vasić, "The Massacre at Markale Market", *Vreme*, 14. februar 1994. http://www2.scc.rutgers.edu/serbiandigest/125/t125-1.htm.

26 "KARADŽIĆ NE VJERUJE PROTEZI ŽRTVE SA MARKALA", *Sense Agency*, 16. decembar.

2010. https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=12373. Opširnije o masakru na Markalama: Karović, Merisa, "Masakr na Markalama, 5. februar 1994.", *Pregled*, Sarajevo, Broj 1, januar-april 2013, 85-113.

Dvadeset petog maja 1995. s položaja Taktičke grupe *Ozren* Vojske Republike srpske (TG Ozren VRS) na planini Ozren ispaljen je artiljerijski projektil koji je eksplodirao na centar Tuzle usmrtivši 71 civila i ranivši oko 140, uglavnom mladih ljudi. Negiranje ovog zločina pojačalo se nakon hapšenja te presude Novaku Đukiću, komandantu Taktičke grupe Ozren VRS-a, koji je pravosnažno osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 20 godina pred Sudom Bosne i Hercegovine.[27] Zbog pravnih zapleta i birokratskih prepreka,[28] Đukić je uspio pobjeći u Beograd, gdje do danas nastavlja izbjegavati pravdu.[29]

Saradnja između Republike srpske i srbijanskih državnih institucija, prvenstveno političkih, vojnopolicijskih i medijskih u naporima da revidiraju istinu ovih pokolja lako je vidljiva. Ova saradnja i zajedničko zalaganje za negiranje nastavili su se posljednjih godina jer oficiri poput Đukića i dalje uživaju zaštitu srbijanske države.[30] Ova odredba uključuje razne dodatne pogodnosti, kao što je pravno-tehnička podrška u širenju lažnih tvrdnji pod okriljem državnih institucija Srbije. Ministarstvo odbrane Srbije organizovalo je rekonstrukciju granatiranja za masakre u Ulici Vase Miskina u Sarajevu 1992, na Markalama I i II, 1994. i 1995,[31]

---

[27] Sud BiH, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Novaka Đukića, X-KR-07/394, 2009.godine,http://www.sudbih.gov.ba/bundles/websitenews/gallery/predmet/2472/1479800897X_KR_07_394_Djukic_12_06_2009_Prvostepena_presuda_bos.pdf.

[28] Đukić je podnio apelaciju Ustavnom sudu BiH, u kojoj je naveo da mu je povrijeđeno pravo na pravično suđenje, jer je retroaktivno primijenjen Krivični zakon BiH, umjesto zakona SFRJ. U skladu s presudom Evropskog suda za ljudska prava, u predmetu *Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine.*

(Aplikacije br. 2312/08 i 34179/08), Ustavni sud BiH u ovom slučaju utvrdio je povredu na osnovu člana 7. Evropske konvencije. Vidjeti: OSCE, Postizanje pravde za žrtve, 13. i Korner, Joanna, Procesuiranje ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, juni 2016. godine, 29, http://www.osce.org/mission-to-bosnia-and-herzegovina/247436.

[29] "The State of Serbia Continues to Crime and Hide Novak Đukić, the Murderer of the Tuzla Youth", *YIHR*, 10. novembar 2019. https://www.yihr.rs/en/the-state-of-serbia-continues-to-crime-and-hide-novak-dukic-the-murderer-of-the-tuzla-youth/.

[30] Čekić, Šestanović, Karović, Mastalić-Košuta, 2010, 96-97.

[31] Isto, 255-256; Karović-Babić, Merisa, 2014, 209-220; Mastalić-Košuta, Zilha, "Masovna ubistva djece u Sarajevu pod opsadom 1992–1995.", *Znakovi vremena,* br. 57/58, Sarajevo, 2012, 295-296.

kao i na Kapiji 1995.[32] Ovi spektakli, izvedeni na vojnim lokacijama širom Srbije, trebali su potkrijepiti lažnu priču o tome kako je “Armija BiH organizovala napade kako bi izdejstvovala međunarodnu intervenciju”.[33] Ujedno su srbijanski mediji počeli koristiti Markale kao primjer ‘medijske nameštaljke’ kada negiraju zločine u drugim ratovima, poput Sirije.[34]

Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica formiran od strane Vlade Republike srpske slično je tvrdio da su ti masakri ustvari teroristički akti, slični napadima na fudbalskom stadionu u Parizu 2015.[35] godine. Ovu su tvrdnju mnogi oštro kritikovali 2019. godine, kada je srbijanski list *Večernje novosti* objavio naslovnicu na kojoj se navodi da je napad djelo islamskih ekstremista, a koordinirao ga je saradnik Osama Bin Laden.[36] Tokom 2017. godine isti taj centar objavio je knjigu visokorangiranog generala Vojske Jugoslavije Ilije Brankovića pod nazivom “Tuzlanska kapija – režirana tragedija”, u kojoj se tvrdi da je napad bio izrežiran.[37]

---

32 Komarčević, Dušan, “Doprinos Srbije u negiranju zločina na Markalama”, *Radio slobodne Evrope*, 22. septembar 2016. https://www.slobodnaevropa.org/a/markale-nikinci/28003161.html.

33 Komarčević, “Doprinos Srbije u negiranju zločina na Markalama”, 2016. https://www.slobodnaevropa.org/a/markale-nikinci/28003161.html.

A. Macanović - Z. Uskoković, “Za Markale krivi Alija i reis Cerić!”, *Novosti RS*, 15. decembar 2015, https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:581632-Za-Markale-krivi-Alija-i-reis-Ceric.

34 Joksimović, Nikola, “Pravedna osveta”: Morbidne laži koje menjaju istoriju — od Srba do Sirijaca”, *Sputnik*, 14. februar 2019, https://rs-lat.sputniknews.com/analize/201902141118853620-pravedna-osveta-mediji-lazi-istorija-srbija-sirija-/. Vidjeti također: ““Markale” sirijskog rata?”, *RTV BN*, 24. august 2013, https://www.rtvbn.com/16002/markale-sirijskog-rata.

35 Matić, S. J., “Veštačenja tragedija Markale 1 i 2 i Vase Miskina: Nisu Srbi posejali smrt”, *Novosti*, 20. septembar 2016. https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:626010-Vestacenja-tragedija-Markale-1-i-2-i-Vase-Miskina-Nisu-Srbi-posejali-smrt.

36 Tadić, Nataša, “Oštre reakcije na tekst u Večernjim novostima o Kapiji: Sramotno, monstruozno…”, *N1*, 5. mart 2019. http://ba.n1info.com/English/NEWS/a320098/Conspiracy-theory-about-1995–Kapija-massacre-shocks-citizens-of-Tuzla.html.

37 Obradović, Goran, “Promovisana knjiga koja osporava masakr na tuzlanskoj Kapiji”, *Balkan Insight*, 28. juni 2018, https://balkaninsight.com/2017/06/28/bosnian-serb-book-disputes-tuzla-massacre-06-28-2017/.

Ashdownu je istekao mandat 2006. godine, a njegovi nasljednici pokazali su se nedoslijednim i neefikasnim u poređenju s njim. Iste godine Crna Gora proglasila je nezavisnost, uzburkavajući srpski nacionalizam širom regije. Pored toga, u Bosni i Hercegovini su održani opći izbori. Haris Silajdžić, koji je u ratnom periodu obnašao funkciju ministra vanjskih poslova, a potom i predsjednika Vlade i premijera Federacije Republike Bosne i Hercegovine, izabran je za bošnjačkog člana tročlanog Predsjedništva Bosne i Hercegovine, dok je Milorad Dodik postao premijer Republike srpske. Silajdžić se zalagao za ukidanje srpskog entiteta, dok je Dodik zagovarao nezavisnost. Čavića i njegovu stranku u međuvremenu su kaznili birači.

Nakon 14 godina, Dodik je još uvijek na vlasti. Sada kao srpski član Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Dodikov je cilj bio, i još uvijek jeste, pisanje novog narativa o genocidu u Bosni i Hercegovini.

Na njegovu inicijativu, 14. augusta 2018. Narodna skupština Republike srpske poništila je Izvještaj o Srebrenici iz 2004. godine, a kojim je genocid priznat. Skupština je također zatražila osnivanje nove komisije koja bi ponovo istraživala događaje iz jula 1995. u Srebrenici te objavila novi revidirani Izvještaj. U februaru 2019. Vlada Republike srpske, na inicijativu Dodika i njegovog Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), najavila je osnivanje "Nezavisne međunarodne komisije za istraživanje patnji svih naroda na području Srebrenice u periodu od 1992. do 1995", kao i još jedne komisije s mandatom za istraživanje ratnih stradanja Srba u Sarajevu.

U proteklih četrnaest godina Dodik je uz podršku svojih mentora i saveznika u Beogradu uspio stvoriti razrađenu mrežu historijskih revizionista i negatora genocida. Većina međunarodnih aktera ostala je tiha dok je negiranje jačalo. Ova je mreža velika, snažna, dobro organizovana i prožima sve dijelove društva – uključujući akademski, politički i zabavni sektor.

Ti revizionistički akteri negiraju genocid, opravdavaju ratne zločine i veličaju ratne zločince. Oni razvijaju teorije zavjere i kontranarative bez

osnovnih historijskih činjenica ili objektivne stvarnosti. U Bosni i Hercegovini prilika koju je pružio Čavićev trenutak iz 2004. godine možda će zauvijek nestati. Još više zabrinjava da Dodikovi negatori stječu prijatelje i podršku van Balkana.

Zaključak

Masakr u Christchurchu 2019. trebao bi poslužiti kao poziv na buđenje. Dok se napadač odvezao do džamije al-Noor, puštao je srpsku nacionalističku pjesmu pod nazivom "Karadžić, vodi svoje Srbe" – video koji sadrži snimke Bošnjaka zatočenih u srpskim koncentracionim logorima. Slično je i desničarski terorista Anders Breivik, također inspirisan srpskim nacionalizmom, ubio 77 civila u Norveškoj 2011. godine.

Ovi događaji jasno pokazuju potencijal da genocid počinjen u Bosni i Hercegovini služi kao inspiracija desničarskim ekstremistima širom svijeta. Stoga, negiranje i veličanje genocida u Srebrenici predstavlja globalnu prijetnju te nije isključivo problem Bošnjaka.

Posljednjih godina zavjere koje su promicali Karadžić i Milošević polako su, ali sigurno, prodrle u zapadne intelektualne krugove. Afere Peter Handke[38] i Jessice Stern[39] pokazuju zastrašujući uspjeh ovih teorija u posljednjih četvrt stoljeća. Mašinerija poricanja užasno je efikasna. Sastoji se od koordinirane i dobro organizovane mreže državnih i medijskih kontakata koji objavljuju neistinite podatke s ciljem iskrivljavanja istine i objavljivanja teorija zavjere. Nove komisije o Srebrenici i Sarajevu tek su dio spomenute mašinerije. Uključivanjem tima "međunarodnih stručnjaka" oni će pokušati pojačati usmjerene lažne tvrdnje i teorije zavjere koje su građene čak i u vrijeme počinjenja zločina. Ovaj put, međutim, srpska mašinerija poricanja ima čak više saveznika nego prije 25 godina.

---

[38] Maass, Peter, "Peter Handke Won The Nobel Prize After Two Jurors Fell For A Conspiracy Theory About The Bosnia War", *The Intercept*, 14. novembar 2019. https://theintercept.com/2019/11/14/peter-handke-nobel-prize-bosnian-genocide-conspiracy/.

[39] Bećirević, Edina, "How Radovan Karadzic Led an American Scholar Into a Labyrinth of Genocide Denial", *The Intercept*, 21. januar 2020. https://theintercept.com/2020/01/29/radovan-karadzic-book-bosnia-jessica-stern/.

Literatura

1. "Albright Pledges $5 Million In Aid to Bosnian Serbs", *Washington Post*, 21. februar 1998.
2. "Bosnian Serb Lawmakers Reject 2004 Srebrenica Report, Call for New Probe", *Radio Free Europe*, 15. august 2018.
3. "Europe: Bosnia: 2 Officials Dismissed for Obstructing Srebrenica Inquiry", *New York Times*, 17. april 2004.
4. "KARADŽIĆ NE VJERUJE PROTEZI ŽRTVE SA MARKALA", *Sense Agency*, 16. decembar.
5. "Predsjednik RS: Srebrenica je sramota", 12. juli 2011. BUKA, https://www.6yka.com/novosti/predsjednik-rs-srebrenica-je-sramota.
6. "Secretary-General, Welcoming Republika Srpska Apology for Srebrenica Tragedy, Says Authorities Have Set Example of Confronting Painful Past", United Nations, 15. novembar 2004.
7. Arnaut Haseljić, Meldijana, "Mediji u funkciji realizacije genocida u Bosni", u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice Presude Međunarodnog suda pravde*, Zbornik radova s Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)/Međunarodna naučna konferencija, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2011.
8. Arnaut Haseljić, Meldijana, "Izvještaj Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. Negiranje Memorandum 2 SANU", *Godišnjak BKZ Preporod*, Sarajevo, 2019.
9. Bećirević, Edina, "How Radovan Karadzic Led an American Scholar into a Labyrinth of Genocide Denial", *The Intercept*, 21. januar 2020.
10. Čekić, Smail - Šestanović, Muhamed - Karović, Merisa - Mastalić-Košuta, Zilha, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2010.
11. Doubt, Keith, *Understanding Evil: Lessons from Bosnia*, Fordham University Press, 2006.
12. Džananović, Muamer, "Poricanje (posljednja faza) genocida u Bosni i Hercegovini", u *Monumenta Srebrenica* - 4, Tuzla-Srebrenica, 2015.
13. Hoare, Marko Attila, "Genocide in the former Yugoslavia: a critique of left revisionism's denial", *Journal of Genocide Research*, 5:4, 2003, 543-563. DOI: 10.1080/1462352032000149495.
14. ICTY, *Tužilac v. Radislav Krstić*, IT-98-33-T, Pretresno vijeće, 2. 8. 2001. Žalbeno vijeće ovu kaznu smanjilo je na 35 godina. Presuda Žalbenog veća u predmetu ICTY, *Tužilac v. Radislav Krstić*, IT-99-33, Žalbeno vijeće, 19. 4. 2004.

15. Joksimović, Nikola, "Pravedna osveta": Morbidne laži koje menjaju istoriju — od Srba do Sirijaca", *Sputnik*, 14. februar 2019.
16. Karčić, Hikmet, *Apelacijama do istine: Uloga Doma za ljudska prava u procesu traženja nestalih osoba u BiH 1996–2003*, Konrad Adenauer Fondacija, Sarajevo, 2013.
17. Karčić, Hikmet, "From the Selimović Case to the Srebrenica Commission: The Fight to Recognize the Srebrenica Genocide", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 35:3, DOI: 10.1080/13602004.2015.1080951, 2015.
18. Karović, Merisa, "Masakr na Markalama, 5. februar 1994.", *Pregled*, Sarajevo, Broj 1, januar-april 2013.
19. Karović-Babić, Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
20. Karović-Babić, Merisa, "Masakr u ulici Vase Miskina, 27. maj 1992. - Reakcije, manipulacije i posljedice", *Znakovi vremena*, br. 74-75, 2016.
21. Komarčević, "Doprinos Srbije u negiranju zločina na Markalama", 2016.
22. Komarčević, Dušan, "Doprinos Srbije u negiranju zločina na Markalama", *Radio slobodne Evrope*, 22. septembar 2016. https://www.slobodnaevropa.org/a/markale-nikinci/28003161.html.
23. Korner, Joanna, "Procesuiranje ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini", OSCE, Sarajevo, 2016.
24. Kovačević, Danijel, "Bosnian Serbs Appoint Israeli to Head Srebrenica Commission", *Balkan Insight*, 7. februar 2019.
25. Lipstadt, Deborah, "Behind the lies of Holocaust denial", *Tedx*, April 2017.
26. Maass, Peter, "Peter Handke Won the Nobel Prize After Two Jurors Fell For A Conspiracy Theory About The Bosnia War", *The Intercept*, 14. novembar 2019. https://theintercept.com/2019/11/14/peter-handke-nobel-prize-bosnian-genocide-conspiracy/.
27. Macanović, A. – Uskoković, Z., "Za Markale krivi Alija i reis Cerić!", *Novosti RS*, 15. decembar 2015.
28. Mastalić-Košuta, Zilha, "Masovna ubistva djece u Sarajevu pod opsadom 1992–1995", *Znakovi vremena,* br. 57/58, Sarajevo, 2012.
29. Matić, S. J., "Veštačenja tragedija Markale 1 i 2 i Vase Miskina: Nisu Srbi posejali smrt", *Novosti*, 20. septembar 2016.
30. Milutinović, Milovan (ur.), "Srebrenica – Reality and Manipulation", Organization of commanding officers of the Army of the Republic of Srpska – Independent university Banja Luka – Institute for research on suffering of the Serbs in XX century, Banja Luka, Belgrade, 2019.

31. Mujagić, Elvedin, *Negiranje genocida nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
32. Obradović, Goran, “Promovisana knjiga koja osporava masakr na tuzlanskoj Kapiji”, *Balkan Insight*, 28. juni 2018.
33. Rathbun, Brian C., *Partisan Interventions: European Party Politics and Peace Enforcement in the Balkans*, Cornell University Press, New York, 2018.
34. Report about case Srebrenica (the first part), mr. Trifunovic, Darko (prepared by), Documentation Center of Republic of Srpska for War Crimes Research Bureau of Government of RS for Relation with International Tribunal for War Crimes in the Hague, Banja Luka, 2002, 34.
35. Nettelfield, Lara J. & Wagner, Sarah E, Srebrenica nakon genocida, Institut za istoriju, Sarajevo, 2015.
36. Jackson, Mick, *Denial (igrani film)* IMDB, 2016. https://www.imdb.com/title/tt4645330/.
37. Šarić, Sabahudin, “Negiranje genocida u Srebrenici”, u: *Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane 9-11. jula 2015. godine Sarajevo – Tuzla – Srebrenica (Potočari): 9-11. juli 2015*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
38. Sells, Michael, “Kosovo Mythology and the Bosnian Genocide”, u: Omer Bartov, Phyllis Mack, (ed.), *In God’s Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*, Berghahn, 2001.
39. Subašić-Galijatović, Sabina – Arnaut-Haseljić, Meldijana, “Negacionizam kao završna faza genocidnog procesa i element urušavanja suvereniteta”, *Pregled*, Vol. 57, br. 1, 2016.
40. Sud BiH, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Novaka Đukića, X-KR-07/394, 2009.
41. Tadić, Nataša, “Oštre reakcije na tekst u Večernjim novostima o Kapiji: Sramotno, monstruozno…”, *N1*, 5. mart 2019.
42. Vasić, Miloš, “The Massacre at Markale Market”, *Vreme*, 14. februar 1994.
43. Wagener, Volker, “Negiranje holokausta – negiranje istorije”, DW, 11. oktobar 2016.

Prof. dr. sc. Denis Bećirović

SRBIJANSKA POLITIKA KRŠENJA MEĐUNARODNOG PRAVA I NEGIRANJA SUDSKIH PRESUDA O POČINJENOM GENOCIDU NAD BOŠNJACIMA (2007–2020)

Sažetak: Razmatranje srbijanske politke negiranja i poricanja pravosnažnih presuda Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju predstavlja jedno od važnijih pitanja u naučnom sagledavanju i razumijevanju savremenih političkih procesa na zapadnom Balkanu, posebno u prve dvije decenije 21. stoljeća. Autor analizira povode, motive i tok ispoljavanja anticivilizacijske politike negiranja, poricanja i minimiziranja počinjenog genocida nad Bošnjacima.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Savezna Republika Jugoslavija, Srbija, agresija, genocid, Bošnjaci, Srebrenica

Abstract: Consideration of Serbia's policy of denying the final judgments of the International Court of Justice and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia is one of the most important issues in the scientific understanding of contemporary political processes in the Western Balkans, especially in the first two decades of the XXI century. The author analyzes the reasons, motives and course of manifestation of the anti-civilization policy of denying and minimizing the committed genocide against Bosniaks.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Federal Republic of Yugoslavia, Serbia, aggression, genocide, Bosniaks, Srebrenica.

Nakon gotovo četrnaest godina od podnošenja tužbe, Međunarodni sud pravde u Hagu 26. februara 2007. godine donio je presudu u sporu Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore zbog kršenja *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*.[1] Sud je prihvatio određene dijelove tužbenog zahtjeva Bosne i Hercegovine[2] i obrazložio zašto je

[1] *Presuda međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 1-79

[2] U presudi je, između ostalog, pisalo da se: *"Utvrđuje da je Srbija prekršila obavezu sprječavanja genocida iz Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida*

Srbija jedina država u Evropi nakon Drugog svjetskog rata koja je izdvojena iz kruga stranaka Konvencije. Prema tekstu sudske odluke, Srbija je označena odgovornom jer je tokom kritičnog perioda imala mogućnost i mehanizme da utječe "*na bosanske Srbe koji su smislili i izvršili genocid u Srebrenici (...) zahvaljujući jačini političkih, vojnih i finansijskih veza između Savezne republike Jugoslavije s jedne, i Republike Srpske i VRS s druge strane, koje su, iako nešto slabije nego u prethodnom periodu, ipak ostale veoma bliske u vrijeme kada je genocid počinjen*" (kurziv D. B).[3] Iz naprijed navedenog može se konstatirati da je tužena strana propustila ispuniti svoje obaveze da spriječi i kazni genocid koje proizlaze iz Konvencije, zbog čega postoji njena međunarodna odgovornost.[4] Odluka Međunarodnog suda pravde ukazuje da je Srbija bosanskim Srbima osiguravala materijalna sredstva tokom počinjenja genocida, a da su genocid nad bošnjačkim stanovništvom izvršile vojska i policija tzv. RS po nalogu njenog političkog vrha. Iako nepotpuna, odluka Međunarod-

u vezi s događajima koji su se desili u Srebrenici u julu 1995. godine; Utvrđuje da je Srbija prekršila obaveze iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida time što nije predala Ratka Mladića, optuženog za genocid i saučesništvo u genocidu, radi suđenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, čime je propustila da u cijelosti sarađuje sa Tribunalom; Utvrđuje da Srbija nije ispunila obaveze iz privremenih mjera koje je Sud naredio 8. aprila i 13. septembra 1993. u ovom predmetu, tako što je propustila preduzeti sve mjere koje je imala na raspolaganju da spriječi genocid u Srebrenici u julu 1995. godine; Odlučuje da Srbija mora odmah preduzeti efikasne korake da bi osigurala ispunjenje svojih obaveza prema Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida kako su definisane u članu II Konvenciji, ili bilo koje druge mjere propisane članom III Konvencije, i predati optužene za genocid ili drugi od tih zločina za suđenje Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju, te u cjelosti sarađivati s Tribunalom" (kurziv D. B.). Softić, Sakib, *Revizija presude Međunarodnog suda pravde, mit ili stvarnost*, Fojnica, 2015, 120.

[3] Isto, 120.

[4] Prema mišljenju Sakiba Softića, iz obrazloženja presude može se zaključiti "da je tužena strana propustila, u odnosu na genocid u Srebrenici u julu 1995. godine, ispuniti svoje obaveze iz stave 52. A (1) naredbe od 8. aprila 1993. godine, koja je potvrđena u naredbi od 13. septembra 1993. godine, da 'preduzme sve moguće mjere da spriječi izvršenje zločina genocida'. Također, tužena strana nije ispunila ni obavezu iz stave 52. A (2) naredbe od 8. aprila 1993. godine, koja je potvrđena naredbom od 13. septembra 1993. godine, a kojom se od nje zahtijevalo da 'osigura da sve … organizacije i osobe pod njenim uticajem … ne počine bilo koje djelo genocida' (para 456)". *Isto*, 120-121.

nog suda pravde dala je važan doprinos međunarodnom pravu. Pri tome, ostaje i dalje nepoznanica zašto uprkos brojnim uvjerljivim dokazima i argumentima nije utvrđena odgovornost Srbije za genocid.[5] Zbog toga su neki naučnici ukazivali na činjenicu da presuda Međunarodnog suda pravde obiluje falsifikatima, obmanama i lažima, koje relevantna građa ne može potvrditi.[6]

Dio sudija izrazio je žaljenje što Međunarodni sud pravde nije insistirao na cjelovitom pristupu dokumentima Vrhovnog saveta odbrane SRJ, što bi bez dileme omogućilo utvrđivanje direktnih veza između režima u Beogradu i srpskih paradržavnih tvorevina u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Nažalost, Sudsko vijeće Međunarodnog suda pravde nije uvažilo opravdane zahtjeve Bosne i Hercegovine da se Srbiji naloži da preda dio ključne arhive koja govori o stvarnoj agresorskoj ulozi ove države. Insistiranje Srbije na "vitalnom nacionalnom interesu" s ciljem zabrane širenja cjelovitog arhiva Vrhovnog saveta odbrane omogućilo je iskrivljivanje istine. Vladimir Đerić, jedan od članova srpske delegacije

[5] Nettelfield, Lara J., Wagner, Sarah E., *Srebrenica nakon genocida*, Sarajevo, 2015, 110-114.

[6] Prema mišljenju akademika Smaila Čekića, presuda po kojoj je Srbija oslobođena od odgovornosti za genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini nema veza s pravnom strukom i predstavlja primjer tendencioznosti, kontradiktornosti i političke odluke. On smatra da je ova presuda zločin nad dignitetom žrtava genocida u Bosni i Hercegovini i grandiozan zločin nad međunarodnim pravom i njegovim sistemom. Ovakva presuda je politička odluka kojom je Srbija nagrađena za genocid, a kazna za preživjele žrtve genocida kojom su one najgrublje kažnjene. Presudom je poslana poruka malim narodima i državama da im se "genocid može dogoditi u svakom trenutku, a što zavisi samo od interesa i ciljeva jakih, moćnih i velikih". Međunarodni sud pravde zanemario je bogatu i relevantnu pravnu riznicu drugih sudova, nije uvažio svu kompleksnost zločina genocida, kao ni potrebu sveobuhvatnog pristupa u razmatranju međusobno povezanih činjenica. Sud je odbio da sagleda pravu ulogu zločinca Ratka Mladića, oficira Vojske SRJ, čiji je vrhovni komandant bio Slobodan Milošević, kao ni učešće *Škorpiona* u genocidu. Očigledno je da su događaji posmatrani na jedan nepovezan način, bez ikakve namjere da se odgovorno, moralno i profesionalno uđe u meritum predmeta i donese pravedna presuda. Pri tome, ne treba zaboraviti da je Srbija odbila da dostavi integralni tekst pojedinih dokumenata Vrhovnog saveta odbrane SRJ (stenografske bilješke i zapisnici). Čekić, Smail, "Praksa Međunarodnog suda pravde – pravna ili politička?", u: *Genocid u Bosni i Hercegovini – Posljedice presude Međunarodnog suda pravde*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 109-118.

koja se protivila otkrivanju arhiva oku javnosti, tim povodom izjavio je: "Bilo koja zemlja napravila bi sve što je u njezinoj moći da zaštiti državu i njene interese."[7] Očigledno je da srbijanske vlasti nisu bile spremne da se istinski suoče sa svojom prošlošću. Njima nisu bila nepoznata užasna nedjela režima Slobodana Miloševića, ali nisu htjeli da Srbija preuzme odgovornost za njih. Stoga su se i potrudili da sakriju glavne dokaze koji su najviše kompromitirali Beograd, a u tom nemoralnom pothvatu iskoristili su i blagonaklon stav jednog dijela sudaca Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Zato odluka Međunarodnog suda pravde ne može pretendirati na cjelovito rasvjetljavanje sudskog spora između Bosne i Hercegovine i Srbije.[8]

Velikosrpski krugovi u Srbiji na presudu Međunarodnog suda pravde, kao i na presude Haškog tribunala, gledali su isto kao i prethodnih godina. U tome su, između ostalog, imali veliku podršku u srbijanskim medijama koji su u velikoj mjeri negativno i kontinuirano podsjećali da međunarodni sudovi ne primjenjuju ista mjerila za Srbe i pripadnike drugih naroda. Najveći dio srbijanskih medija promovirao je unaprijed kreirane negativne stereotipe o međunarodnim sudovima, bježeći od ukazivanja na činjenice i istinitog podsjećanja na ono što se događalo na prostorima bivše SFRJ u posljednjoj deceniji 20. stoljeća.[9]

---

[7] Hartmann, Florence, *Mir i kazna. Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa*, Sarajevo, 2007, 104-105.

[8] Isto, 105-106.

[9] Prilozi o radu Haškog tribunala bili su druga tema po učestalosti u 2007. godini među tekstovima u srbijanskim novinama. Gotovo svaki peti tekst u Srbiji bio je posvećen suđenjima i presudama međunarodnih sudova. Znatan dio tekstova tretirao je glavnu tužiteljicu Haškog tribunala Carlu Del Ponte i bili su, uglavnom, u negativnom kontekstu. Značajan prostor u medijima bio je posvećen i navodnom sporazumu Radovana Karadžića i Richarda Holbrookea kojim se nekadašnjem vođi SDS-a i srpske paratvorevine u Bosni i Hercegovini navodno garantirao sudski imunitet. Ti tekstovi plasirani su s namjerom da eventualnu odgovornost za izručenje Karadžića skinu sa Srbije i da dodatno ocrne SAD, koje su, posebno zbog stava o Kosovu i Metohiji, imale status najvećeg nacionalnog neprijatelja. Srbijanski mediji, također, bili su puni izjava srpskih zvaničnika da nijedna od zvaničnih ustanova ne krije Ratka Mladića i ostale bjegunce, kao i tvrdnji da će bjegunci ubrzo biti uhapšeni. *Ljudska prava u Srbiji u 2007. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2008, 228-229.

Presuda Međunarodnog suda pravde, glavnog sudskog organa UN-a, nije dovela do potrebnog i očekivanog osvješćivanja u Srbiji i suočavanja sa zločinačkim naslijeđem Miloševićevog režima. Ni nakon presude Međunarodnog suda pravde nije pokrenuta ozbiljna javna rasprava o tome, a sama presuda u javnosti Srbije krivo je tumačena zahvaljujući, prije svega, medijima koji su presudu i njene posljedice tendenciozno, površno i nepotpuno prenijeli srbijanskoj javnosti. Jedina zvanična reakcija povodom presude bilo je obraćanje javnosti predsjednika Srbije Borisa Tadića. On je predložio da Skupština Republike Srbije usvoji posebnu deklaraciju "kojom će se nedvosmisleno osuditi zločin u Srebrenici".[10] Međutim, čak ni ova inicijativa u kojoj se izbjegavala riječ genocid nije naišla na podršku vladajuće političke većine u Srbiji, zbog stava Koštuničinog DSS-a koji nije htio osuditi "zločin u Srebrenici", već je tražila da ova deklaracija obuhvati sve zločine počinjene na prostoru SFRJ. Ne prihvatajući sudske presude međunarodnih sudova, velikosrpski protagonisti krenuli su u sistematsku kampanju negiranja, poricanja i relativiziranja genocida nad Bošnjacima, tako da Tadićeva inicijativa nije postigla dovoljnu političku podršku i rad na njoj je obustavljen, a Srbija je propustila šansu da putem najvišeg zakonodavnog organa uputi izvinjenje žrtvama i osudi počinjeni genocid nad Bošnjacima.[11]

Presudom Međunarodnog suda pravde bavili su se i organi bh. entiteta RS. Tako je Skupština ovog bh. entiteta 9. marta 2007. godine donijela Deklaraciju u kojoj je izrazila svoje stavove u vezi sa sudskom presudom glavnog sudskog organa UN-a. Skupština je ocijenila da je presuda Međunarodnog suda pravde po svom karakteru konačna i da su nedopustivi pokušaji politizacije i iskrivljivanja presude od političkih faktora iz bh. entiteta FBiH. Prema mišljenju srpskih entitetskih poslanika, u Bosni i Hercegovini je nakon objavljivanja presude došlo do radikaliziranja međunacionalnih i političkih odnosa. Za zločine, kako je navedeno u ovom skupštinskom aktu, ne može se utvrđivati kolektivna odgovornost srpskog naroda i bh. entiteta RS, već se mora utvrditi pojedinačna odgovornost pred Sudom u Hagu ili sudovima u Bosni

[10] Isto, 299-300.
[11] Isto.

i Hercegovini. Deklaracijom se nije ukazalo na činjenicu da je sudski utvrđeno da su politički vrh, vojska i policija tzv. RS, uvjetno napisano, osuđeni za počinjeni genocid nad Bošnjacima. S druge strane, donosioci ovog skupštinskog akta nisu propustili priliku da osude "sarajevski politički krug" zbog toga što je, prema njihovom mišljenju, zloupotrebljavao presudu Međunarodnog suda pravde za "oduzimanje političkih i drugih prava srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i prava građana Republike Srpske".[12]

Težak udarac za projektante i sljedbenike velikosrpske politike bilo je hapšenje prvog predsjednika SDS-a i ratne paratvorevine RS Radovana Karadžića. Sigurnosne i druge vladajuće strukture Republike Srbije u postdejtonskom periodu aktivno su učestvovale u skrivanju brojnih ratnih zločinaca, a među njima i Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Karadžić, jedan od ključnih arhitekata genocida, godinama je izbjegavao hapšenje i u Beogradu se lažno predstavljao kao "Dragan Dabić", iscjeljitelj bioenergijom. Uhapšen je tek 18. jula 2008. godine dok se vozio autobusom između svoje klinike na Batajnici i doma u Novom Beogradu. Nakon hapšenja najviši zvaničnici srbijanskih organa vlasti davali su danima kontradiktorne i samoopravdavajuće izjave o tome kako je Karadžić došao do zvaničnih srbijanskih dokumenata koji su mu omogućili da zloupotrijebi identitet jednog od 61 Dabića u Srbiji.[13]

Hapšenje Karadžića izazvalo je brojne reakcije u Bosni i Hercegovini i inozemstvu.[14] Iako su bile svjesne počinjenog genocida i masovnih

---

[12] *Službeni glasnik Republike Srpske*, god. XVI, br. 29, Banja Luka, 18. 4. 2007, *Deklaracija o opredjeljenju Republike Srpske za demokratsko uređenje i evropsku budućnost Bosne i Hercegovine*, 1-2.

[13] Donia, Robert J., *Radovan Karadžić. Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2016, 285-293.

[14] Opšir. o detaljima hapšenja Radovana Karadžića i reakcijama u Bosni i Hercegovini pogledati, između ostalog, u: "Karadžić radio kao ljekar pod imenom Dragan Dabić", *Dnevni avaz*, god. XIII, br. 4615, Sarajevo, 23. 7. 2008, "Karadžić kao Dabić pisao za 'Zdrav život' i držao predavanja", *Nezavisne novine*, br. 3578, Banja Luka, 23. 7. 2008, 2-3; "Veliki korak vlasti u Srbiji", *Nezavisne novine*, br. 3578, Banja Luka, 23. 7. 2008, 4; "Niko nije izvan dosega pravde", *Nezavisne novine*, br. 3578, Banja Luka, 23. 7. 2008, 4; "Suđenje će dati odgovore o karakteru rata u BiH", *Oslobođenje*, god. LXV, br. 22.104, Sarajevo, 23. 7. 2008, 5; "Uspjeh prozapadne Vlade Srbije", *Glas Srpske*, god. LXV, br. 11.656, Banja Luka, 23. 7. 2008, 6.

ratnih zločina, rukovodeće strukture bh. entiteta ni nakon hapšenja Karadžića nisu bile spremne priznati istinu. Kada se definitivno saznalo da je Karadžić uhapšen, Skupština bh. entiteta RS 22. jula 2008. godine prekinula je redovno zasjedanje zbog, kako je rekao predsjednik entitetskog parlamenta Igor Radojičić, "novonastalih okolnosti".[15] Hapšenje Karadžića, jednog od najtraženijih haških bjegunaca, izazvalo je oštre reakcije velikosrpskih krugova u Srbiji. Pripadnici žandarmerije 22. jula blokirali su Trg republike u Beogradu, na kojem su se u znak protesta protiv hapšenja Karadžića okupili demonstranti. Ovom skupu pridružili su se i Karadžićev brat Luka i generalni sekretar SRS-a Aleksandar Vučić. Okupljeni demonstranti, uz skandiranje Karadžićevog imena, uzvikivali su: "Izdaja", "Ustaše" i "Nož, žica, Srebrenica".[16] Hapšenje Karadžića dovelo je i do nereda u Beogradu. U njima su učestvovale i poznate desničarske klerofašističke organizacije *Obraz* i *Pokret 1389*. Po završetku nasilnih demonstracija podnijeto je na desetine krivičnih prijava. Članovi neonacističke organizacije *Pokret 1389* bili su uključeni u svakodnevne proteste protiv izručenja Radovana Karadžića. Ove organizacije ostavile su početkom oktobra 2008. ispred prostorija Helsinškog odbora za ljudska prava u Beogradu kukasti krst. Zbog toga se oglasio i republički ombudsman koji je naglasio da su učesnici ovog događaja prijetnja demokratiji i pravnom poretku.[17]

---

[15] "Zvanični Republike Srpske o hapšenju Karadžića. Nema kolektivne krivice", *Nezavisne novine*, br. 3.578, Banja Luka, 23. 7. 2008, 5.

[16] "Protesti na beogradskim ulicama.'Nož, žica, Srebrenica'", *Dnevni avaz*, god. XIII, br. 4615, Sarajevo, 23. 7. 2008, 4; Demonstracije u Beogradu, *Oslobođenje*, god. LXV, br. 22.104, Sarajevo, 23. 7. 2008, 6.

[17] Prema izvještaju Helsinškog odbora za ljudska prava u Beogradu 11. oktobra 2008. godine organiziran je skup neonacista uprkos policijskoj zabrani. Skup su ranije najavili Nacionalni stroj i druge organizacije odranije poznate po svojim fašističkim idejama. Tokom 2008. godine u Srbiji je došlo do "velikog broja incidenata čiji su akteri bili članovi brojnih neonacističkih i klerofašističkih organizacija. Pored toga, u toku godine bilo je primetno promovisanje nacističkih ideja. Takva ocena iznesena je i u izveštaju Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije o pravima nacionalnih manjina u Srbiji. (...) Navode se i primeri neefikasnog reagovanja policije i pravosuđa na rasističke napade i skrnavljenje verskih spomenika i nadgrobnih ploča i zaključuje da oni 'nisu preduzeli neophodne korake za kažnjavanje počinilaca ovih dela'. Komisija govori i o postojanju antisemitizma, koji se 'ispoljava kroz rasprostranjenu i neometanu prodaju antisemitskih knjiga i drugih izdanja, kao i kroz akte vandalizma, uključujući skrnavljenje grobova i ispisivanje grafita na zidovima sinagoga i

Uprkos hapšenju Karadžića velikosrpska politika nastavila je širiti neistine, podvale i falsifikate negirajući i sudski dokazani genocid nad bošnjačkim stanovništvom. Kreatori ovakve svijesti, u naučno-logičkom smislu iracionalne i apsurdne, negirali su čak i zvanične presude Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Do promjene zvanične politike Srbije i bh. entiteta RS u vezi s negiranjem genocida nije došlo ni poslije usvajanja Rezolucije o Srebrenici u Evropskom parlametu, 14. i 15. januara 2009. godine. Tom prilikom Benita Ferrero-Waldner, komesar za vanjske poslove EU, u svom izlaganju navela je da je "*u julu 1995. godine, blizu 8.000 muškaraca i mladića ubijeno i nestalo u Srebrenici. Najviši sud međunarodnog prava zove ovaj masakr pravim imenom: genocid. (...) Srebrenica predstavlja simbol užasa i neopisive patnje. (...) Neophodno je da ne možemo i ne smijemo zaboraviti. (...) Priznanje što se dogodilo u julu 1995. godine je temelj pomirenja u Bosni i Hercegovini i na regionalnom planu*" (kurziv D. B).[18] Ipak, suprotno zvaničnim ocjenama EU-a, UN-a, SAD-a i presudama međunarodnih sudova u bh. entitetu RS od 2009. godine dodatno je ojačana i intenzivirana politika negiranja naučnih i sudskih činjenica o počinjenom genocidu nad Bošnjacima.[19]

jevrejskih spomenika'. Početkom januara novosadska policija podnela je krivičnu prijavu protiv nekoliko pripadnika neonacističke organizacije Nacionalni stroj zbog širenja rasne, verske i nacionalne mržnje. Krivične prijave su podnete zbog incidenata koje su neonacisti izazvali u oktobru 2007. godine". *Ljudska prava u Srbiji u 2008. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska, 2009, Beograd, 286-289.

[18] *Rezolucija o Srebrenici, sjednica Evropskog parlamenta, Strazbur, 14. i 15. januar 2009. godine*, Izvještaj predstavnika Misije BiH pri Evropskoj uniji, 28. 1. 2009, 3-4. (Dokument se nalazi u arhivi autora.)

[19] Takav anticivilizacijski kurs predvodio je predsjednik Vlade ovog entiteta Milorad Dodik koji je sistematski osporavao presude međunarodnih i domaćih sudova. Od 2009. godine on je počeo čak i svečano dočekivati i glorificirati osuđene ratne zločince na povratku iz zatvorskih ćelija. Zbog pravosnažno presuđene ratne zločinke Biljane Plavšić on je poslao i avion entitetske Vlade, te joj organizirao svečanu dobrodošlicu sa crvenim tepihom. Javna podrška i identificiranje s genocidnom politikom pokazali su preživjelim žrtvama da srpski entitetski zvaničnici ne grade politiku diskontinuiteta sa zločinačkom velikosrpskom politikom iz vremena agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Vodeći politiku negiranja genocida i drugih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Dodik je 2009. godine brutalno uvrijedio i građane Tuzle, kazavši da je stravičan pokolj na Tuzlanskoj kapiji bilo djelo Armije Republike Bosne i Hercegovine, uprkos činjenici da su već tada postojale sudske presude protiv oficira tzv. VRS za taj zločin. Nettelfield, Wagner, 2015, 270.

Uprkos velikosrpskoj politici negiranja genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina u martu 2009. godine uslijedila je nova sudska potvrda o postojanju udruženog zločinačkog poduhvata u kojem su učestvovali najviši funkcioneri tzv. RS tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Naime, Žalbeno vijeće Haškog tribunala 17. marta 2009. godine osudilo je predsjednika tzv. Skupštine RS-a Momčila Krajišnika na 20 godina zatvora.[20] Bez obzira što je zločincu Krajišniku kazna smanjena za sedam godina, Žalbeno vijeće potvrdilo je postojanje udruženog zločinačkog poduhvata i time odbacilo najveći dio argumenata odbrane o ovom pitanju. Istovremeno, potvrđena je Krajišnikova odgovornost za progon, deportacije i prisilno premještanje nesrpskog stanovništva. Odbačena je tvrdnja Krajišnikovih advokata da se, pravno gledano, njegovi govori ne mogu smatrati doprinosom udruženom zločinačkom poduhvatu, jer su zaštićeni njegovim pravom na slobodu izražavanja. Žalbeno vijeće s time se nije složilo i jasno je konstatiralo da je Krajišnik značajno doprinosio činjenju zločina.[21]

U službi negiranja presuda međunarodnih sudova i opravdanja ekspanzionističke politike režima Slobodana Miloševića bila je i obrazovna politika u Srbiji. U srbijanskom postratnom kontekstu nije došlo do promjena u obrazovnom sistemu i diskontinuiteta s politikom koja je vođena 1990-ih godina. Analizom udžbenika za osnovnoškolski uzrast utvrđeno je da su obrazovne vlasti i dalje nastavile gajiti ratnički patritotizam. Patriotizam i sloboda i dalje su predstavljani kao neodvojivi od rata (borbe protiv neprijatelja). U tom kontekstu neki su autori zaključili da udžbenici u Srbiji i dalje ne obrazuju mlade generacije u duhu tolerancije i razvijanja prijateljskih osjećanja prema drugim narodima.[22]

---

[20] Momčilo Krajišnik je u septembru 2006. godine bio osuđen na 27 godina zatvora za zločine protiv čovječnosti, progon, istrebljenje, ubistva i deportaciju Bošnjaka i Hrvata širom Bosne i Hercegovine. Zajedno s drugim čelnicima tzv. RS osuđen je i za učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu. ICTY, Krajišnik (IT-00-39-T), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, *Presuda Pretresnog vijeća*, 27. septembar 2006; ICTY, Krajišnik (IT-00-39-T), Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, *Presuda Žalbenog vijeća*, 17. mart 2009.

[21] "'Majke Srebrenice': Sramna presuda", *Nezavisne novine*, br. 3.814, Banja Luka, 18. 3. 2008, 4; Krajišniku smanjena kazna za sedam godina, *Nezavisne novine*, br. 3.814, Banja Luka, 18. 3. 2008, 4-5.

[22] Zgodić, Esad, *Kultura patriotizma. O vrlinama i porocima jedne ljubavi*, Sarajevo, 2011, 126-129.

Licemjeran odnos Srbije prema državi Bosni i Hercegovini i žrtvama genocida potvrđen je i prilikom usvajanja *Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici*, donesenoj u Skupštini Srbije 31. marta 2010. godine. Najviši zakonodavni organ Srbije u preambuli ovog skupštinskog akta naveo je da poštuje presudu Međunarodnog suda pravde donesenu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore 26. februara 2007. godine, ali u njegovom se tekstu nijednom riječju nije navela osuda genocida nad Bošnajcima, već se govorilo o zločinima. Ovakvim izigravanjem presude najvišeg suda UN-a Srbija je propustila još jednu priliku za istinsko suočavanje s teškim posljedicama velikosrpske politike.[23]

Nova sudska potvrda počinjenog genocida nad bošnjačkim stanovništvom uslijedila je 10. juna 2010. godine kada je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju donio presudu kojom je proglasilo sedmericu bivših vojnih i policijskih zvaničnika tzv. RS krivim za genocid i zločine

---

[23] U tekstu Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici pisalo je:

"1) Narodna Skupština Republike Srbije najoštrije osuđuje zločin izvršen nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici jula 1995. godine, na način utvrđen presudom Međunarodnog suda pravde, kao i sve društvene i političke procese i pojave koji su doveli do formiranja svesti da se ostvarenje sopstvenih nacionalnih ciljeva može postići upotrebom oružane sile i fizičkim nasiljem nad pripadnicima drugih naroda i religija, izražavajući pri tome saučešće i izvinjenje porodicama žrtava zbog toga što nije učinjeno sve da se spreči ova tragedija.

2) Narodna Skupština Republike Srbije pruža punu podršku radu državnih organa zaduženih za procesuiranje ratnih zločina i za uspešno okončanje saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, u čemu naročitu važnost ima otkrivanje i hapšenje Ratka Mladića radi suđenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.

3) Narodna Skupština Republike Srbije poziva sve nakadašnje sukobljene strane u Bosni i Hercegovini, kao i u drugim državama bivše Jugoslavije, da nastave proces pomirenja i jačanja uslova za zajednički život zasnovan na ravnopravnosti nacija i punom poštovanju ljudskih i manjinskih prava i sloboda, da učinjeni zločini nikada ne bi bili ponovljeni.

4) Narodna Skupština Republike Srbije izražava očekivanje da će i najviši organi drugih država s teritorije bivše Jugoslavije na ovaj način osuditi zločine izvršene protiv pripadnika srpskog naroda, kao i da će uputiti izvinjenje i izraziti saučešće porodicama srpskih žrtava."

Službeni glasnik Republike Srbije, god. LXVI, br. 20, Beograd, 31. 3. 2010, *Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina genocida u Srebrenici*, 3-4.

protiv čovječnosti počinjene u Srebrenici i Žepi tokom jula i augusta 1995. godine. Nekadašnji pomoćnik načelnika za sigurnost Drinskog korpusa tzv. VRS Vujadin Popović i bivši načelnik za sigurnost Glavnog štaba tzv. VRS Ljubiša Beara osuđeni su na doživotne kazne zatvora jer je Vijeće utvrdilo da su počinili djela genocida, zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja. Drago Nikolić, bivši načelnik za sigurnost Zvorničke brigade Drinskog korpusa tzv. VRS, osuđen je na 35 godina zatvora zbog teških zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja. Ljubomir Borovčanin, bivši zamjenik načelnika specijalnih policijskih snaga MUP-a tzv. RS, osuđen je na 17 godina zatvora zbog zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja. Radivoje Miletić, bivši načelnik odjeljenja za operativno-nastavne poslove Glavnog štaba tzv. VRS, osuđen je na 19 godina zatvora zbog zločina protiv čovječnosti. Vinko Pandurević, bivši komandant Zvorničke brigade tzv. VRS, osuđen je za zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja na 13 godina zatvora. Milan Gvero, bivši pomoćnik komandanta Glavnog štaba tzv. VRS za moral, vjerska i pravna pitanja, osuđen je na pet godina zatvora zbog zločina protiv čovječnosti. Presuda navedenoj sedmerici vojnih i policijskih zvaničnika tzv. RS bila je četvrta presuda Haškog tribunala za genocid i zločine koje su snage tzv. RS-a počinile u julu 1995. godine, nakon pada Srebrenice i Žepe, specijalnih zona pod zaštitom UN-a. Također, nakon presude generalu Radislavu Krstiću, ovo je i druga presuda Haškog tribunala kojom je zločin nad bošnjačkim stanovništvom Srebrenice okvalificiran kao genocid. Tužilaštvo je dokazalo da su sedmerica optuženih odgovorni za genocid i zločine počinjene tokom kampanje terora i nasilja usmjerenog protiv bošnjačkog stanovništva sigurnih zona Srebrenice i Žepe tokom jula i augusta 1995. godine. Svaki od navedenih zločinaca, prema navodima iz optužnice, učestvovao je u zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je imao za cilj ubistvo svih sposobnih muškaraca bošnjačke nacionalnosti.[24]

[24] Suđenje sedmerici optuženih trajalo je od 21. augusta 2006. do 10. juna 2010. U tom periodu, Pretresno vijeće je saslušalo 315 svjedoka i uvrstilo u dokazni materijal preko 5.000 dokaza, sa skoro 90.000 strana. Po broju svjedoka i količini prikupljenih dokaza, bio je to do tada najobimniji predmet vođen pred Tribunalom. Pretresno vijeće je zaključilo da je na teritoriji Srebrenice i Žepe u ljeto 1995. godine počinjen jedini genocid u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. U presudi

Srbija je, napokon, 26. maja 2011. godine uhapsila i nakon nekoliko dana u pritvorsku jedinicu Haškog tribunala izručila zločinca Ratka Mladića, bivšeg komandanta Glavnog štaba tzv. VRS-a. On je u Lazarevu, selu kod Zrenjanina, u kući svog rođaka uhapšen 16 godina nakon što je pred Tribunalom optužen za genocid, saučesništvo za genocid, progone, istrebljenje, deporataciju, napade na civile, uzimanje talaca, nečovječna djela i protivpravno teroriziranje civila.[25] Prema optužnici Haškog tribunala, vojnici pod komandom Mladića do 19. jula 1995. godine organizirano su i sistematski ubili više od 8.000 Bošnjaka. Ubijanje je nastavljeno i poslije ovog datuma. Otprilike od 1. augusta 1995. do 1. novembra 1995. godine jedinice tzv. VRS pod komandom Ratka Mladića organizirano su učestvovale u sistematskim i organiziranim nastojanjima da se prikriju ubistva i pogubljenja Bošnjaka tako što su tijela ekshumirana iz masovnih grobnica nanovo pokopavale na izoliranim lokacijama.[26]

---

je, između ostalog, pisalo: "Genocid, istrebljenje, progoni i ubistva su sprovođeni sistematično i sa neviđenom brutalnošću. Posebnom surovošću se izdvaja postupak razdvajanja muškaraca od njihovih porodica. Trauma sa kojom su se preživele žrtve suočile posle brutalnosti doživljenih u Srebrenici može da se nazove novim terminom: srebrenički sindrom." Elemente koji dokazuju postojanje udruženog zločinačkog poduhvata, u kome su učestvovali ne samo navedeni zločinci u ovom postupku, Pretresno vijeće cijenilo je uzimajući u obzir i uzroke za početak rata u Bosni i Hercegovini, formiranje tzv. VRS, stanje u Srebrenici i Žepi početkom i tokom rata, formiranje sigurnih zona pod zaštitom UN-a, organizaciju vojnih i policijskih snaga bosanskih Srba oko sigurnih zona, humanitarnu situaciju u sigurnim zonama i restrikcije koje su vlasti tzv. RS postavljale za dolazak humanitarnih konvoja, i posebno izradu "vojne direktive broj 7" kojom je utvrđeno postupanje s bošnjačkim stanovništvom Srebrenice i Žepe po okupaciji ovih mjesta. *Ljudska prava u Srbiji u 2010. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2011, 370-373.

[25] "Ratko Mladić uhapšen u rođakovoj kući", *Nezavisne novine*, br. 4574, Banja Luka, 27. 5. 2011, 2-3.

[26] Prvobitna optužnica protiv zločinca Ratka Mladića i Radovana Karadžića potvrđena je 25. jula 1995. godine i teretila ih je za genocid i druge zločine počinjene nad civilima širom teritorije Bosne i Hercegovine (broj predmeta IT-95-5). Poslije izmjena, 15. oktobra 2009. godine, predmet koji se odnosi na Mladića zvanično je razdvojen od predmeta koji se odnosi na Karadžića i dodijeljen mu je novi broj: IT-09-92. U optužnici je, pored ostalog, navedeno da je učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu koji je imao za cilj da se eliminiraju ili trajno uklone Bošnjaci, Hrvati i drugo nesrpsko stanovništvo s velikih dijelova Bosne i Hercegovine. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju: Predmet br. IT – 95-5/18-1. "Genocid, etničko čišćenje, ubistva, progoni, logori", *Oslobođenje*, god. LXVIII, br. 23.142, Sarajevo, 27. 5. 2011, 8-9.

Predsjednik Republike Srbije Boris Tadić, obraćajući se javnosti povodom Mladićevog hapšenja, rekao je da su hapšenje koordinirano izvele Sigurnosno-informativna agencija i Služba za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije. On je izjavio da su netačni komentari koji govore da su organi vlasti Srbije godinama skrivali Mladića, a da je samo "splet okolnosti" doveo do toga da do hapšenja dođe na dan kada je Beograd posjetila visoka predstavnica EU-a za vanjske poslove i sigurnosnu politiku Catherine Ashton. Tadić je pozdravio i najave srbijanske Vlade da će biti pokrenuta istraga, odnosno krivični postupak protiv onih koji su Mladiću pomagali u skrivanju i podržao namjeru Vlade Srbije da otkrije i kazni svakog državnog službenika koji mu je pomagao u skrivanju.[27] Suprotno od Tadića reagirala je Srpska radikalna stranka Vojislava Šešelja koji je osudio hapšenje Mladića. Također, treba reći da je i u slučaju hapšenja zločinca Mladića došlo do uličnih protesta.[28]

Osim srbijanske političke elite i Srpske pravoslavne crkve otvorenu podršku negiranju presuda najviših svjetskih sudova i antibosanskoj politici Milorada Dodika pružali su i velikosrpski orijentirani akademici. Srbijanski akademici nisu krili da je najvažniji zadatak današnje srpske politike očuvanje i jačanje bh. entiteta RS. U tom kontekstu značajan dio srpske naučne elite destruktivnu politiku Milorada Dodika smatrao je "dobrom, dosljednom i principijelnom". Milorad Dodik, evidentno, nije oblikovao i formulirao svoju politiku bez instrukcija i podrške Beograda i zato je od velikosrpskih ideologa imao bezrezervnu podršku. Tako je, primjera radi, Dobrica Ćosić istakao da nema boljeg političara, "jače

---

[27] *Ljudska prava u Srbiji u 2011. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2012, 308-318.

[28] Na dan hapšenja u Beogradu i Novom Sadu ekstremističke i nacionalističke organizacije "Obraz" i "SNP naši 1389" organizirale su proteste u kojima je učestvovalo po nekoliko stotina ljudi, ali se na protestu koji je nekoliko dana poslije hapšenja organizirao SRS okupilo, prema procjenama medija, oko 15.000 pristalica ove stranke. I ovaj protest završen je sukobima s policijom u kojim je bilo nekoliko desetina povrijeđenih i nakon kojih je uhapšeno skoro dvije stotine protestanata. Prema rezultatima istraživanja javnog mnijenja izvršenog u maju 2011. godine, koje je objavila Kancelarija Nacionalnog savjeta za saradnju s Haškim tribunalom, 51% ispitanika izjasnilo se da ne bi izručilo Mladića Tribunalu, dok je čak 40% anketiranih smatralo da je on heroj. Isto, 308-318.

i pouzdanije ličnosti koja služi u odbranu RS od Dodika".[29] Veličajući Dodikovu politiku, Ćosić je ocijenio da "on tu borbu vodi izvanredno, vešto, principijelno i treba mu i građanski i intelektualno i politički u svakom pogledu pomoći i podržati ga".[30] U skladu s ovakvim stavovima ponašali su se i predsjednik Vlade Republike Srbije Aleksandar Vučić i predsjednik Republike Srbije Tomislav Nikolić koji su na razne načine poticali i pomagali destruktivnu i separatističku politiku Milorada Dodika. Upravo za vrijeme ove dvojice političara počela se uspostavljati praksa da Dodik gotovo svake sedmice dolazi u Beograd na "konsultacije" i "razmjenu stavova" kod srbijanske političke i akademske elite. Pri tome, srbijanskim zvaničnicima nije smetalo što je Dodik u njihovom prisustvu sve glasnije antidejtonski i antiustavno govorio da mu je Sarajevo inozemstvo, a Beograd glavni grad.

Brojni podaci govore da su nakon dolaska na vlast u Srbiji dojučerašnjih najbližih saradnika zločinca Vojislava Šešelja i aktivnih učesnika u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu Nikolića i Vučića pojačane aktivnosti s ciljem iskrivljivanja stvarne uloge Miloševićevog režima tokom agresorskih ratova 1990-ih godina. Odnos prema nedalekoj prošlosti u Srbiji sve je više počela karakterizirati šutnja, ili pak potpuno negiranje bilo kakvog učešća Srbije u agresiji, genocidu i drugim masovnim međunarodnim zločinima počinjenim u Bosni i Hercegovini. U Srbiji se sve snažnije počela izgrađivati "kultura šutnje" koju je, između ostalog, odlikovalo poricanje, manipulacija, politizacija i nepovjerenje. Odnos prema počiniocima genocida i drugih zločina ostao je moralno neutralan, što je dodatno onemogućavalo ozbiljnu raspravu o stvarnoj ulozi Srbije u agresorskim ratovima u zadnjoj deceniji 20. stoljeća. Umjesto suočavanja s istinom i činjenicama u Srbiji nastavio se njegovati mit o Srbima kao o najvećim žrtvama.[31] Takva politika u Srbiji direktno se reflektirala i na ponašanje čelnika bh. entiteta RS. Snažno podržan i ohrabren iz Beograda, Dodik je u 2013. godini dodatno radikalizirao svoju retoriku i konkretne poteze. Prvi put 2013. godine, u kapacitetu predsjednika

[29] Biserko, Sonja, "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne", u: *Duh Bosne*, Međunarodni interdisciplinarni, dvojezični, online časopis, vol. 6, br. 4, Beograd, 2011, 1.

[30] Isto, 1.

[31] Isto, 45.

bh. entiteta RS, počeo je dodjeljivati ukaze o odlikovanjima "za zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja i oslobođenje Republike Srpske".[32] Dakle, 18 godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma u zvanične akte organa ovog entiteta uvedena je ratna terminologija "borba protiv neprijatelja".

Nažalost, ni otkriće masovne grobnice Tomašice, kao ni brojni drugi sudski i naučni dokazi o karakteru i razmjerama velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, nisu doveli do osvješćivanja među vodećim srpskim političarima u Srbiji i bh. entitetu RS. Nakon nepuna dva mjeseca od otkrića Tomašice u *Službenom glasniku* bh. entiteta RS objavljena je *Deklaracija o uzrocima, karakteru i posljedicama tragičnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine*. U ovom skupštinskom aktu – koji je obilovao notornim neistinama, podvalama, historijskim falsifikatima i iskrivljivanjima teksta Dejtonskog sporazuma – napisano je da je do rata u Bosni i Hercegovini došlo zbog "majorizacije srpskog naroda" i "brojnih oblika satanizacije srpskog naroda".[33] U skladu s već objavljenim tezama velikosrpski orijentiranih akademika SANU-a, ocijenjeno je da je rat u Bosni i Hercegovini imao "karakter građanskog rata, sa primjesama međuetničkog, i sa visokim stepenom uključenosti međunarodnog faktora".[34] Također, u ovom aktu entitetske skupštine oštro su napadnuti i diskvalificirani Haški tribunal, Sud BiH i Tužilaštvo BiH. Međunarodni i bh. sudovi optuženi su zbog toga što, navodno, "srpske žrtve nemaju satisfakciju" i što nisu "dovoljno uradili da bi se razobličila pozadina ratnog sukoba i učesnika u njemu".[35] Na kraju, zatraženo je i vraćanje cjelokupne dokumentacije bh. entiteta RS koja je predata Haškom tribunalu, a u vezi s predmetima koji "su protiv građana Republike Srpske".[36]

---

[32] *Službeni glasnik Republike Srpske*, god. XXII, br. 78, Banja Luka, 13. 9. 2013, *Ukaz o dodjeli odlikovanja*, 1.

[33] *Službeni glasnik Republike Srpske*, god. XXII, br. 92, Banja Luka, 29. 10. 2013, *Deklaracija o uzrocima, karakteru i posljedicama tragičnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995*, 1-2.

[34] Isto.

[35] Isto.

[36] Isto, 2.

Dolaskom SNS-a na vlast u Srbiji započeo je proces potpunog marginaliziranja i diskreditiranja antiratne i antinacionalističke Srbije i rehabilitacije srpskog etnonacionalizma. Zbog toga je Milan Podunavac u svojoj studiji konstatirao da je Srbija društvo u kome je na djelu restauracija režima Slobodana Miloševića.[37] Takvu politiku dodatno je ojačala SNS-ova pobjeda na prijevremenim parlamentarnim izborima održanim 16. marta 2014. godine. Koalicija okupljena oko SNS-a Aleksandra Vučića osvojila je blizu 50% glasova birača i većinu mandata u Skupštini Srbije.[38] Uvjerljiva pobjeda SNS-a i njenog lidera Aleksandra Vučića na vanrednim parlamentarnim izborima u Srbiji, kao i u Beogradu, prevazišla je i pobjedu koju je na prvim višestranačkim izborima u Srbiji 1990. godine ostvario Slobodan Milošević. Jedna od posljedica izborne pobjede SNS-a, koju je dotadašnji premijer Ivica Dačić nazvao "političkim cunamijem", bila je i uspostavljanje potpuno novog rasporeda političke moći u Srbiji. Tradicionalnim nacionalizmom i populizmom, na jednoj strani, i navodnim modernizmom, na drugoj, SNS i Aleksandar Vučić obuhvatili su veći dio biračkog tijela i u desnom konzervativnom korpusu, kao i u onom liberalnom.[39]

Osmišljeno i koordinirano s čelnicima bh. entiteta RS najviši srbijanski zvaničnici uporno su nastavili provoditi politiku negiranja, relativiziranja i poricanja počinjenog genocida nad Bošnjacima.[40] Povodom

[37] *Ljudska prava u Srbiji 2014. Politička kultura protiv evropeizacije,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2015, 59.

[38] Na Prijevremenim parlamentarnim izborima najveći broj glasova i mandata osvojila je izborna lista "Aleksandar Vućić – budućnost u koju verujemo" (SNS, SDPS, NS, SPO, PS) s osvojenih 1.736.920 glasova ili 158 mandata. Na drugom mjestu bila je lista "Ivica Dačić – SPS, PUP, JS" s 216.634 ili 19 mandata, dok je na trećem mjestu bila lista Boris Tadić – NDS-Z, LSV, Zajedno za Srbiju, VMDK, Zajedno za Vojvodinu, Demokratska levica Roma sa 204.767 ili 18 mandata. Isto, 59-60.

[39] Aleksandar Vučić relativno je brzo formirao "novu vladu", koja je u Skupštini Srbije izabrana 27. aprila 2014. godine. Vučićeva Vlada, po svom sastavu, u osnovi je bila ista kao i prethodna. Miloševićevi socijalisti, koji su bili i ostali "stranka poverenja" Moskve, umjesto premijerskog položaja u novoj Vladi zadržali su Ministarstvo vanjskih poslova, u koje je prešao dotadašnji premijer i predsjednik SPS-a Ivica Dačić. Isto, 32-34.

[40] Riječ genocid izbjegnuta je i u *Deklaraciji Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici*, usvojenoj 31. marta 2010. godine. *Službeni glasnik Republike Srbije*, god. LXVI, br. 20, Beograd, 31. 3. 2010, *Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici*, 3-4.

obilježavanja svake godišnjice genocida srbijanski zvaničnici negirali su međunarodne sudske presude o počinjenom genocidu. Tako je i inicijativa Velike Britanije u 2015. godini da se u Vijeću sigurnosti UN-a povodom 20. godišnjice usvoji Rezolucija o Srebrenici naišla na nemoralan otpor vladajućih struktura u Srbiji. Ideja inicijatora bila je da ovom Rezolucijom pruži novu šansu za istinsko pomirenje u regionu, ali i da ukaže na važnost usmjeravanja međunarodne zajednice prema preventivnoj strategiji, u prvom redu uključivanjem genocida u redovne nastavne programe. Srebrenica nije samo regionalno već svjetsko pitanje i postala je simbolom svih genocida koji su se desili krajem 20. stoljeća i to naročito na tlu Evrope. U tekstu Rezolucije UN-a navodilo se saosjećanje za sve nevine žrtve i reafirmirao značaj lekcije o neuspjehu da se spriječi genocid. Međutim, zvaničnici Srbije i dalje su nastavili s politikom negiranja presuda međunarodnih sudova i nepoštivanjem međunarodnog prava. Ministar vanjskih poslova Ivica Dačić rekao je da Srbija ne prihvata Rezoluciju o Srebrenici i da je ova država proslijedila pismo stalnim članicama Vijeća sigurnosti UN-a. U pismu koje je Srbija uputila stalnim članicima Vijeća sigurnosti UN-a (SAD, Velika Britanija, Rusija, Francuska i Kina) upozoreno je da bi britanska Rezolucija o Srebrenici negativno utjecala na region, kao i da bi dovela do destabiliziranja političkih odnosa u Srbiji. Uz to, naglašeno je da ovakva Rezolucija neće doprinijeti pomirenju u regionu, nego da će, naprotiv, produbiti tenzije i sporove u regionu.[41] Na fonu anticivilizacijskih stavova srbijanskih zvaničnika, srpski poslanici iz bh. entiteta RS odbili su (zloupotrebom mehanizma entitetskog glasanja) 30. juna 2015. godine u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine prijedlog natpolovične većine poslanika u ovom zakonodavnom organu da se podrži tekst britanske Rezolucije o Srebrenici.

[41] Usvajanje Rezolucije u Vijeću sigurnosti UN-a spriječila je Rusija. Tim povodom ruski šef diplomatije Sergej Lavrov rekao je da je ton predložene rezolucije "apsolutno antisrpski". Prema riječima Lavrova, Rusija nije podržala Rezoluciju jer bi ona izazvala nova međuetnička trvenja na Balkanu s obzirom na talas nacionalističkih raspoloženja koja postoje u tom dijelu Evrope. *Ljudska prava u Srbiji u 2015. Demokratski deficit – osnova autoritarnosti*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016, 44-48.

Tom prilikom inicijatori ovog prijedloga istakli su da "priznanje genocida u Srebrenici predstavlja temelj pomirenja u Bosni i Hercegovini i regionu".[42]

Svi pokušaji međunarodne zajednice da ukaže Srbiji na važnost pomirenja i priznanja genocida završavali su s tezom velikosrpske elite da je riječ o pokušaju ukidanja bh. entiteta RS i ugrožavanju interesa Srbije. Time je zanemarena, između ostalog, i historijska činjenica da je sutkinja Rosalyn Higgins prilikom čitanja presude u predmetu Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore kazala da "SRJ nije ništa preduzela da spriječi genocid u Srebrenici, uprkos saznanjima koja su vlasti u Beogradu imale", precizirajući da je obaveza države, preuzeta Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, da iskoristi sva sredstva kako bi spriječila genocid čim sazna za njega.[43] Poricanje genocida nad Bošnjacima najčešće je unutar velikosrpske elite završavalo konstruiranjem teorija o zavjeri protiv Srbije i bh. entiteta RS.[44] Takve teze posebno je razrađivao Dobrica Ćosić koji je zaključio da je "stvaranje Republike Srpske epohalan događaj" kojim je stvorena "prva srpska država preko Drine".[45] To je za Ćosića, uprkos počinjenom genocidu i masovnim ratnim zločinima, "velika istorijska pobjeda" i "najznačajniji događaj" u historiji srpskog naroda poslije 1878. godine i ujedinjenja Vojvodine i Crne Gore sa Srbijom. U tom kontekstu, on je odbacio, kako kaže, "muslimanske, džihadske, lažne" podatke o genocidu u Srebrenici. Drsko i nemoralno negirajući sudski dokazane činjenice o genocidu

---

[42] "Parlament Bosne i Hercegovine odbio izjašnjavanje o britanskoj rezoluciji", *Politika*, god. CXII, br. 36.507, Beograd, 1. 7. 2015, 4.

[43] "Srebrenica: Neželjeno ogledalo Srbije", *Helsinški bilten*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, br. 117, juni 2015, 1-4.

[44] U pojedinim nacionalističkim krugovima u Srbiji često je plasirana teza da je međunarodnoj zajednici bilo važno "da pronađe barem jedan zločin koga su počinili Srbi koji bi se mogao konstruisati kao delo genocida. Cilj je da se učvrsti konstrukcija Srbije kao agresora, kako bi se oduzeo legitimitet Republici Srpskoj u borbi za opstanak". Prema ocjeni Dragoljuba Anđelkovića, Rezolucija o Srebrenici predstavlja test naše spremnosti "na bezuslovnu kapitulaciju. Ako je potpišemo nema više Srpstva. Ono će ubrzo biti svedeno na sakato srbijanstvo. Znači, nemamo kud. Moramo da se odupremo i aktivno je odbijemo. Inače nismo dostojni svojih predaka, ni srpskog imena". Isto, 5-6.

[45] Ćosić, Dobrica, *Bosanski rat*, Beograd, 2012, 224 i 232.

nad Bošnjacima, Ćosić je zlonamjerno tvrdio da su "Muslimani i njihovi štićenici na Zapadu i Istoku od Srebrenice stvorili muslimanski žrtveni simbol, metaforu srpskog ratnog zločinjenja, muslimanski Aušvic u Bosni i Hercegovini".[46]

Na tragu velikosrpske politike Ćosića i ministar vanjskih poslova Republike Srbije Ivica Dačić početkom decembra 2015. godine otvoreno je poručio da je odbijanje Rezolucije o Srebrenici u Vijeću sigurnosti UN-a "istorijski rezultat" Vlade Srbije i da će on imati "trajne pozitivne posledice po srpski narod".[47] Srbijanska zvanična politika opravdavanja i upornog poricanja genocida nad Bošnjacima ostala je nepromijenjena u postdejtonskom periodu. Politika poricanja genocida u Srbiji i bh. entitetu RS odvijala se uz snažnu medijsku propagandu širenja raznih neistina i dezinformacija. Samo u rijetkim prilikama, pod prijetnjom sankcija, zvaničnici Srbije i bh. entiteta RS činili su određene taktičke ustupke, obično kad cijena priznavanja zločina nije bila previsoka i kada ne bi dovodili u pitanje velikosrpsku strategiju negiranja i poricanja genocida nad Bošnjacima.[48]

Osim negiranja genocida nad Bošnjacima, velikosrpski projektanti nastavili su i dalje da smišljaju i fabriciraju negativnu percepciju i stereotipe o bošnjačkom narodu. Jedna od njihovih učestalih optužbi je zlonamjerno propagandno povezivanje bošnjačkog naroda s terorizmom. U tom smislu često su korištene teze Dobrice Ćosića koji je govorio da su Bosna i Hercegovina i Kosovo "eksplozivno ratno žarište u Evropi".[49] Prema njegovim malignim konstrukcijama, mogući budući rat za realiziranje "muslimanske težnje" za dominacijom u cijeloj Bosni i Hercegovini neće biti ograničen samo na ovaj prostor. Bit će to, prema Ćosićevom predviđanju, "rat Evrope protiv islamskog fundamentalizma koji će u 'bošnjačkoj državi' imati snažno uporište za ekspanziju i agresiju ka severu i zapadu. I za

---

[46] Isto, 232 i 266.

[47] "Godina istorijskih pobjeda (Specijalno iz Beograda za Oslobođenje)", *Oslobođenje*, god. LXXII, br. 24.797, Sarajevo, 7. 12. 2015, 17.

[48] Nettelfield, Wagner, 2015, 256-258.

[49] Ćosić, Dobrica, *Srpsko pitanje u XX veku. Lična istorija jednog doba*, Beograd, 2009, 237.

teroristički rat u Evropi".[50] Također, značajnu pažnju pitanju islamskog terorizma posvetio je i Darko Tanasković, a sve s ciljem kolektivnog diskreditiranja i ocrnjivanja bošnjačkog naroda. Prema njegovom mišljenju, predstava o "zelenoj transverzali" nije rezultat "antimuslimanske retorike" nacionalističkih krugova na prostoru bivše Jugoslavije, već u njoj ima i evidentne "stvarnosne supstance".[51]

Ipak, obmane i pritisci velikosrpskih protagonista nisu mogli zaustaviti objavljivanje međunarodne sudske presude prvom predsjedniku tzv. RS zločincu Radovanu Karadžiću koja je bila izuzetno značajna za utvrđivanje činjenica o velikosrpskoj agresorskoj politici prema Bosni i Hercegovini.[52] Haški tribunal je 24. marta 2016. godine izrekao historijsku presudu

---

[50] Isto.

[51] Danas smo, kaže Tanasković, suočeni s realnošću radikalizacije islama na Balkanu i to nisu prognostička predviđanja "novog balkanskog islama". Opasnost od "islamske radikalizacije, koja se na Balkanu nije želela sagledati tokom posljednje decenije veka, u međuvremenu je postala stvarnost, u kojoj nema mjesta nikakve mistifikacije. Mistifikacija je, u stvari, i dalje tvrditi da je nema ili, ako je već ima, da je marginalna i zanemarljiva. Postupati tako znači zabijati, kao noj, glavu u pesak i propustiti priliku da se, polazeći od uočavanja unutrašnje logike i rezultata prethodnog razvoja, izvedu odgovarajući zaključci i valjano odmere linije delotvornog ponašanja u budućnosti". Isti autor, također, tvrdi da do radikalizacije islama na Balkanu nije moglo doći bez konvergentnog djelovanja radikalnog islamizma i vodećih zapadnih demokratija na Balkanu tokom zadnje decenije prošlog stoljeća. U tendenciozno oblikovanim stavovima Tanaskoviću smeta čak i upotreba termina "umjereni muslimani". Naime, po njegovom shvatanju to je štetno jer pothranjuje "u muslimanskim sredinama i onako snažnu sklonost ka (samo)viktimizaciji, kao univerzalnom supstitutu za bilo koju drugu konstruktivnu i otvorenu misaonu i akcionu matricu". Tanasković, Darko, *Islam i mi*, Beograd, 2006, 280, 284-285, 296-297.

[52] ICTY, Karadžić (IT-95-5/18-T), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžić, *Presuda Pretresnog vijeća,* 24. 3. 2016; IRMCT, Karadžić (MICT-13-55), Pred Žalbenim vijećem, *Drugostepena presuda Žalbenog vijeća Mehanizma*, 20. marta 2019; Opširnije o reakcijama na presudu Haškog tribunala zločincu Radovanu Karadžiću pogledati u: "Za genocid u Srebrenici 40 godina zatvora", *Oslobođenje,* god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 2-3; "Istina je samo jedna", *Oslobođenje*, god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 2; "Presuda je nepravedna", *Oslobođenje,* god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 2; "Apel za pomirenje i suživot", *Oslobođenje*, god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 3; "Niko ne može pobjeći od pravde", *Oslobođenje*, god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 3; "Kažnjen je čovjek, ali nije ideja", *Oslobođenje*, god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 3; "Jasna i nedvosmislena presuda", *Oslobođenje*, god. LXXII, br. 24.906, Sarajevo, 25. 3. 2016, 3.

zločincu Karadžiću koja je posebno značajna jer je riječ o vođi paratvorevine RS, kao i zbog činjenice da je prikazala "inventar" zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini, uključujući i genocid. Karadžić je osuđen za genocid počinjen na području Srebrenice 1995. godine i za progone, istrebljenje, ubistva, deportacije, nečovječna djela (prisilno premještanje), teroriziranje, protupravne napade na civile i uzimanje talaca. Pretresno vijeće utvrdilo je da je Karadžić počinio ta krivična djela tako što je učestvovao u četiri udružena zločinačka poduhvata. S obzirom na to da je zločinac Karadžić bio predsjednik tzv. RS za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, sudska presuda je i svojevrsna osuda velikosrpske ideologije i projekta koji je on sprovodio i čiji je bio jedan od simbola.[53] Ne treba zaboraviti da je Karadžić kao predsjednik tzv. RS i vrhovni komandant njenih oružanih snaga bio eksponent ideologije srpskog velikodržavlja srbijanskog političkog, vojnog i policijskog režima. Miloševićev režim planirao je, organizirao, pripremao i izvršio agresiju na međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, a Karadžić je uz svesrdnu pomoć SRJ organizirao političku i oružanu pobunu protiv ustavnog poretka Republike Bosne i Hercegovine, što predstavlja najteže krivično djelo u svim društveno-političkim sistemima.[54]

Presuda zločincu Karadžiću nije dovela do prestanka anticivilizacijske politike sistematskog poricanja karaktera rata u Bosni i Hercegovini, kao i negiranja genocida i masovnih ratnih zločina. Izuzev Čedomira Jovanovića, Žarka Koraća i malog broja antinacionalistički orijentiranih javnih ličnosti, komentari na presudu u Srbiji sveli su se na to da je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju politički i da je riječ o svjetskoj zavjeri protiv srpskog naroda. Zvaničnici Srbije s velikom zebnjom čekali su presudu, pribojavajući se njenih posljedica po status bh. entiteta RS. Velikosrpski krugovi i dalje su ovaj entitet posmatrali kao ratni plijen od koga se ne odustaje, a agresorski rat protiv Bosne i

[53] "Krvnik kriv za genocid", *Dnevni avaz*, god. XXI, br. 7417, Sarajevo, 25. 3. 2016, 2-3.

[54] Muratović, Rasim, "Presuda Haškog tribunala Radovanu Karadžiću – potvrda velikosrpske ideologije, politike i prakse u Bosni i Hercegovini", u: *Srebrenica kroz minula stoljeća. Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva*, Knjiga 5, Zbornik radova, Tuzla – Srebrenica, 2016, 175-176.

Hercegovine tretirali su kao oslobodilački rat Srba. Srpska politička elita opet je pokazala nespremnost da iskorači iz ustaljene sheme kada je riječ o haškim presudama. Negativne reakcije na presudu zločincu Karadžiću zorno su demonstrirale neiskrenost srbijanske evropske orijentacije. Komentari najviših političkih čelnika u Srbiji bili su usmjereni protiv Haškog tribunala, uz pokušaj njegovog obesmišljavanja. Nikola Selaković, ministar pravde Srbije, rekao je da od Haškog tribunala nikad nije očekivao ništa dobro i da je tako i ovog puta. Većina srbijanskih političara tim je povodom najviše pažnje posvetila očuvanju bh. entiteta RS. Predsjednik Srbije Tomislav Nikolić poručio je da presuda lideru bosanskih Srba Radovanu Karadžiću ne smije utjecati na "sudbinu Republike Srpske" i pozvao sve političke predstavnike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini da se nastave boriti za svoj narod. Patrijarh SPC-a Irinej konstatirao je da treba "raditi na očuvanju integriteta Republike Srpske i podržati tu tvorevinu srpskog naroda".[55] Predsjednik bh. entiteta RS Milorad Dodik presudu je ocijenio nepravednom, jer, kako je naveo, niko od odgovornih za zločine protiv Srba nije odgovarao ni politički ni individualno.[56] Premijer Srbije Aleksandar Vučić, na dan kada je izrečena presuda zločincu Karadžiću, još je jednom pokazao da nema poštovanja prema žrtvama genocida. Umjesto da osudi genocid i masovne ratne zločine, Vučić je još jednom pokazao pravo lice i izjavio: *"Onima koji presudu Karadžiću misle koristiti za političke ili bilo koje napade na Republiku Srpsku poručujemo da Srbija to ne smije dopustiti, ne može i neće dozvoliti,*

[55] *Ljudska prava u Srbiji u 2016. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2017, 21-22, 49-50.

[56] Presudu Haškog tribunala zločincu Karadžiću komentirali su i brojni srbijanski analitičari. Tako je, primjera radi, Dragomir Anđelković, ocijenio da je "osuda Radovana Karadžića drakonska i nakaradna i da ima za cilj da se na njega prebaci krivica zapadnih centara moći za izazivanje rata na prostoru bivše Jugoslavije, a istovremeno je i priprema terena za novi udar na Republiku Srpsku". On je ocijenio da je "Haški tribunal potvrdio svoju reputaciju političke institucije". Akademik Matija Bećković izjavio je "da je presuda od 40 godina zatvora drugo ime za smrtnu kaznu s obzirom na to da Karadžić ima 70". Akademik Kosta Čavoški je rekao da je "zgrožen presudom i da je Haški tribunal puko izrugivanje pravu i pravdi". Prema njegovim riječima "Radovan Karadžić je upravo sprečio novi genocid nad srpskim narodom u BiH i osnovao Republiku Srpsku, najveću srpsku pobedu u XX veku, zašta mu pripada neprolazna zasluga". Isto, 50-53.

Srbija ima obavezu da vodi računa o svom narodu izvan granica Srbije. Upozoravam one koji misle da presudu protiv nekadašnjeg predsjednika Republike Srpske iskoriste za politički ili bilo koji napad na Srbiju ili bilo koji napad na Republiku Srpsku da Srbija u skladu s Dejtonskim sporazumom, to ne smije, ne može i neće dozvoliti" (kurziv D. B.).[57]

Da Srbija nije spremna na suočavanje s prošlošću, potvrđeno je, još jednom, u februaru 2017. godine kada je isticao opći rok za podnošenje revizije pred Međunarodnim sudom pravde. Bosna i Hercegovina i Srbija imale su pravo na reviziju u roku od deset godina, kao i na procesnu mogućnost za podnošenje zahtjeva za reviziju. Predstavnici Bosne i Hercegovine definitivno su odlučili 17. februara 2017. godine da će podnijeti zahtjev za reviziju presude po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, koja je donesena 26. februara 2007. godine. Odluka je donesena nakon savjetovanja u sarajevskoj Vijećnici, koje su organizirali Fondacija *Pravda za Bosnu i Hercegovinu* i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.[58] Srbijanski zvaničnici, pa čak i neki međunarodni predstavnici u Bosni i Hercegovini, danima su prije toga tvrdili da nema "novih dokaza" za reviziju i da dotadašnji agent Bosne i Hercegovine pred Međunarodnim sudom pravde nema pravo i ovlaštenje za pokretanje revizije.[59]

---

[57] Vučić, Srbija neće dozvoliti napad na RS, *Dnevni avaz*, god. XXI, br. 7417, Sarajevo, 25. 3. 2016, 7.

[58] "Zahtjev za reviziju bit će predat u roku", *Oslobođenje,* god. LXXIII, br. 25.228, Sarajevo, 18. 2. 2017, 2-3; "Jednoglasno podržana odluka o reviziji presude po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije", *Dnevni avaz*, god. XXII, br. 7747, Sarajevo, 18. 2. 2017, 2-3; "Pravda za žrtve", *Dnevni avaz*, god. XXII, br. 7747, Sarajevo, 18. 2. 2017, 3.

[59] Politički predstavnici srpskog naroda iz bh. entiteta RS nisu osporili tužbu Bosne i Hercegovine pred Međunarodnim sudom pravde. Njihov odnos nije bio potpuno jasan prema procesu u kojem je Republika Bosna i Hercegovina 1993. godine tužila SRJ zbog kršenja Konvencije o genocidu. Prvo, Momčilo Krajišnik, kao član Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda, nije osporio tužbu Bosne i Hercegovine protiv Srbije pred Međunarodnim sudom pravde, iako je na to imao pravo u roku tri mjeseca kao i svaki član Predsjedništva BiH. Tu mogućnost nije iskoristila Skupština bh. entiteta RS koja je mogla u predviđenom roku od tri mjeseca pokrenuti postupak osporavanja Tužbe Bosne i Hercegovine protiv SRJ (Srbije). Prilikom imenovanja Sakiba Softića za agenta Bosne i Hercegovine pred Međunarodnim sudom pravde,

Krajem novembra 2017. godine uslijedila je i sudska presuda Haškog tribunala zločincu Ratku Mladiću koji je osuđen na doživotni zatvor. Ova presuda još je jednom potvrdila i ukazala na užasne posljedice velikosrpske politike prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima.[60] Pretresno vijeće Haškog tribunala, kojim je predsjedavao sudija Alphons Orie,[61] 22. novembra 2017. godine utvrdilo je da je bivši komandant tzv. VRS Ratko Mladić bio član četiri udružena zločinačka poduhvata i da je kriv po 10 od ukupno 11 tačaka optužnice. Zločinac Mladić, prema sadržaju presude, kriv je za genocid u Srebrenici 1995. godine, za zločine protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini (ubistva, istrebljenje, progone, prisilne deportacije i nehumana djela poput prisilnog premještanja nesrpskog stanovništva s teritorija koje su bile pod kontrolom bosanskih Srba). Na-

nakon smjene Muhameda Šaćirbegovića, ponovno član Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda nije posegnuo za vitalnim nacionalnim interesom i agent Softić je dobio legitimaciju da nastavi predstavljanje i zastupanje Bosne i Hercegovine pred ovim sudom u tužbi protiv Srbije. Očigledno je da srpski predstavnici u Bosni i Hercegovini nisu smatrali da trebaju zaustaviti tužbu Bosne i Hercegovine protiv Srbije na Međunarodnom sudu pravde. Neki analitičari smatraju da su prvobitno Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik, a potom i drugi srpski predstavnici iz bh. entiteta RS, nezadovoljni sadržajem Dejtonskog sporazuma napravili osvetu Slobodanu Miloševiću, kao i da stvore situaciju egzistiranja tužbe i tako drže srbijansku politiku u statusu taoca, te da drže pozornost Srbije na pitanjima koja se tiču ovog entiteta. Kako god, ovakva politika rezultirala je presudom Međunarodnog suda pravde po kojoj je Srbija presuđena za nesprečavanje i nekažnjavanje genocida, a vojska i policija tzv. RS presuđene su za zločin genocida nad Bošnjacima. *Revizija presude ICJ – put ka pravdi ili nasilju?* Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije (IFIMES), Ljubljana, 12. 2. 2017, 2-4.

[60] Komentare u Bosni i Hercegovini na presudu zločincu Ratku Mladiću pogledati u: “Ni doživotni zatvor neće promijeniti doživljaj Mladića”, *Dani*, br. 1.050, Sarajevo, 23. 11. 2017, 12-16; “Kasapinu doživotni”, *Dnevni avaz*, god. XXII, br. 8025, Sarajevo, 23. 11. 2017, 1; “Doživotna robija kasapinu”, *Dnevni avaz*, god. XXII, br. 8025, Sarajevo, 23. 11. 2017, 2-3; “Ove krvoloke čeka Božiji sud!, Nema prave kazne, Časni sudija”, *Dnevni avaz*, god. XXII, br. 8025, Sarajevo, 23. 11. 2017, 8.

[61] Alphons Orie, predsjedavajući Sudskog vijeća, rođen je 23. 11. 1947. godine u Holandiji. Bio je član Haškog tribunala od 2001. godine, a prije toga bio je sudija holandskog Vrhovnog suda, ali i advokat u haškim postupcima. Orie je izdvojio mišljenje od dvojice drugih članova Vijeća po prvoj tački optužnice, što znači da se nije slagao da zločinac Mladić nije kriv i za genocid u Prijedoru, Ključu, Sanskom Mostu, Foči, Vlasenici i Kotor-Varoši. Zauvijek će ostati upamćen kao sudija koji je izrekao doživotnu robiju za genocid u Srebrenici i sve druge zločine koje je zločinac Mladić počinio sa svojom vojskom tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Časni sudija, *Dnevni avaz*, god. XXII, br. 8025, Sarajevo, 23. 11. 2017, 7.

dalje, sudski je utvrđeno da je kriv za kršenje zakona i običaja ratovanja, krivična djela koja uključuju ubistva, teroriziranje, protivpravne napade na civile i uzimanje talaca. Kriv je za granatiranje i snajpersko djelovanje po civilima tokom opsade Sarajeva, kao i za držanje vojnika UNPROFORA-a kao talaca u maju i junu 1995. godine. Također, zločinac Mladić, prema presudi Sudskog vijeća, snosi i individualnu krivičnu odgovornost za djelovanje u nekoliko udruženih zločinačkih poduhavata, a osuđen je i na osnovu krivične odgovornosti nadređenog jer je znao da se snage pod njegovom kontrolom spremaju da počine zločine ili da su ih već počinile, a nije preduzeo nikakve mjere da spriječi izvršenje zločina ili da kazni počinioce.[62] Zvuči surovo i krajnje nepravedno da zločinac Mladić nakon otkrića Tomašice (najveće masovne grobnice u Evropi nakon Drugog svjetskog rata) u prvostepenoj presudi Haškog tribunala nije osuđen i za genocid početkom rata 1992. godine u šest bh. općina. Konkretno, Prijedoru, Ključu, Sanskom Mostu, Kotor-Varošu, Foči, Vlasenici.[63] U dijelu presude koji se odnosi na Mladićevu odgovornost u odnosu na udruženi zločinački poduhvat navedeno je sljedeće:

> *Vijeće je konstatiralo da je optuženi bio na raznim položajima u Jugoslovenskoj narodnoj armiji i da je počevši od 12. maja 1992. godine bio na dužnosti komandanta Glavnog štaba Vojske republike bosanskih Srba, odnosno VRS. Na toj dužnosti je ostao do novembra 1996. Što se tiče sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata, Vijeće je zaključilo da je od 1991. do 30. novembra 1995. godine postojao udruženi zločinački poduhvat s ciljem da*

[62] ICTY, Mladić (IT-09-92), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Ratka Mladića, *Presuda Pretresnog vijeća*, 22. novembar 2017; Žalbeni postupak u toku i u nadležnosti je Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove. IRMCT, Mladić (MICT-13-56), Žalbeni postupak (u toku).

[63] Optužnica protiv Ratka Mladića podignuta je 24. jula i 16. novembra 1995. godine. Uhapšen je u Srbiji tek 26. maja 2011. godine, nakon gotovo 16 godina bježanja i skrivanja. Suđenje je počelo 16. maja 2012. godine, a izvođenje dokaza trajalo je duže od četiri godine. Vijeće je zasjedalo tokom 530 dana suđenja, tokom kojih su mu predočena svjedočenja 592 svjedoka i skoro 10.000 dokaznih predmeta. Također, Vijeće je primilo na znanje oko 2.000 činjenica o kojima je presuđeno. “Kriv je! Genocid, progon, istrebljenje, teror, maosvna ubistva...”, *Dnevni avaz*, Specijalni prilog, god. XXII, br. 8025, Sarajevo, 23. 11. 2017, 1-11.

se bosanski Muslimani i Hrvati trajno uklone s teritorija Bosne i Hercegovine, na koji su bosanski Srbi polagali pravo, i to putem progona, istrebljivanja, ubistava, nehumanih djela prisilnog premještanja i deportacije. (...) Među učesnicima sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata bili su: Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Bogdan Subotić, Momčilo Mandić i Mićo Stanišić. Mnoge zločine navedene u optužnici počinile su jednice koje su korištene kao sredstvo za ostvarenje sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata. Među njima su bili pripadnici VRS-a, MUP-a i Teritorijalne odbrane, pod nadzorom Ministarstva odbrane bosanskih Srba, razne paravojne grupe i pripadnici regionalnih i općinskih vlasti. (...) Optuženi je bio u direktnom kontaktu s članovima rukovodstva u Srbiji i članovima Generalštaba Vojske Savezne republike Jugoslavije kako bi osigurao da vojne potrebe VRS-a budu zadovoljene.[64]

Ipak, uprkos sudski utvrđenim činjenicama, najviši politički zvaničnici Srbije i srpski predstavnici iz bh. entiteta RS nastavili su s nemoralnom politikom negiranja genocida i masovnih ratnih zločina. Umjesto suočavanja s genocidnom politikom iz 90-ih godina 20. stoljeća, oni su rješenje tražili u "heroizaciji" presuđenih ratnih zločinaca. Omalovažavajući sudsku presudu zločincu Ratku Mladiću, predsjednik Srbije Aleksandar Vučić rekao je "da je presuda Mladiću očekivana te da ishod suđenja u Srbiji nije iznenađenje. Svi smo znali da će to biti ishod, ne postoji nijedan čovek odavde da to nije znao".[65] Predsjednik bh. entiteta RS Milorad Dodik skandalozno je poručio da je "Ratko Mladić veoma patriotski obavljao svoju dužnost. Žrtvujući svoj i komoditet svoje porodice, znao je da će biti izložen svim ovim procedurama koje dugo traju, ali nije odustajao od istinske slobodarske ideje što se tiče Republike Srpske. (...) Zato će i doživotni zatvor samo ojačati mit o njemu".[66]

[64] Isto, 5-8.

[65] "Pozivam građane da počnu gledati u budućnost, *Dnevni avaz*", god. XXII, br. 8025, Sarajevo, 23. 11. 2017, 7.

[66] "Ni doživotni zatvor neće promijeniti doživljaj Mladića", *Dani*, br. 1.050, Sarajevo, 23. 11. 2017, 14.

Umjesto prihvatanja presuda međunarodnih sudova i iskazivanja poštovanja prema žrtvama genocida i ratnih zločina, predsjednik Srbije Aleksandar Vučić je 19. decembra 2017. godine u Moskvi odlikovao posthumno ordenom srpske zastave prvog stepena Vitalija Čurkina, bivšeg ambasadora Rusije u UN-u. On je tokom svečane ceremonije u Ambasadi Srbije u Moskvi uručio orden Čurkinovoj supruzi Irini i poručio da je Čurkin, između ostalog, zaslužan za to što "danas srpski narod nije označen kao genocidan".[67] Prema Vučićevim riječima, Čurkin će ostati zapamćen i prepoznatljiv u ruskoj, ali i svjetskoj diplomatiji, po onome što je govorio o Bosni i Hercegovini, kao i po tome što se suprotstavio "propagandi protiv srpskog naroda, a ono što mu srpski narod nikad neće zaboraviti jeste sve što je učinio u julu 2015. godine".[68] Vučić je dodao "da će Srbija u političkom smislu uvek biti zahvalna Vladimiru Putinu što je sprečio da srpski narod dobije žig genocidnog naroda (...) kao i na tome što i dalje ima mogućnost da se bori za Kosovo i Metohiju".[69] Na kraju, Vučić je poručio da Srbija visoko cijeni ruku prijateljstva koju je Srbiji pružio Putin i da će Beograd ostati vojno neutralan.[70] Zahvalnost je iskazao i predsjednik bh. entiteta RS Milorad Dodik koji je 12. februra 2018. godine položio u Istočnom Sarajevu vijenac na spomen-obilježje bivšem ruskom ambasadoru Vitaliju Čurkinu. Tom prilikom Dodik je rekao da Srbi nikada ne smiju zaboraviti činjenicu da je Rusija u Vijeću sigurnosti UN-a uložila veto na Rezoluciju Velike Britanije "kojom su Srbi nepravedno optuženi za navodni genocid u Srebrenici. Zato će Srbi ostati trajno zahvalni i Rusiji i Čurkinu".[71] Inače, spomenik ruskom diplomati u Istočnom Sarajevu otkriven je u novembru 2017. godine.[72]

Negiranje presuda međunarodnih sudova i čvršće vezivanje za Rusiju ne iznenađuju s obzirom na to da je vladajući Vučićev SNS nastao iz

---

[67] "Srbiji sve više ruskog gasa", *Oslobođenje*, god. LXXIV, br. 25.528, Sarajevo, 20. 12. 2017, 10-11.

[68] Isto.

[69] Isto.

[70] Isto, 11.

[71] "Položeni vijenci na spomen-obilježje Vitaliju Čurkinu. Rusija borac za pravdu i mir", *Glas Srpske*, god. LXXV, br. 14.573, Banja Luka, 13. 2. 2018, 4.

[72] Isto.

ultradesničarskog SRS-a (nije suštinski promijenio svoj narativ) i da je uspostavio antiliberalni politički sistem. Miloševićev SPS, glavni koalicioni partner SNS-a, također ima bliske veze s Rusijom. Sociolog Srećko Mihailović ocijenio je da vlast u Srbiji od 2016. godine ima desnica, odnosno desni centar i ekstremna desnica. Antropolog Stefan Aleksić konstatirao je da je naprednjačka vlast u Srbiji zapravo desničarska, neokonzervativna, te da je ekstremna desnica neka vrsta potpornog stupa koji drži Vučićevu vlast "i to po principu manjeg zla".[73]

Osim opće konfuzije, koja se ciljano kreirala u pogledu činjenica o nedavnoj prošlosti, u 2017. godini nastavljena je i revizija historije 20. stoljeća, što je dodatno stvaralo haos, posebno u glavama mladih. Koncept posmatranja historije isključivo iz pozicije žrtve sprečavao je ozbiljan dijalog o prošlosti u Srbiji. Važnu ulogu u manipuliranju igrale su i brojke koje su se stalno povećavale. U Srbiji se pažnja nastavila fokusirati na Drugi svjetski rat. Uporno vraćanje na Drugi svjetski rat imalo je za cilj umanjivanje i poricanje odgovornosti za agresorske ratove 1990-ih godina, kao i da se, pravljenjem bilansa žrtava za cijelo 20. stoljeće, dokaže da su Srbi bili najveće žrtve obje Jugoslavije.[74] U udžbenicima historije u odnosu na doba Miloševićevog režima zadržana je dubinska matrica i nacionalistički diskurs u kome je srpski narod prikazan kao žrtva, narod koji nikada nije vodio osvajačke ratove, što pokazuje da je očuvan dubinski ideološki kontinuitet s Miloševićevim režimom. Također, ni najmanje se nije promijenilo tumačenje ratova devedesetih godina 20. stoljeća u odnosu na način na koji su oni interpretirani u vrijeme kad su bili u toku. Agresorski ratovi Srbije i dalje su se objašnjavali isključivo kao posljedica separatizma Slovenije i Hrvatske, koje su optužene za rušenje zemlje. U udžbenicima se i dalje podvlačilo da su Srbi najveće žrtve, čak i u agresorskim ratovima koje je Srbija vodila 1990-ih godina. Tako se nastavio formirati odnos današnjih i budućih generacija prema tim ratovima, a pozicije su ostale nepromjenjive i nepomirljive, što potencijal za konflikt drži i dalje otvorenim.[75]

---

[73] *Realna ograničenja Srbije u izboru sopstvene budućnosti*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017, 26-28.

[74] Isto, 30.

[75] Isto, 100-101.

Uprkos pravosnažnim presudama međunarodnih sudova, velikosrpski protagonisti nastavili su s politikom negiranja počinjenog genocida nad Bošnjacima. Entitetska skupština RS-a je "14. augusta 2018. godine poništila izvještaj o Srebrenici iz 2004. godine koji je priznao nalaze MKSJ-a u presudi Radislavu Krstiću".[76] Nakon toga pozvala je na formiranje nove komisije koja bi proučavala događaje iz jula 1995. godine u Srebrenici i pripremila revidirani izvještaj. Uspostavljanje novih komisija s ciljem negiranja presuda međunarodnih sudova izazvalo je oštre osude kako u bh. entitetu FBiH, tako i u međunarodnoj zajednici. Ambasada SAD-a u Bosni i Hercegovini osudila je sve radnje kojima je cilj osporavanje sudskih odluka koje su donijeli međunarodni sudovi, preporučujući bosanskim Srbima da se hrabro i odgovorno suoče s istinom. Sličnu poruku u otvorenom pismu iskazao je trideset i jedan međunarodni stručnjak za sukob u bivšoj Jugoslaviji poručujući da uspostavljanje komisije u bh. entitetu RS predstavlja kulminaciju historijskog revizionizma i višedecenijskog negiranja genocida.[77]

Historijska presuda velikosrpskom projektu koji je u Republici Bosni i Hercegovini, prema uputama iz Beograda, predvodio zločinac Radovan Karadžić, izrečena je 20. marta 2019. godine. Žalbeno vijeće Mehanizma za međunarodne krivične tribunale u Hagu potvrdilo je prvostepenu presudu Karadžiću, te povećalo kaznu s 40 godina na doživotni zatvor. Karadžiću je presuđeno za genocid u Srebrenici, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, ali ne i za genocid u sedam bh. općina (Vlasenica, Bratunac, Zvornik, Foča, Ključ, Sanski Most i Prijedor). Potvrđeno je da su u tim gradovima počinjeni zločini, ali prema ocjeni Žalbenog vijeća, ti zločini nisu imali genocidnu namjeru. Karadžić je proglašen krivim za četiri udružena zločinačka poduhvata (UZP), uključujući UZP za Sarajevo, UZP za Srebrenicu, sveobuhvatni UZP i UZP za uzimanje talaca. Žalbeno vijeće potvrdilo je da je Karadžić zloupotrijebio političku i vojnu vlast, zajedno s ostalim liderima, kako bi pokrenuo nezamislivu kampanju zločina, počinio

[76] Green, Monica Hanson, *Izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020*, Memorijalni centar Srebrenica–Potočari Spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine, Srebrenica, 2020, 36.

[77] Isto, 36-37.

strašna zlodjela i pokušao uništiti jednu zemlju. Vijeće je odbilo sve navode iz žalbe koju je Karadžić podnio na prvostepenu presudu i on je ovom presudom trajno upisan u historiju kao ratni zločinac odgovoran za užasne ljudske patnje.[78] Također, ovo je bila i presuda velikosrpskoj politici koja je projektirana i vođena iz Beograda. Nažalost, i današnji rukovodioci Srbije i srpski funkcioneri iz bh. entiteta RS podržavaju osnovne teze zločinačke politike prema kojima Bosnu i Hercegovinu treba uništiti kao državu.

Nažalost, srbijanske političare u nastavku njihove anticivilizacijske politike negiranja međunarodnih sudskih presuda o počinjenom genocidu nad Bošnjacima ohrabrila je Odluka Švedske akademije nauka i umjetnosti da u 2019. godini Nobelovu nagradu za književnost dodijeli Peteru Handkeu.[79] Dodjeljivanje nagrade piscu koji je veličao zločinački režim Slobodana Miloševića i koji negira sudske presude o genocidu nad Bošnjacima izazvalo je žestoku polemiku ne samo u Bosni i Hercegovini i regionu nego i u medijima njemačkog govornog područja. Među onima koji su argumentirano ukazali na nemogućnost razdvajanja javnog djelovanja pisca od samog književnog djela bio je i akademik Dževad Jahić. On je u svom autorskom tekstu napisao da "nije tačno da se Handkeovo književno djelo, po principu estetskih

[78] IRMCT, Karadžić (MICT-13-55), Pred Žalbenim vijećem, *Drugostepena presuda Žalbenog vijeća Mehanizma*, 20. marta 2019; O reakcijama u medijima na presudu Radovanu Karadžiću pogledati u: "Doživotni zatvor za Radovana Karadžića", *Politika*, god. CXVI, br. 37842, Beograd, 21. 3. 2019, 5; "Karadžić će i umrijeti u zatvoru", *Dnevni avaz*, god. XXIV, br. 8508, Sarajevo, 21. 3. 2019, 2-3; "Radovan Karadžić osuđen na doživotni zatvor", *Oslobođenje*, god. LXXVI, br. 25.974, Sarajevo, 21. 3. 2019, 2-3; "Karadžiću doživotna robija", *Nezavisne novine*, br. 6954, Banja Luka, 21. 3. 2019, 2-3; "Ovo nema nikakve veze sa pravom!", *Večernje novosti*, god. LXVI, Beograd, 21. 3. 2019, 2-3.

[79] Peter Handke, osim po književnim radovima, u široj javnosti poznat je i po kontroverznim stavovima o događajima u bivšoj Jugoslaviji, a posebno je na meti opravdanih kritika bio poslije govora koji je održao na sahrani Slobodana Miloševića. Također, meta kritika bio je i kada je 1996. godine objavio kontroverzno djelo pod nazivom *Jedno zimsko putovanje ka rijekama Dunavu, Savi, Moravi i Drini ili Pravda za Srbiju*. "Handke nije odgovorio na Massova pitanja", *Oslobođenje*, god. LXXVI, br. 26.231, Sarajevo, 7. 12. 2019, 16-17. "Protest protiv Handkea", *Stav*, god. V, br. 248, Sarajevo, 5. 12. 2019, 6.

umjetničkih sloboda i kriterija, bitno razlikuje od njegovog sramnoga javnoga istupanja u odbrani zločina. Jer i samo njegovo djelo, misao i zamisao toga djela počivaju zapravo na onim istim temeljima na kojima se bazira to njegovo javno djelovanje podrške zločinu (...) Takav jedan čovjek od pera uporno je javno, svojom pisanom riječju (...) objašnjavao bajraktare genocidnih vizija i 'salvetskih strategija', sve to čineći iz nekih svojih razloga, ponesen nekim tamnim slojevima svoje 'stvaralačke' svijesti ili podsvijesti (...) Ovo bi moglo biti posmrtno ogorčenje i razočarenje i samoga Nobela (...)."[80]

Ipak, uprkos osnovanim upozorenjima iz Bosne i Hercegovine i brojnih drugih država, švedski kralj Karl Gustaf (Carl Gustaf) 10. decembra 2019. godine, u Stockholmu, kontorverznom piscu Peteru Handkeu, pred oko 1500 gostiju, zvanično je uručio Nobelovu nagradu za književnost. Suprotstavljajući se dodjeli nagrade piscu koji negira genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine počinjene na teritoriji Bosne i Hercegovine u Stockholmu je tim povodom organiziran veliki protest na kojem su, pored ostalih, bile prisutne i članice Udruženja Majke enklava Srebrenica i Žepa. Zbog uručenja Nobelove nagrade Peteru Handkeu protestirali su brojni intelektualci, pisci, političari i javne ličnosti iz cijelog svijeta.[81] Tako je, primjera radi, predsjednik Republike Turske Recep

[80] Dževad Jahić, "Veliki pad" Petera Handkea (i Alfreda Nobela), *Stav*, god. V, br. 248, Sarajevo, 5. 12. 2019, 26-29.

[81] Zbog dodjele nagrade Handkeu Samantha Power, bivša američka ambasadorica pri UN-u, objavila je u znak protesta pjesmu književnog nobelovca Josepha Brodskog posvećenu Bosni i Hercegovini. Javier Bauluz, novinar i jedini španski dobitnik Pulitzerove nagrade, dodjelu Nobelove nagrade Handkeu ocijenio je kao sramotan čin i priključio se stotinama reportera širom svijeta koji su izvještavali iz Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine. Slične stavove ponovio je i poznati britanski novinar Anthony Loyd poručivši da svi oni koji su bili u Bosni i Hercegovini ne mogu zaboraviti realnost i činjenice. Bivši reporter ABC Australie Max Uechtritz napisao je da je bio svjedok genocida i da Handkeovi stavovi predstavljaju monstruozno iskrivljivanje istine. Švedska novinarka Johanne Hildebrandt podijelila je fotografije snimljene u junu 1992. godine, a na kojima se vide tijela žrtava agresije na Bosnu i Hercegovinu u rijeci Drini nedaleko od Goražda. U znak protesta švedska doktorica i novinarka Christina Doctare, dobitnica Nobelove nagrade za mir 1988. godine, vratila je Nobelovu nagradu dodajući da osjeća krivicu i sramotu. Ugledni američki novinar i publicista Roy Gutman koji je, također, bio ratni izvještač iz Bosne i Hercegovine i dobitnik Pulitzerove nagrade, rekao je sljedeće: "Rat u Bosni

Tayyip Erdoğan osudio dodjelu nagrade Handkeu sljedećim riječima: “Davanjem Nobelove nagrade za književnost rasisti, koji negira genocid u Bosni i brani ratne zločince i to 10. decembra na Dan ljudskih prava, ne znači ništa drugo nego nagrađivanje za kršenje ljudskih prava.”[82] S druge strane, predsjednik Srbije Aleksandar Vučić nije krio svoje oduševljenje piscem koji negira genocid nad Bošnjacima. U čestitki Handkeu Vučić je napisao da ovo nije samo nagrada za izuzetan književni rad već i “za neprikosnovene moralne odlike, za hrabrost i dostojanstvo, kojima se borite za svoje ideale vrhunskog intelektualca. Srbija Vas smatra za istinskog prijatelja i, biću slobodan da kažem, Vašu Nobelovu nagradu doživljavamo kao da je neko dobio od nas. Sada, uz Ivu Andrića slavimo još jednog našeg nobelovca”.[83]

Zaključak

Najviši politički zvaničnici Srbije i poslije presude Međunarodnog suda pravde, kao i presuda Haškog tribunala, nastavili su s anticivilizacijskom politikom negiranja genocida nad Bošnjacima, bježeći od ukazivanja na činjenice i istinitog podsjećanja na agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U tome su, između ostalog, imali i veliku podršku u najutjecajnijim srbijanskim medijama koji su tendenciozno i netačno informirali javnost da međunarodni sudovi ne primjenjuju ista mjerila za Srbe i pripadnike drugih naroda. Pravosnažne presude najviših međunarodnih sudova nisu dovele do potrebnog i očekivanog osvješćivanja u Srbiji i suočavanja sa zločinačkim naslijeđem Miloševićevog režima. Uprkos presudama najviših svjetskih sudova velikosrpski protagonisti

bio je ratni zločin prerušen u rat. Mnogo pre dešavanja u Srebrenici, godinu i po pre, zaključio sam da su događaji koji su tome prethodili imali sve elemente genocida. I dalje stojim iza tog zaključka.” “Piscu Peteru Handkeu uručena Nobelova nagrada”, *Politika*, god. CXVI, br. 38104, Beograd, 11. 12. 2019, 4; “Kraj Nobelove nagrade za književnost?”, *Oslobođenje*, god. LXXVI, br. 26.235, Sarajevo, 11. 12. 2019, 20-21.

[82] “U Sarajevu ogorčeni, u Banjaluci zadovoljni”, *Politika*, god. CXVI, br. 38104, Beograd, 11. 12. 2019, 4.

[83] “Čestitka Aleksandra Vučića Peteru Handkeu”, *Politika*, god. CXVI, br. 38104, Beograd, 11. 12. 2019, 4.

nastavili su širiti neistine, podvale i falsifikate negirajući i sudski dokazani genocid nad bošnjačkim stanovništvom. Do promjene zvanične politike Srbije u vezi s negiranjem genocida nije došlo ni poslije usvajanja Rezolucije o Srebrenici u Evropskom parlametu, 14. i 15. januara 2009. godine. Suprotno zvaničnim ocjenama EU-a, UN-a, SAD-a i presudama međunarodnih sudova nosioci velikosrpske politike u drugoj deceniji 21. stoljeća dodatno su ojačali i intenzivirali politiku negiranja naučnih i sudskih činjenica o počinjenom genocidu nad Bošnjacima. Brojne činjenice govore da su nakon dolaska na vlast u Srbiji bivših radikala Tomislava Nikolića i Aleksandra Vučića dodatno pojačane aktivnosti s ciljem iskrivljivanja zločinačke uloge Miloševićevog režima. U Srbiji se od 2012. godine sve snažnije počela nametati politika negiranja koju je, uz ostalo, odlikovalo poricanje, manipulacija, politizacija i nepovjerenje. Takva politika u Srbiji direktno se reflektirala i na ponašanje srpskih čelnika u bh. entitetu RS. Ipak, neistine i obmane velikosrpskih protagonista nisu mogle zaustaviti objavljivanje međunarodnih sudskih presuda ratnim zločincima Radovanu Karadžiću, Ratku Mladiću, Momčilu Krajišniku, Biljani Plavšić i brojnim drugim. Presude su, uz ostalo, prikazale "inventar" zločina koji su počinjeni u Bosni i Hercegovini, uključujući i genocid. Sudske su presude i svojevrsna osuda velikosrpske ideologije i politike. Ipak, uprkos sudski utvrđenim činjenicama, najviši politički zvaničnici Srbije i srpski predstavnici iz bh. entiteta RS nastavili su s nemoralnom i anticivilizacijskom politikom negiranja i poricanja genocida nad Bošnjacima. Umjesto suočavanja s velikosrpskom politikom koja je dovela do genocida, oni i dalje rješenje traže u "heroizaciji" presuđenih ratnih zločinaca.

Izvori i literatura

1. Biserko, Sonja, "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne", u: *Duh Bosne*, Međunarodni interdiscilinarni, dvojezični, online časopis, vol. 6, br. 4, Beograd, 2011.
2. Čekić, Smail, "Praksa Međunarodnog suda pravde – pravna ili politička?", u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice presude Međunarodnog suda pravde*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011.

3. Ćosić, Dobrica, *Bosanski rat*, Beograd, 2012.
4. Ćosić, Dobrica, *Srpsko pitanje u XX veku. Lična istorija jednog doba*, Beograd, 2009.
5. Tanasković, Darko, *Islam i mi*, Beograd, 2006.
6. Donia, Robert J., *Radovan Karadžić. Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2016.
7. Green, Monica Hanson, *Izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020*, Memorijalni centar Srebrenica–Potočari Spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine, Srebrenica, 2020.
8. Hartmann, Florence, *Mir i kazna. Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa*, Sarajevo, 2007.
9. *Helsinški bilten*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, br. 117, juni 2015.
10. ICTY, Karadžić (IT-95-5/18-T), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžić, *Presuda Pretresnog vijeća,* 24. 3. 2016.
11. ICTY, Krajišnik (IT-00-39-T), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, *Presuda Pretresnog vijeća*, 27. septembar 2006.
12. ICTY, Krajišnik (IT-00-39-T), Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, *Presuda Žalbenog vijeća*, 17. mart 2009.
13. ICTY, Mladić (IT-09-92), Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Ratka Mladić, *Presuda Pretresnog vijeća*, 22. novembar 2017.
14. IRMCT, Karadžić (MICT-13-55), Pred Žalbenim vijećem, *Drugostepena presuda Žalbenog vijeća Mehanizma*, 20. marta 2019.
15. IRMCT, Mladić (MICT-13-56), Žalbeni postupak (u toku).
16. *Ljudska prava u Srbiji 2014. Politička kultura protiv evropeizacije,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2015.
17. *Ljudska prava u Srbiji u 2007. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2008.
18. *Ljudska prava u Srbiji u 2008. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska, Beograd, 2009.
19. *Ljudska prava u Srbiji u 2010. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2011.
20. *Ljudska prava u Srbiji u 2011. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2012.
21. *Ljudska prava u Srbiji u 2015. Demokratski deficit – osnova autoritarnosti*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016.
22. *Ljudska prava u Srbiji u 2016. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2017.

23. Muratović, Rasim, "Presuda Haškog tribunala Radovanu Karadžiću – potvrda velikosrpske ideologije, politike i prakse u Bosni i Hercegovini", u: *Srebrenica kroz minula stoljeća. Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva*, Knjiga 5, Zbornik radova, Tuzla – Srebrenica, 2016.
24. Nettelfield, Lara J., Wagner, Sarah E., *Srebrenica nakon genocida*, Sarajevo, 2015.
25. *Presuda međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
26. *Realna ograničenja Srbije u izboru sopstvene budućnosti*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017.
27. Softić, Sakib, *Revizija presude Međunarodnog suda pravde, mit ili stvarnost*, Fojnica, 2015.
28. *Službeni glasnik Republike Srbije*, god. LXVI, br. 20, Beograd, 31. 3. 2010, *Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina genocida u Srebrenici*, 3-4.
29. *Službeni glasnik Republike Srpske*, god. XVI, br. 29, Banja Luka, 18. 4. 2007, *Deklaracija o opredjeljenju Republike Srpske za demokratsko uređenje i evropsku budućnost Bosne i Hercegovine*.
30. *Službeni glasnik Republike Srpske*, god. XXII, br. 78, Banja Luka, 13. 9. 2013, *Ukaz o dodjeli odlikovanja*, 1.
31. *Službeni glasnik Republike Srpske*, god. XXII, br. 92, Banja Luka, 29. 10. 2013, *Deklaracija o uzrocima, karakteru i posljedicama tragičnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995*, 1-2.
32. Zgodić, Esad, *Kultura patriotizma. O vrlinama i porocima jedne ljubavi*, Sarajevo, 2011.

Novine i časopisi

33. *Dani*, Sarajevo.
34. *Dnevni avaz*, Sarajevo.
35. *Glas Srpske*, Banja Luka.
36. *Nezavisne novine*, Banja Luka.
37. *Oslobođenje*, Sarajevo.
38. *Politika*, Beograd.
39. *Stav*, Sarajevo.
40. *Večernje novosti*, Beograd.

Doc. dr. Ermin Kuka

Mr. Hamza Memišević

LOKALIZACIJA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Sažetak: Obilježavanje genocida nad Bošnjacima samo na području Srebrenice može se interpretirati kao put u lokalizaciju genocida i pristajanje da se genocid nad Bošnjacima počinjen u periodu 1992–1995. godine svede na lokalni karakter. Reduciranje genocida samo na šest dana jula 1995. godine predstavlja jednu vrstu zamke. Genocid nad Bošnjacima na području Srebrenice ne može se separirati od genocida počinjenog od 1992. do 1995. godine u svim okupiranim gradovima i gradovima pod opsadom. Vinovnici genocida u Srebrenici su iste strukture koje su počinile genocid u ostatku Republike Bosne i Hercegovine. Velikosrpska politika nadahnuta ideologijom, koja za svoj cilj ima eksterminaciju bošnjačkog stanovništva i pripajanje bosanskog teritorija susjednoj Srbiji, realizirala je genocidnu politiku prema Republici Bosni i Hercegovini i Bošnjacima u kontinuitetu u periodu 1992–1995. godine. Ciljevi ovog radu jesu pokazati genocidni karakter agresije na suverenu i nezavisnu Republiku Bosnu i Hercegovinu i ukazati na grešku koja se ogleda u lokalizaciji genocida nad Bošnjacima.

Ključne riječi: lokalizacija, genocid, Srebrenica, Bošnjaci, Republika Bosna i Hercegovina

Abstract: The commemoration of the genocide against Bosniaks only in the area of Srebrenica can be interpreted as a way to localization the genocide and accept that the genocide against Bosniaks committed in the period 1992–1995 is reduced to a local level. Reducing genocide to just six days in July 1995 is a kind of trap. The genocide against Bosniaks in the Srebrenica area cannot be separated from the genocide committed between 1992 and 1995 in all occupied cities and cities under siege. The perpetrators of the Srebrenica genocide are the same structures that committed genocide in the rest of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The Greater Serbia policy, inspired by ideology, which aims to exterminate the Bosniak population and annex Bosnian territory to neighboring Serbia, pursued a genocidal policy towards the Republic of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks continuously in the period from 1992 to 1995. The goals of this paper are to show the genocidal character of the aggressive war against the Republic of Bosnia and Herzegovina and to point out the mistake, which is reflected in localization of the genocide against Bosniaks.

Keywords: localization, genocide, Srebrenica, Bosniaks, Republic of Bosnia and Herzegovina

Uvod

Republika Bosna i Hercegovina je u periodu 1992–1995. godine bila izložena klasičnoj oružanoj agresiji, koja je rezultat velikosrpske i velikohrvatske politike. Historijska je činjenica da su Bošnjaci, kao najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini, tokom navedenog perioda bili izloženi genocidu provođenom od strane agresora. Samom činu genocida prethodio je proces pripreme, odnosno stvaranja društvenog ambijenta i ozračja, u kojem će genocidne radnje biti poželjne i društveno prihvatljive. Drugi čin ogleda se u samom izvršenju genocida, a treći u činjenici da danas živimo u postgenocidnom društvu.

Uloga srpskih intelektualaca u pripremi izvršenja genocida

Ključnu ulogu u stvaranju antiislamske atmosfere i ohrabrivanja nacionalističkog sentimenta preuzeli su intelektualni krugovi unutar srpskog društva. Norman Cigar zauzima stanovište da je srpska intelektualna elita napravila prohodnost za vojni aparat Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i paradržavne tvorevine Republike srpske da počine genocid nad Bošnjacima. Intelektualne i kulturne srpske elite uspjele su to ostvariti "orijentalizmom kao napadnim i drečavim utjelovljenjem jednog procesa označenog manihejskom podjelom na 'njih' i 'nas'".[1]

Prohodnost nacionalističkim idejama omogućena je slomom komunističke vladavine. Ipak, objektivnim sagledavanjem, može se uvidjeti da srpski nacionalistički duh nije mirovao ni tokom vladavine komunizma. Tokom 1971. godine Dobrica Ćosić uspio je na čelo Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) dovesti svog prijatelja Pavla Savića, "koji je, iako titovac, akademicima SANU davao puno veću slobodu od svog prethodnika (što će, dugoročnije gledano, omogućiti stvaranje neophodnih temelja za nastanak Memoranduma SANU, tijekom osamdesetih)".[2]

---

[1] Cigar, Norman, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad Muslimanima Balkana*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2000, 13.

[2] Hudelist, Darko, *Moji BG-prijatelji (5)*: Matija Bećković (objavljeno u *Nedeljniku*), 11. 1. 2018, http://www.darkohudelist.eu/det.php?id=121.

Godine 1985. srpsko rukovodstvo pozvalo je srpske intelektualce da se uključe u rješavanje nagomilanih problema unutar države. Ivan Stambolić, kao jedan od najrelevantnijih i najprominentnijih ličnosti jugoslavenske političke scene tog doba, smatrao je da treba slušati glas intelektualaca u teškim vremenima, te je stoga uputio poziv SANU da ponudi rješenja za društvene, ekonomske i političke probleme.[3] Memorandum se sastojao iz dva dijela. Prvi dio Memoranduma obuhvatao je pitanje krize jugoslavenskog društva i privrede, dok je drugi dio dokumenta bio usmjeren ka položaju Srbije i srpskog naroda.[4] Memorandum je u prvom dijelu kritizirao Ustav iz 1974. godine, navodeći da buduće društveno uređenje treba biti zasnovano "na četiri velika principa modernog društva, a to su: suverenitet naroda, samoopredeljenje nacije, ljudska prava i 'racionalnost'".[5] U drugom dijelu Memoranduma, srpska intelektualna elita konstatira da se Srbi suočavaju s tri problema, a to su "privredno zaostajanje Srbije, **njeni nerešeni državno-pravni odnosi sa Jugoslavijom** i sa pokrajinama, kao i genocid na Kosovu".[6]

Dokument sačinjen od strane SANU-a neodvojiv je od srpske zvanične politike. Kroz insistiranje na rješavanju državno-pravnih odnosa i navodnim optužbama da se nad Srbima vrši genocid, dalo se naslutiti u kojem će pravcu srpska politika djelovati. Unatoč pokušajima srpske politike da se Memorandum i posljedice proizašle iz toga relativiziraju i minimiziraju, jasno je da je taj dokument poslužio za artikulaciju srpske politike. Kreatori Memoranduma bili su aktivni u političkom životu Srbije. Na to ukazuje podatak da su "Miloš Macura, Antonije Isaković, Dušan Kanazir i Mihailo Marković – postali članovi glavnog odbora SPS-a. Sama ova činjenica bi bila dovoljna da se Miloševićev politički program poveže sa Memorandumom".[7]

---

[3] Tromp, Nevenka, *Smrt u Hagu: Nezavršeno suđenje Slobodanu Miloševiću*, University press - izdanja Magistrat, Sarajevo, 2019, 98-99.

[4] Budding, Audrey Helfant, "Srpski nacionalizam u dvadesetom veku", u: *Milošević vs Jugoslavija,* knjiga 1, priredila: Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004 (Cigar, *Genocid u Bosni: Politika etničkog čišćenja* 1998), 119.

[5] Isto, 119.

[6] Isto.

[7] Tromp, 2019, 119.

Ovim srpskim manifestom ozvaničen je početak srpske genocidne politike, šaljući na taj način poruku da tadašnja Jugoslavija ne zadovoljava srpske nacionalne i političke interese. Srpska štampa, ohrabrena i instruirana od strane zvanične politike, preuzela je obavezu u dehumanizaciji Muslimana (Bošnjaka) i legitimiranju genocida nad tom etničkom grupom. Vinovnici antimuslimanskog narativa i crtanja meta na leđa Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda bili su Dragoš Kalajić, Miroljub Jevtić i Darko Tanasković. U negativnom karakteriziranju Bošnjaka svakako je prednjačio Dragoš Kalajić, iznoseći niz malicioznih i krajnje negativnih tvrdnji.[8]

Ulogu u stvaranju antiislamske atmosfere i negativnog prikazivanja Bošnjaka preuzeli su i političari, čak i opozicioni, što dodatno jača tezu da razlike između srpske pozicije i opozicije u pogledu rješavanja srpskog pitanja, nisu postojale. Jedina razlika bila je u taktici. Tako je Vuk Drašković, jedan od vođa srpske opozicije i protukandidat Slobodanu Miloševiću na predsjedničkim izborima, izjavio da su Bošnjaci Srbi, a da je njihovo nacionalno ime (tada Muslimani) izmislio Tito, a da Bosna treba biti sastavni dio velike Srbije.[9] Slobodan Milošević 1991. godine u državnom parlamentu kazao je sljedeće: "Pitanje granica je vitalna stvar za državu. Kao što znate, uvijek jaki, a nikada slabi, diktiraju kakve će biti granice. Zato moramo biti jaki."[10]

Srpsko rukovodstvo, predvođeno Slobodanom Miloševićem, odlučilo se na svrgavanje nelojalnih rukovodstava u republikama i pokrajinama. Tako počinje antibirokratska revolucija, čija je posljedica bila marionetska Vlada u Crnoj Gori, ukidanje autonomije Kosovu i Vojvodini. Važan momenat svakako je i pobjeda Slobodana Miloševića i njegove partije na

---

[8] Cigar, Norman, *Genocid u Bosni: Politika "etničkog čišćenja*, BKC, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, 37. Kalajić navodi da Muslimani ne pripadaju evropskoj kulturi i prostoru i da je u njihovom ponašanju vidljiva sklonost ka prevari, autoritarizmu, seksualnim nagonima itd. Pogledati: Isto, 37-38.

[9] Isto, 46.

[10] Isto, 55. Također, vođa bosanskih Srba Radovan Karadžić izjavio je da će se Srbi boriti dok ne ostvare Karađorđev cilj, odnosno ujedinjenje Srba. Vojislav Šešelj u Parlamentu Srbije zalagao se za protjerivanje manjina s teritorije Srbije, pri čemu niko nije izrazio protivljenje njegovim stavovima. Pogledati: Isto, 52, 55.

izborima 1990. godine. Na tim izborima birači su poslali jasnu poruku da u Slobodanu Miloševiću i njegovoj stranci vide snagu koja će realizirati memorandumske ciljeve.

Ista stvar desila se u Hrvatskoj, gdje je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) prvo pobijedila na parlamentarnim izborima 1990. godine, a zatim je na predsjedničkim izborima 1992. godine pobijedio Franjo Tuđman. Dolazak HDZ-a na vlast u Hrvatskoj i Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji imao je direktne posljedice na Bosnu i Hercegovinu. Opsjednut granicama Banovine iz 1939. godine, Franjo Tuđman je smatrao da je za Bosnu i Hercegovinu najefikasnija podjela između Srba i Hrvata.[11]

U istom periodu demokratski procesi započeti su u Bosni i Hercegovini. Na osnovu rezultata izbora pobjedu su odnijeli: Stranka demokratske akcije (SDA), Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZBiH) i Srpska demokratska stranka (SDS). Odmah po preuzimanju poluga vlasti, SDS i HDZ počinju djelovati po instrukcijama iz Srbije i Hrvatske. Srpska destruktivna politika ogledala se u donošenju niza odluka koje su direktno bile usmjerene protiv teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine.[12]

Jugoslavenska narodna armija (JNA) u potpunosti se stavila na raspolaganje srpskoj politici. Opredjeljenost JNA ka jednoj strani i želja da se djeluje u simbiozi sa zvaničnom politikom jasna je iz naredbi Veljka Kadijevića. General Kadijević isticao je da JNA treba djelovati na cijelom prostoru i da kroz svoje djelovanje treba ostvariti sljedeće ciljeve: "poraziti hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli, obavezno u mjeri

[11] Tuđman, Miroslav, "Goldstein ne razumije ni hrvatsku ni bošnjačku politiku 90-ih", Objavljeno: 8. listopad 2018, *Jutarnji list*, https://www.jutarnji.hr/globus/za-globus-pise-miroslav-tudman-goldstein-ne-razumije-ni-hrvatsku-ni-bosnjacku-politiku-90-ih-7922061.

[12] Čekić, Smail, *Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima*, Ljiljan, Sarajevo, 1994, 30. Odluke donesene od strane srpskog rukovodstva uključivale su formiranje srpskih autonomnih oblasti, osnivanje "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", odluke prema kojima srpski narod u Bosni i Hercegovini ostaje u Jugoslaviji i deklaraciju o formiranju "Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine". Pogledati: Isto, 30.

koja će omogućiti izvršenje postavljenih ciljeva, ostvariti puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u dovršenje izvlačenja preostalih djelova JNA iz Slovenije; posebno voditi računa da će uloga srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskoga naroda u cjelini. Tome prilagoditi lociranje snaga JNA."[13]

Zauzimanje velikosrpskih pozicija od strane JNA da se uočiti iz tajnih planova. Vojni vrh sačinio je tajni plan po imenu RAM, gdje je naznačeno da plan Velike Srbije treba ostvariti uz pomoć diplomatske mreže i medijske propagande.[14] Destruktivna politika bila je sadržana i u dokumentima HDZBiH. U dokumentu, donesenom u novembru 1991. godine, zaključeno je da Hrvati u Bosni i Hercegovini moraju voditi politiku koja će dovesti do stvaranja zajedničke hrvatske države. Većina zvaničnika HDZBiH izričito je kazala da neće prihvatiti rješenja koja ne uključuju pripajanje tzv. hrvatskih dijelova Bosne i Hercegovine matici, odnosno Hrvatskoj.[15]

Iz navedenog može se uvidjeti da se bošnjački narod nalazio u izrazito teškoj i nezavidnoj poziciji. Odluka državne skupštine o raspisivanju referenduma pokazuje volju bošnjačkog naroda, ali i dijela bosanskih Srba i bosanskih Hrvata da se nezavisnost Bosne i Hercegovine obnovi. Slobodno se može kazati da su tada Bošnjaci i Bosna i Hercegovina kao njihova država, uz pomoć drugih naroda opredijeljenih za Bosnu i Hercegovinu, poručili da ne žele biti objektom srpsko-hrvatske subjektivnosti, već da žele daljnji razvoj unutar slobodne, demokratske i nezavisne Republike Bosne i Hercegovine. Postojanje Republike Bosne i Hercegovine kao nezavisnog i međunarodno etabliranog subjekta svakako je remetila velikodržavne planove.

[13] Kadijević, Veljko, *Moje viđenje raspada*, Politika, Beograd, 1993, 134.

[14] Čekić, 1994, 29. Autor navodi da je ovaj dokument dopunjen drugim planovima Drina i Krupa. Ključna je stvar da su u ovim planovima u obzir uzete i velikohrvatske aspiracije na Bosnu i Hercegovinu. Pogledati: Isto, 29.

[15] Isto, 33-34. U kratkom periodu nakon donošenja ovog dokumenta došlo je do osnivanja "Hrvatske zajednice Herceg-Bosna", koja je osnovana 18. novembra 1991. godine. Pogledati: Mulaosmanović, Admir, *Kratka politička historija Bošnjaka*, Simurg Media – STAV- IUS, Sarajevo, 2018, 141; Kliko, Amir, *Rat u srednjoj Bosni 1992–1994*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2020.

Izvršenje genocida u Republici Bosni i Hercegovini

Prema članu II Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, genocid podrazumijeva sljedeće:

1. ubistvo članova grupe (naroda);
2. uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članovima grupe (pripadnika određenog naroda);
3. namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji dovode do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
4. uspostavljanje mjera s namjerom sprečavanja rađanja u okviru grupe (naroda);
5. prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.[16]

Kontinuitet velikosrpskih državnih ambicija i genocidnih namjera vidljiv je iz diskusije tokom zasjedanja 16. "Skupštine srpske republike Bosne i Hercegovine" u Banjoj Luci 12. maja 1992. godine. Na toj je sjednici Radovan Karadžić iznio *Šest strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Ti ciljevi podrazumijevali su razdvajanje nacionalnih zajednica na prostoru Bosne Hercegovine, zatim koridor između Semberije i Krajine. Treći cilj podrazumijevao je eliminaciju rijeke Drine kao granice i Bošnjaka. Kroz četvrti cilj naznačena je tendencija da se uspostave granice na rijeci Uni i Neretvi. Peti i šesti cilj podrazumijevao je podjelu Sarajeva na srpski i muslimanski dio i izlazak Srpske republike Bosne i Hercegovine na more.[17] Komentirajući ove ciljeve Ratko Mladić je kazao: "Prema tome, mi ne možemo očistiti niti možemo imati rešeto da prosijemo samo da ostanu Srbi ili propadnu Srbi i ostali da odu. Pa to je, to neće, ja ne znam kako će gospodin Krajišnik i gospodin Karadžić objasniti svijetu. To je ljudi genocid."[18]

---

[16] http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm.

[17] "Svedok Robert Donia: Objedinjavanje Srba – cilj rata", u: Br. 27 Biblioteka: *Svedočanstva Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpske politike*, uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd, 2006, 112-113.

[18] Donia, Robert, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991–1996*, Magistrat – University press, Sarajevo/Tuzla, 2012, 172.

Israel Charny definirao je genocid kao: “masovno ubijanje velikog broja ljudskih bića, u slučaju kada se ne radi o vojnoj akciji protiv vojnih snaga zakletog neprijatelja, već u slučaju kada su žrtve u suštini nezaštićene i bespomoćne.”[19] Upravo su masovna ubijanja bespomoćnih i nezaštićenih Bošnjaka najvećim dijelom počinjena tokom 1992. godine kada nije postojala efikasna i snažna vojna snaga legalnih i legitimnih vlasti Republike Bosne i Hercegovine koja bi pružila adekvatnu zaštitu bošnjačkom stanovništvu. Radovan Karadžić je na 18. sjednici “Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini” izjavio da je sukob na području Bosne i Hercegovine “podjaren da bi nestali Muslimani”.[20] Opredjeljenje srpskog rukovodstva u provođenju šest strateških ciljeva vidljivo je iz dešavanja na području istočne Bosne i Bosanske krajine. Srđo Srdić, poslanik “Skupštine srpske republike Bosne i Hercegovine”, kazao je sljedeće: “Nismo pitali ni vas, ni gospodina Karadžića, ni gospodina Krajišnika šta smo trebali da uradimo u Prijedoru, jedina zelena opština u Bosanskoj Krajini bio je Prijedor, da smo slušali vas mi bi danas bili zeleni, mi bi i danas bili Krupa, a Prijedor ne bi bio Prijedor. Mi smo njih sredili i spakovali tvrdim pakovanjem tamo gdje im je mjesto.”[21]

Genocidne radnje srpske snage najžešće su se provodile tokom 1992. godine, kada dolazi do masovnih likvidacija Bošnjaka, nasilnog preuzimanja teritorija i formiranja koncentracionih logora. Na području Prijedora formirani su logori Omarska, Trnopolje, Keraterm. U Banjoj Luci srpske snage formirale su logor Manjača u kojem je bilo zatočeno preko 8.000 Bošnjaka. Također, praksa formiranja logora i internacije Bošnjaka primijenjena je na području Foče, Bijeljine, Brčkog i Sarajeva.[22]

[19] Muratović, 2012, 30.

[20] *Skupština Republike Srpske, 1992–95: Bitni momenti i odlomci*, priredio: Robert J. Donia, Centar za ruske i istočnoevropske studije Univerzitet u Mičigenu SAD, Transkript: ERN 0214-9601 – 0214-9631 https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-rep-donia030729b.htm.

[21] Isto, Transkript: B/H/S ERN 0214-9750 – 0214-9854, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-rep-donia030729b.htm.

[22] Baljevac, Bedrudin, *Najzloglasniji logori smrti u BiH*, Anadolu Agency, 6.8.2012, https://www.aa.com.tr/ba/arhiva/najzloglasniji-logori-smrti-u-bih/346219.

Tokom 1992. godine na području istočne Bosne počinjen je zločin genocida. Srpske vojne formacije su masovnim likvidacijama, protjerivanjem i drugim zločinima nad Bošnjacima, u potpunosti izmijenile demografsku sliku na tom području. Stanovništvo srpske nacionalnosti prije agresije i genocida, na prostoru koje se danas naziva entitet Republika srpska, činilo je 46% od ukupne populacije koja je živjela na tom prostoru.[23] Genocid u Srebrenici počinjen 1995. godine od strane srpskog vojnog i policijskog aparata predstavlja vrhunac srpske genocidne i hegemonističke politike. Snage bosanskih Srba u potpunosti su djelovale u simbiozi sa snagama SRJ. General Veljko Kadijević u svojim memoarima kazao je da je JNA osvojila srpske teritorije na prostoru Bosne i Hercegovine, stvorila povoljne okolnosti za dalje ostvarivanje srpskih nacionalnih interesa, formirala i omogućila dalji razvoj Vojske Republike srpske.[24] Međunarodna zajednica bila je upoznata s dešavanjima na tlu Republike Bosne i Hercegovine. Ipak, prikrivala je

[23] Filipović, Muhamed, Duraković, Nijaz, *Tragedija Bosne*, Valter, Sarajevo, 2002, 58-59. Autori navode da pokušaji srpskog vodstva da racionalizira genocid i agresiju, zbog navodne ugroženosti Srba na prostoru Bosne i Hercegovine, jednostavno ne stoje. Srbi su prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu činili 31,21% ukupne populacije u Bosni i Hercegovini. Analize pokazuju da su Srbi u vladajućoj partiji činili 46% kadra, u sudstvu 54%, na Univerzitetu Srbi su participirali sa 56% kadra. Pogledati: Isto, 202.

[24] Kadijević, 1993, 127. Florence Hartman u svojoj knjizi *Mir i kazna* piše sljedeće: "Dokazi do kojih su početkom 2005. došli istražitelji ICTY – a, potvrđuju pripadnost Škorpiona Ministarstvu unutarnjih poslova Srbije. Vojne knjižice, ratni raspored, broj pod kojim se vode, zdravstvene potvrde vojske bosanskih Srba za one koji su u operacijama bili ranjeni, konačno su omogućili da se zauvijek odbaci svaka sumnja o izravnoj Miloševićevoj odgovornosti za genocid u Srebrenici, što su veliki dio Tužiteljstva kao i zapadne vlade uvijek odbacivali... Škorpioni, kao i sve policijske i vojne jedinice koje su došle iz Srbije, stavljene su u času zločina pod zapovjedništvo lokalnih vojnih vlasti da se prikrije izravna umiješanost Beograda. Franko Simatović, zapovjednik specijalnih operacija u Ministarstvu unutarnjih poslova Srbije, ipak se nalazi u Bosni, udaljen dva sata vožnje od Srebrenice, u glavnom sjedištu specijalnih jedinica na Jahorini, u planini iznad Sarajeva. Originali zapisnika VSO – a i Savjeta za političko usklađivanje, instance koja okuplja srpske vođe iz Bosne i one iz Beograda, pokazuju da je Milošević zahtijevao da ga njegove službe svakodnevno obavještavaju o situaciji u Bosni i da je raspolagao posebnim telefonskim linijama koje su ga, kad god je to htio, povezivale s Karadžićem i Mladićem. Pokazuju također da Milošević 1995. nastavlja pratiti razvoj događaja u Bosni, posebno prije, za vrijeme i poslije pokolja u Srebrenici, i da najmanje jednom u tom razdoblju telefonira Mladiću. Odatle kontinuitet Miloševićevih genocidnih namjera." Pogledati: Hartman, Florence, *Mir i kazna*, Buybook, Sarajevo, 89-90.

stvarnost o postojanju logora i genocida nad Bošnjacima kako bi izbjegla odgovornost za djelovanje. Protestirajući protiv takve politike, službenik američkog State Departmenta Marshall Harris podnio je ostavku.[25]

Metode masovnih ubistava, internacije i „etničkog čišćenja“ koristila je i hrvatska politika. Hrvatska je svoju politiku na tlu Bosne i Hercegovine provodila kroz "Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu", koja je formirana 18. novembra 1991. godine. U augustu 1993. godine preimenovana je u "Hrvatsku republiku Herceg-Bosnu". Glavne karakteristike međunarodnog oružanog sukoba u Republici Bosni i Hercegovini bile su "velikodržavni ratni ciljevi vođa i rukovodstava Srbije i Hrvatske i njihova politika da srpsko, odnosno hrvatsko nacionalno pitanje reše upotrebom sile i rata u cilju ostvarenja svojih velikosrpskih, odnosno velikohrvatskih nacionalističkih programa i planova".[26] U sastav "Herceg-Bosne" ušlo je 30 općina. Hrvatsku politiku prema Republici Bosni i Hercegovini Međunarodni tribunal označio je kao udruženi zločinački poduhvat. Presudom šestorki dokazano je da su Hrvatsko vijeće obrane (HVO) i "Hrvatska zajednica Herceg-Bosna" (HZHB) imali za cilj uspostavu etnički homogenih prostora. Dakle, cilj hrvatske politike bio je stvaranje granica sličnih Banovini Hrvatskoj iz 1939. godine i priključenje tih teritorija Hrvatskoj.[27]

Kada se govori o velikosrpskoj i velikohrvatskoj politici, jasno je da se radi o kontinuitetu. Takva politika ima uporište u mitologiziranoj politici i historiji, gdje je Bosna i Hercegovina predstavljena kao srpski ili hrvatski prostor, a Bošnjaci kao relikt Osmanskog Carstva ili preobraćeni Hrvati ili Srbi. Danas, 25 godina poslije agresije i genocida, Bošnjaci nerado pričaju o ovim temama. Pažnja i interes jedino se iskazuju tokom obilježavanja genocida u Srebrenici. Pseudohistoriografski klišei o borbi između dobra i zla, intelektualna lijenost i indiferentnost prema krucijalnim državno-nacionalnim pitanjima doveli su do jedne vrste zarobljenosti uma i apatije prema stradanju vlastitog naroda.

---

[25] Another U.S. expert quits over Bosnia, August 6. 1993, https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1993–08-06-9308060312-story.html.

[26] Minić, Miloš, *Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine*, Rabic, Sarajevo, 1998, 26.

[27] https://www.icty.org/bcs/case/prlic; Presuda šestorki: Herceg-Bosna je bila udruženi zločinački poduhvat, 29. 11. 2017, objavljenu u *Stav*, https://arhiv.stav.ba/presuda-sestorki-herceg-bosna-je-bila-udruzeni-zlocinacki-poduhvat/.

Lokalizacija genocida

Izvršioci genocida, masovnih ubistava i drugih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava ne zaustavljaju se u svojim ciljevima ni nakon agresije. Po završetku agresije oni kreću u stvaranje alternativne historije, odnosno u racionalizaciju svojih postupaka. Jednostavno kazano, nastoje opravdati svoje radnje pred očima svjetske javnosti.[28] Srpska i hrvatska politika, nakon agresije i genocida pomoću nacionalnih historiografija, primjenjuje metodu poricanja tumačenja. Prema Stenliju Koenu "ponekad se sirove činjenice (nešto se desilo) ne poriču. Umesto toga pridaje im se drukčije značenje od onog koje se drugima čini očiglednim".[29] Danas na sceni imamo narativ susjeda kojim se nastoji upravo pridati drukčije značenje događajima u periodu 1992–1995. godine. Odgovor na takve procese mora biti stvaranje kontranarativa. U situaciji kakva je u Bosni i Hercegovini, gdje nema dominantnog pobjednika, kreiranje narativa u budućnosti bit će od presudnog značaja.[30]

Evropski parlament 15. januara 2009. godine usvojio je Rezoluciju o Srebrenici pod naslovom "Srebrenica". Ta Rezolucija, u suštini, predstavlja proširenje i dopunu ranije usvojene Rezolucije. Naime, Evropski parlament prvu Rezoluciju o Srebrenici usvojio je 7. jula 2005. godine, pod naslovom "Balkan: Deset godina nakon Srebrenice". Usvajanje Rezolucije 2009. godine predstavljalo je historijski čin za preživjele žrtve genocida i njihove porodice. Hamza Karčić, u analizi navedenih rezolucija Evropskog parlamenta, navodi sljedeće:

> *Genocid je geografski ograničen na općinu Srebrenica (s povremenim spominjanjem Potočara) i vremenski je ograničen na mjesec juli 1995. godine. Geografsko ograničenje je zabrinjavajuće, ali i apsurdno s obzirom na to da je identitet žrtava a ne lokacija zločina ključni u definiranju i označavanju određenog genocida*

[28] Karčić, Hikmet, "Narativi i kontranarativi: Zašto je potrebno da pišemo vlastitiu historiju", u: *Takvim*, 2020, 155.

[29] Koen, Stenli, *Stanje poricanja: Znati za zlodela i patnje*, Samizdat B92, Beograd, 2003, 30.

[30] Karčić, 2020.

(npr. genocid počinjen nad Tutsijima, a ne genocid počinjen u predgrađu Kigalija). Pored toga, mnoge žrtve genocida nisu bile iz Srebrenice i faktor koji ih je učinio predmetom politike istrebljenja nije bio njihov identitet kao stalnih ili privremenih stanovnika (izbjeglica) određenog mjesta, već njihov identitet kao Bošnjaka – to jest njihov identitet kao pripadnika nacionalne, etničke ili religijske grupe, kao što je navedeno u članu 2. Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida. Sa spomenutim geografskim i vremenskim ograničenjima, i s nedostatkom spominjanja ostalih zločina počinjenih u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, otvara se mogućnost ignoriranja činjenice da je Srebrenica bila tek jedna od 'zaštićenih zona' UN-a, kao i činjenice da su presude za genocid izrečene za niz drugih slučajeva.[31]

S druge strane, Američki kongres je, također, usvojio Rezoluciju o genocidu u Bosni i Hercegovini. Naime, u junu 2005. godine Senat je "jednoglasno usvojio rezoluciju br. 134 naslovljenu 'Izražavajući stav Senata o masakru u Srebrenici u julu 1995' (...) Odajući počast žrtvama Srebrenice i svim žrtvama 'tokom sukoba i genocida u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995.', Senat proglašava svoj stav da 'politike agresije i etničkog čišćenja provedene od srpskih snaga u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. ispunjavaju uslove definicije zločina genocida prema članu 2' Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida. Predstavnički dom je usvojio sličnu rezoluciju (br. 199) uvjerljivom većinom (370-1) nekoliko dana nakon usvajanja rezolucije Senatu u junu 2005. Uz mnoge identične stavke, glavna razlika između rezolucija Predstavničkog doma i Senata je u tome da prethodna izražava stav da su snage bosanskih Srba imale podršku 'srbijanskog režima Slobodana Miloševića i njegovih sljedbenika'... Verzija Senata ne aludira na Miloševića i njegova sljedbenika, već na 'vlasti u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnog Gori)'."[32]

---

[31] Karčić, Hamza, "Parlamentarna obilježavanja genocida u Bosni i Hercegovini: Komparativna analiza rezoluacija Kongresa SAD-a i Evropskog parlamenta", u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, 411-415.

[32] Isto, 411-415.

Iz analize rezolucija Američkog kongresa i Evropskog parlamenta proizlazi da "postoje ključne razlike u ovim tekstovima. Senat i Predstavnički dom ukazuju na genocid počinjen tokom vremenskog perioda od tri i po godine (1992–1995), dok se Evropski parlament ograničava na mjesec juli u godini 1995. Rezolucije Kongresa govore o zločinu genocida počinjenom na teritoriji Bosne i Hercegovine, s naglaskom na Srebrenicu; rezolucije Evropskog parlamenta ograničavaju genocid na općinu Srebrenica".[33]

Bošnjaci ne mogu pristati na naracije o lokalizaciji genocida i redukciji vlastitog iskustva na samo šest dana jula 1995. godine. Nakon preživljenog genocida i presuda koje rasvjetljavaju događaje u Republici Bosni i Hercegovini trebaju krenuti u pisanje vlastite historije i vlastitog narativa. Demografske promjene nastale agresijom i genocidom pokazuju stravične razmjere susjednih politika prema Bosni i Hercegovini. Činjenica je da su Bošnjaci činili većinu u mnogim gradovima, kao što su Bratunac, Višegrad, Rogatica, Zvornik..., a danas predstavljaju marginalnu skupinu. Opravdano je kazati da se genocid nad Bošnjacima lokalizira i svodi na lokalni karakter. U javnosti se ne pridaje pažnja drugim presudama, u kojima su pripadnici srpskih snaga osuđeni za genocid.

U nastavku su navedene presude za genocid u Republici Bosni i Hercegovini:

1. Međunarodni krivični tribunal za područje bivše Jugoslavije: Radislav Krstić iz 2004. za genocid u Srebrenici;
2. Sud Bosne i Hercegovine: Milorad Trbić iz 2011. za genocid u Srebrenici;
3. Savezni vrhovni sud Njemačke: Nikola Jorgić iz 1999. za genocid u Doboju;

[33] "Analizirajući tekstove rezolucija komparativno, može se zaključiti da su rezolucije Evropskog parlamenta, usvojene 2005. i 2009. godini, u poređenju s rezolucijama Kongresa relativno minimalističke prirode s obzirom na geografsko i vremensko ograničenje definicije zločina genocida. Vjerovatno je ovo i jedan od rijetkih slučajeva gdje se genocid ne definira prema identitetu žrtava (Bošnjaci), već prema usko definiranoj geografskoj lokaciji izvršenja zločina (Srebrenica). Stoga se rezolucija Evropskog parlamenta iz januara 2009. može smatrati pozitivnim korakom ka potpunom priznanju i očitovanju o razmjerima genocida, ali dobiveni publicitet nije opravdan minimalističkom prirodom teksta rezolucije." Isto.

4. Savezni vrhovni sud Njemačke: Maksim Sokolović iz 2001. za genocid u Osmaci – Kalesija;
5. Bavarski žalbeni sud u Njemačkoj: Novislav Đajić iz 1997. (za Foču). Ovdje je sud oslobodio Đajića optužbi za genocid, ali je utvrdio da je zločin genocida kao takav počinjen u Foči;
6. Međunarodni sud pravde UN: Tužba Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore za genocid: presuda iz 2007. utvrdila da je Srbija prekršila čl. 1. i čl. 4. UN-ova Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. (kršenje obaveze sprečavanja genocida i kršenje obaveze nekažnjavanja počinilaca genocida u Bosni i Hercegovini).[34]

S prethodno iznesenim u radu zaključujemo da je nužno kritičko preispitivanje i zauzimanje novih pozicija u cilju odbrane vlastite historije i vlastitog iskustva.

Izvori i literatura

1. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007* (Prijevod Presude na bosanski jezik: R. Karić, M. Lapenda, E. Omerović, S. Subašić-Galijatović, M. Mešić, B. Vidaković-Drinić. U izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnoga prava Univerziteta u Sarajevu, 2008).
2. Another U.S. expert quits over Bosnia, https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1993–08-06-9308060312-story.html. August 6, 1993.
3. Baljevac, Bedrudin. "Najzloglasniji logori smrti u BiH", *Anadolu Agency*, 6. 8. 2012.
4. Budding, Audrey Helfant, "Srpski nacionalizam u dvadesetom veku", u: *Milošević vs Jugoslavija,* knjiga 1, Beograd, 2004.

[34] *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007* (Prijevod Presude na bosanski jezik: R. Karić, M. Lapenda, E. Omerović, S. Subašić-Galijatović, M. Mešić, B. Vidaković-Drinić. U izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnoga prava Univerziteta u Sarajevu, 2008); http://instituteforgenocide.org/?page_id=121&lang=bs.

5. Cigar, Norman, *Genocid u Bosni: Politika etničkog čišćenja,* BKC, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.
6. Cigar, Norman, *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad Muslimanima Balkana*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, BKC, Sarajevo, 2000.
7. Čekić, Smail, *Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima,* Ljiljan, Sarajevo, 1994.
8. Donia, J. Robert, *Iz skupštine Republike Srpske 1991–1996,* Magistrat - University press, Sarajevo/Tuzla, 2012.
9. Donia, Robert J. (priredio), *Skupština Republike srpske 1992–1995: Bitni momenti i odlomci,* Centar za ruske i istočnoevropske studije Univerzitet u Mičigenu SAD, Transkript: ERN 0214-9601 – 0214-9631 https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-rep-donia030729b.htm.
10. Hartman, Florence, *Mir i kazna,* Buybook, Sarajevo, 2007.
11. "http://instituteforgenocide.org/?page_id=121&lang=bs." n.d.
12. http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm. n.d.
13. Hudelist, Darko. "Moji BG - prijatelji (5): Matija Bečković", *Nedeljnik*, 11. 1. 2018.
14. Kadijević, Veljko, *Moje viđenje raspada,* Politika, Beograd, 1993.
15. Karčić, Hamza, "Parlamentarna obilježavanja genocida u Bosni i Hercegovini: Komparativna analiza rezolucija Kongresa SAD-a i Evropskog parlamenta", u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.
16. Karčić, Hikmet, "Narativi i kontranarativi: Zašto je potrebno da pišemo vlastitu historiju", u: *Takvim*, El-Kalem, Sarajevo, 2020.
17. Kliko, Amir, *Rat u srednjoj Bosni 1992–1994*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2020.
18. Koen, Stenli, *Stanje poricanja: Znati za zlodela i patnje,* Samizdat B92, Beograd, 2003.
19. Minić, Miloš, *Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine,* Rabic, Sarajevo, 1998.
20. Muhamed Filipović, Nijaz Duraković, *Tragedija Bosne,* Valter, Sarajevo, 2002.
21. Mulaosmanović, Admir, *Kratka politička historija Bošnjaka,* Simurg Media, STAV, IUS, Sarajevo, 2018.

22. Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima (drugo izdanje),* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
23. "Presuda šestorki: Herceg-Bosna je bila udruženi zločinački poduhvat", *STAV*, 29. 11. 2017.
24. Tromp, Nevenka, *Smrt u Hagu: Nezavršeno suđenje Slobodanu Miloševiću,* University press, Sarajevo, 2019.
25. Tuđman, Miroslav, "Goldstein ne razumije ni hrvatsku ni bošnjačku politiku", *Jutarnji list*, 2018.

Alen Borić, BA

GENOCID U SREBRENICI I NJEGOVA (ZLO) UPOTREBA U SPORTSKOM ŽIVOTU BOSNE I HERCEGOVINE I OKRUŽENJA

Sažetak: Predmet istraživanja ovog rada je negiranje i glorifikovanje genocida u Srebrenici na sportskim terenima u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja prateći ponašanje pripadnika navijačke supkulture. U radu ćemo predstaviti i analizirati njihove stavove koje u javnost šalju putem parola, transparenata, pjesmama osmišljenim baš za tu priliku. Također, postavili smo pitanje mjesta i uloge zločinaca na sportskim terenima i kakvu popularnost uživaju među navijačima. Kako navijači u Srbiji vide Ratka Mladića predstavit ćemo na primjerima dviju navijačkih grupa najvećih srpskih klubova "Partizan" i "Crvena zvezda". Grafiti su česta pojava na ulicama naših gradova, te ćemo se osvrnuti i na poruke koje ukrašavaju zidove i zgrade u mjestima s većinskim bošnjačkim stanovništvom. Karakteristika sporta ogleda se u njegovoj masovnosti. Akteri sporta dijele se u dvije kategorije – posmatrači i aktivni sudionici događaja. U protekloj deceniji pojedini sportisti, oni koji bi trebali biti primjer ponašanja u društvu, svojim stavovima "uzdrmali" su javnost, te će biti riječi o njima i načinu na koji su javnost i navijači reagirali na njihove istupe o genocidu u Srebrenici i veličanju ratnih zločinaca.

Ključne riječi: nogomet, genocid, Srebrenica, navijačka supkultura, navijači, stadioni, sport

Abstract: The subject of this paper is the denial and glorification of genocide in Srebrenica on sports fields in Bosnia and Herzegovina and surrounding countries, following the behavior of members of the fan subculture. In this paper, we will present and analyze their views, which they send to the public through slogans, banners, songs designed just for the occasion. We also asked about the place and role of criminals on sports fields and what kind of popularity they enjoy among fans. How fans in Serbia see Ratko Mladic will be presented on the examples of two fan groups of the biggest Serbian clubs "Partizan" and "Red Star". Graffiti is a frequent occurrence on the streets of our cities, and we will also look at the messages that decorate the walls and buildings in places with a majority Bosniak population. The characteristic of the sport is reflected in its massiveness. Sports actors are divided into two categories, observers and active participants. In the past decade, some athletes, those who should be an example of behavior in society, have "shaken" the public with their attitudes, and we will talk about them and the way the

public and fans reacted to their statements about the Srebrenica genocide and glorification of war criminals.

Keywords: Football, genocide, Srebrenica, fan subculture, fans, stadiums, sports.

Uvod

U proteklih 25 godina od genocida u Srebrenici, različite društvene kategorije, nevladine organizacije i pojedinci dali su, svako na svoj način, doprinos memorijalizaciji genocida u kolektivnu svijest Bošnjaka i bosanskohercegovačkog društva, ali i ostatka Evrope i svijeta. Neki od najzaslužnijih su Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Memorijalni centar u Potočarima i druge relevantne institucije, koje su održavanjem naučnih skupova, te izdavačkom djelatnošću, doprinijele širenju istine o genocidu. I pored toga, u Bosni i Hercegovini i njenom okruženju još se uvijek negira genocid iz jula 1995. godine, štaviše, dešavanja iz ovog perioda slave se kao "herojstvo" i "oslobođenje". Sport je značajan segment savremenog društva. Mobilizacija mase prilikom utakmica državnih selekcija zanimljiv je fenomen koji treba detaljno istraživati. Kako su nogomet, ali i ostala sportska takmičenja, svakodnevnica u bosanskohercegovačkom društvu, odlučili smo postaviti pitanje mjesta, upotrebe i zloupotrebe genocida u Srebrenici na sportskim terenima u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja. Držimo da je sport ogledalo jednog društva, a da su navijači puls jednog naroda. U ranijem periodu, a i danas, često se nezadovoljstvo postojećim stanjem iskazivalo na stadionima, naročito u našem društvu, gdje je sport poligon za političke obračune.

Od završetka rata do danas etnička podijeljenost Bosne i Hercegovine predstavlja jednu od najvećih prepreka razvoju ove države. "Drugi" među konstitutivnim narodima uglavnom se posmatra kao protivnik, a vrlo se često na osnovu nečijeg imena procjenjuje da li on predstavlja prijatelja ili neprijatelja.[1]

[1] Jedan od najboljih primjera takvog stanja jesu nazivi ulica i obrazovnih institucija koji izazivaju stalne polemike koje se javljaju u vezi s tim pitanjem. O tome vidjeti:

Takva situacija i sve ono što se desilo u toku i nakon rata utjecalo je i na podjelu među sportskim kolektivima i navijačkim grupama. Iako sportski timovi uglavnom imaju multinacionalni karakter, u smislu da za klubove nastupaju igrači sva tri konstitutivna naroda i stranci, u javnom diskursu oni se dijele na bošnjačke, srpske i hrvatske klubove.[2] Ova podjela ovisi o području s kojeg klub dolazi i većinskog stanovništva koje ga čini. To su prihvatile i navijačke grupe, te se u žargonu dijele na "balije" ili "Turke", "ustaše" i "četnike", te koriste taj vokabular za vrijeđanje između sebe,[3] a nisu rijetka ni vrijeđanja navijača po nacionalnoj osnovi upućena igračima klubova za koje se navija u momentima kada tim klubovima na utakmici ne ide baš najbolje. Konflikti među navijačima unutar vlastite nacionalne grupe česti su, ali u odnosu prema svojim suparnicima druge nacije slijede svoje nacionalne, a ujedno i političke lidere. Zbog toga ćemo se na domaćim sportskim terenima susresti s afirmacijom i negacijom genocida u Srebrenici, kao i s glorifikacijom osuđenih ratnih zločinaca.

Period koje je naše istraživanje obuhvatilo počinje 2005, a završava 2020. godine. To je period otkako je navijačka supkultura u Bosni i Hercegovini i regionu u porastu, što znači i učestalije iskazivanje stavova

Galijaš, Armina, "Sjećanje ili zaborav kroz preimenovanja, rušenja i gradnju", u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Disput, Zagreb, 2011, 239-245; "Srđan Šušnica: Kako je Banja Luka po drugi put ubila svoje oslobodioce", Al Jazeera Balkans http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-je-banja-luka-po-drugi-put-ubila-svoje-oslobodioce (posljednji pristup 2.2.2021); Kamberović, Husnija, "Slučaj Mustafe Busuladžića – sa povijesne margine ka politikantskom centru", u: *Na margini povijesti. Zbornik radova*, UMHIS, Sarajevo, 2018, 121-133; Maslo, Amer, "'Bosanski lonac sjećanja': 1463. godina i konstitutivni narodi Bosne i Hercegovine", *Prilozi* br. 49, Institut za historiju, Sarajevo, 2020, 294-295.

[2] Ovakvu podjelu možemo predstaviti i na osnovu grbova fudbalskih klubova koji nastupaju u prvom i drugom rangu takmičenja. Pojedini klubovi s teritorija gdje su Bošnjaci većina na grbu imaju ljiljan, dok je šahovnica čest motiv grbova nogometnih klubova iz zapadne Hercegovine. Ćirilica i zastava entiteta Republika srpska česta su pojava na obilježjima fudbalskih klubova iz entiteta Republika srpska.

[3] Pogledati: https://www.hercegovina.info/sport/nogomet/dobro-dosli-u-sarajevo-navijaci-sarajeva-vrijedjali-i-prijetili-na-nacionalnoj-osnovi/50216/ (posljednji pristup 2. 3. 2021);

https://bhlopta.com/navijaci-zrinjskog-uzvikivali-gdje-ste-balije-izadite/ (posljednji pristup 2. 3. 2021).

o Srebrenici i često skandiranje imena zločinaca na tribinama stadionā. Nastojali smo dati distancu od deset godina od genocida u Srebrenici, te u vezi s tim analizirati afirmaciju, odnosno negaciju genocida na sportskim terenima Bosne i Hercegovine i regiona. Razumijevajući da stadioni predstavljaju mjesto iskazivanja mišljenja mase, onda možemo razumjeti da stadioni i kultura ponašanja na njima ima značajne odjeke među društvom, a posebno kod omladine.[4] Navijači svojim ponašanjem ispoljavaju i političke stavove, zbog čega smatramo da je važno analizirati mjesto genocida u Srebrenici na sportskim terenima.

Sport u isto vrijeme djeluje homogenizirajuće i antagonizirajuće, jer omogućava povezivanje različitih grupa, nacija, kultura, ali i da među različitim grupama potakne nasilje. Sportski tereni prvorazredna su pozornica komuniciranja i izražavanja različitih identiteta.[5] Ako su etnički odnosi nestabilni, to dovodi do toga da ponašanje navijača bude uslovljeno etničkim ili nekim drugim identitetom.[6] Navijanje u Bosni i Hercegovini, ali i na cijelom Balkanu, mnogo je više opterećeno političkim i etničkim odnosima. Psiholog Srđan Dušanić u svom istraživanju karakteristika nogometnih navijača, između ostalog, anketirao je pripadnike različitih navijačkih grupa u našoj domovini. Tom prilikom preko 70% ispitanika kazalo je da kroz ljubav prema klubu izražavaju ljubav prema vlastitoj naciji,[7] dok se s druge strane najviše agresivnosti iskazuje prema ekipama i navijačima iz druge nacionalne sredine. Još od devedesetih godina prošlog stoljeća na stadionima širom Jugoslavije, a taj se trend zadržao do danas, među navijačkim rekvizitima pojavljuju se transparenti s političkim porukama,

---

[4] Koković, Draga, *Sport bez igre,* Univerzitetska riječ, Beograd, 1986, 116.

[5] Lalić, Dražen i Biti, Ozren, "Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj", *Politička misao*, god. XLV, Zagreb, 2008, 259-260.

[6] Animoziteti među navijačkim grupama zbog različitosti u identitetima prisutni su širom Evrope i svijeta, zbog kojih se na tribinama vode politički i etnički "ratovi". Kao primjer možemo uzeti Škotsku i njihova dva najveća nogometna kluba "Celtic" i "Rangers". Sukobi njihovih navijača imaju vjersku konotaciju, s obzirom na to da jedan klub važi kao protestantski, a drugi kao katolički. U Belgiji postoji jaz između valonskih i flamanskih klubova. Pogledati: Obarčanin, Srđan, "Politika na tribinama": https://www.6yka.com/blogovi/politika-na-tribinama-part-1 (posljednji pristup 1.3.2021). Dušanić, Srđan, *Karakteristike fudbalskih navijača,* NVO Perpetuum mobile – Centar za razvoj mladih i zajednice, Banja Luka, 2013, 22.

[7] Dušanić, 2013, 7.

portreti nacionalnih vođa, nacionalni grbovi, te četničke pjesme i ustaški inicijali.[8]

Za kolektivno sjećanje možemo reći da je to sistem znakova, simbola i različitih praksi poput obilježavanja važnih datuma, imena, obilježavanja mjesta bitnih događaja, te izgradnja spomenika i muzeja, kojima se nastoji memorijalizirati događaji ili određeni vremenski period u kolektivnu svijest naroda.[9] U prethodnom periodu mnogo je načina na koji su različite grupe nastojale ukazati i obilježiti genocid u Srebrenici. Takve aktivnosti najčešće su u julu svake godine, kada je i najveća medijska pažnja usmjerena ka Srebrenici i Potočarima. Pored Memorijalnog centra i godišnjih komemoracija, još jedna aktivnost ima izuzetnu važnost u memorijalizaciji genocida – Marš mira. Ovaj događaj organizuje se jednom godišnje, a učesnici marša obilježavaju kretanje muškaraca i dječaka koji su pokušali pobjeći od pripadnika tzv. Vojske Republike srpske (VRS) na slobodnu teritoriju, koja je bila pod kontrolom legalnih vladinih snaga Republike Bosne i Hercegovine.[10] Kao što smo već rekli, razne nevladine organizacije svojim aktivnostima šire svijest o genocidu i na svoj način odaju počast žrtvama i stradalima u genocidu. Biciklisti i maratonci iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja svake se godine iz Bihaća zapute prema Srebrenici.[11] Od 2011. godine održava se ultramaraton Vukovar – Srebrenica. Maratonci tom prilikom pretrče 227 kilometara kao znak sjećanja na nevine žrtve ova dva grada te se koristi prilika da se skrene pažnja na problem nestalih osoba.[12]

---

[8] Čolović, Ivan, *Politika simbola. Ogledi o političkoj antropologiji,* Biblioteka XX vek, Beograd, 2000, 321-322.

[9] Brkljačić, Maja i Prlenda, Sandra (ur.), *Kultura pamćenja i historija,* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, 12. O konceptu kulture pamćenja vidjeti: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Prlenda, Sandra, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006; Kuljić, Todror, *Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja, Beograd, 2006; Janković, Branimir "Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja", *Historijski zbornik*, Vol. 63 – No. 1, 2010, 269-311; *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović, Zavod za udžbenike – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2015.

[10] Nettelfield, J. Lara i Wagner, E. Sarah, *Srebrenica nakon genocida,* Institut za istoriju, Sarajevo, 2015, 54-55.

[11] https://www.aa.com.tr/ba/balkan/biciklisti-i-maratonci-krenuli-iz-biha%-C4%87a-put-srebrenice-/1525937 (posljednji pristup 30. 1. 2021).

[12] https://www.mcdrvu.hr/ultramaraton-vukovar-srebrenica/ (posljednji pristup 30. 1. 2021).

Jedan od fenomena koji je usko vezan za sport u drugoj polovini 20. stoljeća jeste pojava navijača. Kada se kaže sportska publika, pri tome se ne misli na grupu gledalaca koja je došla na sportsku manifestaciju da promatra aktere sportske predstave i koja će se mirno vratiti kući. Pod pojmom navijača podrazumijevamo grupu muškaraca, uglavnom mlađe dobi, koji tokom utakmice neprestano navijanjem bodre svoj klub, te uz pomoć različitih rekvizita (šalovi, transparenti, bubanj, zastave, koreografije...) dokazuju ljubav prema klubu i želju za uspjehom voljene ekipe.[13] Spomenuti čine navijačke grupe, a njihova pojava bila je sve zastupljenija od zadnjih decenija prošlog stoljeća širom Evrope. Razlika između navijača i običnih posmatrača je u emocionalnom naboju. Postoje navijači koji su autoritet i čija se riječ poštuje. Ovakav status podrazumijeva duži staž u navijačkoj grupi, te veliki broj "projekata" iza sebe, kao što je priprema koreografija, veliki broj gostujućih utakmica i slično.[14] "Navijački pokret" začeo se u Engleskoj, a potom se javlja u Italiji i Holandiji, da bi se na koncu proširio ostatkom Evrope.

Karakteristika pripadnika navijačke supkulture jeste da njihova privrženost omiljenom sportskom klubu ne počinje i ne prestaje samo onih dva sata koliko traje sportska manifestacija. Njihov osjećaj i privrženost klubu traje konstantno te rad na afirmaciji navijačke grupe doživljavaju svojim poslom. Pojaviti se na utakmici samo je jedan od segmenata gdje se iskazuje vezanost za klub. Percepcija druge navijačke grupe ili grupa kao protivnika također je jedan od bitnih obilježja navijačkog pokreta. Pobijediti na utakmici jednako je važno kao i pobijediti navijače protivničkog kluba u fizičkom sukobu, bilo da se on desio na stadionu bilo na ulici, te na taj način pokazati dominantnost i snagu vlastite navijačke grupe. Neki od rituala navijačkih grupa jesu pjesme koje se pjevaju, a neke od tih pripremljene su za "posebne" prilike, zatim način odijevanja, koreografije, zajednički odlasci na stadion – ono što se popularno naziva "korteom".

---

[13] Fisher, Robert J. i Wakefield, Kirk, "Factor leading to group identification: A field study of winners and losers", u: *Psychology & Marketing*, 15, John Wiley & Sons, New Jersy, 1998, 23.

[14] Dušnić, 2013, 12.

U daljem tekstu, na odabranim primjerima, predstavit ćemo ulogu navijača u negiranju i afirmiranju genocida, te način na koji je tema Srebrenica prisutna u sportskom životu Bosne i Hercegovine i okruženja. Analizirat ćemo parole i transparente kojima se koriste u iskazivanju svojih stavova. Danas printani mediji jako malo pažnje posvećuju dešavanjima na tribinama stadiona. Takve informacije u ovo vrijeme uglavnom su rezervirane za internet-portale. Zbog toga je ovaj rad nastao, uglavnom, zahvaljujući dostupnosti web-izvora.

Primjer negiranja genocida na utakmici reprezentacija Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine

Žrijebom takmičarskih grupa za kvalifikacije na svjetsko nogometno prvenstvo u Njemačkoj 2006. godine, odlučeno je da reprezentacije Srbije i Crne Gore (SCG) i Bosne i Hercegovine igraju u istoj grupi. Javnost i mediji predviđali su "paklenu" atmosferu na stadionima "Asim Ferhatović Hase" u Sarajevu i "Marakana" u Beogradu. Međutim, ostalo je zapamćeno nasilje, vrijeđanje i mržnja koju su iskazivali navijači iz bh. entiteta RS prema državi, reprezentaciji i navijačima Bosne i Hercegovine.

Na nogometnu utakmicu Srbija i Crna Gora – Bosna i Hercegovina, koja se održavala u Beogradu 12. oktobra 2005. godine, krenule su velike kolone navijača iz Bosne i Hercegovine. Iako su navijači bili iz jedne države, podržavali su dva različita tima. Navijači koji su dolazili iz Banje Luke, Prijedora, Bijeljine, Trebinja i drugih gradova bh. entiteta RS, podržavali su selekciju reprezentacije Srbije i Crne Gore (SCG). Oni su utakmicu pratili noseći na glavi šubare s četničkim kokardama,[15] te

[15] Nakon Prvog svjetskog rata četnici su u srpskom narodu bili primjer borbenosti, hrabrosti, odlučnosti i požrtvovanja, zbog čega je tradicija četništva posebno cijenjena. Simboli ovog pokreta su crna zastava s mrtvačkom glavom, trobojka i slično. Neke druge karakteristike četničke tradicije su duge brade, te šubare s četničkim amblemom, koje i danas na glavama nose zagovornici ovog pokreta. Pogledati: Minić, Miloš, Četnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941–1945, Komunist, Beograd, 1982, 42. Latas, Branko, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941–1945): Dokumenti,* Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941–1945, Beograd, 1999, 1.

majicama s likom Ratka Mladića i Draže Mihailovića.[16] Ipak, ovo je tek bio uvod u ono što se dešavalo poslije. Gotovo čitavim tokom utakmice navijači reprezentacije Bosne i Hercegovine na stadionu "Marakana" bili su izloženi napadima kamenjem, stolicama, pirotehničkim sredstvima.[17] Te godine obilježeno je tačno deset godina od izvršenja genocida, te su navijači reprezentacije SCG, negatori genocida, shodno tome, iskoristili priliku za provociranje i vrijeđanje žrtava. Neke od parola koje su se mogle vidjeti na stadionu su "Nož, žica, Srebrenica" s naslikanom škorpijom,[18] koja je simbolizirala srpsku zločinačku vojnu jedinicu *Škorpioni*[19] (slika 1). Drugi provokativni transparent bio je natpis "Hvala ti, Ratko",[20] (slika 3) a sve to pratila su skandiranja "nož, žica, Srebrenica", "ubij Turčina" i "pala je, pala je, pala na Markale".[21] Tokom susreta oficijelni spiker smirivao je domaće navijače riječima: "Ne nasjedajte na provokacije", iako su domaći započeli incident.[22]

---

[16] M. T., "Šejtani su izašli iz svojih pećina", *Dnevni avaz,* br. 3601, 13. 10. 2005, 42.

[17] A. Drinjaković, "Preživjeli smo linč na Marakani", *Dnevni avaz*, br. 3602, 14. 10. 2005, 3.

[18] M. T., "Naša krivica je neznatna u odnosu na okolnosti", *Dnevni avaz*, br. 3607, 19. 10. 2005, 41.

[19] Srpsku zločinačku jedinicu *Škorpioni* osnovao je MUP Srbije. Pripadnici *Škorpiona* učestvovali su u ubijanju civila u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pripadnici ove jedinice su 17. jula 1995. godine na području Trnova ubili šestericu zarobljenih Srebreničana, a likvidacija je snimljena kamerom.

[20] M. Kavaz-Siručić, "Navijači iz RS izazvali rat na tribinama", *Oslobođenje,* br. 21091, 14. 10. 2005, 4.

[21] Nedim Hasić, *Slobodna Bosna,* br. 465, 13. 10. 2005, 31.

Na sarajevskoj pijaci Markale u vrijeme agresije 1992–1995. izvršena su dva masakra. Prvi je izvršen 5. februara 1994. godine u poslijepodnevnim satima. Granata, ispaljena s položaja tzv. VRS ubila je 67, a ranila 139 civila. Drugi masakar izvršen je 28. augusta 1995. godine. Tom prilikom ubijene su 43 osobe, a 81 ranjeno. Karović-Babić, Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992–1995,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 143-144, 209-210.

[22] "Stolicama po bh. navijačima, pendrekom po bubrezima", *Oslobođenje,* br. 21091, 13. 10. 2005.

Slika 1. Transparent navijača reprezentacije Srbije i Crne Gore "Nož, žica, Srebrenica" s naslikanim škorpijama, koje simboliziraju srpsku zločinačku vojnu jedinicu[23]

Slika 2. Ozlijeđenom navijaču Bosne i Hercegovine medicinsko osoblje pruža pomoć[24]

[23] *Dnevni avaz,* 14. 10. 2005, 3.
[24] *Dnevni avaz,* 19. 10. 2005, 41.

Slika 3. Transparent “Hvala, Ratko”[25]

Evropske utakmice domaćih timova i genocid u Srebrenici

Nogometna Premijer liga Bosne i Hercegovine završava krajem maja ili početkom juna. Međutim, navijači i cijela domaća sportska javnost jako brzo “dođu na svoje”, s obzirom na to da se ljetni period koristi za odigravanje utakmica kvalifikacija za Ligu prvaka i Evropa ligu. Svake godine u julu i augustu nogometne utakmice bivaju izuzetno zanimljive, te u Bosnu i Hercegovinu dolaze atraktivni protivnici. Kako je ovo period kada se obilježava genocid u Srebrenici, tribine stadiona pune su poruka kao “Don’t forget Srebrenica”, “Never forget, never forgive” i slično, čime se nastoji ukazati i širiti svijest o događajima iz jula 1995. godine. Međutim, pojedine navijačke grupe, kao što su navijači fudbalskog kluba “Borac” iz Banje Luke ili gostujući navijači iz drugih država, koriste ovu priliku za provociranje i negiranje genocida, što izaziva revolt među domaćim navijačima. Navijači između sebe i s javnošću “komuniciraju” tekstualnim porukama na transparentima. Ovaj je fenomen u proteklih deset godina bio česta pojava. Na narednim stranicama predstavit ćemo

[25] *Slobodna Bosna,* 13. 10. 2005, 28-29.

i analizirati obilježavanje genocida u Srebrenici među domaćim navijačima u vrijeme godišnjice, kao i njihove reakcije na negiranje genocida.

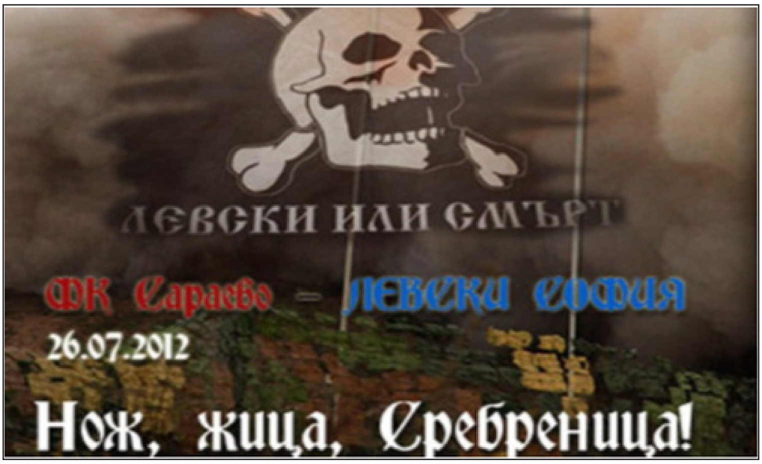
Tokom jula 2012. godine Fudbalski klub "Sarajevo" igrao je svoje kvalifikacijske utakmice protiv bugarskog predstavnika "Levski" iz Sofije. Navijači "Levskog" iznenadili su javnost skandiranjem imena zločinaca Željka Ražnatovića Arkana i Ratka Mladića. Na paroli su se mogla vidjeti njihova imena i prijeteća poruka "Sada je red na nas" (slika 4). Ista navijačka grupa objavila je i plakat kojim poziva navijače da dođu i podrže svoj klub u Sarajevu. Na plakatu dominiraju motiv mrtvačke glave i poruke "Nož, žica, Srebrenica" (slika 5). Mnogo više zabrinjavajuće, od samih poruka, jeste ponašanje Evropske fudbalske asocijacije (UEFA), odnosno njihova odluka da dešavanja u Sofiji prođu nekažnjeno. Zbog (ne)reagiranja javnost je negodovala, te su internetom kružili klipovi i prijeteće poruke kako će Sarajlije Bugarima, zbog njihovog ponašanja, napraviti "pakao" u glavnom gradu Bosne i Hercegovine.[26] Važno je napomenuti da je UEFA kažnjavala premijerligaše zbog transparenata "Never forget Srebrenica", jer su takve poruke imale "političku konotaciju". Kako reakcije nije bilo, "Manijaci" – navijačka grupa Nogometnog kluba "Željezničar" – na utakmici domaćeg prvenstva podigli su parolu sa snažnom porukom UEFA-i: "Spomen na genocid zabranjena je tema, a za veličanje ratnih zločinaca kazne nema. Dok drugi rade sve što žele, kriminalci iz Nyon-a nama pravdu dijele. Neka kazne postanu veće – Manijaci Srebrenicu zaboraviti neće." Navijači "Željezničara" nastojali su ovim skrenuti pažnju na problem nekažnjavanja negiranja genocida (slika 6).

[26] https://www.dnevno.hr/sport/nogomet/video-horde-zla-i-manijaci-organiziraju-pakleni-docek-bugarskim-navijacima-63149/ (posljednji pristup 3. 3. 2021).

https://www.index.hr/sport/clanak/Sarajevo-hooligan-festival-Bugari-slijedi-vam-osveta-za-velicanje-Mladica-i-Arkana/627844.aspx (posljednji pristup 3. 3. 2021).

Slika 4. Navijači "Levskog" iz Sofije veličaju Željka Ražnatovića Arkana i Ratka Mladića te prijete novim genocidom[27]

Slika 5. Plakat navijača "Levski" Sofija[28]

---

[27] https://www.kurir.rs/sport/fudbal/328223/navijaci-levskog-skandirali-arkanu-i-mladicu (posljednji pristup 25. 1. 2021).

[28] https://admin.depo.ba/clanak/75310/u-sarajevo-dolaze-sa-transparentom-noz-zica-srebrenica (posljednji pristup 25. 1. 2021).

Slika 6[29]

Tri godine poslije desio se sličan scenario. Fudbalski klub "Sarajevo" 2015. godine igrao je svoje kvalifikacijske utakmice protiv poljskog nogometnog kluba "Lech" iz Poznanja. Na utakmici u Poljskoj zabilježeno je da domaći navijači skandiraju "Nož, žica, Srebrenica".[30] Navedeni incident ni ovaj put nisu razmatrali nadležni iz krovne kuće evropskog fudbala. Međutim, UEFA je objavila da će transparent "Never forget Srebrenica genocide never forgive" (slika 7), koji se nalazio na sjevernoj tribini najvećeg stadiona u Bosni i Hercegovini sedam dana prije incidenta u Poljskoj, biti predmetom istrage i da bi Fudbalski klub "Sarajevo" mogao biti kažnjen zbog toga.[31] Ipak, da postoji zrno empatije i razumijevanja spram događaja iz jula 1995. godine, pokazali su navijači grčkog kluba "Atromitos", koji su 2014. godine podigli transparente "Freedom to Palestine" i "The victims of Srebrenica will never be forgotten" (slika 8). Na Stadionu "Grbavica" u Sarajevu 13. jula 2017. godine odigran je susret drugog pretkola Evropske lige između

[29] https://twitter.com/AMereminski/status/1281903930503503872/photo/1 (posljednji pristup 6. 3. 2021).

[30] https://www.source.ba/clanak/Fudbal/375208/Navijaci-Lecha-sinoc-uzvikivali-Noz-zica-Srebrenica?fbclid=IwAR39LwFLUAzXj3VrI-2SKvybl7U9Fv-_HeGicODip6OyHRBjb0_vi0Troa0 (posljednji pristup 23. 1. 2021).

[31] https://net.hr/sport/uefa-izgubila-kompas-sarajevo-pod-istragom-zbog-transparenta-o-srebrenici/ (posljednji pristup 23. 1. 2021).

“Željezničara” i švedskog “AIK-a”. Navijači domaćeg tima tu su priliku iskoristili da obilježe godišnjicu genocida prigodnom parolom na kojoj je pisalo: “Kad heroj zašuti, a zulumćar progovori, tad tišina kaže više nego što poruče zlotvori.”[32] (Slika 9) Parolu je pratilo skandiranje: “Oprosta i zaborava nema”[33], aludirajući kako genocid u Srebrenici neće nikada ni oprostiti, ni zaboraviti. Pored parola i transparenata, navijači svoj performans upotpunjuju pjesmama i skandiranjima, a najčešće se koristi formulacija “oprosta i zaborava nema”, te pjevanje himne Republike Bosne i Hercegovine “Jedna si jedina”.[34]

Slika 7. Navijači “Sarajeva” s transparentom “Never forget Srebrenica genocide never forgive” na utakmici protiv “Leha” iz Poznanja[35]

[32] https://www.klix.ba/sport/nogomet/navijaci-zeljeznicara-tokom-meca-s-aik-om-odali-pocast-zrtvama-genocida-u-srebrenici/170713144(posljednji pristup 23. 1. 2021).

[33] Pogledati video na: https://www.source.ba/clanak/Haris/443402/Bravo-Manijaci--Navijaci-%C5%BDelje-se-parolom-i-skandiranjem-sa-tribina-prisjetili-svih-zrtava-genocida-u-Srebrenici (posljednji pristup 23. 1. 2021).

[34] Pogledati video na: https://www.klix.ba/sport/nogomet/navijaci-fk-sarajevo-parolom-odali-pocast-zrtvama-genocida-u-srebrenici/190709144 (posljednji pristup 23. 1. 2021).

[35] http://m.pogled.ba/clanak/uefa-pokrenula-istragu-protiv-fk-sarajevo-zbog-transparenta-za-srebrenicu/70830 (posljednji pristup 23. 1. 2021).

Slika 8. Navijači grčkog "Atromitosa" s transparentima "Freedom to Palestine" i "The victims of Srebrenica will never be forgotten"[36]

Slika 9. Parola navijača "Željezničara" na utakmici protiv "AIK-a". "Kad heroj zašuti, a zulumćar progovori, tad tišina kaže više nego što poruče zlotvori"[37]

---

[36] http://drukciji.ba/2014/08/08/navijaci-atromitosa-sokirali-i-horde-zla-i-sve-u-bih/# (posljednji pristup 23. 1. 2021).

[37] https://www.klix.ba/sport/nogomet/navijaci-zeljeznicara-tokom-meca-s-aik-om-odali-pocast-zrtvama-genocida-u-srebrenici/170713144 (posljednji pristup 23. 1. 2021).

Slika 10. Navijači Fudbalskog kluba "Sarajevo" na utakmici "Sarajevo" – "Celtic" odigranoj 9. jula 2019. godine[38]

S obzirom na to da je nogomet najmasovniji sport u Bosni i Hercegovini, te da se navijači organizuju između sebe da bi pratili nogometne timove, tako da je negacija, ali i afirmacija genocida najprisutnija na nogometnim utakmicama. Međutim, postoje primjeri i s drugih sportskih terena gdje se negira genocid.[39] Pored primjera negiranja genocida na evropskim utakmicama, nailazimo i na slične slučajeve u okviru domaćeg takmičenja, gdje se veličaju osuđeni ratni zločinci poput Ratka Mladića[40] i Radovana Karadžića,[41] kao i primjere skandiranja "Nož, žica, Srebrenica".

[38] https://www.klix.ba/sport/nogomet/navijaci-fk-sarajevo-parolom-odali-pocast-zrtvama-genocida-u-srebrenici/190709144 (posljednji pristup 23. 1. 2021).

[39] Na rukometnoj utakmici između rukometnih klubova *Maribor* i *Gradačac* 14. februara 2012. godine domaći navijači skandirali su: "Nož, žica, Srebrenica". Pogledati:https://sport.blic.rs/ostali-sportovi/rukomet/navijaci-maribora-skandirali-noz-zica-srebrenica-na-rukometnom-mecu/2fjb70p?fbclid=IwAR0GtpD7c8x57RWiEqmM1eEQX_jXvRCBy_lOmokrIcagS7eEMrPRkBoUUQY (posljednji pristup 30. 1. 2021).

[40] Ratko Mladić osuđen je kaznom doživotnog zatvora u prvostepenoj presudi 22. novembra 2017. godine. Mladić je optužen za genocid i devet drugih tačaka. Trenutno se vodi žalbeni postupak. *Sažetak presude Pretresnog vijeća Ratku Mladiću,* 22. 11. 2017, 1-16. https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/bcs/171122-sazetak-presude-bcs.pdf (posljednji pristup 30. 1. 2021).

[41] Radovan Karadžić prvostepenom presudom iz marta 2016. godine osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od 40 godina. Konačnom presudom u martu 2019. godine optužen je na doživotnu robiju. MKSJ, Javna redigovana verzija presude od 24. marta 2016, predmet Karadžić, IT-95-5/18-T, Tom IV, 2551-2552; https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324-presuda-4od4.pdf (posljednji pristup 30. 1. 2021). Odluku o doživotnom zatvoru pogledati na: https://www.youtube.com/watch?v=-m4edU02Uoqc (posljednji pristup 30. 1. 2021).

Također pogledati: Donia, J. Robert, *Radovan Karadžić. Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini,* University press, Sarajevo, 2016.

Navijači Fudbalskog kluba "Rudar" iz Prijedora popularni "Alcohol boys" prepoznati su kao navijači koji na utakmicama negiraju genocid i često skandiraju ime ratnog zločinca Ratka Mladića.[42] Zbog ponašanja svojih navijača klub je često punio kasu Nogometnog/fudbalskog saveza BiH (N/FS BiH). Godine 2015. zabilježeno je nekoliko ovakvih incidenata ove navijačke grupe, zbog čega je Savez kaznio "Rudar" iz Prijedora sa 7.000 KM i dvije utakmice igranja pred praznim tribinama.[43] U julu 2015. godine odigrana je prijateljska utakmica između fudbalskih klubova "Rudar" iz Prijedora i "Jedinstvo" iz Bihaća. Gostujući navijači razvili su transparent na kojem je pisalo "Genocid vam zaboraviti nećemo Srebrenica '95 Prijedor '92". Mediji navode da su na ovu poruku domaći uzvratili skandiranjem "Ratko Mladić" i "Nož, žica, Srebrenica".[44] U još nekoliko navrata N/FS BiH donosio je odluku o novčanoj kazni zbog ovakvih istupa navijača. Jedan takav primjer desio se nakon utakmice osmine finala Kupa Bosne i Hercegovine između "Kozare" iz Gradiške i gostujućeg "Sarajeva". Domaća publika u nekoliko je navrata skandirala Ratku Mladiću, ali utakmica nije bila prekinuta.[45] Vrijeđanje žrtava genocida i veličanje zločinaca "koštalo je samo" 1.000 KM domaći klub.[46] Uprava Fudbalskog kluba "Kozara" uputila je izvinjenje javnosti, kazavši da je "incident" napravila manja grupa navijača. Međutim, na snimku se vidi da je čitav dio navijačke tribine, mjesto gdje su smješteni najvatreniji domaći navijači, skandirao, što znači da nije riječ o "pojedincima" ili "manjoj grupi navijača".[47]

---

[42] https://www.klix.ba/sport/nogomet/sramotno-navijaci-rudara-iz-prijedora-skandirali-ratnom-zlocincu-ratku-mladicu/150926052 (posljednji pristup 30. 1. 2021).

[43] https://www.aa.com.tr/ba/sport/zbog-skandiranja-mladi%C4%87u-rudaru-prijedor-dvije-utakmice-bez-publike-i-7000-km-kazne/464043 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[44] http://www.nspm.rs/hronika/navijaci-iz-bihaca-na-utakmici-sa-fk-rudar-iz-prijedora-istakli-transparent-genocid-vam-zaboraviti-necemo-srebrenica-95-prijedor-92.html?alphabet=l (posljednji pristup 30. 1. 2021); https://www.bljesak.info/sport/flash/navijaci-jedinstva-kaznjeni-zbog-transparenta-o-genocidu-u-prijedoru/127318 (posljednji pristup 30. 1. 2021).

[45] http://www.uskinfo.ba/vijest/video-gradiska-navijaci-kozare-skandirali-noz-zica-srebrenica/28396 (posljednji pristup 30. 1. 2021).

[46] https://mondo.ba/Sport/Fudbal/a708841/FK-Kozara-kaznjen-zbog-skandiranja-o-Srebrenici.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[47] Pogledati: https://www.dailymotion.com/video/x4z5s3g (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Na gradskom stadionu u Banjoj Luci 29. februara 2020. godine odigrana je utakmica između domaćeg "Borca" i gostujuće ekipe Sarajeva. U finišu utakmice, prilikom izlaska gostujućih navijača sa stadiona, domaći navijači uzvikivali su "Ubij Turčina" i "Nož, žica, Srebrenica".[48] Preblaga odluka Disciplinske komisije N/FS BiH vezana je za dešavanja na ovoj utakmici. Borac je kažnjen sa 5. 000 KM i zatvaranjem sjeverne tribine na dvije utakmice.[49]

U prošlosti se dešavalo da utakmice budu nakratko prekinute zbog ponašanja navijača. Navest ćemo dva primjera. Meč omladinskih fudbalskih selekcija Srbije i Bosne i Hercegovine prekinut je u 60. minuti, jer su navijači Srbije uzvikivali: "Nož, žica, Srebrenica!" Nogometni susret odigrao se 11. marta 2014. godine u Modriči.[50] U Bijeljini na gradskom stadionu utakmicu Premijer lige Bosne i Hercegovine odigrali su 10. augusta 2019. godine domaći "Radnik" i "Borac" iz Banje Luke. Utakmica je nakratko prekinuta zbog skandiranja gostujućih navijača Ratku Mladiću.[51]

Ovakvi incidenti vezani su za navijače iz bh. entiteta RS, a najčešći su onda kada u goste dolaze "bošnjački klubovi", tj. ekipe iz sredina s bošnjačkom većinom, mada nije ni rijetkost da ovakve scene viđamo i kada klubovi iz sredina sa srpskom većinom igraju jedni protiv drugih. Javnost u našoj domovini, kao ni N/FS BiH nemaju adekvatno rješenje za suzbijanje ovakvog ponašanja na stadionima u našoj domovini. Najčešća reakcija Saveza je kazna za klubove čiji su navijači napravili incident, a koje se ogledaju u novčanim izdacima i jedna ili dvije utakmice bez publike. Nije teško zaključiti da ovakvo rješenje nije dalo očekivane rezultate i pomoglo suzbijanju veličanja zločinaca i

---

48 https://www.slobodnabosna.ba/vijest/145630/bruka_i_sramota_u_banjoj_luci_vise_od_8_000_navijacha_borca_fudbalerima_sarajeva_uzvikivali_ubij_turchina_noz_zica_srebrenica_video.html (posljednji pristup 30. 1. 2021).

49 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

50 Pogledati:https://depo.ba/clanak/109539/zbog-nacionalistickih-ispada-prekinuta-utakmica-bih-i-srbije-navijaci-skandirali-noz-zica-srebrenica (posljednji pristup 30. 1. 2021).

51 https://www.danas.rs/sport/bih-prekinuta-fudbalska-utakmica-navijaci-skandirali-ime-ratka-mladica/ (posljednji pristup 30. 1. 2021).

vrijeđanja žrtava genocida. Klubovi bivaju finansijski oštećeni, međutim počinioci ovakvih događaja na tribinama ostaju nekažnjeni, što im sigurno daje "vjetar u leđa" za ponovne provokacije. Savez je na klubovima ostavio da se sami izbore s ovakvim navijačima i s posljedicama koje slijede, međutim, jasno je da bez političke podrške ne mogu mnogo toga uraditi. Po nama, rješenje je u legitimaciji navijača i svakom pojedincu koji skandira zločincima zabraniti doživotno ulazak na stadion, što bi uz zakon o zabrani negiranja genocida bio adekvatan društveni pomak. Također, nužan je i zakon o huliganstvu na sportskim terenima koji bi obuhvatio prethodno navedeno.

Afirmacija ratnih zločinaca i negiranje genocida u Srebrenici među navijačkim grupama "Delije" i "Grobari"

Javnost u Srbiji, osim malog broja njih, nema snage pogledati se u ogledalo i priznati sebi i cijelom svijetu da je u ime srpstva počinjen genocid, te da su Ratko Mladić, Radovan Karadžić i drugi zločinci, a ne "heroji". Od navedenog dvojca pravi se kult ličnosti, a na stadionima istočnih susjeda često im se posvećuju parole i pjevaju pjesmice. Navedena pojava najčešća je u julu, ali je učestalija bila u posljednjih pet godina, odnosno kako se bližilo izricanje presuda u Hagu. Time se sportska pozornica pretvorila u politički manifest. Navijačke grupe svojim pjesmama na stadionima iskazuju osjećaje ponosa i pripadnosti određenoj grupi, teritoriji ili drugoj socijalnoj identifikaciji.[52] Kako navijači u Srbiji vide Ratka Mladića predstavit ćemo na primjerima dviju navijačkih grupa najvećih srpskih klubova "Partizan" i "Crvena zvezda".

Nakon što je izrečena prvostepena presuda Ratku Mladiću, predsjednik Srbije Aleksandar Vučić izjavio je da se to očekivalo, te je pozvao javnost da razmišlja o budućnosti.[53] Međutim, reakcija navijača sa stadionā "Rajko Mitić" i "Partizan" (nekadašnji stadion "JNA") išla je u drugom smjeru. Dan nakon presude, 23. 11. 2017. godine, Fudbalski

[52] Dušanić, 2013*,* 68.

[53] https://ezadar.net.hr/dogadaji/2749597/aleksandar-vucic-ishod-sudjenja-nije-iznenadjenje-presuda-ocekivana/ (posljednji pristup 31. 1. 2021).

klub “Partizan” igrao je utakmicu u okviru Evropa lige protiv švicarskog “Young Boysa”. Navijači domaćeg tima, popularno zvani “Grobari”, podigli su parolu na kojem je pisalo: “Nek’ je tvojoj majci hvala”.[54] Očito je izbjegavanje upotrebe imena ratnog zločinca kako bi se izbjeglo moguće kažnjavanje i kako bi se negiranje teže dokazalo u bilo kakvom procesu koji se politizira, te dolazi do relativizacije zločina (slika 11). Navijačka grupa “Delije” pratila je svoj tim na gostovanju nogometnom klubu “BATE” u Bjelorusiji, te su tom prilikom istakli parolu s porukom: “Hiljadu doživotnih da su ti dali, častan Srbin tebe hvali.”[55] Isti akteri četiri dana prije presude na domaćem stadionu poslali su tekstualnu poruku podrške: “Tvoja časna borba – naša večna sloboda! Uz tebe smo generale!” (slika 12), koju su pratili povici “Ratko Mladić”, te pjesme “Mladiću, moj problem je tvoj što si ti srpski heroj” i “Đenerale, đenerale, nek› je tvojoj majci hvala, što junaka rodila je da se srpstvu vrati slava”.[56]

Slika 11. Navijači “Partizana” na domaćoj utakmici s parolom posvećenoj Ratku Mladiću[57]

[54] https://www.index.hr/sport/clanak/mladic-prazni-stadione-srbima-zvezdu-i-partizan-uefa-optuzila-za-rasizam/1010252.aspx?fb_comment_id=1472554126192377_1472677012846755 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[55] https://gol.dnevnik.hr/clanak/nogomet/zbog-ovog-transparenta-podrske-ratku-mladicu-uefa-zestoko-kaznila-zvezdu---502150.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[56] https://faktor.ba/vijest/u-srbiji-nista-novo-navijaci-crvene-zvezde-velicali-zlocinca-ratka-mladica-273387 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[57] https://www.index.hr/sport/clanak/mladic-prazni-stadione-srbima-zvezdu-i-partizan-uefa-optuzila-za rasizam/1010252.aspx?fb_comment_id=1472554126192377_1472677012846755 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Slika 12. Navijači "Crvene zvezde" nekoliko dana prije izricanja presude Ratku Mladiću s porukom "Tvoja časna borba – naša večna sloboda! Uz tebe smo, generale!"[58]

Kao što smo već rekli, podrška Mladiću na stadionima u Srbiji učestalija je pojava nakon što je zločinac uhapšen, te je intenziviranija kako se bližio datum presude. S tim u vezi, predstavit ćemo i nekoliko domišljatih parola "inspirisanih" likom i djelom Ratka Mladića prije presude i transparent podrške Radovanu Karadžiću. Voljom žrijeba u kvalifikacijskim utakmicama Lige prvaka 11. jula 2017. godine u Beogradu, odigrala se utakmica između "Partizana" i "Budućnosti" iz Crne Gore. Prije meča domaći navijači "Grobari" skandirali su ime Ratka Mladića, a to su ponovili i u jedanaestoj minuti utakmice,[59] što je za njih "simbolično" zbog datuma godišnjice genocida u Srebrenici. Prvostepenom presudom 24. marta 2016. godine sud u Hagu osudio je Karadžića za izvršene zločine na 40 godina zatvora. Već dan poslije odigrana je prijateljska utakmica između fudbalskih klubova "Borac" iz Banje Luke i beogradskog "Partizana", a povodom obilježavanja 90 godina od osnivanja domaćeg

[58] https://www.kurir.rs/sport/fudbal/2943785/video-mladicu-moj-problem-je-tvoj-deli-je-grmele-sa-severa-pesmom-podrske-za-ratka-mladica (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[59] https://www.24sata.hr/sport/srpski-navijaci-velicali-koljaca-mladica-na-obljetnicu-genocida-532046 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

tima. Pojedini mediji osudili su zakazivanje utakmice dan nakon presude Karadžiću, smatrajući da utakmica ima politički motiv. Na tribinama su se mogle pročitati političke poruke. Dok su pristalice domaćeg tima iskoristili priliku da iskažu svoj stav o NATO-savezu, gostujući su istakli parolu s riječima podrške Radovanu Karadžiću "Dok je dece Partizana, pamtit će se ime Karadžić Radovana"[60] (slika 13).

"Napred mladići kucnuo je čas severna armija uvek je uz vas", parola je s utakmice odigrane na stadionu "Rajko Mitić" između "Crvene zvezde" i "Kelna" 7. decembra 2017. godine (slika 14). Popularne "Delije" tom parolom nastojale su na indirektan način, da bi izbjegli kaznu UEFA-e, pružiti podršku Mladiću. Uz parolu podignuto je i 11 oficirskih kapa VRS-a,[61] sličnih kakvu je Ratko Mladić nosio prilikom ulaska u Srebrenicu 1995. godine. Smatramo da 11 kapa označava 11. juli, a da same kape simboliziraju generala Ratka Mladića. Ipak, UEFA je dobro protumačila poruku "Delija", te je "Crvena zvezda" kažnjena s 50.000 eura i jednom utakmicom bez publike.[62] Posljednje nekažnjeno negiranje genocida na sportskim terenima u Srbiji, do pisanja ovog rada, desilo se na 25. godišnjicu genocida u Srebrenici. Dana kada se cijeli svijet prisjećao i odavao počast nevinim žrtvama, uža grupa navijača "Partizana" okupila se na svom stadionu gdje su razvili parolu "11. jul 1995. Sretan dan oslobođenja".[63] Smatramo da je tekst inspirisan Mladićevim riječima da grad poklanjaju srpskom narodu i da je vrijeme da se osvete Turcima,[64] na osnovu čega srpski navijači, ali i javnost, tumače da je Srebrenica "oslobođena".

[60] https://www.rts.rs/page/sport/sr/story/36/fudbal/2259099/na-utakmici-u-banjaluci-navijaci-skandirali-karadzicu.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[61] https://www.zasrebrenicu.ba/delije-na-kolnu-dvosmislenim-transparentom-podrzale-ratka-mladica-da-li-ce-se-protumaciti-sifrovana-poruka.za (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[62] https://www.kurir.rs/sport/fudbal/3104641/ekskluzivno-kurir-dobio-papire-uefa-zvezda-kaznjena-zbog-ratka-mladica-navijaci-su-iskazali-govor-mrznje-skandiranjem-imena-generala-koji-je-osudjen-za-genocid (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[63] https://sport1.oslobodjenje.ba/s1/fudbal/ino-fudbal/srbija/foto-uzasavajuca-poruka-sa-stadiona-partizana-grobari-transparentom-o-srebrenici-zgrozili-javnost-194109 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[64] Fink, Matthias, *Srebrenica: Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2020, 373.

Slika 13. Navijači "Partizana" na utakmici u Banjoj Luci protiv domaćeg "Borca" s parolom "Dok je dece Partizana, pamtiće se ime Karadžić Radovana!"[65]

Slika 14. Navijači "Crvene zvezde" na domaćoj utakmici s parolom: "Napred, mladići, kucnuo je čas, severna armija uvek je uz vas"[66]

[65] http://mondo.ba/a645377/Sport/Fudbal/FARE-osudio-podrsku-grobara-Radovanu-Karadzicu-u-Banjaluci.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[66] https://www.zasrebrenicu.ba/delije-na-kolnu-dvosmislenim-transparentom-podrzale-ratka-mladica-da-li-ce-se-protumaciti-sifrovana-poruka.za (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Slika 15. Na 25. godišnjicu genocida navijači "Partizana" čestitali su "dan oslobođenja"[67]

Primjeri podrške Naseru Oriću među pripadnicima navijačke supkulture

Novi Pazar je grad smješten u dijelu Sandžaka koji pripada Republici Srbiji, a čini ga većinsko bošnjačko stanovništvo. U Novom Pazaru postoji i istoimeni nogometni klub, koji prate navijači pod nazivom "Torcida – Sandžak". S obzirom na to da klub ima česte nogometne susrete s timovima poput "Partizana", "Crvene zvezde", česte su provokacije na tribinama. Strukturu navijača čine Bošnjaci, koji često pjevaju pjesme "Da te nije, Alija", himnu "Jedna si jedina" i druge pjesme inspirirane Republikom Bosnom i Hercegovinom i bošnjaštvom. "Navijački rat" vodi se na tribinama; dok jedni skandiraju: "Nož, žica, Srebrenica", "Torcida – Sandžak", odgovara sa: "Vi ste turski sinovi", "Ovo je Turska", "Naser Orić".[68]

---

[67] https://sport1.oslobodjenje.ba/s1/fudbal/ino-fudbal/srbija/foto-uzasavajuca-poruka-sa-stadiona-partizana-grobari-transparentom-o-srebrenici-zgrozili-javnost-194109 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[68] https://sport.novi.ba/clanak/96553/pogledajte-kako-su-navijaci-novog-pazara-reagovali-na-noz-zica-srebrenica (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Brigadir Armije Republike Bosne i Hercegovine i zapovjednik odbrane Srebrenice u vrijeme agresije Naser Orić,[69] pred Sudom Bosne i Hercegovine bio je optužen za ratni zločin protiv ratnih zarobljenika srpske nacionalnosti. Krajem 2018. godine Sud ga je oslobodio optužbi.[70] U toku procesa na stadionima u Bosni i Hercegovini moglo se vidjeti i čuti njegovo ime koje su navijači skandirali u znak podrške. Na derbi utakmici između "Sarajeva" i "Željezničara", koja je odigrana u martu 2016. godine, navijačka grupa "Manijaci" podigla je parolu "Nasere, drži se, nastrojeni su uz tebe".[71] Već spomenuta navijačka grupa iz Novog Pazara dan prije sarajevskog derbija skandirala je ime Nasera Orića, dok im se on putem medija zahvalio na podršci.[72] U julu 2015. godine na rukometnoj utakmici reprezentacija Bosne i Hercegovine i Bjelorusije navijači domaćeg državnog tima, popularni "BH Fanaticosi", skandirali su ime Nasera Orića.[73] Dakle, među navijačkom supkulturom, čiji su članovi uglavnom (ne svi) Bošnjaci imaju potrebu u toku procesa pružiti podršku pripadniku i pripadnicima Armije Republike Bosne i Hercegovine, te da na taj način istaknu svoj stav u sigurnost njihove nevinosti.

Poruke navijača ocrtane na zidovima zgrada bosanskih gradova

Profesor Mitja Velikonja kaže da grafiti navijača ne govore samo o navijačima, već i o društvu u cjelini, jer "te ulične tvorevine često predstavljaju vrh ledenog brijega društvenih aktivnosti i povezani su, indirektno ili na neki drugi način, s odnosima moći i društvenim borbama".[74]

---

[69] Više o Oriću u: Huseinović, Avdo, *Naser: Od Gazimestana do Haga i nazad,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.

[70] Sud BiH, Predmet Tužilaštva Bosne i Hercegovine protiv Nasera Orića i Sabahudina Muhića, S1 1 K 014977 18 Kžk, 4.

[71] https://www.klix.ba/sport/nogomet/manijaci-pruzili-podrsku-naseru-oricu-horde-zla-negoduju-zbog-vedrana/160424076 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[72] Video pogledati na: https://www.youtube.com/watch?v=EEHtj2BXooY (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[73] Video pogledati na: https://www.youtube.com/watch?v=ueT_xR6IP2o (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[74] Velikonja, Mitja, *Politički grafiti. Primjeri iz postsocijalističkih država Balkana i Centralne Evrope,* Biblioteka XX vek, Beograd, 2020, 274.

Mi se slažemo s ovim mišljenjem, jer grafiti, iako su ih uradili pripadnici određene supkulture, često imaju i političku poruku. Proučavanjem grafita može se osjetiti puls naroda, pogotovo kada je u pitanju društvo Bosne i Hercegovine. Grafiti na zidovima posvećeni memorijalizaciji genocida u Srebrenici nalaze se u gradovima s većinskim bošnjačkim stanovništvom.[75] Grafiti na kojima piše "Nikada ne zaboravi Srebrenicu" i slične poruke najčešće su obojene klupskim bojama uz nacrtan zlatni ljiljan ili imenom navijačke grupe koja posvećuje grafit Srebrenici. Takvi grafiti godinama ukrašavaju naselja. S vremena na vrijeme navijačke grupe "obnove" svoj rad koji malo izblijedi zbog vremenskih prilika i perioda koji stoje na tom mjestu. Međutim, dešavalo se da neki od tih grafita budu išarani uz razne pogrdne poruke poput tzv. "četiri s",[76] ali pripadnici grupe koja je uradila grafit jako brzo sakupe novac i premazani grafit obnove. Ovaj fenomen u prethodnom periodu imao je i medijsku pažnju, što sigurno dovodi i do popularizacije navijačke grupe u društvu. Kako među navijačkim skupinama vlada podjela na "mi" i "oni", tako dolazi i do teritorijalne podjele na "naš dio" i "njihov dio".[77] Jedno takvo obilježavanje teritorije crtanjem grafita možemo pronaći na tranzitu iznad Stadiona *Grbavica* (slike 17 i 18). U blizini grafita je granica između entiteta, a cestu koriste stanovnici i Federacije Bosne i Hercegovine i bh. entiteta RS.

---

[75] Mills, Richard, *Nogomet i politika u Jugoslaviji. Sport, nacionalizam i država,* Profil knjiga, Zagreb, 2019, 312.

[76] https://www.klix.ba/vijesti/bih/manijaci-1987-ocistili-grafite-posvecene-srebrenici-i-uklonili-cetiri-s/120711122 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

https://www.klix.ba/vijesti/bih/isaran-grafit-srebrenica-u-sarajevu-ispisana-cetiri-s/120711046 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[77] Žugić, Zoran, *Uvod u sociologiju sporta: Sport kao znanstveni i društveni fenomen,* Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta, Zagreb, 1996, 194-195.

Slika 16. Grafit navijačke grupe “Robijaši” Zenica posvećen Srebrenici[78]

Slika 17. Prešarani grafit navijača Nogometnog kluba “Željezničar” posvećenog Srebrenici[79]

[78] https://www.klix.ba/vijesti/bih/robijasi-u-zenici-uradili-grafit-ne-zaboravi-srebrenica-11-7-1995/130710111 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[79] https://www.klix.ba/vijesti/bih/isaran-grafit-srebrenica-u-sarajevu-ispisana-ceti-ri-s/120711046 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Slika 18. Očišćeni grafit posvećen Srebrenici[80]

Slika 19. Navijači "Sarajeva" također su jedan grafit posvetili Srebrenici[81]

[80] https://www.klix.ba/vijesti/bih/manijaci-1987-ocistili-grafite-posvecene-srebrenici-i-uklonili-cetiri-s/120711122 (posljednji pristup: 31. 1. 2021).

[81] https://www.klix.ba/vijesti/bih/grafit-u-sarajevu-u-znak-sjecanja-na-genocid-u-srebrenici/140710134 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Sportisti negatori genocida

Sportski su igrači oni zbog kojih se sport prati. Njima se kliče, bodri ih se, nacija se raduje njihovim uspjesima, a nerijetko se traže majice s njihovim likom. Najmlađima su najdraže fotografije sa svojim "idolima" i autogrami. Reprezentativci ujedinjuju naciju i svojim uspjesima "tjeraju" mase da zaborave na svakodnevne probleme. Oni su ambasadori svoje zemlje, te je na njima velika odgovornost i svojim ponašanjem trebaju biti primjer drugima. Međutim, nerijetke su situacije kada sportisti svojim ponašanjem udaljavaju javnost od samih sebe. Postoje primjeri kada igrači svojim ponašanjem odobravaju asocijalna ponašanja navijača. Na primjeru utakmice reprezentativnih selekcija Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine predstavili smo ponašanje i stavove navijača, ali i pojedini igrači nisu nimalo odstupali od stavova domaće publike. Reprezentativci Bosne i Hercegovine istakli su na terenu napadača Mateja Kežmana, koji je tokom cijelog susreta psovao muslimansku majku.[82] Albert Nađ je trenutak dok je bio ispred tribine gostujućih navijača iskoristio za "iskazivanje" patriotizma dižući tri prsta u zrak, a potom je i prešao palcem preko vrata, što bi značilo prijetnju klanjem.[83]

Bivši nogometni reprezentativac Bosne i Hercegovine Ognjen Vranješ sukobio se s navijačima i sa svima onima kojima je ova domovina u srcu zbog tetovaža na kojima su iscrtane "granice" bh. entiteta RS[84] i lik četničkog vojvode Momčila Đujića.[85] Vranješ je kasnije izbačen iz reprezentacije te nikada nije izrazio kajanje zbog onoga što je uradio.

U martu 2010. godine na društvenim mrežama pojavila se fotografija dvojice olimpijaca Bosne i Hercegovine Mladena Plakalovića i biatlonca Nemanje Košarca u majicama s likovima Radovana Karadžića i Vojisla-

---

[82] M.T., "Kežman psovao muslimansku majku", *Dnevni avaz,* br. 3601, 13. 10. 2005, 41.

[83] Dajić, Mirza, "Svi koji su bili na Marakani su heroji", *Oslobođenje,* br. 21094, 17. 10. 2005, 22.

[84] https://radiosarajevo.ba/sport/nogomet/ognjen-vranjes-ne-kajem-se-zbog-tetovaze-granica-rs-a-to-je-moj-stav/314199 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

[85] https://sport.avaz.ba/nogomet/436167/vranjes-o-spornoj-tetovazi-vojvoda-dujic-ostaje-na-mojoj-ruci-dok-je-ona-na-meni (posljednji pristup 31. 1. 2021).

va Šešelja[86] (slika 20). Dvojica kolega u tome nisu vidjeli ništa sporno, ali je Olimpijski komitet Bosne i Hercegovine suspendirao mlade takmičare.[87] Međutim, da kazna nije bila dugog vijeka, te da veličanje zločinaca nije kažnjivo u Bosni i Hercegovini, dokaz je stipendija za Košarca dodijeljena Odlukom Vijeća ministara u visini od 3.000 KM 25. maja 2010. godine.[88] S druge strane, Plakalović je nastupao na Zimskim olimpijskim igrama u Vankuveru, Sočiju i Pjongčangu.

Nekadašnji golman nogometne reprezentacije Bosne i Hercegovine, kojem je publika na stadionu Bilino Polje klicala ime, Nemanja Supić okrenuo je leđa svima koji su ga podržavali izjavom: "Samo me zanima kako su svi Srbi zločinci, a ovi drugi nevinašcad. Izdrži, Ratko." U tom trenutku Supić je igrao za Novi Pazar, čiji su simpatizeri potom organizirali proteste kojima su htjeli da Nemanja napusti klub.[89]

Sportski duh, poštivanje i uvažavanje nisu pravilo za svakog sportistu, što su pokazali prethodni primjeri. Ironično je da predstavnici Bosne i Hercegovine na međunarodnim takmičenjima negiraju genocid i veličaju zločince, koji su imali namjeru rascijepati istu onu državu koju predstavljaju. Istina je da Bosna i Hercegovina ne ulaže dovoljno u razvoj sporta i sportista, međutim, pojedincima bi trebalo biti jasno da moraju imati veliko poštovanje prema državi i državnom dresu, koji im omogućava da, ipak, naprave nešto više u životu.

---

86 https://sportsport.ba/zimski-sportovi/bh-olimpijci-velicaju-ratne-zlocince/32787 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

87 https://www.index.hr/vijesti/clanak/olimpijski-komitet-bih-suspendirao-dvojicu-sportasa-zbog-nosenja-majica-s-likom-karadzica-i-seselja/481769.aspx?fbclid=IwAR1jUmfWJPm8zi-qiGWFyjWXz64lhlF1GbtpFp3pnD02-Sr7IfHbtfFu-Js (posljednji pristup 31. 1. 2021).

88 https://sportsport.ba/zimski-sportovi/nagrada-za-velicanje-optuzenih-ratnihzlocinaca/78074?fbclid=IwAR3NJ0h9THn0GqDI4BVhGegfm9_DLaWcrPlGfkYGjj9fM9qveFoDfO2U8Ao (posljednji pristup 31. 1. 2021).

89 https://banjalukain.com/clanak/98019/bivsi-bh-reprezentativac-nemanja-supic-psovao-tursku-majku-pazarcima-a-oni-su-provalili-na-trening?fbclid=IwAR2BDo4VCno8FpxUJt-MpfWDpac6wXlCt0lnPu0PxMj5GgvgxQ1svsmVU0M (posljednji pristup 31. 1. 2021).

Slika 20. Bh. olimpijci Mladen Plakalović i Nemanja Košarac poziraju s majicma Radovana Karadžića i Vojislava Šešelja[90]

Zaključak

U postkonfliktnim društvima važno je čega se sjećamo, ali se postavlja pitanje kako se sjećati događaja iz prošlosti i na koji način društvo gradi kulturu sjećanja. Mnogi nastoje nametnuti rješenje da o genocidu u Srebrenici postoje dvije istine. Međutim, presudama iz Haga jasno je utvrđeno šta se desilo. Nažalost, dio javnosti u Bosni i Hercegovini i regionu nije spreman prihvatiti presude, smatrajući ih "političkim odlukama usmjerenim protiv jednog naroda". Iz rada smo mogli vidjeti da su politička pitanja česta pojava na sportskim terenima, ali ono što navijači prezentiraju javnosti na tribinama nije nužno njihovo promišljanje, već artikulacija onoga što pripadnici nacije misle.

Navijačke grupe u Bosni i Hercegovini mnogo su više opterećene političkim i etničkim odnosima, te ćemo na stadionima često čuti vrijeđanje "drugih". U društvu, kakvo je naše, to se i očekuje, s obzirom na to da se sve češće mogu čuti ratnohuškačke poruke, te prijetnje referendumom i otcjepljenjem. Stoga i ne čudi da su stadioni puni mržnje. Naravno, to nije samo iznimka na Balkanu. Mjesta gdje su etnički odnosi nestabilni doprinose da stadioni budu leglo mržnje, a ponekad i nasilja. Zbog toga

[90] https://sportsport.ba/zimski-sportovi/bh-olimpijci-velicaju-ratne-zlocince/32787 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

smatramo da imamo razloga i još mnogo prostora za istraživanje navijačkog života na ovim prostorima. Pitanje manifestacije društvenih i političkih pojava na stadionima fenomen je kojem treba posvetiti pažnju.

Ako su sport i sportska borilišta ogledalo društva, onda nije teško razumjeti da je naše društvo podijeljeljeno. U modernom svijetu reklama ima izuzetan značaj. Zahvaljujući internetu i medijima, navijačke grupe dolaze u fokus javnosti, te se u nekim momentima ponašaju kao firma ili preduzeće zbog "besplatnih reklama", što je možda jednim dijelom i utjecalo na često izjašnjavanje o političkim temama.

Dječaci srednjoškolskog uzrasta veoma su česti posjetioci sportskih terena, te se postavlja pitanje kakvo društvo gradimo ukoliko dopustimo da gledaju, a potom i sami skandiraju ratnim zločincima i gnusne povike poput "nož, žica, Srebrenica". Poruke vezane za genocid u Srebrenici, na tribinama, uglavnom se javljaju u sedmom mjesecu i u periodu pred izricanje presuda Haškim optuženicima. To nam govori da ovakve teme utječu na ponašanje navijača onda kada one dođu u fokus javnosti. Stavovi navijačkih grupa u Bosni i Hercegovini podijeljeni su između srpskog i bošnjačkog diskursa. Najčešće poruke koje možemo vidjeti na stadionima u našoj domovini, pored spomenutih klicanja zločincima, jesu one u gradovima s bošnjačkom većinom poput "Don't forget Srebrenica", "Never forget never forgive" i slično. Zanimljivo je da nismo naišli na stavove navijača s hrvatskom većinom po ovom pitanju, tako da se "navijački rat" vodi s predstavnicima srpskih i bošnjačkih navijačkih grupa. Ali navijače nogometnih klubova poput "Širokog Brijega" i "Zrinjskog" ne možemo upotpunosti isključiti, jer oni svojim ponašanjem artikuliraju zločin u drugom pravcu kroz veličanje Nezavisne Države Hrvatske, tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosne i ustaštva.

Da se desio genocid u Srebrenici, neosporna je činjenica. Međutim, javnost u Bosni i Hercegovini i dalje se bori s negiranjem i veličanjem zločina, što je jako česta pojava na stadionima u manjem bh. entitetu. Smatramo da je potrebno donijeti određena zakonska rješenja kako bi se ove pojave iskorijenile. Dosadašnje aktivnosti sportskih saveza, koje se svode na finansijske kazne klubova, do sada nisu dali rezultate. Pojedinac koji izazove incident ne biva kažnjen. Huliganstvo u Engleskoj

kažnjivo je zakonom. Svaki pojedinac koji napravi bilo kakav incident bude legitimiran i dobije zabranu ulaska na stadione. To je preporuka bosanskohercegovačkim savezima za suzbijanje negiranja genocida, a ne da se prilikom ovakvih pojava u foteljama trljaju ruke, jer se već tada zna da će klub, čiji su navijači prouzrokovali incident, platiti kaznu, ma koliko god ona visoka bila. Također, zakon o negiranju genocida na državnom nivou omogućio bi civilizacijski pomak naprijed sprečavanjem da negator genocida bude nekažnjen.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

- *Sažetak presude Pretresnog vijeća Ratku Mladiću,* 22. 11. 2017. https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/bcs/171122-sazetak-presude-bcs.pdf.
- Javna redigovana verzija presude od 24. marta 2016. Predmet Karadžić IT-95-5/18-T, Tom IV. https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324-presuda-4od4.pdf.

Sud Bosne i Hercegovine

- Predmet Tužilaštva Bosne i Hercegovine protiv Nasera Orića i Sabahudina Muhića, s1 1 k 014977 18 kžk.

Objavljeni izvori

- Latas, Branko, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945): Dokumenti,* Beograd, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, 1941-1945, 1999.

Štampa

- *Dnevni avaz*, Sarajevo.
- *Oslobođenje*, Sarajevo.
- *Slobodna Bosna*, Sarajevo.

Literatura

1. Brkljačić, Maja i Prlenda, Sandra (ur.), *Kultura pamćenja i historija,* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
2. Čolović, Ivan, *Politika simbola. Ogledi o političkoj antropologiji,* Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.

3. Donia J., Robert, *Radovan Karadžić. Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini,* University press, Sarajevo, 2016.
4. Dušanić, Srđan: *Karakteristike fudbalskih navijača,* NVO Perpetuum mobile – Centar za razvoj mladih i zajednice, Banja Luka, 2013.
5. Fink, Matthias, *Srebrenica: Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2020.
6. Fisher, J. Robert i Wakefield, Kirk, "Factor leading to group identification: A field study of winners and losers", u: *Psychology & Marketing*, 15, John Wiley & Sons, New Jersy, 1998.
7. Galijaš, Armina, "Sjećanje ili zaborav kroz preimenovanja, rušenja i gradnju", u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, Disput, Zagreb, 2011.
8. Huseinović, Avdo, *Naser: od Gazimestana do Haga i nazad,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.
9. Janković, Branimir, "Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja", *Historijski zbornik*, Vol. 63 – No. 1, 2010.
10. Kamberović, Husnija, "Slučaj Mustafe Busuladžića – sa povijesne margine ka politikantskom centru", u: *Na margini povijesti. Zbornik radova*, ur. Amir Duranović, UMHIS, Sarajevo, 2018.
11. Karović-Babić, Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992–1995,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
12. Koković, Dragan, *Sport bez igre,* Univerzitetska riječ, Beograd, 1986.
13. Kuljić, Todor, *Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja, Beograd, 2006.
14. Lalić, Dražen i Biti, Ozren, *"Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj"*, *Politička misao*, god. XLV, Zagreb, 2008.
15. Maslo, Amer, "'Bosanski lonac sjećanja': 1463. godina i konstitutivni narodi Bosne i Hercegovine", *Prilozi 49,* Institut za historiju, Sarajevo, 2020.
16. Mills, Richard, *Nogomet i politika u Jugoslaviji. Sport, nacionalizam i država,* Profil knjiga, Zagreb, 2019.
17. Minić, Miloš, *Četnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941–1945,* Komunist, Beograd, 1982.
18. Nettelfield, J. Lara i Wagner, E Sarah, *Srebrenica nakon genocida,* Institut za istoriju, Sarajevo, 2015.
19. Sládeček, Michal – Vasiljević Jelena – Petrović Trifunović, Tamara (ur.), *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Zavod za udžbenike – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2015.

20. Velikonja, Mitja, *Politički grafiti. Primeri iz postsocijalističkih država Balkana i Centralne Evrope,* Biblioteka XX vek, Beograd, 2020.
21. Žugić, Zoran, *Uvod u sociologiju sporta: Sport kao znanstveni i društveni fenomen,* Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta, Zagreb, 1996.

Internet stranice

22. https://www.aa.com.tr/ba/balkan/biciklisti-i-maratonci-krenuli-iz-biha%C4%87a-put-srebrenice-/1525937 (posljednji pristup 30. 1. 2021).
23. https://www.mcdrvu.hr/ultramaraton-vukovar-srebrenica/ (posljednji pristup 30. 1. 2021).
24. https://www.kurir.rs/sport/fudbal/328223/navijaci-levskog-skandirali-arkanu-i-mladicu (posljednji pristup 25. 1. 2021).
25. https://admin.depo.ba/clanak/75310/u-sarajevo-dolaze-sa-transparentom-noz-zica-srebrenica (posljednji pristup 25. 1. 2021).
26. https://www.source.ba/clanak/Fudbal/375208/Navijaci-Lecha-sinoc-uzvikivali-Noz-zica-Srebrenica?fbclid=IwAR39LwFLUAzXj3VrI-2SKvybl7U9Fv-_HeGicODip6OyHRBjb0_vi0Troa0 (posljednji pristup 23. 1. 2021).
27. https://net.hr/sport/uefa-izgubila-kompas-sarajevo-pod-istragom-zbog-transparenta-o-srebrenici/ (posljednji pristup 23. 1. 2021).
28. https://www.klix.ba/sport/nogomet/navijaci-zeljeznicara-tokom-meca-s-aik-om-odali-pocast-zrtvama-genocida-u-srebrenici/170713144 (posljednji pristup 23. 1. 2021).
29. https://www.source.ba/clanak/Haris/443402/Bravo-Manijaci--Navijaci-%C5%BDelje-se-parolom-i-skandiranjem-sa-tribina-prisjetili-svih-zrtava-genocida-u-Srebrenici (posljednji pristup 23. 1. 2021).
30. https://www.klix.ba/sport/nogomet/navijaci-fk-sarajevo-parolom-odali-pocast-zrtvama-genocida-u-srebrenici/190709144 (posljednji pristup 23. 1. 2021).
31. http://m.pogled.ba/clanak/uefa-pokrenula-istragu-protiv-fk-sarajevo-zbog-transparenta-za-srebrenicu/70830 (posljednji pristup 23. 1. 2021).
32. https://sport.blic.rs/ostali-sportovi/rukomet/navijaci-maribora-skandirali-noz-zica-srebrenica-na-rukometnom-mecu/2fjb70p?fbclid=IwAR0GtpD7c8x57RWiEqmM1eEQX_jXvRCBy_lOmokrIcagS7eEMrPRkBoUUQY (posljednji pristup 30. 1. 2021).
33. https://depo.ba/clanak/109539/zbog-nacionalistickih-ispada-prekinuta-utakmica-bih-i-srbije-navijaci-skandirali-noz-zica-srebrenica (posljednji pristup 30. 1. 2021).

34. https://www.klix.ba/sport/nogomet/sramotno-navijaci-rudara-iz-prijedora-skandirali-ratnom-zlocincu-ratku-mladicu/150926052 (posljednji pristup 30. 1. 2021).
35. http://www.uskinfo.ba/vijest/video-gradiska-navijaci-kozare-skandirali-noz-zica-srebrenica/28396 (posljednji pristup 30. 1. 2021).
36. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/145630/bruka_i_sramota_u_banjoj_luci_vise_od_8_000_navijacha_borca_fudbalerima_sarajeva_uzvikivali_ubij_turchina_noz_zica_srebrenica_video.html (posljednji pristup 30. 1. 2021).
37. http://www.nspm.rs/hronika/navijaci-iz-bihaca-na-utakmici-sa-fk-rudar-iz-prijedora-istakli-transparent-genocid-vam-zaboraviti-necemo-srebrenica-95-prijedor-92.html?alphabet=l (posljednji pristup 30. 1. 2021).
38. https://www.bljesak.info/sport/flash/navijaci-jedinstva-kaznjeni-zbog-transparenta-o-genocidu-u-prijedoru/127318 (posljednji pristup 30. 1. 2021).
39. https://www.danas.rs/sport/bih-prekinuta-fudbalska-utakmica-navijaci-skandirali-ime-ratka-mladica/ (posljednji pristup 30. 1. 2021).
40. https://www.aa.com.tr/ba/sport/zbog-skandiranja-mladi%C4%87u-rudaru-prijedor-dvije-utakmice-bez-publike-i-7000-km-kazne/464043 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
41. https://mondo.ba/Sport/Fudbal/a708841/FK-Kozara-kaznjen-zbog-skandiranja-o-Srebrenici.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).
42. https://www.dailymotion.com/video/x4z5s3g (posljednji pristup 31. 1. 2021).
43. https://www.klix.ba/sport/nogomet/jos-jedna-preblaga-odluka-ns-bih-kaznio-borac-nakon-meca-protiv-sarajeva/200303181 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
44. https://ezadar.net.hr/dogadaji/2749597/aleksandar-vucic-ishod-sudjenja-nije-iznenadjenje-presuda-ocekivana/ (posljednji pristup 31. 1. 2021).
45. https://www.index.hr/sport/clanak/mladic-prazni-stadione-srbima-zvezdu-i-partizan-uefa-optuzila-za-rasizam/1010252.aspx?fb_comment_id=1472554126192377_1472677012846755 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
46. https://gol.dnevnik.hr/clanak/nogomet/zbog-ovog-transparenta-podrske-ratku-mladicu-uefa-zestoko-kaznila-zvezdu---502150.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).
47. https://faktor.ba/vijest/u-srbiji-nista-novo-navijaci-crvene-zvezde-velicali-zlocinca-ratka-mladica-273387 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

48. https://www.kurir.rs/sport/fudbal/2943785/video-mladicu-moj-problem-je-tvoj-delije-grmele-sa-severa-pesmom-podrske-za-ratka-mladica (posljednji pristup 31. 1. 2021).
49. https://www.24sata.hr/sport/srpski-navijaci-velicali-koljaca-mladica-na-obljetnicu-genocida-532046 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
50. https://www.rts.rs/page/sport/sr/story/36/fudbal/2259099/na-utakmici-u-banjaluci-navijaci-skandirali-karadzicu.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).
51. https://www.zasrebrenicu.ba/delije-na-kolnu-dvosmislenim-transparentom-podrzale-ratka-mladica-da-li-ce-se-protumaciti-sifrovana-poruka.za (posljednji pristup 31. 1. 2021).
52. https://www.kurir.rs/sport/fudbal/3104641/ekskluzivno-kurir-dobio-papire-uefa-zvezda-kaznjena-zbog-ratka-mladica-navijaci-su-iskazali-govor-mrznje-skandiranjem-imena-generala-koji-je-osudjen-za-genocid (posljednji pristup 31. 1. 2021).
53. https://sport1.oslobodjenje.ba/s1/fudbal/ino-fudbal/srbija/foto-uzasavajuca-poruka-sa-stadiona-partizana-grobari-transparentom-o-srebrenici-zgrozili-javnost-194109 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
54. http://mondo.ba/a645377/Sport/Fudbal/FARE-osudio-podrsku-grobara-Radovanu-Karadzicu-u-Banjaluci.html (posljednji pristup 31. 1. 2021).
55. https://sport.novi.ba/clanak/96553/pogledajte-kako-su-navijaci-novog-pazara-reagovali-na-noz-zica-srebrenica (posljednji pristup 31. 1. 2021).
56. https://www.klix.ba/sport/nogomet/manijaci-pruzili-podrsku-naseru-oricu-horde-zla-negoduju-zbog-vedrana/160424076 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
57. https://www.youtube.com/watch?v=EEHtj2BXooY (posljednji pristup 31. 1. 2021).
58. https://www.youtube.com/watch?v=ueT_xR6IP2o (posljednji pristup 31. 1. 2021).
59. https://www.klix.ba/vijesti/bih/robijasi-u-zenici-uradili-grafit-ne-zaboravi-srebrenica-11-7-1995/130710111 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
60. https://www.klix.ba/vijesti/bih/manijaci-1987-ocistili-grafite-posvecene-srebrenici-i-uklonili-cetiri-s/120711122 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
61. https://www.klix.ba/vijesti/bih/isaran-grafit-srebrenica-u-sarajevu-ispisana-cetiri-s/120711046 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
62. https://www.klix.ba/vijesti/bih/grafit-u-sarajevu-u-znak-sjecanja-na-genocid-u-srebrenici/140710134 (posljednji pristup 31. 1. 2021).

63. https://radiosarajevo.ba/sport/nogomet/ognjen-vranjes-ne-kajem-se-zbog-tetovaze-granica-rs-a-to-je-moj-stav/314199 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
64. https://sport.avaz.ba/nogomet/436167/vranjes-o-spornoj-tetovazi-vojvoda-dujic-ostaje-na-mojoj-ruci-dok-je-ona-na-meni (posljednji pristup 31. 1. 2021).
65. https://sportsport.ba/zimski-sportovi/bh-olimpijci-velicaju-ratne-zlocince/32787 (posljednji pristup 31. 1. 2021).
66. https://www.index.hr/vijesti/clanak/olimpijski-komitet-bih-suspendirao-dvojicu-sportasa-zbog-nosenja-majica-s-likom-karadzica-i-seselja/481769.aspx?fbclid=IwAR1jUmfWJPm-8zi-qiGWFyjWXz64lhlF1GbtpFp3pnD02-Sr7IfHbtfFu-Js (posljednji pristup 31. 1. 2021).
67. https://sportsport.ba/zimski-sportovi/nagrada-za-velicanje-optuzenih-ratnih-zlocinaca/78074?fbclid=IwAR3NJ0h9THn0GqDI4BVh-Gegfm9_DLaWcrPlGfkYGjj9fM9qveFoDfO2U8Ao (posljednji pristup 31. 1. 2021).
68. https://banjalukain.com/clanak/98019/bivsi-bh-reprezentativac-nemanja-supic-psovao-tursku-majku-pazarcima-a-oni-su-provalili-na-trening?fbclid=IwAR2BDo4VCno8FpxUJt-MpfWDpac6wXlCt0lnP-u0PxMj5GgvgxQ1svsmVU0M (posljednji pristup 31. 1. 2021).
69. https://www.hercegovina.info/sport/nogomet/dobro-dosli-u-sarajevo-navijaci-sarajeva-vrijedjali-i-prijetili-na-nacionalnoj-osnovi/50216/ (posljednji pristup 2. 3. 2021).
70. https://bhlopta.com/navijaci-zrinjskog-uzvikivali-gdje-ste-balije-izadite/ (posljednji pristup 2. 3. 2021).
71. https://www.dnevno.hr/sport/nogomet/video-horde-zla-i-manijaci-organiziraju-pakleni-docek-bugarskim-navijacima-63149/ (posljednji pristup 3. 3. 2021).
72. https://www.index.hr/sport/clanak/Sarajevo-hooligan-festival-Bugari-slijedi-vam-osveta-za-velicanje-Mladica-i-Arkana/627844.aspx (posljednji pristup 3. 3. 2021).
73. https://twitter.com/AMereminski/status/1281903930503503872/photo/1 (posljednji pristup 6. 3. 2021).
74. Šušnica, Srđan, "Kako je Banja Luka po drugi put ubila svoje oslobodioce", Al Jazeera Balkans, http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-je-banja-luka-po-drugi-put-ubila-svoje-oslobodioce (posljednji pristup 2. 2. 2021).
75. Obarčanin Srđan, "Politika na tribinama", https://www.6yka.com/blogovi/politika-na-tribinama-part-1 (posljednji pristup 1. 3. 2021).

5. DRUŠTVENO-POLITIČKE POSLJEDICE GENOCIDA

Prof. dr. Šaćir Filandra

RAT I NOVA POLITIKA IDENTITETA

Sažetak: U minulom ratu protiv Bosne i Hercegovine a kao rezultat sveukupne društvene i političke tranzicije uspostavljene su i nove politike identiteta unutar svih bosanskohercegovačkih naroda. Bošnjačke elite tokom rata nisu imale osmišljenu i sistematski provodivu politiku identiteta, već su identitarni izričaji i oblici bili umnogome spontani i kontekstualni. Ovaj rad tematizira samo dva segmenta nove bošnjačke kulturne politike identiteta i to upotrebu pojma "šehid" i sintagmu "ideologija žrtve", a primarno s aspekta njihovog odnosa prema političkom identitetu Bošnjaka.

Ključne riječi: identitet, simboli, politika, Bošnjaci, rat

Abstract: In the last war against Bosnia and Herzegovina, and as a result of the overall social and political transition, new identity policies were established within all the peoples of Bosnia and Herzegovina. During the war, Bosniak elites did not have a designed and systematically implemented identity policy, but identity expressions and forms were largely spontaneous and contextual. This paper deals with only two segments of the new Bosniak cultural identity policy, namely the use of the term "martyr" and the phrase "victim ideology", primarily from the aspect of their attitude towards the political identity of Bosniaks.

Keywords: identity, symbols, politics, Bosniaks, war

Simboli i rat

Uspostava novog bošnjačkog simboličkog izraza bila je sastavni dio nove bošnjačke politike identiteta. Kako je simbol znak koji pripadnici grupe, u ovom slučaju nacije, prepoznaju i prihvataju kao zajedničku oznaku svog kolektiviteta, tako se i kod Bošnjaka pojavila čitava lepeza starih i novih znakova s različitim simboličkim značenjem. Državni i nacionalni simboli, kao što su zastava, grb, himna, poštanske markice, novac, spomenici, uniforme, i za Bošnjake su bili medij izražavanja i stvaranja identiteta, odnosno dio napora za preutemeljenje nacije, stvaranja njene nove ideologije i novog svjetonazora. Unutrašnja uloga

nacionalnog identiteta je stvaranje spona “među njegovim pripadnicima kroz repertoar zajedničkih vrijednosti, simbola i tradicija.[1]

Korištenje simbola treba podsjećati pripadnike nacije na njihovo zajedničko srodstvo i kulturno naslijeđe, da ih jača i uznosi. I kod Bošnjaka su simboli imali namjenu da osiguraju jedinstvo nacije i trajanje države. Veza između moderne bosanskohercegovačke države i ranijih državnih i protodržavnih oblika i u bosanskohercegovačkom slučaju, baš kao i u većini sličnih u Evropi, bila je više stvar potreba politike, a manje materijaliziranog i sigurnog hoda nacionalnog duha kroz povijest, ili tzv. čvrstog državnog kontinuiteta, kako to prikazuju nacionalisti. Difuzna memorija zemljoposjedničke elite, subjekta povijesti predmodernog svijeta, kao stoljetnog upravljača određenim prostorom i ovom prilikom nije nedostajala, ali se državnopolitički kontinuitet s aspekta savremenih potreba uveliko konstruirao i izmišljao.

Kako su se Bošnjaci simbolički predstavljali u minulom ratu, koje su znakove koristili, kakve su zastave nosili, koje su pjesme pjevali, kako su se međusobno pozdravljali, s kojim su se bojama poistovjećivali, kako su poginule sahranjivali, kakav su, dakle, općenito simbolički identitet imali te koje su odrednice tog simboliziranja u najvećoj mjeri – pitanja su koja će i poslije našeg istraživanja ostati bez potpunog odgovora. Na osnovu djelomičnog uvida u savremeni bošnjački vojnički simbolički izraz, izgrađivan autonomno i slobodno u ratu za odbranu nezavisnosti Bosne i Hercegovine, ipak se mogu iznaći određene pravilnosti. Onaj dio bosanske političke i ratne stvarnosti koji krajnje slobodno i pojednostavljeno metodski poistovjećujemo s Bošnjacima, a to je Armija Republike Bosne i Hercegovine i legalna vlast Bosne i Hercegovine, u svim domenima znakovnog predstavljanja poštivao je

---

[1] Više o funkcijama nacionalnog identiteta vidjeti u: Smit, Antoni D., *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 31-36. Za Smitha su nacionalni simboli najtrajniji i najmoćniji oblici nacionalizma, koji on određuje kao ideološki pokret za postizanje i održavanje autonomije, jedinstva i identiteta nacije. Oni “otelotvoravaju njegove osnovne pojmove, čineći ih vidljivim i razgovetnim svakom pripadniku nacije, saopštavajući principe jedne apstraktne ideologije opipljivim, konkretnim jezikom koji izaziva trenutne emocionalne reakcije svih slojeva zajednice”. Smit, Antoni D., 1998, 125.

princip tolerancije, službenog multikulturnog sastava i vlasti i vojske, lična svjetonazorska i grupna identitetska tradicijska i kulturna prava svojih pripadnika.

Budući da su Bošnjaci činili znatnu većinu u sastavu institucija vlasti i vojske nezavisne i međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine, neposredno početkom agresije 1992. oni se nisu predstavljali etnički posebno i neovisno o državi, već su svoj nacionalni izraz simbolički iskazivali kroz državnu, tj. zajedničku multinacionalnu prizmu. Time oni nisu poistovjećivali državu sa sobom, ali jesu sebe s državom. Stoga su u njihovom znakovnom predstavljanju prisutne najmanje tri dimenzije: državna, nacionalna i vjerska. U različitim razdobljima rata te u različitim sredinama, a s obzirom na lokalne političke prilike i tradicije, nacionalna ili vjerska dimenzija simboličkog predstavljanja zadobijala je prevagu, dok je država simbolički bila konstantno prisutna. I pored postojanja konceptualnog i organiziranog pristupa pitanju simboliziranja osnovna karakteristika cjelokupnog bošnjačkog simboličkog izraza u minulom ratnom vremenu je spontanost. Svi procesi u vezi s odabirom znakova i dodjeljivanja im simboličkog kapaciteta, odvijali su se vrlo spontano, na nivou lokalnih grupa – samostalno i krajnje dobrovoljno. Ovu njihovu osobinu treba maksimalno imati u vidu. Stoga, pojedini znakovi u različitim situacijama i kod različitih grupa mogu imati različita značenja, pa je, naprimjer, zelena boja jednom oznaka za vjersku, a drugi put za narodnu pripadnost i sl.

Na nivou političkog i vojnog vrha države postojala je izgrađena politika znakova i simbola. Kodifikacija i primjena te politike u složenom i ratom komunikacijski izlomljenom vremenu i prostoru bila je neujednačena. Bosanskohercegovačko političko vodstvo je na samom početku rata "... jasno odredilo ko, gdje, kada i kojom zastavom može mahati na teritoriji na kojoj su važili i na kojoj su se poštovali zakoni Republike Bosne i Hercegovine".[2] Prostora za posebna etnička i regionalna obilježavanja vojnih

[2] Opširnije o nastanku, karakteru i funkcioniranju državnih simbola Bosne i Hercegovine tokom agresije vidjeti: Šadinlija, Mesud, "Jedno vještačko poglavlje o zastavi", *Prilozi*, br. 34, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2005, 280. Od istog autora vidjeti: "Nepopravljivo poglavlje o zastavi (na Pal Kolsto, *Odgovor Mesudu Šadinliji*, Prilozi, 34, 2005, 283-286)", *Prilozi*, br. 35, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2006, 201-206.

jedinica uvijek je bilo, jer su se na jednoj ruci nosila zvanična armijska, a na drugoj posebna obilježja svake jedinice.

Za nas su posebno zanimljiva ta posebna obilježja jedinica. Ona pokazuju simbolički izraz "običnih" ljudi, budući da su ti znakovi birani slobodno u kontekstu njihove lokalne tradicije. Na početku rata imamo autonomno samoorganiziranje za odbranu života, mjesta življenja i domovine. Nazivi i znakovi manjih jedinica ustrojeni su bili mimo utjecaja nacionalne politike. U kasnijem razdoblju institucionaliziranja i vojničkog ustrojstva odbrane znakove određuje politika. Tako je amblem vojne formacije brigade već bio stvar politike, budući da se određivao najmanje na općinskom političkom nivou. Primjer toga je odred "Hamze" u Bužimu, svakako najelitnija specijalna vojna jedinica Armije Bosne i Hercegovine u Cazinskoj krajini. Njihov autonomni znak bio je lav, jer Hamza, veliki islamski ratnik po kome su uzeli i ime, u arapskome jeziku znači lav. Kad se 1995. odred preobrazio i uvećao, dobija novu zelenu zastavu[3], ali sa znakom lava uz obavezni ljiljan koji je prisutan i u prvoj zastavi. Na taj način preplitali su se državni, nacionalni i vjerski znakovi.

Preplet tih simboličkih razina imamo u korištenju mačeva ili sablji kao eminentno univerzalnih vojničkih znakova. Ukršteni mačevi ispod grba Armije Bosne i Hercegovine eminentno su evropski vojnički simbol, znak pripadanja toj civilizacijskoj tradiciji, dok je sablja – vrlo prisutna na zastavama manjih jedinica s početka rata – odraz domaće tradicije, nečega što se nosi iz kuće, a što sve svakodnevno susrećemo na stećcima i nišanima diljem Bosne. Treći vid tog posebnog vojničkog simbola su sablje s dva vrha, stilizacije zulfikara, oružje poznatih islamskih boraca hazreti Hamze i hazreti Alije, a što je dio univerzalnog islamskog vojničkog simbolizma.

Čitav zbir upotrebljavanih znakova bio je autonoman i spontan, crpljen je iz različitih izvora, po karakteru i kompozicijama rezultirao je

[3] Ova zastava "Hamzi" ima istu narav kao i posebne oznake jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine koje su se nosile na lijevom rukavu uniforme. Naime, zvaničnu ratnu zastavu mogla je imati jedinica najmanje ranga samostalnog bataljona. Odred "Hamze", kada je preformiran u bataljon, bio je samo jedan od bataljona u formaciji 505. Vbbr. iz Bužima. Stoga je uručivanje ove zastave simbolički čin lokalnog karaktera i strogo formalno nema nikakve šire simboličke konotacije.

krajnje eklektičkim oblicima. Bošnjačka vojnička tradicija, stasala za vrijeme stoljetnog ratovanja za osmanske interese i ciljeve, više nije bila živa, mada je pitanje koliko je u to doba i mogla biti autonomna i posebna. Vlastiti bošnjački vojnički simbolički izraz prvi put susrećemo u ratu za nezavisnost i državnost Bosne i Hercegovine 1992–1995, mada je on i tada bio podređivan zajedničkim državnim interesima. Utjecaji na odabir znakova bili su vrlo različiti, od nacionalne političke tradicije i epike do vjerske pripadnosti, zapadnih filmskih idola, znakova bivše JNA itd. Znakovi su uzimani sasvim slobodno, kombinirani su još slobodnije. Sve se odvijalo u mediju povijesne kontekstualnosti tako da se ne može utvrditi postojanje prepoznatljivog i čvrstog nacionalnog znakovnog sistema. Tokom rata konstanta je jedino ljiljan kao znak države. S krajem rata i njegovim neriješenim vojničkim ishodom, što je značilo i cementiranje ratom zatečenog stanja, ljiljan postaje bošnjački nacionalni znak.

Pitanje oznaka u ratu za odbranu Bosne i Hercegovine nije se birokratski fetišiziralo. One i nisu – niti su mogle biti – cilj po sebi, već sredstvo unutarnje komunikacije, način dovođenja heterogenosti u istu identitetsku ravan, sredstvo ustroja kolektiva, označavanja grupe i uspostavljanja granica prema unutra i prema vani. Vojne jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine pod kontrolom centralnih državnih organa iz Sarajeva bile su višenacionalne i ta činjenica morala se simbolički odražavati u različitim oznakama pripadnika vojske. Tako se različitim znakovima ocrtavana i simbolički prikazivana granica prema hrvatskim vojnim formacijama ipak nastojala s početka rata relativizirati s naglaskom na slobodi izbora identitetskih obilježja, ali i njihovoj sekundarnosti u odnosu na zajednički politički cilj borbe.

Simboli i smrt

Kad je u pitanju ritualni odnos prema smrti, ukazivalo se, baš kao i kod pozdravljanja, na duboku uvjetovanost izgleda Armije s tradicijom i običajima naroda. Pri tome se implicitno mislilo samo na bošnjački narod, mada se to nigdje nije spominjalo, jer se vrlo pažljivo i politički iznijansirano u svim zvaničnim armijskim aktima uvažavala činjenica višenacionalne

vojske postavljene u javni prostor izvan ideologija i svjetonazora. U tom se smislu od komandnog kadra očekivalo da slijedi smjer "raspoloženja naroda", a on je prilikom smrti takav da "... narod više voli vidjeti komandanta koji odaje dužno poštovanje prema našim šehitima učenjem fatihe...",[4] jer to za narod ima snažnu emocionalnu komponentu i potvrdu uvjetovanosti Armije našom tradicijom. Ovim se nije insistiralo da se tako postupa, i to se izričito napominje, ali se ustanovilo da je raspoloženje naroda takvo da želi vidjeti komandanta koji će najpotpunije izražavati njegovu tradiciju, kulturu i običaje.

Šehidi su okomica tradicije stoljetne bošnjačke odbrane Bosne, ali i biljezi muslimanskih borbi u Bosni. Prisutni su, dakle, i u muslimanskom osvajanju Bosne kao i u njenoj odbrani, a o čemu svjedoče brojni lokaliteti prozvani šehitluci, šehidska greblja. U najopćenitijem tumačenju ovog pojma, a kada je u pitanju kontekst rata u kojem se ovaj termin u suvremenosti kod Bošnjaka i pojavio, šehid je oznaka za onoga koji je poginuo na Božijem putu. Mada se prvenstveno doktrinarno on ne odnosi samo na medij ratovanja u bosanskom oslobodilačkom ratu 1992–1995. godine, njegov militarni semantički naboj pojačavao se do njegovog izjednačavanja s pojmom muslimanskog branioca, patriote, pa su svi oni koji su poginuli braneći zemlju prozvani šehidima. Pri tome, vremenom, kao da je postalo manje važno da li su oni bili muslimanski vjernici ili ne, bitno je bilo da su u tradicijskom i kulturološkom smislu pripadali islamu.[5]

---

[4] "Međuljudski odnosi u Armiji RBiH i poštivanje običajnih, tradicijskih i vjerskih osobina naroda", RBiH, Štab Vrhovne komande Oružanih snaga, Uprava za moral, br. 02/16-1060, Sarajevo, 18. 12. 1993, potpis zamjenik načelnika uprave za moral Fikret Muslimović.

[5] Na samom početku rata vjersko-prosvjetni referent Rijaseta IZ-a Bosne i Hercegovine Muharem-ef. Omerdić na upit "Merhameta" o načinu opremanja kod ukopavanja poginulih i nastradalih muslimana u najnovijim ratnim događanjima, dao je sljedeće uputstvo: "Postoje dvije vrste šehida: šehid ovog i onog svijeta, te šehid samo onog svijeta. Šehid i ovog i onog svijeta jeste šehid prve kategorije, potpuni šehid. Da bi neko bio takav šehid potrebni su slijedeći uslovi: a) da je pametna i punodobna osoba (u vjerskom a ne poslovnom smislu), b) da je musliman, c) da je u času pogibije bio čist od džunubluka, d) da je dotično lice umrlo od zadobijenih rana u sukobu sa neprijateljem, te da od ranjavanja do smrti nije ništa jeo, pio, spavao, da nije prošlo više od jednog namaskog vakta i da sa poprišta nije prenesen u logor, kuću ili bolnicu

Na samom početku rata (10. 4. 1992. godine) prilikom dženaze osmerici poginulih branilaca Sarajeva na Kovačima, današnjem šehidskom greblju, ozvaničen je pojam šehid u bošnjačkoj / bosanskoj oslobodilačkoj borbi. Termin je u upotrebu na dženazi prvim poginulim braniocima zvanično uveo reisul-ulema Selimoski. "Nismo sprali vašu šehidsku krv sa rana, niti smo vas gasulili. Vaša krv miriše ugodnije od miska, a meleki Božiji su vaša posluga. U odijelu u kome ste poginuli idete na ahiret. Ta čast pripada samo šehidima, samo vama koji ste pali na Božijem putu. Vi ste svjedoci vjere, svjedoci slobode, vjesnici rađanja boljih vremena za ovaj grad, ovu zemlju i ove narode."[6] Prvi šehidi nisu ukopani u zajedničku grobnicu, kako je prvobitno planirano, jer se s tim nisu slagale neke od porodica šehida, a i neke ugledne Sarajlije bile su protiv zajedničke grobnice.

Termin šehid ozvaničile su i armijske strukture.[7] Šehidi su predstavljani kao svjedoci istine o pravednosti njihove borbe. Vodstvo Armije prve

gdje je nad njim vršena liječnička obrada. Za ovu vrstu šehida važe slijedeći šerijatski propisi u vezi sa njegovim opremanjem i ukopavanjem: potrebno je sa njega skinuti oružje, ratnu opremu, obuću, kapu, eventualnu nečistoću ali ne krv; ne gasuli se niti mu se oblače kefini a klanja mu se dženaza. Ukoliko je na jednom mjestu više šehida iste kategorije, klanja im se jedna dženaza i mogu se ukopati u zajednički mezar.

Šehid samo onoga svijeta jeste tzv. titularni šehid. To se odnosi na osobu koja je ranjena u sukobu sa neprijateljem ali je u toku hospitalizacije umrla, ili protokom dužeg vremena od jednog namaskog vakta od ranjavanja do smrti; osoba koja je ubijena izvan mjesta sukoba i nije imala namjeru sukobiti se sa neprijateljem (npr. ubijena od snajperiste i sl.); osoba koja je nasilno ubijena od neprijatelja (npr. zarobljenici, taoci i sl.); osoba pod džunublukom a po svemu drugom je iz prve kategorije; malodobne i maloumne osobe ubijene od neprijatelja; osoba ubijena od drugog lica iz nehata; utopljenik; osoba nastradala u požaru u srušenoj zgradi, od obrušavanja zida i sl. Postupak u vezi opremanja i ukopavanja ove vrste šehida je kao i sa običnim mehrumima." Omerdić, Muharem, "Kako opremiti šehide", *Preporod*, br. 9/520, Sarajevo, 1. maj 1992, 14.

6 "Govor reisu-l-uleme na dženazi 8 šehida, u Sarajevu 10. 4. 1992.", *Preporod*, br. 9/520, Sarajevo, 1. maj 1992, 16.

7 Na savjetovanju o moralu, informiranju i religiji u Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine 8. oktobra 1992. Sefer Halilović podnio je uvodno izlaganje i rekao: "Na najveći stupanj našeg sjećanja i poštovanja moramo uzdići svoje mučenike, svoje šehide. Jer, šehid u doslovnom prijevodu znači 'svjedok'. Naši poginuli borci svojim životima svjedoče istinu o našoj borbi." Hodžić, Šefko - Ibišević, Hamed, "Zlatni ljiljani svijetle duše", O*slobođenje*, 9. oktobar/listopad 1992, 3.

godine rata s ponosom ističe i podržava činjenicu da vojsku čine Srbi, Hrvati i Bošnjaci i shodno multinacionalnom i multikonfesionalnom sastavu Armije potvrđuju stav da vjerski život u vojsci treba počivati na tri principa: dobrovoljnost, ravnopravnost svih religija i međusobna tolerancija. Oni u startu ničim ne ukazuju na mogući sudar između zasebnih oznaka za poginule, odvojenih vjerskih praksi i zajedničkog patriotskog osjećaja, do čega će kasnije doći. Sve je još na početku rata bilo idilično i pod odsjajem najbolje bosanske tradicije o međusobnom poštivanju razlika. Stoga je sve vrijeme rata u Armiji Republike Bosne i Hercegovine korištena dvojna nominacija pojma u obliku "šehidi i poginuli borci", pri čemu druga komponenta ove dvojne nominacije (poginuli borci) rješava pitanje nominacije nemuslimanskih i ateističkih žrtava u Armiji.

Istovremeno, latentno se postavljalo pitanje: Kako upotrebljavati vjerski termin za branioce građanske države? Da li sam termin "šehid" indicira vjerski karakter rata ili čak borbu za vjersku državu? Kako to, međutim, nije bio slučaj niti namjera organizatora odbrane i kako se pitanje samo po sebi javljalo, moralo se posegnuti za njegovim dodatnim tumačenjima. Jedno od mogućih pojašnjenja u javnosti bilo je da bi veoma pogrešno bilo termin "šehid" svoditi samo na značenje poginulog "borca na Božijem putu". On ima šire značenje i tako se upotrebljava i u Bosni i Hercegovini. A to njegovo šire semantičko polje ukazuje da termin ne implicira vođenje vjerskog rata, mada se u ovom ratu brani i vjera. Prema tome, "...upotreba termina šehit nije nespojiva sa odbranom vrijednosti građanske države, jer su u njenim temeljima ljudske slobode, a time i sloboda vjere".[8] No, ni ovim se tumačenjem nisu izbistrile interpretativne i političke višeznačnosti termina "šehid" i implikacije koje njegova upotreba može pružiti. Šehid i građanska država, prva opozicija; šehid i multinacionalna vojska, druga; šehid i agresija na državu, treća; šehid i oslobodilački a ne vjerski rat, četvrta; i da ne nabrajamo. Budući da nas upotreba ovog termina zanima s njegovog političkog, a ne vjerskog ili kulturološkog aspekta, semantička višeznačnost smiruje se tek ako uz njegovu upotrebu redovno

[8] Karčić, Fikret, intervju, "Istorija nije bila učiteljica", autorica Gordana Knežević, *Oslobođenje*, 30. novembar 1992, 2.

navodimo činjenicu postojanja agresije usmjerene na Bosnu. Inače, on sam bez ovog konteksta ne može stajati. Toga se dijelom bilo i svjesno pa se upotreba termina šehid smatrala mogućom uz navođenje karaktera rata. Time je njegovo značenje kontekstualizirano, ograničeno i uvjetovano. Njegov hermeneutički okvir činili su stavovi da je na Bosnu i Hercegovinu izvršena agresija, koja se na propagandnom planu prikrivala građanskim ili vjerskim ratom, što je služilo kao isprika za nereagiranje međunarodnoj zajednici u unutrašnje sukobe jedne zemlje. Cilj agresije bilo je uništenje Bosne i Hercegovine, a da bi se to postiglo, ubijaju se Muslimani, vezivno tkivo države – i to na genocidan način.

Još nije jasno koji su bili razlozi upotrebe naziva šehid za branioca Bosne i Hercegovine. Teško da se može sumnjati u neku plansku aktivnost bošnjačke politike s početka rata, sračunatu na neku islamizaciju društva, budući joj konceptualne djelatnosti nisu bile bolja strana, a o nečemu takvom nemamo ni valjanih tragova. Inicijativa za upotrebom termina šehid, prema pisanim izvorima, prvobitno je, barem kada je Sarajevo u pitanju, došla iz muslimanskog nevladinog sektora, humanitarnog društva "Merhamet", svjesnog dužnosti i običaja muslimana u ratu, i bila je upućena na motiviranje branilaca kroz ponovno osvajanje tradicije. Istovremeno, poginuli muslimanski branioci domovine smatrani su šehidima i tako su ukopavani u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, jer je to bila nacionalna tradicija i vjerski propis istovremeno, a tek naknadno došle su upute s armijskog vrha. U svemu je spontanost bila naglašeno prisutna, a o karakteru države tada se nije ni razmišljalo, u pitanju je bio puki biološki opstanak naroda. U svakom slučaju, posebna bošnjačka nacionalna tradicija ovim terminom izdvojena je i označena naspram drugih nacionalnih tradicija i same države kao takve, te se na taj način i u ovom mediju društvenog života nastavio paralelizam nacionalnog, bošnjačkog i državnog, bosanskog.

U istraživanju o smrti i nacionalizmu kod bosanskih Muslimana Bougarel smatra da upotreba termina šehid nije bila dio procesa buđenja tradicije koliko aspekt gradnje nacionaliteta i islamizacije društva.[9] Ne

[9] Bougarel, Xavier, "Death and the Nationalist: Martyrdom, War Memory and Veteran Indentity among Bosnian Muslims", u: *The new Bosnian Mosaic*, 2007, 167-191.

poreći težnje pojedinaca iz bošnjačkih vodećih struktura ka islamizaciji društva, u ovom se slučaju prilikom korištenja termina šehid ipak radilo o naslanjanju na narodnu tradiciju, a ne o instrumentalnoj islamizaciji društva.[10] Naime, bošnjačka povijest i kultura naprosto obiluju šehidskim znamenjima, a najprisutniji su šehidski toponimi, tzv. šehitluci, mjesta gdje su šehidi sahranjivani, i takva greblja nalazimo u prilazima skoro svakom bosanskom mjestu. Upravo stoga, analizirajući višeznačnost ili polisemičnost ovog termina Bougarel ističe i njegovu sekularizirajuću dimenziju. Mi je ne samo ističemo već i potcrtavamo. Naime, termin je vremenom, kako se odnosio na sve branioce Bošnjake, gubio svoje vjersko značenje u korist njegove nacionalne dimenzije, pa je u jednom trenutku i samom pojmu dodata odrednica "bosanski", kako piše na šehidskom primjerku nišana u Velikom parku u Sarajevu, kao što je i sama vjerska praksa ukopa šehida od prvog momenta prilagođena željama,

[10] Izetbegovićeva politika principijelne zaštite individualnih i nacionalnih prava svih bosanskohercegovačkih stanovnika u ratu stalno je bila u iskušenju. Jedan primjer takve Izetbegovićeve politike nalazimo u pismu koje je proljeća 1995. poslao u svojstvu predsjednika SDA svim odborima svoje stranke na slobodnoj teritoriji, a povodom navoda i žalbi vodstva Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini o devastiranju njenih objekata u srednjoj Bosni. Tom prilikom Izetbegović o tim navodima kaže sljedeće: "Ako nađete da su tačni, i u mjeri u kojoj su tačni, da preduzmete mjere da se ove stvari otklone i ne ponavljaju, i to iz principijelnih, ali i iz praktičnih razloga. Iz principijelnih, jer su takvi postupci suprotni našoj tradiciji i jer mi nemamo pravo da na bilo koji način progonimo ljude koji nisu naši istovjernici ('Nema prisiljavanja u vjeri', 'Nama naša, vama vaša vjera' – Kur'an). Iz praktičnih razloga, jer to ništa ne rješava, već samo dalje komplikuje ionako složenu situaciju. Kada je riječ o cjelovitoj Bosni, mi smo u Katoličkoj crkvi imali snažnog saveznika. Mi ga ovako gubimo. Kome je u interesu da sve katolike gura u zagrljaj Bobanu? Takva politika objektivno doprinosi cijepanju Bosne. Jedno je valjda jasno: ovo nije jednovjerska i jednonacionalna Slovenija, ovo je nacionalno izmiješana Bosna, a cjelovite Bosne nema bez Hrvata i Srba. Ko to ne vidi, politički je slijepac. A kad je već suđeno da živimo sa Hrvatima i Srbima, podržavajmo one umjerene i normalne među njima. Postupcima koji su nabrojani – ukoliko su istiniti – mi iz dana u dan proizvodimo ekstremiste, a oni su po definiciji protiv Bosne. Tako se događa da dok se naši vojnici bore za cjelovitu Bosnu, na drugoj strani neki naši nazovi političari svojom tjeskobom ruše to za šta naši vojnici ginu." Sarajevo, 11. april 1995, br. 03-021-715/95. U potpisu Alija Izetbegović. Pismo je preko Generalštaba Armije Republike Bosne i Hercegovine poslano svim vojnim jedinicama sa zadatkom da se upoznaju s njegovim sadržajem te da provjere da li u svojim zonama odgovornosti imaju sličnih problema. Vidjeti: RBiH, Generalštab ARBiH, Uprava za moral, br. 6/539, Sarajevo, 13. 4. 1995.

razumijevanjima i potrebama savremenih ljudi. Naprimjer, ukopavanje u zajednički mezar odmah je napušteno.

Posljednje godine rata konačno se normirao i izgled nadgrobnog spomenika, nišana. On je trebao biti izričito bijel od prirodnog ili vještačkog kamena; polumjesec i zvijezda stoje na samom vrhu; zatim tarih na arapskom jeziku – po želji, neobavezno; ime, očevo ime i prezime; uklesani ljiljan. Postavljanje slika na nišane šehida smatra se apsolutno neprihvatljivim po učenju islama i po bošnjačkoj tradiciji i kulturi.[11] I ovdje se kombinacijom raznorodnih znakova dobija novi simbolički izraz. Mjesec i zvijezda figurirali su kao nacionalni simboli s tim da su implicitno smatrani obaveznim za sve Bošnjake; natpis na arapskom, budući da je bio stvar izbora, vjerska je dimenzija simbolizma, dok je znak ljiljan simbolizirao državu. Uobičajena je bila kombinacija državne, vjerske i nacionalne dimenzije u svim bošnjačkim simbolima tokom rata, budući da su ovim redom tako bile redane i društvene i ideološke snage u samom narodu.

Zaključak

Nova bošnjačka politika identiteta, stasavala u ratu protiv Bosne i Hercegovine, na vrlo akcidentalan, subjektivan i eklektičan način izgrađivala je svoj simbolički izraz. U toj spontanosti i kontekstualnosti u različitim dijelovma bošnjačkog naroda korišteni su i kombinirani vjerski, nacionalni i državni simboli. Pri tome se uvijek uvažavala činjenica multinacionalnosti i multikonfesionalnosti oružanih snaga Armije Republike Bosne i Hercegovine te prava njenih pripadnika na slobodu svjetonazorskog izbora.

[11] "Objašnjenje o obilježavanju šehidskih mezara", RBiH, Generalštab Armije RBiH, Uprava za moral, br. 6/209, Sarajevo, 15. 2. 1995.

Prof. dr. Rasim Muratović

Doc. dr. Ermin Kuka

BOL – CENTRALNI FENOMEN LJUDSKE EGZISTENCIJE U KONTEKSTU POČINJENOG GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI

Sažetak: Mnogi će reći da život bez bola nije život. S druge strane, s bolom život se teško može izdržati. Kada bol postane potpun, oduzima život i vodi u čežnju za vremenom kada nije bilo bola (iako to na kraju znači kraj života). Ako je život samo bol, postavlja se pitanje: Da li je uopće vrijedno živjeti? Život, to je izloženost bolu svake sekunde – ne obavezno kao uvjerljiva stvarnost, nego više kao mogućnost. Prisustvo bola varira od individue do individue. Ali, lična izloženost bolu zajednička je svim ljudima i definira osnovne uvjete koji nas čine ljudima. Odnos pojedinca prema bolu (prema bolu njegova života) nije odnos koji u potpunosti određuje osoba lično. Društvo i kultura u kojem živimo i epoha kojoj pripadamo snabdijevaju svakog od nas vokabularom i mjerom za komunikaciju o bolu i procjenom njegove važnosti. Pitanje je, dakle: Kako se mi kao kultura i kao pojedinci odnosimo prema bolu? Tjelesnu i senzualnu bol doživljavamo spontano, direktno, bez zaobilaženja. Naše tijelo i naša senzualnost čine nas osjetljivim na bol, ali i na protivrječnosti bola: uživanje i osjećaj ugodnosti. Bol je isključivo, po definiciji, negativan, tako da se naš odnos prema bolu sastoji u želji da ga se oslobodimo. To je, samo po sebi, izraz vizije koja je u velikoj mjeri povijesno i kulturno oblikovana. Jer, kao što je istina da mi preziremo bol i da ga želimo izbjeći, s druge strane mi ga i podstičemo, stimuliramo, tražimo, pa čak se i fasciniramo bolom. Ukratko, bol nije ništa neutralno: mi nismo ravnodušni prema njemu. Kada mi nanosimo bol (mučenje/tortura, sadizam), to izgleda napadno i zahtijeva dodatno objašnjenje, što je osnovni cilj ove analize. Tortura/mučenje i sadizam, kao ekstremni oblici nanošenja bola, bili su sastavnim dijelom (iz)vršenog zločina genocida nad Bošnjacima na području Srebrenice u julu 1995. godine. Opći je zaključak da je nemoguće u bolu, osobito onom ekstremnom, vidjeti ništa osim čiste negativnosti, shvaćene kao ljudska patnja.

Ključne riječi: bol, tortura, zlo, sadizam, žrtva, kultura, Srebrenica

Abstract: Many will claim that life without pain is not a life. Yet, pain makes life so much harder to bear. In its fullness, pain takes life away from the present moment leading it into a longing for a time of its absence (even if this would mean the end of life itself). If life is defined by pain is it worth

living? After all, we may not be experiencing pain in every moment but every moment carries a potentiality for pain. While its presence may vary from person to person, we all share this intimate exposure and vulnerability to pain and it is part of what defines us as humans. How we deal with pain on an individual level is not entirely in our control. Culture and the society we are embedded in provide us with the vocabulary for communicating pain and the stance on its value. The question then arises: How do we treat pain on a cultural and individual level? Bodily, sensory pain is perceived spontaneously, directly. Our bodies and their senses make us vulnerable to pain as well as susceptible to the pleasures of its opposites. Pain is defined as exclusively negative making our attitude one of resistance and the desire to be rid of it. This is, in itself, a result of a historically and culturally shaped vision. Simultaneously with avoiding it, however, we encourage and stimulate it, we seek it and it fascinates us. In any case, there is no indifference in or towards pain. When we are the ones inflicting it (torture, sadism), usually we seek explanations and further insight into this behavior. This paper aims to provide this insight. Torture and sadism, extreme forms of inflicting pain, were one of the instruments of committing genocide of Bosniaks in Srebrenica, July 1995. Our general conclusion is that pain, especially in its extreme form, cannot be perceived as anything other than pure negativity of human suffering.

Keywords: pain, torture, evil, sadism, victim, culture, Srebrenica

Uvod

> *Zlo nije temeljni princip svijeta i života. Zlo nije princip nego stanje svijeta. Zlo nije trajna činjenica nego prolazno stanje. Zlo iako prepreka životu ne paralizira ga u njegovu kretanju. Ne treba radi zla ovog svijeta zaboravljati Onaj svijet i radi Onog svijeta odricati se Ovog svijeta. Zlo ne pripada ljudskoj naravi. Zlo nije esencija ni egzistencija nego svojevrsna relativna i neodrživa entropija života. Zlo je trenutno stanje svijeta koje se, bez obzira na sve vanjsko blještavilo i prazni sjaj, neumitno i neprestano mijenja. Zlo nije prirodna pozicija čovjeka...*[1]

[1] Spahić, Mustafa, "O fenomenologiji zla u islamskoj tradiciji", u: *Islamske novine Preporod*, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 24/1010, 2013, 40-41.

A šta je bol? Posebno bol psihičke naravi. I je li to onda bol? Ili je to stanje u kojem nas ništa ne boli osim duše ("duša me boli")? A može li duša boljeti? Jesu li bol i zlo u uzajamnoj vezi i da li oni proizvode jedno drugo? Da li fizička bol uzrokuje psihičku bol i obratno, da li zbog psihičke boli obolijeva i naše tijelo? Šta se dešava s našom dušom i tijelom kada smo izloženi i fizičkom i psihičkom bolu istovremeno?

Sve su to pitanja na koja ovaj rad pokušava naći odgovore pozivajući u pomoć naučnike različite provenijencije: sociologe, filozofe, psihijatre, politologe, historičare, antropologe, teologe i to, prije svega, one sa Zapada ali i one iz Bosne, zemlje koja je, kako to kaže Thomas Hylland Eriksen, "preovlađujuće muslimanska ali koja je 100% evropska".[2]

Zlo – ili sadizam[3] (koji nije identičan zlu, ali je važan njegov aspekt) nije nova tema ne samo zbog toga što se već mnogo piše i govori o mučenju/torturi. Međutim, zlo treba promatrati i analizirati i iz jedne drugačije perspektive. Relevantnost zla za naše insistiranje na povezanosti između bola i osnovnih uvjeta ljudske egzistencije sastoji se u tome da je zlo, prema američkom filozofu Fredu C. Alfordu, "ono što otkriva granice da budemo ljudska bića".[4]

Norveški filozof Arne Johan Vetlesen dovodi u direktnu vezu zlo i bol, definirajući zlo kao "nanošenje bola drugom",[5] čime nadalje zlo povezuje sa sadizmom, uz napomenu da sve forme zla ne moraju nužno sadržavati i biti razumljene kao sadizam. Htijenje i želja da se učini zlo i nanese patnja ima veze s činjenicom da zlo prevazilazi granice bola.

[2] Hylland, Eriksen Thomas, *Paranoja globalizacije – Islam i svijet poslije 11. septembra 2001*. (s norveškog preveo prof. dr. Rasim Muratović), Sejtarija, Sarajevo, 2002.

[3] "Sadizam (fr. *sadisme*) izopačena spolna pohotljivost koja nalazi zadovoljenje u telesnom mučenju osoba prema kojima se osjeća pohota (naziv po fr. piscu bestidnih romana markizu de Sade, 1740-1814, koga je Napoleon I, kao duševno bolesnog, zatvorio u bolnicu; Sadist (fr. sadiste) čovek opterećen *sadizmom*, svirep pohotljivac" (Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1954, 849).

[4] Alford, C. Fred, *Melanie Klein & Critical Social Theory*, Yale University Press, New Haven & London, 1997, 108.

[5] Muratović, Rasim, *Zlo i ljudsko dostojanstvo u djelu Arne Johana Vetlesena*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 139, prema: Vetlesen, Arne Johan, *Menneskeverd og ondskap – Essays og artikler 1991–2002*, Gyldendal, Oslo, 2003, 294.

Za potpuno razumijevanje svijeta današnjice, pojam zla zauzima značajno mjesto. Naime, "živimo, radimo i izloženi smo zlu. Većina od nas zaboravlja zlo da bismo žestoko i brutalno bili podsjećani na njega ponovo. Spoznaja o zlu pobjeđuje samo u kratkim periodima da bi zlo bilo ponovo zaboravljeno".[6]

Granice bola i prekoračenje granica

Usvojena i često ponavljana tvrdnja je da je bol "nešto čega se čovjek gnuša i želi da izbjegne, je samo polovina istine o čovjekovom odnosu prema bolu. Druga polovina istine o našem odnosu prema bolu govori o tome kako ga mi tražimo, kako ga pojačavamo, kako ga stvaramo i kako se fasciniramo njime – bilo da je to naš vlastiti bol (teško razumjeti) ili kao nečiji drugi bol (lakše razumjeti). Na kraju će se vidjeti da je bol, u velikoj mjeri, vezan za granice, koje su date, ili se određuju, i kako se mi – kao kultura i kao pojedinci – odnosimo prema granicama. Za granice je to izazov. Ograničenja u smislu da se to odnosi na nešto s čime smo suočeni, s čime smo prisiljeni da se bavimo. Kako to radimo".[7]

Glavne su opcije da li poštujemo granice i da li ih tretiramo kao nedodirljive i nepromjenjive, da li im se prilagođavamo; da li činimo sve što je u našoj moći – u kulturnom smislu i kao pojedinci – da im se suprotstavimo, da ih promijenimo, da ih pomaknemo ili ukinemo, u toliko različitih pokušaja da manipuliramo s njima i da ih kontroliramo za naše lične ciljeve. Zlo se tiče "zavaravajuće uzrokovanosti patnji kod drugih i protiv njihove volje (...) Zlo se tiče prekoračenja granica. Pitanje je: Zašto je prekoračenje granice nešto što nas vodi tome? Mislimo da postoji nekoliko odgovora koji su validni i da je zlo dobar ulazak u važan dio

[6] "Nekada je veoma teško razabrati šta je dobro a šta zlo. Kada dođe dan da je teško razabrati zlo i dobro, onda se i ne vidi budućnost, nada je poljuljana, nazire se katastrofa" (Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 181).

[7] Vetlesen, Arne Johan, *Bol* (s norveškog preveo prof. dr. Rasim Muratović), Minex d.o.o., Zenica, 2020, 120-121.

odgovora”.[8] Fred C. Alford piše da su “granice slično zastrašujuće kao i njihovo nepostojanje, jer nam one govore da smo ljudska bića podložna prinudi, moralu i smrti. Sve što jesmo, sve što ćemo biti, isključuje to da jesmo i da ćemo biti hiljade drugih stvari”.[9]

Učiniti zlo protiv onog stvarnog, za razliku od zamišljenog, objekta znači “prkositi datim granicama, povući liniju preko njih: ubiti, znači okrenuti se prema gospodaru života i smrti, iskusiti - barem na trenutak - svemoć, biti neranjiv, besmrtan, nezavisan. Uputiti zahtjev prema elementu postojanja vitalnosti, prema snazi i životu, kao jedinim elementima, a time i poricati da se postojanje ‘sastoji’ samo od toga da se život živi, kao *oboje*: kao vitalnost i smrt, pri čemu ono jedno ne može imati smisla bez kontrasta onom drugom”[10] Fred C. Alford povezuje zlo sa sadizmom, isto kao što to radi i Arne Johan Vetlesen.

Sadizam kao aspekt bola

Analiza Freda C. Alforda baca svjetlo na neke aspekte bola na koje, do sada, nije dovoljno obraćana pažnja. Sadizam se ovdje koristi da označi “aktivni pokušaj osobe da stvori i kontrolira patnju (bol) drugih, a ne – kao jedinu percipiranu alternativu sadiste – da iskusi samu patnju. Za sadistu, tu se – jednostavno rečeno – radi o jednom ili o drugom: ja ili drugi. Logika je da sav bol, koji ja ne nanesem i ne prebacim drugima, moram nositi ja lično. Ukratko, ovladavanje vlastitim bolom u obliku njegovog prebacivanja, a ne obrade; u obliku njegovog toka u vanjskom svijetu, a ne njegove transformacije pomoću simbola u unutrašnjosti; u obliku upotrebe (zloupotrebe) drugih u službi ublažavanja bola. Sadizam je uzimanje stvari – bola – u svoje ruke, doslovno govoreći. To je aktivno činjenje nečega sa bolom, da bi se oslobodili istog, u smislu prebacivanja bola od sebe prema drugima – kao da je bol *fizička*, *prenosiva stvar na svijetu*, nešto što se može kontrolisati (saditi, intenzivirati) u drugom, pomjeranjem iz sebe”.[11]

[8] Isto., 121.
[9] Alford, 1997, 108.
[10] Vetlesen, 2020, 121.
[11] Isto., 122.

Arne Johan Vetlesen određuje sadizam kao “pokušaj osobe da smjesti (ono što ne može trpjeti u vlastitoj egzistenciji tj. zavidnost, oholost, pohlepu, povrijedivost, smrtnost) drugima (žrtvi), i na taj način se oslobodi onog što kod sebe ne može trpjeti. Riječ je o nanošenju nekom drugom onoga čega se jedan oslobađa, oslobađajući se pri tome onoga što se ne može trpjeti kod sebe”.[12] Radi se, zapravo, prevashodno o prenošenju vlastitog zla i bola na drugog (drugu osobu).

Sadista djeluje na pretpostavci da je jedini način na koji se bol ljudskog bića može riješiti uključivanjem druge žive osobe u nju. Da bi ovo funkcioniralo, sadista mora pretpostaviti da je drugi jednako ranjiv kao i on sam. Neophodno je shvatiti “da se sadizam *ne* bavi dehumanizacijom i negiranjem ljudskosti drugog već naprotiv, gledanjem onih drugih, isto tako, *podesnih* patnji kao što je i on, dakle isto ranjiv i osjetljiv na bol”.[13] Alford napominje da mi sada možemo vidjeti zašto se sadizam najpreciznije mora nazvati sadomazohizmom; to je identifikacija osobe s izabranom ljudskom žrtvom što je srž djelovanja; bez toga to bi bilo besmisleno.[14] Stvari u fizičkom svijetu se “ne percipiraju kao pogodne za primjenu bola. Samo ono što je živo i izloženo bolu, kao i ja lično, može pružiti mogućnost da apsorbuje i primi bol i nelagodu koja gori u njegovoj unutarnjosti i koja je nepodnošljiva. U tom smislu bol se može samo (probati) premjestiti među istomišljenike, među bića čija je izloženost tome i njegova nelagodnost suštinski identična”.[15]

U toj perspektivi razlika između sadizma i sadomazohizma je mala, a tranzicija gotovo neprimjetna.

> *Cilj sadomazohiste nije sasvim isti kao sadiste, naime njegovo zadovoljstvo u nanošenja bola drugom, već nešto mnogo radikalnije. Cilj nanošenja bola je dublji nego psihološki motiv koji se nalazi u legendarnom kezenju u susretu sa bolnim krikom žrtve, ugodom nad neugodom koja se izaziva, i psihički i fizički, kod onog drugog.*

[12] Muratović, 2014, 139, prema: Vetlesen, 2003, 294.
[13] Vetlesen, 2020, 123.
[14] Alford, 1997, 126.
[15] Vetlesen, 2020, 123.

Cilj je dubok, a to je uništenje stvarnosti, tj. stvarnosti različitosti i individualnosti, odnosno negiranje priznanja da je drugi, također, različit i koji nije kao ja. Ono se potpuno netrpeljivo ne ograničava na neizabranu činjenicu koja se sastoji u tome da osoba ulazi u svijet kao zavisna, ranjiva i smrtna, i tako kao isporučena iskustvu bola koje ovi uslovi neizbježno impliciraju (pored onih načina koji omogućavaju radost, kontakt i priznanje).[16]

Također, može se činiti nepodnošljivim da drugi imaju druge načine da se nose s ovim zajedničkim ljudskim uvjetima, ili da neko očigledno zamišlja da se podigne iznad bola, iznad imanencije; da vjeruju više sebi nego meni koji ga se boji kao najveće neugodnosti. Oni koji žele prevazići bol "čine to marginalno, umjesto da to dožive fundamentalno. Da se vratimo na naš nivo u podsjećanju da smo mi na ovoj bazalnoj planeti prije pripadnici određene vrste pa tek onda unikatne individue".[17]

Kada bol zahvati sve i svakoga, visoko i nisko, to izaziva čisto izravnavanje unutar društvenog polja. Bol "ujedinjuje, stvara jednakost tamo gdje je postojala razlika, čak prisiljava duhovnog čovjeka da napusti svu energiju i sve projekte usmjerene ka transcendenciji, prekoračivanju – ili poricanju – činjenice da smo mi *prije svega* životinjsko postojanje, ograničeno u našoj tjelesnosti kao mjestu nepodnošljivog nanošenja bola".[18]

Mučenje (tortura) označava "namjerno nanošenje teške tjelesne ili psihičke boli ili patnje osobi u zatočeništvu, kao i u svrhe poput dobivanja infomacija ili priznanja, kazne, poniženja ili prisile ili iz bilo kog razloga zasnovanog na diskriminaciji bilo koje vrste".[19]

---

[16] Isto, 124.

[17] Isto.

[18] Isto.

[19] *Definicije osnovnih pojmova teorijskog određenja istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 8; prema: *I Ženevska konvencija od 12. augusta 1949*, član 3, stav 1, tačka 1a; 12, stav 2; 50; *II ženevska konvencija od 12. augusta 1949*, član 3, stav 1, tačka 1a; 12, stav 2; 51; III Ženevska konvencija od 12. augusta 1949, član 3, stav 1, tačka 1a; 17, stav 3; 130; *IV Ženevska konvencija od 12. augusta 1949*, član 3, stav 1, tačka 1a; 32 i 147; International Criminal Court, *Elements of Crimes*, 2000, (8), (2), (c), (i) – 4; *Rimski Status Međunarodnog krivičnog*

Osobina sadiste u torturi (mučenju) je natjerati drugu osobu na samopredaju i odricanje, na prvom mjestu od vrijednosti u životu osobe, i u zadnjoj instanci – kada je bol toliko jak da ponestaje životne snage – rezignaciju u obliku odbijanja vrijednosti samog života i nedostatku želje da se nastavi živjeti. To je potpuna pobjeda – ako se takav izraz može upotrijebiti – koju sadista može postići: žrtvu dovesti u situaciju da mrzi samu sebe, da mrzi svoje postojanje i da proklinje dan kada je rođena; da se smrt stavlja ispred života.

Može se konstatirati da je sadizam, kao projekat, "dio posebno jakog i opasnog saveza sa zavidnošću. Kao što se zna iz mnogih izvora, uključujući i čak finu književnost, gdje ono čedno, divno i lijepo postaje predmet zavidnosti i pokušaja uništenja, tako da su priznate pozitivne osobine – koje drugima jednostavno nedostaju – izložene nasilnim napadima, verbalno i psihički, kao i fizički. Sadista smatra bol drugih kao cilj sam po sebi. Takav bol, kao i samo njegovo nanošenje, njemu donose radost".[20]

Mnogo je primjera sadističkih zločinaca i njihovih zlodjela (mučenja/tortura) iz perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine. Jedan od stravičnih primjera takvih postupanja desio se u julu 1992. godine u Višegradu. O torturama u logoru u Stanici javne bezbjednosti Višegrad, u svojoj izjavi logoraš R. G., pored ostalog, navodi:

> *Osamnaestog jula 1992. godine komšije Savo Tomić i sin mu Budimir uhvatili su me u šumi blizu Višegrada. Priveli su me oko 17 časova u SUP u Višegradu, gdje su me po dolasku počeli maltretirati i tući. Dok su me tukli došao je načelnik SUP-a Perišić sa svojim čovjekom i njih dvojica su me počeli ispitivati. Po dolasku Perišića prestala su maltretiranja. Poslije ispitivanja naredili su dežurnom po nadimku 'Razonoda' da mi da da jedem te da me odvede u samicu što je ovaj i učinio. Nakon sat vremena poveli su me u drugu prostoriju gdje je sjedilo 7 do 8 policajaca. Među*

suda od 17. jula 1998, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 2, 6. mart 2002, član 7; ICTY, članovi 2. i 5; *Humanitarno pravo – Ženevske konvencije i dodatni protokoli*, Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996.

[20] Vetlesen, 2020, 125.

njima bio je i moj komšija Dragan Savić koji mi je rekao: 'Gdje si komšija' i naredio mi da se molim Bogu i da 'vičem' kao Hodža. Nakon toga je naredio da skinem donji dio odjeće što sam i učinio, da bi mi on prišao da me sunneti. Bio sam zaprepašten. Donijeli su rakije i popili po koju. Nudili su i mene ali sam im rekao da ne pijem, ali morao sam popiti dvije čašice jer su me natjerali. Potom me je Savić pitao: 'Đe ti je sin', a ja sam odgovorio da su ga otjerali 'Orlovi', slagao sam im. Priveo me je sebi i pokazao mi je nož. Narezao mi je jedno uho. Nakon toga mi je bockao glavu, a krv se slijevala niz lice, da bi naredio da se umivam tom 'balijskom' krvlju. Uzeo je nož i bocnuo me je ispod srca, bol nisam osjetio, vjerovatno zbog alkohola. Maltretirao me je do jedan sat u noći, ispijajući polahko rakiju. Psovao mi je majku i dr. Niko ga u tome nije sprječavao. Dežurni me je uzeo i bacio na hodnik. Oko tri sata ujutru, ponovo je ušao Savić i kao zvjer skočio mi zavrat da bi me ugrizao. Vjerovatno da me je htio zaklati. Dežurni ga je odlijepio od mene, a on me je pri polasku ugrizao za obraz. Rano ujutru je došao neki četnik koji mi je naredio da gledam u plafon da bi me dva puta udario u prsa, a ja se onesvijestio.[21]

Mučitelji i ubice na hiljade Bošnjaka tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uključujući svakako i (iz)vršitelje genocida u Srebrenici, "svjesni su i 'razloga' i ishoda svog čina. Progonili su, mučili i ubijali nevine jer su tako htjeli a ne zato što su morali. Govorili su i danas govore da za svoja zlodjela imaju 'opravdane razloge'".[22] U svemu tome javljali su se i bili su evidentni i stvarni psihološki uzroci. Zapravo, radilo se i o "koristoljublju, primitivnoj osvetničkoj strasti, dugo razvijenom osjećaju mržnje, percepciji vlastite 'ugroženosti'"[23] kao vodećim psihološkim uzrocima.

[21] Kuka, Ermin, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019, 127; AIIZ, inv. br. 5165.

[22] Dizdarević, Ismet, *Barbari su bili bolji*, Compact-E, Sarajevo, 1998, 111.

[23] Isto.

Stanley Milgram se, između ostalog, pitao: "Jesu li ti ljudi bili drugačiji od svih nas", misleći na zločince. On je izvršio poznato empirijsko naučno istraživanje koje se baziralo na emocionalnim instinktima. Rezultate tog naučnog istraživanja objavio je 1974. godine, u poznatoj studiji *Obedience to Authority – Pokornost prema autoritetu.* Radilo se o "seriji eksperimenata u kojima su pokusne osobe bile zamoljene za upotrebu električnih šokova na njima kao dijelu programa učenja. Milgram otkriva da je većina pokusnih osoba bila voljna dati električni šok osobama iz susjedne prostorije iako im je bilo objašnjeno da to pričinjava bol. Samo značajna manjina pokazala je želju da ne učestvuje u svemu tome. Oni su akceptirali 'naučni' test lidera o tome da je on, u ime budućnosti nauke, uzeo svu odgovornost na sebe. Ove osobe djelovale su očigledno sa čistom savješću".[24]

Zavidnost u jakoj varijanti javlja se kao osjećajni bol u smislu da se određeni drugi javljaju kao sretni ili dobri. Bol rođen zbog sreće drugih može se samo preobraziti u situaciju ispunjenu ličnom srećom, tako što onaj drugi neće dugo moći živjeti u svojoj sreći, nego će, umjesto toga, imati samo bol. "Drugi način ovladavanja ličnom nesrećom (nedostatkom) u svjetlu sreće drugog ne postoji."[25]

Dok projekt za prevazilaženje samih patnji i ophrvanosti bolom nesumnjivo označava mnoge počinioce, svakako je važno vidjeti da iskustvo olakšanja (iako samo na trenutak) proizvodi i svjedoči patnju drugog što je moguće samo ako zlostavljač prizna samom sebi da on "zna" šta znači trpjeti kako to uostalom rade i drugi. On to zna zato što je i on ljudsko biće kao i oni drugi. I zlostavljač mora dopustiti da oni drugi ostanu ljudska bića, kao što je i on sam, tako da će se održati

---

[24] "Autoritarni sistem u Milgramovom eksperimentu bio je jednostavan i bez mnogo nivoa. Jednostavna eksperimentalna situacija rezultirala je jednostavne i dokučive rezultate. To je značilo da su dželati svoje postupke smatrali legitimnim. Naredba neposredno pretpostavljenog bila je najveći autoritet i nije zahtijevala potvrdu od većih autoriteta. Međutim, odlučujuća u svemu ovome je volja dželata da izvrši zločin" (Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima (drugo izdanje)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 47-48).

[25] McGinn, Colin, *Ethics, Evil, and Fiction*, Oxford University Press, Oxford, 1999, 70.

identifikacija o kojoj je riječ. Jeste, postoji razlog da se tvrdi da sadista toliko priznaje realnost patnje u ljudskom životu da je u iskušenju da je idealizira. Naime, razmatrajući sposobnost da trpi patnju kao znak unutarnje snage, sjećamo se šta je šef SS-a Heinrich Himmler govorio policajcima koji su bili odgovorni za mašineriju organiziranog ubijanja u koncentracionim logorima:

> *Svi mi znamo šta je 100 mrtvih žena i djece ili čak 1000 koji leže mrtvi tamo. Ja ipak mislim da smo mi izvršili ovu naredbu – najzahtjevniju naredbu koju smo ikada izvršili – na takav način da naše ljudstvo nije imalo nikakve duševne posljedice. Opasnost je bila realna: razlika između ove dvije mogućnosti – biti brutalan i bezdušan i nemati respekt za ljudski život ili biti slab i puknuti – je ekstremno istančana. To da smo mi bili postojani i učinili ono što smo morali učiniti, a istovremeno ostali pristojan narod (...) to je poglavlje u našoj slavnoj historiji koje nikada nije zabilježeno i niti će ikada biti.*[26]

Slična opravdanja mogu se naći i kod agresora i zločinaca koji su vršili okrutne i ljudskom umu neshvatljive zločine nad Bošnjacima u vremenu agresije 1992–1995. godine. Početkom 90-ih godina 20. stoljeća stvorena je psihološka i socijalna klima i atmosfera unutar koje se propagira ideja o navodnoj ugroženosti srpskog naroda i potrebi kažnjavanja svih koji su etiketirani od srpskih ideologa kao krivci za "tegobe i nevolje srpskog naroda". U prvom redu, neopravdano su okrivljeni i unaprijed presuđeni Muslimani (Bošnjaci) u Bosni i Hercegovini. Naime, "podstrekači i izvršioci genocida nad Bošnjacima nisu, kako ih žele predstaviti idejni tvorci genocida, 'duševni bolesnici', naivni narkomani i alkoholičari, pojedinci koji su 'sticajem nesrećnih okolnosti' počeli da vrše okrutna djela u ime 'viših ciljeva', iz 'osjećanja' dužnosti i, što, izgleda da za njih, ima posebnu draž, po svojoj savjesti. Među brojnim, svjesnim počiniteljima, ima čak i onih koji se hvale svojim zlodjelima. Govore da to čine iz osjećanja dužnosti i uvjerenja i da ne pate od grižnje

[26] Sereny, Gitta, *The German* Trauma, Penguin, Harmondsworth, 2000, 295.

savjesti, jer 'ubijaju da ne bi bili ubijeni'. U međuvremenu se, ponekad, pojavljuju zločinci koji izjavljuju da osobno ne mrze Bošnjake, ali osjećaju da je njihova 'sveta dužnost' da ih progone, muče i ubijaju"[27], baš kao što je to tvrdio i šef SS-a Heinrich Himmler.

Mnogi zločinci hvalili su se svojim okrutnim i monstruoznim zločinima nad Bošnjacima u vrijeme agresije 1992–1995. godine. Primjerice, zločinac Goran Jelisić zv. Adolf, koji je vršio strašne zločine u Brčkom, hvalio se kako je lično "ubio 175 Bošnjaka, te da mora ubiti još 25 kako bi dostigao cifru od 200 ubijenih", a tu je i zločinac Rajko Račić, koji se hvalio da je "napravio specijali nož za klanje Bošnjaka".[28]

Treba priznati da je kratak korak od idealiziranja vlastite patnje do idealiziranja nanošenja patnje drugom. To posebno ako se trpljenje bola uzdiže kao znak snage, kao test karaktera života i "borbe", tako da se vidi od kakve je tkanine napravljena reakcija u susretu s intenzivnim bolom. Od historijskih primjera – s istrebljenjem Jevreja od strane nacista kao vrhuncem – znamo da čeličenje, u obliku ciljano usmjerenih "vježbi" da se podnese mnogo bola, sve više bola a da se ne primijeti, djeluje kao pripremni manevar, a time i uvjet da se kasnije mogu nanijeti najveće patnje određenim žrtvama a da se ne bude pogođeno time.

Držati se jako upravo tamo gdje se lako raznježiti, nastaviti tamo gdje bi trebao biti kraj situacija je koja može postati ogromno olakšanje. O tome se radi u testovima o karakteru, testovima po kojima samo oni "najbolji" (Himmler) egzistiraju. S Himlerom gotovo rame uz rame je bio i Adolf Eichmann, koji osobno nije ispoljavao posebnu mržnju prema Jevrejima, ali je zbog odanosti mračnoj nasictičkoj i fašističkoj

[27] Dizdarević, 1998, 113.

[28] "Prema svjedočenju Osmana ef. Kavazovića, predratnog imama džamije Azizije u Brezovom Polju, Goran Jelisić je u noći 15. maja 1992. godine u upravi koncentracionog logora Luka, ulazeći u kancelariju gdje se nalazio ef. Kavazović, rekao: "'Ovo mi je bio 83-ći ubijeni do sada' (...) Pomislio sam da ću ja biti 84-ti (...) Zatim mi je Goran rekao: 'Igrajmo ruski rulet' (...) Stavio mi je pištolj na prsa. Mislio sam da mi je došao kraj života i u sebi sam proučio kelime i šehadet. Zamolio sam Allaha da mi smrt bude s dinom i imanom (...) Srećom metak nije opalio (...)" (Muratović, Rasim i Kuka, Ermin, *Genocid u Brčkom 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, 50).

ideologiji potpuno svjesno potpisivao smrtne presude Jevrejima zatočenim u logorima. Tako, za njih i njima slične strukture ličnosti – srpske zločince – "misli Pascala su najbolji portreti njihovih karaktera: 'Nikad ne činimo zlo tako potpuno i tako vedro kao kad ga činimo po savjesti'."[29]

Iluzorni krajnji cilj takvih procesa čeličenja je da se učesnici smatraju izvan dosega bola i to tako "jako" da je osjetljivost na bol prevladana.

Uloga i važnost kulture u odnosu prema bolu

Međutim, mi moramo "ići preko intropsihičke perspektive kao (ja-ti) kako bismo prepoznali važnost kulture u učenju individua dobrom za razliku od štetnog načina. Osebujnim pritiskom stvorenim neizdržljivim bolom, stvara se bojazan i pritisak da se bol prenese na drugog. Kultura shvaćena kao javni prostor u široko simboličkom smislu pokazuje – ističe se za pojedince – da su agresija i strah negdje drugdje, da se priznaju i obrađuju, u odnosu na konkretno mjesto koje čini fizički susret između dvoje ljudi".[30] U kreativnosti koja se razvija i stimulira u kulturnom prostoru "daje se glas biću zbog njegovog bola"[31], glas koji živi s egzistencijalnim bolom, za razliku od toga da se bol postavi u život nad realnim osobama.

Dakle, "sama kultura je psiha. Kroz cikluse projektirane identifikacije s bogovima i drugim kulturnim idealima i artefaktima i njihovim naknadnim ponovnim uvođenjem (da se to ponovo postavi 'unutra' u individue), počinje konkretna kultura poprimati oblik psihe, na jedan pretjeran ili iskrivljen način. To ne znači da kultura živi svoj život, da djeluje kao grupno ja".[32] Kao što Alford tvrdi, "kulturne sile su psihološke sile, one to postaju kroz projekciju i introprojekciju. Kao psihološka odbrana, kultura će odražavati mnoge najintenzivnije mentalne sukobe i odbranu

[29] Dizdarević, 1998, 113.
[30] Vetlesen, 2020, 128.
[31] Alford, 1997, 108.
[32] Vetlesen, 2020, 128-129.

svojih članova".[33] Tako su i u euforiji srpskog nacionalizma početkom 90-ih godina "zločinci (su) našli i podršku i opravdanje i 'iskupljenje od grijehova'. U atmosferi 'kucnuo je posljednji čas' potencijalni zločinci su osjetili da im sve 'ide u prilog'. Hrabrili su ih i 'učeni ' i 'obični' građani. Doživjeli su da ih pdržavaju i oni koji nisu reagirali, koji se nisu suprotstavili, i koji su ravnodušno čekali ishod - 'šta će se desiti'."[34]

Ono što "pjesnike antičke tragedije čini pronicljivim psiholozima je način na koji oni prikazuju eksterne konflikte kojima predstavljaju (daju oblik, nude slike i predstave) interni konflikt kao takav. Avanture i mitovi i dan danas imaju istu funkciju. Na nivou kulture unutarnjim konfliktima i efektima moraju se dati simbolički oblici u vanjskom medijumu. Poenta je u tome da mi priznajemo da ono što je simbolizirano u nečemu vanjskom nije vanjsko, ne potiče od bilo čega ili bilo koga izvan nas, već od nečega iznutra".[35]

Kako se pobliže može razumjeti misija kulture? Kada možemo reći da kultura uspijeva (možda i ne uspijeva) s ciljem oblikovanja našeg stava i naših strategija biti strategija nad stvarnosti bola?

Na pozitivan način, to je kultura koja pojedincima može ponuditi simboličke resurse u širem smislu tako da se mogu nositi s onim najneugodnijim. Naime, bol prati ljudski život od rođenja do smrti, u smislu da je bol uvijek aktuelna mogućnost, ako ne i opažena stvarnost, i da ljudsko biće reaguje na nelagodu koja se tako probudi, čini se (svjesno i nesvjesno) da premješta bol od jednog do drugog, iz unutarnjeg u vanjsko. Freud je govorio o "nelagodnosti u kulturi"[36].

Ovdje se radi o potencijalu kulture kao simboličnom olakšanju za neprijatnost u pojedincu. Kultura mi dopušta da uzmem, opipam, zadržim, ono što stvara neugodnost u meni, postavljanjem različitih simboličkih zamjena (reprezenata) za bol, tako da ove postanu moji objekti, ono što preuzima buku, u mom načinu druženja s egzistencijalnim bolom. Dijete koje je ljuto na majku batina plišanog medu, a majka je slobodna. Medo je "prelazni objekt" (da upotrijebimo termin Donalda Winnicotta). To,

[33] Alford, 1997, 63.
[34] Dizdarević, 1998, 112.
[35] Vetlesen, 2020, 129.
[36] Frojd, Sigmund, *Nelagodnost u kulturi*, Rad, Beograd, 1988.

naravno, ima fizičku egzistenciju, što znači da se ne može popraviti – ali psihološki njegova funkcija je simbolička – kao što je zamišljeni "stand in" za majku, onaj realni objekat bijesa u ovom slučaju. Kako odrastamo i postajemo zreliji, ista potreba da se "uzme" unutarnji bol i unutarnji konflikti pretpostavljaju sve manje i manje fizičke, a sve više i više apstraktnije forme.[37]

Zadržavanje kod oblika, stanja i raspoloženja koja podsjećaju na stvarne objekte (osobe) ili događaje (traume) u mom životu kao pritisak u obliku nelagodnosti i duševnog bola u mojoj unutarnjosti, pomoći u razjašnjavanju o tome o čemu govore neprijatni postupci. Zapravo, kao što to pacijenti u uspješnoj psihoterapiji izjavljuju da "samo korištenjem pravih riječi daje bolu oblik u zajedničkom prostoru i zajedničkom jeziku, i pomaže u formi uzimanja nečega od opasnosti i intenziteta bola".[38] Dijeljenje u zajedničkom prostoru, uz pomoć jezika ili slika ili poimanja, čini se rasterećenim, oduzima nešto od onoga što je bilo jako teško nositi, čineći tako potrebu da se bol izazove kod drugih, da se plasira drugima i samo kod drugih.

Kako se kultura može staviti i "upregnuti" u svrhu opravdanja za vršenje zločina, najbolji pokazatelj je demitologizacija kosovskog mita kod srpskog naroda. Tako su početkom 90-ih godina 20. stoljeća "jugoslavenske utemeljujuće mitove u javnom prostoru zamijenili su tako utemeljujući i žrtvoslovni mitovi o vjekovnom srpskom stradanju (od Kosova 1389. nadalje), o prešućenim hrvatskim žrtvama (Bleiburg i križni put) itd., a na njih su se onda samo 'nakalemili' novi mitovi (...)".[39] Upravo su

---

[37] Vetlesen, 2020, 129-130.

[38] Isto., 130-131.

[39] "S druge strane valja imati na umu kako mit, a još više njegova instrumentalizacija, ni u kom slučaju nije nešto okamenjeno i nepromjenjivo. Zanimljivo je kako bi pojedini povijesni događaj mogao biti potencijalno iskorišten za tvorbu više mitskih narativa, ovisno o potrebi elite i politike koja ga konstruira. Najbolje to možemo vidjeti na primjeru Kosovske bitke iz 1389. u kojoj su na protu-osmanskoj strani, ako bismo ih geografski odredili, pored Srba sudjelovali i Hrvati, Albanci, Bosanci, Rumunji itd., ali je iz tog događaja, za potrebe srpskog identiteta, a u krajnjoj liniji i obrane pripadnosti Kosova Srbiji, ispleten ekskluzivno srpski nacionalni mit. Umjesto toga mogao je taj mit, kao primjer zajedničke borbe protiv tuđina, poslužiti i za učvršćenje 'bratstva i jedinstva' u okviru jugoslavenske zajednice. Do toga, međutim nije došlo. Na taj način Kosovska bitka ostala je u svijest ugrađena kao potka nekog budućeg srpskog poslanja i konačne pobjede nad neprijateljem, tko god on bio"

religija, kultura, književnost, folklor, tradicija, a ne povijesne činjenice, najviše utjecali na nastanak i propagiranje kosovskog mita. Kosovski mit postao je važnim dijelom nacionalnih osjećanja značajne većine Srba. Svemu tome ključni obol i vjersku potporu i podlogu dala je Srpska pravoslavna crkva.

Na tu činjenicu upozorava i Novak Kilibarda, koji ističe da "kosovska mitologija ne bi se tako cjelovito uselila u duh jednoga naroda, odnosno ne bi svoj pozitivni istorijski profil harlekinski zamijenila genocidnim profilom, da nije Srpska pravoslavna crkva uzela stvar u svoje ruke".[40]

Mitologizira se, dakle, stvarnost (realitet), te se kosovska bitka i politički instrumentalizirala i instrumentalizira s ciljem propagiranja ideja o Srbiji kao "nebeskom carstvu", za koje svaki Srbin treba žrtvovati svoju najveću vrijednost – svoj život – da bi se navodno spasilo pravoslavlje od muslimana i islama, po uzoru na Lazara Hrebeljanovića i Miloša Obilića (Kobilića).

Savremena srpska historičarka Olivera Milosavljević podsjeća da "kosovski mit nije stvorio narod, nego elita, da bi njime manipulisala. Još je Ilarion Ruvarac u 19. vijeku pokazao da dobar dio kosovskog ciklusa uopšte ne čine narodne pjesme. One su nastale u crkvi i dio su crkvenih propovijedi, koje su pjevači kasnije na svoj način uobličavali".[41]

Bol i zlo genocida u Srebrenici

Počinjeni genocid nad Bošnjacima u Srebrenici sudije Haškog tribunala okarakterizirali su kao "scene iz pakla ispisane na najmračnijim stranicama ljudske povijesti". Izvršioci genocida u Srebrenici bili su pripremljeni, educirani, osposobljeni i obučeni za vršenje, ljudskom razumu neshvatljivih oblika mučenja, tortura, nanošenja teških tjelesnih fizičkih i psihičkih bolova.

(Badurina, Marino, "Nacionalni mitovi i nekritički historizam u jugoslavenskom i postjugoslavenskom kontekstu", u: *Essehist*, Udruga studenata povijesti ISH, Osijek, 5, 2013, 83-89).

[40] Lajović, Lav, *Jeres kosovskog mita*, 17. juni 2013. godine (Izvor: http://lavlajovic.blogspot.com/2013/06/jeres-kosovskog-mita.html).

[41] Isto.

Tako se iz niza osobnih izjava Ratka Mladića, generala Vojske Republike srpske, pored ostalih, mogu naći i podaci o strukturama ličnosti, načinima ponašanja i "motivima glavnih aktera genocida i njihovih trabanata, inferiornih i sadizmu sklonih srpskih soldata (...) Iz tih izjava vidljiva je njegova perfidna, sadistička i osvetnička struktura ličnosti. On podstiče i nagrađuje neposredne egzekutore genocida (...) Ubijanje 'Turaka' kao vjekovnih 'tlačitelja' Srba je, u glavama neposrednih izvršilaca zločina nad Srebreničanima doživljen kao opravdan i pravedan čin".[42]

Bol, patnju, torture/mučenja i sve zlo koje su prošle žrtve genocida u Srebrenici vrhunac su iskazane zlobe, mržnje, zla i sadizma, ali i nanesenog bola koji su pretrpjeli Bošnjaci. U srpskoj zločinačkoj ideologiji dugo vremena razvijane su predrasude prema Muslimanima (Bošnjacima), s ciljem da bi se opravdala ubistva, istrebljenje i progoni, a vrhunac toga bio je počinjeni genocid u Srebrenici.

Zapravo, dugo vremena pripremane, razvijene, afirmirane i podsticane predrasude prema Bošnjacima, svoj puni potencijal ostvarile su i otvoreno se ispoljile u okolnostima ponovnog buđenja i jačanja srpskog radikalnog i ekstremnog nacionalizma. Tom i takvom nacionalizmu srpska kultura pružila je ruku podrške i bila je, poslije Srpske pravoslavne crkve, ključni akter njegova jačanja i širenja među narodnim masama. Jer, valjalo je pripremane scenarije zločina i progona nad Bošnjacima prikazati u svjetlu ostvarenja vjekovne velikosrpske ideje "svi Srbi u jednoj državi".

Stravični prizori izvršenih zločina, naročito onih u Srebrenici u julu 1995. godine, uvjerljivo govore o zlodjelima "neiskaziva postojećim terminima koliko i neljudskost na koju nije moguće reagirati bez rizika da čovjek izgubi ljudsko dostojanstvo. Zla njegovih aktera tjeraju nas da zanijemimo pred njihovom bezumnošću kao što njihova zlodjela paraliziraju svojom morbidnošću svaku našu aktivnost da adekvatno kaznimo njihove počinioce. U prvom nedostaju riječi koje bi mogle to da izraze,

[42] Dizdarević, Ismet, "Posttraumatski stresni poremećaj žrtava srebreničkog genocida", u: *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 180-207.

a u drugom adekvatna sredstva kažnjavanja, što indicira da se radi o vrhunskim zlodjelima osoba lišenih skrupula ili zlodjelima obezličene rulje. Prvima pripadaju manijaci, a drugima depersonalizirana masa, inače, plodovi viševjekovne ideološke indoktrinacije, subjekti toliko obezumljeni da se ponose onim čega se normalni ljudi stide. Među njima se izdvajaju beskrupulozne kreature koje vide u masakriranju ljudi svoja junačka djela, a takvi su ne samo zločinci koji klanjem nesrba dokazuju svoje srpstvo i svoje junaštvo koliko i demonstriraju svoju sadističku patologiju, nego i izrodi koji se, po nekoliko njih, smjenjuju kod silovanja žene obznanjujući nehotice svoju izopačenost, te realizatori etničkog čišćenja koji samo na drugi način demonstriraju ljudsku podivljalost ili primitivizam najnižeg ranga, otimačinu tuđe zemlje i imovine”.[43]

Radi se, dakle, ne samo o vanjskim porivima u utjecajima na neposredne izvršioce zločina genocida već i o nekim unutarnjim faktima, unutarnjim porivima. Zločinci hoće, žele i sami traže da muče, vrše egzekucije i progone Bošnjake. Nisu se samo, dakle, prilagodili mračnim i podlim ciljevima velikosrpskog nacionalizma, te povampirene ideologije, već su razvili i unutarnje porive za činjenje zla i udaraju na ljudsko dostojanstvo bošnjačkih žrtava.

Pored opisa niza masovnih egzekucija, mučenja/tortura, klanja i silovanja, u svjedočenjima preživjelih žrtava genocida u Srebrenici nalaze se i prezentiraju i podaci o slučajevima sadističkog mučenja. Tako, pored ostalog, svjedoci govore: o oguljenom čovjeku (“Bilo nas je šest u grupi, preostali su se razbježali kad smo naišli na jednog našeg oguljenog čovjeka, oči su mu bile povađene, uši i nos odsječeni”); o osobama koje su preklane motornom pilom (“Kada smo autobusom krenuli u Tuzlu, u mjestu Kravica, izveli su pet ljudi, koje nisam poznavala i motornom pilom ih poklali”); o čovjeku koji je ispečen na ražnju (“Zatim su me odveli do sljedeće kuće, gdje sam vidjela još stravičniji prizor, kako nabijenog na ražanj peku jednog čovjeka”); o paljenju živog čovjeka (“U međuvremenu je kroz otvoren prozor u salu ušao ogroman oblak dima strahovito neugodna mirisa. Tada je ‘Bane’ rekao: ‘Vidite, majku vam jebem tursku, kako smrdite.’ Pod prozorom se čula vriska, zapaljenog

[43] Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Harfograf, Tuzla, 2000, 11.

živog čovjeka. Bio je to Mujčić Asim, starac od 70 godina, jer je 'Bane' dodao: 'I njegov sin, Omer Mujčić je zelena beretka. Tako ćete svi završiti.'")[44]

Zaključak

Naša egzistencijalna usamljenost označava granicu u odnosu prema drugima i što drugi mogu podijeliti s nama. Kao što Halldis Moren Vesaas prikladno kaže u svojoj pjesmi: čak i u najbliskijem odnosu, u cjeloživotnoj ljubavi između dvoje, dvoje koje postižu najveće međusobno povjerenje – čak i tamo onaj drugi ne može doći iza "najdublje kapije", one koja zauvijek obilježava mene i moj unutarnji svemir u različitosti od tebe. Oboje je istinito: temelji naše prosudbe osuđuju nas na nepokolebljivu usamljenost u ovom egzistencijalnom smislu, u isto vrijeme kada nam jezik, slike, naracije i fantazije kulture kojoj pripadamo daju mogućnost da prevaziđemo usamljenost, dijelimo nešto, od onoga što nosimo u našoj unutarnjosti.

Dolazeći s prijedlogom odgovora na pitanje "zašto bol?", može se brzo shvatiti kao savezništvo s - najzemaljskijim - silama koje aktivno nanose bol, koje tvrde da patnja koju oni uzrokuju ima svrhu pogodnu da je opravda.

Sve se radilo – a i dan-danas se radi – da se naneseni bol, zlo i patnje Bošnjaka u Republici Bosni i Hercegovini u vrijeme agresije 1992–1995. godine, ali i nakon toga, zaborave, minimiziraju, falsicifiraju, negiraju, a da se navodne patnje drugih prikažu kao svete, mučeničke. Permanentno negiranje genocida u Srebrenici i širom Bosne i Hercegovine, počinjenog nad Bošnjacima, prisutno je kroz sve sfere društvenog života. Osobit obol svemu tome daju razne aktivnosti negatora koje se vješto "pakiraju" u kontekst navodnih kulturnih aktivnosti. Društvo i kultura koriste se u svrhu snabdijevanja pristalica svog naroda (srpskog naroda) vokabularom i mjerom za komunikaciju o bolu samo srpskog naroda

[44] *Edicija Srebrenica 1995.* – knjiga 1, 2 i 3, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000.

i procjenom njegove važnosti. Granica, dakle, nema. Bol, zlo, tortura/mučenja kojima su bili izloženi Bošnjaci u genocidu u Srebrenici marginaliziraju se. Nastoje se stradanja Srba u Podrinju, zanemariva po svim aspektima u komparaciji s genocidom nad Bošnjacima, mitologizirati, te i dalje "obični" srpski narod držati "pod naponom" službene ekstremne velikosrpske ideologije.

Zato se nameće zaključak da je nemoguće u bolu, osobito onom ekstremnom, vidjeti ništa osim čiste i pronicljive negativnosti, shvaćene kao ljudska patnja.

Izvori i literatura

1. AIIZ – Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
2. Alford, C. Fred, *Melanie Klein & Critical Social Theory*, Yale University Press, New Haven & London, 1997.
3. Badurina, Marino, "Nacionalni mitovi i nekritički historizam u jugoslavenskom i postjugoslavenskom kontekstu", u: *Essehist*, 5, 2013, 83-89.
4. *Definicije osnovnih pojmova teorijskog određenja istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
5. Dizdarević, Ismet, *Barbari su bili bolji*, Compact-E, Sarajevo, 1998.
6. Dizdarević, Ismet, "Posttraumatski stresni poremećaj žrtava srebreničkog genocida", u: *Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 180-207.
7. *Edicija Srebrenica 1995.* – knjiga 1, 2 i 3, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000.
8. Eriksen, Thomas Hylland, *Paranoja globalizacije – Islam i svijet poslije 11. septembra 2001.* (s norveškog preveo prof. dr. Rasim Muratović), Sejtarija, Sarajevo, 2002.
9. Frojd, Sigmund, *Nelagodnost u kulturi*, Rad, Beograd, 1988.
10. *Humanitarno pravo – Ženevske konvencije i dodatni protokoli*, Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996.

11. Kuka, Ermin, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019.
12. Lajović, Lav, *Jeres kosovskog mita*, 17. juni 2013. godine (Izvor: http://lavlajovic.blogspot.com/2013/06/jeres-kosovskog-mita.html).
13. McGinn, Colin, *Ethics, Evil, and Fiction*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
14. Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Harfograf, Tuzla, 2000.
15. Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
16. Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima (drugo izdanje)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
17. Muratović, Rasim, *Zlo i ljudsko dostojanstvo u djelu Arne Johana Vetlesena*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
18. Muratović, Rasim i Ermin Kuka, *Genocid u Brčkom 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015.
19. Sereny, Gitta, *The German* Trauma, Penguin, Harmondsworth, 2000.
20. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 2, 6. mart 2002.
21. Spahić, Mustafa, "O fenomenologiji zla u islamskoj tradiciji", u: *Islamske novine Preporod*, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 24/1010, 2013, 40-41.
22. Vetlesen, Arne Johan, *Menneskeverd og ondskap – Essays og artikler 1991–2002*, Gyldendal, Oslo, 2003.
23. Vetlesen, Arne Johan, *Bol* (s norveškog preveo prof. dr. Rasim Muratović), Minex d.o.o., Zenica, 2020.
24. Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1954.

Prof. dr. Srđan Vukadinović

POSTTRAUMATSKA I DEHUMANIZACIJSKA DIMENZIJA SREBRENIČKE BOLI

Sažetak: Nauk genocida u Srebrenici bolan je primjer za čovječanstvo koji će zauvijek poslužiti kao opominjuća rana svijeta prema ovoj, nekada sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija. Jedan od dva velikodržavna projekta, koji su razorno djelovali po južnoslavenski prostor, a koji je kreator i izvođač srebreničke boli, u svojoj osnovi duboko je anticivilizacijski i dehumanizacijski.

Genocid u Srebrenici desio se uprkos svemu onome što je međunarodna zajednica, ma šta god podrazumijevali pod tim fenomenom, znala o projektu i njegovim akterima. Pogotovo što su se poslije udesa Drugog svjetskog rata desile i tvorile određene internacionalne vrijednosti, pokazalo se da je moguć jedan internacionalni arbitar koji može preduprijediti dešavanja genocidnih namjera. Srebreničko iskustvo zaprepašćujuće je u srcu Evrope koja nije gotovo ništa uradila da se ono ne dogodi. A dvadeset i pet godina poslije njega isto toliko neuspješno radi da se povrati život u nečemu što bi trebalo da je vječita rana međunarodne zajednice.

Najodgovornija adresa zašto se desio genocid u Srebrenici je ona međunarodna. I nikakvo "pranje" nečiste i nečasne savjesti međunarodnih dužnosnika nije i ne može biti djelotvorno. Dvije i po decenije poslije toga ista ta adresa snosi isključivu odgovornost što se zatire sjećanje na taj monstruozni čin, što se šuti o zločinima, što se osuđeni ratni zločinci veličaju u pojedinim parlamentima koji su nosioci ili su bili puki podržavaoci spomenutih projekata. Takav osjećaj nepravde, pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice, guši srebreničko društvo, a samim tim i ono bosanskohercegovačko i južnoslavensko.

Za sve ono što se dešava Srebrenici poslije dvije i po decenije krive su političke grupe, moć i konačno ljudska priroda univerzalnoga koda. Dobro je znano da često velike medijske manipulacije utječu na to da umni i odlučni pojedinci, kao i vrlo razvijene socijalne i moralne svijesti, mogu potonuti. To nije nešto za što se pravda treba izjašnjavati. Ispred zločina zločinac nema pravde. A može imati razumijevanja. Jedina elementarna pravda koju svako ko je počinio zločin može pokušati uspostaviti je: prvo, da shvati da ga je napravio; drugo, da mu je žao što ga je napravio; treće, da se pokaje što ga je napravio; četvrto, da prizna da ga je napravio i peto, da konačno snosi sve konsekvence svake moguće pravde za ono što je počinio. Međutim, Srebrenica nosi jednu dimenziju koja je mnogo veća od nečega što se zove masovnim zločinom. Ona nosi u sebi postgenocidnu dimenziju. Najveća žrtva koju podnosi nevin čovjek u odnosu na svoju etničku, vjersku ili rasnu pripadnost treba nositi planetarnu osudu.

Ukoliko i poslije dvadeset i pet godina od zločinačkog dešavanja nema takve osude, zasnovane na univerzalnim vrednotama, već se nastoji mnogo toga prekriti velom zaborava, nesjećanja i nesuočavanja, onda je to opominjući primjer po društvo i međunarodnu zajednicu, koji je isto toliko dehumanizacijski i anticivilizacijski koliko i projekat koji ga je proizveo.

Ključne riječi: posttraumatska dimenzija, dehumanizacijska dimenzija, srebrenička bol, univerzalne vrednote, pravda, nesuočavanje

Abstract: The doctrine of the Srebrenica genocide is a painful example for humanity that will forever serve as a warning wound to the world towards this, once, protected zone of the United Nations. One of the two great-power projects, which had a devastating effect on the South Slavic area, and which is the creator and performer of the Srebrenica pain, is basically deeply anti-civilization and dehumanizing.

Genocide in Srebrenica happened in spite of everything the international community, whatever they meant by that phenomenon, knew about the project and its actors. Especially since certain international values occurred and formed after the Second World War, it has been shown that an international arbiter is possible who can prevent the occurrence of genocidal intentions. The Srebrenica experience is astonishing in the heart of Europe, which has done almost nothing to prevent it from happening. And twenty-five years after him, he is just as unsuccessfully working to regain life in something that should be the eternal wound of the international community.

Most responsible address as to why the Srebrenica genocide took place is the international one. And no "washing" of the unclean and dishonest conscience of international officials is and cannot be effective. And two and a half decades later, the same address bears the sole responsibility that everything that erases the memory of this monstrous act is erased, that crimes are kept silent, that convicted war criminals are glorified in certain parliaments that are bearers or those who were mere supporters of the mentioned projects. Such a sense of injustice, under the auspices of the international community, is stifling Srebrenica society, and thus Bosnia and Herzegovina and South Slavic.

Political groups, power and, finally, the human nature of the universal code are to blame for everything that is happening in Srebrenica after two and a half decades. It is well known that often times large-scale media manipulations cause smart and determined individuals, as well as highly developed social and moral consciousness, to sink. That is not why justice should be done. There is no justice in the face of crime. And he may have an understanding. The only elementary justice that anyone who has committed a crime can try to establish is: first to realize that he did it, second to be sorry for what he did, third to repent for what he did, fourth to admit that he did it and fifth to finally bear all the consequences of every possible justice for what

he has done. However, Srebrenica carries one dimension that is much larger than what is called a mass crime. It carries a postgenocidal dimension. The greatest sacrifice made by an innocent man in relation to his ethnic, religious or racial affiliation should carry planetary condemnation.

If, even twenty-five years after the crime, there is no such condemnation, based on universal values, but many things are covered with a veil of oblivion, remembrance and non-confrontation, then it is a warning example for society and the international community, which is just as dehumanizing. and anticivilization, as much as the project that produced it.

Keywords: Posttraumatic Dimension, Dehumanization Dimension, Srebrenica Pain, Universal Values, Justice, Failure.

Uvod

Nespremnost država južnoslavenskog regiona da se suoče sa stvarnim karakterom genocida koji se desio u sigurnoj zoni UN-a, kao i međunarodne zajednice koja je najodgovornija za dešavanja u Srebrenici, u julu 1995. godine, pokazuje stagnaciju razvoja strukturnih segmenata svijesti u tom naumu. Ne može zavisiti stav i svijest o "balkanskom devetom krugu pakla", a Srebrenica jeste to, od činjenice kakve se i koje političke elite smjenjuju na vlasti u državama regiona. Makar u onim zajednicama koje su najodgovornije za srebreničku bol u južnoslavenskom arealu. A najodgovornije su u regionu države Srbija i Crna Gora, koje su tada tvorile zajedničku kvazidržavnu tvorevinu (tzv. SR Jugoslaviju), kao i Srpska pravoslavna crkva, Srpska akademija nauka i umjetnosti, kao i tadašnja Jugoslavenska armija (ne JNA). Pet navedenih institucionalnih subjekata iz južnoslavenskog regiona uz međunarodnu zajednicu isključivi su krivci za srebreničku golgotu nedužnih ljudi. Iako se činilo da u određenom razdoblju pojedini od spomenutih subjekata-krivaca (Crna Gora) postižu napredak u suočavanju s prošlošću, u tranzicijskoj pravdi i borbi protiv negiranja utvrđenih i presuđenih zločina genocida i zločina protiv čovječnosti, ipak se krajem druge decenije trećeg milenija točak vraća u retrogradnost i ponovno povampirenje aveti prošlosti iz devedestih godina 20. stoljeća.

Najekstremniji od spomenutih institucionalnih subjekata (Srpska pravoslavna crkva) urušava i dalje sve što je postignuto na planu prevazilaženja suprostavljenosti i pomirenja u regiji. Ova religijska zajednica direktno se miješa u političke procese i značajno utječe na njih. Zloupotrebljavajući vjerska osjećanja pojedinaca objedinjava svoje interese s interesima određenih političkih subjekata koji nisu ni izašli sa svojom sviješću iz devedesetih godina, u cilju destabilizovanja država koje žele napredak u poboljšanju odnosa i razumijevanju srebreničke boli. Ako se pri tome doda i činjenica da je u Srbiji na vlasti samo kamuflirani režim Srpske radikalne stranke u liku Srpske napredne stranke, onda je slika posttraumatske i potpune dehumanizacijske dimenzije srebreničke boli potpuna.

Destabilizacija i rušenje režima koji naprave iole značajan iskorak na planu suočavanja s prošlošću i prihvatanju i poštovanju odluka dviju najviših međunarodnih sudskih institucija – Međunarodnog suda pravde i Haškog tribunala – postao je znak prepoznavanja angažovanosti kleronacionalističkih snaga koje personifikuje Srpska pravoslavna crkva.

Posttraumatska dimenzija srebreničke boli

Mistifikacija i relativizacija genocida u Srebrenici izaziva nove traume kod žrtava i njihovih potomaka koji su preživjeli "balkanski deveti krug pakla", u julu 1995. godine. Pri tome posebne traume stvara ponašanje i djelovanje onih koji personifikuju vlast u određenom trenutku u konkretnom društvu i državi.

Tu posttraumatsku dimenziju u crnogorskom društvu samo u razdoblju od osam mjeseci, od 30. augusta 2020. do kraja aprila 2021. godine,[1] opteretilo je i obilježilo toliko mnogo događaja koji su u potpunosti

[1] Tridesetog augusta 2021. godine u Crnoj Gori održani su parlamentarni izbori na kojima je s minimalnim jednim poslanikom više u odnosu na dotadašnju vlast pobijedila troglava, programski i ideološki, heterogena koalicija (Demokratski front, Demokrate i URA), koju je direktno formirala Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori. Čelnici spomenutih političkih stranaka išli su na noge predstavnicima crkvene vlasti po raznim vjerskim objektima. Formiranje nove Vlade Crne Gore definitivno je dogovoreno u manastiru Ostrog, u prisustvu i u punoj koordinaciji predstavnika SPC.

vulgarilozovali i banalizovali sva nastojanja prethodnog režima u gotovo dvodecenijskom trajanju. S time je znatno povećana posttraumatska dimenzija srebreničke boli.

Sve srebreničke žrtve ili oni kojih se to tiče preživljavaju s tim događanjima strašne posttraumatske probleme. Podsjećanje srebreničkih žrtava na genocid uvijek je banalizovano i vulgarizovano kroz grafite ili druge vidove uznemiravanja, koji još više usložnjavaju pretrpljene traume. Ako u Pljevljima,[2] gdje žive muslimani i Bošnjaci,[3] odmah prvog dana po izborima, augusta 2020. godine, osvanu uvredljivi i zaplašujući grafiti po ove dvije nacionalne grupacije, onda je to jasna poruka srebreničkim žrtvama gdje će se i u kom pravcu kretati njihovo buduće ponašanje. Ako se u Beranama,[4] gdje živi značajan broj muslimana i Bošnjaka, zvanično pokrene inicijativa da jedna od ulica nosi ime, do završetka ovog rada prvostepeno osuđenog ratnog zločinca Ratka Mladića, onda to govori da je sve ono što se tiče suočavanja s prošlošću ako je urađeno, makar i korak naprijed, sada vraćeno sedam koraka. U martu na džamiji u Nikšiću[5] osviću grafiti koji jasno ukazuju manjinskim narodima u Crnoj Gori da su nesigurni. Implicitno je to i poruka Srebrenici i Bosni i Hercegovini, jer se sve to preliva u regionu i među najbližim susjedima kao spojeni sudovi. Ne prođe ni vrlo malo vremena, a da se na udaru ne nađu pripadnici bošnjačke, odnosno muslimanske nacionalnosti. Traži se najmanji povod da bi se iskazala netrpeljivost prema manjinskim narodima. Tako je ponovo u Pljevljima,[6]

[2] U Pljevljima, gradu koji pripada crnogorskom dijelu Sandžaka, po popisu iz 2011. godine živi 30.786 stanovnika, što je 4,97% od ukupnog stanovništva Crne Gore. Po istom tom popisu Bošnjaka je 6,91%, a Muslimana 5,65%. Većina stanovništva u ovom crnogorskom gradu izjašnjava se kao Srbi (57,07%), dok je Crnogoraca za više od dva puta manje (24,34%).

[3] Po popisu iz 2011. godine muslimansko-bošnjački korpus podijeljen je u dvije kategorije. Prvi put na tom popisu u Crnoj Gori jedni su se mogli izjasniti kao Bošnjaci, a drugi kao Muslimani.

[4] U Beranama po popisu stanovništva iz 2011. godine živi ukupno 33.970 stanovnika, što je 5,48% od ukupnog stanovništva Crne Gore. Bošnjaka je po spomenutom popisu 6.021 ili 17,7%, dok je Muslimana 1957 ili 5,76%. I u ovoj sjevernoj crnogorskoj lokalnoj zajednici najbrojniji su po popisu Srbi (42,96%), dok je Crnogoraca 26,02%.

[5] U Nikšiću po popisu iz 2011. godine ima 72.443 stanovnika ili 11,68% od ukupnog stanovništva Crne Gore. U ovom drugom po veličini gradu u Crnoj Gori živi svega 194 Bošnjaka (0,27%) i 421 Musliman (0,58%).

[6] Agencija *Anadolija*, 20. april 2021.

kao nacionalno veoma osjetljivoj sredini, po ko zna koji put došlo do uznemiravanja muslimana i Bošnjaka kada je u ovom gradu crnogorskog dijela Sandžaka postavljan šef Centra bezbjednosti.[7]

Ono što posebno traumatizira dodatno srebreničke žrtve jeste izjava novog ministra pravde, a pri tome još i ljudskih i manjinskih prava,[8] koji i pored presude međunarodnih sudova "traži neke svoje dodatne dokaze o genocidu u Srebrenici, jer Haški tribunal nema legitimitet".[9] Budući da je jedino zanimanje spomenutog ministra, do momenta dok ga Srpska pravoslavna crkva nije instalirala u Vladu Crne Gore, bilo ono koje se zove advokat iste te SPC, sasvim je jasno da je on i postavljen da svojim izjavama o Srebrenici gradi sistem vrijednosti zasnovan na urušavanju evropske, građanske, multietničke i antifašističke Crne Gore. Ovakve izjave u kojima se negira genocid u Srebrenici – od kojih se nije ogradila ni Vlada, ni premijer, a ni potpredsjednik Vlade – skandalozne su i sramotne i po društvo i po državu.

Dovođenje u pitanje već presuđenih slučajeva od strane dviju najznačajnijih institucija međunarodnog pravosudnog sistema (Međunarodni sud pravde i Haški tribunal, formiranog na osnovu Poglavlja 7 Povelje Ujedinjenih nacija), predstavljaju svojevrsni udar na vladavinu prava, na proces suočavanja s prošlošću i realno sagledavanje uloge krivaca u tom nečasnom i duboko nehumanom i anticivilizacijskom činu. A da se ne govori o tome da to dalje dodatno proizvodi nove traume kod žrtava srebreničke boli. Te traume veće su i od onih već preživljenih u zločinačkom pohodu jula 1995. godine.

---

[7] Grupa građana srpske nacionalnosti u prepoznatljivom stilu uličnih kabadahija protestovala je u Pljevljima, 20. aprila 2021. godine, zbog odluke Uprave policije CG da za načelnika policije u ovom gradu imenuje pripadnika bošnjačke nacionalnosti. Protesti su se odvijali uz skandiranje prisutnih: "Ustala je Sparta srpska, neće ovo biti Turska."

[8] Ministar pravde i manjinskih prava u Vladi CG od 3. decembra 2020. godine je Vladimir Leposavić, koga je direktno, kao i premijera u izvršnu vlast, instalirao tadašnji mitropolit Srpske crkve u Crnoj Gori Amfilohije Radović. Negatore genocida u Srebrenici treba identifikovati u javnosti kao potencijalne klijente nekog novog međunarodnog suda koji će se baviti onima koji negiraju i relativizuju "deveti balkanski krug pakla".

[9] Portal *RTCG*, 26. mart 2021.

Dehumanizacija srebreničke boli

Svako negiranje i relativizacija genocida u Srebrenici predstavlja dehumanizacijski čin onih koji bi se trebali suočiti s prošlošću i otvoreno priznati svoju krivicu. Jer, mogu svi drugi narodi i države u regiji osuđivati takav čin, ali ukoliko to ne urade oni koji su kao takvi naznačeni u presudama dviju najznačajnijih međunarodnih pravosudnih institucija, to neće voditi suočavanju s prošlošću i ići će u sve veći i veći stepen dehumanizacije. To je značajno i za one narode u ime kojih su i izvršeni ti zločini. Kako ne bi nosili kolektivnu krivicu zarad onih koji imaju imena i prezimena i koja su identifikovana u srebreničkom masakru, moraju otvoriti priču o suočavanju s prošlošću upravo u društvima i državama u kojima figuriraju i za koje se veže pet već navedenih institucionalnih subjekata koji su uz međunarodnu zajednicu i najveći krivci za Srebrenicu. Što se prije shvati da su postojale genocidne ideje i pojedinci koji imaju ime i prezime, koji su ih sprovodili, tim prije će skinuti hipoteku genocidnosti s naroda kojem pripadaju. Takvi strukturni segmenti svijesti kod onih koji pripadaju ambijentima iz kojih je genocidni poduhvat realizovan u Srebrenici pokazat će nastojanje da se otvoreno progovori o onima koji su u ime njih nedužnih učinili tako nešto, te će umjesto dehumanizacije pomoći da se na human način rasvjetljava fenomen srebreničke boli koji je nedostojan Evrope druge polovine 20. stoljeća i predstavlja njenu nečistu savjest.

Postgenocidna dimenzija boli srebreničkih žrtava

Srebrenica nosi jednu dimenziju mnogo veću od nečega što se zove masovnim zločinom. Ona nosi u sebi postgenocidnu dimenziju. Najveća žrtva koju podnosi nevin čovjek u odnosu na svoju etničku, vjersku ili rasnu pripadnost treba nositi planetarnu osudu.

Način na koji se pokušava relativisati pitanje genocida u Srebrenici, na način kako to radi Vlada Crne Gore, izabrana 3. decembra 2020. godine, ukazuje na kompletno urušavanje vrijednosti građanske, sekularne

i multietničke Crne Gore. To je otvoreni poziv, upravo, da se žrtve i počinioci krivičnog djela trebaju odrediti da li se radi o genocidu ili ne. Da li se možda mislilo na žrtve ili se na taj način pokušava podsmijavati majkama Srebrenice?

Neprihvatanje pravosnažnih presuda donijetih od strane dviju najviših međunarodnih sudskih instanci koje su utvrdile da se u Srebrenici dogodio genocid svojevrsna je postgenocidna dimenzija boli srebreničkih žrtava. Tako nešto nedopustivo je za svakog pravnika, a kamoli za nekoga ko vrši javnu funkciju. Pokazuje to i da zvanična crnogorska vlast nastoji razvijati val vandalizma, relativizma i vulgarizacije prema svemu onome što je uradila Crna Gora kada je u pitanju suočavanje s prošlošću i odnos prema Srebrenici, tom “devetom krugu pakla” koji su preživjeli oni koji su uspjeli doći do Tuzle ili Kladnja. Preplitanje interesa Srpske pravoslavne crkve i političkih subjekata koje baštine klerofašizam ne može donijeti ništa dobro regionu, a držat će u stalnoj napetosti postgenocidnu dimenziju boli srebreničkih žrtava.

(Ne)suočavanje s utvrđenim i dokazanim zločinima genocida

Stalno prespitivanje odluka najvažnijih međunarodnopravnih institucija, u Srbiji i Crnoj Gori, od strane zvaničnih vlasti, pokazuje da te države ne baštine sistem vrijednosti koji se formira na istini, činjenicama, pravdi i priznanju krivice. Deklarativna upozorenja po svoj prilici ne donose neku bitnu korist i evoluciju u tom smislu. I srbijanska i crnogorska skupština donijele su određene deklaracije, odnosno rezolucije kojima osuđuju događanja u Srebrenici. Ali, to je mrtvo slovo na papiru i ponovo se nastoji aktuelizovati donošenje nekih rezolucija koje će na drugačiji način posmatrati ono što se dešavalo u Srebrenici.

Ukoliko države južnoslavenskog regiona žele baštiniti građanski karakter koji baštini evropske vrijednosti koje se baziraju na multivjerskoj i multinacionalnoj saglasnosti, kao i vrijednosti antifašizma i demokratije, potrebne su rezolucije o Srebrenici u kojima će jasno biti ugrađene odluke Međunarodnog suda pravde i Haškog tribunala.

Uostalom takvu rezoluciju o Bosni i Herecegovini povodom dvadeset i pete godišnjice Daytona usvojio je Senat SAD-a (20. decembra 2020. godine). U Rezoluciji 729, koju je predložio senator demokrata Sherrod Brown, Gornji dom američkog Kongresa ukazao je na značaj Dejtonskog sporazuma kao osnove ustavne reforme. Također, u Rezoluciji se konstatuje "da su etničko čišćenje i koncentracioni logori korišteni kao sredstvo rata protiv bošnjačkih muškaraca, žena i djece, što je kulminiralo genocidom u Srebrenici, u julu 1995. godine". [10]

Ovakve rezolucije predstavljaju pobjedu pravde i demokratije u dešavanjima oko Srebrenice dvije i po decenije poslije genocida. Istovremeno ove i slične rezolucije predstavljaju značajan impuls i putokaz da u istom duhu tako nešto urade i zemlje južnoslavenske regije, prije svih Srbija i Crna Gora.

Očito je da su pokušaji relativizovanja i minimiziranja genocida od strane aktuelne vlasti Crne Gore izazvali reagovanja mnogih stranih država i međunarodnih institucija. Ambasade SAD-a, Velike Britanije, Njemačke i drugih zemalja jasno su ukazale na genocidni karakter dešavanja u Srebrenici i upozorile da se krivotvorenjem činjenica i ostrašćenošću ne može negirati genocid.

Evropska unija u svom reagovanju odbacila je i osudila svako poricanje, relativizaciju ili pogrešno tumačenje genocida u Srebrenici. U svom reagovanju čiji je povod bio djelovanje Vlade Crne Gore u smislu negiranja genocida u Srebrenici, EU očekuje da svaka zemlja koja teži pridruživanju EU poštuje i promoviše EU vrijednosti demokratije, ljudskih prava, tolerancije i pravde. To uključuje postupanje sa žrtvama genocida s krajnjim poštovanjem i dostojanstvom.[11]

Iz Ambasade SAD-a u Podgorici uputili su javni poziv Vladi CG da nedvosmisleno prizna genocid u Srebrenici i da ga ubuduće naziva takvim pravim imenom.[12]

U zajedničkoj objavi ambasada Velike Britanije koje djeluju u Crnoj Gori i u Bosni i Hercegovini poručeno je "da ta zemlja ostaje jasno u

[10] Agencija *BETA*, 20. decembar 2020.
[11] Portal *RTCG*, 30. mart 2021.
[12] Portal *RTCG*, 29. marta 2021.

svom dugogodišnjem stavu da je ono što se desilo u Srebrenici bio genocid", kao i da se naprijed može ići samo uz priznavanje i poštovanje prošlosti.[13]

Njemački ambasador u Podgorici Robert Weber jasno je u svojoj poruci iznio stav vodeće zemlje EU. Izrazio je zabrinutost zbog pravca kojim se Crna Gora kreće i kao država i društvo, te naglasio da rastuća politička polarizacija podriva građanski multietnički karakter zemlje. Na takav zaključak upućuju ga događaji poput kontroverznih pokušaja imenovanja ulica, skrnavljenja džamija i relativizacije genocida u Srebrenici.[14]

I Ambasada Holandije u Srbiji i Crnoj Gori, zemlje čija je Vlada podnijela ostavku zbog propusta njihovog bataljona prilikom genocida u Srebrenici, insistira da se crnogorska Vlada uzdrži od preispitivanja i negiranja genocida, kao i od istorijskog revizionizma.[15]

Reagovanje SAD-a i drugih spomenutih država daje jasno i konkretno upozorenje da se oni koji su učestvovali u genocidu u Srebrenici i kojima je pravomoćno presuđeno moraju sočiti s tom istinom.

Onima koji negiraju i relativizuju genocid u Srebrenici najbolji način da bi pokušali izgrađivati humaniju dimenziju svoje ličnosti i da bi zaustavili dalje traumatizovanje ljudi iz Srebrenice kao dokaz i kao putokaz treba da posluže sljedeće činjenice koje su neumoljive i neizbrisive:

a) 8.372 srebreničke žrtve,
b) preko 700 godina presuđenih zatvorskih kazni za vinovnike zločina,
c) 47 osuđenih pripadnika iz Srbije, Republike srpske i Crne Gore čije su krivice dokazane.

Navedene činjenice dovoljan su dokaz da žrtve genocida nikada ne treba zaboraviti i da sve, i one koje su stradale, kao i one koje su preživjele taj "balkanski deveti krug pakla", moraju imati dostojanstven odnos od svih građana regiona. U protivnom ako se taj postgenocidni govor

[13] Portal *Standard.co.me*, 29. mart 2021.
[14] Portal *Aktuelno.me*, 20. mart 2021.
[15] Portal *Analitika*, 29. mart 2021.

mržnje ne sprečava i ne sankcioniše, on nastavlja živjeti u glavama političara u Vladi koji se tretiraju kao nesposobni i neodgovorni, a u čijim su glavama ozbiljni problemi zasnovani na nacionalnom i fašisoidnom inžinjeringu.

Za sve ono što se dešava Srebrenici poslije dvije i po decenije krive su političke grupe, moć i konačno ljudska priroda univerzalnoga koda. Ispred zločina zločinac nema pravde. A može imati razumijevanja. Jedina elementarna pravda koju svako ko je počinio zločin može pokušati uspostaviti je: prvo, da shvati da ga je napravio; drugo, da mu je žao što ga je napravio; treće, da se pokaje što ga je napravio; četvrto, da prizna da ga je napravio i peto, da konačno snosi sve konsekvence svake moguće pravde za ono što je počinio.

Zaključak – Države južnoslavenske regije ne smiju ignorisati relativizovanje genocida u Srebrenici

Ukoliko i poslije dvadeset i pet godina od zločinačkog dešavanja nema osude, zasnovane na univerzalnim vrednotama, već se nastoji mnogo toga prekriti velom zaborava, nesjećanja i nesuočavanja, onda je to opominjući primjer po društvo i međunarodnu zajednicu, koji je isto toliko dehumanizacijski i anticivilizacijski koliko i projekat koji ga je proizveo.

Ako politika ima utjecaja na vjeru, odnosno vjera diriguje političkim procesima, kao augusta 2020. godine u Crnoj Gori, to istovremeno znači i nepriznavanje zločina koji su se dogodili u Srebrenici i (ne)suočavanje s prošlošću. Ako postoji jedinstvo ne samo hrišćanskih nego i drugih vjera u različitostima, ne bi trebalo da se dešavaju zločini onakvi kakav se dogodio u Srebrenici ili kao što je bio zločin u Dahauu, gdje se žrtvama poklonio Willy Brandt. Čudi samo jedno, a to je da u Srebrenicu ne dolaze da se poklone oni koji su, možda, najviše krivi za taj zločin. To bi oni trebali uraditi – i to Srebrenica očekuje.

Civilizacijski sustavi međusobno su učinili da sebe artikulišu ne samo duhovno nego i politički. Može se reći da krajem druge decenije trećeg

milenija postoji ono što se zove zajednički vrijednosni sistem u velikim i opšteprihvaćenim normama i deklaracijama, počevši od deklaracije o ljudskim pravima, deklaracije o kolektivnim pravima, povelje Ujedinjenih nacija. Dakle, mi danas ne možemo reći da planetarno nismo podučili jedne drugima onome što je elementarno za pristojno dostojanstven život kako pojedinca tako i kolektiviteta.

Sud u Hagu moguć je iz prostog razloga što je realno da postoji jedan internacionalni arbitar zbog određenih internacionalnih vrijednosti koje su se dogodile, a pogotovo poslije udesa Drugog svjetskog rata. Time je zaprepašćujuće južnoslavensko, a pogotovo bosanskohercegovačko iskustvo u prostorima Evrope, koja se u jednom datom trenutku osjetila možda i prepotentno sigurnom od takvih udaraca. I takav udarac dogodio se južnoslavenskoj regiji uprkos onome što se znalo i uprkos onome u šta se vjerovalo.

Za to su odgovorne politike, grupe, moć, konačno i ljudska priroda univerzalnog koda.

Zločin u Srebrenici toliko je težak i velik da je to teško svesti pod nekom već poznatom klauzulom zločina. Dolazak u Srebrenicu nešto je najdublje što čovjek osjeća u sebi usljed njegove nemoći što nije spriječio ono što se dogodilo u ovoj sigurnoj zoni UN-a. Svaki pojedinac, čiji strukturni segmenti svijesti nisu zarobljenici etničkog inžinjeringa, tu nemoć osjeća u sebi i zato dolazi u Srebrenicu. Dolazeći u Srebrenicu čovjek čini i predstavlja jedan minimalan napor da procijeni na licu mjesta srebreničku bol. Mnogo godina južnoslavenskom regionu nedostajao je tolerantniji odnos prema drugima. Jer, u Srebrenici je zapravo pomućen razum. Nije bilo mudrosti da se drugačije razriješe eventualne nedostatnosti.

Saglasne jedinstvene osude zločina u Srebrenici od strane Srbije i Crne Gore nije bilo, izuzev sporadičnih osuda. I na početku treće decenije trećeg milenija javljaju se pokušaji srpskih političkih elita u Srbiji i Crnoj Gori da minimiziraju zločine u Srebrenici.

Srebrenici treba imati jedan poseban pristup i politički, i ekonomski, i socijalni, i drugi. Treba Srebrenici dati takav pristup da se pravda zadovolji. Treba dati takav pristup da ljudi budu sigurni, da se podrži povratak. To treba biti politika konstruktivnog dijaloga. Jedino konstruktivni dijalog svih aktera može eliminisati daljnje egzistiranje posttraumatske i dehumanizacijske dimenzije srebreničke boli.

Izvori

1. Agencija *BETA*
2. Agencija *Anadolija*
3. Portal *Analitika.me*
4. Portal *RTCG.me*
5. Portal *C D M.me*
6. Portal *Standard.co.me*
7. Portal *Aktuelno.me*

Prof. dr. Fahira Fejzić Čengić

KAKO DALJE U REMEMORIJI GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI – KOMUNIKOLOŠKI ASPEKTI

Sažetak: Nakon četvrt stoljeća, ovih proteklih 25 godina od genocida nad Bošnjacima Srebrenice u ovom tekstu bit će analizirane kroz tri aspekta promatranja bosanskohercegovačkog društva, države i njenih građana, a posebno mislećih ljudi – koji bi *in continuo* trebali promišljati kako trajno zacjeljivati otvorene rane postgenocidnog društva i države Bosne i Hercegovine.

Prvi aspekt tiče se evidentne podjele u međunarodnoj zajednici – tzv. *civiliziranog svijeta* na one koji genocid osuđuju i tzv. *podmuklog svijeta* koji ga i nakon pravomoćnih presuda Međunarodnog suda u Hagu negiraju; drugi je aspekt podjela unutar Bošnjaka na one koji kao preživjele žrtve genocida trpe teror uzurpacije osnovnih ljudskih prava i na one nebošnjake kojima je svaka rememorija ratnog stradanja *teror sjećanja*. Napokon, treća podjela nastaje na idejama i praksama kako nastaviti dalje u entitetu RS i Srebrenici te Bosni i onih koji bezobzirno bježe od svake takve pomisli.

Sve tri kružnice, sve tri ovojnice posebno su bitne kako ih smjestiti u obrazovni sistem, u kućni odgoj, u lično poimanje i socijalizaciju. Nema sumnje da smo svi građani Bosne i Hercegovine, a intelektualci posebno, odgovorni i da su neki poslovi dobro rađeni. No, 2020. je upravo pokazala koliko je neodgovornih i zalutalih upravo u ovoj skupini ljudi.

Ključne riječi: genocid, rememorija, svijet, Bosna, Srebrenica, komunikologija genocida

Abstract: After a quarter of a century, the past 25 years since the genocide of Srebrenica Bosniaks will be analyzed in this text through three aspects of observing Bosnian society, the state and its citizens, and especially like-minded people - who should continuously consider how to permanently heal the open wounds of postgenocidal the state of Bosnia and Herzegovina.

The first aspect concerns the evident division in the international community - the so-called of the civilized world to those who condemn genocide and the so-called an insidious world that denies it even after the final judgments of the International Court of Justice in The Hague; the second aspect is the division within Bosniaks into those who, as survivors of genocide, suffer the terror of the usurpation of basic human rights and those non-Bosniaks for whom every remembrance of war suffering is a terror of remembrance. Finally, the third division arises on the ideas and practices of how to proceed in the entity of Republic of Srpska and Srebrenica and Bosnia and those who ruthlessly flee from any such thought.

All three circles, all three envelopes are especially important how to place them in the educational system, in home education, in personal understanding and socialization. There is no doubt that all citizens of Bosnia and Herzegovina, and intellectuals in particular, are responsible and that some jobs are well done. But the year 2020 just showed how irresponsible and lost it is in this group of people.

Keywords: genocide, rememoria, world, Bosnia, Srebrenica, communicology of genocide

Posebnosti Srebrenice u 2020. godini: Šta kad sve žrtve i kosti budu pokopane?

Četvrt stoljeća proteklo je od najstrašnijeg zločina na tlu Evrope od kraja Drugog svjetskog rata, dakle, dovoljno godina za analitiku proteklo je otkako je na području sigurne zone UN-a Srebrenica izvršen nemjerljiv masakr, zločinstvo koje je presuđeno kao genocid nad Bošnjacima enklave Srebrenica.

Familije umrlih a pronađenih i identificiranih s najbližima se skupe, polože tabut lahak i zelen ko trava u smeđu tužnu zemlju, prouče *Jasin* ili *Fatihu*, otplaču svoje posljednje suze ako ih još u očima ima; s time se polahko pogase mikrofoni i kamere koje sve ove godine nastoje korektno ispratiti, medijskim putem, ovaj jezivi događaj u Bosni 21. stoljeća. Ovo su u svojim obraćanjima putem linkova isticali gotovo svi govornici prigodom komemoracije u Srebrenici, počev od bivšeg američkog predsjednika Billa Clintona do izaslanika Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda. No, 2020. godine nije bilo lahko ovu posebnost upriličiti. Većina inozemnih zvaničnika nije došla zbog korone, ali su se javili preko interneta, online kako volimo kazati, snimljeno uputili sućut tekstualnom porukom, kako je ko već izabrao. Veliki broj govornika, pri tome još i značajnih funkcija nekad ili sad, pokazao je da interes za genocid u Srebrenici nije usahnuo. Još ima živih svjetskih lidera koji prate i sjećaju se šta se ovdje događalo samo koju deceniju ranije. Mnogi imaju i mrlje na savjesti i u duši, kakogod, ni sami ni njihove vlade ni međunarodne instance nisu učinili najbolje i najviše što su mogli, a mogli su… No, *panta rei*, vrijeme teče i prolazi, i nema sumnje kako će briga i interes za ovim

monumenacijama vremenom splahnjivati, stišavati se, blijedjeti… Jer je čovjek inače biće zaborava.[1]

Kako ovakve ratne zločinačke stvari nikada ne zastarijevaju i ne smiju biti nikada zaboravljene, odbačene ili umanjene, tako se veliko pitanje pred sve punoljetne, zdrave, moralne i kredibilne ljude i građane Bosne postavlja već sada. Kako sačuvati sjećanja, kako udostojiti pamćenje, kako nikada ne zaboraviti? Je li to moguće samo od sebe? Ko bi to trebao njegovati? Na koji se način to najbolje njeguje? Imamo li kapaciteta da nikada, ni u snu, ni na javi ne smetnemo s uma da smo postgenocidni narod, postgenocidna država, postgenocidno društvo i napokon postgenocidna geografija. A ovo sve jako obavezuje. Imamo li snage ostati dostojanstveni, akribični, naučni, moralni, etični, hrabri, stameni, originalni, ponosni i dobri, sve u isto vrijeme? Jer, već ova godina pokazala je mnoge rupe i nedostatke koje kao zajednica, kao pojedinci, kao narod, država i društvo posjedujemo.[2]

Civilizirani naspram divljih

Prvi je evidentna podjela tzv. *civiliziranog svijeta* na one koji genocid izravno osuđuju, i tzv. *podmuklog svijeta* koji ga negiraju. I ovo su

---

[1] U knjizi Selme Leyderdorf *Prazninu ostaviti iza sebe*, dok žene Srebrenice pričaju svoje priče, pune i traumatične, jedan podnaslov simbolički se posebno izdvaja, "Pričanje o braku s nekim koga više nema", u kojemu Srebreničanka Sevda kazuje "(...) da budem iskrena, bila bih sretna da ga nađu i da ga mogu sahraniti. Da znam gdje leži, tako moje dijete i ja možemo da posjetimo njegov grob. Znaš, moja cijela familija, izuzev mog brata, je nestala i ja o tome ne znam ama baš ništa – to je sve. Pomirila sam se sa svojom sudbinom. Šta mogu drugo? (...) Moje srce je kao… Cijela moja familija je otišla…" Leydersdorff, Selma, *Prazninu ostaviti iza nas: Istorija žena Srebrenice*, Sarajevo, RABIC, Sarajevo, 2009, 106-119.

[2] Na neki način odgovor je ponudio Nijaz Duraković u proširenom predgovoru petom izdanju knjige *Prokletstvo Muslimana* napisavši: "Upravo u paklu agresije, novog stravičnog genocida nad Bošnjacima muslimanima, suočeni s novim negiranjem, nipodaštavanjem, s novom Apokalipsom koja prijeti da potre sve što je Bosna i bošnjačko, suočeni sa razularenom vjerskom mržnjom i težnjom da mu se iščupaju sami korijeni, bošnjački narod, poput feniksa niče iz pepela (…)." Duraković, Nijaz, *Prokletstvo Muslimana*, Harfo-Graf, Tuzla, 1998, 15-16.

izjave zvaničnika koji su se 2020. godine obraćali za govornicom hale u Potočarima, neki uživo a najveći broj njih online; druga je podjela unutar Bošnjaka – na one koji ga nose u tijelu i duši osuđujući ga svakodnevno i na one kojima je svaka rememorija ratnog stradanja teror sjećanja, preko treće podjele koja nastaje na idejama i praksama kako nastaviti dalje u entitetu RS i Srebrenici te Bosni i onih koji bezobzirno bježe od svake takve pomisli.[3]

Etički komitet za rememoriju Srebrenice – bosanski vizentali

Ne bi loše bilo odrediti ili na poseban način izabrati nekoliko krajnje moralnih i čvrstih pojedinaca koji bi se kontinuirano bavili suštinskim pitanjima o genocidu nad Bošnjacima, svakom pojedinačnom žrtvom, svakom lokacijom stradanja, masovnom grobnicom, svakim zločinstvom i svakim konkretnim izvršiteljem zločina, svakim materijalnim dokazom ili tragom, a koji bi uz postojeća tijela koja se bave genocidom i Srebrenicom u miru, koji bi kao *moralni savjet* pratili svaki mig, riječ ili rečenicu koja se u vezi s genocidom nad Bošnjacima iskaže, izgovori, opetuje. Svakodnevno i neumorno, baš onako kako je Simon Visental u Beču preko šezdeset godina pratio svaki i najmanji mig i trag o nacistima, sve dok nije preselio 'na bolji svijet'. I tolike ih je pronašao, otkrio i suđeno im je… Njegova iskustva i metodi rada trebali bi se svakako temeljitije proučiti i primijeniti u najvećoj mogućoj mjeri. Nama treba jedan Visental, s timom, ali i mlađi nasljednici koji ne posustaju, koji

[3] "U predstojećim decenijama moglo bi se zaključiti da su SAD i evropske sile, nagradivši ovu agresiju, morale imati elemente legitimiteta i opravdanje za razaranje koje su izvršili srpski i hrvatski režimi. Ovakva konfuzna poruka – priznanje zločina, posmatranje dok se događaju i konačno dopuštanje da se nagrade – predstavlja samo po sebi zločin", u predgovoru engleskom izdanju knjige *Bosanski narod optužuje GENOCID* piše Franck McCloskey, član Kongresa, upućujući na bit ponašanja svijeta prema Bosni i Bošnjacima, pa i samom genocidu, i time dokumentira tu bolnu spoznaju na precizan i pošten način, što je sve rjeđa pojava u pisanim izvorima o genocidu, a ne bi se smjelo dogoditi… Opširnije u knjizi: Bojl, Anthony Francis, *Bosanski narod optužuje GENOCID*, Aletheia Press, Institut za isztraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 1996, 15-16. Također pogledati opširnije i na ostalim stranicama knjige.

shvataju, razumiju i nemaju nikakvih kompleksa ni kompromisa kada je u pitanju osuda najbestijalnijeg zločina na svijetu, genocida, u pitanju. To moraju biti savjesni, svjesni, moralni, nepotkupljivi i krajnje časni ljudi. Svakako brojna djeca čiji su roditelji ili bližnji stradalnici. Ima ih na sve strane svijeta, već su poveliki, zreli, iškolovani, već razumiju šta je bit života.[4]

Ima ih sigurno među nama, na raznim stranama Bosne i Hercegovine i svijeta. Način beskompromisnog djelovanja profesora Emira Ramića u Kanadi, ili pravnika Amora Mašovića, ili akademika, profesora Smaila Čekića u Sarajevu, samo su pokušaj naznake kako gorljivi i pošteni trebaju biti *bosanski vizentali.* Jer, nikada nije dosta tragati i kažnjavati zločinitelje, hladnokrvne ubice i zvijeri u ljudskom liku koje su ubijale nene od 80 godina, bebe od tri dana ili starce koji nemaju noge… A kakvih je zločinstava upamtila zemlja pod Srebrenicom i oko nje tek će se na *Danu velikog suda* ili *Velikog stajanja* moći vidjeti. Naše su zemne mogućnosti ipak skučene da sve, baš sve prevrnu i pokažu, šta i kako je masakriranje, mržnja, gnjev i divljaštvo orgijalo nad ovim dijelom Podrinja u vrelo, jako vrelo ljeto 1995. godine. A sve je započelo mnogo ranije, na terenima Bosne i Hercegovine počev od 1992. godine.

Svako sjećanje zapisati

Nijedna preživjela žrtva ili srodnik žrtve genocida ne bi smjeli otići s ovoga svijeta a da se njihovi iskazi ili sjećanja ne popišu, ne snime i ne zabilježe na trajne nosače sjećanja, na traku, video, papir, kasetu, disketu, smartphone. I taj bi posao trebao uključiti mnogo mladih studenata iz Bosne i Hercegovine i svijeta koji bi kao svoje seminarske, diplomske

[4] Ličnost koja je možda najsnažnije zabilježila vlastitu sudbinu i sudbinu uže porodice i koja neumorno traga na ovaj način svakako je Hasan Nuhanović, čiju bi odličnu knjigu *Under the flag* morao pročitati i proučiti svaki Srebreničanin, Srebreničanka s punoljetstvom, i to bi trebao postati jedan koristan običaj, da se o knjizi govori, razgovara, da se u dijaloškoj formi podsjećanja vraćaju na izvorište kako se ne bi nikada zaboravili. Opširnije u: Nuhanović, Hasan, *Under the flag, The International community and the Srebrenica*, DES d.o.o., Sarajevo, 1995.

ili magistarske radove trebali imati bilježenje ovih autentičnih sjećanja dok još te osobe žive. Kako brojni umiru, ne stignu se snimiti, poslušati, ne stigne se zabilježiti njihova priča, jasno je da su nam zadnji trenuci da pohvatamo sve ono što se još pohvatati može. U tom smislu svi bosanskohercegovački univerziteti, sarajevski i tuzlanski prije svih, dužni su u ovome na krajnje kreativan i odgovoran način sudjelovati. Ionako studenti rade i pišu, pa neka to bude s malo više sluha, svrhe i upotrebne vrijednosti. Sada Memorijalni centar ima više zaposlenih, bolje, stručnije rukovodstvo i mora iznaći kapacitete da sve, baš sve dokumentira, zabilježi, snimi i sačuva.[5]

Ovaj glagol *sačuva* ponovit ću. Zvuči dosta jednostavno, lahko i izlizano, ali je najteži glagol u ovom projektu. Sačuvati sve, na više načina, na više mjesta i s više tehnika i metoda. Dužni smo to jer smo jednostavno preživjeli, mrtvi i žrtve na to nas obavezuju. Bilo ko ko ovu obavezu ne osjeća kao svoju i podrazumijevajuću, uistinu ne zaslužuje ljudske epitete u svom obrazovnom, edukativnom ili akademskom napredovanju. A takvih je sve više.

Odagnati samomržnju i autostrah žrtava

Samomržnja žrtava nije nepoznat fenomen u ljudskom rodu. Jevreji su to odavno primijetili kod sebe i definirali kao važnog neprijatelja. Ista situacija pojavljuje se već kod Bošnjaka, neki su ovoga ljeta eksplicitno i posve otvoreno, slikajući se i diveći vlastitoj hrabrosti, a zapravo krajnjem neznanju i kukavičluku, iznijeli tezu da Bošnjaci moraju prestati s ‘terorom sjećanja’, ‘terorom žrtve’ i nešto slično. Podsjećamo na riječi sarajevskog reditelja Harisa Pašovića.[6] Niti oni niti njihovi istupi zaslužuju citiranja, ali su paradigmatični i pokazuju da ako se ovakvi nastupi,

[5] Jedno vrijeme bilo je mnogo knjiga koje su pisali najobičniji svjedoci genocida da tako kažem, ali i mnoge seriozne studije nastajale su, poput *Lanet olsun* Anesa Džunuzovića ili studije Elvedina Mulagića *Negiranje genocida nad Bošnjacima*, sve do svjedočanstava akademika poput Roberta Donie *Radovan Karadžić i uloga u genocidu*, i niza drugih autora, nemoguće ih je sve navesti, ali se određeni zamor već osjeti. Do njega ne bi smjelo doći, stoga su uloge obrazovnih institucija veoma važne i ovom ih prilikom treba naglasiti.

[6] Pogledati na linku: https://faktor.ba/vijest/pismo-harisu-pasovicu-zbog-izjava-da-rat-moramo-zaboravljati-da-postoji-teror-sjecanja/91590.

javni i bestidni, i njihovi nositelji ne obuzdaju, ne opomenu i ne maknu sa stubaca medijskih rupa, nastupa završna faza genocida koja se sastoji u negiranju i slavljenju genocidnih subjekata sa strane neprijatelja, odnosno *unutarnji revizionizam* i *skala šutnje* je isto dio te faze negiranja genocida i put kojim se utire staza *za nova zločinjenja.*

Srećom da je u javnom prostoru Bosne i Hercegovine došlo do određenih reagiranja koja su snažno prozvala vinovnike ove očito naručene kampanje ušutkavanja rememorije ratnih stradanja, primjerice od strane prof. dr. Mustafe Cerića, i da se već spomenuto lice ušutjelo, no ne znači da ono ili neko sličan neće na isti način ustati i *začepljati usta* onima kojima sve ljudske i Božanske norme daju za pravo da o zlu javno govore – *mazlumi*[7]*,* oni nad kojima je zlo počinjeno. Žrtve u svako doba dana i noći imaju pravo govoriti o mukama zla koje su proživjele, o ratnim stradalništvima bez presedana koji nas okružuju sa svake strane. Stoga je razumno ustrajavanje na sjećanjima u Bosni i Hercegovini minimalna etička epistema koja se ne smije suzbijati u ime bilo kakvih lažnih pomirenja bez priznavanja činjenica. Podsjećamo samo na nemile događaje, govor mržnje i zastrašivanja koja svjedočimo netom nakon završenih izbora u susjednoj Crnoj Gori,[8] koja je učestvovala u agresiji i zločinima u Bosni i Hercegovini, ali i koja se jako dobro izvukla iz bilo koje pravne odgovornosti, osim pojedinačnih ratnih zločinaca, koji kao državljani Crne Gore ispaštaju zaslužene kazne prema svjetskoj pravnoj instanci, Međunarodom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju u Haagu.

---

[7] Termin mazlum česta je u upotrebi u Bosni i Hercegovini, izvorna riječ je arapskog porijekla, a dolazi od glagola činiti zulum ili nasilje, kao pasivni particip koji označava one osobe ili lica nad kojima je počinjeno zlo, ubijanje, zlostavljanje i česta je u narodnoj upotrebi i književnosti kao kulturnoj baštini bosanskohercegovačkih naroda. U tradiciji muslimana je inače da oni nad kojima je počinjeno zlo imaju prvo pravo javno o tome govoriti što se oslanja na tradiciju Poslanika islama ili općepoznati termin hadis.

[8] Neposredno nakon posljednjih izbora u Crnoj Gori 2020. godine u nekoliko crnogorskih gradova osvanuli su grafiti koji su izravno podsjećali na genocid nad Bošnjacima Srebrenice, poput Bijelog Polja, Podgorice, Nikšića na kojima je pisalo ‘Nož, žica, Srebrenica’, ili pak samo ‘Srebrenica’, ili pak ‘Heroj Ratko Mladić’, potom je uslijedila inicijativa da jedna ulica u Nikšiću dobije ima po ovom presuđenom ratnom zločincu generalu VRS Ratku Mladiću…Također je istovremeno beogradska tekstilna firma počela prodavati majice s logom na prednjoj strani ‘Nož, žica, Srebrenica’ te je dijeljena na društvenim mrežama i nakon nekoliko dana kampanja je obustavljena, ali je prodaja majica klasičnim kanalima prodaje zadržana.

Akademska zajednica i genocid

Odgovornost intelektualaca u ovom pogledu je nemjerljiva. Oni su u ovakvim modernim društvima – kakva jesu društva znanja i društva obrazovanja 21. stoljeća u Evropi i svijetu, pa dakako i u Bosni i Hercegovini – važan faktor kreiranja dobrih životnih okolnosti za sve članove toga društva. Ne mogu biti pasivni, usko zainteresirani za djelić uže oblasti kojom se bave, već savjesni i svjesni građani Bosne i Hercegovine kojima također pripada odrednica da su iz *postgenocidnog društva* i države, ma kako se eventualno željeli od toga *oprati*, jer su možda tada živjeli vani ili sada žive vani.

Svi su dobro došli u ovaj projekat snage i opstanka, i s mjestom boravka u Bosni i Hercegovini i van nje. Jer smo svi, baš zbog agresije i genocida, u značajnoj mjeri *društva rizika*. Zaborav je ovakvih događaja najveća opasnost koja se može nadviti i nad žrtve i nad dželate[9], jer nema nikakve sumnje da su i njihovi životi i sudbine usko povezani s genocidom i sve traume koje kao postratna društva proživljavamo u posljednjim decenijama imaju isto čvorište. Zlo je dvosjeklo naime[10] ili ambivalentno je, kako bi kazao filozof Feyereband. *Pogađa i žrtvu i dželata.* Nema sreće na ovim našim balkanskim prostorima, to je toliko evidentno svakome ko ozbiljnije i temeljitije promišlja društvene stvarnosti na ovim područjima. Mladi odlaze na Zapad, populacija je sve starija, nezaposlenost je rekordna, korupcija je opće stanje. Samo pristrasno i zlonamjerno oko neće primijetiti koliko je bola, suza i nevolja sručeno na sve državne zajednice koje su u ovim strahotama participirale.

[9] Naime, poznato je iz sociologije spoznaje da se zlo širi i na vinovnike ili izvršitelje zla, ali oni to mahom kasnije uviđaju oslanjajući se na mitomansku svijest i neprestano ponavljanje da su zlodjela za njih zločinitelje dobra, a da se i dalje treba nastaviti s tim 'aktivnostima' i u budućnosti. Poznato stajalište kako je posljednja faza negiranja genocida uvijek zapravo uvod u novi aktivni genocid. A dio programa svetoslavlja je ubijanje 'drugih i drugačijih'…

[10] Pogledati šire u raspravi u knjizi *Kraj znanosti*, autora Johna Horgana, Izdavač Jesenski i Turk, Zagreb, 2015.

Zaustaviti svako politikanstvo oko genocida kao osnovni zaključak

Istina mora preživjeti laž i manipulaciju. Činjenice svakome moraju biti dostupne. Politička odgovornost mora postojati u svakom dijelu naših prostora. Ratni zločin niti zastarijeva niti se briše gumicom. Ratni zločinci moraju odgovarati da bi se kakva-takva pravda i pročišćenje, katarza među nama na Balkanu uistinu i dogodila. Stoga nema mjesta *prigodničarenju* u genocidu i Srebrenici i oko njih, nema mjesta politikantstvu i jeftinom karijerizmu, nema mjesta površnosti, animozitetima, neznanju i zlovolji. Sve, baš sve, suprotno ovome pobrojanome je ono što nam treba, za čim vapi slobodoumni i preživjeli svijet u nama i oko nas.

Profesionalni sudije i tužitelji, sudstvo i tužiteljstvo, advokati, časni i moralni svjedoci, dobri akademici, povjesničari i istinski analitičari genocida, Srebrenice i Podrinja. Sve da se koliko sutra spremaju najveće pošasti na ovim prostorima, istina iz devedesetih godina i genocid nad Bošnjacima ni na koji način ne smiju biti sklonjeni ili skraćeni ni iz povijesti, ni iz svakodnevnice, ni s nastavnih i akademskih programa izučavanja, niti s filmskih, dokumentarnih ili drugih masmedijskih načina prezentiranja. Mlade generacije više su posvećene multimedijalnim formama prezentacija događaja i povijesti no klasičnim knjiškim i printanim, a svakako su najbitniji segment društva koji će se u budućnosti nositi s posljedicama genocida. Sve su ovo, pored krajnje ozbiljne, dokumentarističke forme bilježenja svih iskaza, sjećanja i imena i prezimena, te biografija stradalih i nestalih, jednako važne forme, oblici i metodi koji su nužni za kulturu pamćenja, kulturu sjećanja i, napokon, kulturu opstanka na prostorima Bosne i Hercegovine.

Svako, i najmanje, politikantstvo u genocidu i oko njega treba najstrožije vrednovati, registrirati i odbaciti, te tako odbraniti čast, dostojanstvo i smisao ovog snažnog pokreta protiv banalizacije zla, političarenja nad tolikim nevinim žrtvama i pokušaja da se paktira s licemjernim, nezrelim, pažnje i promocije željnim osobama, organizacijama ili institucijama koje se, s vremena na vrijeme, pojavljuju u javnom prostoru i s javnim diskursom oko genocida nad Bošnjacima Srebrenice. Samo mi

iznutra, moralni, etični, pošteni, iskreni, zainteresirani i odlučni, možemo *spriječiti historijski pad u ponor*, koji se svako malo oglasi, i tako napokon *prekinuti spiralu šutnje*, neznanja i kukavičluka. Najbolji saveznik u ovom procesu, projektu i u ovoj borbi trebaju biti djeca, unuci i srodnici žrtava najstrašnijeg zločina koji na planeti Zemlji uopće postoji. Ali, i pored neposrednih žrtava genocida i ratnih zločinstava, svi ljudi dobre volje, domaći i inozemni, neophodni su kao aktivni sudionici trajne borbe i pripovijedanja kao i rememoriranja svega vezanog za stradanja bosanskohercegovačkih građana u agresiji i ratu iz devedesetih godina prošloga stoljeća.

Literatura

1. Alić, Sead, *Masmedijski fundamentalizam*, Sveučilište Sjever, Varaždin, 2014.
2. Bauman, Zygmunt, Obirek, Stanislaw, *O Bogu i čovjeku, razgovori*, Book market, Zagreb, 2014.
3. Bojl, Anthony Francis, *Bosanski narod optužuje GENOCID*, Aletheia Press, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1996.
4. Delić, Rasim (ur.), *Bosna Hercegovina od najstarijih vremena do danas, Generalštab RBiH*, Press centar ARBiH, Sarajevo, 1995.
5. Duraković, Nijaz, *Prokletstvo Muslimana*, Harfo-Graf, Tuzla, 1998.
6. Donia, Robert J., *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, University Press, Magistrat, Sarajevo, 2016.
7. Džunuzović, Anes, *Lanet olsun – Zločin nad Bošnjacima istočne Bosne*, UG Mladi muslimani, Sarajevo, 2009.
8. Efendić, Hasan, *Komandant, smjena, izdaja*, Izdavač Samizdat, Sarajevo, 2018.
9. Fejzić Čengić, Fahira, *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini*, Connectum, Sarajevo, 2009.
10. Fejzić Čengić, Fahira, *Stvarnost i mediji*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016.
11. Hodžić, Jasmin, *Telegrams to Angel Palmers, Stories from the war childhood*, Institute for Researsch of Crimes against Humanity and International Law UNSA, Sarajevo, 2017.
12. Leydersdorff, Selma, *Prazninu ostaviti iza nas: Istorija žena Srebrenice*, Sarajevo, RABIC, Sarajevo, 2009.

13. Mulagić, Elvedin, *Negiranje genocida nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
14. Nuhanović, Hasan, *Under the flag, The International community and the Srebrenica*, DES d.o.o., Sarajevo, 1995.
15. Simms, Brendan, *Najsramniji trenutak, Britanija i uništavanje Bosne*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd-Sarajevo, 2003.
16. Tabs, Stjuart, *Komunikacija, Principi i konteksti*, Clio, Beograd, 2013.

Dr. sc. Mirsad Cvrk

KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA U SREBRENICI NAKON 25 GODINA OD GENOCIDA

Sažetak: U Bosni i Hercegovini ljudska prava utemeljena su u dejtonskom Ustavu Bosne i Hercegovine i u ustavima entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike srpske. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, po Ustavu Bosne i Hercegovine, ima primat u odnosu na nacionalno zakonodavstvo u sferi zaštite ljudskih prava.

Ostvarivanje ljudskih prava i sloboda građana na području općine Srebrenica od 1995. do 2020. godine – koja su zagarantirana Dejtonskim mirovnim sporazumom i relevantnim međunarodnim konvencijama i drugim pozitivnim instrumentima za ostvarivanje ljudskih prava – bilo je onemogućeno, posebno za građane bošnjačke nacionalnosti u Srebrenici koji su bili u procesu ostvarivanja prava povratnika.

U ovom istraživanju analizirani su oblici kršenja ljudskih prava na području općine Srebrenica od 1996. do 2020. U radu se izvode prijedlozi za institucionalnu zaštitu ljudskih prava povratnika u grad i općinu Srebrenica.

Ključne riječi: ljudska prava, pravna država, kršenje ljudskih prava, Srebrenica

Abstract: In Bosnia and Herzegovina, human rights are enshrined in the Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina and in the constitutions of the entities: the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska. According to the Constitution of Bosnia and Herzegovina, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms has priority over national legislation in the field of human rights protection.

The exercise of human rights and freedoms of citizens in the municipality of Srebrenica in the period from 1995 to 2020, which are guaranteed by the Dayton Peace Agreement and relevant international conventions and other positive instruments for the exercise of human rights, was impossible, especially for Bosnian citizens in Srebrenica who were in the process of exercising the rights of returnees.

This research analyzes the forms of human rights violations in the municipality of Srebrenica from 1996 to 2020. The paper presents proposals for the institutional protection of human rights of returnees to the city and municipality of Srebrenica.

Keywords: human rights, rule of law, violation of human rights, Srebrenica

Uvod

Međunarodna zajednica sporim djelovanjem u Srebrenici doprinijela je da povratnici budu spriječeni u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava. Činjenice o povratku bošnjačke populacije 2000. godine potvrđuju da su Bošnjaci žrtvovani kao rezultat loše politike međunarodne zajednice.

Događaji oko Srebrenice posebno su interesantni jer su povratnici zahtijevali da budu zaštićeni u Srebrenici. Analizom prethodnog odnosa međunarodne zajednice prema Srebrenici potvrdit će se opravdanost istraživačke radnje ostvarivanja ljudskih prava u Srebrenici.

Nesuglasje između praznih riječi osude i nepostojanja političke volje da se poduzmu efikasne mjere protiv flagrantnog kršenja ljudskih prava nije nikakva povijesna novina, jer su upravo ranije činjeni zločini bili pokretači za uspostavljanje standarda i institucionalizacije međunarodnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava.

Zahtjevi povratnika prema međunarodnoj zajednici i lokalnoj samoupravi nisu ispunjavani. Nije bilo strategije održivog povratka, a time dolazi i do kršenja prava koje su povratnici tražili (koja su zagarantirana Ustavom i Dejtonskim mirovnim sporazumom).

Institucije Republike srpske najmanje su zainteresirane za obnovu infrastrukture u Srebrenici, a od lokalne zajednice traži se da ravnomjerno rasporedi sredstva iz budžeta općine. Nezadovoljstvo povratnika bošnjačke populacije bilo je sve više prisutno, pa su prinuđeni bili napustiti vlastita ognjišta.

Uzimajući slučaj Srebrenice, kao recentan slučaj kršenja ljudskih prava ali i kršenja prava branilaca ljudskih prava, nastoji se izvijestiti o stepenu kršenja ljudskih prava onih koji aktivizmom ustaju u zaštitu prava posebno ranjivih, marginaliziranih kategorija s ciljem da artikuliraju glas žrtava, a pri tome nailaze na dodatna kršenja svojih prava, zastrašivanje, prijetnje i slično.

Pojavni oblici kršenja ljudskih prava u Srebrenici

Da nije cjelokupan projekat očuvanja mira u Bosni i Hercegovini vođen na tako neodgovoran i nerazuman način, ne bi bilo ni tragedije Srebrenice. Ne treba se zanemariti činjenica da je Srebrenica bila jedna od "sigurnih zona" Ujedinjenih nacija. S druge strane, treba potcrtati činjenicu da je Srebrenica bila i demilitarizirana zona, što je podrazumijevalo da se na njenoj teritoriji nisu nalazile naoružane formacije, već samo civilno stanovništvo (42.000), pa je upravo ta činjenica jedan od glavnih elemenata koji su doveli do stradanja i golgote koju su doživjeli nezaštićeni civili.

Iako osnovane s namjerom zaštite od budućeg rata i zaštite osnovnih prava čovjeka, Ujedinjene nacije prethodnih godina nisu bile na nivou povjerenog im zadatka i u desetinama rezolucija ponavljajuće sadržine, koje su tretirale rat na prostorima bivše Jugoslavije, ustvari su bile katalizator koji je olakšao prelazak preko prvoga genocida. Hiperprodukcija rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a koje se odnose na krizu u bivšoj Jugoslaviji, a koje nisu uspjele za gotovo četiri godine zaustaviti agresiju, genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje ljudskih prava, jasno su upozorile na činjenicu da je međunarodna zajednica instrumentalizirana više silom nego pravom, te da je još uvijek aktuelna stara maksima koja leži u predvorju svake političke filozofije: Bolje pregršt moći, nego puna vreća prava.[1]

Međunarodna zajednica instrumentalizirana je više silom nego pravom. Bivša "sigurna zona" Srebrenica i dalje je izolirana u pogledu ostvarivanja ljudskih prava, jer su prava povratnika i nakon dvadeset pet godina od izvršenog genocida konstantno kršena.

Najizraženiji oblici kršenja prava povratnika u Srebrenici su građanska i politička prava na koja bi svaki građanin po Ustavu Bosne i Hercegovine trebao imati isto pravo. Nakon izvršenog genocida i dalje traje

---

[1] *Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995.,* Edicija "SREBRENICA 1995.", Zbornik radova, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998, 55.

agonija stanovništva Srebrenice koje svoje utočište nalazi u Federaciji Bosne i Hercegovine, jednim dijelom, a ostatak stanovništva napušta Bosnu i Hercegovinu. Problemi oko povratka u Srebrenicu traju do 2000, kada se mali broj bošnjačkih porodica vraća u neuvjetne objekte, bez ikakve perspektive za opstanak u Podrinju.

Međunarodna zajednica nije omogućila ispunjavanje zahtjeva bošnjačkih povratnika 2007. godine da se Srebrenici omogući poseban status, jer je nad Bošnjacima 1995. godine izvršen genocid. Nakon toga, veliki broj povratnika zauvijek napušta Srebrenicu, odlazeći u druge evropske zemlje i Sjedinjene Američke Države.

Kao posljedica rata i poslijeratne migracije slika Srebrenice drastično se promijenila u vremenskom razdoblju od 1992. do 2003. godine i nastavlja se mijenjati. Radi loših uvjeta života i sporog poboljšanja situacije, broj ljudi koji odlazi iz Srebrenice veći je od broja koji se vraća i koji je reintegriran. Čak se i domicilno srpsko stanovništvo odlučuje za odlazak iz općine. Trenutne procjene broja stanovnika općine je oko 9.679, od kojih je oko 4.000 povratnika bošnjačke nacionalnosti.[2]

Osim stanovništva trenutno nastanjenog u Srebrenici, postoji dosta Srebreničana koji žive u Federaciji i dijaspori[3] a koji se još nisu odlučili za povratak. Mnogo prisilnih nestanaka rezultiralo je značajnim brojem porodica u kojima je nosilac domaćinstva osoba ženskog spola te je mnogo porodica koje još uvijek tragaju za svojim nestalim članovima.

Prema popisu stanovništva iz 2013. u Srebrenici ukupno živi 13.409 stanovnika. Statistički je utvrđeno da prema popisu iz 2013. u Srebrenici živi 7.248 Bošnjaka, 6.028 Srba, 16 Hrvata, 23 osobe nisu se željele izjasniti i 67 stanovnika koji su se izjasnili kao ostali. Poređenjem s popisom stanovništva iz 1991. i s popisom iz 2013. godine, Srebrenica je izgubila 23.257 građana (63,43%), a od toga je najviše Bošnjaka 20.324, jer ih danas u Srebrenici živi oko 7.248, dok je Srba 1991. godine bilo 8.315, a sada oko 6.028.[4]

[2] SPERS (Strateški plan ekonomskog razvoja Srebrenice) – UNDP, Procjena stanja ljudskih prava i planiranje u BiH općinama/opštinama (RMAP), 2004, 17.

[3] Prema procjenama vlasti u Srebrenici oko 12.000 Srebreničana žive u Federaciji Bosne i Hercegovine, a njih oko 7.000 nastanjeno je van granica države Bosne i Hercegovine.

[4] https://www.072info.com/popis-iz-2013-godine-pokazao-razmjere-genocida- u-srebrenici/.

Bosna i Hercegovina postala je primjer za masovno kršenje ljudskih prava, ali i mjera za neefikasnost, politizaciju, nemoć Ujedinjenih nacija, otkrivanje svijeta koji nije pretrpio bitnije izmjene ni u drugoj polovini dvadesetog stoljeća. Ljudska prava promišljana iz bosanske stvarnosti izgledala su kao potpuna fikcija, kao riječ ispražnjenog sadržaja, kao opće političko mjesto koje nikog ne obavezuje, a zgodno je za upotrebu. U Bosni i Hercegovini izgubio se njihov pravni sadržaj, međunarodna zaštita i njihov pojam sveden je na golu ideološku dimenziju.

Analizom prethodnog odnosa međunarodne zajednice prema Srebrenici, potvrdit će se opravdanost istraživačke radnje ostvarivanja ljudskih prava u Srebrenici.

Ne bi trebalo dozvoliti da tekući problemi za potrebom saniranja tragedije u Srebrenici bace u zaborav potrebu istraživanja njenih korijena, uzroka koji dopiru i do civilizacijskih korijena, ne samo naroda na ovim prostorima već u planetarnim razmjerama. Zato je istraživanje stradanja naroda Srebrenice od planetarnog značaja. U uvjetima savremenih komunikacija i komunikacionih tehnologija saznat ćemo da stradanje Srebrenice nije posljedica samo lokalnih animoziteta, već posljedica planetarnih, civilizacijskih razlika i suprotnosti kultura i ideologija, koje se, ako se njima politički manipulira, na kraju sruče kao prirodna kataklizma na male kulturne zajednice.

Od 1995. do 2020. godine zabilježeni su brojni slučajevi kršenja ljudskih prava Srebreničana (povratnika i drugih koji su željeli a nemaju uvjeta za povratak).

Privredni kapaciteti Srebrenice uglavnom su uslijed ratnih djelovanja uništeni, a kasnije su još dodatno opljačkani u 1995. godini. Infrastruktura, naročito putna i elektromreža, također je uništena. Do sada je pokriveno oko 65% prostora Srebrenice elektromrežom, još uvijek postoje mjesta gdje ljudi žive već četiri godine bez električne energije. Putna lokalna mreža u dužini od oko 550 km, ionako slaba, bez puteva s asfaltnom podlogom, uništena je, naročito pristupni putevi do povratničkih područja i kuća.

Preživjelim Bošnjacima iz Srebrenice oduzeto je pravo na informaciju o prisilno nestaloj osobi, pravo na materijalnu nadoknadu, slobodu od mučenja koja im je zagarantirana domaćim zakonodavstvom i međunarodnim zakonima o ljudskim pravima na nediskriminatorski način.

Stanovništvo Srebrenice još se uvijek oslanja na pomoć međunarodne zajednice, koja uglavnom i dalje ima humanitarni karakter. Brojne kritike upućene su na račun međunarodnih organizacija, od vrste projekata koji se provode na području općine Srebrenica do netransparentnih i pomalo diskriminatornih načina odabira korisnika projekata. Pritužbe su naročito učestale kada se radi o projektima obnove i njihovog kvaliteta, kao i odabira korisnika. Stanovništvo Srebrenice nedovoljno je upoznato s projektima i sredstvima koja su na raspolaganju za općinu Srebrenica. Općinske vlasti nemaju značajnu ulogu prilikom raspodjele sredstava od međunarodnih organizacija. Većina projekata međunarodne zajednice u Srebrenici nemaju komponente održivosti, kao što su, naprimjer, projekt pružanja primarne zdravstvene zaštite.[5]

Nezadovoljni povratničkim životom i statusom u Srebrenici, 2007. godine grupa Srebreničana doputovala je u Sarajevo. Ti ljudi namjeravali su boraviti u šatorskom naselju i ustrajati u zahtjevu da njihov grad dobije poseban status kao područje na kojem su jula 1995. godine srpske snage počinile genocid nad Bošnjacima. Izdvajanju Srebrenice iz sastava Republike srpske, a time i narušavanju okvira Dejtonskog sporazuma, usprotivila se međunarodna zajednica kao i visoki predstavnik Christian Schwarz-Schilling koji je inicirao formiranje posebnog Odbora na čijem je čelu američki diplomata Clifford Bond, a čiji je zadatak da objedinjavanjem sredstava Republike srpske, Federacije Bosne i Hercegovine, državnog budžeta i međunarodne pomoći ubrza ekonomski razvoj Srebrenice i time stvori uvjete za brže zapošljavanje, povratak izbjeglica i otvori perspektivu razvoja tog područja.

Međutim, to kreatore inicijative za izdvajanje Srebrenice nije zadovoljilo – tražili su poseban politički status. Smatrali su da je formiranje Odbora i planovi razvoja "način negiranja genocida i zamazivanje očiju Bošnjacima Srebrenice".

---

[5] Projekti finansirani od strane UNDP-a i još nekih donatora, a provode ih Dom zdravlja Srebrenica i neke NVO. Izvor: UNDP SRRP i forum građana Srebrenice.

Nakon lokalnih izbora održanih u oktobru 2012. godine otpočeli su usmeni pretresi građana Srebrenice kojima je Policijska stanica Srebrenice poništila lične karte. U decembru 2013. godine nastavljeni su sudski procesi na koje su pozivani građani Srebrenice kojima su poništene lične karte. Od decembra 2013. do marta 2014. godine broj osoba protiv kojih su podnesene prekršajne prijave, zbog navodnog fiktivnog prijavljivanja mjesta prebivališta, premašio je 100, ali je u svim slučajevima doneseno Rješenje o obustavljanju postupka. Isto Rješenje kasnije je potvrdio i Okružni sud u Bijeljini. Ukupno je oko 300 građana s područja Srebrenice bilo izloženo nezakonitom poništavanju prebivališta i prekršajnom gonjenju, a da ni u jednom slučaju MUP Republike srpske ni Policijska stanica Srebrenice nisu uspjeli dokazati da je bilo ikakvog kršenja zakona od strane građana, čime su pokazali svoje prave namjere.[6] Konačni cilj bio je da, uz pogrešno tumačenje pravnih propisa, onemoguće slobodu kretanja i izbora prebivališta, kao i da pod krinkom prekršajnih postupaka unesu strah i uznemirenost među povratnicima nesrpske etničke pripadnosti.

Slučaj Fate Orlović, koja se vratila u Konjević-Polje 2000. godine, dokazuje da su kršena prava povratnika na imovinu. Srbi su joj kuću potpuno srušili, a Srpska pravoslavna crkva izgrađena je na njenom zemljištu. Crkva je sagrađena u ljeto 1996. godine, nakon završetka rata. Uništavanje kuća, bogomolja i drugih vjerskih simbola potvrda je "etničkog čišćenja" u zajednici. Nova zgrada poput crkve u Konjević-Polju dokaz je da tu živi nova etnička / vjerska skupina koja je u vlasništvu zemljišta. Fata Orlović uporno se bori da se ukloni crkva iz njenog zemljišta, uz različite birokratske otpore i fizičko zastrašivanje. Ona je pretučena. Kada se žalila vlastima, svećenik Vasilije Kačavenda optužio ju je za nacionalnu mržnju. Ona je slijedila pravne radnje putem Općinskog suda u Srebrenici koji je odlučio u njenu korist, protiv svećenika i naredio da se crkva mora srušiti. Njen advokat savjetovao joj je da podnese prijavu za zlostavljanje, povrede i prijetnje smrću. Fata se radije odlučila dati primjer drugim povratnicima da trebaju biti uporni za povrat svoje imovine. Vlada Republike srpske 2007. godine donijela je odluku za finansiranje izmještanja crkve. Ured

[6] Asocijacija za demokratske inicijative (ADI), 43.

visokog predstavnika pozdravio je sporazum kao znak da će se poštovati pravo Fate Orlović na privatnu imovinu. Crkva je prazna, čeka preseljenje. Fata Orlović je borbu protiv izgradnje crkve na svom zemljištu smatrala testom potencijala za uspostavu vladavine prava u entitetski podijeljenoj Bosni i Hercegovini. Prema izjavi Jamesa Rodehavera, direktora ljudskih prava Organizacije za sigurnost i suradnju u Evropi (OSCE) u Sarajevu, izmještanje crkve bit će važan pokazatelj povratka na vladavinu prava i mogućnosti rješavanja zaostavštine rata. Fata Orlović i nakon dvadeset godina borbe za povratom svoje imovine na raspolaganje nije ostvarila svoje pravo, a Srpska pravoslavna crkva još uvijek nije izmještena s njenog zemljišnog posjeda.[7]

Slučaj roditelja i djece u Konjević-Polju počeo je u septembru 2013. godine bojkotom nastave zbog nepoštivanja Sporazuma o uvođenju grupe nacionalnih predmeta u osnovnoj školi koju pohađaju bošnjačka djeca iz ove povratničke zajednice. Pošto nisu vidjeli rješenje problema, svoja prava potražili su i pred zgradom OHR-a u Sarajevu. U rješavanju ovog problema uključili su se mnogi: Federalno ministarstvo za raseljene osobe i izbjeglice, Federalno ministarstvo za obrazovanje i nauku, reisul-ulema ef. Kavazović, Koalicija organizacija civilnog društva "Prvi mart" i mnogi drugi iz javnog i privatnog života. Svi napori rezultirali su uspješnim upisom djece u Osnovnu školu "Vladislav Skarić" u Sarajevu, a kasnije se pristupilo alternativnom rješenju u vidu izvođenja instruktivne nastave u Novoj Kasabi kod Bratunca. Međutim, roditelji djece iz Konjević-Polja susreli su se s novim problemom. Naime, Centar za socijalni rad Bratunac odbio je zahtjeve roditelja za dječiji doplatak jer djeca ne pohađaju školu na području Republike srpske. U toku je žalbeni postupak za nešto više od 25 roditelja pred Fondom za dječiju zaštitu RS.[8]

Pretpostavljajući da je povratak izbjeglih i raseljenih lica u Bosni Hercegovini u njihova prijeratna prebivališta ključ osiguranja Dejtonskog mirovnog sporazuma, Republika Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika srpska kao rezultat mirovnih pregovora pristupile su potpisivanju Aneksa 7: Sporazuma o izbjeglim i raseljenim licima.

---

[7] *www.vijesti.ba/.../105205-Slucaj-Fate-Orlovic-izmje..*

[8] balkans.aljazeera.net › VIJESTI › Balkan.

Kako zapravo tumačiti da se u školskim programima na kraju 20. stoljeća svijest modelira na mitskim ili povijesnim osnovama iz daleke prošlosti? Objektivno se i postavlja pitanje zašto u Bosni i Hercegovini, odnosno i Srebrenici, gdje je većinski bošnjački narod čije su tradicija i kultura naslonjene na islam kao vjeru, preferira obaveznost "ovakvih" školskih programa i deset godina nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma. Borba protiv jedne imperije koja je bila i osvajačka a koja je u državno-pravnom i političkom smislu prestala s postojanjem prije gotovo jednog stoljeća.

Postavlja se pitanje zašto se jedan cjeloprogramski akt i to genocidnog tipa, kao što je *Gorski vijenac* Petra Petrovića Njegoša, nameće kao glavno književno djelo u dijelu Bosne i Hercegovine, u Republici srpskoj. Očigledna je namjera da se Srbi stalno prikazuju u dvostrukom svjetlu – kao stradalnici i kao oslobodioci istovremeno.

Činjenica je da nema stradanja bez subjekta koji nameće to stradanje, a prema već rečenom, to su Turci koji su nosioci i jedne potpuno drugačije vjere od pravoslavlja. Turci su samo paradigma za sve one koji su na balkanskim prostorima prihvatili islam, pa i za Bošnjake. Tada je trebalo stvoriti svijest o tome da su Turci već povijesna kategorija, a da je suštinski tiranin srpsko-crnogorskog pravoslavnog naroda svaki Bošnjak, pa u ovim uvjetima to imaju biti i Bošnjaci u Srebrenici. U Srebrenici se pokušao stvoriti i održavati u budućnosti osjećaj kolektivne krivice kod Bošnjaka s "pravom" Srba da drže pod kontrolom "kolektivnog krivca za njihova stradanja" i da ga u određenom društvenom momentu "s pravom" i kazne. Dalje se želio stvoriti i održavati status "kolektivne krivice" kod Bošnjaka u Srebrenici, a samim tim i povlačenjem od bitnih društvenih funkcija, što objektivno stvara ambijent slobodnog prostora u društvenoj praksi koji bi se popunio raspoloživim resursima srpskog naroda.

Preferiranje "stradalništva i osloboditeljstva srpstva" dovelo je do toga da se i kulturna baština nesrpskih naroda, prvenstveno Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, minorizirala tako da se stjecao dojam da niko osim Srba nema svoje historije, književnosti ili kulture općenito. U školskim programima književnosti nije svoje mjesto našla alhamijado književnost

te nijedan Bošnjak nije tretiran ni spominjan. Ukoliko je to i učinjeno, onda su se oni imenovali jednostavno kao Srbi, tj. "muslimaninski pisci unutar srpske književnosti".[9] Ovako koncipirani nastavni programi izazvali su frustracijska stanja, jer su Srbi i Crnogorci (pravoslavci) dominirali u tumačenju epike i drugih književnih izražaja. Oni u osnovi polaze od svoje nacionalne svijesti, dok Bošnjaci u Bosni i Hercegovini pa i u Srebrenici ne mogu imati istu percepciju. Zbog toga se kod Bošnjaka javlja prirodan otpor, što je na određen način utjecalo na međusobnu diskrepancu - udaljavanje pa i suštinske animozitete koji su na određen način uzročnici stanja koje smo imali u postratnom periodu Bosne i Hercegovine, a takvo stanje imamo i danas u Srebrenici.[10] Takvo stanje dovelo je do sukoba u Srebrenici i to je uzročnik konflikta koji se događao u postratnom periodu, a može poslužiti kao prologomena mogućih konflikata i u budućnosti.

Loša oprema i nizak stepen profesionalne obučenosti nastavnika rezultira ograničenim kvalitetom obrazovanja. Obrazovne potrebe djece s posebnim potrebama ne prepoznaju se i ne ispunjavaju na odgovarajući način. Pristup školama djece iz ruralnih područja ograničen je.

Ovo su problemi koji se tiču prava djece na obrazovanje koje je prihvatljivo i pristupačno svima.[11]

Iako biblioteke postoje u dvije osnovne škole, nijedna od njih ne posjeduje dovoljan broj knjiga propisan važećim nastavnim planom i programom. Sve srebreničke škole rade po nastavnom planu i programu Republike srpske s novim općim okvirnim jezgrom usvojenim u augustu 2003. godine.

---

[9] Prema Kostiću "(...) u tri vrhunska srpska beletrista Bosne i Hercegovine su Ivo Andrić kršten kao katolik, Branko Ćopić kršten kao pravoslavac, treće Meša Selimović sunećen kao Musliman"; Laza M.Kostić, kulturne prilike u BiH, Švajcarska, 1971. godina.

[10] Alija Isaković na simpozij "Islam i muslimani u Hrvatskoj" 27. aprila 1996. u zagrebačkoj džamiji: "Svojatanje bošnjačkih pisaca i njihova opredjeljivanja moraju se drukčije gledati prije i poslije *Biserja*. U vrijeme Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, ka hrvatskoj književnosti i naciji opredjeljivali su se oni tolerantniji, međutim, poslije 1945. godine bilo je obrnuto."

[11] ECHR, Protokol 1 (2), ESC 17 (2), ICESCR 13, CESCR Opšti komentar 13, CRC 28.

Međuentitetski dogovor o specifičnim potrebama i pravima povratničke djece omogućava roditeljima i učenicima da imaju opcionu grupu nacionalnih predmeta, predavanja prema nastavnom planu drugačijem od onog koji se već koristi. Međutim, nijedna škola nije provela ovu zakonsku regulativu iako postoji veliki broj bošnjačke djece koja pohađaju nastavu u Srebrenici. Zbog nedostatka finansijskih sredstava sve škole nisu bile u mogućnosti da uspostave nastavu za prve razrede kada je Ministarstvo obrazovanja u Republici srpskoj uvelo deveti razred u sistem osnovnog obrazovanja. Predstavnici škola slažu se da su postojeća oprema i nastavna učila nedovoljna i ne osiguravaju zadovoljavajući nivo obrazovanja.[12] Učionice prirodnih nauka postoje u srebreničkim školama, ali nedostaje osnovna oprema. U svim srebreničkim školama zaposleni su nastavnici koji ne ispunjavaju kvalifikacije potrebne za ta radna mjesta. Ovo je najčešće slučaj s nastavnicima matematike i stranih jezika.[13]

Nedostatak stručnosti posebno je uočljiv u osnovnoj školi u Skelanima, gdje 24,25% predmeta predaju neadekvatno kvalificirani nastavnici.[14] Ograničen kvalitet obrazovanja prouzrokovan slabom opremljenošću i niskim nivoom profesionalne obuke nastavnih kadrova utječe na srebreničke učenike koji pohađaju nastavu u srebreničkim školama, a posebno kada je riječ o marginaliziranim grupama djece i djeci s poteškoćama u razvoju. Kako su škole loše opremljene i nastavnici nedovoljno obučeni, tako djeca sa specijalnim potrebama pogotovo ne mogu dobiti odgovarajuću pažnju i podršku.[15] Nasuprot tome, predstavnici srebreničkih škola tvrde da su djeca s manjim poteškoćama u razvoju već

[12] Škole nemaju potrebnu audio i videoopremu, a neke od njih nemaju čak ni osnovnu kancelarijsku opremu kao što su faks i fotokopir-mašina; *Izvještaji UNDP-a, Srebrenica 2005. godina.*

[13] Prema izjavi direktora škole, datoj 2005. godine, osnovna škola u Srebrenici nema adekvatno kvalificiranog nastavnika društvenih nauka, engleskog jezika i tri nastavnika matematike.

[14] Prema izjavi direktora škole, od 235 časova sedmično, njih 57 ne predaju dovoljno kvalificirani nastavnici.

[15] U Srebrenici postoji generalno manjak nastavnog kadra obučenog za rad s djecom s poteškoćama u razvoju; prema *Izvještaju UNDP-a Srebrenica 2005.*

uključena u redovni obrazovni sistem.[16] Najveći broj naselja u općini Srebrenica izoliran je i loše povezan s gradom, a u nekim slučajevima i sa centrom mjesnih zajednica čiji su dio. Udaljenost i neorganiziran prijevoz djece iz ruralnih područja prilično otežavaju pristup školama.

Suočeni s rastućim brojem porodica koje su se vraćale u ruralne oblasti u toku 2004. godine, općina je počela s prijevozom djece. Određeni broj djece na nastavu dolazi pješke, a u nekim slučajevima i s preko 8 km udaljenosti. Dvoje djece iz Žutice i troje iz Podgaja moraju pješačiti 8 km, a dvoje djece iz Peći imaju pješačiti preko 4 km kako bi došli do područne škole u Sućeski. Dvoje djece iz sela Plaze pješače oko 5 km do područne škole u Potočarima, a četvero djece iz mjesne zajednice Skelani pješače preko 4 km.

Tokom svog boravka u općini UNDP je saznao da nekoliko djece ne može pohađati nastavu jer roditelji nemaju minimalna sredstva za odjeću i obuću, užinu, školske udžbenike ili prijevoz. Ograničen pristup obrazovanju najviše pogađa porodice povratnike koji žive pretežno u ruralnim područjima. U mnogim od tih porodica žena je jedini roditelj te su samim tim ugroženije po pitanju zapošljavanja. Ovakva situacija značajno utječe na slobodu kretanja i mogućnost roditelja da zaista odluče o svom mjestu boravka. U skladu sa standardima međunarodnih ljudskih prava (IHR) oblik i sadržaj obrazovanja, uključujući nastavni plan i program i metode, moraju biti kvalitetni.[17] Osnovno obrazovanje mora obezbijediti i ispunjavanje osnovnih potreba za obrazovanjem za svu djecu.[18]

Domaći zakonodavni okvir osigurava prava djece, uključujući i onu s posebnim potrebama, na kvalitetno obrazovanje[19] koje će obezbijediti puni razvoj njihovih kapaciteta.[20]

---

[16] Ova ograničenja obično se manifestiraju kao oštećenja vida, govora ili nedostatka njege u odgoju. U jednoj od područnih škola nalazi se dijete s višestrukim ograničenjima koje je uključeno u redovan sistem obrazovanja. Međutim, uz postojeći obrazovni sistem to dijete ne uspijeva ostvariti bilo kakav napredak; *Izvješatj UNDP-a, Srebrenica, 2005. godina.*

[17] ICESCR 13, CESCR Opšti komentar 13.

[18] CRC 28; ICESCR 13 (a).

[19] Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, član 3(6), (f) BiH, *Službeni glasnik*, br. 18/03.

[20] Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, član 3(6), (e). Član 19 kaže da će se djeca s posebnim potrebama obrazovati u redovnim školama koristeći nastavni program usklađen s njihovim individualnim potrebama. Međutim, ova se djeca

Slučaj majki ubijenih Srebreničana koje su ušle u krug zemljoradničke zadruge u Kravici 13. jula 2013. godine kako bi položile cvijeće na mjesto strijeljanja svojih članova porodice završio je na sudu. Osnovni sud u Srebrenici u martu 2014. godine počeo je slati pozive majkama Srebrenice po prekršajnim prijavama MUP-a Republike srpske. Nakon održanih usmenih pretresa uz prisustvo advokata okrivljenih i javnosti, a poslije i saslušanja predstavnika MUP-a RS, kao i okrivljenih majki, sudija Osnovnog suda u Srebrenici usmenim putem saopćio je da nisu ispunjeni elementi i obilježja prekršaja za koji se one terete. Zaključeno je da će u roku od 15 dana majkama Srebrenice biti dostavljeno Rješenje o obustavljanju prekršajnog postupka.[21]

Danas u 2020. godini, dvadeset pet godina nakon potpisivanja ovih dokumenata, stanje na terenu ukazuje da povratak nije u potpunosti omogućen, odnosno da se Aneks 7, kao ni sam Aneks 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma – Ustav Bosne i Hercegovine, koji predviđa najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda, *de facto* ne primjenjuje u svakom segmentu i da time održivi povratak nije omogućen. Stoga i Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine utvrđuje da se povratnici i raseljene osobe često suočavaju sa "socijalnim isključivanjem, nejednakim pristupom socijalnim uslugama usljed nedostatka adekvatnih mjera koje osiguravaju održivi povratak".[22] Ombudsmani, s obzirom na stanje ljudskih prava, ukazuju da je primjetna potreba da se uradi sveobuhvatna analiza utjecaja postojećih zakonskih rješenja na uživanje statusnih pitanja građana, kao što su: upis u matične knjige, matični broj, državljanstvo, prebivališta, boravišta i sl., s posebnim osvrtom na ugrožene kategorije, kao što su interno raseljene osobe, izbjeglice i povratnici.[23]

---

mogu obrazovati djelimično ili u potpunosti u specijalnim obrazovnim institucijama tamo gdje je moguće pružiti odgovarajuće obrazovanje u postojećim školama.

[21] *nap.ba/new/vijest.php?id=5809.*

[22] Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, *Izvještaj o pojavama diskriminacije u Bosni i Hercegovini za 2011. godinu.*

http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/diskriminacija/2011/BOS_DISKR2011.pdf (pristupljeno 29. mart 2013).

[23] Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, *Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2012. godinu*. http://ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2012/GI_OmbBiH_2012_bos.pdf (pristupljeno 20. aprila 2013).

Istražujući slučajeve pokrenute na osnovu žalbi građana, ombudsmani su dolazili do saznanja o brojnim kršenjima prava, među kojima je i kršenje prava na dom i imovinu. Proteklih godina među zaprimljenim žalbama u Instituciji ombudsmana Bosne i Hercegovine, određeni broj žalbi odnosio se na povrede ljudskih prava i osnovnih sloboda iz domena Aneksa 7 – pitanje povratka izbjeglih i raseljenih lica svojim kućama, što je, prema stavu ombudsmana, tijesno povezano s pitanjem zaštite privatnog vlasništva kako to predviđa Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Iako u prethodnih dvadeset pet godina od okončanja rata postoji niz primjera organiziranja izbjegličke i povratničke populacije usmjerene ka ostvarivanju i osiguranju prava na održiv povratak, ali i primjera negativnog odnosa institucija vlasti prema ovoj populaciji na cijelom području Bosne i Hercegovine, izostale su pravovremene aktivnosti nadležnih organa.

Formalnopravno, u segmentu koji se tiče imovine važno je istaći da je većinom imovina vraćena, dok je stvarni povratak praćen nizom negativnih pojava. Stoga nije iznenađujuća promjena u pristupu građanskog i političkog organiziranja povratničke populacije ka intenzivnijem angažmanu u ostvarivanju prava u toku 2012. godine. Tokom te godine pojedini pokreti i inicijative konačno su prevazišli nivoe lokalnih zajednica i proširili se, što je svakako imalo potencijal da stvori prostor za artikuliraniji i snažniji pristup pravdi povratničke populacije, zaštiti ljudskih prava i eliminiranju raznih vidova diskriminacije s kojim se suočavaju u svakodnevnom životu. Ovakvo je djelovanje u javnosti rezultiralo u učestalijem pozivanju na zaštitu ljudskih prava iz same povratničke zajednice, pri čemu je ostavljano manje prostora za političku manipulaciju žrtvama.

Drugi element u organiziranju povratnika jeste pomjeranje s isključivo etnocentričnih inicijativa na koncepte koji su bliži tzv. “vrijednosnom” okupljanju i koji, barem nominalno, i svojom porukom pripadaju u većoj mjeri građanskom djelovanju nego isključivom fokusu na jednu etničku ili vjersku zajednicu, kao što je to ranije bio slučaj. Na taj način ostvaruju se suštinska prava iz člana 11 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

Govoreći o sadržaju i motivima okupljanja na području Srebrenice, fokus građanskog organiziranja povratnika usko je vezan za pitanje suočavanja s teškom prošlošću i aktuelnim događanjima na području Republike srpske od 2000. do 2012. godine. To je samo po sebi postavljalo nove standarde u djelovanju povratničkih asocijacija i same zajednice u entitetu Republika srpska, ali i organa i tijela vlasti koji su u proteklom periodu imali pristup koji je ukazivao na nejednako postupanje i nejednak tretman prema ovoj populaciji. Jasno je da je ovakav princip organiziranja imao potencijal da provocira i izaziva lokalne pa i entitetske vlasti na djelovanje, s obzirom na to da im se direktno konfrontira, što za posljedicu ima snažniju reakciju, pritiske i pojavu slučajeva kršenja ljudskih prava koji se nisu pojavljivali prije samog intenziviranja građanskog organiziranja povratnika. Tu, prije svega, treba imati u vidu slučajeve narušavanja građanskih i političkih sloboda, što se dalje vezuje za pitanje diskriminatornog odnosa kako organa policije, ministarstva unutrašnjih poslova tako i pasivno / aktivno pravosudnih institucija.

Postoji osnovana sumnja o motivu diskriminacije i kršenju ljudskih prava od strane institucija i postupanja lokalnih organa usmjerenih protiv građana, odnosno pojedinaca. Prvi slučaj vezuje se za prostor općine Srebrenica, odnosno za inicijativu za registraciju i mobilizaciju građana i građanki iz općine Srebrenica za glasanje i učešće na lokalnim izborima 2012. godine pod nazivom "Glasaću za Srebrenicu". Ova inicijativa aktivno je djelovala od početka maja do sredine oktobra 2012. godine.[24] Međutim, praktično djeluje i u toku 2013. godine i to radi rješavanja problema s kojima se građani i građanke susreću, a koji su posljedica nejednakog tretmana i nejednakog postupanja MUP-a RS pri registraciji i prijavi prebivališta u Srebrenici.

Prvi značajan i opširan dokument, koji je dao uvid u opseg kršenja ljudskih prava u procesu registracije i mobilizacije građana i građanki u okviru kampanje "Glasaću za Srebrenicu", bio je *Pregled kršenja građanskih i političkih prava na prostoru općina Srebrenica i Bratunac za*

[24] "Glas u Srebrenici – glas protiv genocida" http://www.klix.ba/vijesti/bih/glas-u-srebrenici-glas-protiv-genocida/120430033 (pristupljeno 1. aprila 2013).

period 01.06. – 03.07.2012. godine, podržan od strane trinaest organizacija okupljenih oko ove inicijative.[25]

U pregledu je posebno naznačeno postojanje osnovane sumnje za "kršenje prava na slobodu kretanja, ograničavanje slobode pristupa informacijama, kršenje procedura za prijavu prebivališta, narušavanje prava na privatni i porodični život, ugrožavanje prava na zaštitu ličnih podataka, pritisci i zastrašivanja aktivista na terenu, te naznake govora mržnje", koje je bilo popraćeno pristrasnim medijskim izvještavanjem usmjerenim protiv udruženja koja zastupaju interese povratničke zajednice.

Neposredno nakon toga, u julu 2012. godine, uslijedila je *Deklaracija organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini o zaštiti ljudskih prava građana i građanki Općine Srebrenica*.[26] U Deklaraciji je, između ostalog, upozoreno na kršenja ljudskih prava te je naglašeno: "Od Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske tražimo konkretnu i temeljitu istragu rada službenih lica za koje se sumnja da su zloupotrijebili svoje ovlasti te djelovali u svrhu ograničavanja i kršenja ljudskih prava građana i građanki Srebrenice." Deklaraciju je podržalo više organizacija civilnog društva.[27]

---

[25] Glasaću za Srebrenicu. "Pregled kršenja građanskih i političkih prava na prostoru općina Srebrenica i Bratunac za period 01.06.2012. – 03.07.2012." http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/izvjestaj-srebrenica-krsenje-ljudskih-prava.pdf (pristupljeno 5. aprila 2013).

[26] Glasaću za Srebrenicu. "Deklaracija organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini o zaštiti ljudskih prava građana i građanki općine Srebrenica".

http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/Deklaracija_OCD_Srebrenica.pdf (pristupljeno 5. aprila 2013).

[27] Asocijacija studenata Srebrenice, Inicijativa mladih za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, ACIPS - Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije, IDC - Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, SOC - Sarajevski otvoreni centar, Forum građana Tuzla, Udruženje građana "Zašto ne", ELSA Sarajevo, Pravni institut u Bosni i Hercegovini, Inicijativa za direktnu demokratiju, Omladinski kulturni centar "Abrašević" Mostar, Udruženje građana "Orhideja" Stolac, Omladinski centar Gornji Vakuf/Uskoplje, DVOC - Omladinski centar Donji Vakuf, u prvom nacrtu, a kasnije i od šireg kruga udruženja iz cijele Bosne i Hercegovine.

http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/99232-Nastavak-diskriminacije-nesrpskog-stanovnistva-prostoru-opcine-Srebrenica.html (pristupljeno 5. aprila 2013).

Krajem augusta 2012. godine, javnosti je predstavljen *Pregled kršenja građanskih i političkih prava na prostoru općine Srebrenice za period 03.07. – 01.08.2012. godine,*[28] kojim aktivisti i aktivistice ove inicijative ukazuju na kontinuitet u "nejednakom tretiranju i postupanju po prijavi prebivališta i izdavanju ličnih dokumenata, nastavka zastrašivanja aktivista i aktivistica uz tada pojačan policijski nadzor nad prostorijama gdje se okupljaju te sve žešći i učestaliji medijski izvještaji koji imaju za cilj podizanje međuetničkih tenzija i zastrašivanja". Pored ovog pregleda i deklaracije, inicijativa "Glasaću za Srebrenicu" dostavila je pojedinačne prijave i žalbe građana i građanki koji su tvrdili da su im prekršena ljudska prava, što je rezultiralo i terenskom posjetom predstavnika Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine i otvaranjem istražnih postupaka po ovim žalbama.

Nakon što su u oktobru 2012. godine u Srebrenici održani lokalni izbori, Policijska stanica Srebrenice masovno je poništavala prijave prebivališta, a pokrenula je i prekršajne postupke protiv lica koja su sama vršila odjavu prebivališta nakon lokalnih izbora, a pod optužbom da je riječ o osobama koje su izvršile prekršaj davanjem "netačnih i neistinitih podataka pri prijavi prebivališta".

Prema posljednjim informacijama s terena, Osnovni sud u Srebrenici obustavio je postupak ocjenjujući da ova lica nisu počinila prekršaj. Istovremeno, poništenja prebivališta za lica koja se nisu odjavila s prostora općine Srebrenica proglašena su pravosnažnim, premda su vršena po istom osnovu, po kojem je MUP RS zatražio pokretanje prekršajnog postupka za lica koja su se odjavila s prostora općine Srebrenica.

Posljednje obraćanje Asocijacije studenata Srebrenica navodi i istrage koje je nadležna poreska inspekcija pokrenula po nalogu Okružnog tužilaštva Bijeljina protiv ove Asocijacije, posebno uzimajući u obzir da je upravo ona bila nositeljica aktivnosti registracije i mobilizacije glasača – povratnika za izlazak na izbore i djelovala je po pitanju prava na djelotvorni pravni lijek u slučajevima poništenja prebivališta.

---

[28] Glasaću za Srebrenicu. "Pregled kršenja građanskih i političkih prava na prostoru općine Srebrenice za period 03.07.2012. - 01.08.2012. godine", http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/99232-Nastavak-diskriminacije-nesrpskog-stanovnistva-prostoru-opcine-Srebrenica.html (pristupljeno 5. aprila 2013).

Stoga su od ombudsmana Bosne i Hercegovine aktom od 22. februara 2013. godine zatražili da se istraži kršenje člana 13 vezano za član 14 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, te kršenje drugih prava koja proizlaze iz Ustava Bosne i Hercegovine, te državnih i entitetskih propisa, pri postupanju službenika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike srpske i Policijske stanice Srebrenica.[29] Unatoč nastojanju Ureda Vijeća Evrope u Bosni i Hercegovini da se uključi u monitoring, MUP RS-a je u julu 2012. godine zabranio ulazak međunarodnim posmatračima u Policijsku stanicu Srebrenica, a na osnovu tvrdnje o pogrešno provedenoj proceduri.[30] Do današnjeg dana komunikacija sa službenim licima Policijske stanice Srebrenica ostaje ograničena, što posebno demonstrira činjenica da pri "provjeri prebivališta" nije došlo ni do razmjene podataka, kada je, prema tvrdnjama MUP-a RS, poništeno oko 300 prijava prebivališta u Srebrenici, a čijom su metom bili građani povratnici, građani na privremenom radu u inostranstvu, te u predominantnoj većini slučajeva lica s adekvatnim pravnim osnovom za prijavu prebivališta na prostoru općine Srebrenica.

Uzimajući slučaj Srebrenice kao recentan slučaj kršenja ljudskih prava, ali i kršenja prava branilaca ljudskih prava, nastoji se izvijestiti o stepenu kršenja ljudskih prava onih koji aktivizmom ustaju u zaštitu prava posebno ranjivih, marginaliziranih kategorija sa ciljem da artikuliraju glas žrtava, a pri tome nailaze na dodatna kršenja svojih prava, zastrašivanje, prijetnje i slično.

Samo pravo na slobodu udruživanja, koje omogućava pojedincu da svoja prava i interese ostvaruje u zajednici s drugima, od suštinske je važnosti. Naime, kao i sloboda izražavanja i okupljanja, sloboda udruživanja pripada području gdje se preklapaju građanska i politička prava. Kao građansko pravo, ona garantira zaštitu od samovoljne intervencije države ili privatnih osoba u slučajevima kada se, iz bilo kojih razloga i s bilo kojim ciljem, pojedinci udružuju. Kao političko pravo, ova sloboda

[29] Asocijacija studenata Srebrenice – Dopis Instituciji Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine (od 22. februara 2013).

[30] Civilno društvo–HR. "Zabranjen nadzor u Srebrenici". http://www.civilnodrustvo.hr/index.php?id=133&tx_ttnews[tt_news]=3133&cHash=9d43f594d7bc7b28db9eb15ff2fac932 (pristupljeno 1. aprila 2013).

nužna je za postojanje i funkcioniranje demokratije, jer se politički interesi mogu efikasno promovirati samo u zajednici s drugima (u političkoj stranci, interesnoj grupi, organizaciji ili drugom udruženju za promoviranje određenih javnih interesa).[31]

Pravo na slobodu mirnog okupljanja i sloboda udruživanja, kao politička prava, u Bosni i Hercegovini reguliraju i garantiraju: Ustav Bosne i Hercegovine (član II/3), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, te Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima reguliraju pitanje slobode mirnog okupljanja i udruživanja[32] i ustavi entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine[33] i Republike srpske[34], Statut Distrikta Brčko[35], zakoni o javnim skupovima,[36] kao i drugi pozitivni pravni propisi u domaćem zakonodavstvu.

Posebno je važno naglasiti da se i međunarodnim dokumentima, prihvaćenim u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine, posebno Općom deklaracijom o ljudskim pravima, Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, te Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, reguliraju pitanje slobode mirnog okupljanja i udruživanja.

Primjenjujući odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu smatra da član 11 nameće "pozitivne obaveze državama da zaštite pravo slobode udruživanja, te je država obavezna poduzeti mjere da zaštiti miran skup od nasilja drugih koji ga žele prekinuti".[37]

---

[31] *Manfred* Schmitt... Le, M Schmitt. 1995, Personality and Social Psychology Bulletin 31 (10), 1369-1385, *2005*... Social Justice Research 8 (4), *385*-407.

[32] Član II/3 Ustava BiH.

[33] Član II/2.1 i 2 Ustava FBiH.

[34] Član 30 i 31 Ustava Republike srpske.

[35] Član 15 Statuta Distrikta Brčko.

[36] Zakon o javnim skupovima, *Službeni list SRBiH*, br. 41/90, 19/01 i 38/01, Uredba sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama Zakona o javnim skupovima, *Službeni list RBiH*, br. 13/93, Zakon o potvrđivanju uredbi sa zakonskom snagom, *Službeni list RBiH*, br. 13/94.

[37] Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) / Centar za ljudska prava u Sarajevu, u ime Mreže pravde u BiH, 2013, 41.

Iz postupanja države Bosne i Hercegovine u konkretnom slučaju Srebrenice, kao države potpisnice Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja u pravnom sistemu ima direktnu primjenu i prioritet nad svim ostalim zakonima, nije vidljivo da su preduzete sve mjere i aktivnosti kako bi se djelotvorno i efikasno ostvarivalo pravo na slobodu mirnog okupljanja.

Uzimajući u obzir da su građani okupljeni oko ovih građanskih inicijativa zapravo ostvarivali član 11 Evropske konvencije, nužno je napomenuti da upravo stepen ostvarivanja ovih prava ukazuje na stav 2 člana 11 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Njime se preciziraju uvjeti pod kojim se vlasti mogu legitimno umiješati kad su u pitanju ova prava, te se ističe da "ne mogu se postavljati nikakva ograničenja ostvarivanju tih prava, osim onih koja su propisana zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa državne sigurnosti ili javnog reda ili mira ili sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih".[38]

Zaključak

Događaji u Srebrenici, u javnosti i medijima u Republici srpskoj, te dijelu javnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine percipirani su kao monoetničko organiziranje koje artikulira prvenstveno poruke koje proizlaze iz bošnjačke etničke skupine, ali je potpora prisutna kroz uključivanje pojedinaca i organizacija civilnog društva,[39] niza pojedinaca koji pripadaju različitim etničkim skupinama, "lijevim" pokretima i drugim multietničkim inicijativama, pokazala da se pitanje zaštite građanskih i političkih sloboda ne može ograničiti na etničku zajednicu ili pretvoriti u ideološki rat "jedni protiv drugih", već se mora vratiti u pravnu sferu i domen zaštite ljudskih prava utvrđenim međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

---

[38] Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) /, Istoem, 42.

[39] *http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/Deklaracija_OCD_Srebrenica.pdf, Deklaracija organizacija civilnog društva o zaštiti ljudskih prava građana i građanki općine Srebrenica.*

I dalje, prava povratnika ne ostvaruju se u mjeri u kojoj je predviđeno, a prava branilaca ljudskih prava, ali i njihova sigurnost bivaju ugroženi postupanjem i propuštanjem organa i tijela vlasti na svim nivoima.

Međunarodna zajednica nije omogućila ispunjavanje zahtjeva bošnjačkih povratnika 2007. godine da se Srebrenici omogući poseban status, jer je nad Bošnjacima izvršen genocid 1995. godine. Nakon toga, veliki broj povratnika zauvijek napušta Srebrenicu, odlazeći u druge zemlje.

Pogrešno tumačenje pravnih propisa onemogućava slobodu kretanja i izbora prebivališta, kao i da pod krinkom prekršajnih postupaka unesu strah i uznemirenost među povratnicima nesrpske etničke pripadnosti u Srebrenici.

Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) u Sarajevu, izmještanje crkve u Konjević-Polju smatraju važnim pokazateljem povratka na vladavinu prava i mogućnosti rješavanja zaostavštine rata. Fata Orlović i nakon dvadeset godina borbe za povratom svoje imovine na raspolaganje nije ostvarila svoje pravo, a Srpska pravoslavna crkva još uvijek nije izmještena s njenog zemljišnog posjeda. Svi napori roditelja za učenike bošnjačke nacionalnosti o izučavanju nacionalne grupe predmeta rezultirali su uspješnim upisom djece u Osnovnu školu "Vladislav Skarić" u Sarajevu, a kasnije se pristupilo alternativnom rješenju u vidu izvođenja instruktivne nastave u Novoj Kasabi kod Bratunca.

Međuentitetski dogovor o specifičnim potrebama i pravima povratničke djece Podrinja omogućava roditeljima i učenicima da imaju opcionu grupu nacionalnih predmeta, predavanja prema nastavnom planu drugačijem od onog koji se već koristi, a krši se i onemogućava provesti u školama za učenike bošnjačke nacionalnosti.

Nedostatak stručnosti kadrova posebno je uočljiv u Srebrenici, u slučaju osnovne škole u Skelanima, gdje 24,25% predmeta predaju neadekvatno kvalificirani nastavnici, čime se krši pravo na obrazovanje djece u Podrinju. Domaći zakonodavni okvir osigurava prava djece, uključujući i onu s posebnim potrebama.

Instituciji ombudsmana Bosne i Hercegovine, na osnovu žalbi koje se odnose na povrede ljudskih prava i osnovnih sloboda iz domena Aneksa

7 – pitanje povratka izbjeglih i raseljenih lica svojim kućama, povezano je s pitanjem zaštite privatnog vlasništva na način na koji to predviđa Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Posebno je naznačeno postojanje osnovane sumnje za kršenje prava na slobodu kretanja, ograničavanje slobode pristupa informacijama, kršenje procedura za prijavu prebivališta, narušavanje prava na privatni i porodični život, ugrožavanje prava na zaštitu ličnih podataka, pritisci i zastrašivanja aktivista na terenu, te naznake govora mržnje u entitetu Republika srpska.

Činjenica je da komunikacija sa službenim licima Policijske stanice Srebrenica ostaje i dalje ograničena, što posebno demonstrira činjenica da pri "provjeri prebivališta" nije došlo ni do razmjene podataka, kada je, prema tvrdnjama MUP-a RS, poništeno oko 300 prijava prebivališta u Srebrenici. Ciljana meta bili su građani povratnici, građani na privremenom radu u inostranstvu, te u predominantnoj većini slučajeva lica s adekvatnim pravnim osnovom za prijavu prebivališta na prostoru općine Srebrenica.

Važno je istaći da konkretni slučajevi u Srebrenici (Bosni i Hercegovini), kao državi potpisnici Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja u pravnom sistemu ima direktnu primjenu i prioritet nad svim ostalim zakonima, nije vidljivo da su preduzete sve mjere i aktivnosti kako bi se efikasno ostvarivalo pravo na slobodu mirnog okupljanja. Stoga je upitno da li država, čiji važeći pravni propisi podrazumijevaju direktnu primjenu i prioritet Evropske konvencije za ljudska prava i osnovne slobode nad svim ostalim zakonima, kao i najviši stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, ima predviđene mehanizme zaštite branilaca ljudskih prava. Sada, dvadeset pet godina nakon završetka ratnih sukoba, Bosna i Hercegovina pred sobom ima još uvijek dosta dugačak put u suočavanju s teškom prošlošću. Stoga je od izuzetne važnosti osigurati okvir koji će promovirati građanski i politički angažman pojedinaca, koji će asistirati državi Bosni i Hercegovini u ostvarenju ovog zadatka, ali koji neće morati stavljati ljudsku sigurnost ispred ljudskih prava i već marginaliziranih i ranjivih kategorija.

Izvori

1. Asocijacija studenata Srebrenice – Dopis Instituciji Ombudsmena za ljudska prava BiH od 22. februara 2013.
2. Asocijacija za demokratske inicijative (ADI)
3. Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) / Centar za ljudska prava u Sarajevu, u ime Mreže pravde u BiH, 2013.
4. Član 15 Statuta Distrikta Brčko.
5. Član 30 i 31 Ustava Republike srpske.
6. Član II/2.1 i 2 Ustava FBiH.
7. Član II/3 Ustava BiH.
8. ECHR, Protokol 1 (2), ESC 17 (2), ICESCR 13, CESCR Opšti komentar 13, CRC 28.
9. Ibrahimagić, Omer, *Bosna se bliži svome smiraju*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015;
10. ICESCR 13, CESCR Opšti komenatar 13.
11. Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2012.
12. Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Izvještaj o pojavama diskriminacije u Bosni i Hercegovini za 2011.
13. Izvještaj UNDP-a, Srebrenica, 2005.
14. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obarzovanju BiH, član 3(6), (f) BiH, *Službeni glasnik*, br. 18/03.
15. SPERS (Strateški plan ekonomskog razvoja Srebrenice) – UNDP, Procjena stanja ljudskih prava i planiranje u BiH općinama/opštinama (RMAP), 2004.
16. Zakon o javnim skupovima, *Službeni list SRBiH*, br. 41/90, 19/01 i 38/01, Uredba sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama Zakona o javnim skupovima, *Službeni list RBiH*, br. 13/93, Zakon o potvrđivanju uredbi sa zakonskom snagom, *Službeni list RBiH*, br. 13/94.
17. *Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991.–1995.*, Edicija “SREBRENICA 1995”, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo, 1998.

Internet stranice

18. https://www.072info.com/popis-iz-2013-godine-pokazao-razmjere-genocida-usrebrenici.
19. http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/diskriminacija/2011/BOS_DISKR2011.pdf
20. http://ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2012/GI_OmbBiH_2012_bos.pdf.
21. http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/diskriminacija/2011/BOS_DISKR2011pdf.
22. http://ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2012/GI_OmbBiH_2012_bos.pdf.
23. http://www.klix.ba/vijesti/bih/glas-u-srebrenici-glas-protiv-genocida/120430033.
24. http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/izvjestaj-srebrenica-krsenje-ljudskih-prava.pdf.
25. http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/Deklaracija_OCD_Srebrenica.pdf.
26. http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/99232-Nastavak-diskriminacije-nesrpskog-stanovnistva-prostoru-opcine-Srebrenica.html.
27. http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/99232-Nastavak-diskriminacije-nesrpskog-stanovnistva-prostoru-opcine-Srebrenica.html.
28. http://www.civilnodrustvo.hr/index.php?id=133&tx_ttnews[tt_news]=3133&cHash=9d43f594d7bc7b28db9eb15ff2fac932.

Mr. sc. Faruk Đozić

NAČELO UPISA I NAČELO POVJERENJA U POSTUPKU USPOSTAVE KATASTRA NEKRETNINA U REPUBLICI SRPSKOJ

Sažetak: Uspostava katastra nekretnina kao jedinstvenog sistema evidentiranja nekretnina i prava na njima podrazumijeva da podaci iz zemljišne knjige neće biti u javnoj upotrebi. Zakon o premjeru i katastru Republike srpske proces uspostave katastra nekretnina povjerio je organu uprave, dok je nadležnost suda predviđena samo u slučaju ukoliko stranka aktivno osporava upisano pravo u katastar nekretnina. Pored nadležnosti organa uprave, činjenica da je pravo sudskog odlučivanja u pogledu imovinskih prava zakonski ograničeno ostavlja mogućnost za zloupotrebu, a posebno u pogledu imovinskih prava povratnika, izbjeglih i raseljenih lica. U radu ćemo eksplicitnije problematizirati povrijeđenost načela upisa i načelo povjerenja u važećem *Zakonu o premjeru i katastru Republike srpske* i njihove eventualne negativne posljedice po žrtve genocida. Načelo upisa i načelo povjerenja, koja su važila i u ranijem sistemu evidentiranja nekretnina i prava na njima, iako pretočena u novi zakon, grubo su povrijeđena djelovanjem organa uprave kroz Pravilnik o načinu osnivanja i održavanja katastra nekretnina u Republici srpskoj. Ovakvim načinom uspostave katastra nekretnina ne samo da se otvara mogućnost anuliranja upisanih prava u zemljišnim knjigama već i mogućnost da se nevlasnici, a prema faktičkom stanju posjednici, upišu kao vlasnici nekretnine.

Ključne riječi: katastar nekretnina, zemljišna knjiga, načelo upisa, načelo povjerenja, vlasništvo, Republika srpska

Abstract: Constituting the Cadaster, a unified system of data on real properties and information about holders of possession rights to the real properties implies that the data from land registries will no longer be public. Law on Survey and Cadaster of Republika Srpska left the administration in charge of constituting the cadaster, providing for court jurisdiction only in the case a party actively denies a right inscribed into the cadaster. Other than leaving the administration in charge of the cadaster, this law has limited judicial decision-making regarding property rights thus leaving room for manipulation notably concerning property rights of returnees, refugees, and displaced persons. Principles of constitutive effect and public trust, valid through the previous system, have been breached despite being included in the new legal framework by the administration through the Rulebook on the manner of establishing and maintaining the real estate cadaster of Republika Srpska.

Establishing cadaster in such a way opens the possibility of annulment of rights inscribed in land registries and the possibility for the persons who are not in fact owners to inscribe themselves as such based on the factual state of affairs.

Keywords: cadaster of the real estate, land registries, principle of constitutive effect, the principle of public thrust, ownership, Republika Srpska

Uvod

Genocid je izuzetno složen ne samo kao pravni fenomen već i kao društveni. Da bismo u potpunosti mogli pravno zaštititi žrtve genocida neophodno se koristiti i saznanjima drugih nauka, prije svega historije i sociologije.[1] Iz tih razloga smatramo potrebnim u okviru pravne nauke razjasniti pitanja primjene pojedinih važećih zakonskih rješenja, a prije svega onih koji zanemaruju posljedice počinjenog genocida. Gotovo pa etnički čist prostor koji se danas imenuje bosanskohercegovačkim entitetom Republika srpska rezultat je, između ostalog, i genocida nad Bošnjacima, te drugih zločina izvršenih nad nesrpskim stanovništvom, što eksplicitno potvrđuju presude Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, Suda Bosne i Hercegovine i sudova zemalja Evropske unije.[2] Međutim, fizičko uništenje i protjerivanje Bošnjaka nije samo po

[1] Opširnije o genocidu pročitati: Dedijer, Vladimir, Miletić, Antun, *Genocid nad Muslimanima, 1941-1945 Zbornik dokumenata i svjedočenja,* Svjetlost, Sarajevo, 1990; Čekić, Smail, *Genocid nad Bošnjacima,* Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996; Đozić, Adib, "Genocid kao društveni i znanstveni fenomen", u: *DHS Društvene i Humanističke studije,* Filozofski Fakultet Univerziteta u Tuzli br. 1, 2016, 121-149; Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i Genocid nad Bošnjacima,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012; Softić, Sakib, *Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini,* Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000.

[2] Pored presuda za počinjeni genocid u Srebrenici Radovanu Karadžiću, Ratku Mladiću (prvostepeno osuđen) Radislavu Krstiću, Ljubiši Beari, Vujadinu Popoviću, Dragi Nikoliću i Milorad Trbiću i pred Njemačkim sudovima za genocid osuđeni su i Nikola Jorgić za zločine počinjenje u Doboju i Maksim Sokolović za pomaganje i podržavanje genocida u Osmacima. (Opširnije pogledati Gurda, Vedad, "Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima", u: *Monumenta Srebrenica br. 4*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i

sebi cilj, već i brisanje tragova da su Bošnjaci i živjeli na području današnjeg entiteta Republika srpska. Jedna od bitnih odrednica jednog naroda, pored zajedničkog jezika, tradicije, kulture, jeste i teritorij s kojim se pripadnici tog naroda poistovjećuju.[3] Pravno posmatrajući, teritorijalnu odrednicu jednog naroda čini pitanje vlasništva zemljišta na kojem taj narod živi.

Pored nasilnog, višestoljetnog oduzimanja zemljišta od Bošnjaka, čega smo svjedoci i u posljednjoj agresiji protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992–1995, kroz historiju postoje primjeri kako je i u miru i mirnodopskim sredstvima oduzimana zemlja od Bošnjaka.[4] Tako su kmetovi, koji su većinom bili Srbi, odnos zakupodavca i zakupoprimca, što i jeste u suštini odnos između čifčije i kmeta, zloupotrijebili i dodijeljenu im zemlju tretirali kao privatnu svojinu.[5] S ciljem rješavanja agrarnih odnosa u Kraljevini SHS Aleksandar Karađorđević 6. januara 1919. godine izdao je proglas:

> *Ja želim da se odmah pristupi pravednom rješenju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posedi. U oba slučaja zemlja će se predati među siromašne zemljoradnike, sa pravičnom naknadom dosadašnjim vlasnicima njenim. Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude na svojoj zemlji gospodar. U slobodnoj državi našoj može da bude i biće samo slobodnih vlasnika (...) Pozivam da s poverenjem u moju kraljevsku reč mirno sačekaju da im naša država zakonskim putem preda zemlju, koja će unapred biti samo Božija i njihova, kao što je to već odavno u Srbiji (...).*[6]

prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica, 2015, 35-68.) Iako oslobođen krivnje za zločin genocida, u slučaju protiv Novislava Đajića Bavarska komora utvrdila je da je u Foči 1992. godine počinjen genocid. Pristupljeno 1.12.2020 http://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/1096/Novislav-Djajic/.

[3] *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 2. 12. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42981>.

[4] Opširnije pogledati Mutapčić, Edin, *Agrarna reforma u BiH i njeno zakonodavstvo (1918-1941)*, Biblioteka "Alija Isaković", Gradačac, 2007.

[5] "Većina je kmetova ili zakupaca u uslovima Austrougarske uprave osjećala da se njihovo kmetopravo na čifluku postepeno faktički pretvara u privatnu svojinu, pa se tako i ponašala." Imamović, Mustafa, Hrelja, Kemal, Purivatra, Atif, *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, MAG – Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1992, 9.

[6] Imamović, M. et. al, 1992, 46.

Međutim, kako Hrelja (1992) ističe, "ne može se uopće prigovoriti onom dijelu mjera agrarne reforme u Kraljevini SHS kojim se željelo radikalno razrješenje kmetskih feudalnih odnosa u Bosni i Hercegovini. Ozbiljne zamjerke, međutim, mogu se staviti na način i na metode kako je taj proces sprovođen. Naime, taj proces zaposjedanja kmetskih zemljišta i izvlašćivanja dotadašnjih vlasnika praktično je bio okončan uzurpacijom od strane seljaka, a državna pravna regulativa je dolazila post festum samo da bi okončanom procesu dala legitimitet i legalitet".[7] Kao što ne možemo prigovoriti onim dijelovima agrarne reforme kojim se željelo razriješiti pitanje feudalnih odnosa u Bosni i Hercegovini, ne možemo prigovoriti ni entitetskom zakonodavcu namjeru da razriješi loše stanje u evidenciji nekretnina i prava na njima.[8] Međutim, ono čemu možemo prigovoriti jeste da se Zakon o premjeru i katastru Republike srpske koristi kao instrument ozakonjenja trenutačnog stanja dobijenog etničkim čišćenjem nesrba i genocidom nad Bošnjacima.[9]

Procjenjuje se da izvan Bosne i Hercegovine trenutno boravi još oko 400.000 osoba, od oko 1,2 miliona naših državljana koji su je napustili od 1992. do 1995. godine i koji su kao takvi evidentirani kao izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Najveći broj njih integrirao se u zemljama prihvata, a procjenjuje se da blizu 80.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine još uvijek treba trajna rješenja, koja mogu uključivati i njihov povratak u Bosnu i Hercegovinu. Potpisivanje mirovnog sporazuma, krajem 1995.

---

[7] Isto, 47.

[8] "… U trideset i jednoj opštini u Republici Srpskoj ne postoje zemljišne knjige, a u šesnaest opština postoji samo djelimična pokrivenost, postojeća evidencija o zemljišnim knjigama je neaužrna jer je u 95% slučajeva postojećih zemljišnih knjiga upisano stanje koje ne odgovara stvarnom stanju nekretnina, u zemljišnoknjižnim uredima nije došlo do osnivanja evidencije o posebnim dijelovima zgrada, pravu vlasništva i drugim stvarnim pravima na etažnoj svojini." Gligorić, Tihomir, Blagojević, Milan, *Osvrt na neka nerazumjevanja Zakona o katastru Republike Srpske,* Drugi kongres o katastru u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova, Geodetsko društvo Herceg-Bosne, Mostar, 2011, 3.

[9] Opširnije o načelima u zemljišnoknjižnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine u: Mutapćić, Hamid i Đozić, Faruk, "Stanje u oblasti javne evidencije nekretnina u Bosni i Hercegovini i mogući pravci reforme", u: *Monumenta Srebrenica*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica, 2019.

godine, oko milion osoba dočekalo je raseljeno u Bosni i Hercegovini, što čini gotovo četvrtinu njenog prijeratnog stanovništva. Među njima, trećina je bila raseljena unutar svojih općina prebivališta, usljed čega se nameće zaključak da uzroci raseljavanja nisu nužno vezani za progon i/ili opravdan strah od progona i sveopćeg nasilja, nego se, također, mogu dovesti u direktnu vezu s posljedicama koje su sukobi prouzrokovali na imovini, odnosno predratnim domovima raseljenih osoba.[10] Prema podacima iz 2014. godine u 15 država svijeta živi od 1.823.072 do 1.890.512 iseljenika i njihovih potomaka.[11]

Prvi pokušaj ozakonjenja trenutačnog stanja bilo je donošenjem Zakona o katastru 2011. godine, koji je u procesu uspostave katastra na prvo mjesto stavio faktičko stanje pri utvrđivanju prava na nekretninama. To znači da ko se u datom momentu nađe kao posjednik zemljišta postaje i nosilac prava na tom zemljištu bez obzira na raniji upis u zemljišne knjige te se samo aktivnim prigovorom moglo osporavati takvo stjecanje prava na nekretninama. U praksi to može dovesti do situacije da knjižni vlasnik mora ponovo dokazivati vlasništvo nad nekretninom. Taj zakon nije imao dug pravni vijek, jer je ubrzo zamijenjen Zakonom o premjeru i katastru RS-a[12] (u daljem tekstu Zakon) koji je i danas na snazi. Novim Zakonom raniji upisi u evidencije o vlasništvu ili drugim pravima na nekretninama imaju primat pri utvrđivanju prava na nekretninama pri uspostavi katastra nekretnina s mogućnošću utvrđivanja prava na nekretninama faktičkim stanjem – odnosno, ukoliko se pravo na nekretninama ne može utvrditi iz ranijih evidencija (npr. zemljišna knjiga), ono se utvrđuje faktičkim stanjem. Načelo upisa i načelo povjerenja naizgled su dva jednostavna i u pravnoj teoriji dobro razrađena pojma. Načelo upisa podrazumijeva da se stjecanje i prenos prava vlasništva i drugih prava može izvršiti samo upisom u javne evidencije, dok načelo povjerenja podrazumijeva da sve ono što je upisano u javne evidencije odgovara stvarnom stanju. Iako je došlo

---

[10] *Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2008, 11.

[11] *Pregled stanja bosanskohercegovačkog iseljeništva*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2014, 9.

[12] *Zakon o premjeru i katastru Republike Srpske* (ZPKRS) (*Službeni glasnik RS*, br. 6/12, 110/16, 22/18, 62/18, 95/19).

do promjene u odnosu na Zakon o katastru, analiziranjem Zakona i Pravilnika o načinu osnivanja i održavanja katastra nekretnina[13] (u daljem tekstu Pravilnik) vidljivo je da se i dalje favorizira upis faktičkog stanja.

Nadležnost organa Uprave prema Zakonu o premjeru i katastru RS u odnosu na ranija zakonska rješenja

Od austrougarske uspostave prvih katastara i zemljišnih knjiga u Bosni i Hercegovini kao da se vodi bitka između organa uprave i suda o nadležnostima nad zemljišnom knjigom i katastrom, tj. ko je nadležan da vodi evidenciju o nekretninama a ko o pravima nad tim nekretninama.

Zakon o premjeru i katastru SRBiH iz 1984. godine na području države Bosne i Hercegovine uveo je jedinstvenu evidenciju nekretnina i organ uprave, a ne sud, postavio kao nadležni organ za evidenciju nekretnina i prava na njima. Iako rješenja koja možemo vidjeti u tom ranijem zakonu gotovo istovjetno odgovaraju rješenjima u današnjem Zakonu o premjeru i katastru Republike Srpske, postoji određeni nivo disperzije nadležnosti unutar organa uprave. Naime, tada je Republički organ uprave vršio poslove premjera i katastra nekretnina, dok je Općina bila nadležna za poslove održavanja premjera i katastra nekretnina.[14] Zakonom je predviđena mogućnost delegiranja nadležnosti obavljanja poslova premjera Republičke uprave za geodetske poslove i katastar nekretnina na organizacije udruženog rada osnovane za vršenje geodetskih poslova (geodetska organizacija), ali i općinskoj upravi za geodetske poslove i katastar nekretnina, u cjelini ili djelimično.[15] Preneseni poslovi od posebnog su društvenog interesa, a taj interes određuje skupština Općine na čijem se području nalazi sjedište geodetske organizacije.[16] Zakon ide

[13] *Pravilnik o načinu osnivanja i održavanja katastra nekretnina* (*Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 11/14, 25/14 i 31/15).

[14] Član 17. Stav 1. i 2, *Zakona o premjeru i katastru SRBiH* (ZPKSRBiH) (*Službeni list SRBiH*, br. 22/84, 12/87, 26/90, 36/90).

[15] Član 32. stav 1, ZPKSRBiH.

[16] "Poseban društveni interes, skupština opštine na čijem se području nalazi sjedište organizacije obezbjeđuje i to:

dalje pa propisuje da geodetska organizacija može obavljati poslove i premjera i katastra nekretnina ako pored općih uvjeta propisanim članom 33. Zakona ispunjava i:

- da ima najmanje osam radnika geodetske struke s položenim stručnim ispitom od kojih najmanje jedan diplomirani geodetski inžinjer i dva geodetska inžinjera,
- da ima obezbjeđenu odgovarajuću geodetsku opremu za vršenje premjera.[17]

Do momenta usvajanja prvobitno Zakona o katastru Republike srpske a kasnije i Zakona o premjeru i katastru Republike srpske u 2011. godini važio je Zakon o zemljišnim knjigama koji je "... najprije nametnuo Paddy Ashdown (Pedi Ešdaun), visoki predstavnik za BiH, svojom odlukom od 21.10.2002. godine, kojeg je kasnije u istovjetnom tekstu usvojila Narodna Skupština Republike Srpske".[18] Tim zakonom prekinuta je primjena uspostavljanja jedinstvene evidencije o nekretninama pri organima uprave, a koja je predviđena Zakonom iz 1996. godine.[19] Model predviđen Zakonom iz 1996. godine uveliko je bio baziran na modelu predviđenom Zakonom o premjeru i katastru iz 1984. godine.

Član 93. Zakona o zemljišnim knjigama[20] odredio je da odredbe Zakona o premjeru i katastru ostaju na snazi osim u dijelu koji se odnosi na evidenciju i upis prava vlasništva i drugih stvarnih i obligacionih prava na nekretninama. Upis prava na nekretninama izvršen po odredbama Zakona o premjeru i katastru za područja općina u kojima je katastar nekretnina uspostavljen preuzima se u zemljišnu knjigu nadležnog zemljišnoknjižnog suda. Prema tome Republička uprava za geodetske i

- davanjem saglasnosti na samoupravni sporazum o udruživanju u radnu organizaciju udruženog rada ili drugi oblik udruživanja i njen statut
- davanjem saglasnosti na imenovanje i razrješenje poslovodnog organa,
- delegiranjem delegata u radnički savjet."

Član 33. stav 2, ZPKSRBiH.

[17] Član 34. stav 1, ZPKSRBiH.

[18] Gligorić, Blagojević, 2011, 2.

[19] *Zakon o premjeru i katastru nekretnina* (*Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 19/96 i 15/00).

[20] *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 67/03.

imovinsko-pravne odnose kao organ uprave u smislu ovog Zakona imao je isključivu nadležnost poslova koji se odnose na premjer i održavanje premjera i katastra zemljišta.

Novim Zakonom o premjeru i katastru Republike srpske 2011. godine uveden je katastar nekretnina kao "novi" sistem evidentiranja nekretnina i prava na njima tzv. Jedinstvena evidencija nekretnina. Donošenjem ovog zakona prestaju s primjenom raniji zakoni koji reguliraju oblast održavanja i premjera katastra zemljišta, pa tako i Zakon o zemljišnim knjigama.[21] Zakon o premjeru i katastru Republike srpske daje veoma velike nadležnosti organima uprave, s određenim stepenom mogućnosti delegiranja stručnih poslova na geodetske organizacije.

Zakon o katastru Republike srpske propisivao je da je Uprava nadležna za sve stručne (geodetski radovi) i upravne poslove[22] propisane članom 1 Zakona o katastru.[23] Dok je mogućnost delegiranja ostavljena samo za geodetske radove i to tačno određene Zakonom:

- izrada tehničke dokumentacije i tehnička kontrola nad izvođenjem geodetskih radova za koje je predviđena izrada glavnog projekta,
- izvođenje geodetskih radova za koje je predviđena izrada glavnog projekta i
- izvođenje geodetskih radova u održavanju katastra nepokretnosti i održavanju katastra vodova.[24]

Navedene mogućnosti delegiranja ostavljene su za geodetske radove samo ukoliko geodetska organizacija ima licencu za rad koju je izdala Uprava. Paradoksalno je da je Zakonom o katastru bilo predviđeno da

---

[21] Član 198 Z (ZPKRS) "...Osim odredaba tih zakona koje se odnose na korišćenje i održavanje evidencija iz člana 189 ovog zakona.

[22] "Ovim zakonom uređuju se upravni i stručni poslovi koji se odnose na premjer Republike Srpske, katastar nepokretnosti, katastar vodova, osnovne geodetske radove, adresni registar, topografsko-kartografsku djelatnost, Geoinformacioni sistem Republičke uprave za geodetske i imovinsko- pravne poslove Republike Srpske, infrastrukturu geoprostornih podataka Republike Srpske i geodetski radovi u inženjersko-tehničkim oblastima." Član 1. *Zakona o katastru Republike Srpske*, (ZKRS) (*Službeni glasnik*, br. 60/11).

[23] Član 8, ZKRS.

[24] Član 12, ZKRS.

međunarodne geodetske organizacije mogu izvoditi geodetske radove za koje je predviđena izrada glavnog projekta ukoliko su izabrani na međunarodnom tenderu,[25] a nigdje nije predviđena mogućnost da geodetske organizacije iz drugog entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine, mogu izvoditi bilo kakve geodetske radove predviđene članom 12 Zakona o katastru. "Domaće" geodetske organizacije mogu izvoditi geodetske radove predviđene članom 12 samo ukoliko su registrirane kod nadležnog organa Republike srpske.[26]

Istovjetno rješenje nadležnosti organa uprave nalazimo i u kasnijem Zakonu o premjeru i katastru Republike srpske osim što u upravnim poslovima osnivanja i obnove katastra nekretnina, osnivanja katastra vodova, kao i njihovog održavanja rješava:

- u prvom stepenu – područna jedinica Uprave,
- u drugom stepenu – Uprava,
- nadležni sud u upravnom sporu i
- u slučaju spora – nadležni sud.[27]

Iz gore navedenog vidljivo je da je Republička uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove prema Zakonu u potpunosti preuzela nadležnosti kako o premjeru tako i o evidenciji prava na nekretninama, dok je nadležnost sudova samo predviđena u slučaju spora, što ranije nije bio slučaj.

Pokretanje postupka uspostave katastra nekretnina i Komisija

Katastar nekretnina osniva se u postupku izlaganja na javni uvid podataka o nekretninama i utvrđivanja prava na nekretninama.[28] Za sprovođenje osnivanja katastra nekretnina i vođenje cijelog postupka izlaganja na javni uvid podataka o nekretninama i utvrđenim pravima na njima Uprava formira Komisiju za izlaganje na javni uvid podataka o nekretninama i utvrđivanje prava na nekretninama (u daljem tekstu: Komisija).

[25] Član 13, stav 6, ZKRS.
[26] Član 13, stav 3, tačka a), ZKRS.
[27] Član 11. ZPKRS.
[28] Član 71. stav (4), ZPKRS.

Uprava je dužna da najkasnije 30 dana prije početka izlaganja i utvrđivanja prava na nekretninama obavijesti o tom osnivanju katastra nekretnina u javnom oglasu katastarske općine u kojoj se vrši osnivanje i internet-stranici Uprave.[29]

"Komisija se sastoji od predsjednika, njegovog zamjenika, dva člana i njihovih zamjenika, tako što se:

a) predsjednik i njegov zamjenik imenuju iz reda diplomiranih pravnika,
b) član i njegov zamjenik imenuju iz reda diplomiranih inženjera geodezije, geodetskih inženjera ili geometara i
c) drugi član i njegov zamjenik imenuju iz reda građana sa područja katastarske opštine u kojoj se izlažu podaci o nepokretnostima i utvrđuju prava na nepokretnostima na prijedlog načelnika, odnosno gradonačelnika jedinice lokalne samouprave.

Predsjednik, njegov zamjenik, član i njegov zamjenik moraju imati položen stručni ispit za rad u organima uprave."[30]

Iz ovakvih odredbi može se zaključiti da takve Komisije mogu biti izrazito jednonacionalne, jer ne sadrže nikakvu obavezu Uprave da Komisiju imenuje u skladu s nacionalnom strukturom općine u kojoj se vrši izlaganje na javni uvid. Jednonacionalna struktura zaposlenih u samoj Upravi[31] i jednonacionalna struktura izabranih načelnika i gradonačelnika u manjem bh. entitetu ide u prilog tome da će imenovane Komisije biti jednonacionalne.

Prema članu 74. stav (1) Zakona od dana početka osnivanja katastra nepokretnosti sprovode se promjene u katastarskoj evidenciji, zemljišnoj knjizi i knjigama uloženih ugovora sve do isteka roka za osnivanje katastra nekretnina određenog u javnom oglasu. Takve promjene dostavljaju se Komisiji na dalje postupanje. Prije izlaganja podataka komisija je obavezna da pribavi kopije katastarskih planova i elaborat novog premjera, kao

[29] Član 78, stav (1), ZPKRS.
[30] Član 76. stav 2, 3, ZPKRS.
[31] "(...) ukupno zaposlenih 689, od kojih je svega 8 Bošnjaka i 8 Hrvata", *Analiza Zakona o premjeru i katastru i zakona o porezu na nepokretnosti Republike Srpske*, Komisija za praćenje stanja nacije, Svjetski bošnjački kongres, Sarajevo, 2013.

i podatke o licima za koja se na osnovu ranije prikupljenih podataka pretpostavlja da im pripadaju prava na nekretninama u katastarskoj općini za koju se izlažu podaci.[32] "Komisija je također obavezna da koristi podatke iz zemljišne knjige, stare katastarske planove i katastarske operate, odluke sudova i organa uprave, kojima je odlučeno o pravima na nekretninama, a koje nisu ranije provedene u zemljišnim knjigama, neprovedene odluke agrarnih i drugih komisija koje se odnose na nekretnine, podatke o pravima utvrđenim u postupku komasacije i druge isprave i dokaze koji mogu poslužiti kao osnov za upis prava u katastru nepokretnosti."[33]

Načelo upisa u postupku uspostave katastra nekretnina

Zakonom reafirmirano načelo upisa kao dodatna materijalna pretpostavka za prenos prava na nekretninama[34], kako smo ranije istakli, tokom postupka izlaganja na javni uvid afirmiše se dvojako – prvo, jer se vrši promjena u pogledu prava na nekretninama i u ranijim evidencijama i drugo, ta se promjena po službenoj dužnosti dostavlja Komisiji kako bi bila evidentirana u novoj evidenciji. Međutim, ostaje pitanje šta se dešava s već upisanim pravima na nekretninama, odnosno, na koji način Komisija utvrđuje prava na nekretninama.

Članom 84. Zakona određeno je da:

(1) Utvrđivanje prava na nekretninama vrši se na osnovu:

a) stanja upisanog prava u zemljišnoj knjizi ako se ustanovi da taj upis odgovara stvarnom stanju,
b) pravosnažnih odluka nadležnih organa i sudova, zaključenih ugovora i drugih isprava koje su osnov za upis prava na nekretninama i
c) podataka iz katastarskog operata koji odgovara stvarnom stanju.

(2) Smatra se da ne odgovara stvarnom stanju i neće se upisati u katastar nekretnina hipoteka čiji je upis u zemljišnoj knjizi stariji od 30 godina, računajući unazad od dana izlaganja podataka.

[32] Član 77, stav (1), ZPKRS.
[33] Član 77, stav 2, ZPKRS.
[34] Prva pretpostavka jeste postojanje samog ugovora o prenosu prava.

(3) Ako ne postoje dokazi o pravu na nekretninama iz stava (1) tačka a) do c) ovog člana, upis prava na nekretninama može se odrediti na osnovu drugih provedenih dokaza (saslušanje svjedoka, posljednje stanje posjeda, izjave stranaka i drugih sličnih dokaza).

U skladu s gore navedenim članom, iako na prvi pogled afirmira ranije upise, tj. ranije evidencije o pravima na nekretninama i da će ta prava biti prenijeta u novi katastar nekretnina, formulacije iz tačke a) stava (1) gore navedenog člana i to "(...) ako se ustanovi da taj upis odgovara stvarnom stanju (...)" i stava (3) mogu dovesti do toga da se u cijelosti ignoriraju raniji upisi prava i na osnovu stava (3) upiše drugo lice kao nosilac prava na nekretninama. Na osnovu naprijed navedenih formulacija postavlja se opravdano pitanje: kako se dokazuje da upisano pravo odgovara stvarnom stanju? Da li već upisani nosilac prava na nekretnini mora dokazivati da je i faktički posjednik nad nekretninom? Stav (1) člana 47. Pravilnika[35] određuje kada upisano pravo u zemljišnoj knjizi odgovara stvarnom stanju određujući da "upisano pravo u zemljišnjoj knjizi odgovara stvarnom stanju samo u slučajevima kada je to pravo upisano u zemljišnjoknjižnom ulošku u cjelini ili sa idealnim dijelom koji odgovara stanju u naravi, upisanom stanju u katastarskom operatu". Prema ovoj odredbi Pravilnika upis u zemljišnu knjigu nije valjan osnov za utvrđivanje prava na nekretninama ukoliko:

- su prava na nekretnini s neodređenim dijelom,
- upisani idealni dio ne odgovara prirodnom stanju nekretnine,
- ne odgovara katastarskom operatu, tj. posjedovnom stanju.

Razumljiva je odredba Pravilnika da se, ukoliko idealni dio ne odgovara prirodnom stanju nekretnine,[36] izvrši korekcija i upiše stvarno stanje. Međutim, ovakva odredba Pravilnika, smatramo, nije u skladu sa Zakonom o stvarnim pravima RS-a u dijelu koji se odnosi na prenos prava na nekretnini samo ako su upisana u cjelini ili idealnom dijelu. Zajedničko vlasništvo s neodređenim dijelovima na nekretninama moguće je

---

[35] *Pravilnik o načinu osnivanja i održavanja katastra nekretnina* (*Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 11/14, 25/14 i 31/15).

[36] Npr. upisano je pravo vlasništva nad 1/3 nekretnine, a uvidom u samu nekretninu vidljivo je da se zapravo radi o 1/2 nekretnine.

prema članu 43. stav (1) Zakona o stvarnim pravima te je stoga nejasno zbog čega upisano pravo s neodređenim dijelom u ranijoj evidenciji ne može biti prenijeto i u katastar nekretnina u postupku uspostave katastra nekretnina. I na kraju vezano za upisano stanje u katastarskom operatu nalazimo odgovor na pitanje da li već upisani nosilac prava na nekretnini mora dokazivati da je i faktički posjednik nad nekretninom; mora, jer odredba člana 47. stav (1) Pravilnika ne polazi od pretpostavke da je vlasnik nekretnine ujedno i njen posjednik, već po automatizmu, ukoliko se pojavi razlika između posjeda i vlasništva, upisano pravo vlasništva ne smatra valjanim. Poseban pravni problem predstavlja stanje da su u zločinu genocida ubijene cijele porodice i da nema ko doći da uknjiži imovinu te ostaje pitanje na koga će preći ta imovina, da li će se tretirati kao napuštena imovina pa će je moći uzurpirati bilo ko ili će preći u vlasništvo jedinice lokalne samouprave ili entiteta. Historijska nauka potvrđuje kontinuitet stradanja cijelih porodica u genocidu nad Bošnjacima, kako u periodu Drugog svjetskog rata tako i u posljednjoj agresiji na bosanskohercegovačko društvo i državu 1992–1995.[37]

[37] "Na području Zavit-Tvrdaci-Grdijevići-Čelebići-Kunovo, (Općina Foča, dodao F.Đ.) četnici su spalili 380 muslimanskih kuća, a mnoge ljude poklali. U tim selima 160 domaćinstava, pa čak i više, ostalo je bez ikoga – bez nasljednika (Dedijer, Miletić, 1990, 767)." Šemso Tucaković je utvrdio da "u 38 sela i u samom Višegradu 'Jugoslovenska vojska u otadžbini' je tokom Drugog svjetskog rata potpuno iskorijenila 300 porodica Bošnjaka. Poklali su njima djecu u kolijevci, roditelje, stare dede i nane. Niko skoro nije preživio da nastavi porodičnu "lozu" i da ispriča šta se dešavalo u noćima strave, kad se pod četničkim nožem gasili, ne samo život, nego čitave familije" (Tucaković, Šemso, *Prešućeni genocid,* Amos graf, Sarajevo, 2013, 178-184). "Merhuma Huseinović (Duraković) Remzija rođena 01. 01. 1960. u Đilama. Smrtno nastradala smrzavanjem u potrazi za hljebom u selu Joševa 22. 02. 1993. godine. Ostala su dva nejaka sina koji nisu preživjeli pad Srebrenice. Nišane podižu otac Duraković Ahmo, majka Tima, sestre Naza i Ramiza, bratične Amra i Emira... Iza Raze ostali su njeni sinovi i suprug. Došao je juli 1995. godine i pad Srebrenice. Tada je Adil imao nepunih 16, a Sadik 13 godina. Kada je Srebrenica pala, otac Omer krenuo je sa svojim sinovima na put smrti kroz podrinjske šume prema Tuzli. Prema nekim navodima, uspjeli su stići do Baljkovice. Od slobodne teritorije dijelilo ih je tek nekoliko kilometara, ali nisu uspjeli preći. Pronađeni su u masovnoj grobnici Bišina kod Šekovića... " (Mehmedović*,* Adem, "Tragična sudbina porodice Huseinović"*, Stav*, dostupno na: https://stav.ba/vijest/tragicna-sudbina-porodice-huseinovic/1533?fbclid=IwAR17RAAqrSg3Q9wR-SNHu3tAjqIvi_Hx6CtACxVx0OX-LZgT0fAMa7fM7poQ).

Raseljenost stanovništa, posebno Bošnjaka, o čemu smo ranije govorili, također predstavlja pravni problem, jer na koji će način Bošnjak, vlasnik nekretnine koji živi naprimjer u Australiji, zaštititi svoju imovinu od nesavjesnog posjednika.

U članu 46. Pravilnika, pored prekopiranih odredbi iz člana 84. Zakona nalazimo i dodatnu odredbu koja glasi: "(3) Kada zemljišna knjiga nije obnovljena poslije izvršene obnove premjera ili se u dužem periodu ne sprovode promjene, podaci upisani u njoj će se u postupku izlaganja na javni uvid koristiti kao činjenice koje mogu voditi utvrđivanju prava na nepokretnostima." Dakle, Pravilnikom se može isključiti raniji upis i svesti ga na nivo dokaza koji u skladu s drugim dokazima vodi do utvrđivanja prava na nekretninama. Ovakva odredba Pravilnika ne samo da suspendira načelo upisa već ga i degradira, posebno zbog činjenice jer ne određuje koji je to "duži vremenski period" u kojem se promjene ne sprovode u zemljišnoj knjizi, već ga ostavlja na diskrecionu ocjenu Komisije.

Načelo povjerenja u postupku uspostave katastra nekretnina

Normirajući načelo povjerenja entitetski zakonodavac želi doprinijeti provedbi neupisanih prava na nekretninama. "Vanknjižni titulari, kao raniji sticaoci prava na nekretninama, ne uživaju više pravnu zaštitu koju su imali u ranijoj sudskoj praksi. U konkurenciji između ranije stečenog i neupisanog prava na nekretnini i kasnije stečenog prava na istoj nekretnini na temelju načela povjerenja u zemljišnu knjigu, zakonodavac daje prednost ovom drugom. Vanknjižni titulari mogu biti sigurni u svoja stečena prava samo ukoliko podnesu zahtjeve za njihovu provedbu u katastar nekretnina."[38]

Sam postupak uspostave katastra nekretnina načelo povjerenja u zvanične evidencije stavlja u drugi plan, jer sam organ Uprave utvrđuje

[38] Mutapćić, Đozić, "Stanje u oblasti javne evidencije nekretnina u Bosni i Hercegovini i mogući pravci reforme", u: *Monumenta Srebrenica*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica 2019, 142.

valjanost upisanih prava u ranijim evidencijama. Tako se postavlja pitanje kako se jedan pravni posao može postići u saglasnosti s povjerenjem u zvanične evidencije o nekretninama i pravima na njima kada je moguće da ranije upisana prava neće odgovarati onima u katastru nekretnina nakon završetka uspostave katastra nekretnina. Ko će uživati zaštitu suda? Da li lice koje je postupajući u skladu s načelom povjerenja zaključilo pravni posao s licem upisanim u ranijim evidencijama ili lice za koje se ispostavi da je nosilac prava na nekretnini u toku postupka uspostave katastra nekretnina?

Nakon završenog postupka uspostave katastra nekretnina upitno je postupanje bilo kojeg lica u skladu s načelom povjerenja zbog rokova utvrđenih Zakonom. Zakon, naime, ostavlja mogućnost pobijanja i utvrđenog prava na nekretninama nakon pravosnažnosti katastra nekretnina. Naime, svako ko smatra da je izvršenim upisom u katastar nekretnina povrijeđeno njegovo pravo može tužbom pobijati izvršeni upis u roku od tri godine od pravosnažnosti katastra nekretnina, tj. kraja uspostave katastra nekretnina.[39] Ovo pravo zadržavaju i ona lica koja su u toku postupka uspostave katastra nekretnina propustila da pred nadležnim sudom pokrenu spor.[40]

Veliku pravnu nedoumicu ostavlja rok od tri godine za pokretanje spora pred nadležnim sudom jer se kosi sa Zakonom o stvarnim pravima i pravom na vlasničku tužbu koja ne zastarijeva.[41] Mirsad Ćeman, sudija Ustavnog Bosne i Hercegovine, u svom izdvojenom mišljenju konstatira da će ovakva odredba dovesti do proizvoljnosti u primjeni ove odredbe Zakona.[42]

---

[39] Član 89, stav (1) ZPKRS.

[40] Član 89, stav (2) ZPKRS.

[41] Član 126. *Zakona o stvarnim pravima RS* (*Službeni glasnik RS*, br. 124/08, 3/09, 58/09, 95/11, 6015, 18/16, 107/19).

[42] Odluka o dopustivosti i meritumu br. U-5/12 od 28. 9. 2012. godine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine.

Zaključak

Namjera zakonodavca da "dovede u red" zaostale evidencije iz zemljišnih knjiga nije pretočena u novi zakon jer je načelo upisa ostalo isto kao i u ranijim zakonima o zemljišnim knjigama. Problemi s kojima se susretalo pri evidenciji prava na nekretninama u zemljišne knjige, u skladu s ranijim zakonima o zemljišnim knjigama prijete da terete i katastar nekretnina jer stjecanje prava na nekretninama upisom u katastar nekretnina i dalje važi samo na stjecanje prava putem pravnog posla dok ostale načine stjecanja prava ostavlja na volju kako sudske prakse tako i volje sticalaca prava. Upravo zbog istog pristupa upisu prava, načelo povjerenja u katastar nekretnina nema djelovanje onakvo kako zakonodavac priželjkuje, tj. da vanknjižni nosioci prava upišu svoje pravo u zvanične evidencije, jer prema ovom načelu pravnu zaštitu uživa knjižni nosilac prava. Međutim, sudska praksa i prema ranijem Zakonu o zemljišnim knjigama i Zakonu o stvarnim pravima nije pridavala značaj ovom načelu, te je štitila istim intenzitetom kako vanknjižne sticaoce tako i knjižne.

Načelno nije došlo do izmjena načela u samom Zakonu. Tako, Zakon uz neadekvatnu primjenu a i ograničenje rokovima pruža mogućnost da se uspostavom "novog" katastra nekretnina ozakoni stanje prouzrokovano genocidom u pogledu vlasništva nad zemljištem. U odnosu na raniji Zakon o zemljišnim knjigama nametnutim od strane Visokog predstavnika novi Zakon o premjeru i katastru dao je veće nadležnosti organu uprave i oduzeo od suda nadležnosti. Jedan organ uprave zadužen je za evidenciju samih nekretnina ali i pravima na njima. Ovakvo rješenje upućuje nas na zaključak da se želi ostvariti veća kontrola nad procesom uspostavljanja katastra nekretnina kao jedinstvene evidencije.

Organ uprave prema novom Zakonu ima pravo da utvrđuje i odlučuje čije će pravo biti upisano. U odnosu na raniji Zakon o katastru koji je eksplicite odredio utvrđivanje prava vlasništva na osnovu faktičkog, tj. stvarnog stanja, novi Zakon ipak u određenoj mjeri afirmira ranije evidencije o pravima na nekretninama. Međutim, utvrđivanje prava vlasništva na osnovu upisanog prava u zemljišne knjige opet je moguće samo ukoliko upis u zemljišne knjige odgovara stvarnom stanju. Ukoliko dođe do razlike između upisanog i stvarnog stanja, organ uprave utvrđuje pravo vlasništva na osnovu dokaza kao što su: saslušanje svjedoka, posljednje stanje, izjave

stranke i sl. To u praksi znači da je sasvim moguće da nevlasnik a posjednik određene nekretnine bude upisan kao vlasnik nekretnine naspram knjižnog vlasnika. Prema procjenama Bosna i Hercegovina u momentu potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma imala je oko 2.2 miliona izbjeglih i raseljenih lica, a danas, kako smo ranije naveli, izvan Bosne i Hercegovine boravi još oko 400.000 osoba koje su napustile Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine. Ni do danas se situacija nije promijenila u pogledu raseljenih lica, jer povratka u suštini nema, čak naprotiv i oni koji su se vratili u svoja predratna prebivališta odlaze. Sve ove okolnosti morale su entitetskom zakonodavcu biti poznate i ugraditi adekvatne zaštitne mjere, kako bi ove grupe imale adekvatnu zaštitu u pogledu njihove imovine. Entitetski zakonodavac morao je ugraditi fleksibilnije odredbe koje se tiču rokova, samog sastava Komisije i maksimalno ograničiti mogućnost da se faktičko stanje upisuje kao knjižno. S obzirom na to da to nije slučaj, ovakvo zakonsko uređenje ne predstavlja novinu u pogledu načela upisa i načela povjerenja, već o uspostavi mehanizma – u vidu uspostave katastra nekretnina, kojim se želi ozakoniti stanje nastalo na "etničkom čišćenju" i genocidu.

Izvori i literatura

Legislativa

1. Zakon o premjeru i katastru SRBiH (*Službeni list SRBiH*, br. 22/84, 12/87, 26/90, 36/90).
2. Zakon o premjeru i katastru nekretnina Republike Srpske (*Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 19/96).
3. Zakon o katastru Republike Srpske (ZKRS) (*Službeni glasnik*, br. 60/11).
4. Zakon o premjeru i katastru Republike Srpske (*Službeni glasnik RS*, br. 6/12, 110/16, 22/18, 62/18, 95/19).
5. Zakon o stvarnim pravima RS (*Službeni glasnik RS*, br. 124/08, 3/09, 58/09, 95/11, 6015, 18/16, 107/19).
6. Pravilnik o načinu osnivanja i održavanja katastra nekretnina (*Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 11/14, 25/14 i 31/15).

Literatura

7. Čekić, Smail, *Genocid nad Bošnjacima,* MAG - Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996.
8. Dedijer, Vladimir, Miletić, Antun, *Genocid nad Muslimanima, 1941-1945 Zbornik dokumenata i svjedočenja,* Svjetlost, Sarajevo, 1990.

9. Đozić, Adib, “Genocid kao društveni i znanstveni fenomen*”,* u: *DHS Društvene i Humanističke studije,* Filozofski Fakultet Univerziteta u Tuzli, br. 1, Tuzla, 2016.
10. Gligorić, Tihomir, Blagojević, Milan, “Osvrt na neka nerazumjevanja Zakona o katastru Republike Srpske”, u: *Drugi kongres o katastru u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Geodetsko društvo Herceg-Bosne, Mostar, 2011.
11. Gurda, Vedad, “Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima”, *Monumenta Srebrenica br. 4*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica, 2015.
12. Imamović, Mustafa, Hrelja, Kemal, Purivatra, Atif, *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, MAG – Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1992.
13. Mulabdić, Senad, “Sticanje prava vlasništva na nekretnini polazeći od načela povjerenja u istinitost i potpunost zemljišne knjige”, u: *Pravna misao*, Sarajevo, 2007.
14. Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
15. Mutapčić, Edin, *Agrarna reforma u BiH i njeno zakonodavstvo (1918-1941)*, Biblioteka “Alija Isaković”, Gradačac, 2007.
16. Mutapčić, Hamid i Đozić, Faruk, “Stanje u oblasti javne evidencije nekretnina u Bosni i Hercegovini i mogući pravci reforme”, u: *Monumenta Srebrenica*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica, 2019.
17. Mitrić, Nevenka *Primjena Zakona o premjeru i katastru Republike Srpske u sudskoj praksi,* Internet-izdanje, dostupno <http://www.rs.cest.gov.ba/index.php/seminari-2018/51-46banja-luka-zakon-o-katastru-i-premjeru-nekretnina/2179-rad-n-mitric/file>
18. Softić, Sakib, *Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini,* Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000.
19. Tucaković, Šemso, *Prešućeni genocid,* Amos graf, Sarajevo, 2013.
20. *Analiza Zakona o premjeru i katastru i zakona o porezu na nepokretnosti Republike Srpske*, Komisija za praćenje stanja nacije, Svjetski bošnjački kongres, Sarajevo, 2013.
21. *Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*”, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2008.
22. *Pregled stanja bosanskohercegovačkog iseljeništva*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014.

Dr. sc. Selman Selhanović

NEKAŽNJAVANJEM IDEOLOGIJE NASTAVLJA SE GENOCIDNA POLITIKA

Sažetak: Uzroke genocida pronalazimo u nacionalističkoj ideologiji i glavama onih koji su projicirali mržnju i konflikte, što se u konačnici pretvorilo u genocid kao najveći stepen društvenog zla. Prvenstveno u ovom radu ističemo intelektualce koji su svojim djelima planirali i podsticali neposredne izvršioce. Njihova je odgovornost time veća jer su znali šta rade. Izvršioci, odnosno njihovi sljedbenici, toga su bili manje svjesni.

Uglavnom, osnovna namjera ideologa bila je omalovažiti, dehumanizirati i negirati identitet Bošnjaka kao naroda te osporiti bosanski individualitet. Velikodržavne ideje o tim i takvim namjerama najbolje govore. To nam svjedoče i u tu se svrhu koriste djela mnogih intelektualnih i kulturnih djelatnika kao i crkvenih velikodostojnika. Djela Petra Petrovića Njegoša, Stojana Protića, Matije Bećkovića, Milorada Ekmečića, Rajka Petrova Noge i drugih upućuju na to. Potrebno ih je samo analizirati i istinu o njima prezentirati javnosti, ali i prenijeti u obrazovni sistem. Takva djela, zasigurno, pokazivat će načine na koji se mentalno provodila agresija jednog naroda nad drugim. Mnogi dokumenti i stručnjaci utvrdili su da je cilj agresora bio: osvajanje teritorije, smanjenje nataliteta uz sprovođenje “etničkog čišćenja”, te dezintegracija društva što se odrazilo na razbijanje porodice i, uslijed ubijanja muške populacije, na pojavu većeg broja jednoroditeljskih porodica. Žrtve te ideje bili su Bošnjaci i Bosna i Hercegovina kao država.

Namjera ovog rada i time generalna hipoteza jeste osvijetliti značaj ideja i ulogu ideologije koja propagira fašizam i uzdizanje jednog naroda – onog nebeskog nad drugime. Ta je ideja začeta u glavama onih koji su, nažalost, ostali izvan presuda Haškog tribunala. O njima će već suditi čovječanstvo.

Ključne riječi: ideje, ideolozi, društveno zlo, zločinci i djela, odgovornost

Abstract: The causes of genocide,of course we find in nationalist ideology and heads of those which are projected hatred and conflicts which is ultimately turned into genocide as the greatest degree of social evil. Primarly in this work we emphasize intellectuals who planned in their works and encouraged direct perpetrators. Their responsibility is thus greater, because they know what they were doing. The perpetrators that is, their followers they were less aware of it. Basically, the basic intention of the ideologue was to belittle, to dehumanize and deny the identity of Bosniaks as a people, deny bosnian individuality. Greatpower ideas, they speak best of those and such intentions. This is testified to us, and for this purpose the works of many intellectual and cultural

workers as well as ecclesiasstical credentials are used. Works of Petar Petrovic Njegos, Stojan Protic, Matije Beckovica, Milorada Ekmecica, Rajka Petrova Noge and others point to that. It is only necessary to analyze them and present the truth about them to the public,but also to transfer them to the education system. Such acts, for sure, will show the ways in which the agression of one people over another was mentally carried out. Many documents and experts determined that agressor s goal was: to conquer territory, reduce the birth through ethnic cleansing, and disintegrate society, which resulted in the breakup of the family and the imminent killing of the male population, the emergence of more single-parent families. The victims of this idea were Bosniaks and Bosnia and Herzegovina as a state. The intention of this work and thus the general hypothesis is to illuminate the significance of ideas and the role of an ideology that propagates fascism and the ascension of one people, the heavenly one over another. That idea was conceived in the minds of those who, unfortunately, remained outside the verdicts of the Hague Tribunal. They will be judged by humanity.

Keywords: Ideas, ideologues, social evil, criminals and doings, responsibility

Uvod

Polazeći od toga da svako društvo ima i artikulira svijest svojih građana kroz njihove stavove i shvatanja – a s obzirom na agresiju i ratna dešavanja na tlu Bosne i Hercegovine – našli smo za shodno da taj pojam artikuliranja svijesti, koja ustvari predstavlja sam pojam ideologije, podrobnije istražimo. Pogotovo se to odnosi na etički uklon s težištem na aspektu genocida u Srebrenici. Ovo tim prije što ideologija kao društveni proces ostavlja dalekosežne posljedice koje itekako pogađaju ljude. Ako se, uostalom, to i dalje dešava čak i u mirnodopskim uslovima, kakvi su sada u Bosni i Hercegovini, onda je razlog da se zapitamo ko je odgovoran za to. Istraživanja na tom polju mogu pokazati da to nije tek stvar politike i političara, nego nadasve intelektualaca i onoga što se tiče i polazi od misli i mišljenja, od onoga što dolazi iz glave. Mnogo je onoga što smo u proteklom ratnom periodu u Bosni i Hercegovini detektirali kao pokretače mržnje, agresije, rata i na kraju genocida. Njih nije nikada naodmet osvijetliti i razobličiti. No, zabrinjavajuće je što i pored ukazivanja na takve pokretače i projekte oni se i dalje sprovode. To nam

govori da je zlo i ideologija koja ga proizvodi i dalje živa, te da se ona nalazi u glavama onih koji je i podstiču. Pitanje koje se postavlja pred nas jeste, dakle, pitanje odgovornosti. Ko je odgovoran za zlo i mržnju? Nespojivo bi bilo da su to intelektualci, jer to nije spojivo s etikom koju oni zagovaraju ili bi bar trebali zagovarati. Nespojivo je da intelektualci propagiraju mržnju prema drugima i drugačijima. Međutim, moramo priznati, neki su od njih motivaciono u tom pravcu djelovali na široke mase. Narod naprosto slijedi svoje vođe i njihove upute prihvata kao neko pravedno djelo. Nespojivo je i da vjera, kao što je to radila Pravoslavna crkva, otvoreno podržava kako grijeh nije ubiti muslimana, odnosno Turke koji su, prema njihovim riječima, krivi za nevolje srpskog naroda. Djelo "Gorski vijenac" Petra Petrovića Njegoša inspirativna je književnost i motivirajući faktor u tom pogledu. Tretirajući prvenstveno "istragu poturica", odnosno onih koji su primili islam, Njegoš tako poziva: "borbi našoj kraja biti neće do istrage turske ili naše", te poručuje: "Udri za krst, za obraz junački,/ko gođ paše svjetlo oružje,/ko gođ čuje srce u prsima,/hulitelja imena Hristova,/da krstimo vodom, ali krvlju!/ Trijebimo gubu iz torine, /nek propoje pjesma od užasa,/oltar pravina kamen krvavi!"[1]

Sve što se ovako spjeva i iznese u ime naroda poruka je da se time vrši neko pravedno djelo. Otuda je uloga intelektualaca izuzetno velika i važna. Oni su odgovorni za ono što su činili i što čine. Akademik Muhamed Filipović ulogu intelektualaca u podsticanju na zločine ovako je opisao:

> *Postoje zločini i postoje zločinci. Ne mogu se svi zločini svoditi samo na zločince (kako se to danas radi sa zločinima u Bosni), tj. na neke konkretne počinitelje. Postoje i zločini struktura, zločini država, zločini mišljenja i zločini historije. Postoje i apstraktni zločini, tj. zločini koji se odnose na razne mjere koje onemogućavaju slobodu razvoja i ispoljavanja ljudske prirode i kulture raznih ljudi. Najbanalniji su oni zločinci koji su počinili zločine iz individualnih motiva mržnje ili koristi. Najgori su oni 'apstraktni' zločinci, oni koji zločine ne vrše iz nekog ljudski i psihološki razumljivog i objašnjivog motiva, nego ga vrše kao oblik izvršavanja*

[1] Petrović, Petar Njegoš, *Gorski vijenac*, Titograd, 1966, 227.

dužnosti prema historiji, narodu, naciji, vjeri i kulturi. To su zločini najgore vrste i zločinci najgore sorte. Takvi su u našoj zemlji pobili 150.000 nevinih koje nisu uopće ni poznavali niti su o njima išta bitnije znali. Takvi su rušili džamije i druge objekte, takvi su zatirali sve što govori o postojanju određene vrste ljudi, a takvi nažalost još uvijek djeluju u našoj zemlji.[2]

Međutim, ti i takvi 'apstraktni'(najgori) zločini, svjedočimo, žive i danas. To su oni koji se teško mogu sankcionirati i kazniti pošto žive u glavama, naznačimo to, intelektualaca. S druge strane, oni kao razumna bića, ukoliko slijede etička načela, svjesni su i posljedica koje mogu uzrokovati. Ako su to djela koja ugrožavaju živote i vrijednosti drugih, tim više. Zato oni koji ne slijede takva načela ne mogu se ni smatrati intelektualcima. Još više, međutim, čudi to što glasovi razuma ne dolaze od onih od kojih to očekujemo. Profesor doktor Esad Zgodić izdvaja rijetke koji su to spremni reći:

Ima, svakako, srpskih, intelektualaca, poput Nenada Dimitrijevića, koji se ne libe reći: "(...) rat su kreirali intelektualci koji nisu direktno participirali u vlasti. Nacionalistički intelektualci su kreirali i promovisali ideologiju mržnje, koju je potom materijalizovao srpski režim." Misli, pri tome, prije svega, na inteligenciju iz Srpske akademije nauka i Udruženja književnika, dakle, o tim, kako sam ih svojevremeno nazvao, babicama etnozla", ukazuje dr. Zgodić.[3]

Zapravo, 'etnozlo', koje je okarakterizirao dr. Zgodić, tiče se ideologije koja ga i pokreće. Takva ideologija mobilizira ljude u ostvarenju svojih ciljeva bez obzira što oni nisu jasni.

Ono u ideologiji bitno podstiče volju, a ne intelekt i zato ona nameće rješenja bez imalo kritičnosti. Ništa u njoj nije zasnovano, niti se dade zasnovati što govori o njenoj prirodi koja se odaje pokrivanjem i iskrivljavanjem stvarnosti, umjesto da je otkriva, što

[2] Selhanović, Selman, *Bošnjački odgovori*, El-Kalem, Sarajevo, 2007, 186.
[3] Selhanović, 2007, 110.

indicira njenu sklonost k laži i neistini. Upravo zato svaki kritički odnos prema sebi ona kvalificira neprijateljskim i služi se svim sredstvima da bi to osporila.[4]

Razumljivo, pitanje odgovornosti ili neodgovornosti zato se ne može svesti samo na jednu strukturu ili nivo. Suočavanje s prošlošću na intelektualnoj ravni svelo se samo na pojedinačne stavove, a prihvatanje presude Međunarodnog suda pravde u Hagu za genocid u Bosni i Hercegovini većina marginalizira i problematizira u svrhu izjednačavanja žrtve i zločinca. Za počinjeni genocid u Bosni i Hercegovini ne traže se uzroci i ne postavlja se pitanje ko je naredio zločine. Tek, izvršioci su jedno, a nalogodavci drugo. Nalogodavci naređuju izvršiocima. Jedni su osmislili politiku etničkog nacionalizma i stvaranja etničke države, a drugi su je sproveli u djelo.

Hegemonističke ideje koje žive

U svakom slučaju ideje u društvenim procesima sačinjavaju ideologiju koja u suštini predstavlja moćno integraciono sredstvo. Ideologija tako, prema definiranju T. Parsons, podrazumijeva "sistem vrijednosti datog društva". Kao takva ona (ideologija) u sebi nosi svojevrsne poglede na svijet, ponašanje, promjene i procese. U tom formiranju ona ima svoje težnje i ciljeve koji su se kroz povijest mijenjali i oblikovali. U ovisnosti o tome i ideologije su imale svoje uspone i padove. Za velikosrpsku ideologiju povjesničari već ukazuju da se ona javila sa svojatanjem i prisvajanjem tuđih teritorija krajem 18. stoljeća. Takva ideologija vezuje se za naseljenje teritorija isključivo pripadnicima svog naroda, pri čemu drugi narodi nisu ništa drugo do prijetnja homogenoj naciji-državi. Ideja vodilja doticala se isključivo srpskog nacionalnog interesa koji se morao po svaku cijenu ostvariti. Zapravo, iza navodne potrebe "odbrane vitalnih nacionalnih interesa" krile su se stvarne osvajačke namjere. U

[4] Muminović, Rasim, *Filozofija ideologije: ideološko otrježnjavanja*, El-Kalem, Sarajevo, 2000, 242-243.

toj odbrani sve je dozvoljeno. Josip Esterhajher u svom radu o velikosrpskoj ideologiji navodi da "ekspanzija postaje smišljena politika Srbije, doba kada se planira, izaziva, provocira i traži prilika za sporove, sukobe i ratove".[5] Scenario je bio poznat – izmisliti i stvoriti neprijatelje kako bi se postiglo unutarnje jedinstvo. Zadatak propagande je da na tom polju dehumanizira neprijatelja i prema njemu kod pripadnika svoje nacije postigne averziju i mržnju. Pokretači tih namjera su elita i intelektualci, koji kolektivnim historijskim sjećanjem svoga naroda manipuliziraju i koriste za svoje hegemonističke ciljeve. Lojalnost naciji je iznad svake druge privrženosti. Na tom polju posebno su svoj doprinos dali oni intelektualci koji su gradili i grade šovinističke političke predrasude o drugima. No, problem nije samo u pojedincima, nego u tome što je ova i ovakva velikosrpska ideologija ušla u institucije sistema. Upotreba nacionalnih mitova i religije time je ideološki instrumentalizirana. Čak je i vjera zloupotrijebljena u ostvarenju nacionalnih interesa. "Božiji narod ne griješi" i "Srbin nikad ne može počiniti zločin" bile se poruke koje nisu ostavljale prostor za realnost. Tako je samo potvrđeno da se ne prihvata nikakva krivnja niti prava istina o naravi rata. Nacionalistička politička retorika i propaganda, u čiju su svrhu instrumentalizirani mediji pod režimom Slobodana Miloševića, o čemu je izvijestila Renald de Brosone – redovna profesorica na Univerzitetu Reim Champagne Atdenne (Francuska), a na zahtjev Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) – ukazala je da se od toga nije odviše odmaklo ni danas. I dalje se, putem medija posebno, u svojim izjavama utrkuju intelektualci koji govore o slavnoj prošlosti srpske nacije i ugroženosti od susjeda. Međutim, rezultat Međunarodnog krivičnog tribunala argumentirano dokazuje, kako navodi sudija Alan Tieger, "da presuda Karadžiću ne predstavlja bilo koji oblik amnestije za Miloševića ili bilo koga drugoga".[6] Od takve amnestije nije izopćena ni današnja politička elita koja nije odustala od svog cilja. "Cilj te ideologije jest poistovjećenje kulturne i političke zajednice ili nastojanje da srbijanska država okupi sve Srbe

---

[5] Esterajher, Josip, "Velikosrpska ideologija u suvremenom srbijanskom društvu: Nacrt za dalje istraživanje", Institut znanosti *Ivo Pilar*, Zagreb, 2013, 61.

[6] Hafizović-Hadžimešić, Ajša, *Na strani čovječnosti*, Udruženje Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa, Sarajevo, 2020, 67.

u jednoj državi."[7] Umjesto da se suoče s argumentima utvrđenim na Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju u Hagu, 'srpski' intelektualci zatvarali su oči pred istinom. Čak su okupljeni oko Srpske akademije nauka i umjetnosti sačinili novi Memorandum (2) s namjerom da "autoritetom znanosti, izvrše široku mobilizaciju".[8] Novi dokument, naime, trebao je povratiti ono što je izgubljeno. Memorandum (2) time ne samo što ne prihvata sudske odluke Haškog tribunala, nego potvrđuje velikodržavne aspiracije. Takvim pristupom intelektualci okupljeni oko SANU-a, insistirajući na tezi ugroženosti srpskog naroda u regiji, samo još više razbuktavaju nacionalizam. I dalje se "stvaraju kulise za novi sukob na Balkanu, gdje većinska Srbija bira nastavak nacionalističke politike iz 90-ih", upozorava Sonja Biserko iz Helsinškog odbora za ljudska prava u Beogradu.[9] Srpska akademija nauka i umjetnosti tako praktički nije odustala od svoje ideologije, nego je nastavila put politike nacionalizma. Akademik Smail Čekić, tokom svoga rada na Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, argumentirano je i sistematično u tom smislu iznio brojne dokaze. Nažalost, Dejtonski mirovni sporazum legalizirao je velikosrpsku nacističku ideologiju, politiku i praksu genocidnog karaktera[10] "Sva raspoloživa relevantna, validna i pouzdana dokumenta, naučne činjenice, empirijski podaci, iskustvena i druga saznanja nesumnjivo dokazuju i potvrđuju da je paradržavna tvorevina Republika Srpska rezultat genocida (velikosrpskog nacionalizma, odnosno države Savezne republike Jugoslavije/Srbije i Crne Gore), nastala na teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, posebno na zločinu genocida, označena, omeđena i prekrivena brojnim masovnim i pojedinačnim grobnicama", ukazao je dr. Čekić.[11]

---

[7] Esterajher, 2013, 62.

[8] Ovo je izjava povjesničarke Latinke Perović u *Večernjem listu*, vidi: "Novo vodstvo SANU želi oprati krv s akademika čiji je Memorandum Miloševiću bio temelj za pohod na Hrvatsku i BiH", *Večernji list,* 30.9.2016.

[9] Isto.

[10] Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum: Legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 599-600;

[11] Čekić, Smail, *Genocidna ideologija i politika paradržavne tvorevine Srpske Republike Bosne i Hercegovine*, Godišnjak BZK Preporod, Godina XVII, Sarajevo, 2017, 107.

Problem je tim izraženiji što ovakve riječi upozorenja o ulozi elite i intelektualaca još uvijek ne nailaze na odjek u javnosti. Nasuprot, permanentno se negira takva ideologija. Napisi u medijima u Srbiji i dan-danas truju i šire neistine. I dalje nema naznaka da se sasluša druga strana i da se Srbija suoči s istinom. Naravno, istraživanje i prezentiranje utjecaja kulture u tom smislu otkrivaju i otkrit će nam stvarne namjere ideologa i ideologija. Pitanje je samo kako da istina dođe do onih do kojih treba doprijeti. Ovako analize ukazuju:

> *Najbliže su naučnoj istini o korijenima srpskih zločina nad Bošnjacima oni istraživači koji tvrde da ti zločini, u najvećoj mjeri, proizilaze iz dijela srpske nacionalističke kulture iz koje je pronikla ideologija i politika, a potom i praksa stvaranja velikosrpske nacionalne države koju nije moguće realizirati bez činjenja zločina, pa i onog najtežeg - zločina nad narodom koji postane remetilačka grupa ostvarenja takve ideje koja je u osnovi fašistička.*[12]

Ideje u službi velikodržavnog projekta

Da su hegemonističke ideje iz devedesetih godina na tlu Bosne i Hercegovine žive i danas, svjedočimo skoro svakodnevno. I nakon Dejtonskog sporazuma mračne ideologije ustaštva i četništva, na ovaj ili onaj način, prisutne su, propagiraju se, pa i sprovode. Štaviše, još su otvorenije i ekstremnije. Ovo tim prije i više što se ne skrivaju i što iza njih stoji vlast, odnosno političke stranke. Ideologija se time nastavlja drugim sredstvima. Da situacija bude i gora, kao takva, ona privlači mlade ljude. Na to ih, uostalom, podstiče politika i političari, te mediji, ali, sasvim sigurno, i sve ono što se provlači i uči u javnosti i kroz obrazovni sistem. Mladi dosta toga saznaju iz dešavanja u prošlosti, te primjera onih koji su se nalazali na čelu najekstremnijih ideologija, a sada, i pored svega, nalaze se na političkoj sceni. Ne treba smetnuti s uma i to što su mladi ljudi skloni opasnostima i izazovima. No, njihovo se stanje pogoršava samim

---

[12] Šestanović, Muhamed, Žrtve zločina opsade Sarajeva, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2020, 16.

time što nemaju cilja, zapravo, nemaju zaposlenja, što u krajnosti proizvodi njihovo nezadovoljstvo i radikalniji pristup u razmišljanju. Tako, s jedne strane imamo nezadovoljne mlade ljude, a s druge, postavlja se potreba pronalaženja izlaska iz takvog stanja i takvih ekstremnih situacija. U tom rasponu ideologija i nalazi plodno tlo. Osim toga, i ekonomska i socijalna situacija u velikoj mjeri utječu na dalje njihovo (i naše) ponašanje, na što, opet, svako suvremeno društvo treba reagirati i tražiti odgovore. Nažalost, u Bosni i Hercegovini to nije slučaj. Ne samo da se ne upotrebljava energija mladih u društveno koristan posao nego im se nude aktivnosti na ideološkoj ravni. Jedna od takvih opcija je ona s fašističkim nabojima i simbolima. Umjesto da se zakonom zabrane ekstremne organizacije tipa ravnogorskog pokreta, one se čak pospješuju i njihova okupljanja medijski prate. Na taj se način ideologija vraća na mala vrata u javni i politički prostor. O tome govore okupljanja "Četničkog ravnogorskog pokreta" u Višegradu, ali i okupljanja registriranih 16 četničkih udruženja u entitetu RS. Tome u prilog ide i podrška iz Beograda u kome je 2015. godine Sudsko vijeće rehabilitiralo četničkog vojvodu Dražu Mihajlovića. Faktički, tom odlukom došlo je do izjednačavanja fašizma i antifašizma, čime je dat primjer novim generacijama koji put treba slijediti. To samo kazuje da ideologija hegemonije nije umrla, nego da je samo dobila na većem značenju i važnosti. Ne zaboravimo, ideologija je, po definiciji, nužan proces u društvu kojim se pokušava jedan skup uvjerenja, ideja i stavova učiniti dominantnim i prihvatljivim od strane većine članova društva. Otuda i nacionalizam i velikodržavni projekti naših susjeda. Rezultat toga ogledao se u namjeri da se Bosna podijeli i osvoji. Projekat su očito osmislili intelektualci, a podržale ga državne strukture. Ideja je bila inspirirana mitom o nebeskom narodu uz pojašnjenje o srpskom vojnom porazu u Bici na Kosovu polju 1389. godine kada je izgubljena srpska državnost. Otuda i razlog da sebe vide kao vječnu žrtvu, a ne nikada kao zločince. Motiv je, dakle, pronađen u ugroženosti naroda što su, nadalje, projicirali i sproveli u djelo intelektualci okupljeni oko Srpske akdemije nauka i umjetnosti i Srpske pravoslavne crkve. Na tim osnovama kao ideolog i tzv. 'otac nacije' akademik Dobrica Ćosić gradio je svoju tezu o vrijednostima laganja pri čemu je laž

Srbima daleko značajnija kao sredstvo opstojanja, nego istina. Potvrda ovog stava ogleda se i u tome što većina Srba i sada ne zna ili ne želi znati šta se dešavalo u Srebrenici, Prijedoru, Višegradu i uopće u Bosni i Hercegovini. Zaluđenost idejom toliko je jakog intenziteta da se osuđeni ratni zločinci proglašavaju herojima. Oni se veličaju i njima u čast podižu spomenici. Za njih je ozloglašeni Milan Lukić, osuđenik u Hagu zbog ubijanja spaljivanjem 119 osoba, žena, djece i staraca u Višegradu, i pored takvog zločina veliki heroj. Lukićeva se djela javno veličaju, pa se njegova knjiga pod naslovom “Ispovest haškog sužnja” javno promovira. Tako je promovirajući knjigu 29. jula 2011. godine u Hramu svetog Save u Beogradu o njoj govorilo nekoliko sveštenih lica SPC,[13] a knjiga je dan poslije promovirana i u Kulturnom centru na Palama.[14] To su zorni pokazatelji živuće ideologije.

Svijest koja se prenosi s koljena na koljeno

Da je fašizam nakon 25 godina od Dejtonskog sporazuma živ na tlu Bosne i Hercegovine i da je osobito izražen u manjem entitetu, svjedočimo na svakome koraku. Prisjetimo se samo dešavanja povodom postavljanja kamena temeljca za porušene džamije u Banjoj Luci i Trebinju. Na postavljanju kamena temeljca za rekonstrukciju porušene Ferhadije džamije 7. maja 2001. godine, gdje je prisustvovalo oko 4.000 demonstranata, kamenovano je 300 vjernika i onih koji su došli prisustvovati ovoj svečanosti. Tom prilikom od posljedica kamenovanja preminuo je Murat Bandić, a krivična odgovornost naredbodavaca i počinioca nikada nije istražena.[15] Ova bestijalna događanja ne mogu se svesti niti sagledati tek kao djela neodgovornih ekstremista. Za njih ne možemo reći ni da su slučajna i da se ne mogu ponoviti. Ona su sadržana u ponašanju i glava-

[13] *Sveštenici u hramu Svetog Save promovisali knjigu koja veliča zločinca Milana Lukića*, 4.8.2011, https://banjalukain.com/clanak/48673/svestenici-u-hramu-svetog-save-promovisali-knjigu-koja-velica-zlocinca-milana-lukica.

[14] Promocija knjige “Ispovijest haškog sužnja” Milana Lukića, 28.7.2011, https://www.palelive.com/promocija-knjige-ispovijest-haskog-suznja-milana-lukica/, 30.7.2011.

[15] Sadiković, Mirza, *Da Murat Bandić može vidjeti novu Ferhadiju*, 6.5.2016, https://balkans.aljazeera.net/teme/2016/5/4/da-murat-badic-moze-vidjeti-novu-ferhadiju.

ma onih koji ih smišljaju. Sva slična dešavanja govore da se ne radi samo o fašizmu kao pojavi nego, nadasve, o organiziranoj i živoj ideologiji. Problem je tim veći što iza onih koji su zlo i nerede činili ne stoje neposredni izvršioci -demonstranti, kako je u izvještaju MUP-a RS i medijima navedeno, nego se iza nalazi i to podstiču oni koji im daju moralnu i ideološku potporu. Rekli bismo, radi se o istomišljenicima koje je ciljano instruirala politička vlast. Naivno bi i bilo pomisliti da policija i vlast u manjem entitetu (RS) nisu imali informacije o događanjima s visokim rizikom. Policija, moglo se primijetiti, čak nije ni intervenirala kada je u početnoj fazi i mogla rastjerati demonstrante. Očito, podsticaji takvih namjera koji pokazuju mržnju spram drugih i drugačijih prisutni su i danas. Takva svijest prenošena je petsto godina s koljena na koljeno, a "otjelovljena je u guslarskoj viziji slijepca koji se iz svog aspekta obraća prošlosti u ime sadašnjosti i budućnosti. On ono prošlo glorificira kako bi ga učinio sadašnjim i podsticajnim za budućnost. Slično radi nosilac pervertirane svijesti kada granatira grad kojeg smatra gradom pripadnika svoje ideologije što je svojevrsni *contradictio in adiecto*.To je sudar misli sa besmislom kojeg ne dopušta da bude mišljeno izvan konkretnosti", napisao je u svojoj knjizi pod nazivom *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka* prof. dr. Rasim Muminović dodajući: "Ono tuđe mitski duh svodi na neprijateljsko, a ovo na ugrožavajuće zlo kojim nerijetko nastoji prikriti zla počinjena drugima. Naročito je opasno kada tuđinsko zlo postane izvor pervertirane svijesti koja postoji tako što perpertuira zla koja maskira izmišljanjem sličnih zala što ih pripisuje svojim trajnim neprijateljima."[16] Na ideološkoj ravni proizvodnja mržnje, odnosno ideološka naracija nastavlja se kroz djela pisaca i umjetnika, te kroz obrazovni sistem. "Postavši sredstvo određene politike- ideologija zagovara zaštitu i odbranu države predstavljajući je nadmoćnom silom nad ljudima umjesto da zahtijeva njeno služenje ljudima, čime producira ideološku stvarnost u kojoj političari mogu odlučivati o živottu i suživotu građana, pa i čitavog naroda."[17]

---

[16] Muminović, Rasim, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact-e, Sarajevo, 1996, 93.

[17] Muminović, 2000, 247.

Ideologija tako pokazuje svoju vitalnost i svoju ukorijenjenost. Ona se ne može preko noći iskorijeniti. Ona se nastavlja u novim uslovima i s novim akterima. Američki analitičar i saradnik Centra za analizu evropske politike iz Washingtona Janusz Bugajski skreće pažnju da je "velikosrpski projekat oživljen pod predsjedništvom Aleksandra Vučića. Ali za razliku od ere Slobodana Miloševića, projekat se više ne vrti oko otvorenog rata, etničkih ubistava, masovnih protjerivanja i teritorijalnog otimanja. Kampanja sada funkcioniše kroz tri glavna principa- prikrivanje, fleksibilnost i strpljenje".[18] Mnoge naučne analize, kao npr. Međunarodnog instituta za bliskoistočne i balkanske studije (IFIMES) iz Ljubljane, također se nalaze na ovom tragu. Sve one argumentirano dokazuju da je ideologija hegemonije živa i da će za njeno suzbijanje, pošto se ona ne može u potpunosti iskorijeniti, trebati sistemsko i organizirano djelovanje. I, naravno, vrijeme i strpljenje. Ko preživi evocirat će uspomene. One će za jedne biti bolne, a za druge iscjeljujuće. Za društvo bez takve ideologije zla vrijedi se boriti zarad bolje budućnosti novih generacija.

Zaključak

Namjera ovog rada bila je da u žiži interesa stavi i istraži odnos velikosrpske ideologije i genocida nad Bošnjacima, te pokaže na koji način ideologija projicira zločine koji ostaju kao stalna prijetnja i opomena. Razloge pojave novih zločina pronalazimo u živoj i kontinuiranoj ideologiji koja nije dekonstruirana niti odbačena. Naime, oni koji su je i proizveli i dalje se nalaze na vlasti, te je nanovo reafirmiraju. Tek rijetki intelektualci u Srbiji upozoravaju na to. Njih treba isticati i citirati kako bi drugi mogli smoći snage suočiti se s istinom.

Među rijetkima koji su pokazali hrabrost u otkrivanju istine koja će za mnoge biti bolna bio je Srđa Popović, beogradski advokat. On je izjavio: "Za srpski narod dobro bi bilo da njegov istorijski slobodni pad bude

[18] Istraga.ba, "Janusz Bugajski, stalni saradnik istrage iz SAD-a: pogledi iz Wasingtona: Oživljavanje projekta velike Srbije", 2020, https://www.istraga.ba/jasnusz-bugajski-stalni-saradnik-istrage-iz-sad-a-pogledi-iz-washingtona-ozivljavanje-projekta-velike-srbije/. istraga.ba 24.9.2020.

prekinut, da se odrekne iluzija, da doživi svoju katarzu, da fokusira svoju svest na ono što jeste i što može. Takav 'poraz' bio bi možda najkonstruktivnije istorijsko iskustvo srpskog naroda."[19]

Na suočavanje s istinom o zločinima potencirala je i povjesničarka Latinka Perović, dok je književnik Mirko Kovač u svojoj knjizi eseja *Elita gora od rulje* skrenuo pažnju na ulogu onih koji su podstakli na rat. Elita je u tom kontekstu itekako odgovorna za počinjene zločine. Odgovornost je tim veća što se zločini prešućuju. Konačno, treba reći, politike nacionalizma ne mogu donijeti ništa dobro. Ideologije koje ne prihvataju istinu teško je promijeniti. Za to će trebati vremena, strpljenja i znanja. I, nadasve, hrabrosti i pravičnosti. Koliko već građani koji žive u Bosni i Hercegovini budu čvrsti i snažni kako u ekonomskom tako i u vojnom, političkom, kulturnom i svakom drugom smislu toliko ćemo se prije osloboditi ideologije koja proizvodi mržnju.

Literatura

1. Abazović, Mirsad, *Ogledi o bosanskohercegovačkoj zbilji*, DES, Sarajevo, 2008.
2. Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum: Legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
3. Čekić, Smail, *Genocidna ideologija i politika paradržavne tvorevine Srpske Republike Bosne i Hercegovine*, Godišnjak BZK Preporod, godina XVII, Sarajevo, 2017.
4. Čekić, Smail. "Praksa međunarodnog suda pravde pravna ili politička- predmet: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore", u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: Posljedice presude Međunarodnog suda pravde*, ured. Muharem Kreso, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2011, http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/Zbornik_Potocari%201.pdf.
5. Esterajher, Josip, "Velikosrpska ideologija u suvremenom srbijanskom društvu- Nacrt za dalje istraživanje", Institut znanosti *Ivo Pilar*, Zagreb, 2013.

[19] Radio Slobodna Evropa, Odlazak Srđe Popovića, simbola građanske Srbije, 2013, https://www.slobodnaevropa.org/a/in-memoriam-srdja-popovic/25151290.html.

6. Hafizović-Hadžimešić, Ajša, *Na strani čovječnosti*, Udruženje Pokret Majke enklave Srebrenica i Žepa, Sarajevo, 2020.
7. Kovač, Mirko, *Elita gora od rulje*, Fraktura, Zagreb, 2009.
8. Muminović, Rasim, *Filozofija ideologije: ideološko otrježnjavanja*, El-Kalem, Sarajevo, 2000.
9. Muminović, Rasim, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact-e, Sarajevo, 1996.
10. Petrović, Petar Njegoš, *Gorski vijenac*, Titograd, 1966.
11. Selhanović, Selman, *Bošnjački odgovori*, El-Kalem, Sarajevo, 2007.
12. Šestanović, Muhamed, *Žrtve zločina opsade Sarajeva*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2020.
13. Zgodić, Esad, *Politika fantazija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005.
14. Zgodić, Esad, *Politika poricanja*, DES, Sarajevo, 2005.
15. Radio Slobodna Evropa, Odlazak Srđe Popovića, simbola građanske Srbije, 2013, https://www.slobodnaevropa.org/a/in-memoriam-srdja-popovic/25151290.html.
16. Istraga.ba, "Janusz Bugajski, stalni saradnik istrage iz SAD-a: pogledi iz Wasingtona- Oživljavanje projekta velike Srbije", 2020, https://www.istraga.ba/jasnusz-bugajski-stalni-saradnik-istrage-iz-sad-a-pogledi-iz-washingtona-ozivljavanje-projekta-velike-srbije/.
17. Večernji.hr, "Novo vodstvo SANU želi oprati krv s akademika čiji je Memorandum Miloševiću bio temelj za pohod na Hrvatsku i BiH", 2016,
18. https://www.vecernji.hr/premium/novo-vodstvo-sanu-zeli-oprati-krv-s-akademika-ciji-je-memorandum-milosevicu-bio-temelj-za-pohod-na-hrvatsku-i-bih-1117392**.**
19. Sadiković, Mirza, *Da Murat Bandić može vidjeti novu Ferhadiju*, 6.5.2016, https://balkans.aljazeera.net/teme/2016/5/4/da-murat-badic-moze-vidjeti-novu-ferhadiju

Dr. sc. Fikret Bečirović

RAZMJERE I POSLJEDICE DEVASTIRANE DEMOGRAFSKE SLIKE BOSANSKOG PODRINJA

Sažetak: U cilju teritorijalnog širenja i stvaranja homogene demografske slike, "etničko čišćenje" i genocid nad Bošnjacima Podrinja pripreman je u akademskim i vojnim krugovima Srbije. Cilj je bio da se bošnjačko stanovništvo na svaki način etnički očisti (brutalno skloni) s prostora koji zahvata najmanje pedeset kilometara od rijeke Drine prema središnjem dijelu Bosne i Hercegovine. "Etničko čišćenje" tog prostora od nesrpskog življa ujedno je imalo intenciju "*konačnog rješenja*" s nepoćudnim, nenarodnim elementom ili bolje rečeno ostacima turskog zavojevača, kako su etiketirali bošnjački korpus. Tako su prvi agresorski udari počeli na istočnoj granici, da bi tokom aprila 1992. cijelo područje bosanskog Podrinja bilo zauzeto, uz velika razaranja, protjerivanja, zatvaranja, teroriziranja i najokrutnije zločine koji su s genocidom u Srebrenici jula 1995. dosegli svoj vrhunac. Permanentni zločini i potpuno "etničko čišćenje" tokom cijelog perioda agresije potpuno su devastirali predratnu demografsku sliku kompletnog područja bosanskog Podrinja.

U ovom radu analizirat ćemo uzroke, razmjere i posljedice devastirane demografske slike u deset podrinjskih općina, komparirajući poslijeratni popis stanovništva iz 2013. s prijeratnim popisom iz 1991. godine. Komparativnom analizom pokazat ćemo da su ratnom destrukcijom, zločinima, "etničkim čišćenjem" i genocidom nad Bošnjacima u Srebrenici i u ostalim općinama Podrinja uzrokovane velike demografske kvantitativne i kvalitativne promjene u etničkoj strukturi, spolnoj, starosnoj, radnosposobnoj, obrazovnoj, kulturnoj i svim drugim segmentima života.

Ključne riječi: agresija na Bosnu i Hercegovinu, zločini, genocid, "etničko čišćenje", homogena demografija, migracije, depopulacija, demografske posljedice

Abstract: In order to territorially expand and create a homogeneous demographic picture, "ethnic cleansing" and genocide against the non-Serb population of Podrinje was prepared first in academic, then in military circles, in our neighboring country of Serbia. The goal was to ethnically cleanse (brutally remove) the Bosniak population in every possible way from an area that covers at least fifty kilometers from the Drina River to the central part of Bosnu i Hercegovinu. The "ethnic cleansing" of that area from non-Serbs also had the intention of a "final showdown" with the undesirable, unpopular element, the remnants of the Turkish conqueror, as they labeled the Bosniak

corps. Thus, the first aggressor strikes began on the eastern border and during April 1992, the entire Podrinje area was occupied, with great destruction, expulsions, imprisonment, terrorism and the cruelest crimes that reached their peak with the Srebrenica genocide. Permanent crimes and complete "ethnic cleansing" throughout the war period completely devastated the prewar demographic picture of the entire Bosnian Podrinje area.

In this paper, we will analyze the causes, extent and consequences of the devastated demographic picture in 10 Podrinje municipalities, comparing the post-war census from 2013 with the pre-war census from 1991. Comparative analysis will show that war destruction, crimes, "ethnic cleansing" and genocide against Bosniaks in Srebrenica and other Podrinje municipalities caused large demographic, quantitative and qualitative changes in ethnic structure, gender, age, working age, education, culture and all other segments of life.

Keywords: aggression on Bosnu i Hercegovinu, crimes, genocide, "ethnic cleansing", homogeneous demography, migrations, depopulation, demographic consequences

Uvod

U velikodržavnim projektima države Srbije bosansko Podrinje bilo je prvi prioritet u teritorijalnom širenju i demografskoj preobrazbi tog antropogeografskog regiona. U tom smislu velikodržavni projekti implicirali su dva ključna cilja: prvi, izbrisati rijeku Drinu kao granicu i drugi, uspostaviti homogenu demografsku sliku. Svjesni da to nije bilo moguće mirnim putem, hegemonistički kreatori nisu isključili i najokrutniji makijavelistički scenarij po kom cilj opravdava svako sredstvo, pa i najokrutnije zločine i genocid. Tako su agresijom na Bosnu i Hercegovinu stari planovi revitalizirani i sasvim konkretizirani u *Odluci o strateškim ciljevima* Narodne skupštine samoproglašene Republike srpske 12. maja 1992. kojom se u tačci 3 nalaže *uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država*.[1]

[1] Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 56.

Već 1. aprila 1992. združene srpske vojne i paravojne snage napale su Bijeljinu.[2] Sedmicu kasnije jedinice JNA, potpomognute Arkanovom gardom, *Belim orlovima* Vojislava Šešelja i pripadnicima rezervista regrutiranih od strane SDS-a, napale su grad Zvornik[3] i počeo je masovan egzodus Bošnjaka.

Nakon zauzimanja Bijeljine i Zvornika uslijedio je napad Užičkog korpusa na Višegrad, koji je zauzet 14. aprila,[4] zatim Foča 16/17. aprila,[5] da bi se ratni plamen u drugoj polovini aprila proširio na srebreničku regiju: Bratunac 17. aprila,[6] Srebrenicu 18. aprila,[7] a nakon toga Vlasenicu 21. aprila 1992.[8] Iako se Vlasenica nalazi 50-ak kilometara udaljena

---

[2] Šabić, Velid, *Genocid u srednjem Podrinju 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, 43.

[3] Isto; "SDS-ovci su izvršili agresiju 6. 04. 1992. formirajući svoju vlast u Karakaju, da bi 8. 04. 1992. predvođeni Jovanom Mijatovićem okupirali cijeli grad (Zvornik)." Mašić, Nijaz, *Istina o Bratuncu, agresija, genocid i oslobodilačka borba 1992–1995*, Općina Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996, 29. Džananović, Muamer - Mulagić, Elvedin, "Zločini počinjeni u Zvorniku u periodu 1992-1995. godine – Nastavak kontinuiteta genocida nad Bošnjacima Podrinja", u: Zbornik radova: *Godina 1918. – sto godina borbe Bošnjaka Podrinja za očuvanje identiteta*, Medžlis islamske zajednice Zvornik, Zvornik, 2020, 70-76.

[4] "Dana 14. aprila 1992. došlo je do intervencije Užičkog korpusa, koji je preuzeo kontrolu nad hidroelektranom i ušao u Višegrad." Presuda protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, IT-98-32/1, https://www.icty.org/x/cases/milan_lukic_sredoje_lukic/tjug/bcs/090720.pdf. - Kuka, Ermin, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019. Autor nvodi da su 6. aprila 1992. ispaljene prve granate na Višegrad. Zatim 11. aprila 1992. godine "iz svih vrsta oružja započeo je jači napad na Višegrad". Isto, 47. Potpuna okupacija Višegrada od strane Užičkog korpusa JNA izvršena je 14. aprila 1992. Isto, 53.

[5] Presuda protiv Radoljuba Kunarca, Radomira Kovaca i Zorana Vukovića, IT-96-23-T&, IT-96-23/1-T, https://www.icty.org/x/ cases /tjug/bcs/kun-010222b.pdf, 6.

Tafro, Preljub, Macić, Bećir, *Genocid nad Bošnjacima na području općine Foča 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004. "8. aprila 1992. godine počelo granatiranje Foče." Isto, 402.

[6] Presuda protiv Miroslava Deronjića IT-02-61-A, https://www.icty.org/bcs/case/deronjic.

[7] Šabić, 2008, 45.

[8] Omerović, Husejin, *Žrtve genocida na području Vlasenice 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016. "Dana 21. aprila 1992. godine srbijanske formacije, predvođene pripadnicima Novosadskog korpusa ulaze u grad Vlasenicu i stavljaju ga pod svoju kontrolu." Isto, 91.

zapadno od rijeke Drine, okupirana je u talasu sa spomenutim gradovima koji gravitiraju uz rijeku Drinu. Općina Vlasenica od velikog je značaja za ostvarenje velikosrpskih planova zbog povezanosti sarajevsko-romanijske regije s područjem prema rijeci Drini i dalje prema Srbiji.

Nakon razoružavanja pripadnika republičkog MUP-a i bošnjačkog stanovništva,[9] srpska policija odmah je počela s teroriziranjem bošnjačkog stanovništva, "etničkim čišćenjem", zatvaranjem, pojedinačnim i grupnim ubistvima. Uz policiju i Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine (Vojsku Republike srpske) uključuje se i JNA koja učestvuju u masovnim zločinima. Usljed "etničkog čišćenja" i masovnih zločina koji su se pokrenuli aprila 1992. preostalo stanovništvo moralo se grupirati u nekoliko enklava koje su se držale sve do jula 1995, kada je je krenuo odlučujući napad i kada je počinjen genocid u Srebrenici i oko nje tokom jula 1995. godine. Nakon toga žrtve su zatrpavane u masovne grobnice iz kojih su zločinci kasnije premještali raskomadane dijelove tijela i ponovo zatrpavali u sekundarne, pa i tercijarne masovne grobnice, što se može protumačiti da su žrtve sa svakim premještanjem ponovo ubijane.

Demografsko-migracijske promjene

S permanentnim oblicima stradanja tokom troipogodišnje opsade podrinjskih enklava i masovnih egzekucija s padom Srebrenice, te masovne i organizirane deportacije žena, djece i staraca i svim drugim oblicima "etničkog čišćenja"[10] drastično je promijenjena demografska struktura tog regiona. Takav udruženi zločinački poduhvat uzrokovao je kako kvantitativne promjene u pogledu brojnosti tako i kvalitativne promjene, kojim se promijenila demografska struktura, posebno: etnička, starosna, profesionalna, kulturna, spolna, fertilna, radnosposobna i dr. Tako je u potpunosti izmijenjena demografska slika tog područja, kao i područja u entitetu Federacije Bosne i Hercegovine, gdje su prognanici dobili kolektivne smještaje, da bi se u velikom broju slučajeva

[9] Isto, 86.

[10] Jensen, Steven L. B.*; Genocid, slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 300.

tu i nastanili. Također je značajan broj izbjegao po zemljama zapadne Evrope, Amerike i Australije, što uzevši sve u obzir ima dugoročne društveno-političke, ekonomske i demografske reperkusije.

Ideološka osnova

Krajem osamdesetih godina dvadesetog stoljeća velikosrpski hegemonistički planovi supstituirani su u Memorandumu SANU i njemu odgovarajućem vojnom planu RAM.[11] Na osnovu tih planova Slobodan Milošević namjeravao je da pod "*legitimitetom*" krnjeg Predsjedništva, tada već bivše Jugoslavije, silom oružja uspostavi zapadnu granicu buduće države na pravcu Virovitica, Karlovac, Benkovac, Karlobag.[12] Pored namjere otcjepljenja velikog dijela Hrvatske, Miloševiću, a ni Tuđmanu nije smetalo da prave dogovore o podjeli Bosne i Hercegovine. Uporedo s dogovorima i jedan i drugi imali su tajne planove o potpunom prisvajanju Bosne i Hercegovine, konačnom rješenju Bošnjaka i stvaranju homogene velike Tuđmanove Hrvatske i Miloševićeve velike Srbije u kojoj se briše granica na Drini i prisvajaju dijelovi Bosne i Hercegovine. U odnosu na Tuđmana, Milošević je bio u prednosti, jer je imao potpunu kontrolu nad svim vojnim resursima, a računao je i na faktor iznenađenja, s apsolutnom vojnom i organizacijskom prednošću, zbunjenošću, ali i svjesnom indolentnošću međunarodne zajednice kao i s nespremnošću samih Bošnjaka na katastrofu koja im se spremala.

S agresijom i zločinima koji su je pratili, zločinci su u svojoj maliciooznoj propagandi nastojali bošnjačke žrtve predstaviti kao žrtve zločina nad Srbima i pred očima međunarodne zajednice predstaviti ih kao krivce za ono što im se dešava, pa čak i kao zločince koji sami sebe bombardiraju. Tako su stvarne žrtve, u svojoj gebelsovskoj propagandi, nastojali cijelom svijetu prikazati u smislu *bauka islamskog fundamentalizma*. U planu homogene demografije, nakon počinjenih zločina, razaranja i pljačke,

[11] Efendić, Hasan, *Paradržavne tvorevine - oslonac uništavanja Bosnu i Hercegovinu*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011, 97.

[12] Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, 325.

bilo je važno uništiti islamske vjerske objekte: džamije, groblja i druge objekte koji podsjećaju na višestoljetno prisustvo Bošnjaka. Također su se preko noći mijenjali nazivi ulica, sela, gradova, kao i naziv ukupnog osvojenog teritorija (entiteta) kojem se daje nacionalni (bolje rečeno nacionalistički) predznak, kao npr. Srpsko Sarajevo, Srbinje, Srbobran i mnogi drugi nacionalni atributi u okviru nacionalističkog entiteta pod imenom Republika srpska. Nasuprot permanentnog optuživanja i sataniziranja Bošnjaka kao islamskih fundamentalista, kojima se zlonamjerno imputirala namjera stvaranja muslimanske (islamske) republike, čime su plašili cijeli hrišćanski Zapad, srpski i hrvatski politički establišment ujedno je tražio alibi za etabliranje srpstva i hrvatstva u osnivanju dviju nacionalističkih država u državi Bosni i Hercegovini – Republike srpske i Hrvatske republike Herceg-Bosne, što su počinivši strašne zločine i genocid nad Bošnjacima i sproveli u djelo.

Podrinje – prvi cilj agresije na Bosnu i Hercegovinu

S obzirom na to da je bosansko Podrinje bilo od ogromne strateške važnosti u hegemonističkim, velikosrpskim planovima, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu bilo je prvo na udaru "paravojnih" jedinica, koje su faktički bile isturene formacije JNA. U tim agresorskim atacima primjenjivane su najbezobzirnije metode – sistematsko pretresanje, pljačkanje i spaljivanje bošnjačkih kuća i objekta, a civilno stanovništvo bez ikakvog suda protjerivali, ubijali, hapsili i odvodili na razna mjesta zatočenja, gdje su ih u nepodnošljivim higijenskim uslovima zlostavljali na bezbroj načina, dok su ženski živalj, bez obzira na godine, brutalno i sistematski silovali, kako bi, kako kažu rađale "*srpsku decu"*.[13] Srpske snage u Bosni i Hercegovini, uz pomoć JNA i uz maksimalnu involviranost Srbije, u jednom kratkom periodu okupirali su većinu sela i gradova u istočnoj Bosni.[14] Pored ubistava, zatvaranja i protjerivanja

[13] Macić, Bećir, "Genocidni akti protiv Bošnjaka 1992–1995*"*, u: *GENOCID, Sjećanja, opomene i poruke*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 69.

[14] "Ovu kampanju napada na bošnjačka sela, opštinske vlasti su provodile pod parolom "razoružavanja ekstremista", a u suštini radilo se o napadu na sve Bošnjake sa područja vlaseničke opštine. Ova kampanja se sprovodila na način da se mobiliše

Bošnjaka bilo je važno uništiti sve što podsjeća na višestoljetno prisustvo Bošnjaka. Tako je agresor sa svim mogućim morbidnim postupcima nastojao potpuno destruirati postojeću demografsku kartu bosanskog Podrinja kako bi nakon toga homogenizirao cijeli region. Već u 1992. godini, prvoj godini agresije, stradalo je ukupno 13.617 stanovnika Podrinja,[15] od čega su 10.670 ili 78,35% Bošnjaci, a njih 6.982 ili 65,43% civili, od čega je njih 6.070 ili 86,93% ubijeno u periodu april–august 1992. godine. Najveći broj ubijenih civila bio je u općinama Zvornik – 1.572, Foča – 1.417[16], Višegrad – 1.038[17], Vlasenica – 796, Bratunac – 496, Srebrenica – 466, Rogatica – 448. Od ukupno 5.571 staradalog građanina Podrinja srpske nacionalnosti, u 1992. godini stradalo je ukupno 2.829 ili 50,78%, od čega su 2.255 ili 79,71% vojnici i 574 ili 20,29% civili. Najveći broj civila ubijen je u općinama Foča – 139, Srebrenica – 108, Bratunac – 87 i Goražde – 78[18].

Teritorijalna odbrana, a nakon toga po već pripremljenom scenariju, kako potvrđuje Miroslav Deronjić, predsjednik SDS-a Bratunac, "rano ujutru, pre zore oni bi okružili selo, ali bi napravili širok obruč, da ne bi došli previše blizu kuća u selu, a onda bi na komandni signal, vojnici ispaljivali po jedan do dva metka, na taj bi način stavili mještanima do znanja da je njihovo selo okruženo, policija i armija će ući u selo i onda megafonom objaviti stanovništvu da treba da se skupi na određenom mjestu, gdje će predati svoje oružje". Tom prilikom im se, obično, obeća sigurnost svake vrste od strane vojske, što će se kasnije ispostaviti da su to samo lažna obećanja i varke kako bi se domogli živih Bošnjaka koji su kasnije postajali žrtve zločina ili prisilno protjerani sa svojih imanja". Omerović, 2016, 87.

[15] https://maticarproslosti.files.wordpress.com/2019/12/bosanska-knjiga-mrtvih_tom-i.pdf (05.03.2021.) Tokača, Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991–1995.* = The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina1991–1995 / Mirsad Tokača; [prijevod Senada Kreso, Linda Popić, Selma Islamović], Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012. - 4 knjiga, 174.

[16] U vezi sa zločinima u Foči vidi još i: Tafro, Macić, 2004. Autori u knjizi navode da je u Foči van logora ubijeno 1.113 lica, od čega 958 na području Foče, 84 van Foče, a 71 se vodi kao "nestali… a iz logora je "nestalo" 404 zatočenika" Isto, 10-11;

Rasim Halilagić; *Foča 1992–1995. Žrtve Genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008. U svom dugogodišnjem istraživanju, autor navodi da je u Foči ubijeno 2.267 osoba… od toga 74 djece, 517 žena i 1.677 muškaraca.

[17] U vezi sa zločinima u Višegradu vidi još i: Kuka, 2019, 1020. "U Višegradu je prema dosadašnjim istraživanjima ubijeno 1549 Bošnjaka"

[18] https://maticarproslosti.files.wordpress.com/2019/12/bosanska-knjiga-mrtvih_tom-i.pdf (05.03.2021.)

Neoborive činjenice govore da su prvi agresorski udari aprila-maja 1992. utrli obrazac po kojem su tokom 1993, 1994. i 1995. počinjeni strašni zločini i zločin genocida nad Bošnjacima ne samo u Srebrenici već na cijelom širem području Podrinja[19]. U završnoj godini rata Istraživački centar (IDC) za žrtve zločina, koji se događao u julu 1995. godine, najvećim dijelom na području općine Srebrenica, ali i okolnim općinama: Zvornik, Bratunac i Vlasenica, iznio je podatak da je u 1995. godini ukupno smrtno stradalo 9.726 lica, od čega 9.022 Bošnjaka, a od tog su broja njih 8.594 stradali u julu 1995. godine.[20] Od 11. do 31. jula 1995. godine stradalo je ukupno 8.331 lice[21], od čega je njih 5.113 iz Srebrenice, 1.766 iz Bratunca[22], 900 iz Vlasenice[23], 437 iz Zvornika i 115 iz Rogatice/Žepe.[24]

---

[19] Tabeau, Ewa, *Rat u brojkama, Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991 do 1999.*, https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Svedocanstva%2033.pdf. "Za sve te opštine (uključujući Višegrad), ustanovila sam da je tokom rata 9.719 lica prijavljeno MKCK-u kao nestala lica. Od svih tih lica, njih 83,8% pronađeno je u evidenciji Popisa stanovništva iz 1991. godine, a od tog procenta njih 98,1% izjasnili su se 1991. kao Muslimani." Podaci se odnose na zbir opština, koje sa u potpunosti ne poklapaju sa opštinama u ovom radu.

[20] https://maticarproslosti.files.wordpress.com/2019/12/bosanska-knjiga-mrtvih_tom-i.pdf (5.3.2021).

[21] https://galerija110795.ba/bs/izlozbe/stalna-postavka-srebrenica. Na zidu u Memorijalnom centru Potočari nalaze se imena i godišta 8.372 osobe ubijene u genocidu u Srebrenici. Imena i podaci o žrtvama prikupio je Memorijalni centar u Potočarima, koji je otvoren u septembru 2003. godine.

O zbivanjima u Srebrenici od početka 1992. do kraja 1995. godine vidi i bibliografiju radova u: Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu Srebrenici", u: *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017,* Posebna izdanja ANU Bosne i Hercegovine, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020.

[22] Mašić, 1996. Autor navodi: "U toj masovnoj likvidaciji, gdje je likvidirano preko 10.000 ljudi iz opšina koje gravitiraju srednjem podrinju, prije svega iz Srebrenice, Bratunca, Vlasenice i Zvornika (…) samo iz opštine Bratunac život je izgubilo preko 2.000 lica." Isto, 151. A ukupno poimenično prikazano je 3.156 lica. Isto, 223.

[23] U istraživačkom projektu Husejina Omerovića (*Žrtve genocida na području Vlasenice 1992–1995*) utvrđeno je da od ukupno 2.637 ubijenih Bošnjaka Vlasenice, tokom 1992. godine ubijeno je 1.178, tokom 1993. godine ubijeno je 339, tokom 1994. ubijeno je 48 i tokom 1995. u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica, jula 1995. godine, ubijena su 1.072 Bošnjaka Vlasenice. Omerović, 2016.

[24] Agić, Nusret E., *Živi štitovi*, "HOD" Sarajevo, Sarajevo, 1995. U svom istraživačkom radu autor je došao do sljedećih podataka o zločinima nad Bošnjacima na području Rogatice; 1442 ubijene osobe, 9.604 protjerana i raseljena lica, te 1.585 lica koja su našla privremeno utočište u inostranstvu. Autor ne navodi koliko je Rogatičana ubijeno u genocidu u Srebrenici i oko nje jula 1995.

Uzimajući u obzir sve spomenute činjenice u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, genocid nad Bošnjacima bosanskog Podrinja planirano, sistematski činjen je od aprila 1992. pa sve do jula 1995. godine kada je s masovnom egzekucijom bošnjačkih civila genocid nad Bošnjacima dobio svoj najviši stupanj. Tako je s permanentnim zločinima tokom cijelog perioda rata drastično destruirana demografska slika tog regiona, što se jasno vidi prema uporednim podacima, koji slijede.

Prema popisu stanovništva iz 1991. od deset općina bosanskog Podrinja (Bratunac, Foča, Goražde, Srebrenica, Zvornik, Vlasenica, Višegrad, Rogatica, Čajniče i Rudo) Bošnjaci su bili većinski u osam s procentom zastupljenosti od **60,14%.** Međutim, nakon agresije i genocida nad Bošnjacima demografska slika bitno se promijenila. Prema zvaničnim podacima popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 2013, koji se odnose na manji bh. entitet, u spomenutim općinama Bošnjaci su zastupljeni **sa 36,46%,** što je **23,68%** manje u odnosu na 1991. godinu. Tako nam uporedni pokazatelji popisa stanovništva iz 1991. i 2013. jasno ukazuju na devastiranu demografsku sliku na štetu bošnjačkog, a u korist homogenizacije srpskog stanovništva. No, i pored velike homogenizacije srpskog življa u svih deset navedenih općina negativan je ukupan demografski pokazatelj od **144.756 stanovnika (-44,22%)[25].**

Uzevši sve u obzir minoran povratak Bošnjaka jasno potvrđuje destrukciju demografske slike, ali istovremeno homogenizaciju srpskog življa na tim prostorima na kojima su Bošnjaci bili većinski narod, što je kroz decenije smetalo velikodržavnim ideolozima, a što su silom oružja i masovnim zločinima i ostvarili. Najveći poremećaj desio se u spolno-dobnoj, nacionalnoj i ekonomskoj strukturi stanovništva. S obzirom na to da je nastradalo uglavnom radnosposobno muško stanovništvo, neminovno će doći do trajnih demografskih posljedica, prije svega u normalnoj reprodukciji stanovništva, što će se zasigurno odraziti na drastično smanjivanje prirodnog priraštaja, a to će bitno poremetiti društveno-ekonomski ambijent. Prema svim podacima najveća stradanja pretrpio je radnosposobni kontingent muškog stanovništva, čime se

[25] Procente izračunavao autor, a na osnovu Popisa stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. i 2013.

poremetila struktura onog najvitalnijeg dijela stanovništva. Neznatan povratak Bošnjaka na svoja prijeratna ognjišta, kao i veliki broj iseljenih u evropske i prekomorske zemlje, prijeti da se trajno zadrži poremećena demografska slika na području općine Srebrenica i drugim općinama Podrinja.

Demografska slika bosanskog Podrinja po popisu iz 1991.

Demografska slika bosanskog Podrinja po popisu iz 1991.[26] izgledala je ovako:

Br.	Općina	Ukupno	Muslimani (Bošnjaci)	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
1.	Bratunac	33.619	21.535	11.475	40	223	346
2.	Foča	40.513	20.790	18.315	94	463	851
3.	Goražde	37.573	26.296	9.843	80	789	565
4.	Srebrenica	36.666	27.572	8.315	38	380	361
5.	Zvornik	81.295	48.102	30.863	122	1.248	960
6.	Vlasenica	33.942	18.727	14.359	39	340	477
7.	Višegrad	21.199	13.471	6.743	32	319	634
8.	Rogatica	21.978	13.209	8.391	19	186	173
9.	Čajniče	8.956	4.024	4.709	5	77	141
10.	Rudo	11.571	3.130	8.150	5	106	180
	Ukupno	327.312	196.856	121.163	474	4.131	4.688

U analizi deset općina bosanskog Podrinja iz gore navedene tabele, Bošnjaci su bili većinski narod u osam općina (Bratunac 64,05%, Foča 51,31%, Goražde 69,98%, Srebrenica 75,19%, Zvornik 59,16%, Vlasenica 55,17%, Višegrad 63,54%, Rogatica 60,10%). Od spomenutih deset općina Srbi su bili većinski narod u dvije – u Čajniču sa 52,57% i Rudom 70,43%. Gledajući skupno u ovih deset općina od ukupno 327.312 stanovnika, Bošnjaka je bilo 196.856 (60,14%), Srba 121.163 (37,01%), Hrvata 474 (0,14%), Jugoslavena 4.131 (1,26%) i Ostalih 4.688 (1,43%).

Imajući u vidu spomenute podatke srpski planovi stvaranja homogene demografije mogli su se ostvariti samo nasilnim putem, što je činjeno s JNA i svim drugim srpskim vojnim i paravojnim formacijama.

[26] https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1991, 20.2.2021.

Demografske posljedice nakon pada Srebrenice

Nakon što su srpske snage zauzele slobodnu teritoriju općine Srebrenica stradale su ukupno 8.372 osobe.[27] Masovnim pogubljenjem bošnjačkog muškog življa u arealu UN-sigurne zone, kao i protjerivanjem žena i djece, snage bosanskih Srba, JNA, policijskih i tzv. dobrovoljačkih jedinica Srbije izvršile su genocid nad bošnjačkim življem, da bi u potpunosti izmijenili demografsku kartu tog područja. Najviše ubijenih Bošnjaka bilo je s područja općine Srebrenica, njih oko 5.500. S područja općine Bratunac oko 1.800 ubijenih osoba, iz općine Vlasenica oko 820 osoba, iz općine Zvornik oko 290 osoba. Među ubijenim stanovništvom bilo je nekoliko stotina osoba koje su porijeklom iz drugih općina Bosne i Hercegovinue, ali i bivše Jugoslavije.

Osim navedenih posljedica genocida, nad bošnjačkim stanovništvom sigurne UN-zone Srebrenica, koje se odnose na prirodnu komponentu, odnosno na reprodukciju stanovništva, nesagledive su posljedice i u pogledu povratka stanovništva, o čemu svjedoče najnoviji podaci o broju povratnika po mjesnim zajednicama općine Srebrenica. Većina bošnjačkih povratnika vratila se u ona naselja u kojima su prije rata činili većinu, osim u naselje Skelani, kao i u općinsko središte, tj. grad Srebrenicu. U popisu iz 2013. u Srebrenici je evidentirano 13.409 stanovnika, što je tek 36,57% u odnosu na popis iz 1991, kada je evidentirano 36.666 stanovnika. Dakle 23.257 (63,42%) stanovnika je manje u odnosu na popis iz 1991. U analizi po nacionalnoj pripadnosti u odnosu na predratni popis, Bošnjaka je manje za 20.324 stanovnika (73,71%), dok je i Srba također manje za 2.287 (27,50%).

[27] Podaci Memorijalnog centra Srebrenica – Potočari. Dostupno na: https://www.srebrenicamemorial.org/.

Destrukcija demografske karte Podrinja[28]

Prema zvaničnim podacima popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991. ovih deset općina brojale **su 327.312 stanovnika**, da bi sa popisom iz 2013. te iste općine brojale **182.556** stanovnika, što je u odnosu na popis iz 1991. **manje za 144.756 lica**, što predstavlja ogroman negativan demografski pokazatelj, procentualno za **44,22%** stanovnika je manje**.** Takvo stanje direktna je posljedica "etničkog čišćenja", masovnih likvidacija i prisilnih migracija Bošnjaka, jednom riječju to je rezultat počinjenog genocida. Prema zvaničnim podacima iz popisa 2013. na svoja "ognjišta" vratilo se tek **66.573 bošnjačkih povratnika**, što je u odnosu na popis iz 1991. manje za **130.283 (-66,18%)** kada su Bošnjaci u spomenutim općinama popisom iz 1991. imali 196.856 lica i bili većinski u osam općina u ukupnom procentu od **60,14%,** dok su Srbi sa **121.163** u popisu iz 1991. zauzimali procenat od **37,01%** i bili većinski u dvije najmanje općine (Čajniče i Rudo)**.** S popisom iz 2013. procenat Bošnjaka u ovoj regiji spao je na **36,46%,** dok je procenat srpskog stanovništva značajno porastao, te u ukupnom zbiru ovih općina zauzelo procenat od **62,35%,** čime je radikalno napravljena potpuna inverzija demografske strukture između Bošnjaka i Srba u odnosu na popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine.

Negativan prirast odrazio se i na Hrvate što je vidljivo u tabeli iznad. Tako je s popisom iz 1991. u ovih deset općina bilo 474 lica hrvatske nacionalnosti (0,14%), da bi popisom iz 2013. evidentirano 331 lice, što je u odnosu na 1991. godinu manje za 143 lica, i što je negativan prirast hrvatskog stanovništva od 31,34%, te u odnosu na ukupan broj stanovnika s popisom 2013. procenat Hrvata je spao na 0,18%.

Iz ovoga se jasno se vidi da je nasilno promijenjena demografska slika na štetu bošnjačkog, a u korist homogenizacije srpskog stanovništva u svim gore navedenim općinama izuzev Goražda, koje Srbi nisu uspjeli osvojiti, ali su uspjeli podijeliti i stvoriti novu općinu - Novo Goražde.

---

[28] Publikacija *Popis stanovništva, kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, lipanj 2016, 56-67.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1991., 20.2.2021.

Ukupan negativni prirast po općinama i po nacionalnosti

I pored velike homogenizacije srpskog življa ukupan negativni demografski priraštaj imamo u svih deset navedenih općina: Bratunac -13.279 (-39,49%), Foča -20.292 (-50,08%), Goražde -13.559 (-36,08%), Srebrenica -23.257 (-63,42%), Zvornik -22.439 (-27,60%), Vlasenica -22.475 (-66,21%), Višegrad -10.531 (-49,67%), Rogatica -11.255 (-51,21%), Čajniče -4.061 (-45,34%) i Rudo -3.608 (-31,18%).

-Bošnjaci

Gledajući po nacionalnosti Bošnjaci u svih deset općina imaju negativne pokazatelje: Bratunac -13.732 (-63,76%), Foča -19.520 (-93,89%), Goražde -6.604 (-25,11%), Srebrenica -20.324 (-73,71%), Zvornik -28.247 (-58,72%), Vlasenica -14.964 (-79,90%), Višegrad -12.428 (-92,25%), Rogatica -12.092 (-91,54%), Čajniče -3.140 (-78,03%)) i Rudo -2.453 (78,37%).

-Srbi

Za razliku od Bošnjaka koji imaju negativan priraštaj u svim spomenutim općinama, stanje srpskog stanovništva je sljedeće: pozitivan priraštaj evidentiran je u četiri općine: Bratunac +875 (+7,62%), Zvornik +7.716 (+25,00%), Višegrad +2.595 (+38,48%), Rogatica +1.136 (+13,53%), a u šest općina evidentiran je negativni priraštaj: Foča RS -1.576 (-8,60%), Goražde -9.136 (-92,81%), Srebrenica -2.287 (-27,50%), Vlasenica -6.770 (-47,14%) i Čajniče -737 (-15,65%) i Rudo -909 (-11,15%).

-Hrvati

Po popisu iz 1991. Hrvata je bilo svega 474 lica (0,14%), dok je lica iz kategorije Ostali bilo 4.688 (1,43%). Po popisu iz 2013. ionako mali broj ovog stanovništva postaje još manji, tako da je po tom popisu Hrvata bilo 331 (-0,18%).

Uporedni pokazatelji

Prema uporednim podacima s popisom iz 1991. godine, kada je na području gore spomenutih deset općina u današnjem RS-u živjelo 196.856 Bošnjaka, s popisom iz 2013. u spomenutim općinama evidentirano je svega 66.573 lica, što znači da je 130.283 Bošnjaka manje u odnosu na 1991. godinu. To je izravna posljedica zločina i genocida u ovom regionu. Shodno tome, kao parametar treba istaći da su u fokusu velikosrpskog projekta bile podrinjske općine koje su realizacijom planiranog genocida pretrpjele najveću demografsku destrukciju.

No, ni s umanjenim brojem Bošnjaka etnonacionalisti nisu zadovoljni što se vidi kroz obrazovanje, zapošljavanje, poreznu politiku, sigurnost i druge najvažnije društvene segmente pomoću kojih nastoje taj procenat smanjiti na željenu mjeru. Tako se Bošnjaci kroz legalne institucije žele destimulirati i demoralizirati kako bi i sami napustili taj prostor. Pored nemogućnosti zapošljavanja, posebni se problemi stvaraju oko bosanskog jezika. Iako je bosanski jezik ustavna kategorija bošnjačkog naroda, vlasti ga u manjem bh. entitetu ne priznaju i uporno negiraju. Bosanski jezik, kao krucijalni bitak zemlje koja se zove Bosna i Hercegovina, remetilački je faktor svima onima koji sanjaju o tome kako će se ovaj prostor jednog dana zvati dijelom Srbije, odnosno Hrvatske. Tako je bosanski jezik, kao ključni identitet, stvaran kroz stoljeća, postao veoma opasan po etnonacionalnu paradržavu, koja se već odavno odrekla bosanstva, a sada na sve načine vrše pritisak da to isto urade i Bošnjaci.

Nasuprot tim tendencijama, Bošnjaci se ne žele odreći nijednog dijela bosanskog identiteta. Pored negiranja bosanskog jezika i pored svih neugodnosti, terora i poniženja kroz koje su prošli, sada im se nameće porez na imovinu, oduzima zemlja i svaki drugi vid postojanja na tom zacrtanom etnonacionalističkom prostoru.

Prema zvaničnim rezultatima popisa iz 2013.[29] u Srebrenici je popisano 13.409 stanovnika, od čega je više od 7.248 Bošnjaka. Prije rata, na

[29] Publikacija *Popis stanovništva, kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, lipanj 2016, 56-67.

području ove općine živjelo je 36.666 stanovnika, od čega je bilo 27.572 Bošnjaka, a 8.315 Srba. U Bratuncu 2013. godine popisano je 20.340 stanovnika, od čega je 7.803 Bošnjaka. Prije rata, u Bratuncu je živjelo 33.619 stanovnika, od čega je bilo 21.535 Bošnjaka, a 12.350 Srba. U Vlasenici i Milićima koji su prije rata bili u sastavu jedne općine bilo je 33.942 stanovnika, a 2013. popisano je ukupno 27.180 stanovnika, a od čega je 7.962 Bošnjaka. Od tog broja u Milićima je popisano 4.199 Bošnjaka, dok je u Vlasenici popisano 3.763 Bošnjaka. Popisom iz 2013. godine u Zvorniku je popisano 58.856 stanovnika, od čega je oko 19.855 Bošnjaka. Prema popisu iz 1991. godine, u ovoj općini živjelo je 81.295 stanovnika, od čega je bilo 48.102 Bošnjaka, a 30.863 Srbina. Inače, Zvornik spada u red općina gdje je ostvaren najveći broj povratnika Bošnjaka.

Popisom iz 2013. u Foči u oba dijela (Republika srpska i Federacija Bosne i Hercegovine) živi 19.800 stanovnika: Srba 16.884 (85,27%), a od toga Bošnjaka tek 3.032 (15,31%). U Foči je prije rata živjelo 40.513 stanovnika, od toga 20.790 Bošnjaka (51,31%), a 18.315 Srba (45,20%). Slična je situacija i u Rogatici, gdje je 2013. popisano tek 1.117 Bošnjaka (10,41%), od ukupno 10.723 popisana stanovnika. U Rogatici je prije rata živjelo 21.978 stanovnika, od toga 13.209 Bošnjaka (60,10%) i 8.391 Srbin (38,17%).

U Višegradu je 2013. popisano 11.668 stanovnika, a od toga 1.403 Bošnjaka (12,02%) i 9.338 Srba (80,03%), kojih je više za 2.595 u odnosu na popis iz 1991. Prije rata, po popisu iz 1991. u ovoj općini živjelo je 21.199 stanovnika, od toga 13.471 Bošnjak (63,54%) i 6.743 Srbina (31,80%). U Čajniču je 2013. popisano 3.972 Srbina (81,14%), a tek 884 Bošnjaka (18,05%), od ukupno 4.895 popisanih stanovnika. Po popisu iz 1991. godine, u ovoj općini živjelo je 8.956 stanovnika, od toga 4.024 Bošnjaka (44,93%), Srba 4.709 (52,57%). U općini Rudo u popisu 1991. evidentiran je 11.571 stanovnik, od toga Bošnjaka 3.130 (27,05%), Srba 8.150 (70,43%), Hrvata 474 (0,14%), Ostalih 4.688 (1,43%), da bi s popisom iz 2013. stanje izgledalo ovako: Bošnjaka 677 (8,50%), Srba 7.241 (90,93%), Hrvata 9, te Ostalih 36. Kao što se vidi iz prethodnih podataka s popisom iz 2013. općine Čajniče i Rudo imaju najveću homogenizaciju srpskog stanovništva u Podrinju.

Imajući sve spomenuto u vidu jasno je da su velike kvantitativne i kvalitativne razlike nastupile kao odraz prije svega ratnih djelovanja, migracija, ali i administrativnog prekomponiranja pojedinih i formiranja novih općina, kao i amputiranja pojedinih općina za račun entiteta ili za račun pojedinih općina.

Zaključna razmatranja

Agresijom na Bosnu i Hercegovinu ubijeno je preko stotinu hiljada žrtava i još toliko ranjenih i invalidnih lica, preko milion raseljenih lica, bezbroj uništenih objekata – industrijskih, stambenih, kulturnih, vjerskih, putnih komunikacija i svega što je stajalo pred ratnom mašinerijom. Ratni plamen, načini, obim i intenzitet destrukcije zahvatio je cijelu Bosnu i Hercegovinu, ali je jasno da ratna razaranja i ljudska stradanja nisu isto pretrpjeli svi krajevi i područja Bosne i Hercegovine.

Promjena demografske slike bosanskog Podrinja, čak i po cijenu genocida nad Bošnjacima, bio je projekat od velikodržavnog interesa, čija je finalna forma pripremana u akademskim krugovima Srbije. Krajnji cilj tog projekta jeste homogena demografska slika, čija je realizacija podrazumijevala "etničko čišćenje" prostora od nesrpskog življa, koji zahvata najmanje pedeset kilometara od rijeke Drine prema središnjem dijelu Bosne i Hercegovine. Koristeći sve načine, pa i onaj najbrutalniji u formi konačnog obračuna, počinjen je genocid nad Bošnjacima. Agresijom na Bosnu i Hercegovinu stari su planovi finalizirani u *Odluci o strateškim ciljevima* Narodne skupštine Republike srpske, čime su masovni zločini i genocid nad Bošnjacima dobili legalitet.

Tako su shodno toj odluci neustavne, paradržavne skupštine počinjeni najokrutniji progoni, zločini i masakri, dok se preostali dio stanovništva grupirao u nekoliko enklava s nadom da će se braniti i opstati na svojim ognjištima, sve do jula 1995, kada je počinjen genocid u Srebrenici i oko nje. Žrtve genocida zatrpavane su u masovne grobnice iz kojih su kasnije premještali raskomadane dijelove tijela i ponovo zatrpavali u sekundarne, pa i tercijarne masovne grobnice, te su na taj način žrtve sa svakim premještanjem, simbolički a i stvarno iznova ubijane.

Stanovništvo koje je uspjelo izbjeći masovna stradanja smjestilo se u privremenim ili stalnim boravištima, u kolektivnim centrima, stanovima i kućama na području pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine, kao i značajan broj izbjeglih i prognanih razasut je po zemljama zapadne Evrope, Amerike i Australije, što sve uzevši u obzir ima dugoročne društveno-političke, ekonomske i demografske reperkusije. Tako je u potpunosti izmijenjena demografska slika tog područja, kao i područja u Federaciji Bosne i Hercegovine, što smo nastojali prikazati u tabelama upoređujući dva zadnja popisa – 1991. i 2013.

Prema zvaničnim podacima popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 2013, koji se odnose na manji bh. entitet, u gore spomenutih deset općina, jasno se vidi ogroman negativni demografski priraštaj, bolje rečeno skoro prepolovljena demografska slika. Jasno je također da je takvo stanje direktna posljedica "etničkog čišćenja", surovih progona, masovnih zločina, odnosno genocida nad Bošnjacima. Uporedni pokazatelji popisa stanovništva iz 1991. i 2013. pružaju nam devastiranu demografsku sliku i negativan demografski priraštaj od 144.756 stanovnika, što je manje za 44,22% u odnosu na popis iz 1991, kada su ove općine skupno brojale 327.312 stanovnika.

Uzimajući u obzir gore spomenute podatke u ovom radu jasno se vidi da nijedna od deset općina s popisom iz 2013. u odnosu na popis iz 1991. nije imala pozitivan demografski prirast. Kada se analizira po etničkoj strukturi skupno u tih deset općina, nijedan narod nije imao pozitivan prirast: Bošnjaci -66,16%, Srbi -6,04%, Hrvati -31,34% i Ostali -62,05%. Nasilno promijenjena demografska slika uspostavila je i drugačiju zastupljenost, prije svega u korist srpskog stanovništva koje se s posljednjim popisom sa 37,01% popelo se na 62,35%, te tako nadmašilo prijeratni procenat Bošnjaka za 2,2%. Broj Bošnjaka umanjen je sa 60,14% na 36,46%, to jest za 0,55% ispod prijeratnog procenta Srba, te je faktički došlo do inverzije procenata između Bošnjaka i Srba. Broj Hrvati u ovih deset općina umanjen je s 0,14% na 0,10%.

Imajući u vidu naprijed navedeno, jasno se vidi da je nasilno promijenjena demografska slika na štetu bošnjačkog, a u korist homogenizacije srpskog puka dobrim dijelom realizirana, osim Goražda, koje nisu uspjeli osvojiti. No, i pored toga, planovi potpunog "etničkog čišćenja", konačnog rješenja i potpune homogene slike bosanskog Podrinja nisu u

potpunosti uspjeli, kako su to velikodržavni demografi planirali. Zbog toga je, unatoč počinjenim zločinima i poslijeratnim opstrukcijama, neophodno poduzeti sveobuhvatne političke, ekonomske, sigurnosne i druge mjere s ciljem povratka bošnjačkog stanovništva u bosansko Podrinje i da se zaustave negativni demografski trendovi.

Literatura

1. Agić, E. Nusret, *Živi štitovi*, "HOD", Sarajevo, 1995.
2. Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004.
3. Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
4. *Ćosićev rat*, Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi Dobrice Ćosića *Bosanski rat*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
5. Džananović, Muamer - Mulagić, Elvedin, "Zločini počinjeni u Zvorniku u periodu 1992-1995. godine – Nastavak kontinuiteta genocida nad Bošnjacima Podrinja", u: Zbornik radova: *Godina 1918. – sto godina borbe Bošnjaka Podrinja za očuvanje identiteta*, Medžlis islamske zajednice Zvornik, Zvornik, 2020.
6. Efendić, Hasan, *Paradržavne tvorevine - oslonac uništavanja Bosnu i Hercegovinu*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011.
7. Halilagić, Rasim, *Foča 1992–1995: Žrtve genocida*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
8. Jensen, Steven L.B, *Genocid: slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
9. Karović-Babić, Merisa, "Historiografija i historijski izvori o genocidu Srebrenici", u: *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017,* Posebna izdanja ANU Bosne i Hercegovine, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020.
10. Kuka, Ermin, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019.
11. Macić, Bećir, "Genocidni akti protiv Bošnjaka 1992–1995", u: *GENOCID, Sjećanja, opomene i poruke,* zbornik radova, Institut za istraživanje

zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.

12. Omerović, Husein, *Žrtve genocida na području Vlasenice 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
13. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 1991.*
14. *Popis stanovništva, kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013.* Rezultati popisa Publikacija, BHAS, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, lipanj 2016.
15. *Srebrenica 1995–2015: evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane 9-11. jula 2015, Sarajevo-Tuzla-Srebrenica, 2015.
16. Šabić, Velid, *Genocid u srednjem Podrinju 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
17. Šadinlija, Mesud, *Između pravde i realpolitike*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018.
18. Tabeau, Ewa, *Rat u brojkama, Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991 do 1999.* https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Svedocanstva%2033.pdf.
19. Tokača, Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991–1995*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012. https://maticarproslosti.files.wordpress.com/2019/12/bosanska-knjiga-mrtvih_tom-i.pdf (5.3.2021).
20. Mašić, Nijaz, *Istina o Bratuncu, agresija, genocid i oslobodilačka borba 1992–1995*, Općina Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla, 1996.
21. Tafro, Preljub-Macić, Bećir, *Genocid nad Bošnjacima na području općine Foča 1992–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004.

Sudske presude

22. Presuda Radislav Krstić(IT-98-33-A), https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/bcs/krs-aj 040419b.pdf.
23. Presuda protiv Miroslava Deronjića IT-02-61-A, https://www.icty.org/bcs/case/deronjic.
24. Presuda protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, IT-98-32/1, https://www.icty.org/x/cases/milan_lukic_sredoje_lukic/tjug/bcs/090720.pdf.
25. Presuda protiv Radoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, IT-96-23-T&, IT-96-23/1-T, https://www.icty.org/x/ cases /tjug/bcs/kun-010222b.pdf

Mr. Nerminka Hadžić

DEMOGRAFSKI GUBICI U OPĆINI GLAMOČ 1992–1995.

Uvod

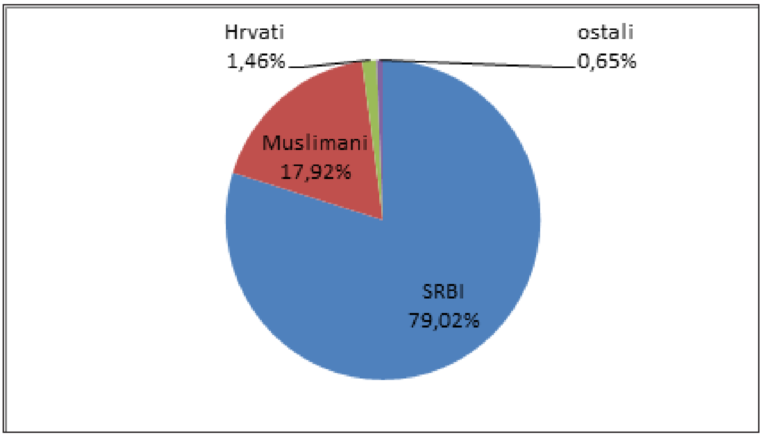
Glamoč je mjesto u jugozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Okružen je općinama Drvar, Bosansko Grahovo, Livno, Kupres, Šipovo, Mrkonjić-Grad i Ribnik. Kroz historiju bio je važna strateška teritorija i područje sukobljavanja različitih vojski, te političkih, nacionalnih i vjerskih interesa. Prije agresije na Bosnu i Hercegovinu bio je solidno razvijen privredni grad poznat i u cijeloj Jugoslaviji posebno zbog prehrambene i drvne industrije, a danas je najnerazvijeniji grad u Kantonu 10 ili, poznatije, Livanjskom kantonu. Tome su uglavnom doprinijeli ratni događaji, pustošenja, razaranja, deportacije stanovništva te mnogi izvršeni zločini na ovom području. Danas glamočki poligoni koriste oružanim snagama Bosne i Hercegovine i NATO-u za vježbe i isprobavanje različitog naoružanja te za uništavanje neeksplodiranih ubojitih naprava i sredstava.

Usljed ratnih i postratnih događanja, demografske karakteristike općine Glamoč od popisa 1991. godine do danas doživjele su radikalne izmjene. Radi jasnije slike o demografskim promjenama na ovom području, u radu ćemo dati kratak pregled događaja u Glamoču iz perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu, zatim prikazati i pojasniti zločine nad stanovnicima Glamoča. Autorica rada uradila je istraživanje u kojem je terenskim radom došla do rezultata koji pokazuju obimnost i načine izvršenih zločina, te je na osnovu kompletne slike sprovela demografsko istraživanje i došla do značajnih rezultata koje ćemo ovdje elaborirati.[1]

[1] Terensko istraživanje na području Glamoča provela je mr. Nerminka Hadžić, te će u ovom radu biti objavljen dio tih istraživanja koji su rezultat rada na naučnoistraživačkom projektu "Demografski gubici tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. u općini Glamoč", finansiran od Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke 2015. godine.

Glamoč u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu i zločini u periodu 1992–1995.

Nakon samoproglašenja Srpske republike Bosne i Hercegovine u januaru 1992. godine, Glamoč je postao njenim sastavnim dijelom s obzirom na to da su Srbi činili većinu prema popisu stanovništva 1991. godine (9.951 Srba ili 79%), kao i zbog uvjerljive pobjede Srpske demokratske stranke na višestranačkim izborima novembra 1990. godine. Od 40 odborničkih mjesta u Skupštini Općine Glamoč, SDS je tada dobio 31 mandat, SDA 5, SKBiH 3 (Socijalistička demokratska partija) i SK-SDP i DSS - 1.[2] Dok su se Srbi većinom svrstali i izjasnili za SDS, ono malo Hrvata, njih 184 ili 1,46%, stali su uz HDZ, dok su se glasovi Muslimana/Bošnjaka, kojih je u ovom mjestu bilo 2.257 ili 17, 92%, podijelili na više stranaka, SDA, SKBiH i još nekolicinu manjih socijalkomunističkih stranaka. Ovakvim političkim opredjeljenjem progresivnije političko organizovanje glamočkih Bošnjaka bilo je umnogome ograničeno.

Dijagram 1: Nacionalni sastav stanovništva – popis 1991.

U Glamoču su još prije početka rata srpski ekstremisti provodili teror nad Bošnjacima i Hrvatima. Prve žrtve srpskog ekstremizma na ovom području bile su još 1. januara 1988. kada su mučki ubijeni Bošnjaci:

[2] Arnautović, Suad, *Izbori u BiH 1990: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo, 1996, 119.

Semir Zeljković i Mirsad Hamzić.[3] Nakon toga iz istog nacionalističkog poriva ubijen je i hrvatski liječnik dr. Alojzije Kelava 24. februra 1992. godine. Na središnjem gradskom trgu ubio ga je Petar Vrakela Peljo.[4] Ovi zločini pokazat će se samo kao uvertira slijedu sistematskih zločina izvršenih na ovom području, kroz zlostavljanja, silovanja, ubijanja, prisilni rad, progon sa ciljem "etničkog čišćenja" ovih prostora.

Odmah nakon zločina nad doktorom Kelavom, u tzv. "dobrovoljnoj razmjeni stanovnika" Hrvati su organizovano prešli u Livno i druga mjesta u kojima su bili većinsko stanovništvo. Bošnjaci također u određenom broju napuštaju Glamoč i odlaze. Dio Bošnjaka uvidio je kakva je situacija tek kada je rat započeo, te se dio njih uspio spasiti tako što su se noću planinskim dijelovima i šumom probijali preko Gornjeg glamočkog polja i prema Cincaru, na kojem su položaje držali livanjski Bošnjaci u HVO-u te su oni mnoge Glamočane uspjeli spasiti.[5] Dio stanovnika, posebno starije osobe, nije želio napuštati svoje domove ali i mnogobrojnu stoku i svoja poljoprivredna imanja od kojih živi. Uskoro je započelo otvoreno i direktno "etničko čišćenje" nesrpskog stanovništva praćeno uništavanjem kulturne i historijske baštine i svih tragova postojanja bošnjačkog i hrvatskog naroda na ovom području. U proljeće 1992. uništavaju se i ruše vjerski objekti, gradska džamija, mesdžid, katolička crkva, župni dvor i drugo.

Od aprila 1992. na ovom području bile su raspoređene srpske paravojne formacije potpomognute snagama JNA.[6] U aprilu 1992. godine Kninski korpus JNA na ovo područje uputio je komandanta Slavka Lisicu; nakon što je JNA zauzela Kupres, u čemu je imao izrazite zasluge, Lisici je dodijeljen novi teren. U Glamoč je stigao s određenim brojem oklopno-mehanizovanih jedinica gdje se stavio na raspolaganje srpskim paravojnim formacijama u Glamoču. U saradnji s

[3] Smajkić, Seid, *Mostarsko muftijstvo, od 1992. do 2012. godine: Značaj Islamske zajednice u odbrani Bošnjaka i države BiH,* El-Kalem, Sarajevo, 2015, 256.

[4] Izjava žrtve zločina na stranici: www.lijepanasadomovinahrvatska.com/ivica-grgic/486-glamo-gl001. O ubistvu dr. Alojzija Kelave detaljnije u: Šanjta, Dževad, *Glamoč u Titovoj Jugoslaviji i u ratu (1992–1995*), MINEX", Zenica, 2008, 159.

[5] Smajkić, 2015, 256.

[6] Od 20. maja 1992. formirana je *Peta glamočka laka pješadijska brigada,* u sklopu Drugog krajiškog korpusa VsR RBiH.

njima i njihovom komandom, zajednički su isplanirali vojnu akciju koja je uključivala ovladavanje planinom Koričinom, strateški značajnom pozicijom na putu Glamoč – Livno. Izlaskom na prevoj Koričina imali bi na dlanu Livno i cijelo Livanjsko polje, a ostvarenje ovih planova dovelo bi u vrlo tešku situaciju cijelu Dalmaciju i grad Split, ali i određene bosanskohercegovačke gradove koji bi bili odsječeni i okruženi srpskim snagama (Tomislav-Grad, Kupres, Bugojno i dr.). Drugi pravac napada koje su planirale srpske snage bio je iz sela Dolac prema Strmici.[7] U svojoj knjizi *Komandant po potrebi* Lisica je opisao kako nije bio nimalo lak zadatak organizovati glamočke Srbe za ovu akciju i natjerati ih da uzmu oružje i idu ratovati. Usljed takvih "u toj amorfnoj masi" oni spremni za borbu, visokosvjesni, fantastični ljudi nisu mogli doći do izražaja, žalio se tada Lisica.[8] Istakao je kako je u Glamoču postojala neorganizacija u političkoj vlasti koju je predvodio SDS.[9] Lisica smatra kako je ova ključna vojna akcija propala zbog nesnalaženja vlasti i stanovništva, izvjesnog nesnalaženja rezervnog sastava JNA, ali i pojava defetizma u redovima njegovih boraca.[10] Vjerovatno Lisica ove razloge navodi i kako bi opravdao poraz koji su doživjele ove formacije 13. aprila 1992. od HVO-a. Nakon toga, HVO je uspostavio stabilne linije fronta koje ostaju nepromijenjene skoro do kraja 1994. godine. Nakon aprilskog poraza, srpska rukovodeća politička i vojna vlast mijenja planove i više se okreće drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. U tom periodu intenziviralo se iseljavanje i srpskog stanovništva koje je napuštalo Glamoč.[11] Nakon sastanaka u Pečuju i Njivicama između hrvatskih i srpskih političkih i vojnih predstavnika oktobra 1992. radilo se na smirivanju fronta između HVO-a i VRS-a. Te dvije vojne formacije sarađivale su koordinirano, a ponegdje i uz zajedničku komandu na gotovo svim ratištima u Republici Bosni i Hercegovini. Nakon pregovora 12. oktobra 1992. između HVO-a

---

[7] Veronika, S., "13. travnja 1992. Livno-bitka koja je spriječila odsjecanje Dalmacije i Hrvata BiH", https://kamenjar.com/13-travnja-1992–livno-bitka-koja-je-sprijecila-odsjecanje-dalmacije-hrvata-bih/.

[8] Lisica, Slavko, *Komandant po potrebi,* Sombor, 1995, 106.

[9] Isto, 102-106.

[10] Isto, 105-106.

[11] Isto, 104.

i VRS-a, uspostavljena je prvo radiolinija, a uskoro je dogovoreno i uspostavljanje žičane veze na četiri pravca: Glamoč – Livno, Kupres – Bugojno, Kupres – Šujica i Mrkonjić-Grad – Jajce.[12]

Sve vrijeme u Glamoču su nad preostalim nesrpskim stanovništvom vršeni intenzivni zločini. Ubijane su i cijele porodice. Svaki stanovnik Glamoča koji je morao napustiti Glamoč bio je prisiljen potpisati da se odriče svoje imovine. Na nekoliko lokacija otvoreni su logori, a jedan od prvih je prostor SUP-a, zatim prostorije FK "Šator" i fiskulturna školska sala.[13] Dalekovod na prostoru općine Glamoč do Drvara upravo su iskopali Bošnjaci Glamoča koji su odvođeni na prisilni rad, što je bio jedan od načina na koji su vršeni zločini nad Bošnjacima. Bošnjaci osim što su vođeni na prisilni rad odvođeni su i na linije fronta prema Livnu (Golija, Koričina i Kruge). Osim livanjskog ratišta Bošnjaci su odvođeni na front prema liniji Bugojno – Kupres i Bihać – Grabež. Tamo su kopali rovove i služili kao živi štit, te su bivali ranjeni dok je jedan broj i poginuo. Stanovništvo koje je ostalo u svojim domovima svakodnevno je preživljavalo različite vrste maltretiranja i oduzimanja imovine od strane organizovanih grupa, a da politička vlast u gradu nije poduzimala ništa da te grupe spriječi u tome. To se dešavalo uglavnom noću. Znajući šta će se događati, mnogi Bošnjaci provodili su noći van svojih kuća kako bi se sklonili od napadača.[14]

Bošnjaci su zatočeni i u gradskoj Begzića džamiji[15] 26. septembra 1992. godine. Dio njih je u džamiju uvođen vezanih ruku, druge su tukli

[12] Mastalić-Košuta, Zilha, *Politička i vojna dešavanja u gradu Mostaru u periodu 1992–1995,* rukopis doktorske teze odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 2018, 131. I u naredbi Zapovjedništva Operativne zone HVO-a *Zapadna Hercegovina* skretala se pažnja na obavezno poštivanje zabrane otvaranja vatre, regulisano prema naredbi Operativne zone *Sjeverozapadna Hercegovina* br. 37/92 od 28. septembra 1992. Isto.

[13] Šanjta, 2008, 196.

[14] Isto.

[15] Na mjestu današnje Begzića (Gradske) džamije bila je do posljednjeg rata znatno manja džamija, sagrađena 1884. godine, te je porušena u Drugom svjetskom ratu. Obnovljena je 1962. godine da bi je snage VRS-a srušile 1992. godine. Nakon agresije, ponovo je sagrađena. Glamoč je 1933. godine imao 11 džamija. Od dolaska austrougarske vlasti, broj glamočkih Bošnjaka počeo se smanjivati. Smajkić, 2015, 255.

kundacima, treće su vukli za kosu, itd. Zločinci su na različite načine psihički i fizički maltretirali zarobljenike. U džamiji je bilo zatočeno najmanje 95 Bošnjaka i 5 Hrvata, čiji je identitet utvrđen terenskim istraživanjem. Strah i mučenje okončali su pojedinci iz reda srpskog naroda i pomogli da se ti stanovnici spase i puste svojim kućama. Međutim, time nisu zaustavljeni zločini nad civilima i civilnim objektima. Džamija je srušena 10. oktobra 1992. godine u 22 sata, a uništavanje bošnjačke i hrvatske imovine nastavljeno je u narednom periodu.[16] Begzića džamiju i džamiju u selu Vidimlije uništili su srpski zločinci, kao i tri mesdžida, stambeno-poslovnu vakufsku zgradu (u gradu), te vakufsku kuću s imamskim stanom i mektebom u Vidimlijama.[17] Nakon miniranja Begzića džamije, materijal je uzet i odvučen na više lokaliteta, a preostali džamijski prostor korišten kao parkiralište i odlagalište smeća. Stanovništvo je usljed takvih okolnosti bježalo i napuštalo ognjišta, a imovinu su pod prisilom "poklanjali" srpskoj vlasti. Nakon svih mučenja u logorima koji su se nalazili u Glamoču, dio Glamočana odveden je u logor Manjača gdje su mučenja nastavljena. Glamočani su na Manjači boravili u periodu od 21. augusta 1992. do 16. decembra 1992. godine, kada su uz pomoć Međunarodnog crvenog križa i UNPROFOR-a oslobođeni. Njihovo oslobađanje bilo je uslovljeno pismenom izjavom da napuštaju bivšu Jugoslaviju na period najmanje pet godina. Odlazak je podrazumijevao i odricanje od preostale imovine i radnih mjesta.[18]

Sistemski zločini nad civilima i civilnim stanovništvom te uništavanje civilnih objekata ciljano i namjenski rađeno je na dva načina: uništavanje njihove imovine, sistemsko likvidiranje po kratkom postupku, te zatvaranje, zlostavljanje i uklanjanje civila kroz logore koji su bili zastupljeni i na ovom području. Kroz logore je prošao 181 civil, dok je kroz logor Manjača prošlo 14 civila. Upravo je već spomenuta Begzića džamija bila jedno od mjesta na kojem su mučeni, zlostavljani i likvidirani civili. U ovoj džamiji bilo je zatočeno 100 civila. Među žrtvama su

[16] Šanjta, 2008, 201-202.

[17] Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida na Republiku Bosnu i Hercegovinu,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo*,* 2016*,* 920.

[18] Smajkić, 2015, 256; Šanjta, 2008, 177-210.

i 59 ubijenih Bošnjaka, čiji su identiteti i okolnosti zločina utvrđeni rezultatima navedenog istraživanja. Njih 48 ubijeno je na prostoru općine Glamoč, a ostali su ubijeni na drugim prostorima Bosne i Hercegovine, nakon što su protjerani iz Glamoča. Neki stanovnici preživjeli su sve logore i sve vrste maltretiranja, ali su oslobađanjem iz logora ipak ubijeni na drugim lokacijama. Najveći zločin izvršen je 24. januara 1994. godine u selu Isakovci, gdje su ubijene cijele porodice. Žrtve tog zločina su civili među kojima i djeca. Nakon što su ubijeni, spaljeni su u kući Đule Ališa. U Glamoču stanovnici svjedoče kako je zločin izvršila porodica Tolimir i njihovi zetovi. Tada su ubijeni: Đula (Suljo) Ališa (1929), Ibrahim (Rasim) Ališa (1980), Rasim (Ibrahim) Ališa (1933), Sado (Salih) Ališa (1938), Tajka (Huso) Ališa (1959), Tifa (Fazlo) Ališa (1901).[19]

Jedan dio preživjelih Bošnjaka Glamoča koji su pokušali izaći iz Glamoča, posebno onih koji su do 1995. ostali, krenuli su u zbjeg. Određene porodice putovale su i po četiri mjeseca do Travnika, do slobodne teritorije, te je putovanje i patnja koju su prošli u tom putovanju i čestom nailasku na minska polja bila jednako teška kao i život u Glamoču– 1992–1995.[20]

Potrebno je istaći i to da su zločini nad Bošnjacima Glamoča izvršeni i ujesen 1993. godine u Livnu. Upravo oni Bošnjaci koji su uspjeli iz Glamoča pobjeći za Livno, hrvatska vlast okupila je i šleperima deportovala iz Livna. Nakon što su se šleperi udaljili iz Livna i došli nadomak Prozora, muškarci su razdvojeni od žena i djece te sprovedeni u logore u Hercegovini (uglavnom Heliodrom i Gabela) u kojima su preživljavali najteže torture.[21] Žene s djecom i starci, nakon što su na sve načine maltretirani i potom opljačkani, pušteni su da pješače danima, gladni, bosi i izmučeni, prolazeći kroz različite vojne položaje da bi nakon iscrpljujućeg danonoćnog puta najveći dio njih stigao u Bugojno. Jedan dio odvojenih muškaraca HVO je odveo na kopanje rovova na prvim linijama prema Armiji Republike Bosne i Hercegovine, uglavnom u Gornji Vakuf.

---

[19] Šanjta, 2008, 254-256.

[20] *Izjava Fehke Duganhodžića,* Izjavu zapisala autorica N. H. 20. maja 2014. godine.

[21] *Izjava Suada Vidimlića* u: Šanjta, 2008, 229.

Dio lokaliteta izvršenja zločina u Glamoču

U narednom dijelu prikazat ćemo nekoliko lokacija na kojima su pripadnici VRS-a ubili dio civila Glamoča, a koji su rezultati navedenog istraživanja.

1. **Mjesto zločina – grad Glamoč** (Lokacija 1)

Bektaš (Ibrahim) Redžo (10. 4. 1931 – 30. 5. 1992)

Bektaš (Nurko)Aiša (11. 11. 1930 – 30. 5. 1992)

Pripadnici VRS-a ubili ih u kući. Pretpostavlja se da je učesnik u ubistvu bio Duško Suvara Hans, pošto je tog predvečerja "izviđao teren" prošavši Bajrića ulicom ispred njihovih kuća i osmatrajući okolo. Ujutro su nađeni mrtvi.

Lokacija ubistva 1

2. **Mjesto zločina – grad Glamoč** (Lokacija 2)

Arnautović (Muharem) Fatima (5. 1. 1911 – 23. 1. 1995)

Fatimu su u kući iz vatrenog oružja ubili pripadnici VRS-a. U trenutku ubistva imala je 84 godine.

Lokacija ubistva 2

3. **Mjesto zločina – grad Glamoč** (Lokacija 3)

Duganhodžić (Fehko) Hafija (9. 9. 1939 – 30. 1. 1994)
Đug (Zarif) Fiza (3. 5. 1928 – 30. 1. 1994)

U kući su ih ubili Duško Suvara i Miloš Kesić.[22] Pred Sudom u Banjoj Luci vođen je postupak protiv Suvare kojemu je dokazano ovo ubistvo te je osuđen na 15 godina. Protiv njega se trenutno vodi postupak i pred Sudom Bosne i Hercegovine za zločine u Glamoču.

Lokacija zločina 3

[22] Izjava Fehke Duganhodžića, u: Šanjta, 2008, 233.

4. **Mjesto zločina – grad Glamoč** (Lokacija 4)

Zeljković (Salih) Mina (8. 10. 1915 – 19. 1. 1995).

Pripadnici VRS-a strijeljali su je u kući 19. januara 1995. godine. U trenutku smrti imala je 80 godina.

Lokacija zločina 4

5. **Mjesto zločina – grad Glamoč** (Lokacija 5)

Zeljković (Murat) Jakub (5. 5. 1933 – 29. 5. 1992)

Zeljković (Bećir) Munevera (5. 2. 1940 – 29. 5. 1992)

Strijeljali su ih 29. maja 1995. u kući pripadnici VRS-a. Također se pretpostavlja da je u ubistvu ovog bračnog para učestvovao i Duško Suvara Hans.

Lokacija zločina 5

6. **Mjesto zločina – Gornji grad Glamoč**

Solak (Šefko) Medo (6. 11. 1934 – 8. 3. 1993)

Medu su iz vatrenog oružja ubili pripadnici VRS-a.

Lokacija zločina 6

7. **Mjesto zločina – selo Radaslije** (Lokacija 6)

Hodžić (Ibrahim) Mahmut (1910 – februar 1993)

Hodžić (Mahmut) Bakir (1941 – februar 1993)

Hodžić (Memko) Fatima (1917 – februar 1993)

Radaslić Muhko (nepoznato – februar 1993)

Ubijeni su u kući Merse Bajrić u Radaslijama od strane 15-ak zločinaca s obližnje pilane. Nakon što su izvršili zločin, zapalili su kuću da bi prikrili zločin. Mersa Bajrić je uspjela pobjeći iz kuće kroz prozor i preko šume stići do Livna. Pored Hodžića u kući je izgorio i Muhko Radaslić dok su zločinci sve to posmatrali i poslije toga dugo u noći pjevali četničke pjesme.

Lokacija zločina 6

U ovom radu istakli smo samo jedan dio osoba nad kojima je izvršen zločin i lokacija zločina. U provedenom opsežnom istraživanju autorice rada istraženi su i ostali zločini i mjesta na kojima su žrtve ubijene. Pored ubistava koja su se dogodila u gradu Glamoču, nad Bošnjacima i manjim brojem Hrvata izvršeni su najteži i najsvirepiji zločini i u glamočkim selima, među kojima su Isakovci, Radaslije, Kovačevci, Jakir, Đuličan, Biličić, Kopić. Bošnjaci Glamoča imali su istu sudbinu i u Drugom svjetskom ratu, kada su na ovom području svirepo stradale od četnika kompletne porodice, npr. porodica Švraka u kojoj je ubijeno 27 članova, kao i druge.[23] U Drugom svjetskom ratu na ovom području ubijeno je najmanje 311 Bošnjaka.[24] Istu sudbinu Bošnjaci su imali i tokom agresije 1992–1995. Upoređujući, vidimo da su čak iste porodice stradavale u oba rata, a da su njihove ubice najvećim dijelom bile komšije.

[23] Porodice koje su izgubile najveći broj svojih članova koje su najvećim dijelom ubili četnici u periodu 1941–1945. su: porodica Švraka – 27 ubijenih članova, Hodžić – 23, Kovačević – 17, Smajić – 16, Reiz – 15, Bašić – 14, Zeljković – 12, Hadžić – 12, Halak – 12, Mastalić – 11, Vejzagić – 10, Šanjta – 10, Vidimlić – 10, Borčilo – 9, Omeragić – 9, Dedić – 8, Đuzel – 8, Duganhodžić – 7 i mnoge druge porodice. Detaljnije u: **Šanjta, 2008, 241-253.**

[24] Šanjta, 2008, 241-253.

Izvršioci zločina u periodu 1992–1995. na osnovu izjava žrtava i sudskih presuda

U svakodnevnim zločinima u Glamoču, maltretiranju, prebijanju i pljački Bošnjaka i Hrvata isticali su se: Duško Suvara Hans, njegov brat Goran Suvara Drot, Petar Vrakela Peđa, Miloš Kesić Keso, Duško Krndija Bombaš, Miodrag Kozomara Jokšir, Milenko Krndija, Pero Petrović, Sekula Babić Dudin.[25] Pored njih isticali su se i braća Hajder zvani Digitronovi, Dragan Zjajić, Dragan Jarakula, Lazo Šoljin, Dragan Iviš, Rade Radić i njegova dva sina, Ico Paripović, Maca Kajtaz.[26] U izjavama preživjelih žrtava zločina u Glamoču saznajemo da su isljednici bili i Milan Ćulum, Radomir Lončar Pjane, Siniša Cvijetić, Nenad Borković, Igor Kalperović, Dragan Vujnić, Jovica Paštar, Marina Kalaba, Stevo Babić, Rade Kukobat, Zašta (sin Nikole), Predo Ninković, Dule Ivić, Pero Zvizgin, Nikola Petrović Đađo. U zločinima su učestvovali i fočanski četnici koji su dolazili u Glamoč. U izjavama se spominje da su u u zločinima učestvovali i Srbi iz Banje Luke.[27]

U predmetu Duško Suvara i ostali (Goran Suvara, Pero Petrović, Sekula Babić, Miodrag Kozomara i Milenko Krndija), vođenim pred Okružnim sudom u Banjoj Luci, donesene su presude u kojima je Duško Suvara osuđen na godinu i šest mjeseci zbog ubistva, pokušaja ubistva, razbojništva i razbojničke krađe. Ostalima su izrečene također veoma blage kazne i to klasifikovane “zbog razbojništva i razbojničke krađe”.[28]

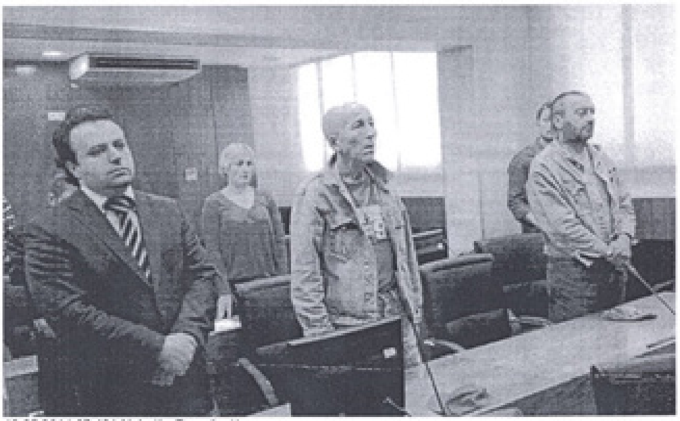
---

[25] Karlaš, Radmila, “Dolijali glamočki lešinari”, *Revija 92*, 24. februar 1995, br. 140, u: Šanjta, 2008, 291.

[26] M. L, Oslobođenje, 29. oktobar 1993, u: Šanjta, 2008, 2290.

[27] Izjave preživjelih žrtava, u: Šanjta, 2008, 210-240.

[28] Okružno Javno tužilaštvo Banja Luka, broj KT-7/2001, 14. februar 2001, Banja Luka, *Optužnica protiv Duška Suvare, Duška Krndije, Dragoljuba Radoševića, Pere Petrovića, Gorana Suvare, Sekule Babića, Miodraga Kozomare, Ratka Simidžije, Milenka Krndije, Radovana Tolimira*; Okružni sud u Banjoj Luci, broj 11 0 K 003422 10 K, 12.05.2014, *Presuda;* Bosna i Hercegovina, Republika Srpska, Vrhovni sud Republike Srpske, br. 11 0 K 003422 14 Kž 3, 26.01.2015, Banja Luka, *Drugostepena presuda;* (Presudom su blage zatvorske kazne od 10 optuženih dobila njih četverica: Duško Suvara, Dragoljub Radošević, Pero Petrović i Sekula Babić, što je za zločine koje su počinili poražavajuće od nadležnog suda).

Crna hronika

Razbojnicima 18 i po godina zatvora

13.05.2014 07:43 | Nebojša Tomašević

Banjaluka - Duško Suvara, zvani Hans (43) osuđen je juče u banjalučkom Okružnom sudu na 15 godina zatvora zbog ubistva, pokušaja ubistva, razbojništva i razbojničke krađe.

Osuđeni su još Dragoljub Radošević (43) na godinu i šest mjeseci zatvora, te Pero Petrović (42) i Sekula Babić (58) na po 12 mjeseci zatvora zbog razbojništva i razbojničke krađe.

Suvari je u izrečenu kaznu uračunata i ranija kazna od 15 godina zatvora, koju je već izdržao. Tako da mu je ostalo da izdrži još oko godinu zatvora. Presudu je izreklo vijeće, kojem je predsjedavala sudija Vesna Stanković-Ćosović.

Prema navodima u presudi, Duško Suvara je u noći između 31. januara i 1. februara 1994. godine u naselju Duboki put u Glamoču ubio Fiju Duganhodžić i Fizu Đug, a 19. marta 1993. godine u naselju Luke pokušao da ubije Mleću Zeljković.

Izricanje presude Dušku Suvari i ostalima u Banjoj Luci[29]

Iako je sud u Banjoj Luci imao sve dokaze da su ove osobe počinile zločine protiv civilnog stanovništva, njima se za tu vrstu zločina nije sudilo. Nakon uložene žalbe 2014. godine muža ubijene žrtve iz Glamoča ombdusmenu radi "nezadovoljstva načinom vođenja postupka pred Okružnim sudom u Banja Luci, te nepokretanja postupka pred Tužilaštvom BiH a u vezi istih lica i događaja iz rata na području Glamoča", započeli su malo aktivniji pretresi zločina s područja Glamoča. Nakon suđenja u Banjoj Luci i obraćanja ombdusmenu, **prvi se put dogodilo** da je neko uhapšen za ratne zločine u Glamoču. Do tada su se preživjele žrtve i njihova djeca godinama borili da dokazuju ono što je očito, a to je

[29] Preuzeto sa: https://www.glassrpske.com/lat/hronika/crna_hronika/razbojnicima-18-i-po-godina-zatvora/153429.

da su zločini počinjeni u Glamoču 1992–1995. ratni zločini i zločini nad civilnim stanovništvom, a ne samo razbojništva i krađe, kako je sve to tretirano u prethodnom slučaju sa suda u Banjoj Luci.

Desetog septembra 2015. pripadnici Agencije za istragu i zaštitu Bosne i Hercegovine na području Banje Luke uhapsili su Sekulu Babića zbog sumnje da je počinio ratni zločin protiv civilnog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva na području Glamoča 1992. godine. Hapšenje je izvršeno po nalogu Tužilaštva BiH.[30] Nakon toga, Sud je donio rješenje kojim se vođenje ovog krivičnog postupka prenosi na mjesno nadležni Kantonalni sud u Livnu.[31]

Sud Bosne i Hercegovine je 13. decembra 2019. potvrdio optužnicu i u predmetu protiv Duška Suvare. Optužen je da je počinio krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva.[32] U toku je suđenje i iznošenje dokaza Tužilaštva. Između ostaloga, tereti se i za silovanje žena bošnjačke nacionalnosti te mučenja na području Glamoča. U optužnici se navodi kako je: “u svojstvu pripadnika VRS-a, nanosio snažne fizičke i psihičke patnje i mučenja, nečovječnim postupanjem, nanošenjem velike patnje i ozljeda, povredom osobnog dostojanstva naročito uvredljivim i ponižavajućim postupanjem, te napadom na čast ženske osobe.” Tužiteljstvo tereti Suvaru da je “dolazio u mjesta nastanjena civilnim stanovništvom bošnjačke nacionalnosti, te prijetnjama po život oštećenih i članova njihovih obitelji, prisilno odvodio ženske osobe bošnjačke nacionalnosti iz njihovih kuća, te ih silovao i seksualno zlostavljao, nanoseći im teške duševne i tjelesne ozljede”. [33]

---

[30] Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K 020279 15 Kri-Babić Sekula, *Predmet protiv Sekule Babića.*

[31] Isto, http://www.sudbih.gov.ba/predmet/3517/show.

[32] Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Ured u Sarajevu, br. Ž-SA-05-496/14, 6. 5. 2014, Podnositelj Jasmina Husić u ime oca Fehke Duganhodžića.

[33] Sud Bosne i Hercegovine, Predmet S1 1 K 034278 20 Kri- Suvara Duško, http://www.sudbih.gov.ba/predmet/4055/show; Obrenović, Mladem, “Počelo suđenje Dušku Suvari za zločine u Glamoču”, https://detektor.ba/2020/09/18/pocelo-sudjenje-dusku-suvari-za-zlocine-u-glamocu/.

U Glamoču su silovanja bila česta, te su vršena i nad ženama iznad 65 godina. Iako se poznaju i drugi izvršioci koji su to činili, danas postoji problem što žrtve silovanja ne žele dati iskaze pred sudovima. Pored toga, skoro 30 godina proteklo je od ovih događaja, mnogi su svjedoci umrli, veliki je broj glamočkog stanovništva iseljen i živi u drugim državama, mnogi su izvršioci zločina umrli, a sudovi veoma spori u pokretanju postupaka, ukoliko uopće do tih postupaka i dođe. Primjer Glamoča ne daje skoro nikakvu satisfakciju preživjelim žrtvama u tom pravcu. A iz postupaka do kojih dođe vidljivo je da su kazne potpuno blage ili nikakve za počinioce najtežih mogućih djela, diskriminirajuće za preživjele žrtve i njihove porodice i potpuno destimulirajuće za sve ostale koji bi i imali volju i energiju da krenu u dugotrajno dokazivanje onoga što su preživjeli prije skoro 30 godina.

Glamoč nakon ulaska hrvatskih snaga, jula 1995. godine

Još u operaciji *Cincar* od 1. do 4. novembra 1994. u zajedničkoj koordinaciji ARBiH i HVO-a oslobođen je Kupres, što je bio preduvjet za napredovanje prema Glamoču i Bosanskom Grahovu. U operaciji *Skok* od 4. do 11. juna 1995. Glamoč se našao u poluokruženju s juga, zapada i sjevera. Pod nadzor HVO-a stavljena je tada važna komunikacija Glamoč – Bosansko Grahovo.[34] U sklopu vojne operacije *Ljeto '95.* 29. jula 1995. Glamoč zauzimaju snage HVO-a i Hrvatske vojske. Pri povlačenju, s vojskom odlazi i većina srpskog stanovništva te se ovo područje našlo opustošeno na kraju rata.[35] Nakon što su hrvatske snage zauzele ovo područje, iz ostalih krajeva Bosne i Hercegovine počelo je u njega doseljavati uglavnom hrvatsko stanovništvo. Ponajviše ih je bilo iz Republike srpske te srednje Bosne. Nakon ove operacije, vojnom operacijom *Maestral* septembra 1995. koja je započela iz pravca Glamoča i

[34] Nazor, Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-tih,* Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011, 245.

[35] Šire o tome pogledati naprimjer: Čekić, 2016, 1387-1389; ICTY, Gotovina, Čermak, Markač (IT-06-90-T), *Pred Pretresnim vijećem*, Tužilac protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača, *Presuda Pretresnog vijeća,* 15. 4. 2011.

Kupresa, prve srpske linije bivaju lako razbijene, pada strateški značajan vrh Veliki Vitorog odakle se lako kontrolisalo široko područje od Kupreške visoravni i Glamoča do Šipova, Jajca i Mrkonjić-Grada. Snage Četvrte gardijske brigade HV 12. septembra 1995. zauzele su Šipovo, a Sedma gardijska brigada zauzela je strateški važan prevoj Mlinište na putu između Glamoča i Mrkonjić-Grada. Nakon sedam dana borbe operacija je završena, a zauzeto je i oslobođeno područje široko 100 i duboko 25 kilometara.[36]

Ulazak jedinica HV/HVO-a u Glamoč ostao je upamćen kod lokalnog bošnjačkog i srpskog stanovništva po zločinima. Lokalnim stanovnicima zapovjeđeno je da na svojim kućama napišu prezimena vlasnika. Nakon toga uslijedilo je maltretiranje, prebijanje bošnjačkog i srpskog stanovništva te intenzivna pljačka. Zabilježeni su i slučajevi ubistava srpskih civila. Sve što nisu opljačkali Srbi, dovršili su pripadnici HV-a i HVO-a. Do aprila 1996. sve srpske i bošnjačke kuće opljačkane su i jedan dio spaljen. Ulaskom u Glamoč, Grahovo i Drvar učinjeni su različiti oblici zločina te paljenja kompletnih bošnjačkih i srpskih sela. Preostalo bošnjačko i srpsko stanovništvo maltretirano je i premlaćivano, dok su hrvatski mediji uveliko plasirali da su to "povijesna hrvatska mjesta". U ta mjesta naseljavani su u najvećoj mjeri banjalučki Hrvati. Politika "humanog preseljenja" aktivirana je osvajanjem novih područja. Glamoč i Grahovo su nova područja gdje je, prema Krešimiru Zubaku, bilo potrebno naseliti prognanike iz Banje Luke. "Mi sada prosuđujemo da možemo tu primiti oko 2.5 tisuće ljudi u Glamoč, ne obitelji nego ljudi."[37] Banjalučke Bošnjake prosljeđivali su za Bihać.

---

[36] Mastalić-Košuta, Zilha, Čaušević Alma, Grabovica Almir, *Zločini nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova 1992–1995,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Institut za islamsku tradiciju, Medžlis IZ Jajce, Sarajevo–Jajce, 2017, I dio, 80-81.

[37] Iskaz Krešimira Zubaka u: *Zapisnik sa razgovora predsjednika Republike Hrvatske, dr. Franje Tuđmana sa izaslanstvom Hrvatske Republike Herceg-Bosne i hrvatskim vodstvom bošnjačko-hrvatske federacije, održanog u Predsjedničkim dvorima 24. kolovoza 1995,* u: *Stenogrami o podjeli Bosne, knjiga 1 i 2,* priredio Predrag Lucić, Kultura&Rasvjeta Civitas, Split–Sarajevo, 2005, 450.

Tokom rata bošnjačke kuće preuzeli su Srbi, a nakon ulaska HVO-a uglavnom ih preuzimaju Hrvati. Po dolasku HVO-a preostali mještani Bošnjaci, koji su uspjeli preživjeti razne torture u Glamoču, tada bivaju prisilno iseljeni u privremeni deportacijski objekat u Livnu, odakle su organizovano, preko ratnih linija i minskih polja prognani dalje u srednju Bosnu. Bošnjacima Glamoča, kao i Bošnjacima Livna i Tomislav-Grada ponuđeno je i organizovano iseljenje iz Bosne i Hercegovine, sve u cilju stvaranja etnički čistih hrvatskih prostora na ovom području, u kojem bi se lakše, bez svjedoka, pljačkala preostala državna i privatna imovina. To dokazuje i činjenica kako su hrvatski autoriteti sprečavali povratak prijeratnih mještana Glamoča.[38] Ipak, postepeno se vratilo oko 30% Bošnjaka. U Glamoč je doselilo oko 2.000 Hrvata iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine te su Bošnjaci, kojih je prema popisu 1991. bilo znatno više, sada postali manjina. U Glamoč se vratilo i oko 35% Srba, te je donekle uspostavljena nacionalna ravnoteža slična predratnoj.

Demografske posljedice ratnih razaranja u Glamoču

Prema posljednjem službenom popisu stanovništva iz 1991. godine, općina Glamoč imala je 12.593 stanovnika, a površinu od 1033,9 km raspoređenih u 55 naselja. Poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma općina Glamoč u cjelini je ušla u sastav Federacije Bosne i Hercegovine. Glamoč se nalazi u sastavu Kantona 10 (poznatijeg kao Livanjski kanton), udaljen 34 kilometra od sjedišta Kantona, odnosno Livna, i 246 kilometara od Sarajeva, glavnog grada Bosne i Hercegovine.

Popisi stanovništva u periodu 1948–1991. zasnivali su se na konceptu stalnog stanovništva kojeg je činilo stanovništvo u zemlji i inostranstvu (građani na privremenom radu u inostranstvu i članovi njihovih porodica). Na osnovu tabele 1. vidljivo je da je ukupan broj stanovnika u periodu 1948–1991. na području općine Glamoč stagnirao, odnosno da je broj stanovnika 1991. godine bio manji nego na prethodnim popisima. Primjetno je da je broj stanovnika u Glamoču blago rastao do 1961. godine, kada se kontinuirano umanjuje broj stanovnika na području ove općine.

[38] Smajkić, 2015, 256-257.

Općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Glamoč	15.146	16.365	17.250	16.697	14.120	12.593

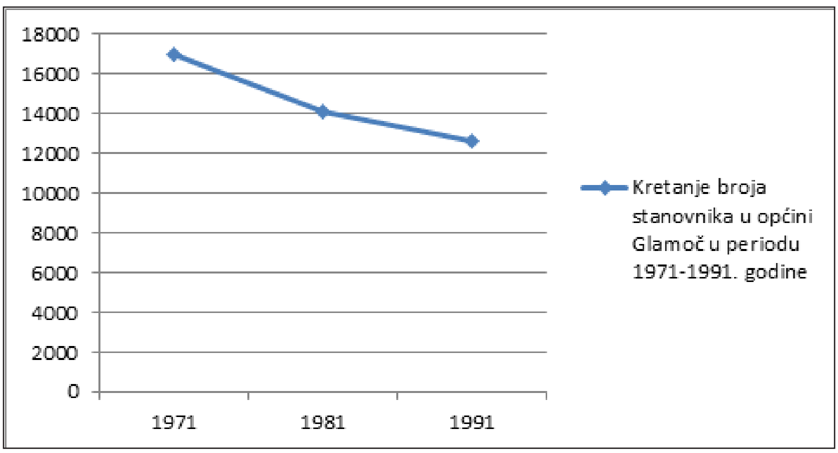
Tabela br. 1: Broj stanovnika Glamoča po popisima stanovništva 1948–1991.

Godina popisa	1991.	1981.	1971.
Srbi	9.951 (79,02%)	11.106 (78,65%)	13.870 (81,68%)
Muslimani	2.257 (17,92%)	2.276 (16,11%)	2.621 (15,43%)
Hrvati	184 (1,46%)	238 (1,68%)	378 (2,22%)
Jugoslaveni	118 (0,93%)	350 (2,47%)	31 (0,18%)
Ostali i nepoznato	83 (0,65%)	150 (1,06%)	79 (0,46%)
Ukupno	**12.593**	**14.120**	**16.979**

Tabela br. 2: Etnička struktura stanovništva Glamoča na popisima 1971, 1981. i 1991.

Analizirajući etničku zastupljenost stanovnika primjetno je da je opadanjem ukupnog broja stanovništva u Glamoču od 1971. godine, tako i procentualno opadao i broj hrvatskog, srpskog i muslimanskog, odnosno bošnjačkog, stanovništva.

Kontinuitet razaranja Bosne i Hercegovine i njenog društva doživio je kulminaciju tokom perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od početka 1992. do kraja 1995. godine. Da je bosanskohercegovačko društvo razoreno, dokazat ćemo i komparacijom demografske slike Bosne i Hercegovine, s posebnim fokusom na općinu Glamoč, analizirajući posljednja dva popisa stanovništva.

TERITORIJA	UKUPNO	BOŠNJAKA	SRBA	HRVATA	JUGOSL.	OSTALI
SRBiH	4. 377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439
GLAMOČ	12.593	2.257	9.951	184	118	83

Tabela br. 3: Stanovništvo Glamoča po etničkom izjašnjavanju iz 1991.[39]

TERITORIJA	UKUPNO	BOŠNJAKA	SRBA	HRVATA	OSTALI
BiH	3.531.159	1.769.592	1.086.733	544.780	130.054
GLAMOČ	3.860	1.251	1.679	906	24

Tabela br. 4: Stanovništvo Glamoča po etničkom izjašnjavanju iz 2013.[40]

Analizom prethodna dva popisa koje iznosimo u prethodne dvije tabele vidljivo je da je ukupno skoro 850.000 stanovnika manje na nivou Bosne i Hercegovine. Iz rezultata ova dva popisa dolazimo do podatka da je na prostoru općine Glamoč 2013. godine živjelo 3.860 stanovnika, što je ukupno manje 8.733 stanovnika ili 69,3% u odnosu na 1991. godinu, kada je u Glamoču živjelo 12.593 stanovnika. To su zaista katastrofalni pokazatelji.

Prethodnim popisom utvrđeno je da Bošnjaka u Glamoču živi 1.251, što je umanjenje u odnosu na 1991. godinu (živjelo 2.257 Bošnjaka) za 44,6%. Srba je 1991. godine živjelo 9.951, a 2013. godine 1.251, što je umanjenje za 8.272 ili 83,1%. Hrvata je 1991. godine živjelo 184, a 2013. godine 906, što predstavlja značajno uvećanje broja stanovništva hrvatske nacionalnosti u Glamoču.

Iz analize prosječne starosti stanovništva dolazi se do podatka da je prosječna dob stanovništva Bosne i Hercegovine 39,51 godina. Prosječna dob stanovništva Glamoča je 45,78 godina. Dakle, stanovništvo Glamoča ekstremno je staro stanovništvo i značajno pogoršava i onako zabrinjavajuću sliku kada je ukupno stanovništvo Bosne i Hercegovine u pitanju.

---

[39] Federalni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*. Dostupno na: http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991–i-stariji/.

[40] Agencija za statistiku BiH, *Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava i stanova u BiH 2013*. Dostupno na: http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=-bos.

TERITORIJ	BROJ ST.	0–15%	15–65%	65+%
SRBiH	4.377.033	23,5	67,7	6,5
GLAMOČ	12.593	18,1	67,3	14,6

Tabela br. 5: Dobna struktura stanovništva Glamoča 1991.[41]

TERITORIJ	BROJ ST.	0–15%	15–65%	65+%
BiH	3.531.159	15,4	70,4	14,2
GLAMOČ	3.860	13	60,6	26,4

Tabela br. 6: Dobna struktura stanovništva Glamoča 2013.[42]

U prethodnim tabelama analizirali smo promjenu dobne strukture na nivou Bosne i Hercegovine i u općini Glamoč na prethodna dva popisa stanovništva. Iz ovih pokazatelja uočljivo je umanjenje stanovništva kako na nivou Bosne i Hercegovine tako i na nivou Glamoča.

Analizom dobne strukture stanovništva popisa iz 1991. godine vidljivo je da je udjel mladog stanovništva od 0 do 15 godina u Glamoču bio značajno ispod prosjeka Bosne i Hercegovine (23,5%) i iznosio je 18,1%. Poredeći podatke iz 1991. s onima iz 2013. godine vidljivo je da su značajno lošiji podaci. Pored velikog smanjenja stanovništva, primjetan je jako mali ukupni udjel mladog stanovništva od 0 do 15 godina u Glamoču i iznosi 13%. Primjetno je također da se značajno uvećao udjel starog stanovništva, gdje na nivou Glamoča iznosi katastrofalno velikih 26,4%.

Ako bi se računao udio budućih kretanja stanovništva, vrlo je važno analizirati udio ženskog stanovništva, te udio fertilne skupine u ukupnom ženskom stanovništvu.

TERITORIJ	UKUPNO	MUŠKI	ŽENSKI	UDIO Ž.%
SRBiH	4.377.033	2.183.795	2.193.238	50,1
GLAMOČ	12.593	6.344	6.249	49,6

Tabela br. 7: Stanovništvo Glamoča po spolu 1991.[43]

[41] http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991–i-stariji/.
[42] http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos.
[43] http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991–i-stariji/.

TERITORIJ	UKUPNO	MUŠKI	ŽENSKI	UDIO Ž.%
BiH	3.531.159	1.732.270	1.798.889	50,9
GLAMOČ	3.860	1.963	1.897	49,1

Tabela br. 8: Stanovništvo Glamoča po spolu 2013.[44]

Ukupan udio ženskog stanovništva na nivou Bosne i Hercegovine uvećao se usljed ratnih razaranja u kojima su muškarci više stradali. Na nivou općine Glamoč taj se udio smanjio, što se vidi iz prethodnih tabela.

TERITORIJ	ŽENSKO ST.	FERTILNA DOB (15–49)	(15–49)%	OPTIMALNA DOB (20–35)	20–35%
SRBiH	2.193.238	1.100.625	50,2	524.213	23,9
GLAMOČ	6.249	2.728	43,7	1.090	17,4

Tabela br. 9: Fertilna struktura stanovništva Glamoča prema popisu iz 1991.[45]

TERITORIJ	ŽENSKO ST.	FERTILNA DOB (15–49)	(15–49)%	OPTIMALNA DOB (20–35)	20–35%
BIH	1.798.889	849.630	47,2	358.283	19,9
GLAMOČ	1.897	709	37,4	294	15,5

Tabela br. 10: Fertilna struktura stanovništva Glamoča prema popisu iz 2013.[46]

Na nivou Bosne i Hercegovine u okvirnu fertilne skupine, vidljivo je iz prethodnih tabela, značajan procenat čine one u najstarijoj kohorti. Analizirajući situaciju u Glamoču vidljivo je da su podaci još više negativni. Smanjenjem ukupnog broja stanovništva smanjen je i ukupan broj ženskog stanovništva sa 6.249 na 1.897.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine u fertilnoj skupini (15–49 godina) živjelo je 2.728 žena. Po popisu iz 2013. godine u toj skupini, na prostoru ove općine, živjelo ih je samo 709.

[44] http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos.
[45] http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991–i-stariji/.
[46] http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine fertilnog stanovništva u optimalnoj dobi za rađanje (20–35 godina) ukupno je bilo 1.090. Po popisu iz 2013. godine u toj skupini u Glamoču je živjelo samo 294 žene.

Izneseni podaci svakako su zabrinjavajući i jasan indikator trenda budućeg radikalnog smanjivanja stanovništva na prostoru općine Glamoč.

Zaključna razmatranja

Višeetnička struktura, koja se uspoređivala s "leopardovom kožom", bila je, do 1992. godine, jedna od paradigmi multietničnosti i zajedničkog života Bosne i Hercegovine i njenog društva. Na politici razdvajanja etničkih skupina i zauzimanja prostora izvršeno je agresijom, genocidom i "etničkim čišćenjem" potpuno razdvajanje etničkih skupina i razaranje društva kakvo je postojalo stoljećima. Podatak da je popisom stanovništva 2013. godine samo šest općina (Mostar, Distrikt Brčko, Jajce, Busovača, Vukosavlje i Glamoč) u kojima nijedna etnička skupina nema iznad 50% udjela u stanovništvu, dovoljno govori o razdvojenosti etničkih skupina. To dokazuje da su u značajnoj mjeri ostvareni velikosrpski, ali i velikohrvatski ideološki ciljevi.

Naučnoistraživačkim radom utvrdili smo razmjere stradanja stanovništva Glamoča u periodu agresije. Cilj je bio ukazati na višedimenzionalnost stradanja u Glamoču i prikazati historijske činjenice i kontinuitet izvršenih zločina, s posebnim fokusom na demografske posljedice.

Ovim radom prezentirali smo razmjere stradanja stanovništva, ali su izneseni i katastrofalni demografski pokazatelji za prostor općine Glamoč. Oni su uzrokovani ratnim i postratnim dešavanjima. Primjetno je da u katastrofalnim demografskim pokazateljima ima izuzetno mali procenat mladog stanovništva, pogotovo fertilno sposobnog, te da je stanovništvo Glamoča zašlo u ekstremnu starost. Razaranje Bosne i Hercegovine generalno, protjerivanje i zločini raznih oblika, nemogućnost i neostvarivanje uslova za povratak nakon rata razlozi su demografske katastrofe u kojoj se nalazi i Glamoč. Ako se tome dodaju još neke činjenice, jasno je zašto se sve dobne strukture stanovništva odlučuju za odlazak iz Glamoča u veće centre, a što će dodatno ubrzati nestanak stanovništva ovih krajeva.

Za prostor Glamoča prezentirani su alarmantni podaci iz kojih je jasno da će se, bez adekvatne strategije razvoja Bosne i Hercegovine i njenog društva u cilju zapošljavanja, većih primanja, socijalnih davanja, te pronatalitetne populacione politike, nastaviti starenje i daljnje radikalno smanjenje stanovništva. Nažalost, sve ukazuje da će i Glamoč, kao i brojni gradovi u Bosni i Hercegovini, biti gradovi staraca.

Literatura i izvori

1. Agencija za statistiku BiH, *Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava i stanova u BiH 2013*.
2. Arnautović, Suad, *Izbori u BiH 1990: analiza izbornog procesa*, Promo-cult, Sarajevo, 1996.
3. Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida na Republiku Bosnu i Hercegovinu,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
4. Federalni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*. Dostupno na: http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991–i-stariji/.
5. http://www.sudbih.gov.ba/predmet/4055/show.
6. http://www.sudbih.gov.ba/predmet/3517/show.
7. https://detektor.ba/2020/09/18/pocelo-sudjenje-dusku-suvari-za-zlocine-u-glamocu/.
8. https://kamenjar.com/13-travnja-1992–livno-bitka-koja-je-sprijecila-odsjecanje-dalmacije-hrvata-bih/.
9. https://www.glassrpske.com/lat/hronika/crna_hronika/razbojnicima-18-i-po-godina-zatvora/153429
10. ICTY, Gotovina, Čermak, Markač (IT-06-90-T), *Pred Pretresnim vijećem*, Tužilac protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača, *Presuda Pretresnog vijeća,* 15. 4. 2011.
11. Lisica, Slavko, *Komandant po potrebi,* Sombor, 1995.
12. Mastalić-Košuta, Zilha, Čaušević Alma, Grabovica Almir, *Zločini nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova 1992–1995,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Institut za islamsku tradiciju, Medžlis IZ Jajce, Sarajevo–Jajce, 2017.

13. Mastalić-Košuta, Zilha, *Politička i vojna dešavanja u gradu Mostaru u periodu 1992–1995,* rukopis doktorske teze odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 2018.
14. Nazor, Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-tih,* Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011.
15. Šanjta, Dževad, *Glamoč u Titovoj Jugoslaviji i u ratu (1992–1995*), MINEX”, Zenica, 2008.
16. Smajkić, Seid, *Mostarsko muftijstvo, od 1992. do 2012. godine: Značaj Islamske zajednice u odbrani Bošnjaka i države BiH,* El-Kalem, Sarajevo, 2015.
17. *Stenogrami o podjeli Bosne,* knjiga 1 i 2, priredio Predrag Lucić, Kultura&Rasvjeta Civitas, Split-Sarajevo, 2005.
18. www.lijepanasadomovinahrvatska.com/ivica-grgic/486-glamo-gl001.

6. METODOLOŠKE RASPRAVE, OSVRTI I PRIKAZI

Doc. dr. Omer Gabela

Mr. sc. Edin Malkić

KONTINUITET OVISNOSTI NAUČNE TEORIJE I PRAKSE ZA USPJEŠNO ISTRAŽIVANJE GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: Najteži zločin jeste zločin genocida. Upravo zbog težine, složenosti i kompleksnosti genocida, kao društvene i sigurnosne pojave, njegovom istraživanju mora se pristupiti s posebnom pažnjom i uz primjenu naučnih teorijsko-metodoloških postupaka i koncepcija. Na taj način utemeljena savremena naučnoteorijska znanja i saznanja svoju konkretizaciju dobijaju u empirijskim istraživanjima zločina genocida.

Naime, samo kontinuiranim spojem naučne teorije i prakse možemo doći do valjanog i adekvatnog znanja o zločinu genocida, njegovim bitnim karakteristikama manifestovanim kroz različite oblike i načine izvršenja. Ukoliko dođe do disfunkcionalnosti spoja naučne teorije i prakse, to će se neminovno odraziti na rezultate istraživanja, bez obzira o kojoj se vrsti istraživanja radi, da li o naučnim, stručnometodskim ili konkretno operativnim istraživanjima. Da ne bi došlo do takvih pojava, nužno je kritičko i produbljeno sagledavanje dosadašnjih teorijsko-empirijskih istraživanja u cilju sagledavanja navedene problematike i prevazilaženja eventualnih problema koji mogu nastati zbog toga što praksa ne prati teoriju. S druge strane, međuzavisnost i međusobnu uslovljenost teorije i prakse nije lako uočiti. Ukoliko je razdvojenost jedne od druge stvarna, prostorna i vremenska, tada nema jedinstva između njih, što ostavlja traga na uspješnost istraživanja i dobijene rezultate o stvarnim razmjerama zločina genocida.

Ključne riječi: genocid, teorija, naučna teorija, istraživanje, naučno istraživanje, praksa

Abstract: The biggest and most serious crime is the crime of genocide. Precisely because of the severity and complexity of genocide, as a social and security phenomenon, its research must be approached with special care and with the application of scientific theoretical and methodological procedures and concepts. In that way, modern scientific-theoretical knowledge and insights based on their concretization are obtained in empirical research of the crime of genocide.

Namely, only through a continuous combination of scientific theory and practice we can gain valid and adequate knowledge about the crime of genocide, its essential characteristics manifested through various forms and

methods of execution. If there is a dysfunctionality of the combination of scientific theory and practice, it will inevitably affect the results of research, regardless of the type of research, whether it is scientific, professional-methodical or specifically operational research. In order for such phenomena not to occur, it is necessary to critically and in-depth consider the previous theoretical-empirical research in order to understand the stated problems and overcome possible problems that may arise because the practice does not follow the theory. On the other hand, the interdependence and interdependence of theory and practice is not easy to see. If the separation from each other is real, spatial and temporal, then there is no unity between them, which leaves a trace on the success of the research and the results obtained on the actual scale of the crime of genocide.

Keywords: genocide, theory, scientific theory, research, scientific research, practice.

Uvodna napomena

Genocid, kao društvena i sigurnosna pojava, jeste zločin koji mnogi autori s pravom smatraju najtežim zločinom i po međunarodnom i po nacionalnom zakonodavstvu. Njegovim izvršenjem dovodi se u pitanje opstanak ljudi i njihovih kolektiviteta, odnosno zaštićenih grupa koje su kao takve definisane pozitivnim zakonskim propisima. Upravo zbog težine tog zločina njegovo istraživanje i proučavanje (naučno, stručno i konkretno operativno) predstavlja kontinuirani zadatak i izazov svih međunarodnih i domaćih relevantnih faktora i institucija. Naime, neovisno o kojoj se vrsti istraživanja genocida radi, odnosno bez obzira da li se radi o naučnom istraživanju, metodsko-stručnom istraživanju ili konkretno operativnom istraživanju, to zahtijeva izuzetno poznavanje teorije – naučne teorije o genocidu, ali i savladane vještine stručne prakse koje mora imati svaki istraživač genocida.

S aspekta istraživača u Bosni i Hercegovini i počinjenog genocida na njenom prostoru taj se zahtjev dodatno pojačava zbog svih okolnosti koje su vladale prije, u toku i nakon izvršenog genocida. Naime, radi se o izuzetno i višeslojno složenom i heterogenom području čijem su izvršenju genocida pogodovali brojni endogeni i egzogeni faktori i činioci. Tako se za uspješno istraživanje genocida počinjenog na prostoru Bosne

i Hercegovine traži adekvatno teorijsko, a prvenstveno naučnoteorijsko znanje o zločinu, ali i metodološko-metodsko znanje, s adekvatnom primjenom u istraživačkom procesu i praksi istraživanja. Permanentno se teorijsko znanje i znanje dobijeno iz istraživačke prakse mora primjenjivati u novim istraživanjima. Teorija, odnosno naučna teorija usmjerava i unapređuje istraživački proces, ali isto tako praksa istraživanja služi kao izvor novih teorija i naučnih teorija. Takav pristup istraživanju mora obuhvatati sve etape i faze istraživačkog procesa – od uočavanja problema i predmeta istraživanja do završnog izvještaja o istraživanju, te njegove primjene u nauci i društvenoj praksi.

1. Uloga teorije i naučne teorije u istraživanju genocida

Zadatak svake nauke jeste da konstantno traga za istinom o svom predmetu, povezujući mišljenje i iskustvo, pri tome vodeći računa da to bude istinito mišljenje zasnovano na tačnim iskustvenim doživljajima. Tako dolazimo do naučne istine. Naime, naučna istina "nije refleksija zbilje već je misaona kreacija zasnovana na istraživanju. Ona mora biti jezično struktuirana, ali istina nije jezično pitanje... Istina je obilježje mišljenja, ali se samim mišljenjem ne može doći do istine. Zato treba razlikovati ispravno mišljenje od istinitog mišljenja. Ispravno je mišljenje ono koje se pridržava logičkih pravila. Ispravan zaključak iz neistinitog mišljenja ne postaje istinito mišljenje. Istinito mišljenje je utemeljeno na reprezentativnom broju tačnih iskustvenih podataka. Zbog toga se do istine može doći samo istraživanjem".[1]

Mnogo je teže utvrditi istinu, odnosno stvarno stanje u društvenim naukama nego u prirodnim. Više je faktora koji utječu na utvrđivanje istine u društvenim naukama, pa tako i u sigurnosnim kao jednom segmentu društvenih nauka. Navedena konstatacija također se odnosi i na genocid kao krivično djelo protiv čovječnosti i međunarodnog prava koje se prvenstveno posmatra s aspekta sigurnosnih nauka, mada je to predmet

[1] Vujević, Miroslav, *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti: VII dopunjeno izdanje*, Školska knjiga, Zagreb, 2006, 17-18.

istraživanja i drugih nauka i naučnih disciplina. Jedan od faktora koji utječe na istraživački proces jeste teškoća u konstatovanju činjenica koje mogu biti subjektivne i objektivne prirode. Teškoće subjektivne prirode u konstatovanju činjenica potječu od: 1) uplitanja subjektivno-opažajnih, kao i teorijsko-saznajnih i drugih teorijskih faktora; 2) nepouzdanosti i netačnosti posmatranja i opisa pojava i 3) teškoća i netačnosti mjerenja svojstva pojave. S druge strane, teškoće objektivne prirode jesu: 1) teškoće izolovanja pojedinačne činjenice zbog njene povezanosti s drugim činjenicama, odnosno pojavama i procesima; 2) teškoće konstatovanja činjenica zbog njihove unutrašnje velike složenosti i 3) teškoće utvrđivanja činjenica zbog velike promjenljivosti nekih pojava.[2]

Prema tome, za dobijanje istinitog naučnog saznanja o zločinu genocida počinjenog u Bosni i Hercegovini preduslov je adekvatnost primjene svih teorijskih i naučnoteorijskih postulata tokom istraživačkog procesa. Nepoznavanjem tih postulata koje pred istraživače postavlja nauka u pogledu teorije i naučne teorije, ili nepridržavanjem tih principa, može značajno utjecati na konačne rezultate do kojih se dođe tokom istraživačkog procesa.

1.1. Teorija i naučna teorija: Osnovna pitanja i problemi

Do sada su u naučnim raspravama postavljena brojna pitanja o ulozi teorije i naučne teorije u nauci uopće. Kao prvo, nameće se pitanje distinkcije između dva pojma – teorije i naučne teorije. Naime, riječ teorija nastala je od grčke riječi *theoria*, što znači: promišljati, razmatrati i sl. U *Političkoj enciklopediji* kaže se:

1. *Termin teorija ima dva osnovna značenja: 1) za razliku od prakse: znanje, skup rezultata mišljenja, 2) za razliku od fragmentarnih naučnih znanja (posebnih činjenica i zakona): cjelovito objašnjenje jedne grupe pojava koje uključuje u sebe i sistematičan opis pojava i zakona čijim djelovanjem*

---

[2] Šešić, Bogdan, *Osnovi metodologije društvenih nauka*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.

one nastaju i menjaju se. Upotrebljava se u drugim značenjima, 3) za razliku od običnog, zdravorazumskog znanja, "teorija" se katkad naziva znanje koje je sistematski organizovano, do koga se dolazi metodičkim putem – u tom smislu se teorija identifikuje s pojmom nauke, 4) neki pod teorijom podrazumijevaju takav pokušaj objašnjenja koji sadrži hipotetičke elemente – za razliku od sigurnog znanja... 2. Velika je revolucionarna uloga teorije u procesu unapređenja prakse... Značaj teorije za praksu nije samo u tome da dovodi do svesti o nužnosti, kojoj se, onda, treba dobrovoljno prilagoditi. Njena uloga je mnogo veća...[3]

Američki autori Jack D. Fitzgerald i Fox M. Steven navode da se teorija može definisati kao set dviju ili više povezanih tvrdnji koje je empirijski moguće testirati (tvrdnja navodnih činjenica ili odnosa među činjenicama) o određenom fenomenu. Ona služi kao simbolički vodič opservacije, interpretacije i objašnjenja fenomena u empirijskom svijetu. Teorije mogu varirati po obimu, stupnju integracije i količini empirijske verifikacije.[4]

Miroslav Vujević za teoriju kaže: "Teorija je viši zakon koji objašnjava veći broj trajnih, nužnih i bitnih veza među pojavama i procesima." Dalje ističe da u društvenim naukama razlikujemo dvije vrste teorija. To su *empirijska teorija*, koja govori o društvu kakvo ono ustvari i jeste. Ona mora biti istinita, a istinita je kada se mišljenje nalazi u dijalektičkom jedinstvu s iskustvenim doživljavanjem stvarnosti o kojoj se misli. Druga vrsta teorije koju Vujević navodi jeste *normativna teorija*, koja govori o društvu kakvo bi ono trebalo biti i koja treba biti istinska. Istinska je kada se njen sadržaj zasniva na stvarnim potrebama i željama ljudi na koje se odnosi.[5] Zaključujemo da je pitanje istine jedno od glavnih pitanja i da

[3] Đorđević, Jovan i sar., *Politička enciklopedija*, Savremena adminstracija, Beograd, 1975, 1075-1076.

[4] Fitzgerald, D. Jack i Fox, M. Steven, *Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001.

[5] Vujević, 2006, 26-39.

je to osnovno i "krucijalno pitanje nauke i naučnih istraživanja, kojim su se bavili i kojim se bave velikani ljudske misli od najstarijih vremena do danas. Do naučne istine, odnosno do naučno istinitog saznanja, dolazi se primjenom naučnih metoda, metoda naučnog saznanja i naučnog istraživanja u procesu naučnih istraživanja".[6]

Može se reći da teorije vrijede samo u određenim okolnostima i da se one odnose samo na određene činjenice. To iz razloga jer nema apsolutne teorije niti apsolutne istine. Posebno se to odnosi na teorije koje objašnjavaju društvene činjenice. Uopćeno gledajući, nauka i naučni postulati i zakoni zasnivaju se na teoriji različitih vrsta koja obuhvata istraživanje i objašnjenje društvenih činjenica različite stvarnosti. Teoriju čine saznanja iz prošlosti, trenutno aktuelna i eventualno buduća saznanja o činjenicama društvene stvarnosti – zločinu genocida, posmatrano s aspekta ovog rada. Teorija je izuzetno bitna za svako istraživanje, jer svako potencijalno istraživačko pitanje javlja se kao proizvod teorijskog mišljenja i promišljanja, a da bi se do njega došlo, mora imati svoje uporište u praksi. Ne može se razmišljati o irelevantnim stvarima.

Za razliku od teorije, koja je znatno šira, naučna teorija definiše se samo u okvirima nauke ili naučne discipline. Sama teorija ne mora biti naučna, ali je naučna teorija strogo definisana i sistematizovana i predmetno smještena u okvirima određene nauke ili naučne discipline. Radi se o veoma složenoj intelektualnoj tvorevini sa svim elementima koje zahtijeva savremena nauka: logičnost, sistematičnost, predmetnost, koherentnost, itd. Naime, naučna teorija sastavni je dio nauke i predstavlja njen bitan konstituens izuzetno složenih pojmova. Kako postoji više nauka i naučnih disciplina, tako možemo reći da postoji više naučnih teorija. U tom smislu moramo imati i naučnu teoriju koja će za svoj problem i predmet proučavanja imati genocid kao iznimno negativnu društvenu pojavu.

[6] Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnsoti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 37-38.

1.2. Razvoj teorije nauke o genocidu

Teorija nauke prva je definisala zločin genocida, a naučnici, istraživači i stručnjaci iz prakse daju mu svoju dimenziju. Tako su mnoga djela dala svoj doprinos uvođenju termina *genocid* u savremenu nauku. Prvi koji je upotrijebio termin *genocid* jeste pravnik Raphael Lemkin, poljski Jevrej, u knjizi *Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi.* Motiv za upotrebu tog pojma – termina jesu brojni zločini nacističke Njemačke u Drugom svjetskom ratu. Lemkin u knjizi opisuje brojne mjere koje su nacisti planirali i uradili za uništenje nekih naroda, prvenstveno Židova i Poljaka. Po Lemkinu, genocid je uništenje temeljnih osnova života jedne grupe uz upotrebu i kombinaciju raznih metoda koje za svoj cilj imaju progon i uništenje te grupe. Za uništenje se koristi sinteza prastarih metoda uništenja grupe ili naroda, koje se ogledaju u barbarstvu i najgnusnijim zločinima čiji je osnovni cilj bio fizičko uništenje te novih, savremenih metoda uništenja.

U pogledu razvoja teorije nauke o genocidu treba konstatovati da je neophodno "razviti konkretnu teoriju iz teorije uopšte da bismo mogli dobiti posebne teorijske okvire pojedinačnih istraživanja koji će istraživati integralni teorijski pristup cjelokupnog predmeta istraživanja. Pri tome svaki elemenat konkretnog istraživanja neke društvene realnosti posmatrati sa drugim elementima te stvarnosti, kao i društvene cjeline uopšte, kako bi se na taj način mogle otkriti sve veze i zakonitosti u društvenim procesima. Takav pristup nam omogućava da se istraživanja oslanjaju jedno na drugo, uzajamno se dopunjujući i stvarajući jedinstveni teorijski okvir provjerljiv kroz istraživačku praksu. To nas upućuje na izradu teorijskih okvira za istraživanje savremenih dinamičkih društvenih zbivanja. Upravo nam ti društveni teorijski okviri opredjeljuju bitne metodološke karakteristike empirijskih istraživanja i njihovu vrijednost".[7] Konkretan oblik povezivanja novih istraživanja s teorijom zavisi svakako od opće teorijske razvijenosti neke nauke, kao i razvijenosti teorije koja se neposrednije odnosi na predmet istraživanja.[8]

---

[7] Gabela, Omer, *Teorijsko-metodološki aspekti istraživanja genocida u Bosni i Hercegovini (doktorski rad)*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018, 148.

[8] Milić, Vojin, *Sociološki metod – drugo izdanje*, Nolit, Beograd, 1965, 281.

Prethodno stajalište ukazuje nam na potrebu razvoja nauke o genocidu,[9] jer je nauka o genocidu "naučna disciplina koja se najneposrednije bavi genocidom kao društvenom pojavom".[10] Naime, možemo je posmatrati kao posebnu i samostalnu nauku, koja za svoj predmet izučavanja ima genocid – njegovu općost, pravilnost i zakonitost razvoja, odnosno njegovog objašnjenja, kauzaliteta s drugim društvenim pojavama, njegove unutrašnje strukture veza i odnosa, i zaključno s naučnom prognozom kao krajnjim ciljem proučavanja sa svrhom njegovog sprečavanja. Osim toga, i mnoga druga pitanja koja se tiču tog zločina trebaju biti prioritet nauke o genocidu, mada teorija te nauke nije u potpunosti razvijena, te možemo reći da u svojoj biti ona ima heurističku (spoznajnu) vrijednost. Upravo ona treba poslužiti budućim istraživačima za dalje istraživanje zločina i stjecanje novih saznanja i znanja o genocidu kao negativnom društvenom fenomenu, jer istraživački proces proučavanja i naučno-empirijskog istraživanja genocida prate različite paradigme, kao i različiti naučni teorijsko-metodološki pristupi. Prvenstveno je to zbog složenosti genocida kao društvene pojave, jer što je pojava složenija i manje istražena imamo više različitih pristupa u njenom proučavanju.

Na kraju se postavlja pitanje: Šta to karakteriše teoriju i naučnu teoriju o zločinu genocida? Kao prvo, teorija mora imati mogućnost da bude naučno testirana. Naučno testirati teoriju znači pristupiti njenoj naučnoj provjeri u smislu njene vrijednosti, a ako ne dođe do njene potvrde, treba izvršiti njenu reviziju. Kontradiktornost kod naučnih teorija nezamisliva je, već se zahtijeva potpuna konzistentnost njenih stavova u skladu s osnovnim postulatima logičke vrijednosti određene pojave – zločina genocida. Dalje, naučna teorija o genocidu ne smije biti generalno uopćena, već mora imati izvjesna konkretna naučna objašnjenja o nastanku, manifestacijama i posljedicama zločina genocida, te se na taj način postižu naučni postulati s empirijskim vrijednostima manifestovanim u istraživačkoj praksi. Isto tako, naučna teorija o genocidu mora biti u skladu s općeprihvaćenim naučnim saznanjima i da je usklađena s drugim teorijama koje tretiraju određenu pojavu društvene stvarnosti – konkretno: zločin genocida.

[9] Vidi: Čekić, Smail, *Značaj naučnih istraživanja genocida – doprinos razvoju nauke o genocudu,* Dostupno na: http://instituteforgenocide.org/en/wp-content/uploads/2011/12/AFW2980.pdf, 2011, pristupljeno 5.10.2020.
[10] Čekić, 2012, 38.

2. Uvod u praksu istraživanja genocida

Uspostavljanje veze između istraživanja – naučnog istraživanja i teorije i naučne teorije ne predstavlja jednostavan zadatak. To nije spontana reakcija. Posebno je to slučaj kada je u pitanju zločin genocida, jer naučna teorija o tom zločinu ne predstavlja hipotetičke stavove. Radi se o empirijskoj pojavi, konkretnom zločinu koji ima izuzetno teške posljedice i koji treba u potpunosti istražiti.

Zbog toga se "odnos istraživanja prema nauci i naučnoj teoriji javlja u svakoj metodološkoj zamisli kao jedan od ključnih problema".[11] Pri tome treba znati da su teorije rezultat mnogobrojnih naučnih, ali i nenaučnih istraživačkih procesa.

2.1. Određenost genocida kao krivičnog djela

Ono što je genocid odredilo i kodifikovalo u međunarodnom krivičnom pravu kao zločin – krivično djelo jeste Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (u daljem tekstu: Konvencija) iz 1948. godine.[12] Konvencija je usvojena Rezolucijom broj 260 (III) A na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 9. decembra 1948. godine, a stupila je na snagu 12. januara 1951. godine. Konvencijom je genocid proglašen međunarodnim zločinom, odnosno krivičnim djelom. Radnje izvršenja propisane su u članu II Konvencije, gdje se navodi da je genocid bilo koje od sljedećih djela učinjenih s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa i to:

a) ubistvo pripadnika grupe;
b) nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe;

---

[11] Milić, 1965, 281-283.

[12] Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 1948, Dostupno na: http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/KONVENCIJA%20O%20SPRJECAVANJU%20I%20KAZNJAVANJU%20ZLOCINA%20GENOCIDA.pdf, preuzeto 23.8.2016.

c) namjerno nametanje pripadnicima grupe takvih životnih uslova s ciljem da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;

d) nametanje mjera kojima je cilj sprečavanje rađanja unutar grupe;

e) prisilno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.

Konvencijska definicija genocida preuzeta je u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine[13] (u daljem tekstu: KZ BiH), koji jedini u Bosni i Hercegovini u sistemu krivičnopravnih normi, nakon 2003. godine, propisuje krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Radi se o djelima iz Glave XVII KZ BiH čiji je naziv "Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom". Krivično djelo genocida propisano je članom 171. KZ BiH.[14]

Pravna definicija genocida iz 1948. godine do sada je bila predmet mnogih naučnostručnih kritika. Prema Bruneteau, jednu od najradikalnijih kritika toj definiciji dao je Leo Kuper u svojim knjigama *Genocid* (1981) i *Prevencija genocida* (1985). U svojim raspravama Kuper ističe da se genocid uvijek počini protiv rasnih, etničkih ili religijskih grupa nakon sukoba i zbog ideološko-političkih razloga. To podrazumijeva da se stručnjaci za genocid moraju prvo baviti motivacijom počinitelja.[15]

[13] Krivični zakon Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik BiH,* 03/03, 30/05, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15 i 40/15.

[14] Član 171. KZ BiH glasi:

"Ko u cilju da potpuno ili djelimično istrijebi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu ljudi naredi učinjenje ili učini koje od ovih djela:

a) ubijanje pripadnika skupine ljudi;

b) nanošenje teške tjelesne ozljede ili duševne povrede pripadnicima skupine ljudi;

c) smišljeno nametanje skupini ljudi ili zajednici takvih životnih uvjeta koji bi mogli posljedovati njenim potpunim ili djelomičnim istrebljenjem;

d) uvođenje mjera kojima je cilj sprječavanje rađanja unutar skupine ljudi;

e) prisilno preseljenje djece iz te u drugu skupinu ljudi, kazniće se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora."

[15] Alibašić, Ahmet, *Studije genocida – Hrestomatija*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 18-20.

Danas, istraživači i naučni radnici, kao i stručnjaci iz prakse, idu korak dalje u pravcu proširenja bića krivičnog djela genocida. Tako akademik Zvonimir Šeparović zaključuje da je etničko čišćenje "sredstvo za ostvarenje genocidnog plana homogenizacije u ratu osvojenog prostora. Radi se o klasičnom obliku genocida".[16] Autor se poziva na Rezoluciju broj 47/121 Generalne skupštine UN-a iz decembra 1992. godine u kojoj je istaknuto da "ogavna politika" etničkog čišćenja nije ništa drugo nego "vrsta genocida". To je kasnije potvrdio i Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: ICTY), te je u predmetu Krstić, Pretresno vijeće ICTY, u presudi, navelo da postoji očita sličnost između genocidne politike i politike etničkog čišćenja.[17]

U naučnom radu *Pravni aspekti "etničkog čišćenja" u bivšoj Jugoslaviji* autor Timothi Roelling-Fellow konstatuje da jedna interpretacija zločina genocida koja je konzistentna s predmetom i svrhom Konvencije o genocidu iz 1948. godine jasno označava da se *etničko čišćenje* može smatrati genocidom.[18] Isto tako, prema Mišljenju Komisije eksperata Ujedinjenih nacija na čelu sa Sherifom Bassiounijem iz 1993. godine (u daljem tekstu: Mišljenje), potvrđuje se takvo stajalište. U Mišljenju je istaknuto:

> *Izraz "etničko čišćenje" u pravnoj praksi je nov. Kada se posmatra u kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji "etničko čišćenje" znači nastojanje da se neko područje učini etnički homogenim, korištenjem prisile ili zastrašivanja kako bi se iz tog područja uklonile osobe određenih skupina. "Etničko čišćenje" je prema tome protivno*

---

[16] Šeparović, Zvonimir, "Genocid i ratni zločini s posebnim obzirom na žrtve", u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: 1991.-1995: Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, 1991.-1995.*, održanog u Bonu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu; Gezellschaft für bedrohte Völker – International, Göttingen; Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, 191-198.

[17] ICTY, *Tužilac v. Radislava Krstića*, IT-98-33-T, Pretresno vijeće, Presuda, 2.8.2001, par. 552. Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf, pristupljeno 4.6.2017.

[18] Roelling – Fellow, Timothi, "Pravni aspekti "etničkog čišćenja" u bivšoj Jugoslaviji", u: *Genocid u Bosni i Hercegovini: 1991.-1995...,*1997, 629-633.

međunarodnom pravu i obično su provođeni u obliku ubistava, mučenja, zatočenja, silovanja i drugih sličnih radnji, pa takvi postupci predstavljaju zločin protiv čovječnosti i mogu se smatrati specifičnim ratnim zločinima odnosno takva djela se mogu svrstati u djelokrug značenja Konvencije o genocidu i prema tome mogu predstavljati krivično djelo genocida.[19]

Silovanje se također spominje u kontekstu izvršenja zločina genocida. Naime, genocid u Bosni i Hercegovini, kako navodi Rasim Muratović, "nametnuo je potrebu proširenja UN-ove definicije genocida sa najmanje tri elementa: sistematsko i masovno silovanje žena".[20] U prilog ovakvog stava idu i savremena mišljenja poznatih svjetskih stručnjaka gdje se konstatuje: "Morali smo se potruditi da bolje shvatimo veze između seksualnog nasilja i šireg konteksta kako bismo dokazali da seksualno nasilje predstavlja ratni zločin, zločin protiv čovječnosti ili genocid."[21]

S aspekta genocidne fenomenologije posebno je značajna Bonska deklaracija o genocidu u Bosni i Hercegovini,[22] gdje je usaglašeno da genocidno djelovanje uključuje, između ostalog, sljedeće:

- "masovno kolektivno pogubljivanje bosanskih građana,
- masovno i sustavno silovanje bosanskih žena,
- masovno istjerivanje i deportiranje civila iz njihovih domova,
- osnivanje i vođenje koncentracionih logora,

[19] Bisić, Mustafa, *Ratni zločin i genocid, II knjiga*, Ministarstvo pravde i uprave Kantona Sarajevo, Sarajevo, 1998, 269-270.

[20] Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima, drugo izdanje,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

[21] Brammertz, Serge i Jarvis, Michelle, *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, CPU printing company d.o.o., Sarajevo, 2017, 408.

[22] Međunarodni kongres za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini koji je zasjedao u Bonnu, Njemačka, u periodu 31. august-4. septembar 1995. godine na kojem je učestvovalo 165 raznih stručnjaka, uključujući naučnike, profesore, pravnike, liječnike, novinare, svjedoke, te predstavnike organizacija za ljudska prava iz cijelog svijeta.

- neprekidno bombardiranje bosanskih gradova i mjesta,
- namjerno ometanje djelovanja međunarodne humanitarne pomoći,
- uništavanje kulturnog i vjerskog nasljeđa u Republici Bosni i Hercegovini i
- uspostavljanje nečovječnih, po život opasnih uvjeta života bosanskog naroda."[23]

2.2. Metodi koji opredjeljuju uspješnost prakse istraživanja genocida

Istraživanje društvene stvarnosti manifestovane kroz zločin genocida, uz primjenu svih naučnih postulata metodologije, predstavlja izvor naučne teorije i naučnih zakona. Osnovu takve teorije sačinjavaju činjenice koje su naučno provjerene i koje doprinose rasvjetljavanju određenih naučnih problema. Na taj se način dolazi do istinitih naučnih zakona i objašnjenja i zauzima ispravno teorijsko stajalište, te se može konstatovati da u takvim situacijama imamo valjane naučne teorije. Naime, istraživanje genocida, kao i svako drugo istraživanje, počinje s identifikacijom problema, a nastavlja se s njegovim proučavanjem. Cjelokupni tok istraživanja obuhvata teorijski okvir koji je uvijek širi od konkretnog empirijskog istraživanja. Takvo istraživanje predstavlja simbiozu empirijskog istraživanja i teorijskog razmatranja navedenog problema, a jedan od ciljeva je verifikacija starih ili koncipiranje novih teorija.

U procesu naučnog saznanja i istraživanja, između metoda nauke i naučne teorije, postoji čvrsta veza i kauzalitet. Oni se međusobno prepliću, uslovljavaju i dopunjuju. Naime, naučna teorija neke nauke ili naučne discipline sublimira različita naučna saznanja predstavljena u obliku teorije, zakona i dr., i to jeste polazna osnova koju koristi naučni metod u budućim istraživanjima. Radi se o jednom cikličnom krugu u kojem

[23] Vidi: *Genocid u Bosni i Hercegovini...*, 1997; Gezellschaft für bedrohte Völker – International, Göttingen; Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997, 730-731.

se prikupljaju obavještenja o stvarnosti i kao takva postaju dio naučnog fonda.

Pomoću naučnih metoda vrši se prikupljanje i obrada naučnog materijala (teorijskog i/ili iskustvenog) i donošenje zaključaka zasnovanih na naučnim metodama. Ravan naučne spoznaje obuhvata opažanje pomoću naučnih instrumenata, njihovo mjerenje i kritičko korištenje čulno-opažajnog materijala, dok su pojmovi proizvod logičke forme naučne spoznaje.[24]

Često se tokom metodoloških rasprava ne pravi razlika između metoda operativnog rada i naučnih metoda. Slijedom navedenog, treba konstatovati da neki metodi nisu primjenjivi u operativnoj praksi, već se koriste kao metodi naučnog saznanja. Međutim, treba znati da metodi koje koriste organi sigurnosti jesu i naučni metodi kako bi se tim metodima usmjerila praksa postupanja organa sigurnosti, ali ujedno kroz tu praksu verifikovali dalji postupci i došlo do novih operativno-stručnih saznanja. Jer kroz primjenu metoda dolazi se do saznanja o praksi istraživanja sigurnosnih pojava, te se prema potrebama, i na osnovu dobijenih rezultata istraživanja, mijenja praksa postupanja organa sigurnosti. Metod je najdinamičniji dio sigurnosnih nauka, od njega zavisi niz praktičkih i teorijskih postupaka, kao i kreativna moć istraživačkog procesa. To ukazuje na složenost metoda, njegovu dinamičnost i raznovrsnost u sigurnosim naukama. Bitno je naglasiti da predmet istraživanja determiniše metod i tehnike istraživanja, kako kod društvenih pojava uopće tako i kod pojava koje imaju sigurnosni karakter kao što je genocid.

Pitanje koje se očigledno nameće jeste: Da li se i kod sigurnosnih nauka i istraživanja genocida mogu primijeniti “univerzalni metodi” primjenjivi na širem spektru istraživanja? Imajući navedeno u vidu, možemo reći da su najbolji oni metodi koji se mogu primijeniti na različite predmete istraživanja, uz određeno prilagođavanje potrebama određenih nauka i naučnih disciplina. Prema tome, metodi istraživanja genocida jesu svi oni metodi koji se primjenjuju kod istraživanja i drugih društvenih pojava, posebno pojava sigurnosnog karaktera. Kompleks metoda primjenjivih u drugim društvenim naukama relevantan je za primjenu i kod istraživanja sigurnosnih pojava, a time i genocida.

[24] Branković, Srbobran, *Metodologija društvenog istraživanja,* Zavod za udžbenike, Beograd, 2014, 21-22.

Dalje, može se konstatovati da metodi istraživanja genocida sadrže, kao i svi naučni metodi, tri osnovna dijela i to: 1) *logički dio* – koji se odnosi na logička pravila i norme prilikom istraživanja zločina genocida; 2) *epistemološki dio* – koji sadrži osnovne teorijske postavke i fundamentalna saznanja sigurnosnih nauka i nauke uopće o zločinu genocida i 3) *tehnički dio* – dio koji se odnosi na tehnike, postupke i instrumente (alate) koji su podesni za istraživanje genocida. Ovi osnovni dijelovi nužno su kompaktni, međusobno su usko povezani i predstavljaju jedinstvenu koherentnu cjelinu s međusobnom uslovljenošću i zavisnošću.

3. Kauzalitet teorije, naučne teorije i prakse u procesu istraživanja genocida

Teorija je dio svake nauke i kao takva krajnji cilj naučnog saznanja. Ona je proizvod istraživačke prakse i služi kao vodilja za praktično djelovanje. To nam potvrđuje međusobnu ovisnost teorije i prakse tokom istraživačkog procesa. S jedne strane, teorija je višestruko funkcionalno povezana s praksom i ni u kom slučaju ne može biti u njenoj suprotnosti. S druge strane, praksa doprinosi razvijanju teorije kao takve i služi kao izvor teorije, jer teorija svoje stavove i postulate prvenstveno crpi iz saznanja dobijenih tokom istraživačke prakse. Iz toga se zaključuje da je teorija nastala na osnovu praktičnog iskustva korištenjem kognitivnih funkcija čovjeka.

Povezanost teorije, naučne teorije i prakse ogleda se kroz povezanost metodoloških koncepcija koje se koriste u praksi istraživanja, jer svakom istraživanju prethodi teorijsko definisanje strukture i metodologije samog istraživanja. Upravo nam to služi za razvijanje daljih metodoloških saznanja o istraživačkim procesima čiji je predmet istraživanja genocid i sve ono što je u vezi s tim zločinom. Radi se o sprezi koja ima svoj razvojni put: teorija –istraživački proces – rezultati istraživanja – teorija kao proizvod rezultata istraživanja. Iz ovog odnosa zaključuje se da je u pitanju povratna sprega između teorije i prakse kada se kroz praksu istraživanja stvaraju i razvijaju nove teorije. Na taj se način dolazi do kružnog ciklusa s jedinstvenim ciljem dobijanja novih teorija i naučnih teorija čiji će

cilj biti stvaranje što boljih preduslova za istraživanje genocida. Glavna teorijska uporišta su u praksi i teorija kao takva provjerava određene zakone, odnose, sigurnosne/u pojave/u – istraživanje genocida i na takav način stvara sebi uslove za konstantan dalji razvoj. S druge strane, takvim odnosom teorija dovodi do razvoja metodologije, metoda istraživanja, metodoloških postupaka, postulata i principa, što u konačnici ima svoj pozitivan efekat u praksi istraživanja genocida.

Važno pitanje koje se ovdje postavlja jeste: Koja je uloga teorije i naučne teorije u proučavanju, istraživanju i objašnjenju genocida kao negativne društvene pojave? Naime, analizirajući naučnu i stručnu literaturu dolazimo do zaključka da je osnovna funkcija teorije – naučne teorije u tom kontekstu da objasni sigurnosne pojave – genocid i da izvrši precizno definisanje svih pojmova vezanih za nju. S tog aspekta, genocid je objektivno stanje – manifestni oblik sigurnosnog stanja i ugrožavanja sigurnosti društva – njegovih zaštićenih grupa. Bez teorijskog mišljenja i promišljanja nemoguće je spoznati šta je to genocid, njegova priroda i karakter. Primjenom teorije omogućava nam se svrstavanje genocida u društvene okvire i razdvajanje od drugih pojava, te sagledavanje svih veza i odnosa unutar tog sistema. Teorija omogućava da se odredi vrijednosni odnos genocida spram drugih pojava i otkrije izvjesni oblik ponašanja oličen u zločinu genocida.

Na kraju treba istaći da je izuzetno važno napraviti valjan spoj teorije i prakse, odnosno naučne teorije i metodološko-metodskih postupaka u procesu istraživanja genocida, jer je genocid strukturalno veoma složena cjelina čiji su djelovi međusobno povezani i koherentni. Zbog toga se prilikom istraživanja mora voditi računa o njegovoj strukturalnoj složenosti kako bi se mogli empirijski utvrditi svi njegovi bitni segmenti. U tom pogledu najveći doprinos daju teorija i naučna teorija koje imaju važnu ulogu u procesu istraživanja, jer bez naučne teorije prikupljeni podaci i dobijene činjenice ne bi imali svoju naučnu snagu i ne bi imale pravo društveno značenje.

3.1. Konkretizacija (naučne) teorije u praksi istraživanja genocida

Istraživanje genocida jako je značajno u svim segmentima, ali je posebno važno sa sigurnosnog aspekta, jer je genocid prvenstveno društveno-sigurnosna pojava i problem. Naime, tokom istraživanja i procesuiranja slučajeva genocida javljaju se neka suštinska pitanja koja uključuju sljedeće:

- Zločin genocida je “veoma usko definiran, i mnoga masovna ubistva se ne mogu smatrati genocidom *per se.*
- Genocid je zločin protiv skupine, čak iako uključuje uzrokovanje stradanja pojedinaca.
- Genocid podrazumijeva da počinitelj ima vrlo specifično mentalno stanje kod počinjenja ovog zločina: specifičnu namjeru da uništi zaštićenu grupu. To je zločin *jus cogens* i njegova zabrana je obavezna *erga omnes* koju sve države duguju međunarodnoj zajednici”.[25]

Posebnost i specifičnost istraživanja genocida uslovljena je cjelovitim saznanjima teorijsko-metodološkog fonda, karakteristikama predmeta istraživanja, kadrovima osposobljenim za takva veoma složena istraživanja, sredstvima za istraživanje, općim stavovima prema istraživanju, itd. Prikupljena saznanja o zločinu genocidu moraju biti dovoljno pouzdana i validna osnova u stjecanju saznanja o toj pojavi. Da bi se dokazao genocid pred Sudom Bosne i Hercegovine, dokazi moraju imati sljedeće činjenice: a) *actus reus* krivičnog djela, definisanog članom 171. KZ BiH, kroz činjenje jedne ili više nedozvoljenih radnji i b) *mens rea* krivičnog djela, koji se ogleda kroz namjeru da se u potpunosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.[26]

Pojedine radnje, jedna ili više nedozvoljenih radnji, kojim se čini djelo genocida jasno su propisane članom II Konvencije o sprečavanju i

---

[25] Priručnik za sprovođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi [OSCE], 2013, 55.

[26] OSCE, 2013, 56.

kažnjavanju zločina genocida, a u domaćem zakonodavstvu čl. 171. KZ BiH. Dokazivanje izvršenja tih radnji osnov je dokazivanja da je počinjen genocid.

Dalje, za istraživanje genocida izuzetno je važno definisati zaštićenu grupu kao takvu. Pretresno vijeće Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu (u daljem tekstu: ICTR) u *slučaju Akajesu* definisalo je izraz "*grupa*". Zajednički kriterij za sve četiri zaštićene grupe jeste činjenica da njeni članovi ne osporavaju pripadnost grupi kojoj pripadaju rođenjem, koja je stalna i često se ne može mijenjati. Međunarodni krivični tribunal za Ruandu dao je definicije svake od četiri zaštićene grupe: a) *nacionalna grupa* – predstavlja skupinu ljudi koji osjećaju da dijele pravnu vezu zajedničkog državljanstva propraćenu recipročnim pravima i obavezama; b) *etnička grupa* – grupa čije članove veže zajednička kultura i jezik; c) *rasna grupa* – grupa zasnovana na nasljednim fizičkim obilježjima i koja se često identifikuje s geografskom oblašću, bez obzira na jezičke, kulturne, nacionalne ili vjerske faktore i d) *vjerska grupa* – grupa čiji članovi imaju isto vjersko ubjeđenje, naziv vjere ili način vršenja vjerskih obreda.[27]

Međutim, stanovište mnogih autora danas jeste takvo da se ne bi trebalo ograničavati samo na ove četiri zaštićene grupe, već bi se to moglo proširiti i odnositi, prema mišljenju Pretresnog vijeća ICTR-a u *slučaju Akajesu*, na svaku "stabilnu i stalnu grupu".[28]

U najužoj vezi s pojmom *grupe* jeste pitanje koji je to "znatni dio grupe" prema kojoj je radnja preduzeta da bi se krivično djelo moglo smatrati genocidom. Sud Bosne i Hercegovine je na stanovištu da analiza pojma "znatni dio grupe" podrazumijeva analizu čitavog niza pitanja koja uključuju: a) brojnost grupe, b) relativnu većinu datog dijela grupe u odnosu na ukupnu veličinu grupe; c) značaj u okviru grupe; d) da li dati dio grupe simbolizuje cijelu grupu i e) da li je taj dio grupe od suštinskog značaja za opstanak grupe.[29] Taj dio objektivno predstavlja "znatan dio

[27] Cassese, Antonio, *Međunarodno krivično pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, 115-117.

[28] Isto, 116.

[29] Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Milorada Trbića,* X-KR-07/386, Pretresno vijeće, Presuda, 16.10.2009, par. 189. Dostupno na: file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/X07386_1K_TM_prvostupanjska_16_10_2009.pdf, pristupljeno 2.1.2021.

date grupe".[30] Da li se radi o zaštićenoj grupi trebalo bi "procjenjivati u svakom predmetu ponaosob na osnovu *objektivnih* karakteristika datog društvenog i istorijskog konteksta, te na osnovu *subjektivne* percepcije izvršilaca". Zaštićenu grupu moguće je subjektivno identifikovati "koristeći kriterijum stigmatiziranja grupe, naročito od strane izvršilaca zločina, na osnovu percepcije njenih nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih karakteristika".[31]

Može se konstatovati da se Sud Bosne i Hercegovine oslonio na presude i praksu ICTY-a i ICTR-a u pogledu zaštićenih grupa, te je na stajalištu da li neka grupa ima obilježje zaštićene grupe treba utvrđivati od slučaja do slučaja.[32]

Naredno bitno pitanje koje se nameće kod istraživanja genocida jeste dokazivanje posebne namjere počiniocima uništenja, djelimičnog ili potpunog, zaštićene grupe kao takve. Naime, genocid se od ostalih međunarodnih krivičnih djela razlikuje po specifičnoj namjeri (*dolus specijalis*). Namjera je mentalna kategorija i stanje svijesti učinioca krivičnog djela genocida, tako da se može reći da je veoma teško prodrijeti u svijest nekoga, te se posebna namjera dokazuje na osnovu objektivnih elemenata i kriterija, kao što je: sistemsko ubijanje, posebno izražena mržnja prema nekoj zaštićenoj grupi, itd. Prilikom dokazivanja posebne namjere treba uzeti u obzir sve okolnosti koje su dovele do izvršenja tog zločina.Ta namjera može obuhvatati samo ograničeno određeno geografsko područje[33] i uopće ne mora biti ostvarena, dovoljan je samo umišljaj. Bitno je da izvršilac zločina genocida preduzima svoju radnju prema određenim licima samo zbog njihove pripadnosti određenoj zaštićenoj grupi.

---

[30] Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Miloša Stupara i dr.,* X-KR-05/24, Pretresno vijeće, Presuda, 29.7.2008, 61. Dostupno na: file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/X0524_1K_SM_i_dr._prvostupanjska_29_07_2008.pdf, pristupljeno 2.1.2020.

[31] Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Miloša Stupar i dr.,* 2008, 61-62.

[32] OSCE, 2013, 58-59.

[33] Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Milorada Trbića,* 2009, par. 189. i Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Miloša Stupara i dr.,* 2008*,* 61.

Zakonsko tumačenje genocidne namjere (*dolus specialis)* neprecizno je. Zato je vijeće Suda Bosne i Hercegovine *u predmetu Trbić* donijelo odluku o objektivnim kriterijima za analiziranje pitanja specifične namjere.[34] Vijeće je primijenilo test, koji je osmislilo vijeće u prvostepenoj presudi u *predmetu Stupar i dr.,* za dokazivanje genocidne namjere, te ga je proširilo kako bi on uključivao faktore koji pomažu pri utvrđivanju posebne namjere počinioca. Analizom sljedećih dokaza moguće je van razumne sumnje utvrditi namjeru počinioca, a ti dokazi su o sljedećem:

1) općem kontekstu događaja u kojem je izvršilac djelovao, kao i plan počinjenja krivičnog djela;
2) upoznatosti izvršioca s tim planom i
3) posebnoj prirodi djela izvršioca uključujući sljedeće:

a) nema djela koje bi ukazivalo da nije postojala genocidna namjera;
b) jedinstvenost cilja;
c) napori da se savlada otpor žrtava;
d) napori da se savlada otpor drugih počinilaca;
e) napori da se spriječi bijeg žrtava;
f) okrutnost pri progonu žrtava;
g) kontinuirano učešće u samom djelu;
h) ponavljanje destruktivnih radnji, tj. više od jedne radnje ili mjesta;
i) samo djelo:

- broj žrtava;
- korištenje pogrdnih riječi prema članovima ciljane grupe;
- sistematsko i plansko ubijanje;
- oružje koje se koristilo i obim tjelesenih ozljeda;
- sistematičan način planiranja;
- žrtve kao predmet napada bez obzira na starosnu dob;
- napad na preživjele i
- način izvršenja i priroda učešća počinilaca.[35]

---

[34] Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Milorada Trbića,* 2009, par. 202.

[35] Isto.

Na kraju, da bi se genocid ispravno istražio i proučio, te shvatila genocidna namjera oličena kroz kriminalno-zločinačko ponašanje neophodno je svestrano i krajnje profesionalno i odgovorno istražiti sve veze i odnose, oblike i načine manifestovanja, način izvršenja i aktere, kao i druga pitanja koja se pojave u istraživačkom radu. Neophodno je istražiti ponašanja pojedinaca, udruženja, raznih institucija, društvenih grupa, naroda, država, njihovu ulogu i uključenost u izvršenje genocida. Zbog toga je potrebna nepristrasna analiza uzroka, izvora, motiva – razloga, učesnika aktivnosti i kontinuirana naučna istraživanja genocida s aspekata raznih nauka i naučnih disciplina.

Zaključna razmatranja

Genocid je prvenstveno negativna društvena pojava. Kao takav pobuđuje interesovanje svih relevantnih međunarodnih i domaćih istraživača i naučnika, te raznih institucija (naučnih, stručnih i dr.). Svi oni nastoje istražiti, proučiti, dokumentovati genocid u svjetlu najtežeg zločina i svih njegovih veza i odnosa, kako u okviru genocida kao individualne i samostalne pojave tako i u okviru njegovih veza i odnosa s drugim društvenim pojavama.

Istraživanje i naučno objašnjenje neke pojave, pa tako i zločina genocida, treba da je zadatak teorije uopće, odnosno naučne teorije – konkretno teorije nauke o genocidu. Međutim, da bi se došlo do teorijskih stajališta i stavova, nužno je potreban naučnoistraživački rad. U biti radi se o nužnom segmentu razvoja svakog društva koji se ogleda u spoju teorije i prakse. Pri tome cilj teorije nije da postane sama sebi svrha, već joj je bit da ponudi određena rješenja za unapređenje u praktičnom djelovanju i rješavanju u praksi. Stručnjaci u praksi to upravo očekuju, a posebno se to očekuje od naučne teorije koja treba ponuditi efikasnija rješenja za neke probleme iz prakse. Pri tome se mora koristiti takav naučni jezik koji će stručnjaci iz prakse moći razumjeti. S druge strane, od istraživača se zahtijeva takvo zalaganje da oni svoje znanje iz teorije, naučne teorije i metodologije istraživanja podignu na takav nivo da mogu intelektualno da usvoje određena teorijska stajališta i dostignut znanja i saznanja.

Shodno navedenom, možemo konstatovati da teorija i naučna teorija služe za omogućavanje definisanja temeljnog kategorijalno-pojmovnog sistema i modela istraživanja bitnog za naučno teorijsko-empirijsko istraživanje zločina genocida. Teorija i empirija uvijek moraju ići jedna s drugom, te se povezivanje (naučne) teorije i prakse postavlja kao prioritetan zadatak za istraživanje genocida. Stepen njihove povezanosti zavisi od razvijenosti teorije i naučne teorije, ali i od doprinosa konkretnih istraživanja genocida razvoju teorije i naučne teorije. To podrazumijeva da se svako istraživanje genocida treba koristiti saznanjima do kojih je došla nauka, prvenstveno nauka o genocidu, i da to bude polazna osnova za dalja istraživanja, ali se očekuje i od istraživanja i istraživača da daju svoj doprinos razvoju teorije i naučne teorije.

Tako prikupljena saznanja o zločinu genocida trebaju biti dostupna naučnoj, stručnoj, ali i široj društvenoj javnosti, kroz razne vrste naučnih publikacija, prezentacija rezultata naučnoistraživačkog i konkretno-operativnog rada, izvještaja o rezultatima istraživanja, itd. Svrha navedenog jeste zaštita društva, zaštićenih grupa, od najtežih zločina koji su se događali kroz historiju. To se može postići samo razvojem društvenih normi kroz naučna saznanja, jer nauka i naučna dostignuća, zajedno s metodskim, odnosno stručnim saznanjima i saznanjima prikupljenim konkretno-operativnim istraživanjima predstavljaju jedinstveno tkivo naučnoistraživačkih procesa sažeto u jedinstvu kako teorije tako i prakse.

Literatura

1. Alibašić, Ahmet, *Studije genocida – Hrestomatija*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
2. Balić, Hasan, *Bosanska kataklizma, studija slučaja Foča*, Magistrat, Sarajevo, 2001.
3. Bećirević, Edina, *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009.
4. Bisić, Mustafa, *Ratni zločin i genocid, II knjiga*, Ministarstvo pravde i uprave Kantona Sarajevo, Sarajevo, 1998.
5. Branković, Srbobran, *Metodologija društvenog istraživanja,* Zavod za udžbenike, Beograd, 2014.

6. Brammertz, Serge i Jarvis, Michelle, *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, CPU printing company d.o.o., Sarajevo, 2017.
7. Cassese, Antonio, *Međunarodno krivično pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.
8. Cigar, Norman, *Genocid u Bosni: "Politika etničkog čišćenja"*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1998.
9. Čekić, Smail, *Istraživanje žrtava genocida, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu: naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
10. Čekić, Smail, *Značaj naučnih istraživanja genocida – doprinos razvoju nauke o genocudu*, Dostupno na: http://instituteforgenocide.org/en/wp-content/uploads/2011/12/AFW2980.pdf, pristupljeno 5.10.2020.
11. Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnsoti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
12. Drašković, Dragomir, *Osnovi metodologije istraživanja bezbednosnih pojava*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1982.
13. Đorđević, Jovan i sar., *Politička enciklopedija*, Savremena adminstracija, Beograd, 1975.
14. Fitzgerald, D. Jack i Fox, M. Steven, *Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001.
15. Gabela, Omer, *Teorijsko-metodološki aspekti istraživanja genocida u Bosni i Hercegovini (doktorski rad)*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018.
16. ICTY, *Tužilac v. Radislava Krstića*, IT-98-33-T, Pretresno vijeće, Presuda, 02.08.2001., Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf, pristupljeno 4.6.2017.
17. Jones, Adam, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, 2006. Dostupno na: http://www.mcvts.net/cms/lib07/NJ01911694/Centricity/Domain/155/Textbook.pdf, preuzeto 16.2.2017.
18. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, (1948). Dostupno na: http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/KONVENCIJA%20O%20SPRJECAVANJU%20I%20KAZNJAVANJU%20ZLOCINA%20GENOCIDA.pdf, preuzeto 23.8.2016.
19. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 03/03, 30/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10 i 47/14.
20. Milić, Vojin, *Sociološki metod – drugo izdanje*, Nolit, Beograd, 1965.

21. Muratović, Rasim, *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima, drugo izdanje,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
22. Power, Samantha, *A Problem from Hell" - America and the Age of Genocide,* Basic Books, New York, 2013.
23. *Priručnik za sprovođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini,* Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, Sarajevo, 2013.
24. Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Milorada Trbića,* X-R-07/386, Pretresno vijeće, Presuda, 16.10.2009, Dostupno na: file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/X07386_1K_TM_prvostupanjska_16_10_2009.pdf, pristupljeno 2.1.2021.
25. Sud Bosne i Hercegovine, *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Miloša Stupara i dr.,* X-KR-05/24, Pretresno vijeće, Presuda, 29.7.2008, Dostupno na: file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/X0524_1K_SM_i_dr._prvostupanjska_29_07_2008.pdf, pristupljeno 2.1.2020.
26. Vujević, Miroslav, *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti: VII dopunjeno izdanje*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
27. *Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, 1991.-1995., održanog u Bonu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine: Genocid u Bosni i Hercegovini: 1991.-1995.,* Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu; Gezellschaft für bedrohte Völker – International, Göttingen; Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, 1997.
28. *Dokumenti i svjedočenja I: Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995.* – Edicija Srebrenica 1995, knjiga 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1999.
29. Šešić, Bogdan, *Osnovi metodologije društvenih nauka*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.

Dr. sc. Vahid Karavelić

GENOCID U SREBRENICI KAO NAJVIŠI OBLIK TERORIZMA NAD BOŠNJACIMA

Sažetak: Terorizam je jedna od društvenih pojava koja ugrožava sigurnost država i društava. Jedan je od sastavnica ratnih (oružanih) sukoba. Čest je slučaj gdje je određeni teroristički čin ili akt bio povodom za rat i ratna razaranja. Posljedice koje su producirali teroristički akti i teroriziranje uključivale su, pored ostalih, i počinjenje brojnih pojedinačnih i masovnih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i zločin genocida. Bosna i Hercegovina je upravo doživjela takvu sudbinu. Naime, malo je prostora u svijetu na kojima je kroz historiju bilo toliko nasilja i terorizma (teroriziranja) kao što je bilo na prostorima današnje Bosne i Hercegovine. Posljednja agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu rezultirala je počinjenjem niza zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i zločin genocida, kako u Srebrenici tako i u svim okupiranim mjestima i gradovima pod opsadom. U tom kontekstu, analizom sadržaja relevantne dokumentacione građe, napravit će se paralela, veze i odnosi terorizma i genocida počinjenog u Republici Bosni i Hercegovini. Pokazat će se kako su terorizam (i teroriziranje) i genocid fenomeni koji prate jedan drugog i neodvojivi su dio ratnih sukoba, budući da je teroriziranje postalo jedno od glavnih obilježja savremenih načina i metoda ratovanja.

Ključne riječi: terorizam, genocid, Bosna i Hercegovina, Srebrenica, državni terorizam, međunarodni terorizam, agresija, geopolitika

Abstract: Terrorism is one of the social phenomena that threaten the security of states and societies. It is one of the components of war (armed) conflicts. It is a common case that a certain terrorist act was the reason for war and war destruction. The consequences produced by terrorist acts and terrorism include, among others, the commission of numerous individual and mass forms of crimes against humanity and international law, including the crime of genocide. Bosnia and Herzegovina has experienced such fate. There are few places in the world with such a rich history of violence and acts of terror as that of Bosnia and Herzegovina. The latest aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina resulted in series of crimes against humanity and international law, including the crime of genocide, both in Srebrenica and in all occupied towns and cities under siege. In this context, the analysis of the content of relevant documentation will draw parallels, connections and relations between terrorism and genocide committed in the Republic of Bosnia and Herzegovina. It will be shown that terrorism (and terrorism) and

genocide are phenomena that accompany each other and are an inseparable part of war conflicts, since terrorism has become one of the main features of modern ways and methods of warfare.
Keywords: terrorism, genocide, Bosnia and Herzegovina, Srebrenica, state terrorism, international terrorism, aggression, geopolitics

Uvod

Cilj ovog tematskog istraživanja jeste naučna deskripcija geopolitičkog položaja Bosne i Hercegovine, njenih bitnih odredbi, svojstava i karakteristika u vremenu permanentnih sukoba Zapada i Istoka, promatrajući to kroz genocid u Srebrenici i oko nje, kao i terorizam, s težištem na region u kome se nalazi Bosna i Hercegovina. Plansko proizvođenje kriza i gotovo svi sukobi koji proizlaze iz toga određena su vrsta terorizma, s tim što se to ne deklarira kao terorizam već uvijek kao nešto drugo. Geopolitički položaj Bosne i Hercegovione podsticajno i stimulativno djeluje na pojavu terorizma. Historijski gledano za sve zločine i nasilje koji su se dešavali u dugoj historiji Bosne i Hercegovine, gledano s aspekta njenog geopolitičkog položaja, u najvećem dijelu proizvodili su istočni i zapadni susjedi. Genocid u Srebrenici i oko nje počinili su istočni susjedi Bosne i Hercegovine (Savezne Republike Jugoslavije) u sadejstvu s instaliranim parapolitičkim i paravojnim strukturama (Republika srpska, Vojska Republike srpske i policija Republike srpske). Danas se i agresija i genocid negiraju, a pridaje se važnost nekom individualnom terorističkom činu, što ustvari nije vrijedno ni spomena u odnosu na počinjeni genocid kao najviši oblik terorizma, koji je rezultat državnog terorizma beogradskog režima na čelu sa Slobodanom Miloševićem.

Agresija-državni terorizam na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima

> *Možda zbog neravnog hoda kroz istoriju, zbog stalnih nesreća, zbog istorijske kobi, nikad Bosna nije imala sreću da je moćni susjedi ostave na miru. A mi nismo ničiji, uvijek smo na nekoj međi, uvijek nečiji miraz. Živimo na razmeđi svjetova, na granici naroda, svakome na udaru, uvijek krivi nekome. Na nama se lome talasi istorije kao na grebenu.*[1]

Bosna i Hercegovina i njen geopolitički položaj veoma su specifični iz mnoštva razloga. Bosna i Hercegovina je na granici između istoka i zapada, donedavno između dva velika vojna bloka, između dvije civilizacije, dvije svjetske religije. Historijske činjenice govore da je malo prostora u svijetu na kojima je kroz historiju bilo toliko nasilja kao što je bilo na prostorima današnje Bosne i Hercegovine. Kroz historiju bila je žrtva više svjetskih carstava. Nijedan lokalni, regionalni pa ni svjetski rat nije je zaobišao. Terorističkim činom Gavrila Principa u Sarajevu početkom prošlog stoljeća – što je bio povod početka Prvog svjetskog rata – a zatim agresijom Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu, s najdužom vojnom opsadom Sarajeva i drugih gradova, kao i udruženim zločinačkim poduhvatom i genocidom u Srebrenici i oko nje, Bosna i Hercegovina postala je historijski poznata u svijetu. Od svog nastanka do danas gotovo u kontinuitetu, zbog svog specifičnog geopolitičkog položaja, Bosna i Hercegovina izložena je nasilju, teroru i agresijama, odnosno terorizmu, što ukazuje da će i u budućnosti njen prostor potencijalno biti izložen terorizmu sve dok se ne osigura veća pravda i ne izvrši ozbiljna reforma kako njenog tako i regionalnog i svjetskog društvenog poretka.

Članom II *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija (UN) odobrila 9. decembra 1948. godine, pod genocidom se podrazumijeva: “bilo koja od sljedećih

[1] http://preporod-srebrenik.ba/index.php/eu/76-tako-je-govorio-mesa-selimovic-o-bosni.

radnji, počinjenih s namjerom da se potpuno ili djelomično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa: a) ubistvo članova grupe; b) uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članova grupe; c) namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uvjetima koji dovode do njenog potpunog ili djelomičnog fizičkog uništenja; d) uspostavljanje mjera s namjerom sprečavanja rađanja u okviru grupe; e) prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu." Članom III Konvencije o genocidu definirano je da će sljedeća djela biti kažnjiva: "a) genocid; b) planiranje izvršenja genocida; c) direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida; d) pokušaj genocida; e) saučesništvo u genocidu."[2]

Prvi put u historiji Bosne i Hercegovine nad njenim narodom izvršen je najviši i najteži oblik zločina – zločin genocida. On je rezultat agresije – državnog terorizma Savezne Republike Jugoslavije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. "Agresija je jednostrana nasilna radnja koju jedna država izvrši u određenoj namjeri protiv druge države ili protiv drugih pravno zaštićenih objekata."[3] Državni terorizam označava uplitanje jedne ili više vlada u unutarnje ili vanjske poslove druge vlade, s ciljem izazivanja straha i zaplašivanja putem izvođenja terorističkih radnji, saučesništva u njima kao i davanjem podrške, nastojeći postići slabljenje ili pad vođe, odnosno svrgavanje državnog političkog rukovodstva.[4] Najflagrantniji primjer navedenih definicija je agresija Savezne Republike Jugoslavije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u aprilu 1992. godine i pokušaj svrgavanja njenog političko-vojnog rukovodstva u prvim danima maja 1992. godine u Sarajevu. Naime, 2. maja specijalne jedinice Jugoslavenske narodne armije (JNA) uz podršku tenkova pokušale su zauzeti zgradu Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine i tako svrgnuti njeno političko-vojno rukovodstvo i Bosnu i Hercegovinu zadržati u "Velikoj Srbiji". Tog dana na Aerodromu u Sarajevu JNA je zarobila predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine

---

[2] http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/konvencija_sprecavanje_lat.pdf.

[3] Naučna grupa, *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966, 16.

[4] Safataj, Majeed, *Cionistički terorizam*, Udruženje Mladih muslimana (prijevod na bosanski Nariman Biruni), Sarajevo, 2012, 22; Azinović, Vlado, *Uvod u studije terorizma*, FPN, Sarajevo, 2012, 33.

Aliju Izetbegovića pri povratku s pregovora iz Lisabona. Osnovne karakteristike agresije, državnog terorizma i genocida su: nasilje kao metod, građani, vlade, postojeći društveni poredak kao mete i izazivanje straha i iznuđivanje primarno političkih ili socijalnih promjena kao ciljevi. Razlike su samo u načinu njihovog izvođenja.

Poznato je da su mnogobrojni antagonizmi između naroda i država u svijetu u dugogodišnjoj historiji rješavani isključivo politički motiviranom oružanom borbom kao osnovnim sadržajem, što je svakako proizvodilo strah, trepet i teror, kao i ogromna razaranja i ljudska stradanja. To su ustvari temeljne karakteristike agresije, terorizma i genocida. Rat, pa i agresija kao društvene pojave nastale nastankom klasnog društva postepeno iščezavaju "odlaze u historiju", na mjesto njih sve više do izražaja u savremenoj društvenoj stvarnosti dolazi nova društvena pojava koja se zove TERORIZAM, koji je također nastao kada i rat samo nije imenovan tim pojmom.

Jedna od općih definicija terorizma – jedinstveno usvojene definicije još uvijek nema na međunarodnom nivou – kaže da je "terorizam nepravilan postupak slabijeg na nepravdu jačeg, odnosno da je to sukob između onih koji vladaju i onih kojima se vlada, politički motivisan, koji kod ljudi izaziva psiho-fizičke posljedice".[5] Zatim "terorizam je smišljena uporaba nezakonitog nasilja ili prijetnje nezakonitim nasiljem radi usađivanja straha, s namjerom prisiljavanja ili zastrašivanja vlasti ili društva kako bi se postigli ciljevi koji su općenito politički, vjerski ili ideološki".[6]

Nepravilan postupak slabijeg kao i nepravedan postupak jačeg mogu činiti svi subjekti od fizičkog lica do države kao pravnog subjekta jednih protiv drugih, ukoliko taj postupak kod ljudi izaziva strah i trepet, psihofizička stradanja i ukoliko su ti postupci politički motivirani, to je zapravo terorizam. Upravo ta politička motiviranost ključna je odrednica po kojoj se terorizam razlikuje od ostalih oblika nasilja i kriminala općenito.[7] Shodno naprijed navedenim definicijama, svi elementi sadržani su u izvršenju najvećeg zločina genocida kao najvećeg oblika terorizma.

[5] Karavelić, Vahid, doktorska disertacija, FPN, Sarajevo, 10.6.2020, 22.
[6] https://hr.m.wikipedia.org./wiki/Terorizam.
[7] Azinović, 2012, 15.

Za razliku od vanjskog postoji i unutrašnji državni terorizam, kada država (vlast) sprovodi terorizam nad vlastitim stanovništvom u slučajevima kada je vlast ugnjetačka, nenarodna, diktatorska, eksploatatorska, vršeći masovna zatvaranja svog stanovništva, mučenja, masakr grupa, sprovodeći raznovrsne represalije i dr.,[8] čime ustvari umjesto pojma genocid sprovodi "democid".[9]

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u Hagu također se bavio terorom i teroriziranjem te u jednoj od sudskih presuda stoji: "Definicija krivičnog djela terorisanja koju ja predlažem ograničava se na oružane sukobe (unutrašnje i međunarodne) rasprostranjenosti ili sistematske napade na civilno stanovništvo."[10] Terorizam je i nastao u okviru države kao protivnik te države i tog režima. Da bi zaštitila sebe, država i svoje protivnike naziva teroristima, a sebe ne. Najveća nasilja kroz historiju vršila su carstva, odnosno države vodeći međudržavne ratove, kao i državno nasilje nad svojim vlastitim stanovništvom ("democid") koje se obilježi kao neprijateljsko. Danas je to sve sublimirano u termin državni terorizam.[11]

Kada nekoga danas u svijetu žele prikazati lošim na polju međunarodne geopolitike, pojedine politike nacionalnih država to upravo pokušavaju terorizmom, optužujući ih da su teroristi, da podržavaju terorizam, da su leglo terorizma, da su kao države, nacije, pa čak i religije teroristi (primjer optuživanja Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u postratnom periodu).

---

[8] Bisić, Munib, *Sigurnosne determinante Evrope- 80-ih godina XX stoljeća*, Sarajevo, 2005, 139.

[9] Democid (iz starogrčkog δήμος, *démos* – narod ili stanovništvo i latinskog *caedere* – ubijati) izraz je koji je skovao politolog Rudolph J. Rummel s namjerom označavanja šireg područja masovnih ubistava pod zapovjedništvom vlasti nego što označava pojam genocid. https:// hr.m.wikipedia.org,/wiki/Democid.

Democid je svaka vrsta djelovanja vlasti, koja ima za cilj izravno ubijanje i smrt ljudi, uzrokuje smrt zbog namjernog nemara ili nebrige za život, izglađivanja ili epidemije, zbog uskraćivanja pomoći ili namjernog zaustavljanja dostave pomoći zbog namjernog povećanja smrtnosti. Definicija democida za razliku od genocida isključuje ubistva u međunarodnim i građanskim ratovima.

[10] ICTY, Ratko Mladić, IT-98-29/1-A, 12. novembar 2009, Poglavlje XIV, FN-57.

[11] Čurak, Nerzuk, *Rasprava o miru i nasilju. (Geo)politika rata-(Geo)politika mira-Studija mira*, Buybook, Sarajevo–Zagreb, 2016, 162-163.

Ustvari oni time brane sebe i prikrivaju svoj terorizam, agresiju, genocid, democide, udružene zločinačke poduhvate i dr., kao najveće oblike terorizma.

Opća podjela terorizma je na tri glavne vrste: individualni terorizam (pobunjenici, anarhisti i nihilisti), organizirani terorizam koji zagovaraju skupine koje zastupaju različite ideologije, npr. ekstremna ljevica i ekstremna desnica i dr., i državni terorizam. Pored ove postoje mnoge klasifikacije i vrste terorizama, međutim, u ovom dijelu rada fokus je samo na međunarodnom i državnom terorizmu[12] kao jednim od mnogobrojnih vrsta.

Pored unutrašnjeg državnog nasilja i sukoba, postoji i međudržavno nasilje, sukob i konflikt, pri čemu napadač, odnosno agresor,[13] pokretač agresije-rata sprovodi državni terorizam kako bi protivnika zadržao i doveo u stanje pokornosti, odnosno sačuvao i ostvario svoje određene interese u toj zemlji koja mu se suprotstavlja u tom trenutku.

Nakon Drugog svjetskog rata Komisija za međunarodno pravo Organizacije ujedinjenih nacija izradila je Nacrt zakona o prestupima protiv mira i sigurnosti čovječanstva, kojim je data definicija međunarodnog terorizma. Opisan je kao "preduzimanje ili ohrabrenje od strane vlasti neke države terorističkih aktivnosti u drugoj državi, ili tolerisanje od strane vlasti neke države organizovanih aktivnosti usmjerenih ka izvođenju terorističkih akata u drugoj državi".[14] Pod međunarodnim terorizmom podrazumijeva se terorizam uperen protiv međunarodnog društvenog poretka–uređenja,[15] te kada su jedan ili više elemenata ispunjeni iz definicije unutrašnjeg terorizma inozemnog karaktera, kada se djelo dešava

[12] Pettiford, Lloyd, Harding, David, *Terorizam-novi svjetski rat* (prevod na bosanski Damir Biličić), Mozaik knjiga, Zagreb, 2005, 126-130.

[13] *Vojna enciklopedija*, Redakcija vojne enciklopedije, Beograd, 1970, knjiga 1, 62; *Projekt naučnog istraživanja Armija RBiH: Nastanak, formiranje, organizacija, razvoj i odbrana RBiH,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 54; Beridan, Izet, Tomić, Ivo, Kreso, Muharem, *Stručni leksikon osnovnih vojnih i ratnih političko-pravnih pojmova*, Uprava za politička pitanja Armije RBiH, Sarajevo, 1996, 20-22.

[14] Sinanović, Zemir, "Doprinos Bosne i Hercegovine u borbi protiv terorizma", u: *Korak*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2010, 96.

[15] Tanović, Rusmir, *O terorizmu s krivično-pravnog i drugih aspekata*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1997, 44.

u inozemstvu, kada ga izvršava stranac ili je žrtva stranac, kada je politički cilj u inozemstvu, odnosno kada je predmet terorističkog napada u suštini strana država.

U cilju suzbijanja međunarodnog terorizma naglašava se neizostavna potreba daljnjeg jačanja međunarodne saradnje među državama u cilju poduzimanja i usvajanja praktičnih i efikasnih mjera za sprečavanje i eliminiranje svih oblika međunarodnog terorizma, kao i to da se traži neodložno pristupanje svih zemalja svim rezolucijama i konvencijama u cilju suzbijanja međunarodnog terorizma. Borba protiv međunarodnog terorizma zahtijeva znatno više suptilnosti, napora i vremena.[16]

Državni terorizam također je i kolonijalna dominacija, međunarodni sukobi, agresije, invazije, okupacije, plansko proizvođenje kriza, gdje se državnim terorizmom terorizira stanovništvo drugih zemalja.[17] Komisija za međunarodno pravo Organizacije ujedinjenih nacija nakon Drugog svjetskog rata izradila je Nacrt zakona o prestupima protiv mira i sigurnosti čovječanstva, kojim je tretiran i državni terorizam, međutim tek 1985. godine ponovnim razmatranjem tog nacrta zakona državni terorizam postaje predmet zasebnog paragrafa.[18] Agresije, napadački ratovi kao i terorizam zabranjeni su međunarodnim pravom. Dosadašnja agresija ustvari je današnji državni terorizam.

Državni terorizam Savezne Republike Jugoslavije, odnosno beogradskog državnog režima s kolaboracionistima u Bosni i Hercegovini istovremeno su i uzrok i počinioci genocida nad Bošnjacima u Srebrenici i oko nje u julu 1995. godine. Genocid je po međunarodnom pravu najveći imenovani zločin, ali zadovoljava i definicije terorizma. Dakle, tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine na sceni je bio prisutan i državnopolitički terorizam beogradskog i zagrebačkog režima prema Bosni i Hercegovini, koji je i danas na sceni. **Prvo** se ogledao kroz razbijanje ustavnog koncepta odbrane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a time i Bosne i Hercegovine. To se činilo kroz namjerno smanjenje i razoružanje Teritorijalne odbrane Socijalističke

[16] Azinović, 2012, 39.
[17] Tanović, 1997, 40. i 50.
[18] Sinanović, "Doprinos Bosne i Hercegovine u borbi protiv terorizma", 97.

Republike Bosne i Hercegovine, kroz pretvaranje JNA kao antifašističke vojske u velikosrpsku vojsku Savezne Republike Jugoslavije. Zatim kroz SDS-ovu opstrukciju i blokadu zakonodavne i izvršne vlasti u tadašnjoj Bosni i Hercegovini, kroz političku razgradnju državotvornosti Bosne i Hercegovine politikom SDS-a, a kasnije i HDZ-a. **Drugo,** stvaranjem paradržavnih političkih tvorevina: srpskih općina, srpskih autonomnih oblasti "Republike srpske", kao i "Hrvatske republike Herceg-Bosne" od strane naprijed navedenih stranaka s istovremenim pripremama za predstojeće agresije – državni terorizam prema Bosni i Hercegovini u koju ulaze i same metodologije izvršenja planiranih zločina. **Treće,** ova faza prije svega obuhvata naoružavanje parapolitičko-vojnih sastava u Bosni i Hercegovini, zatim objedinjavanje komandi nad tim sastavima, zauzimanje početnih pozicija, te koordinirane akcije s JNA, dobrovoljačkim jedinicama i stranim plaćenicima na zauzimanju područja i gradova u kojima nije uspostavljena njihova marionetska vlast. Nakon ovoga pristupilo bi se uokvirivanju države Bosne i Hercegovine u granice "Velike Srbije" i "Velike Hrvatske". U četvrtoj fazi tog terorizma planirana je diplomatska aktivnost na međunarodnoj teritorijalizaciji i legalizaciji nacionalnih suvereniteta, što je bio i konačni cilj tog terorizma.[19]

Danas te iste stranke i njima slične po ideologiji, uz asistenciju državnih politika Srbije i Hrvatske, rade isto s ciljem ostvarenja neostvarenog. Stalne opstrukcije i blokade kao i tada sa zahtjevima otcjepljenja entiteta Republike srpske i stvaranja trećeg i danas vode ka razgradnji državnosti Bosne i Hercegovine.

Naime, nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine kao suverene i međunarodno priznate države 6/7. aprila 1992. godine od strane Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država *de jure* i *de facto* beogradski režim na čelu sa Slobodanom Miloševićem izvršio je agresiju – državni terorizam na Bosnu i Hercegovinu. Beogradski režim to je uradio snagama JNA (kasnije Vojska SRJ i vojska RS u Bosni i Hercegovini), u sadejstvu s već stvorenim parapolitičko-vojnim

[19] Karavelić, Vahid, Rujanac, Zijad, *Sarajevo-opsada i odbrana / Siege and defense*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, 65.

strukturama, petokolonaškim[20] i kolaboracionističkim[21] snagama u Bosni i Hercegovini. Ubrzo su Sarajevo, Srebrenica, Goražde, Bihać i drugi gradovi stavljeni pod vojnu opsadu i tokom cijelog perioda agresije su terorizirani.

Na ovaj način izvršena je klasična agresija – državni terorizam na Republiku Bosnu i Hercegovinu, s istoka – Savezna Republika Jugoslavije – u aprilu 1992. godine i zapada – Republika Hrvatska – početkom 1993. godine u pokroviteljstvu međunarodnog terorizma "umotanog u foliju" prikrivenih interesa nekih utjecajnih faktora međunarodne zajednice koji su davali podršku "Velikoj Srbiji" i "Velikoj Hrvatskoj". Konačni epilog agresija – državnih terorizama uz odobrenje međunarodnog terorizma je genocid nad Bošnjacima u Srebrenici i oko nje u julu 1995. godine s istoka i udruženi zločinački poduhvat sa zapada.

Priznati i primiti Bosnu i Hercegovinu u Organizaciju ujedinjenih nacija i ne činiti ništa na njenoj zaštiti, uvesti embargo samo braniocima Bosne i Hercegovine, davati podršku agresorima, dozvoliti opsadu i teroriziranje Sarajeva i drugih gradova širom Bosne i Hercegovine, ne zaštititi sigurne zone i omogućiti teroristima da počine genocid kao najveći zločin terorizma u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica, dozvoliti da se i nakon 25 godina od završetka agresije i genocida negira genocid i udruženi zločinački poduhvat, stavlja značajnu odgovornost međunarodne zajednice na zločine. Ta se djela međunarodne zajednice danas svakako mogu svrstati u moderni međunarodni terorizam. Veoma je važno napomenuti da u postratnom periodu u Bosni i Hercegovini nije bilo ni u kakvom obliku osvetničkog povratnog terorizma od strane žrtve tog terorizma, odnosno onoga nad kim je izvršen genocid, tj. Bošnjaka.

Zbog nedostatka globalne sigurnosti važno bi bilo da se u svijetu što više ujednači pravna legislativa s jednakim pravima svih naroda i država

---

[20] Peta kolona označava tajne skupine koje se bave subverzivnim aktivnostima koje imaju za cilj srušiti ili ometati postojeći poredak u interesu jedne agresivne vanjske sile. https:// hr.m.wikipedia.org,/wiki/Peta kolona.

[21] Kolaboracija označava saradnju pojedinaca ili skupina radi postizanja određenog cilja. Nakon Drugog svjetskog rata naziv je počeo označavati saradnju pojedinaca ili vlada s okupatorskim vlastima nacionalsocijalističke Njemačke. https:// hr.m.wikipedia.org,/wiki/Kolaboracija.

u svijetu, bez obzira na njihovu snagu, ekonomsku moć, veličinu teritorije, nacije, religije, itd. Dokle god u svijetu bude na snazi pravilo jačeg, dok velike sile budu koristile i priznavale rezultate sile (terorizma) kao što su priznale Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine u Bosni i Hercegovini, u svijetu se ne može očekivati mir i sigurnost. Do danas su Sjedinjene Američke Države jedina zemlja u svijetu koju je Svjetski sud 1986. godine formalno osudio za terorizam zbog miniranja nikaragvanskih luka.[22] Shodno tematici ovog rada i *de facto* današnje situacije po pitanju globalne sigurnosti, mnoge države u svijetu trebale su odgovarati za državni i međunarodni terorizam.

Namjerno se nastoji ne dozvoliti evaluacija Bosne i Hercegovine iz objekta unutrašnje i međunarodne zbilje u odgovorni subjekt te zbilje, prvenstveno u eliminaciji sigurnosnih rizika, a napose terorizma kao najvažnijeg sigurnosnog rizika današnjice.[23]

Zaključak

Agresija i državni terorizam kao društvene pojave koje ugrožavaju sigurnost Bosne i Hercegovine, s aspekta njenog geopolitičkog položaja, njenih susjeda i njene strukture, do sada u historiji nisu bili nepoznati. U budućnosti u okruženju u kakvom se nalazi, bez ozbiljnih i radikalnih regionalnih i međunarodnih geopolitičkih promjena, ne može se očekivati nestanak toga u Bosni i Hercegovini i regionu, a time i mogućnosti da se opet nekome ne ponovi genocid kao najviši oblik terorizma.

Bosna i Hercegovina bi mogla dati puno veći doprinos u borbi protiv terorizma pod uslovom radikalne rekonstrukcije njenog političkog i sigurnosnog sistema i eliminiranja historijskog i današnjeg terorizma Srbije i Hrvatske nad Bosnom i Hercegovinom, te ulaskom Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

---

[22] Pettiford, Harding, 2005, 129. i 138; Hartmann, Florence, *Mir i kazna-tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa* (prevod na bosanski Nataša Desnica), Buybook, Sarajevo, 2007, 104.

[23] Abazović, Mirsad, *Ogledi sigurnosti*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2010, 94.

Izvori i literatura

1. Abazović, Mirsad, *Ogledi sigurnosti*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2010.
2. Azinović, Vlado, *Uvod u studije terorizma*, FPN, Sarajevo, 2012.
3. Beridan, Izet, Tomić, Ivo, Kreso, Muharem, *Stručni leksikon osnovnih vojnih i ratnih političko-pravnih pojmova*, Uprava za politička pitanja Armije RBiH, Sarajevo, 1996.
4. Bisić, Munib, *Sigurnosne determinante Evrope 80-ih godina XX stoljeća*, Sarajevo, 2005.
5. Čurak, Nerzuk, *Rasprava o miru i nasilju,(Geo)politika rata-(Geo)politika mira-Studija mira*, Sarajevo–Zagreb, 2016.
6. Hartmann, Florence, *Mir i kazna-tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa* (prevod na bosanski Nataša Desnica), Buybook, Sarajevo, 2007.
7. Karavelić, Vahid, doktorska disertacija, FPN, Sarajevo, 10.6.2020.
8. Karavelić, Vahid, Rujanac, Zijad, *Sarajevo-opsada i odbrana / Siege and defense*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.
9. Majeed, Safataj, *Cionistički terorizam*, Udruženje Mladih muslimana (prijevod na bosanski Nariman Biruni), Sarajevo, 2012.
10. *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966.
11. Pettiford, Lloyd, Harding, David, *Terorizam-novi svjetski rat* (prevod na bosanski Damir Biličić), Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.
12. *Projekt naučnog istraživanja Armija RBiH: Nastanak, formiranje, organizacija, razvoj i odbrana RBiH,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.
13. Sinanović, Zemir, "Doprinos Bosne i Hercegovine u borbi protiv terorizma", u: *Korak*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2010.
14. Tanović, Rusmir, *O terorizmu s krivično-pravnog i drugih aspekata*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1997.
15. *Vojna enciklopedija*, Redakcija vojne enciklopedije, Beograd, 1970.
16. ICTY, Ratko Mladić, IT-98-29/1-A, 12. novembar, 2009, Poglavlje XIV, FN-57.
17. https:// hr.m.wikipedia.org,/wiki/Democid.
18. https:// hr.m.wikipedia.org,/wiki/Peta kolona.
19. https://hr.m.wikipedia.org./wiki/Terorizam.
20. http://preporod-srebrenik.ba/index.php/eu/76-tako-je-govorio-mesa-selimovic-o-bosni.

Akademik, prof. dr. Omer Ibrahimagić

GENOCID U SREBRENICI – TRI PORUKE SREBRENICE

Nedavno sam u *Oslobođenju* od 5. juna ove godine polemizirao s dvojicom Pentagonovih analitičara za vanjska vojna pitanja.[1] Naime, ova su gospoda u *New York Timesu* objavila svoj prijedlog da Ujedinjene nacije, da ne bi rat trajao unedogled, nagrade srpskog agresora predajom Srebrenice, Žepe i Goražda srpskim secesionistima, a u zamjenu da se Sarajevo u cjelini vrati pod kontrolu bosanske vlade. Kao što je poznato, ovaj prijedlog ranije je lansirala agresorska strana, a analitičari Pentagona to su uvrstili u tobožnje rezultate svojih istraživanja situacije u Bosni. Stavljanjem ovih, agresorovih, prijedloga kao svojih u njihovim analizama svakako dobija sasvim druge dimenzije i snagu vjerodostojnosti, kao da su zaista izišli iz laboratorija Pentagonove pameti, koji se potom distribuiraju pod šifrom "strogo pov" najbližim Clintonovim saradnicima i njihovim prijateljima u Kontakt-grupi, a potom šire preko UN-a Ghaliju, Akashiju, Janvieru, Smithu i da ne redam dalje, radi pripreme terena da se u najpovoljnijem trenutku to i realizira.

Pošto je mirovni proces u Bosni zapeo agresorovim odbijanjem da prihvati plan Kontakt-grupe i Vladinim sasvim opravdanim odbijanjem da se sjedne za isti sto s njim i razgovara o političkom rješenju krize prije nego što usvoji plan Kontakt-grupe, međunarodna gospoda odlučila je da, ne radeći ništa, čeka razvoj situacije na terenu. Tako je i došlo da na mnoga Vladina upozorenja da se agresor približava demilitariziranoj zoni Srebrenice, za čiju su zaštitu Ujedinjene nacije preuzele staranje, međunarodna gospoda zauzme stav mukle šutnje ili u najboljem slučaju da neko od njih prozbori neku šuplju frazu za potrebe svoje javnosti kako će oni odlučno reagirati u zaštiti Srebrenice, šaljući četnicima prazne prijetnje kao znak da mogu nastaviti. A kada su srpski secesionisti ušli u Srebrenicu, poslali su NATO-ove avione da unište jedan tenk, tek toliko da se ne kaže da nisu ništa poduzeli.

[1] *Oslobođenje*, 15, 16. i 17. juli 1995.

Srebrenica je privremeno okupirana izdajom međunarodne zajednice. Srebrenica nije vojnički pobijeđena. Ima još mnogo ljudi spremnih da se bore za oslobođenje Srebrenice. Na mikroplanu Srebrenici se desilo ono što međunarodna zajednica već tri godine priprema na makroplanu da se desi Republici Bosni i Hercegovini, koju je međunarodnopravno priznala 1992. godine. U Srebrenici smo iz nužde povjerovali dobrim namjerama UN-a i međunarodne zajednice, ali u slučaju države Bosne i Hercegovine, makar na to i nužda tjerala, ne smijemo im više vjerovati, jer je Srebrenica svojim usudom u svijet, a i nama, odaslala mnoge poruke, od kojih ću pokušati iz mnoštva analizirati za nas tri bitne.

Prva je poruka da međunarodna zajednica u slučaju Srebrenice (mikroplan) i rješavanja bosanske krize (makroplan) primjenjuje diplomatiju licemjerja, iskrivljivanja činjenica i lažnog predstavljanja stanja na terenu u svrhu ostvarivanja velikosrpske i velikohrvatske politike na bosanskohercegovačkom geopolitičkom prostoru. Od početka rata međunarodna zajednica posredstvom svojih pregovarača radi na pravljenju planova tobožnjeg političkog rješenja krize u Bosni i Hercegovini čija je suština njena podjela između Srbije i Hrvatske. Međunarodni lideri u poslovima Bosne pokazali su se ljudima s dva lica. Jednim okrenutim prema svome javnom mnijenju, zaklinjući se u međunarodne principe i pravila međunarodnog prava, a drugim okrenutim prema svjetskom establišmentu (vojnom i političkom) na kome se licitira Bosnom i Hercegovinom i drugim malim narodima i državama prema trgovačkom pravilu *ko da više*. Tu su im na usluzi i korumpirani službenici UN-a koji za bogatu napojnicu i dalji opstanak u službi igraju ulogu "momaka" svojih moćnih gazda, nastojeći da im udovolje, također po pravilu *ko da više*. Ujedinjene nacije pretvorile su se u uslužno preduzeće pet stalnih članica Vijeća sigurnosti, preko kojeg oni ostvaruju političku, ekonomsku i vojnu kontrolu nad svim drugim narodima svijeta, tobožnjim ravnopravnim članicama UN-a. Tako se na patnji bosanskog naroda za više od tri godine obogatilo nekoliko desetina hiljada vojnika UN-a, što platom, što švercerskim poslovanjem deficitarnom robom, drogom, prostitucijom, alkoholizmom i drugim vrijednostima zapadne kulture. O bogaćenju, na muci naroda, brojnog oficirskog kadra, malih i velikih službenika UN-a,

oficijelnih službenika ovih velesila koji su posjećivali Bosnu da i ne govorimo. Ako izuzmemo nekoliko časnih organizacija, tome su se pridružile brojne nazovi humanitarne organizacije koje su od ranije specijalno obrazovane za ovakve operacije svjetskih moćnika, koje su se uklopile "u sistem" ovog svjetskog establišmenta i kao lešinari lete s jednog na drugo zaraćeno područje po svoj komad raskomadanog ljudskog tijela. O njihovoj špijunskoj djelatnosti u korist ovih pet svjetskih moćnika da i ne govorimo. "Humanitarne" organizacije najpovoljniji su oblik za širenje špijunske mreže velikih sila. Kako bi inače uspijevale da jedna drugoj konkuriraju u nametanju svoje političke volje na određenom geopolitičkom prostoru. Nikome se od ove međunarodne gospode, koja stoji "na usluzi" zaraćenim stranama, ne žuri da se rat u nekoj zemlji i stvarno završi. I tako gdje do mira dođe, uvijek ostaju repovi ovih organizacija najmanje po deset ili dvadeset godina, dok se ne odobrovolje i ne pređu na neko drugo pripremljeno ratno bojište. Vremenom se formirala plejada profesionalaca koji rade za UN i ove "humanitarne" organizacije u kojima se već druga generacija priprema da ode u bogato "zasluženu" penziju. Prije nego što se otvori bojište u nekoj drugoj zemlji u koju prelaze sa svom svojom bulumentom, predstavnici ovih zemalja, UN-a, "humanitarnih" i drugih organizacija ostaju u zemlji u kojoj operiraju i nije da nisu uljudni i puni šarma, s punim stomacima i namirisani najskupocjenijim parfemima. To su ljudi dobrih namjera, svjetskog nivoa usluga, humanih aktivnosti, diplomatskih poruka uvijenih u najskupocjeniji omot lijepo naučenih fraza, nedorečenih misli, višeznačnih poruka, lijepih riječi i nepokrivenih obećanja, karikaturalnih osmijeha kada se narodu plače, pogrešnih procjena, površnih zapažanja i izjava - priča, priča, priča, unedogled, a da se ništa ne kaže i da se ništa ne uradi.

Zar pad demilitarizirane zone Srebrenica, pod zaštitom UN-a, ne pokazuje svu bijedu ovih bjelosvjetskih igrača koji svoju karijeru i bogatstvo izgrađuju i stiču na stradavanju malih naroda i država. Upravo postoji srazmjer njihovih uspješnih karijera srazmjeri stradanja naroda. Nije li Yasushi Akashi došao s preporukom kao uspješni mirovni posrednik iz Kampućije u kojoj je stradalo više od milion ljudi?

Druga poruka Srebrenice jeste da se svijet danas nalazi u nepouzdanim rukama UN-a i pet svjetskih moćnika koji – umjesto da čuvaju mir i da se vladaju prema utvrđenim političkim principima i pravilima međunarodnog prava o odnosima među državama i narodima i zaštiti ljudskih prava i sloboda – ruku pod ruku rade protiv svjetskog mira i uspostavljenog međunarodnog poretka zarad ostvarivanja svojih prljavih profita, u šta su uključena i brojna njihova preduzeća.

Ono što se zbiva u Bosni i Hercegovini više od tri godine zgusnuto se desilo za nekoliko dana u Srebrenici. Danas se na primjeru Srebrenice mogu poredati jedna pored drugih najpoznatija imena svjetske politike, neki kao neposredni učesnici, a drugi kao saučesnici u genocidu nad bošnjačkim narodom i drugim narodima u Bosni i Hercegovini, a posebno u Srebrenici. Ovakav profil ovih pet moćnika i Ujedinjenih nacija, koje su oni prostituirali, ne bi bio ovako vidljiv da nije bilo zločina u Srebrenici i bosanskog otpora. Zahvaljujući svojoj politici prema Bosni, pet svjetskih velikana u Bosni srušili su sve političke principe i pravila međunarodnog prava sadržana u mnogim poveljama, paktovima i konvencijama. Svi ovi akti prebrisani su toleriranjem sile i nasilja srpsko-crnogorskog agresora na Bosnu i Hercegovinu. Takvome zaključku ne može pomoći ni činjenica što su sve rezolucije UN-a, izuzev one o embargu na naoružanje, pozitivne za Bosnu i Hercegovinu, ali se nema političke volje da one budu i sprovedene. Politika peterice na terenu toliko je providna da su je i bosanska djeca naučila tumačiti i počela se šaliti s njom. Ovi silnici zaboravljaju da je odgovornost jednaka i za činjenje i za nečinjenje. Zahvaljujući njihovoj politici nečinjenja u Bosni, međunarodna zajednica doživjela je potpuni moralni pad.

Danas je međunarodna zajednica bez etike. Najodgovornije ličnosti u njoj danas su se srozale na nivo običnih političkih spletkaroša kojima je osnovna briga kakvu će pozu zauzeti na grupnom fotografiranju prilikom njihovih brojnih sastanaka. Mnogima od njih te fotografije, a ne njihova dobra djela, bit će za njihovo potomstvo jedini dokaz njihove današnje "veličine".

Da je tačna teza da su UN i pet stalnih članica Vijeća sigurnosti rušitelji međunarodnog poretka, svjedoči njihov odnos prema Srebrenici

(mikroplan) i Bosni (makroplan). Oni nisu zaštitili demilitariziranu zonu Srebrenice, koju su sami svojim odlukama uzeli u zaštitu. Uvjeti za stvaranje demilitariziranih zona isti su kao i u slučaju proglašenja nebranjenog mjesta. Ako je zaključen sporazum o stvaranju takve zone, strane u sukobu ne mogu koristiti zonu u vojne svrhe niti mogu jednostrano ukinuti zonu kad joj se borbe približe. Ako jedna strana u sukobu ne poštuje odredbe o demilitariziranoj zoni, druga se strana oslobađa obaveza i zona gubi svoj status. Svrha odredbi o demilitariziranim zonama jeste zaštita civilnog stanovništva, kao što je bio slučaj u Srebrenici.

Ono što je specifično za demilitariziranu zonu Srebrenice jeste da su je sponzorirale Ujedinjene nacije, a time i pet stalnih članica Vijeća sigurnosti, i preuzele obavezu da štite status demilitarizirane zone Srebrenica. Dok je Vlada Republike Bosne i Hercegovine do kraja ispoštovala sporazum o demilitarizaciji, srpska strana stalno ga je kršila, bez adekvatne reakcije UN-a, koja se svodila, uglavnom, samo na verbalna obećanja o njenoj zaštiti sve dok Srbi nisu ušli u samu Srebrenicu. Time su Ujedinjene nacije dovodile u zabludu sve faktore koji su mogli pomoći da do tragedije Srebrenice ne dođe. Međutim, pošto su u igri oko slamanja bosanskog otpora srpsko-crnogorskoj agresiji upletene i neke stalne članice Vijeća sigurnosti UN-a, predstavnici UN-a na terenu (Yasushi Akashi, generali Janvier, Smith i dr.) imali su zadatak da lažima i pogrešnim predstavljanjem činjenica na terenu – dok nije osiguran ulazak Srba u Srebrenicu – bitno umanje oštrinu reakcije svjetskog javnog mnijenja, koje bi sigurno izvršilo pritisak na Ujedinjene nacije da istraju u svojoj obavezi na odbrani Srebrenice, dok sve nije postalo kasno.

Ono što može zabrinjavati jeste sumnja da su članovi Kontakt-grupe htjeli da Srebrenica padne. Ova sumnja proizlazi iz činjenice blagonaklonog odnosa članova Kontakt-grupe prema srpskim zahtjevima kojim oni uvjetuju prihvatanje plana Kontakt-grupe, a među tim zahtjevima je i da se Srebrenica, Žepa i Goražde ustupe agresoru. Tačno prema scenariju koji su javno iznijeli citirani Pentagonovi analitičari.

Nama nisu poznati rezultati razgovora između Miloševića i Frasera niti šta su jedan drugom obećali. Sumnju unosi i činjenica da članovi Kontakt-grupe kao papagaji izjavljuju Vladi Republike Bosne i

Hercegovine da oni ne odstupaju od svoga plana, a Srbima daju mig da napadnu "sigurne zone" koje oni žele staviti pod svoju kontrolu. Sve je, dakle, dogovoreno iza leđa Bosanske vlade. Pošto Vlada Republike Bosne i Hercegovine uporno ponavlja da je plan Kontakt-grupe donji prag njenih teritorijalnih ustupaka, Kontakt-grupa daje mig Boutrosu Ghaliju i njegovim saradnicima na terenu da se demilitarizirana zona Srebrenice prepusti Srbima. Time bi smekšali stav bosanske Vlade i natjerali bi je da sjedne s Karadžićem (kojeg je Sud u Hagu osumnjičio za zločine), iako prethodno nije prihvatio plan Kontakt-grupe, te da ponovo unedogled (kao i prethodne tri godine) bez rezultata vodi s njime isprazne pregovore čime mu daju vremena da okupira i ostatak Bosne i Hercegovine.

Pošto su Ghali, Akashi i kompanija, zajedno s UN-om, obične lutke u rukama pet stalnih članica Vijeća sigurnosti, oni su izvršili kao obični poslušnici ono što im je pet članica naredilo. Sada su na redu "sigurne zone" Žepa i Goražde, a potom Sarajevo. Srpski agresor neće se zaustaviti dok mu se ne suprotstavi veća sila od njegove, a to međunarodna zajednica neće. Ona hoće našu kapitulaciju, jer će tek tada Srbi biti zadovoljeni, a međunarodna zajednica u svoj raboš zapisat će da je "s uspjehom riješila još jednu tešku krizu na Balkanu". A šta će biti s bosanskom državom i bosanskim narodom to ih nije briga. Oni će biti uračunati kao nužni kalo koji nastaje u trgovini narodima i državama na bivšem jugoslavenskom prostoru.

Treća je poruka Srebrenice da mi moramo postati još svjesniji opasnosti koja prijeti Bosni i Hercegovini i bošnjačkom narodu i da se ne prepuštamo milosti drugih. Kao što smo čitali iz Majorovog pisma ministru Hoggu, Major u Bosni hoće kršćansku državu, a muslimane da raseli po svijetu. Francuzi, stari krstaši, to žele više od njega i otvoreno ga podržavaju, samo u drukčijem omotu naparfemisanim francuskim mirisima. Rusi se s njima slažu i žele preko Bosne da dođu na toplo hrvatsko more. Amerikancima i Nijemcima ta ideja nije mrska, ali im je nezgodno, kao stidljivim nevjestama, šta će reći ostali svijet za takve namjere, pa su se, nažalost, i oni počeli otvoreno svrstavati s Englezima, Francuzima i Rusima, ako ne u izvođače samog projekta, onda u saučesnike tog projekta u izvođenju završnih radova.

Da je plan o padu Srebrenice među članovima Kontakt-grupe dogovoren, a da nisu dobre namjere njihove ni prema opstanku države Bosne i Hercegovine, najbolje govore izjave ili šutnja poslije pada Srebrenice. Oni su između sebe podijelili ulogu i u načinu i sadržaju reagiranja. Rusi kažu da je upotreba NATO-ovih aviona bila kontraproduktivna i da su Ujedinjene nacije zbog dva uništena tenka izgubile "sigurnu zonu" Srebrenica. Shirack je za ponovnu uspostavu "sigurne zone" Srebrenica i silom, ali ne zna kako se to može izvesti, kao da ne zna da bi bombardiranje Beograda odmah zaustavilo rat u Bosni, a da se ne govori o ponovnoj uspostavi zone Srebrenica. Ovi svjetski političari ponekad se ponašaju kao mala djeca da bi zameli svoje prave namjere. Englezi se uporno prave "Englezima" pa kažu da su i oni za ponovnu uspostavu zone, ali trupe za brze intervencije daleko su od Srebrenice i morale bi se do nje borbom probiti. Pa ako se neće borbom probijati, što su uopće dolazili u Bosnu? Da nisu slučajno one tu da discipliniraju Bosansku vladu da ubuduće bude kooperativnija s ovom međunarodnom mafijom. Kinkel se pravi kao zabrinut za pogoršanje situacije u Bosni. Ne znam broja koliko je puta ranije bio zabrinut, ali znam da nije ništa učinio za poboljšanje te loše situacije. Clinton "mudro" šuti i brigu brine kako će uvjeriti svoj Kongres da ne izglasa jednostrano ukidanje embarga na oružje Vladi Republike Bosne i Hercegovine, da se slučajno Bosanci i bez pomoći Amerikanaca ne bi sami odbranili. Clintonov ministar odbrane Perry, čiji analitičari s njegovim znanjem i odobrenjem prave analize o tome kako da UN nagradi Srbe za agresiju, bestidno izjavljuje kako je NATO spreman za zračnu podršku ako je UN zatraži. Gospoda iz UN-a kao da ih podsjeća da je sve unaprijed s njima dogovoreno, pa Boutros Ghali iz Atine izjavljuje da Ujedinjene nacije u Bosni nisu poražene (a o Srebrenici šuti), a da će se narod iz "sigurne zone" razmjestiti po drugim regionima. Poslušnik Akashi na Shirackovu izjavu brže-bolje odgovara kako je nemoguće ponovo vratiti Srebrenici status "sigurne zone", ali ne kaže zbog čega bi to bilo nemoguće. Dok ovo pišem, slušam na vijestima da je Vijeće sigurnosti naredilo generalnom sekretaru da svim sredstvima Srebrenici vrati status demilitarizirane zone. Nije li i ova rezolucija još jedna od onih šezdesetak rezolucija o Bosni koje čekaju na red da budu sprovedene?

Poruka Srebrenice upućena je svima nama: ma kako bilo teško, u bilo kom kraju zemlje, ne smijemo više dozvoliti da "na vjeru" naši borci budu razoružani i da se civili prepuste na čuvanje bilo kome, pa ni UN-u. Da li se još neko sjeća Vance–Owenovog plana po kome je trebalo cijelu Bosnu i Hercegovinu demilitarizirati u okruženju krvožednih susjeda. Od tog se plana odustalo, ali se nije prestao tražiti način, u suptilnijim formama, kako da Bosne kao države nestane. To se pokušava učiniti kroz federaciju Bošnjaka i Hrvata, koja bi ušla u hrvatsku interesnu sferu, i legitimiranjem tzv. Republike srpske, koja bi ušla u srbijansku interesnu sferu. Tako bi, smatraju krstaši sa Zapada, bio riješen i problem Bošnjaka i od njih tada ne bi bilo islamske opasnosti za kršćansku Evropu. Bosna bi ostala samo formalno cijela, do prve prilike, dok je ponovo ne bi nagazio neki "neposlušni Karadžić" sa svojim četnicima. Upravo onako kao što je Hitler ušao na demilitariziranu lijevu obalu Rajne 1936, a nije ga zaustavila tadašnja Liga naroda, tako su Srbi ušli u Srebrenicu, a nisu ih zaustavile Ujedinjene nacije. Kao što je Liga naroda samo protestirala, tako bi Ujedinjene nacije protestirale i u slučaju nasilnog nestanka Bosne, čiji bi protest više ličio na *in memoriam* Bosni i Hercegovini, nego na osudu srpske aneksije, koja bi tim protestom i *de jure* bila legalizirana. Da li se još sjećamo aneksije Bosne i Hercegovine koju je izvršila Austo-Ugarska 1908. i protesta tadašnjih velesila i Turske? Turska je tom prilikom, da bi bila umirena zbog gubljenja formalnog suvereniteta nad Bosnom, bila novčano obeštećena sa 2,5 miliona engleskih funti. Kako se tada trgovalo s narodima i državama, to velesile čine i danas.

Poruka je Srebrenice da – ukoliko ne budemo maksimalno oprezni u odnosima s ovim svjetskim mešetarima državama i narodima i ukoliko ne bismo dalje odbrambeno jačali, a zadovoljili se postignutim – mogla bi se Srebrenica ponoviti u razmjerama cijele Republike Bosne i Hercegovine. Zato naša vrhovna komanda mora redefinirati strategiju rata u Bosni i Hercegovini tako što neće ići pod svaku cijenu na brza konačna rješenja. Tapija države u našim je rukama, neka se drugi žure. Jer i onako neće biti ozbiljnog pomaka ka pravičnom političkom rješenju dokle god su aktuelni politički režimi u Srbiji i Hrvatskoj na vlasti. Oni koji su se dogovarali o međusobnoj podjeli Bosne i Hercegovine s njom neće pra-

viti nikakve političke kompromise. Oni hoće njenu kapitulaciju. Zato će trebati ići na strategiju dugoročnog rata. Treba vremenski razvući rat u Bosni. Nužno je nešto prepustiti i vremenu, te da i ono nešto odradi. U tom slučaju bosansko društvo i država trebalo bi da se još bolje organiziraju i izgrade potrebne mehanizme za vođenje dugoročnog rata i obezbijede potrebnu reprodukciju ljudskih i materijalnih resursa.

Ne trebamo zaboraviti da je Bosna i Hercegovina, ma koliko se velesile nje odricale kao šugave ovce, veliki ulog u njihovoj igri za politički i vojni utjecaj na Balkanu, a za naše susjede, i s jedne i s druge strane, glavni zgoditak. Kao u partiji šaha, Bosna i Hercegovina, mudrom igrom i odlučnom odbranom, ne smije dozvoliti da dođe u cajtnot. Sve te mračne sile moraju se inteligentno nadvladati, inače alternativa je nestanak, a s nestankom Bosne kao države nestalo bi i Bošnjaka kao naroda i Bosanaca kao njenih državljana. Sretno, Bosno. Zao usud Srebrenice poučava te da iznađeš pravi put do slobode. Poslušaj njene poruke.

Akademik, prof. dr. Ferid Muhić

STUP SRAMA ZA POČINITELJE GENOCIDA U SREBRENICI

Više nego išta drugo, zaborav i prešućivanje smiruju savjest zločinaca. Praštanje neoprostivog zločina jeste zazivanje novog zločina. Dužni smo raskrinkati zločince objelodanjenom istinom, ne skidati ih sa stupa srama – nikada. Ponavljajmo riječ “Srebrenica”, podsjećajmo na zločin genocida u svakom trenutku, danju i noću, neprestano, da ga i potomci zločinaca, i potomci žrtava, kao i sve buduće generacije svijeta, uvijek imaju na umu i nikada ne zaborave. Za to su nam potrebni: a. svjedoci; b. dokazi. Jedan od onih koji ovu najveću ljudsku moralnu obavezu svjedoka zločina izvršavaju na najbolji način jeste Kadir Habibović. Umjesto nijeme žrtve, sam Bog kao da je htio da on postane gromoglasni svjedok genocida. Njegova knjiga Život protiv smrti[1] postala je vječni stup srama za sve zločince genocida u Srebrenici i svojom snagom istine pokrenula je klizeće brdo dokaza. Ovo je prilika da još jednom podsjetimo i zločince, i žrtve, kao i cijeli svijet, na zločin genocida u Srebrenici.

Kamion smrti

Pred nama je svjedočanstvo čovjeka koji je doveden da bude likvidiran s grupom svojih sugrađana – bez, krivice, bez suđenja, bez presude – i koji je zahvaljujući svojoj odlučnosti i stjecaju okolnosti, dobio igru života protiv smrti. Njegova “krivica” bila je ista kao i “krivica” svakog od 8372 čovjeka ubijena u genocidu: po nacionalnosti su bili Bošnjaci, a po vjeri muslimani. “Pravo” ubica bilo je što su po nacionalnosti bili Srbi a po vjeri ortodoksni hrišćani.

Likvidaciju svih Bošnjaka muškaraca starijih od 14 godina, organizovanu u sklopu akcije genocida, izvršila je srpska vojska i policija, uklju-

[1] Habibović, Kadir, *Život protiv smrti,* Dobra knjiga, Sarajevo, 2014.

čujući i jedinice iz SRJ, sredinom jula 1995. godine, na području grada Srebrenice. Grupu ljudi određenih za likvidaciju, ruku vezanih na leđima žicom, prethodno isprebijanih i opljačkanih do gole kože, srpski vojnici doveli su kamionom u gluho doba noći na pusto mjesto usred šume. Kada je, pod reflektorima kamiona, počelo ubijanje, Kadir Habibović, autor spomenute knjige, s gnojnom ranom na koljenu, prethodno premlaćen i opljačkan, iskočio je iz kamiona punog srpskih vojnika naoružanih automatima. Dok su za njim odjekivali rafali, potrčao je u mrak šume i skotrljao se niz strminu.

Ovaj čovjek uspio je pobjeći sa stratišta. Poslije sedamnaest dana skrivanja po šumama, izbjegavši sve klopke, minska polja i bjesomučne hajke srpskih vojnika, igra života protiv smrti bila je dobijena. Kadir se probio na slobodnu teritoriju: ranjen, izgladnio, ali - živ! Niko od 8372 Bošnjaka, njegovih sugrađana iz Srebrenice – uključujući sve ljude koji su bili s njim u kamionu smrti – nije bio te sreće! Pobijeni su u gluho doba noći, rafalima na pustim mjestima u šumi, bombama bačenim na hiljade ljudi sabijenih u hangarima, iz zasjede, na prevaru – pozivima srpskih vojnika da se predaju, uz garanciju života i bezbjednosti, kojima su mnogi povjerovali, jer su odjekivala iz zvučnika bijelih oklopnih vozila s oznakama UN, preuzetim bez borbe od Holandskog bataljona. Svi do jednog bez krivice, bez suđenja, bez presude, na najbrutalniji način bili su ubijeni. Naglasimo još jednom i upamtimo: Jedina “krivica” pobijenih bila je što su Bošnjaci i muslimani. Jedino “pravo” njihovih ubica bilo je “pravo” što su Srbi i hrišćani!

Kako povjerovati

Kadir Habibović ostao je živ da svjedoči! I svjedočio je. Pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu, detaljno i argumentovano iznio je sve što je doživio, ponudivši nepobitne dokaze o počinjenom genocidu. Presudom ovog tribunala, zahvaljujući između brojnih drugih dokaza u velikoj mjeri i njegovom svjedočenju, genocid srpske vojske, pod komandom generala Ratka Mladića, nad

Bošnjacima u Srebrenici 10–19. jula 1995. godine, sudski je potvrđen. Jedan dio aktera osuđen je na višedecenijske kazne zatvora. Među njima, mozak monstruoznog genocida Slobodan Milošević, predsjednik Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), optužen za zločin protiv čovječnosti, umro je u zatvoru ne dočekavši presudu. Prvi predsjednik genocidne RS Radovan Karadžić pravosnažno je osuđen na doživotnu kaznu zatvora. Glavnokomandujući genocidne operacije Ratko Mladić dobio je kaznu doživotnog zatvora. Na suđenju je dokazano da je genocid planiran, organizovan i izvršen po naredbi tadašnjeg predsjednika SR Jugoslavije Slobodana Miloševića. Za planiranje, organizovanje i pripremu vojne agresije na suverenu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, članicu Organizacije ujedinjenih nacija, bio je zadužen načelnik Generalštaba armije SRJ (bivše JNA) u Beogradu, general Blagoja Adžić. Za komandanta vojnih operacija tokom agresije imenovan je bivši pukovnik (bivše) JNA, promovisan u čin generala armije VJ/VRS, Ratko Mladić.

Koliko god nam se činila nevjerovatna, cijela je priča istinita. Istinita je priča o nekažnjenoj agresiji na suverenu državu članicu OUN; istinita i neporeciva činjenica je i genocid nad Bošnjacima civilima, izvršen od okupatorske srpske vojske, uključujući i vojne i policijske snage iz SRJ; ali istinita je i priča Kadira Habibovića o njegovoj spektakularnoj i pobjedonosnoj borbi života protiv smrti. Ono što ovu priču čini nevjerovatnom jesu sljedeća dva momenta:

1. Najprije, potpuno je nestvaran, nevjerovatan lični podvig Kadira Habibovića, koji je ne samo goloruk nego ruku vezanih žicom, uz to još i ranjene noge, na samom stratištu uspio iskočiti iz kamiona i kao u najuzbudljivijem holivudskom trileru, bez oružja, bez hrane, bez skloništa, umaći svojim goniteljima, specijalcima i profesionalnim ubicama srpske vojske. Koliko god nam ovaj podvig opravdano izgledao nevjerovatan, kada pročitamo detaljan opis svega što mu se dešavalao – ne samo ekstremnih fizičkih napora koje je izdržao u stanju gladi i žeđi nego i traumatskih psihičkih doživljaja i košmarnih halucinacija i snoviđenja, koja su ga potresala danju i noću – svako će povjerovati u njegov herojski podvig kada pročita ovu knjigu.

2. Jednako je teško povjerovati u samu mogućnost da se genocid u Srebrenici uopšte mogao desiti, imajući u vidu stanje društvene svijesti u svijetu, realnu moć država koje su ga mogle u svakom trenutku spriječiti, kao i pravne mehanizme, odnosno, moralni autoritet vodećih svjetskih sila. Iz perspektive jasno deklarisane uloge OUN-a i međunarodne zajednice u zaštiti ljudskih prava, kažnjavanju i sankcijama kao instrumentima sprečavanja svake agresije kao i u kršenju ljudskih prava i održavanju pravednog mira u svijetu, genocid nad bilo kojim narodom i s bilo čije strane morao bi biti praktično nemoguća opcija! Samo pod uslovom namjernog uzdržavanja od bilo kakvih mjera koje bi spriječile genocid moglo bi se povjerovati da će u savremenom svijetu i datim okolnostima političke ambicije na tuđu teritoriju bilo koje države, koje uz to kulminiraju agresijom na drugu suverenu državu i izvršenim genocidom, s ciljem protjerivanja, likvidacije i potpunog uništenja autohtonog naroda susjedne države, ostati ne samo nekažnjene nego da se uopšte mogu i desiti.

Ali upravo to se desilo.

Zaboravljena istina

Ovaj aspekt odnosa OUN-a i međunarodne zajednice prema agresiji na Bosnu i Hercegovinu ostao je, nimalo slučajno, gotovo sasvim nepoznat široj svjetskoj javnosti. Namjerno i sistematski relativiziran, zataškavan i marginalizovan, ostao je nepoznat i savremenim generacijama na Balkanu, pa čak i u samoj Bosni i Hercegovini kao direktnoj žrtvi agresije, odnosno u Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj – državama koje su, u različitom stepenu i u različitim fazama, direktno učestvovale u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine. Iz ovih razloga, neophodno je u osnovnim crtama upoznati čitaoce ove knjige s onim što je prethodilo agresiji SR Jugoslavije na nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu, u kojoj su, uz nekoliko drugih genocida i masovnih zločina nad Bošnjacima, vojne i policijske snage srpske vojske, uključujući i snage iz SR Jugoslavije, izvršile i genocid u Srebrenici o kom govori ova Kadirova knjiga.

Ratovi se ne "dešavaju", ratovi se planiraju

Vlada Savezne Republike Jugoslavije (formirana od Srbije i Crne Gore poslije raspada Jugoslavije kao federacije iz koje su demokratskim referendumom istupile dotadašnje članice Republike: Slovenija, Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina) u aprilu 1992. godine izvršila je agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Agresija je izvršena uz beskrupulozno kršenje svih međunarodnih zakona i principa na kraju 20. vijeka, pred očima svjetske javnosti, uz znanje Ujedinjenih nacija i međunarodne zajednice.

Kako to objasniti!? Praktično sva "objašnjenja" historijskih događaja generalno, pa tako i agresije SR Jugoslavije na BiH 1992–1995. godine, hronično pate od jedne univerzalne metodološke zablude. Naime, vođene ambicijom da se konstituišu u status egzaktnih nauka, društvene nauke nastoje zbivanja u društvu objasniti kroz determinističku prizmu i predvidljivo bezuspješnu primjenu metodološke paradigme kauzalnih odnosa uzroka i posljedica karakterističnu za egzaktne nauke. Naime, sasvim su previdjeli činjenicu da je metodološka paradigma, zasnovana na nužnoj kauzalnoj relaciji uzroka i posljedica, potpuno neadekvatna za tumačenje i razumijevanje društvene stvarnosti. Dok se promjene u materijalnoj, predmetnoj, konačno: u isključivo objektivnoj realnosti! – dakle, u fizici, astronomiji, hemiji, biologiji – uistinu odvijaju kao procesi djelovanja anonimnih uzroka i posljedica, promjene u društvu samo su jednim dijelom objektivno zasnovane; u dinamičkoj su ravni zapravo striktno *subjektivni projekti koje svjesno planiraju konkretni akteri, ljudska bića, u skladu sa svojim motivima i ciljevima*. Sasvim jednostavno rečeno: promjene u prirodi imaju svoje uzroke i posljedice. Promjene u društvu nemaju svoje objektivne uzroke pa tako ni nužne i neizbježne posljedice, nego su njihov izvor subjektivni motivi, procjene, planovi i ciljevi koje nastoje ostvariti ljudi!

To znači da u biti nijedan rat nije nužna i neizbježna posljedica nikakvih anonimnih, nužnih i neizbježnih uzroka (jer takvih uzroka nema i ne može ih ni biti), nego da su sve ratove organizovali i planirali ljudi, svjesni akteri koji djeluju u skladu sa svojim motivima, planovima i ciljevima. To nam daje za poravo da zaključimo:

Agresija SR Jugoslavije na Bosnu i Hercegovinu nije bila nužna posljedica nikakvih neizbježnih uzroka, nego planirana akcija okupacije i prisvajanja njene teritorije, uz protjerivanje i genocid Bošnjaka kao većinskog stanovništva!

Gaženje referenduma: Agresijom protiv demokratski izražene volje većine

Agresiji je prethodila odluka ogromne većine građana Bosne i Hercegovine da se, nakon raspada Federativne Jugoslavije, konstituiše kao samostalna i suverena država. Na osnovu demokratskog referenduma, održanog 1. marta 1992. godine, legitimno i u skladu s međunarodnim pravom, konstituisana je Republika Bosna i Hercegovina kao samostalna i suverena država. Na referendumu se većina građana izjasnila za formiranje samostalne i suverene države Bosne i Hercegovine. Srbi koji su živjeli u Bosni i Hercegovini bojkotirali su referendum, zahtijevajući da se Bosna i Hercegovina priključi Jugoslaviji, koja je tada bila u procesu disolucije. Njihov jedini "argument" kojim su osporavali demokratsku volju ogromne većine javno je proklamovan stavom da: "Srbi neće dopustiti da im se nameće volja većine. Gdje god živi više od 5% Srba, tamo je za Srbe – Srbija!"(??)

Organizacija ujedinjenih nacija, razumljivo, ignorisala je takvo izrugivanje s demokratskim principima prema kojima 5% građana predstavlja većinu nad 95%. Po hitnom postupku priznali su rezultate legitimnog referenduma i demokratske volje većine građana. Međunarodno priznanje odmah je uslijedilo a Republika Bosna i Hercegovina postala je punopravna članica Ujedinjenih nacija.

Ovakva odluka nije odgovarala Srbiji, koja je prethodno planirala pripajanje većeg dijela teritorije Bosne i Hercegovine (manji dio, u dogovoru s tadašnjim predsjednikom hrvatske Franjom Tuđmanom, trebao je pripasti Hrvatskoj), što znači da je Bosna i Hercegovina trebala biti izbrisana kao država. Slijedeći svoje interese, Srbija je odgovorila tako što je dva mjeseca kasnije, 27. aprila 1992. godine, proglasila SR Jugoslaviju

(u savezu sa Crnom Gorom). Iako je bila armija cijele SFR Jugoslavije, JNA je u cijelosti preuzeta kao Armija Jugoslavije, a već prethodno sav komandni kadar posebno, više oficire i cijeli Generalštab, činili su Srbi. Poslije raspada SFR Jugoslavije, bivša JNA (inače odlično naoružana najsavremenijim naoružanjem koja je u to vrijeme predstavljala po snazi četvrtu armiju Evrope), prividno se povukla iz Bosne i Hercegovine, ali je sva vojna mašinerija ostala stacionirana u Bosni i Hercegovini, dok su bivši korpusi JNA samo prividno preimenovani u korpuse "Vojske Republike srpske". Činjenica da je JNA tradicionalno uživala najveće povjerenje građana nekadašnje SFR Jugoslavije, posebno pak među Bošnjacima, olakšala je uveliko likvidiranje civilnog stanovništva koje se lakovjerno odazvalo pozivima JNA na navodno provjeru ličnih dokumenata, da bi ih ova (ne)"narodna" armija masovno likvidirala, posebno u zapadnoj Bosni, u regionu Prijedora, Kozarca, Banje Luke na samom početku rata, kao i u istočnoj Bosni oko Srebrenice, Bratunca Višegrada, Foče, Kalesije.

Napad je od samog početka bio usmjeren na Bošnjake, prije svega na neinformisano civilno stanovništvo, koje je s povjerenjem prihvatalo uvjeravanja JNA da ih vode na sigurna mjesta, daleko od ratnih zbivanja, sistematski odvođeno kamionima i po hitnom postupku, bez suđenja masovno strijeljano od pripadnika bivše JNA, na cijeloj teritoriji na kojoj su predstavljali većinsko stanovništvo. Na ovaj način, do kraja jula 1992. godine, dakle u prva tri mjeseca, srpski agresori pobili su oko 40.000 civila, što je preko 70% svih civilnih žrtava Bošnjaka.

Prema tome, agresija na Bosnu i Hercegovinu nije bila posljedica nikakvih neizbježnih historijskih procesa. Umjesto toga, bio je to svjesno organizovan projekt motivisan ambicijom okupacije Bosne i Hercegovine sa ciljem planiranog stvaranja "Velike Srbije". U sklopu istog cilja, genocid nad Bošnjacima, autohtonim većinskim stanovništvom samostalne i suverene države Republike Bosne i Hercegovine, detaljno je razrađen u Beogradu, u generalštabu JNA. Možda ovi podaci neće učiniti da se lakše shvati kako je takva brutalnost i nečovječnost uopšte bila moguća, ali će nas uvjeriti da je, koliko god to izgledalo nevjerovatno, genocid u Srebrenici izvršen upravo onako krvnički i zločinački kako ga je na svojoj koži doživio i u knjizi opisao Kadir Habibović.

Činjenica da su ključni faktori promjena u ljudskom društvu uvijek motivi, planovi i ciljevi ljudi, a ne objektivni anonimni kauzalni determinizmi uzroka i posljedica, može objasniti i nevjerovatnu ravnodušnost i nehumanost međunarodne zajednice koja je, u interesu vlastitog strateškog plana, svjesno tolerisala agresiju na Bosnu i Hercegovinu, a posebno nedopustivo postupila u odnosu na genocid u Srebrenici. Naime, nakon prvih uspjeha odbrambenih snaga Bosne i Hercegovine, narod Srebrenice zaustavio je agresorsku armiju SR Jugoslavije (bivšu JNA) i stvorio veliku slobodnu teritoriju od 800 km^2. Međutim, početkom 1993. godine navedene snage započele su vrlo intenzivne napade na ova područja, pri čemu su okupirali veći dio teritorija pod kontrolom odbrambenih snaga. Nakon okupacije Cerske, Konjević-Polja i Kamenice, kao i okolnih srebreničkih sela, sam grad Srebrenica također je intenzivno granatiran, a srpske snage bile su nadomak njegovom osvajanju. U takvim okolnostima Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je rezoluciju kojom je Srebrenica proglašena sigurnom zonom UN-a. Potom je Sporazumom "zaraćenih strana" s UNPROFOR-om izvršena demilitarizacija Srebrenice što je podrazumijevalo i predaju teškog naoružanja, topova i tenkova, koje su Bošnjaci iz Srebrenice herojskom borbom zarobili od agresorske vojske SR Jugoslavije. Tako su Bošnjaci Srebrenice ostavljeni da se, u slučaju napada srpskog agresora, protiv topova i tenkova bore samo ličnim naoružanjem, dok je grad bio ostavljen praktično bez odbrane. Ipak, činilo se da im to oružje neće ni trebati, jer su sada bili i oni, kao i cijela Srebrenica, pod zaštitom UN-a, koju je garantovalo prisustvo Holandskog bataljona. Međutim, 11. jula 1995. godine Holandski bataljon dopustio je da general Ratko Mladić s tenkovima uđe u Srebrenicu. Evo šta o postupanju Holandskog bataljona u tim okolnostima kaže očevidac Kadir Habibović:

> *Umjesto uloge zaštitnika, pripadnici Holandskog bataljona preuzeli su ulogu pasivnih posmatrača, pa čak i izvršitelja zadataka koje su im Srbi postavljali. Na kraju su sve prepustili Srbima – naoružanje, tehniku, uniforme i jedan nezaštićeni grad. Nekoliko sedmica prije pada Srebrenice, zavladalo je rasulo u Holandskom bataljonu. Bilo je primjetno da su holandski vojnici odustali od*

svojih zaduženja. Kad su Srebreničani zatražili da im prepuste dio svog naoružanja da bi se mogli sami odbraniti, odbili su ih. Tehnika i naoružanje Holandskog bataljona, umjesto u njihovim, našli su se u rukama srpskih vojnika. U stvarnosti, Bošnjaci su išli u sigurnu smrt, predajući se Srbima koji su od Holandskog bataljona preuzeli čak i vozila, transportere sa znakom UN-a. Oficirski vrh Holandskog bataljona odgovoran je za ovakav slijed događaja.

Međutim, Kadir je ovdje očito odlučio da bude delikatan. Jer, kritika upućena Holandskom bataljonu zapravo bi morala biti adresirana međunarodnoj zajednici, konkretno najvišim predstavnicima UN-a. Princip subordinacije nedvosmisleno oslobađa Holandski bataljon direktne odgovornosti. Onaj koji ih je zadužio da brane Srebrenicu kao "sigurnu zonu" UN isti je onaj koji im je naredio da postupe onako kako su postupili! Holandski bataljon bio je pod direktnom komandom UN-a. Direktna odgovornost je na UN-u, jer je Holandski bataljon samo postupao po naređenju! A to naređenje objašnjava i činjenicu da su svi Bošnjaci zaposleni u logistici Holandskog bataljona, umjesto da budu zaštićeni, predati direktno u ruke onih koji će ih pobiti.

Tortura, pljačka, ubijanje djece i tinejdžera – tehnologija genocida

Kadir je to znao. Znali su to svi Bošnjaci koje su agresorski vojnici pod komandom generala SR Jugoslavije Ratka Mladića, naočigled pripadnika UN, trpali u kamione i odvodili na stratište. Znale su to i njihove supruge, sestre, čak i majke maloljetnih dječaka, koje su im iz očajničkih zagrljaja otimali srpski vojnici, vezivali im ruke žicom i slali na pogubljenje. Znali su to i pasivno posmatrali i vojnici Holandskog bataljona, kao što su znali da je jedina krivica tih ljudi i dječaka civila bila što su Bošnjaci, a jedino pravo njihovih ubica to što su Srbi.

Majkama odraslih dječaka bilo je najteže. Plakale su i molile srpske vojnike da im ostave njihovu djecu. Nisu bili krivi nizašto. Jedina njihova krivica bila je što su poodrasli. Ta djeca nisu ni slutila

da odlaze u smrt. ***Tek deseta, jedanaesta, dvanaesta, trinaesta, četrnaesta godina života****, a njih nestaje u ovom talasu mržnje. Poodrasli srebrenički dječaci, u opkoljenoj Srebrenici, bili su krivi zato što su rođeni ovdje i što su pripadali drugoj vjeri. Stotine srebreničkih majki, gotovo na isti način, izgubilo je svoju djecu zauvijek.* (Istakao F. M.)

U ovo se lično uvjerio i Kadir Habibović. U grupi koja je čekala pogubljenje zatekao je svog poznanika Abdulkadira Velića, pomodrelih ruku krvnički svezanih žicom. Momak, još tinejdžer, Abdulkadir je zatražio od vojnika Srbina da mu popusti vezu na rukama jer mu je bol postala nepodnošljiva. Umjesto toga, isti srpski vojnik odveo ga je nastranu, izuo mu nove patike koje su zapele za oko i stavio ih u svoj ranac, uz cinični komentar: "Tebi i tako više neće trebati." Istog dana, nakon što se hrabro verbalno suprotstavio ponižavajućoj torturi, maloljetni Abdulkadir premlaćen je i ubijen. Zločinac, srpski vojnik, održao je obećanje: Abdulkadiru više nisu bile potrebne nove patike. Inače, prema standardnoj tehnologiji ovog genocida nad Bošnjacima, samog Kadira, kao i sve Bošnjake dovedene na mjesta za likvidaciju, srpski vojnici prethodno su detaljno pretresli i opljačkali im sav novac i zlatno prstenje, prije nego što su ih pobili.

Misterija spasa: Pobjeda života protiv smrti

U nevjerovatnoj avanturi svoje sedamnaestodnevne borbe života protiv smrti, koja je stavila na najteži ispit njegovu hrabrost, odlučnost, istrajnost, inteligenciju, Kadir je doživio i autentično iskustvo ekstrasenzorne percepcije. Nakon nekoliko noći u kojima je zbog inficirane rane, gladi, iscrpljenosti, noću zapadao u agoniju i košmarne vizije prepune strašnih prizora, užasa i smrti, naišao je trenutak duboke i autentične katarze u kojoj mu je nevjerovatnom snagom, upućena poruka i obećanje spasa.

Izuzetan po nevjerovatnoj jasnoći primljene poruke i snazi glasa od kog je "planina odjekivala", ovaj doživljaj posebno je karakterističan po tome što sam Kadir Habibović nikada ranije nije bio aktivni vjernik, niti je, kako sam kaže, držao Kur'an u rukama. Iako se javio isključivo kao halucinacija, uvjerljivija i od same stvarnosti, dakle isključivo kao subjektivni doživljaj, ova drama preporodila je Kadira, ulila mu unutrašnju sigurnost u spas i obilježila preokret iz bezizlazne u znatno povoljniju situaciju.

Poslije te noći, kada je svanulo jutro, svanulo je pred očima i Kadiru Habiboviću: ostao je živ. Stigao je do slobode. Pronašao je žive i svoju bolesnu majku, svoju suprugu i njihovu kćerkicu.

Misterija kako se Kadir Habibović spasio i na koji način ili u kojoj je mjeri tajanstveni Glas koji mu je obećao spas tome doprinio, zaista se desila: njeno poricanje neće ukinuti tu činjenicu! Tajna će ostati, koliko god je pokušali rastajivanjem protumačiti racionalno, uzročno-posljedičnim vezama ili autosugestijom, bila je to pobjeda života protiv smrti.

Nota Bene

Nasuprot tome, sam genocid nije Kadirov subjektivni doživljaj, nije ni misterija ni tajna, kao što nije ni nužna i neizbježna posljedica nekakvih društvenih uzroka. Kao i svaki drugi masovni zločin, i genocid počinjen nad Bošnjacima Srebrenice jeste zločin najgore vrste, planiran, organizovan i počinjen svjesno, s predumišljajem, iz najnižih pobuda pljačke i osvajanja tuđe zemlje, motivisan etničkom i vjerskom mržnjom!

Zato nikada ne treba reći: "Genocid u Srebrenici se desio!" Nijedan genocid, pa tako ni genocid u Srebrenici, nije se <u>*desio*</u>; genocid u Srebrenici, kao i svaki genocid, kao i svaki drugi zločin – bio je izvršen, počinjen! Zna se i žrtva, zna se i počinitelj. Žrtva su Bošnjaci. Počinitelj je vojska i policija Srbije, vojska i policija takozvane RS, po naređenju političkog vrha SR Jugoslavije, po direktivama Generalštaba te države. Zločin počinjenog genocida potvrđen je s najviše instance – odlukama

Međunarodnog krivičnog trigunala za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog suda pravde u Hagu, presude za organizatore i izvršioce genocida su donesene.

Nikakva presuda ne može garantovati da se genocid neće ponoviti! Ponovili su se, kao što znamo u međuvremenu i u Mjanmaru nad Rohinjama muslimanima, kao i u nekim regionima Afrike. Nažalost, sva je prilika, ponavljat će se i ubuduće! Želja da se takvo zlo ne ponovi, da se više nikada ne desi, jeste plemenita, ali nije dovoljna! Zahtjev svih pravdoljubivih ljudi svijeta da više nikada nijedna agresija, nijedan masovni zločin, nijedan genocid ne ostanu nekažnjeni, bez obzira ko je žrtva a ko počinitelj, mora postati imperativ i najvažnija obaveza za Ujedinjene nacije, međunarodnu zajednicu, za sve države svijeta.

Neka se nikada ne skinu sa stupa srama zločinci, počinitelji genocida u Srebrenici.

Prof. dr. Keith Doubt, profesor emeritus

OSVRT NA PREŽIVJELOG FAHRUDINA MUMINOVIĆA

Teško je razumjeti počinioce genocida u Srebrenici. Šta su radili? Zašto su to radili? O čemu su razmišljali? Kako su mogli to uraditi? U *Srebrenica* MCMXCV (2017) Emir Suljagić prepričava svjedočenje jednog počinioca, dato Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju nakon genocida blizu Srebrenice u julu 1995:

> *Iz te hrpe, te gomile mrtvih tijela koja više nisu ličila na ljudska tijela, pojavilo se ljudsko biće. Rekao sam ljudsko biće, ali to je zapravo bio petogodišnji ili šestogodišnji dječak. Bilo je nevjerovatno. Nevjerovatno. Ljudsko biće je izašlo i počelo je hodati prema putu na kojem su stajali naoružani muškarci, radeći svoj posao, sa automatskim oružjem… I tada, niotkuda, svi su spustili svoje oružje i samo su ostali ukočeni. A to je bilo samo jedno dijete koje je stajalo pred njima. … I ovo dijete je bilo prekriveno mesom i iznutricama drugih ljudi … I ovo dijete se pojavilo iz hrpe ubijenih ljudi, dozivajući: "Babo"…. tako oni zovu oca. Dječak je govorio: "Babo, gdje si?"*[1]

Svjedočenje ovog počinioca, možda kao nijedno drugo, otkriva lice genocida, njegovo prazno, bezdušno lice. Kad su počinioci ugledali dječaka, vidjeli su ljudsko biće, stali su i spustili automatsko oružje. Prestali su činiti zlo, jer su u tom trenutku shvatili kakvo je to, ustvari, bilo zlo.

Moramo se zapitati: Šta se dogodilo s dječakom koji je tražio svoga oca? Je li ubijen? Jesu li ga počinioci poštedjeli? Nihilizam genocida tjera nas da pretpostavimo da je dječak ubijen zajedno sa svojim ocem. Mržnja unutar samog genocida je sveukupna. Njena negativnost tjera nas da mislimo najgore i tjera nas u crnu rupu svoje monstruoznosti.

---

[1] Suljagić, Emir, "Srebrenica MCMXCV", Vrijeme, Zenica, 2017.

Zapravo, dječak nije ubijen. Jedan od počinilaca, srpski vojnik, odveo je dječaka, Fahrudina Muminovića, sa stratišta. Rekao je svom komandiru, koji je naredio da se dječak ubije, da to ne može uraditi. Srpski vojnik odveo je ranjenog sedmogodišnjaka u bolnicu u Zvornik na liječenje. Kada su medicinske sestre shvatile da se radi o dječaku koji je Bošnjak, pokušale su ga ubiti. Ljekari su ga ipak sačuvali i prebacili na drugo odjeljenje. Fahrudin je na kraju prebačen u bolnicu u Tuzli i tamo ga je pronašao amidža. Fahrudin, sad već mladić, svjedočio je kao zaštićeni svjedok u Hagu u predmetu protiv Ratka Mladića. Tamo je vidio čovjeka koji ga je spasio. Sreli su se. Obojica su zaplakali. Nakon nekoliko godina, Fahrudin je odlučio da više ne želi biti zaštićeni svjedok i htio je da svi znaju ko je on.

Srbin koji je spasio život Fahrudinu ponašao se kao ljudsko biće. Kako drugi Srbi gledaju na to što je on uradio? Da li Srbi poštuju moralni karakter tog čovjeka? Da li Srbi poštuju? Čovjek koji je odabrao da spasi Fahrudina Muminovića sada je zaštićeni svjedok i bit će, kako bi bio zaštićen i on i njegova porodica. Ima Srba koji njegovo djelo ljudske samilosti i vrijednosti vide kao izdaju srpske nacije.

Ovaj događaj može se porediti s postupkom Antona Schmida, austrijskog vojnika koji je spasio tri stotine Jevreja u Vilnusu tokom Drugog svjetskog rata. Nacisti su to otkrili, uhapsili ga, osudili na smrt i pogubili ga. Prije strijeljanja, Schmid je napisao svojoj porodici: “Samo sam se ponio kao ljudsko biće i nisam nikoga htio povrijediti.” Tada su Nijemci u Njemačkoj i Austriji vidjeli Schmida kao izdajnika, danas se on slavi zbog svog pravednog čina spašavanja Jevreja od holokausta. Schmida ipak danas slave ne samo Jevreji već i Nijemci. Ulica u Beču nazvana je po njemu. Kasarna u Njemačkoj također nosi njegovo ime. Rudolf Scharping, ministar odbrane Njemačke, rekao je: “Ne možemo birati našu historiju, ali možemo birati primjere iz te historije.” Njemačka bira da uzme primjer Antona Schmida iz svoje historije, pedeset godina nakon Drugog svjetskog rata.

Zamislite sada Srbe da slave čovjeka koji je spasio Fahrudina Muminovića, a koji je sada zaštićeni svjedok. Zamislite vojsku Srbije da promijeni ima kasarne Topčider u Beogradu u njegovo ime. Zamislite pred-

sjednika Srbije koji predvodi ceremoniju odlikovanja danas ili za pedeset godina u čast ovog čovjeka. Zar ne bi ove zamišljene radnje pokrenule pomirenje nepomirljivog čina genocida?

Jedanaestog aprila 1992. godine Radovan Konstantinović pročitao je sljedeću poruku na Beogradskom krugu u Beogradu. Osamnaestog maja 1997. godine pročitao je isti tekst na Krugu 99 u Sarajevu.

Totalitarizam čini ljude slijepim na čudovišta, a to je najstrašnije. Strašno je što u totalitarizmu sve manje ima strašnog. Nepostojanje strašnog, nemogućnost razumijevanja monstruoznosti, to pretvaranje čudovišta u fantoma – zar to nije znak da smo sami utonuli u monstruoznost? Ako ne vidim monstruma, nije li to zato što sam i sam postao monstrum?[2]

Kako mi vidimo tog monstruma? Da bismo ga vidjeli, moramo vidjeti i znati šta je suprotno monstrumu. Da ne bismo i sami postali monstrumi, moramo u drugima, ali i u sebi, prepoznati tog nemonstruma. Moramo vidjeti ljudsko biće koje nije monstrum. U isto vrijeme moramo jasno vidjeti karakter tog monstruma, njegovu monstruoznost i strahotu. Negativnost ne smije biti svjedok negativnosti. Negativnost nije poznata direktno. Suprotnost negativnosti mora biti svjedok negativnosti. Mržnja ne može biti svjedok mržnji. Ljubav i saosjećanje svjedok su mržnje. Konstantinović nastavlja da je "osnovna težnja svakog totalitarizma, kao kreatora monstruoznosti, upravo težnja ka nevidljivosti; težnja da nas u potpunosti pokori, da postane naš 'ego'."[3] Nepoznati Srbin koji je spasio Fahrudina Muminovića i Anton Sdhmidt koji je spasio tri stotine Jevreja primjeri su nemonstruoznosti. Vidimo dva ljudska bića. Naš ego povezuje se s ljudskim bićima. Tek tada nam to omogućava razumijevanje sveukupne strahote tog monstruma. Potrebno je da napravimo iskorak izvan totalitarne monstruoznosti.

[2] Konstantinović, Radomir, "To Live with a Monster", in *Krug 99 (Circle 99)*, Sarajevo, br. 7-8, april – juni, 1997.

[3] Isto.

Izvori

1. Konstantinović, Radomir, "To Live with a Monster." in *Krug 99 (Circle 99)*, Sarajevo, br. 7-8, april-juni, 1997.
2. Nasić, Nedim, "Nakon što je preživio strijeljanje, Fahrudina su htjeli ubiti u bolnici", *Stav*, Sarajevo, 20. decembar 2018, 8-11.
3. Suljagić, Emir, *Srebrenica MCMXCV*, Vrijeme, Zenica, 2017.
4. Wight, Emily. 2020. ''What Happened 25 Years Ago Still Haunts Me': Surviving Genocide in Sreberenica.', juli 2020. Preuzeto sa: www.islamic-relief.org.uk/ rememberingsrebrenica.
5. Schmid, Anton, *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. Preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Anton_Schmid&oldid=973334135.

Prof. dr. Emir Ramić

PREGLED INSTITUCIONALIZACIJE KULTURE SJEĆANJA U KANADI

Živimo u vremenu sve većeg kršenja ljudskih sloboda i prava, s težnjom da se ona urede i normiraju brojnim i raznovrsnim zakonima, a evidentno je i sve prisutnije njihovo kršenje na najbrutalniji način kroz počinjene brojne oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Iz ovoga je više nego jasno da su izvori i subjekti, kako ugrožavanja tako i ugroženih, sve brojniji i raznovrsniji, što se vezuje za ostvarivanje osnovnih ljudskih, civilizacijskih i kulturnih potreba, kao što su potrebe za identifikacijom, pripadanjem i zaštitom od ugrožavanja. To se manifestira kao univerzalni ljudski i društveni problem, koji je i društveno i naučno značajan.

Rješavanje navedenih problema u savremenom svijetu nije moguće bez valjanih naučnih istraživanja. Ona svojim rezultatima obezbjeđuju značajan, validan i pouzdan naučno-saznajni osnov za rješavanje navedenih problema, organiziranje raznovrsnih društvenih akcija, ali i prognoziraju tendencije kretanja društvenih procesa, koji bi se drukčije usmjeravali, kako bi se negativne tendencije po obimu rasprostranjenosti sadržaja i intenzitetu značajno smanjile.

Prema raspoloživim procjenama, na prostoru Sjeverne Amerike boravi približno pola miliona ljudi. Od toga je iz Bosne i Hercegovine u Kanadi više od trideset hiljada ljudi, prisilno protjeranih za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991–1995. godine. Oni su žrtve brojnih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. To je za Bosnu i Hercegovinu ogroman ljudski potencijal koji iznosi oko 10% ukupne populacije stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Neophodno je naučnim istraživanjima obuhvatiti i prinudno iseljenu populaciju iz Bosne i Hercegovine koja živi na prostoru Kanade. Rezultatima naučnih istraživanja, do kojih će se doći primjenom odgovarajućih metoda naučnog saznanja i naučnog istraživanja, obezbjeđuje se

pouzdano i istinito naučno saznanje – koje će, na odgovarajući način, biti saopćeno naučnoj, političkoj i općoj javnosti – o događanjima i izvršenim zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad stanovništvom u Republici Bosni i Hercegovini na kraju dvadesetog stoljeća, a posebno nad Bošnjacima.

U procesu institucionalizacije kulture sjećanja u Kanadi, Institut za istraživanje genocida Kanada (u daljem tekstu IGK) priprema, organizira i realizira naučnoistraživačke i edukativne projekte i programe od naučnog interesa i značaja, a posebno:

- učestvuje u pripremama i realizaciji projekata iz oblasti istraživanja holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava;
- priprema, inicira, predlaže, organizira i usmjerava naučnu saradnju s relevantnim naučnim i drugim institucijama i naučnim kadrovima s prostora Kanade;
- učestvuje u izradi edukacijskih programa istraživača holokausta i genocida, te predlaže angažiranje odgovarajućih kompetentnih naučnika u realizaciji tih programa;
- vrši planiranje, programiranje i organiziranje međunarodnih naučnih i stručnih skupova o raznim temama iz oblasti istraživanja holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava;
- otkriva, identificira i utvrđuje edukacijske potrebe za povremenim predavanjima, savjetovanjima, panelima, okruglim stolovima, konferencijama i drugim edukacijskim oblicima namijenjenim naučnoj i stručnoj javnosti;
- planira, priprema i organizira realizaciju po tipu pretežno empirijskih naučnih istraživanja;
- angažira se na polju izdavačke djelatnosti;
- prati izdavačku djelatnost na prostoru Kanade i naučnu i stručnu literaturu od interesa i značaja za naučna istraživanja;
- prikuplja, sređuje, sistematizira i čuva relevantnu dokumentacionu građu od interesa za plansko-programsku djelatnost.

Istražujući genocid, IGK, kao samostalna naučnoistraživačka ustanova Kanade, istovremeno diže glas protiv genocida i upućuje poruku koja će utjecati i djelovati na svijest svjetskih lidera kako bismo spasili savremeno čovječanstvo i civilizaciju, očuvali najviše ljudske vrijednosti, ljudske slobode, ljudska prava i živote malih, slabih i nemoćnih grupa, ljudskih zajednica i naroda.

Sadašnje i buduće generacije moraju konačno, u interesu budućnosti svijeta i civilizacije, izvući historijsku pouku o potrebi jačanja, razvijanja i ujedinjavanja svih ljudskih snaga – bez obzira na nacionalnu, etničku, rasnu, vjersku, ideološku ili političku pripadnost i opredijeljenost – u strategiji sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida.

Ideja za osnivanjem IGK proizvod je potrebe da se na drugačiji način počne promišljati kultura sjećanja, koja podrazumijeva da se o najvećim zločinima treba promišljati upotrebom nauke i naučnih istraživanja, jer borba protiv revizionista historije nije moguća samo emocijama.

Samo naučnoistraživačka saznanja mogu biti trajna osnova razvijanja naših sposobnosti u pravovremenom otkrivanju, identificiranju, sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, u čemu istraživači genocida imaju historijsku ulogu i odgovornost. Istraživači moraju imati profesionalnu odgovornost i dovoljno moralne hrabrosti u istraživanju i saopštavanju javnosti naučne istine o genocidu.

Ukupnom djelatnošću IGK dolazi do naučne istine, koju blagovremeno i adekvatno predstavlja javnosti, čime opominje na razmjere genocida. Također je IGK reducirao prostor brojnim lažima, falsifikatima i falsifikatorima historije, te utjecao na svijest, ponašanje, iskaze i djelovanje pojedinaca, pojedinih društvenih subjekata i društvenih grupa koje negiraju, odnosno poriču genocid.

Vodeći se tom idejom, grupa oko IGK stalno je rasla. Danas, pored Upravnog odbora, djeluje i Internacionalni ekspertni tim koji okuplja više od 300 najeminentnijih stručnjaka iz svijeta u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda. Formiranjem IGK nastoji se utjecati na svijest ljudi i njihovih kolektiviteta u Kanadi, Sjevernoj Americi i šire o shvatanju potrebe da se sve ljudske snage udruže u borbi protiv genocida, ma gdje se i u koje vrijeme on događao.

Dosadašnji najvažniji rezultati u oblasti institucionalizacije kulture sjećanja u Kanadi:

1. pozivanje UN i drugih međunarodnih organizacija da ispitaju odgovornost kanadskog generala Lewisa McKenzija za vrijeme njegove misije u Bosni i Hercegovini;
2. genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini izučava se u školama u Kanadi;
3. poslije intenzivnog lobiranja Parlament Kanade jednoglasno je usvojio dvije Rezolucije o genocidu nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini;
4. u parlamentarnoj proceduri je *Zakon o genocidu u Bosni i Hercegovini –Bill-C 533* (Kanada će biti jedina zemlja u svijetu koja će prava žrtava genocida u Bosni i Hercegovini, a koji žive u Kanadi, regulirati vlastitim državnim zakonom);
5. pokrenut je multidimenzionalni naučnoistraživački projekt borba protiv negatora genocida (Ljiljana Bulatović-Medić, Milivoje Ivanišević, Michael Parenti, Diane Johnstone, Kate Hudson, Marco van Hees, Aleksandar Gavrilović, Stefan Karganović, James Byron Bissett, Michaela Averkoa, Edward Herman, Srđa Trifković, James Jatras, Nebojša Malić, David Binder, Julija Gorin, Jared Israel, George Bogdanich, Darko Trifunović, Alexandros Lykourezos, Thomas Deichmann, Peter Brock, Jurgen Elsasser, Noam Chomsky, Edward S. Herman, Nebojša Malić, James Luko);
6. podržana inicijativa za osnivanje kluba prijatelja Bosne i Hercegovine u Parlamentu Kanade;
7. organizirana stalna izložbena postavka o genocidu u Bosni i Hercegovini u Kanadskom muzeju za ljudska prava u Vinipeku;
8. genocid u Bosni i Hercegovini prezentiran Kanađanima i kanadskim univerzitetima;
9. učešće u projektu izgradnje spomen-obilježja žrtvama genocida u Srebrenici u kanadskom gradu Windsoru;
10. iniciranje projekta kojim je kanadska Vlada podržala obilježavanje Svjetskog dana bijelih traka u Kanadi;

11. angažiranje u procesu u kome je kanadska Vlada izrazila žaljenje i izvinjenje za nabavku vojnih meta za obuku pod diskriminirajućim imenom *bosanski čovjek*;
12. cvijet Srebrenice uručen je svim članovima Parlamenta Kanade i
13. iniciranje peticije e-1837 u Parlamentu Kanade kojom se tražilo da se u Kanadi krivično sankcioniraju negatori genocida u Srebrenici.

Bitan faktor institucionalizacije kulture sjećanja u Kanadi jeste izrada naučnoistraživačkih dokumenata i istraživanja i slanje nadležnim kanadskim akademskim i političkim subjektima. U tom cilju IGK je do sada ostvario saradnju s brojnim značajnim ustanovama i institucijama u cijelom svijetu koje se bave istraživanjem holokausta i genocida.

Dosadašnja iskustva i saznanja IGK u oblasti istraživanja genocida predstavljaju osnovu za profiliranje i usmjeravanje istraživačkih i obrazovnih projekata u bližoj i daljnjoj budućnosti i naučnoj aktivnosti. Posebnu pažnju IGK posvetit će temama:

1. Naučno istraživanje genocida;
2. Bitne odredbe nauke o genocidu;
3. Holokaust i genocid;
4. Naučni i društveni značaj istraživanja genocida;
5. Obrazovanje, usavršavanje i razvoj mladih istraživača u oblasti istraživanja genocida. U našem Internacionalnom ekspertnom timu, koji broji više od 100 najeminentnijih boraca za ljudska prava i slobode u svijetu, imamo više od 20 mladih intelektualaca, spremnih da se posvete istraživanju zločina genocida;
6. Otvaranje muzeja genocida nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini u Sjevernoj Americi;
7. Štampanje brošure za polaznike škola bosanskog jezika u Sjevernoj Americi i ostaloj dijaspori o temi genocid u Bosni i Hercegovini.

Institucionalizacija kulture sjećanja, pored traganja za istinom i pravdom, ima povijesni cilj, tj. odgovoriti na pitanje čiji su interesi gotovo uništili bosanskohercegovačku državu i bošnjački narod. Ko je zaista stajao iza toga u svijetu? Globalni projekt uništenja Bosne i Hercegovine nije ugašen. Kome je on još u interesu? Danas bi trebalo biti jasnije da se Bosna i Hercegovina ne može uništiti a da se ne unište Bošnjaci. Je li projekt genocida otvoren i dalje? Zašto se ne prizna izvršeni genocid, zašto se slave zločinci, zašto svijet šuti na to? Kultura sjećanja mora se baviti ne samo pitanjima istine, prava i pravde već i navedenim pitanjima. Udruženi antibosanski poduhvati istočnih i zapadnih barbara u saradnji s domaćim antibosanskim elementima obrušili su se na Bosnu i Hercegovinu i skoro dobili bitku. Ali je Bosna i Hercegovina nadvladala rušitelje. Zato treba instalirati kulturu pamćenja i sjećanja. U protivnom dajemo zeleno svjetlo zločincima širom svijeta. Agresija i kontinuitet genocida na Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake bile su bitke za Veliku Srbiju i Veliku Hrvatsku. Afirmacija kulture pamćenja i sjećanja kao institucionalizacija istine, prava i pravde najbolji je put reintegracije bosanskohercegovačke države i društva. O tome svjedočimo u Kanadi. Kultura sjećanja oslobađa zarobljenu bosanskohercegovačku državu i društvo i potvrđuje državnost, nezavisnost, suverenitet i politički subjektivitet bosanskohercegovačke države.

Institucionalna kultura pamćenja i sjećanja najbolje je oružje u borbi protiv negatora genocida. Onima koji kontinuirano negiraju bosansku zemlju, državu i društvo, onima koji negiraju i ponižavaju bosansku kulturu, historiju, tradiciju, jezik, onima koji kontinuirano prodaju bosanski patriotizam za lični interes poručeno je iz Kanade jula 2020. godine: "Samo Bosna i Hercegovina, a ne njeni dijelovi, ima svoj vlastiti identitet i vlastitu historiju koja traje. Bosna i Hercegovina opstala je kroz svoju dugu povijest."

Pozivamo sve one koji su u agresiji i genocidu nad Bošnjacima pomagali i bili moralno oličenje tadašnjeg svijeta da sada pomognu u uspostavi kulture sjećanja u ime mira, istine i pravde u Bosni i Hercegovini. Nećemo ostati nijemi na negiranja i tabuiziranja genocida u Bosni i Hercegovini koja se dešavaju svakodnevno i pored brojnih presuda međunarodnih i

bosanskohercegovačkih sudova. Ne tražimo pokajanje od onih koji su mentori genocida. Tražimo institucionalizaciju kulture sjećanja u Bosni i Hercegovini i van nje. Jedan od bitnih elemenata kanadskog iskustva institucionalizacije kulture sjećanja jeste potreba državne strategije u bosanskohercegovačkoj diplomatiji za organizirano, institucionalno, državno lobiranje protiv sve jačeg institucionalnog i posebno parainstitucionalnog finansiranja negiranja genocida u Srebrenici i Bosni i Hercegovini, genocida koji je van svake razumne sumnje presuđen na oba svjetska suda u Hagu. Radi se o najviše sudski, historijski i naučnoistraživački dokazanom genocidu poslije holokausta u svijetu. Pored toga što je negiranje genocida anticivilizacijski čin koji ugrožava mir i bezbjednost, on narušava međuljudske i međudržavne odnose, ponižava žrtve, međunarodnu pravdu i međunarodne sudove.

Negiranje genocida ima suštinsku namjeru najave novog genocida. Istina, pravda i kultura sjećanja važne su ljudske ali i državne i društvene inicijative prilaska drugom i drugačijem. U saradnji s istinom i pravdom, pokajanjem i traženjem oprosta čovjek prihvata drugog i drugačijeg na čemu se zasniva bitnost i bitisanost bosanskohercegovačkog društva. Ovu bitnu karakteristiku bosanskohercegovačkog društva sistematski napada antibosanska koalicija, koja kontinuirano negira sudske, historijske i naučnoistraživačke činjenice o genocidu u Srebrenici. U najvećim svjetskim političkim centrima osnovani su posebni lobistički timovi kao dio antibosanske koalicije, koji su dobro plaćeni da u tim političkim centrima moći šire laži o agresiji i genocidu u Bosni i Hercegovini. Imajući to u vidu, smatramo potrebnim da bosanskohercegovačka diplomatija povede računa o navedenom ponižavanju države Bosne i Hercegovine.

Sastavni dio diplomatskog predstavljanja države Bosne i Hercegovine, po uzoru na neke druge države koje su pretrpjele genocid, treba biti diplomatska odbrana istine, pravde, prava žrtava i svjedoka na ljudsko dostojanstvo promicanja kulture sjećanja kao puta borbe protiv zaborava, a u ime bolje zajedničke bosanskohercegovačke budućnosti.

PRILOG:

Zaključci Međunarodne naučne konferencije “GENOCID NAD BOŠNJACIMA, SREBRENICA 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice”

1. Zaustaviti negiranje genocida

Moralno-pravna i politička obaveza svijeta Evropske unije i Bosne i Hercegovine jeste ne samo spriječiti buduće, civilizacijski katastrofične i neprihvatljive zločine poput genocida nad Bošnjacima u Srebrenici i oko nje nego, i prije svega, spriječiti njegovo planski aktivno i političko, medijsko, kvazinaučno, sistematsko poricanje i negiranje, kakvome svjedočimo danas i svih poratnih godina u Bosni i Hercegovini i njenom susjedstvu. Tačnije Srbiji, koja je imala “političko mentorstvo” nad genocidom, uporno pokušavajući izbjeći ono neizbježno – svoju vlastitu odgovornost za plansko, praktično učešće i političko i vojno saučesništvo koga je potpuno svjesna.

I ne samo to.

Upornim i neskrivenim javnim veličanjem zločina i međunarodno presuđenih ratnih zločinaca, praveći od njih nacionalne heroje, s jedne, i stigmatiziranjem kritičkoga govora i priznavanja genocida od strane grupacija (npr. “Žene u crnom”) ili pojedinaca u njihovom javnom angažmanu na tu temu (Zlatko Paković, predstava: *Srebrenica. Kad mi ubijeni ustanemo*), s druge strane, ohrabruju se politike i zagovornici opetovanja genocidnog zla i njegovo javno, nekažnjeno, stadionsko (transparenti ogromnih razmjera) i medijsko veličanje, poput transparenata tokom utakmica na kojima se zanavlja napis: *Nož, žica, Srebrenica.*

U logičkom smislu riječi, prešućivanje te očiglednosti i njeno uporno, neskriveno, sistematsko prakticiranje, vode povijesno i tragično nesagledivim posljedicama življenja. Ne samo na ovim prostorima. Utoliko je ljudski, planetarno, civilizacijski, moralno i pravno neprihvatljivije.

Kao genocidni čin, čin najneljudskije organizirane akcije ljudi, genocid u Srebrenici i oko nje zahtijeva odlučno djelovanje najodgovornijih

organiziranih ljudskih snaga ove zemlje, ovog dijela svijeta i svijeta u cjelini. Drukčije se ne mogu ublažiti niti otkloniti posljedice ovog monstruoznog zločina niti isključiti mogućnosti i neutralizirati motive onih koji će i u budućnosti biti spremni da kreiraju i provode programe istrebljenja ljudskih zajednica.

Moralna je odgovornost Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine da donese zakon o zabrani negiranja genocida i zabranu rada profašističkih organizacija.

Edukacija o genocidu, pored ostalog, treba biti sastavnim dijelom edukacije svih građana Bosne i Hercegovine, posebno mladih ljudi, čime će se dati jasne poruke i pouke budućim generacijama da se takvo nešto nikad i nigdje ne dogodi. S tim u vezi nužno je u nastavne planove u sistemu obrazovanja u Bosni i Hercegovini uključiti i edukaciju o genocidu u "sigurnoj zoni" UN-a Srebrenici. Takvim pristupom jedino se mogu spriječiti svjesna falsificiranja povijesti i prevenirati radikalni (nacionalistički) stavovi i postupci kod mladih ljudi u Bosni i Hercegovini.

2. Osigurati poseban društveno-razvojni status Srebrenice

Tragični i povijesno-životni bilans zbivanja kroz koji je prošla, Srebrenica i njeni građani imaju moralno pravo, a država i svijet političku i pravnu obavezu da joj omoguće poseban društveno-razvojni status kojim će, budući da je, u posljedičnom smislu, njena tragedija ireverzibilan proces, koliko-toliko, kompenzirati te strašne posljedice i realno-stvarno (a ne samo deklarativno), unaprijediti ljudski, društveni, privredni, ekonomski, kulturni i demografski kvalitet življenja.

U tom smislu, sa stanovišta istinskog razumijevanja potrebe takvog društveno-razvojnog statusa, država bi trebala, uz pomoć zakonskih i podzakonskih propisa i političkih odluka, osigurati posebne ekonomske, tehničke, personalne i druge uslove i usluge koje će omogućiti brži i kvalitetniji razvoj i životni prosperitet građana za lokalnu zajednicu – Srebrenicu. U tom kontekstu nužno je pristupiti donošenju zakona u Parlamentu Bosne i Hercegovine i Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine o posebnom razvojnom statusu Srebrenice i fonda za ekonomski,

infrastrukturni i demografski razvoj Srebrenice. Uz snažniju servisnu podršku svih vrsta, išlo bi (principijelno, i logikom same stvari) jedno sveobuhvatno jačanje institucija lokalne vlasti u Srebrenici kako bi građani, sami i sasvim slobodno, u svojim mjesnim zajednicama i u cjelini općine uređivali svoj svakodnevni život i uzajamne odnose onako kako najbolje odgovara potrebama te male, iscrpljene, a sada obespravljene i egzistencijalno ugrožene sredine.

Potrebno je osigurati i spriječiti bilo kakve manipulacije u izbornom procesu za izbor Općinskog vijeća i općinskog načelnika u Srebrenici.

Međunarodno pravo obavezuje sve države da ne priznaju stanje stvoreno kršenjima imperativnih normi općeg međunarodnog prava i da ne pružaju pomoć u održavanju takvog stanja. Zabrana činjenja genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i drugih kršenja predstavlja peremptornu normu općeg međunarodnog prava.

Pošto je presudama Međunarodnog suda pravde u Hagu i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u Hagu utvrđeno da je Republika srpska, putem svojih organa: Vojske Republike srpske i Policije Republike srpske u vršenju javnih ovlasti počinila genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i druga kršenja imperativnih normi općeg međunarodnog prava nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici i oko nje, nužno je tražiti od međunarodne zajednice, prije svega od Generalne skupštine UN-a, da se ukine stanje stvoreno takvim kršenjima.

3. Poduzeti aktivnosti prema međunarodnoj zajednici i Evropskoj uniji u podršci razvojnom statusu Srebrenice i u razvoju kulture sjećanja u cijeloj Evropi

Naravno, u stanju u kakvom jeste, sveobuhvatnost privredne, ekonomske i pravno-regulativne legislative i krize, kojoj je izložena trodecenijskim političkim nehajem i neodgovornošću najodgovornijih političkih struktura, institucija i pojedinaca ove zemlje, država ima i neupitnu dužnost i obavezu, da formalno-pravna i egzistencijalno-životna pitanja Srebrenice rješava u kontinuiranoj, tijesnoj koordinaciji s međunarodnom zajednicom i Evropskom unijom, kako u zakonsko-materijalnoj tako i u

kulturnoj ravni življenja te genocidom ponižene i uvrijeđene zajednice.

Tragična svjetska i evropska iskustva, bazirana na kataklizmama dva velika svjetska rata, u Srebrenici bi imala šta – normativno i praktično – da kažu i pokažu. I treba ih neprestano podsjećati na moralnu i civilizacijsku obavezu te vrste.

Danas nikom u svijetu ne pada na pamet da relativizira ili negira holokaust niti da dovede u pitanje bilo koji obrazac kulturnog sjećanja na takvu ljudsku i životnu tragediju. O nečem strašnijem, a što se ovdje sistematski događa (otvorene prijetnje ponavljanjem onoga što je bilo), da i ne govorimo.

I da se na sve to sasvim mirno gleda.

Licemjerje dvostrukih aršina svijeta, na koje se iznutra (država), šutke i neodgovorno pristaje, nije nikakvo rješenje, nego svjesno besprincipijelno učešće u jednoj moralno-pravnoj neprihvatljivosti.

To valja zaustaviti.

Država i njene institucije moraju konačno djelovati aktivno tražeći od svijeta – međunarodne zajednice i Evropske unije – da konačno, preko svojih struktura i predstavnika, na osnovu ovlaštenja za provođenje Dejtonskog mirovnog sporazuma, preuzme na sebe dio svoje moralne i političke odgovornosti za krajnje neprihvatljivi status Srebrenice.

Sarajevo, 19. oktobar 2020.

NAUČNI ODBOR KONFERENCIJE

Akademik, prof. dr. Mirko Pejanović, predsjednik